శ్రీః

ముక్కు తిమ్మనార్య విరచిత

పారిజాతాపహరణము

సహజ కవి మల్లెమాల
మనసుపడి మక్కువతో సేకరించిన
ఈ పుస్తకాన్ని సాహిత్యాభిమానుల కోసం
సుందరయ్య విజ్ఞాన కేంద్రానికి
ఆనందంతో బహూకరిస్తున్నాం.

- మల్లెమాల కుటుంబం

విజయవాడ - 2

భువనవిజయమ్ పబ్లికేషన్స్ వారిచే ప్రకటితము

2002

శ్రీ :

ముక్కు తిమ్మనార్య విరచిత

పారిజాతాపహరణము

(సురభి వ్యాఖ్యాన సహితము)

విజయవాడ - 2

భువనవిజయమ్ పబ్లికేషన్స్ వారిచే ప్రకటితము

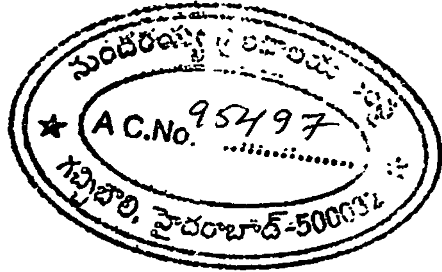
2002

పారిజాతాపహరణము

ముద్రణ : 2002

ప్రతులు : 1000

వెల : 500/-

ప్రతులకు

జి.వి హరనాథ్, బి.కామ్.,

భువనవిజయమ్ పబ్లికేషన్స్

'సౌందర్యలహరి'

కస్పావారి వీధి, గవర్నరుపేట,

విజయవాడ - 2

భూమిక

కృతికాలము

దేశ కాలపరిస్థితులతోఁ గవితాపధూటి కడుంగడుఁ జెలిమిగలిగి వర్తిలుట సహజము. అందును నాంధ్రరాజులయండఁజేరి యనితరసాధారణమగు నభివృద్ధి నందిన, పెద్దతనమునఁ గన్న నస్నయముద్దుపట్టి యానాయకుల యాశయముల ననుసరించి మెలంగుటలోను, వారిదేశపరిస్థితుల నభివర్ణించుటలోను, వారి కాల పరిస్థితులఁ బ్రకటించుటలోను, వారితోఁబాటుగా వృద్ధిక్షయముల నందుటలోను, వారితో సమముగ సుఖదుఃఖములకు లోనగుటలోను నబ్బుర మేమున్నది? మతాంత రములచే వైదికమతము లుప్తప్రాయమగునను వెఱపు వెలయునాఁడు రాజరాజట్టి మతము నుద్ధరింప బద్ధశ్రద్ధుఁడై శ్రుతిస్మృతిసిద్ధసనాతనధర్మసర్వస్వమునకు ఖనియును, ముదముగొలుపు దనతాతముత్తాతలచరిత్రమునకుఁ దావలమైనదియును బంచమ వేదమునాఁ బ్రణుతి గన్నదియును నగు వ్యాసభారతమును దనయాస్థానకవి యగునన్నయచే సర్వజనసంవేద్యము గావింపఁబూనుడుఁ దదనుసారిణియై యాంధ్ర కవితాబాల తదాశయము ననుసరించి మెలంగుటయు, దేశము ప్రశాంతమై యలరారు దివసముల దేశాధినాథులు స్వస్థచిత్తులై యెలమిమీఱ వర్తిలురోజుల నాంధ్రకవితా యువతి యనన్యసామాన్య మగునందమున మించి తన యందచందముల నాయకుల ననురాగాంబుధి నోలలాడించుచుఁ దానును వారితోఁ గలసి యెలలాడుటయు, దేశమును దేశాధినాథులును నాయోధనాదులంజేసి యలజడినొందునాఁ డయ్యువతి చెలువేది రోపఱితత్సమదుఃఖయై యొప్పుటయు, దేశకాలపరిస్థితులయలజడి అడిగిమహినాయకులు వంతలందలంగి యలరుకతన నేఁడు పూర్వమిత్రములు నాయకరత్నములు తొలంగినను నవ్వధూటి పలువన్నెలఁ బలు చిన్నెల నెఱపుచు జగన్మోహినియై నటించుటయుఁ, బైని పేర్కొన్న విషయములకుఁ బ్రమాణము లగుచున్నవి

ఆంధ్రకవితా యువతి నాయకరత్నములతో దానసురాగాంబుధి నొలలాడు పనులఁ బహులమతుల కతులరాగముం గూర్ప వెలయించిన శృంగారవిలాసము పారిజాతపహరణమనుచరిత్రాదు లనుట కిసుమంతయు సందియము లేదు. అందున పారిజాతాపహరణ మవ్వధూటీ విలాసములలో నింతింతనరానిసొరుస మించుమొ [illegible] తదనితరపూర్వాసమానసౌందర్యమును భావవీథి ని [illegible] సహృదయులకుఁ దోఁపకపోదు.

[illegible] కం. వీరేశలింగము పంతులుగారించుమించుగా నీ రెండు కావ్యములు న నొక్కకాలమందే యనఁగా క్రీ.శ. 1520 ప్రాంతమున రచింపఁబడియుండు న సిద్ధాంతీకరించిరి. కాని మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణములలో మనుచరిత్రమే మొ మొదట నుదయమందితక్కుంగల పారిజాతాపహరణాది ప్రబంధరాశికి మార్గదర్శ మయ్యెనని పలువురు విమర్శకులు భావింతురు. కాని పారిజాతాపహరణమను చ త్రము లందలి నాయకమణికృతేతరనాయకరత్న విజయప్రసంగముల నరయ నరయ బారిజాతపహరణమే మనుచరిత్రమునకన్న మున్ను వెల్వడెనని విశదమగును. క్రీ.శ 1520-21వ వత్సర ప్రాంతమున జరిగినట్లు విమర్శకులనేకులు తలంచు కలబరిగ విజయమును "ప్రళయఘనాఘన భాంకృతిభీమచపేటలుతత్కలబరిగిక్షితిరక్షకఁ బారిజాతాపహరణ మీ విషయమునఁ దటస్థముగ నుండుటయుఁ, నిట్టి పై యూహలన్న దృఢపఱచుచున్నవి.

కీ.శే. కే.వి. లక్ష్మణరావుగారు తమ పేరిట వెలయు వ్యాసావళిలో నీకలబరిగి విజయయాత్ర క్రీ.శ. 1510, 14, 21 వత్సరములలో నెపుడు జరిగెనో యనుమూఁడు వికల్పములు గల వనియు, వీనిలో 1514 క్రీ.శ వత్సర మను సిద్ధాంతమే యధికగ్రాహ్య మనియు వ్రాసిరి. (చూ. లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి పేజి 44.) వారు వ్రాసినటుల నీవిజయ యాత్ర రాయలపూర్వదిగ్జైత్రయాత్రకు మున్నే జరిగియుండునెడలఁ బూర్వదిగ్జైత్ర యాత్రాప్రసంగములనెల్లఁ బూర్ణముగఁ బూస గ్రుచ్చినటుల తెల్పు పారిజాతాపహరణ

మీనాయకమణి దగుసుద్విజయము నేల ప్రకటించి శ్లాఘింపకుండెనో యని సందేహింపవలసియున్నది మఱియు క్రీ.శ. 1512 ప్రాంతమున దక్షిణదిగ్జైత్రయాత్ర రాయ లొనరించి క్రీ.శ. 1515-20 వత్సరముల నడుమ కాలమున విశ్రాంతిఁ గైకొనినట్లు విమర్శకులు వాఙ్మయపరిశోధన మొనరించి సిద్ధాంతీకరించియున్నారు పైని వ్రాసిన విషయము ననుసరించి యవ్విజయము బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరమే రాయలు చూరఁగొనె ననియు. నాకలబరిగి విజయయాత్రకుఁ బూర్వమే పారిజాతాపహరణమును ముక్కుతిమ్మనార్యుఁడు రచించెననియు నంగీకరించుటయే యుచితమైనట్లు పారిజాతా పహరణ ప్రణాళిక యీ సందర్భమునఁ దెల్పుచున్నది. ఏది యెట్లైననుఁ గళింగ విజయమునుఁ గటకవిజయమును స్పష్టముగఁ దెల్పుచుఁ గలబరిగివిజయ ప్రసంగ మును నిసుమంతయుఁ దలంపనికతనఁ. బారిజాతాపహరణ నిర్మాణ కాలము నకుఁ గలబరిగిని రాయలు జయింపలె దనియు నివిజయయాత్ర. పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతర వృత్తమనియు. దాన నీ ప్రబంధము పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరము విశ్రాంతి గైకొను సమయములోనే. విరచితమయ్యెననియు నంగీకరించుట కించుకైన సందియంబందఁ బని లేదని తోఁచెడిని. ఇంక నీ యంశమును దిమ్మకవి పేర్కొనుట మఱచెనేమో యని కొందరు తలంతురేమో! చిన్నచిన్న పల్లెలవిజయమును బెద్దగఁ జేసి కీర్తించిన తిమ్మకవి నాయకమణి దగు నీమహావిజయమును బేర్కొనుట మఱచెననుట యంతగ విశ్వాసపాత్రముగామి నమ్మాట నమ్మఁదగినది గాదనియే తలంపవలసియున్నది. కాఁగాఁ బారిజాతాపహరణము పైన్వ్రాసిన ప్రకారము క్రీ.శ 1515-20 నడుమను. మనుచరిత్రము కలబరిగి విజయానంతరము క్రీ.శ. 1521 లో విరచితములని ఫలితమును నిర్ణయింపవలసివచ్చినది.

మనుచరిత్రము ప్రబంధసంతతికి మార్గదర్శక మనియు. నట్టిదాని నాదిని రచించుటంజేసియే పెద్దన కాంధ్రకవితాపితామహబిరుదము గుదిరెననియు ననుపండితప్రకాండుల విమర్శనవాక్యములకుఁ బైసిద్ధాంతము విరుద్ధమగును. కాని సంస్కృతహరివంశమన (68-76) నధ్యాయములలో విపులముగ వర్ణితమైన యీ కథను

దిమ్మకవి యనుసరించునటుల సంస్కృతాంధ్రీకృతులఁ జెఱియొకచేతంబట్టి పరిశీలించువారికి సుగోచరమగుటంజేసియు. సూర్యాస్తమయచంద్రోదయాది వర్ణనములందక్కఁ దక్కుంగల ప్రధానకథాసందర్భముల నెందును గవి స్వాతంత్ర్యమును వహించినట్లు విశదము గామింజేసియు. నొక్కొకచో మూలము నున్న దున్నటులను నొక్కచో సంగ్రహించుటయు ననుసరించినట్లు తెల్లమగుటం జేసియు. నీప్రబంధము మనుచరిత్రాదులను సానలు తీరిన జాతిరత్నములను బోలునది కాదని చెప్పవలసి యున్నది. కానఁ బురాణస్థ మగు చిన్న కథ నాధారముగఁ గొని తమ యిచ్ఛవచ్చిన పలురూపములగు మార్పులం జేసి పెంచి కూర్చిన వసుచరిత్రాదిప్రబంధములలో మనుచరిత్రము తొలుదొల్తఁ బొడమె ననుటలోను, నద్దానఁ బెద్దన కాంధ్రకవితా పితామహబిరుదము గుదిరె ననుటలోను వివాదమే లేదనవచ్చును. మఱియు మను చరిత్రమును రచించు కాలముననే యాంధ్రకవితాపితామహబిరుదము పెద్దన కల్గియున్నట్లు "ఆంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని పెద్దనామాత్య" అను రాయల వాక్యము స్పష్టపఱచుచుండుటం బట్టి మనుచరిత్ర రచనమే పెద్దన కాంధ్రకవితా పితామహబిరుదమునకుఁ గారణమని యంగీకరింప నక్కఱలేదు. ఇంతియగాక యీ ప్రబంధమున మనుచరిత్రాదులందువలె షష్ఠ్యంతములపిదపఁ బట్టణచాతుర్వర్ణ్య చతురంగబల పుష్పలావికార్ణనాదులును, నాయకావిరహావస్థా చంద్రమారుతోపాలంభాది వర్ణనములును నగపడకుండుటయు, దీని ప్రాచీనతకు దృష్టాంతము గానొపును. తిమ్మకవి పై వర్ణనముల నేదో యొకసందుసేసికొని జొనుపుటకు యత్నించినవాఁ డును గాఁడు. తిమ్మకవి యిట్లు తన కావ్యము ననితరసాధారణముగ నిర్మించుటకు మూలానుస్మృతి యొకటియుఁ, బ్రబంధరచనాసంవిధాన మక్కాలమునకుఁ జక్కఁగ నేర్పడకుండు టొకటియుఁ గారణము లనితలంపవలసియున్నది. పైని వ్రాసిన విషయముల ననుసరించి పరిశీలింపఁ బారిజాతాపహరణము ప్రబంధవాఙ్మయ సౌధనిర్మాణమునకై తొలుదొల్త నెలకొల్పినశంకువనియుఁ, బ్రాబంధిక నియమముఁ బూర్ణముగ వెదఁజల్లుమనుచరిత్రాదులు తదనంతరకాలిక సౌధములనియు

నొక్కివక్కాణింపనగును నడువనడువ మారమేర్పడుట సహజముగదా. పైన్వ్రాసిన యుక్తుల ననుసరించి యీ ప్రబంధరత్నము రాయల పూర్వదిగ్జైత్ర యాత్రానంతరమే. యనఁగా రాయలు పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రను ముగించి యింట విశ్రాంతి గైకొను నైదువత్సరముల కాలములోనే వెలువడి కృష్ణరాయరాజరత్నమునకు లభించెనని చెప్పవలసియున్నది. మనుచరిత్రమననో రాయల కలబరిగి విజయయాత్రానంతర ముత్పన్నమై రాయనాయకమణిచిహ్నిత మయ్యెనని తెల్లమగుచున్నది కాన క్రీ శ. 1516-20 నడుమఁ బారిజాతాపహరణమును. 1521 క్రీ.శ. తరువాత మనుచరిత్రమును విరచితములయ్యెనని నిర్ధారణ చేయుట కడ్డంకి లేదని తోఁచెడిని.

ఇఁక మనుచరిత్రరచనాసంవిధానమున కెంతయు మెచ్చి రాయలు పెద్దనను బెద్దగ సంభావించుటయుఁ దిమ్మనార్యు నంతగ నర్చింపకుంటయుఁ బారిజాతాపహరణమునకన్న మనుచరిత్రము ప్రాచీనమనుటలోఁ గారణములుగఁ గొంద అందురు. కాని యిది సరికాదు పెద్దనను గౌరవించినట్లే తిమ్మనార్యుంగూడ రాయలు గౌరవించెనని తిమ్మన చెప్పికొన్న కావ్యాంతమునందలి ``కృష్ణరాయక్షితీశ కరుణాన మాలబ్ధఘనచతురంతయానమహాగ్రహారసన్మానయుతుఁడు'' అను వాక్యమునుబట్టి మన మూహింపవచ్చును. మఱియు మనుచరిత్రము రచింపఁబడు కాలమునకు రాయలు పూర్ణముగ విజయ శ్రీ సనాథుఁ డై యెలమిమీఱ నుండుటయుఁ, బారిజాతాపహరణనిర్మాణ కాలమునకుఁ గలబరి మున్నగు దుస్సాధముల దుర్గముల జయింపఁ దలంపుఁగొనియుండుట నంతగ సంతుష్టుడై యుండమియుఁ గారణములని తలంపవలసియున్నది. ఇంతియగాక రాయలు సంపూర్ణవిజయశ్రీని జేపట్టి తన రాజధాని మెలమిమీఱ వర్తిలు రోజుల శత్రునాశము నిశ్శేషముగఁ జేసి దుస్సాధములఁ గలబరిగ్యాదుల దుర్గములసాధించి యానందాబ్ధి నోలలాడుదివసములఁ బెద్దనయే మిగిలిన యాస్థానకవులెల్లరిలోఁ బెద్ధయై మిగిలియుండుటయుఁ, బారిజాతాపహరణమును మించునట్లు క్రొంగ్రొత్తపోకడలఁ బెద్దప్రబంధమును నిర్మించుటయు రాయకృతామిత బెద్దన పాత్రుఁ డగుటకుఁ గారణము లని యూహింపనగును. ఎలమిమీఱ రాయలుండు

నాఁడు తిమ్మనార్యుఁడే యున్నఁ బెద్దన కన్నఁ బెద్దగ నాతనినే సంభావించి యుండు ననియుఁ దలంపవచ్చును. మఱియుఁ బారిజాతాపహరణకథ విరివిగ వీరవృత్తమును విశదీకరించుటయు. మనుచరిత్రకథ కేవలము శృంగారమునకు సంబంధించి యమరుటయును, గ్రమముగఁ గృతిపతి దగు నక్కాలపు వీరవ్యాపారమునకును. నితర చింతారాహిత్యమున వెల్లివిరియు శృంగారవ్యాపారమునకును సూచకము లనుట కవకాశ ముండుటంజేసి. పారిజాతాపహరణము రాయల పూర్వదిగ్జైత్రయాత్ర ముగిసిన యనతికాలములోనే విరచిత మయ్యెననియు. మనుచరిత్రము నిశ్శేషముగ జన్యములయలజడి తీరిన పిదప నుద్భవించిన దనియు తీర్మానింపవలసియున్నది.

కృతికర్త

ఈ ప్రబంధమును రచించిన కవితిలకుఁడు నంది తిమ్మనార్యుఁడు. ఈతఁ డార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. మలయమారుతకవి యను ప్రశస్తి వహించి ఘంటసింగయకు మేనల్లుఁడు. గ్రంథాంతమందలి "కౌశికగోత్రుఁడు" అను పద్యము పూర్ణముగ నీతనిచరితమును వెల్లడించుచున్నది. ఇతఁడాంధ్రభోజుఁ డను ప్రసిద్ధిఁ బడసిన విద్యానగర ప్రభువగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలయాస్థానమున నష్టదిగ్గజము లని ప్రశస్తి వహించిన కవివరులలో నొక్కఁడు. ఈతనియింటిపేరు నందివారు. అయిన నీతనిని ముక్కుతిమ్మన యనియే యెల్లరు వ్యవహరింతురు. "నానాసూనవితానవాసనల" అని ముక్కు నతిమనోహరముగ నీతఁడు వర్ణించినకతన నీతని కీనామము గల్గె ననునానుడి గలదుగాని యీ పద్యమును రామరాజభూషణుఁడు తన గ్రంథమునఁ జేర్చికొనె నను కథ యద్దానికన్న మిన్నగఁజెప్పిన లెక్కకు మీఱిన వసుచరిత్ర పద్యములనుబట్టి యాలో చింప నెంతయు విశ్వాసమాత్రముగామిఁ, బైపద్యమును వసుచరిత్రకర్తయే రచించె ననియు. ముక్కును ముడిపెట్టుటకై పైగాథ నెవ్వరో కల్పించియుట నది పరంపరగ వచ్చుచున్నదనియు, దీన నీపద్యరచనవలన నీతని కీనానుడి గల్గెననుట నమ్మఁ దగినమాట గా దనియుఁ జెప్పవలసియున్నది. కాని "ముక్కు తిమ్మనార్యముద్దుపల్కు"

అను సభియుక్త్యోక్తి బహుకాలమునుండియు విననయ్యెడివి. ముఖ్యముగా నిట్టినానుడి ెలుటకుఁ బెద్దలనుకొనినట్లు పెద్దముక్కే కారణమని యూహింపనగును.

కృతినిర్మితికారణము

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు తనసతియగు తిరుమలదెవి తనదెస నొండొక ప్రణయాపరాధము గావింప నమ్మహాజాని యమ్ముగువమోముం జూడక నాఁటఁగోలెఁ గోపావిష్టుఁడై యుండెననియు. నాసతీపతులఁ గలుపుటకై ముక్కుతిమ్మనార్యున కీకృత రచింపవలసివచ్చెననియు. నిందలిసత్యాకోపసంరంభమును సూచించునట్టియు శ్రీకృష్ణకృతసత్యానునయమును బ్రకాశిత మొనర్చునట్టియు ముద్దులొల్కుపద్దెముల విన్నమాత్రమున రాయలు కోపమును విడనాడి ప్రియపతిని సంభావించెననియు నొక కింవదంతి విననయ్యెడిని నిపుణముగఁ బరిశీలింప నిక్కావ్యమునందలి కథా సంవిధానము పైకింవదంతి కనుగూలముగనే యుంట నట్లే యైయుండ నగు నని యూహింప ననువగుచున్నది. మఱియు మూలమున లేని సత్యావామపాద కృతశ్రీకృష్ణ శిరస్తాడనరూప ప్రసంగము నీతఁడు క్రొత్తగఁ గల్పించుటయు నట్టియపరాధినిని శ్రీకృష్ణుఁ డభీప్సితదానమున నధికక్షమ కోర్చి సంభావించె ననుటయు శ్రీకృష్ణదేవరాయలజాయ యగు తిరుమలదేవిదైన యపరాధమునకును నామెను రాయలు సంభావించుటకను సూచకములై యమరుటంజేసియుఁ బైనానుడి సత్య మైయుండు నేమో యని సందయము హడమడి. మఱియు "ప్రతివర్షవసంతోత్సవకుతుకాగతసుకపసకర గుంభత కావ్యస్మృతిరోమాంచవిశంకిత చతురాంతః పురవధూప్రసాదనరసికా" అను విషయమును నిందులకు సూచకమే యగు ననవచ్చును.

నాయకుఁడు, నాయిక

ఎవని వృత్తము ప్రధానముగఁ బ్రబంధమంతయు వ్యాపించి యుండునో యాతని నాయకునిగ నెన్నవలయుంగాన నిక్కావ్యమున నానియమము ననుసరించి శ్రీకృష్ణుఁ

డు నాయకుఁ డగుచున్నాఁడు. అట్లే శ్రీకృష్ణభార్యలలో సత్యావృత్తము ప్రధానమై వెలయుఁ గాన నామెకు నాయికగా నంగీకరింపనగును. శృంగారప్రధాన మగు నీకావ్యమునందలి యంగభూతవీరాది రసప్రకాశక కథాసందర్భముల నిపుణముగఁ బరిశీలింప శ్రీకృష్ణుఁడు ధీరోద్ధతనాయకుఁడు గానోపును. మఱియు "ఏయేవేళల నేసరోజముఖి. ఇది భోజాత్మజకిచ్చినన్ గినుకతో" అను మున్నగు శ్రీకృష్ణవాక్యముల ననుసరించి చూడ నీతఁ డందును దక్షిణనాయకుఁ డనఁదగియున్నాడు. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమును శ్రమపడి స్వర్గమునుండి గొనివచ్చి సాత్రాజితి పెరటిచెట్టు నాటించి తదభీప్సి తముం బూరించి యామెను సంభావించె నను ప్రధానకథ ననుసరించియు నీతఁడు దక్షిణనాయకుఁ డగుచున్నాఁడు. తనకుఁగల దారలందఱియెడలను సముఁడై సంచరించువాఁడె దక్షిణనాయకుఁ డని యాలంకారికసంకేతము గదా!

మగనిశిరసుఁ దన్నుట. పారిజాతప్రసంగమమున వనపాలురతో నుద్ధతిమీఱఁ బల్కుట, మున్నగుసందర్భములఁ బరిశీలింప నీసత్యానాయక ప్రౌఢనాయక యనియు. నీర్ష్యాకషాయిత యై శ్రీకృష్ణుని మ్రోలఁ దుదకు బాలపల్లవగ్రాసకషాయకంఠకలకంఠ వధూకలకాకలీ ధ్వని మీఱ నేడ్చినప్రస్తావన ననుసరించి ధీరాధీర యనియు, మానవతి యనియుఁ దెల్లమయ్యెడిని.

మూలకథ, ముఖ్యములగు మార్పులు

సంస్కృతహరివంశకథ నాధారముగఁ గొని యీ ప్రబంధమును దిమ్మనాచార్యుఁడు రచించెనని మొట్టమొదటనే యుక్తమయ్యె. మఱియు నందలి శ్లోకములకు సరియగు నాంధ్రీకరణమును గూడ నందం దొనర్చుచు మహాకావ్యలక్షణలక్షిత కుచితముగ సూర్యోదయాస్తమయ చంద్రోదయాది వర్ణనముల నందందుఁ జొనుపుచుఁ బ్రాత్రాచితముగ మూలకథలోని కొన్ని సందర్భముల మార్చుచు .ఁ ్రవ్యరత్నము నొనర్చె ననియు మున్నె చెప్పఁబడినది.

శ్రీకృష్ణుఁడు తాను రుక్మిణియొద్ద నుండగ నారదుఁడు వచ్చి యక్కుసుమము నొసంగెననియు దాన తాను దయామీఱ రుక్మిణి కద్దాని నిచ్చితిననియుఁ గానఁ దన్ను క్షమింపవలెననియు సత్యను వేఁడుకొని నట్లు మూలమున నుండఁగ. నిందుఁ గృష్ణుఁడు సత్యాపాదములకు మ్రొక్కినట్లును నామె పతి శిరసును వామపాదమునఁ దాఁచినట్లును గవి మార్చి[redacted]నాయకుని మితిమీఱి శృంగారభ[redacted]నాయకోద్ధతిని నగుపఱుపఁ గవి సంకల్పించె[redacted]లయును. మఱియు "దాసే కృతాగసి. అను సంస్కృతశ్లోకార్థమునననుసరించి[redacted] కారికలక్షణలక్షితమే యనవలసియున్నది. ఇంతియగాక యిట్టియపరాధినిని గూడ నాయకుఁడు క్షమించుటయేగాక యామే కోర్కెని దుష్కరమైనదానిని నెఱవేర్చి యను నయించినట్లు వర్ణించుట కతన నాయకానాయకుల యన్యోన్యప్రేమాతిశయము సహృదయ హృదయఫలకములఁ జిత్రితమగుననియు, దాన కావ్యరసము పరిపుష్టి నొందు. ననియు దాన నాయికోద్ధతి స్త్రీస్వభావముఁ దేటపడుననియుఁ గవి కరంబెంచెనని చెప్పనగును. మఱియు నింతటి యపరాధినినే కృష్ణుఁడు క్షమించి యామె కోర్కెని నెఱవేర్చి యామె ననునయించునపుడు తాము తమజాయను తిరుమలదేవిని నల్పాపరాధము గావించిన దానిని క్షమించి యనునయించు టెంతయు నుచితమని కవి కృతిపతి కేతన్మూలముగ భోధించి కావ్యరచనాప్రధానోద్దేశము నీమూలముగ వెల్లడించె ననియుఁ జెప్పనొప్పును.

సత్య పారిజాతసుమవృత్తాంతముఁ దెలిసికొన్నపిదపఁ గృష్ణునితోఁ దాను దపమునర్పఁ బోవుదు ననియుఁ బతి యనుమతి లేక సతి చేయు వ్రతములు పతథము లగుట నియనుజ్ఞఁ గోరుచుంటి నయనియుఁ బల్కినట్లు మూలమున నుండఁగ నిందా ప్రసంగమే యగపడకున్నది. మానవతియు నుద్ధతి పొంగారఁ బొల్చునువిదయు నగు సత్యాదైనశీలమున కిమ్మాట లంతగఁ బనికి రావని యెన్ని యీ ప్రసంగమును గవి పరిత్యజించినట్లు తోఁచెడిని.

శ్రీకృష్ణుఁడు నారదుని గల్పనగమును దనకొసంగున ట్లింద్రుని సమ్మతింపఁ జేయుమని కోరెననియు. సట్లొత్తఁ డీయకున్న గదతో నాతని యెద మోదెద ననియు నసినట్లును. నారదుఁడు వెడలివచ్చి యింద్రుఁడందులకు సమ్మతింపమినిఁ దెల్పె ననియు. బిదపఁ గృష్ణుఁడింద్రుని జన్యమున జయించి పారిజాతముం గొనెననియు మూలకథ గలదు. తుదకు జరిగినది జన్యమున పారిజాతముం గానఁ గవి శ్రీకృష్ణుఁడు నారదుని మూలమున నింద్రుని సంప్రార్థించినట్లు గల కథాసందర్భమును నాయక గుణాపకర్షకుఁ గారణమగుదానిఁ బరిత్యజించి ధీరోద్ధతలక్షణ లక్షితుఁగాఁ జెయ సంకల్పించెనని యీ మార్పునకుఁ గారణము నూహింపవలసియున్నది. మఱియుఁ బెఱరాజులకుఁ బగతుర కిట్లు వార్త నంపుట చెల్లుంగాని సర్వవిధములఁ దాను ప్రేమ మీఱ సరయు నగ్రజున కిట్లు తమ్ముఁ గుఱ్ఱ యొక్కమహామహుని మూలమున వార్తనంపుట సరి కాదనియుఁ గవి భావించెనని తోఁచెడిని. ఇంతియగాక యదితి కుండలముల నర్పింపనరిగె ననుటం జేసి నాయకుని పౌరుషాతిశయమును మాతృభక్తియు వెల్లడింపఁ గవి యత్నించి యిట్టి మార్పు నొనర్చియుండు ననియుఁ జెప్పనగును.

శ్రీకృష్ణుడు పారిజాతమునకై పరమేశుం గూర్చి తపమొనర్చి వరము వడసినట్లు మూలమునఁ గలదు. ఇందట్లుగాక సత్యాసమేతుఁడై స్వర్గమున కరిగి యుపేంద్రుఁ డింద్రసమ్మానితుండై యింద్రద్రుమము నపహరించి జన్యమున నింద్రు నోర్చి జయముం గొనెనని యున్నది. జగదీశుండును బరాత్పరుండును శ్రీమహావిష్ణు పరావతారుండును నగు శ్రీకృష్ణుఁ డింకొకదైవము నారాధించి వరము వడసినట్లు చెప్పనఁ బరమ వైష్ణవుం డగు కృతిపతి కృష్ణరాయలు మది నె మనుకొనునో యనియు. వైష్ణవ మతము విజృంభించు నక్కాలమున విష్ణుమతావలంబకులతో నిండి యుడునారాయల నిండుకొలువున నమ్మాట లహృద్యము లగుఁట దన కావ్యమున కుత్కర్ష చెడునేమో యనియుఁ గవి యనుమానించి, యిట్లు వైష్ణవమతానుకూలముగఁగథాసందర్భమును మార్చనేమాయని యనుమానింపవలసియున్నది. ఇంద్రోపేంద్రులజన్యసంరంభముం

గాంచి జగములు కదుంగడు భీతింజెద నజ్ప్రేరితులై యదికశ్యపులు పారిజాతముం గొనిపోవఁ గృష్ణున కనుజ్ఞ యిడి రని మూలముగ నుండ నిందు జన్యమున జయముం గొని కొనిపోయినట్లే కథ యగపడును. నాయకుని పరాక్రమాతిశయ ప్రకాశనమే ముఖ్య ప్రయోజన మనియు. నట్టి ప్రయోజనము మూలకథ ననుసరించిన సిద్ధింప కుండుటేగాక పరాక్రమాపకర్షకుఁ గూడఁ గారణమగు ననియు నెన్ని, కవి యిం దిట్లు మార్చియుండ నగును. తల్లిదండ్రులు దయదలఁచి యిచ్చిన కల్పనగముం గొనిపోయె నని చెప్పినఁ గృష్ణుని పరాక్రమము ప్రకాశిత మెట్లగును? మఱియు శ్రీకృష్ణప్రతాపాతిశయ ప్రకాశనమోల మునఁ గవి కృతిపతి కృష్ణరాయ ప్రతాపాతిశయమును వ్యంగ్యమర్యాదను సూచింప నెంచిన ట్లూహింపవలసియుంటఁ. గవి తనయుద్దేశమున కనుగుణముగ నిట్లు మార్చి యుండు నని యందులకుఁ గారణము నూహింపవలసియున్నది.

ఇంతియగాక మూలమునఁ బ్రసన్నుఁ డగు శ్రీకృష్ణుని నారదుఁడు దేవతలలోఁ దనకు బ్రహ్మత్వము సిద్ధించునట్లును నాభగవానుని సాలోక్యము సంప్రాప్తమగునట్లును వరము వేఁడినట్లున్నది. ఇం దట్టికథాసందర్భమే గానరాదు. బ్రహ్మ మానసపుత్రుండును పరమతపఃపవిత్రుండును నగునారదునిచేఁ దిరుగ బ్రహ్మత్వమును శ్రీకృష్ణుని యాచింపఁ జేయుట వలన నొక్కింతప్రయోజన ముండఁబో దనియుఁ. బురాణములు బ్రాహ్మణ మహిమం దేటపఱచుటకును బ్రహ్మమతము నుద్ధరించుటకును నుదయించినవగుట నట్లని చెప్పియుండు ననియుఁ గవి యెన్ని పైకథాభాగమును బరిత్యజించి యుండనగును.

మూలమున నంతగఁ బుణ్యకవ్రతము వర్ణితము గాకున్నను నిందు విస్తృతిగఁ బుణ్యకవ్రతవిధి వర్ణితమయ్యెను. ఇట్లు వర్ణించుటకు శ్రీ కృష్ణభగవానునిభక్తపరాధీనతను నాతనివైభవసమృద్ధిని బ్రకాశితములం జేయుటయే పరమప్రయోజనమని తలంప వలసియున్నది. మఱియు సత్యపాత్ర కొక లెస్సయగు విపరిణామముంగూర్చుటకును నిది సాధనమగుచున్నది. నారదకృతకృష్ణస్తవాదులు మూలమునఁ గానరావు. అక్కాల

మున విష్ణుమతము విజృంభించుటంజేసియుఁ బరమవైష్ణవుండు కృతిపతి యగుటం జేసియు, విరివిగ విష్ణుభక్త్యుద్రేకమును గల్గించుకథా సందర్భములఁ గవి కూర్చియుండు నని యందులకుఁ గారణముల నూహింపవలసి యున్నది.ఇ

మూలమునఁ గానరాని చంద్రోదయ సూర్యాస్తమయస్వర్గవర్ణనాదులను దన కావ్యము మహాకావ్యలక్షణలక్షియ మగుటకు నాలంకారిక సంప్రదాయము ననుసరించి సందర్భోచితముగఁ గవి కల్పించెనని తలంపవలసియున్నది. ఇంకను లెక్కకు మీఱిన బేధములు మూలమునకు నాంధ్రీకరణమునకును గలవుగాని యవి యంతగ నెన్నవల సినవి గామింజేసి యవి యనాదృతము లయ్యె నని సహృదయులు తలంపవలయును.

కథాసంవిధానము - పాత్రపోషణము

సామాన్యముగఁ బ్రబంధములందుఁ గావ్యత్వసంపాదనమునకై సమకూర్పబడిన వర్ణనాదులవలనఁ గథాసరణి మృగ్యమగును. మఱియు నట్టి వర్ణనలు కథావేగమున కడ్డంకి గల్గించుచుంటఁ బాఠకులకు విసువు జనించును. ఇంతియగాక ప్రబంధ వాఙ్మయమును బరికింపఁ దత్కర్తలు కావ్యలక్షణములగు పుర్శైలాదివర్ణనములను సందర్భింపఁ జేయుటకై కథాసందర్భమును బరిగ్రహింతురుగాని ప్రధానముగఁ గథ నడుపుటకుఁ గాదని విశదమగును. ఇందుఁ దిమ్మనార్యుఁ డట్లుగాక కథయును గథావేగమును బ్రధానముగఁ గొని వాని కడ్డంకిని నాయావర్ణనాదులఁ గల్పింపక సందర్భో చితముగ వర్ణనములఁ జేయుచు మొదటినుండి తుది వఱకు కథ వాక్కరీతిగనే నడిపినవాఁడు. దీనఁ బాఠకసహృదయములకుఁ గథ సుభోధ మగుటయేగాక చదువ దొరఁకొన నుత్తరోత్తరకథాజిజ్ఞాసయు మెండగుచుండును.

ఆంధ్రప్రబంధవాఙ్మయమునందలి పాత్రలు సామాన్యముగా నొకే స్వభావము గల్గియున్నవి. తత్తదవస్థావిశేషముల పాత్రముల శీలము భిన్నభిన్నముగా నుండవలసి యుండ నొకేవిధముగ నున్న ట్లగపడును. మానవస్వభావములు భిన్నభిన్నము లనియు

శృంగారాన్త్రోశాద్యపసరముల వారి మాటలును పర్తనమును దన్మనోగతి ననుసరించి పేర్వేఱుగ నుండునని యు లోకానుభవజ్ఞులగు సహృదయులకుం దెల్లమే అయినను ప్రబంధకవులు సామాన్యముగ గ్రంధానుభవమునే తమ గ్రంధములం బ్రకటించిరిగాని మానవలోకానుభవమును బ్రకాశితమొనర్ప యత్నించిన వారు కారు మఱియు సృష్టివైచిత్ర్యమును స్పష్టీకరింపం గవు లాదినుండియు నలవాటుపడినవారు గారు ఇఁక నీకృతికర్తయన్ననో సామాన్యముగ నన్ని పాత్రములకును నందును సత్యాకృష్ణాది ప్రధానములకును నొండొంటికి సరసముగ సహజమగుగతిని స్వభావభేదమును బాత్రోచితముగఁ బరికల్పించి కధాభాగమును గూర్చిన వాఁడు నారదాదిస్వతంత్రపాత్ర లను దత్తత్సమయోచిత ప్రసంగ ప్రవర్తనల మూలమున మెఱుఁగు పెట్టి సరసముగఁ జిత్రించినవాఁడు ఇఁక నీకృతియందలి నాయక శ్రీకృష్ణపాత్రము నించుక పరికింతము

శ్రీకృష్ణుడు భగవానునియపరావతారము కాన నతనియందు దైవమానుషచర్యలు మేళవించి యుండవలయును మఱియు నాతఁడు ప్రకృతము మానవుండై మహి నవతరించినవాఁడు గాన నాతని సతులు గాని యొరులుగాని భగవానుఁడని గుర్తింప కుండునట్లును మానవుని వలెఁ గష్టసుఖాదులకు లొసగునట్లును నా పాత్రను జిత్రింపవలయును కాన ముక్కుతిమ్మనార్యుఁ డితర ప్రబంధకర్తలవలె నాయకుని కులాదులను సౌందర్యసౌష్ఠవాదులను నిరూపింప మొదలిడక సర్వహృతచ్ఛమవాసియగు మహాత్ముకి కులసౌందర్యాదులవర్ణనమును విడుచుటమూలమున, దేవత్వము గూఢముగఁ బ్రకాశితమొనర్చుచు నారదుని పంపున సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై పదియాఱు వేవుర లలనామణులను దన్ను వాంచించువారినిఁ గూడి విహరించుచుండెనని మానవ త్వముం బ్రకాశితము చేసి. మొట్టమొదట నాయకుని బారకుల కెఱకపఱచినావాఁ డు పిదప మాయాకల్పనాచాతురిచే నాసరోజముఖుల నెల్లరిని సంతోషపెట్టుచుండెనని వర్ణించి తన్మానవత్వమును మఱికొంత వృద్ధి చేసి చూపినవాఁడు రుక్మిణితో వినోదించు నదనున నారదుఁడు విజయము చేయ శ్రీకృష్ణుఁడు నేను గృతార్థుఁడను నాపైఁ గరుణ గలిగియుంట యిదియ కారణము' అను మున్నగుమాటలనాడినట్లును.

మఱియు గృహస్థధర్మము ననుసరించి తనమందిరము పవిత్రమయ్యె ననియు కృతార్థుడనైతిననియు బల్కినట్లును గవి నిరూపించె. శ్రీకృష్ణునిమానవత్వము మఱికొంత పుష్టి నొందించి ప్రకాశితమొనర్చినవాడు కలహాశనమునిచె శ్రీకృష్ణునప విశేషముల సంకీర్తింపఁ జేసి నిగూఢముగఁ దన్మూలమున దేవత్వమును భాసి జేయుచు: బారిజాతసుమప్రదానవిషయమున నాయకున కుదయించిన యారాటమ మూలమున నాతని మానవత్వమును దేటతెల్లము గావించుచు. సత్యభామా మం రమున కరుగునపుడు నాయకునితాల్మికైతనపటాంచలచంచల మైయుండెననియు . దత్తరము తురగజవమున్ గడవఁ ద్రోఁయఁగడఁగుచుండెననియు. మానసవ తిరిగెడుబండి కండ్లపగిది భ్రమించుచుండెననియుఁ దెల్పి. నాయకునిమానుషసహ స్వభావమును బ్రత్యక్షము సేయుచు. కోపగృహమునఁ దనకాంతకు నాయకుఁడు చెలులచేత నున్న తాళవృంతముం దానె పట్టి విసరి పెరలు కం జెందిన తనకాం ననునయించెననియుఁ, దనకుఁ దనప్రియురాలిపైఁ గల కూర్మియు విధేయతయు నాజ్ఞావశవర్తిత్వమును మాయావాదిత్వము దోఁపఁ బ్రకాశిత మొనర్చె ననియుఁ దెల్లము గావించి. కాముక సహజ స్వభావమును గన్నులయెదుట మూర్తీభవింపఁ జేయుచు , దాఁజేయు యత్నమంతయు వమ్మగుటఁ దుట్టతుదకు నాయకుఁడు జగన్నాటక సూత్రధారి భార్యపాదముల కర్మిలి మ్రొక్కెననియు. నామె కోపోద్వేగమున నాత్మీయవామపాదమున నాతనిశిరసును దొలఁగద్రోయనదియే తనకు మన్నన యనియు మీఁదుమిక్కిలి, యామె పాదము స్వతను పులకాగ్రకంటకవితానము సోఁకి నొచ్చెనని విచారించెననియుఁ దెల్పి, కవి నాయకుని మానవత్వమును బరిపూర్ణత నందించుచు, నా పాత్రను జిత్రించెను. ఇట్లే పారిజాతాపహరణనమయమునందలి యాతనిబలప్రతాపాదులను. బరాజితుఁడగు బలారి శరణువేఁడ నీమఱందలికొమ్మ వదాన్యభూరుహముకోరినఁ దెచ్చితిఁగాని కొమ్ము నీసొమ్మని వజ్రమిచ్చి మధుసూదనుఁ డాతరు వీఁదలంచెనని వర్ణించి యాతని దాన వీరత్వమును, సత్య ధారవోయఁ దా నారదుని యాజ్ఞావశుండయి మెలంగె నని వర్ణించి యాతనిభక్తపరాధీనతను బాఠకుల

హృదయఫలకములఁ జిత్రించినవాఁడు నిపుణముగఁ బరిగింపఁ బ్రథమాశ్వాస కథాసందర్భముంబట్టి శ్రీకృష్ణపాత్రమునను శృంగారముతోడను, బంచమాశ్వాసకథ భాగమును బట్టి వీరముతోడను. సంబంధమును ముఖ్యముగఁ గవి కూర్చినట్లు విశద మగుచున్నది. సూచించినవాఁడుగాని నాయకవర్తనాదుల మూలమున సూచించి యుండలేదు. ఒక్కదేవేంద్రుని వజ్రముం జేతఁ దాల్చునదనునమాత్రము దేవత్వము పాత్రప్రవర్తనమూలముననే తెల్లమైనది. మొత్తము మీఁదఁ గవి శ్రీకృష్ణపాత్రమును 'గవి కల్పిత పాత్రమా నిక్కమైన మానవుఁడా' యను సందియము డెందములకుఁ బొందు పఱచుచుఁ గావ్యమునఁ బొందుపఱచినవాఁడని నొక్కి చెప్పనొప్పును.

అట్లే సత్యాపాత్రమునుగూడ ననితరసాధారణముగ నిర్మించి కవి తన చాతుర్య మును బ్రకటించినాఁడు. కవి శ్రీకృష్ణుని గుణాదిసంకీర్తన మొనర్పక పాఠకుల కెఱుకపఱచినట్లే సత్యభామను గూడ నెఱుకపఱచినవాఁడు. ఈ కృతికర్త పాత్రము నెట్టిదిగా మొట్టమొదట ముడిమాటలతో నెరుకపఱుచునో యమ్మాటల నన్వర్థములుగాఁ జేయుటకే యుత్తరకథాసందర్భముల యత్నించువాఁడు. కులమును రూపమున్నగని కూరిమియుం గలదాన ననుగరువతనము గలది సత్య యని తొలుదొల్తఁ గవి యీ పాత్రమును గన్నులయెట నిడినవాఁడు. స్వాధీనపతిక ననుగర్వముగలది సత్య యని కవి ముఖ్యముగ నిరూపింప నెంచినవాఁడు. మఱియు శ్రీకృష్ణభార్యలం నీమె మానవతి ననియు మహనీయ సౌభాగ్యవతిననియు ననుకొనుచుండు నని వర్ణితయయ్యె. ఇట్టి గుణములఁ గూర్చుచుఁ గవి యీ పాత్రము నెట్లు చిత్రించెనో యిఁక నరయుదము.

తన శృంగారవనమునఁ జంద్రోపలవేదికపై సరసగోష్ఠిన్ బోటియందా నుండఁగా నామకు దక్షిణనేత్రస్పందమైనట్లును దాఁడనే యామ 'దక్షిణాంసచూచుకనయన ప్రకంపగుణసూచనలేమియు వల్లగావు నాకు మద జాలఁబొంద యుకరేతఁ దలంకడు. ప్రాణనాథు డుండెక చపలాక్షిఁ గూడి యుల్లసిచయిదము లేమిచేసెనో' అని వగ జెందఁ జొచ్చె ననియు నజ్ఞాతపారిజాతసుమవృత్తాంతను సత్యను గవి వర్ణించె. పారిజాత సుమవృత్తాంతము నెఱుంగనిసత్య కేవల దక్షిణనేత్రస్పందము మూలమున మఱియొక

యనిష్టము నూహింపక మగనికూరిమి మఱియొకమగువపైకిఁ బోయెనని య
నించుటకతన నామెకుఁ గల మానవాతీత్వమును మగనికూర్మి మిక్కిలి గలద
వతమును మిగులఁ బ్రకాశితములయ్యె. అనంతర మామెకుఁ బారిజాత
వృత్తాంతము తెల్లమగుడు వ్రేటువడ్డ యురగాంగనవలెను నేయివోయ భగ్గన ద
భీషణహుతాశనకీలలీలను విజృంభించి కనులఁ గోపారుణకాంతులు చెఁ
గలహాశనుని, శ్రీకృష్ణుని. సవతులను దూలనాడి తనస్వాధీన భర్తృకతను జె
జెప్పికొనుచు మిగులఁ గుంది కోపసదనమున కేగెనని గవి సత్యను వర్ణించె
తనమాటఁ జవదాటఁడను నచ్చిక గలమచ్చెకంటి కపు డాపారిజాతసుమవృ
శ్రవణము మానహానిని, మగనికూర్మికి భంగమును గూర్చిన దగుటం జేసి. వ్రేట
యురగాంగనవలెను నేయివోయ బగ్గన దరికొనుహుతాశనకీలవలెను సత్య
భించుట సంభవించిన దనుట తెల్లము. దీన నాయికామానవతీత్వము వ
కూర్మిగలదాన ననుగరువతనమును బ్రస్ఫుటములుగాఁ గవి యొనర్చెనని చెప్పనొ
మఱియు నీ సందర్భమునఁ గవి సత్య పారిజాత సుమవృత్తాంతము నాకర్ణి
యంతటిమానహానిని సహించి ప్రాణములు భరింపఁజాల నని యుఱక యుసుఁ
విడువఁదలంచెనని వర్ణించుచు నామెదమాగుమానవాతీతత్వమును గడుంగడుఁ బ్రక
మొనర్చిన వాఁడు. కులసతి మగనికూర్మి మఱియొకవనితయందుఁ బ్రసరించె
తెలిసిన నోర్వజాలకుంటయు నందును మానవతికి సవతులయెదుట పరాభవ
గల్గిన సహింప వీలులేకుంటయు సహజములుగదా! ఈ సందర్భమునఁ గవి స్త్రీస్వ
వమును జక్కఁగ సహజమగుగతిని బొందుపఱచి సత్యభామపాత్రను జిత్రించి తనఁ
సమానసైపుణిని జూపినవాఁడు. ఇట్లే సవతులయెదుట మగఁడు తన్నవమానించుట
నారదుఁడు తన్నాసమయమున నూరకొనక తడవుటయు సత్యకు మిగుల సంతా
జనకము లయ్యెనని వర్ణించుటవలన నామెగరువతనము సుప్రకాశితమయ్యెన
యెన్నవలయును, మగనికూర్మి నంతగఁ జూఱఁగొనిన సౌభాగ్యవతికి మానవతి కంత
యవమానము గల్గిన నామెయలుక సామాన్యముగఁ దీరదుగానఁ, గవి నాయకుని

నామెయలుకం జక్కదిద్దుటకై పలుపాటులఁ బడఁజేసియుఁ బ్రయోజనముఁజూపక యాతనిచే నమ్మానవతికిఁ దొవర్తునని శపథ మొనర్పించి యామెక్రోధాగ్నిం జల్లార్చినాఁడు. ఈ సందర్భమునఁ గవి కోపగృహమునందలి సత్యయునికిని. వర్తనమును. స్త్రీస్వభావమున కెంతయు ననుగుణమగురీతిని వర్ణించి పాఠకహృదయముల రంజిలఁ జేసినవాఁ డనుట యతిశయోక్తి గానేరదు. తన్నవమానించినవారికిఁ దగిన శిక్ష యొనర్చినంగాని. మానినికోపము చల్లారకుండుట సహజమౌటను సత్యాపాత్రముమూలమునఁ గవి సూచించినావఁడు. మఱియు నీ సందర్భమునఁ గవి మానవతికి మానమే ప్రాణమునకంటె నధిక మని నిపుణముగ నిరూపించినవాఁడు. సురేశ్వరువన పాలకుల తోడ సత్య యొనర్చిన ప్రసంగ మీమె వీరపతివ్రత యనుటకును గరువతనము మిక్కుటముగఁ గలదియనుటకును బ్రబల నిదర్శనములు. మఱియు నని కైనన్ బత నిన్నుఁ బాసి చనునె యన్ననారదుని మాటల నీసందర్భమునఁ గవి యన్వర్థములుగఁజేసి చూపినాఁడు. ఇట్టి మానవతిని గర్వము గలదానిని బుణ్యకవ్రతాచరణముమూలమునఁ గవి నిపుణముగ గర్వాదులం దొలఁగంద్రోసి యతుల భక్తియుక్తగా మార్చి మనకండ్లయెదుట పెట్టుటకతన నాతనిపాత్రపోషణనైపుణి యసతరసాధారణమైనదని చెప్పుట కేమిసందియము? మొత్తము మీఁదఁ దిమ్మనార్యుఁ డీపాత్రమును స్త్రీస్వభావమును జక్కఁగ బోషించుచు శ్లాఘ్యతమముగ నిర్మించె ననుటకు సందియము లేదు.

ఇట్లే నారదపాత్రమును గూడఁ దత్కలహత్పరతను నుత్తమ భక్తత్వమును దేటతెల్లము గావించుచుఁ జిత్రించినవాఁడు. పట్టమహిషి యగురుక్మిణిని గూడ నుచితరీతిని జిత్రించినవాఁడు. పారిజాత మీమెకు భర్త యొసంగి గారవించు సందర్భము ననుసరించియు నీమె పుణ్యక వ్రతమునకుఁ బోవుటయె యుచిత మని యెన్ను కొను సందర్భమును బట్టియు నీమె సమయజ్ఞ యనియు గరువతనము కొంచెమైనను లేని నిపుణ యనియుఁ దెల్లమనియుఁ దెల్లమగును. తక్కుంగలపాత్రములను గూడ నిట్లే తిమ్మనార్యుఁడు మనోహరముగఁ జిత్రించినవాఁడని పాఠకులు పరిశీలించి గ్రహింప వలెను.

శిష్ట పాత్రపోషణ కథాపోషణాదినైపుణులతోఁ బాటుగ నీకవి పుంగవునకు మృదుమధురపదరచనానైపుణి యుదిరియుంట కడుంగడు శ్లాఘింపఁదగినది కథాసందర్భమునకును బాత్రస్వభావమునకును రసమునకును నుచితమగురీతిని బదజాలము నుపయోగించుట కితఁడు మిగుల యత్నించినవాఁడు. మఱియుఁ బ్రసన్నతాకలితములగు పదములనే తన ప్రబంధమున వాడినవాఁడు కావుననే "ముక్కుతిమ్మనార్య ముద్దు పల్కు" అనునానుడి యన్వర్థమని పండితపాఠకుల స్వాతంత్రములకు విశదమయ్యె. పాఠకహృదయసీమల నాఁటుకొనంజాలుపాత్రములను. గధావేగమున కడ్డంకిని గలింపని హృద్యములగు వర్ణనములను గూర్చి ద్రాక్షాపాకమగు శైలితోఁ బ్రబంధము నుత్తమోత్తమముగ రచించిన యీ తిమ్మనార్యునకుం బ్రబంధకవులలో నగ్రస్థాన మొసంగుట కడ్డంకి లే దన వచ్చును.

వర్ణనలు - విశేషవిషయములు

ఇందలి వర్ణనములు సంగ్రహములును భావగర్భితములును మనోహరములును నై కథావేగమునకు భంగమును గలిగింపనివియును. పాఠకులమదకి విసు వును బుట్టింపనివియును నై యున్నవి. కావ్యమున సాధారణముగ నష్టాదశవర్ణనములను జెయవలయు నని యాలంకారికులు శాసింతురు. కాని వానిని సందర్భోచితముగనే చేయవలయునని వారభిప్రాయపడినట్లు "వానిలోఁ గొన్నితక్కువయైనను నిష్టమే" అను వారి వాక్యమే స్పష్టపఱచుచున్నది. కావుననే తిమ్మనార్యుఁడు సాయంకాల స్వర్గప్రయాణాదులం గొన్నింటని కావ్యలక్షణము ననుసరించి సంగ్రహముగను స్వభావ సిద్ధముగను నొనర్చినవాఁడు గాని ప్రయోజనశూన్యముగ వర్ణనములం జొనిపినవాఁడుగాడు. అందు ద్వితీయాశ్వాసమునందలి యంధకారనక్షత్రచంద్రచకోరాదివర్ణన ములును, మేర్వాదివర్ణనములు, తృతీయాశ్వాసమందలి నందనోద్యానాది వర్ణన ములును. జతుర్థా శ్వాసమందలి మధ్యాహ్న జలకేళీ వర్ణనములును. బంచమాశ్వాసము నందలి యుద్ధాది వర్ణనములును సందర్భశుద్ధి గలవై మనోహరములై యలరారు చున్న వనుటకు సందియము లేదు.

కవిబ్రహ్మయగు తిక్కన సోమయాజిగుండి ప్రారబ్ధమైవచ్చుచున్న స్వప్నవృత్తాంత మిందుఁ బరిత్యక్తము. కవిబ్రహ్మకాలమున నా వృత్తాంతము రసవంతము నుండియునేమో గాని యనంతర కాలికకవులకాలమునాఁ డిది నీరసమైయె యుండెడి దనియుఁ బాఠకులకు విసువుపుట్టించెడి దనియుఁ బరిశీలించిన విశదమగును. ఇట్టి స్వప్నవృత్తాంతముం గవులు తమ గ్రంథముల కపూర్వమగుగౌరవము నాపాదింపఁ గూర్చికొన్న దని నిపుణముగఁ బరిశీలింపఁ దెల్లమగును. తిమ్మనార్యుఁడు తన గ్రంథమునకు గౌరవము సందర్భశుద్ధి, పాత్రపోషణము కథాచమత్కృతి, రచనాపాటవము, రసస్ఫూర్తి మున్నగు వాని మూలముననే సంపాదింప నెంచినవాఁడుగాని లేనిపోనిపోకడ వలన సంగ్రహింప యత్నించినవాఁడు గామింజేసి. యట్టి లాంఛనమును బరిత్యజించె ననఁదగును. మఱియుఁ బ్రబంధవాఙ్మయసౌధనిర్మాణమున కీగ్రంథము శంకువగుటం జేసియు నిందట్టిస్వప్నవృత్తాంతము పరిత్యక్త మనఁదగును మఱియుఁ బ్రబంధవాఙ్మయ సౌధనిర్మాణమున కీగ్రంథము శంకువగుటంజేసియు నిందట్టి స్వప్నవృత్తాంతము పరిత్యక్త మనఁదగు

ఇంతియ గాక కవిలోకముచేఁ జర్వితచర్వణముగఁ జేయఁబడు సుకవిస్తుతి కుకవినిందలును నీకబ్బమునఁ గానరావు కవితాకలితులగు కవులెల్లరును గుకవుల నిందించునపు డట్టినిందకు స్థానభూతులగు కాకవులెవ్వరని యనుమానింప వలసి యుండుటం జేసి తిమ్మనార్యుఁ డట్టి నిరర్థకమగు మార్గమును వదలినవాఁడని చెప్పఁ దగు. మఱియు నీకృతికర్త తన గ్రంథమునకుఁగాని తనకుఁ గాని గౌరవము పండిత పాఠకుల మూలముననే గలు నని యెంచి యట్టి యప్రస్తుత ప్రశంసను విడిచియుండ నగును కుకవులమిషను బరుల నిందించుట పాడిగాదు గదా

ఇతర ప్రబంధములందువలె నిందఁ గవివంశానుక్రమణికను దెల్పు పద్యములు గానరావు సాధారణముగ నాంధ్రకావ్యములం దీసందర్భమునఁ గవులు తమ గుణాతిశయమును, గౌరవాతిశయమును, పాండిత్యాతిశయమును, దాతముత్తాతల గొప్పం

దనమును. వర్ణించికొని నిపుణముగ నాత్మశ్లాఘచేసికొనుట యాచారమై యున్న
ఏవాని వంశగౌరవమునకైనను. నేవాని గౌరవమునకైనను. నేవాని పాండిత్యోత్కర్షమున
కైనను లోకము ప్రమాణముగాని వాని వాక్యము ప్రమాణము గాకుంట సహజమ
మఱియు నొకవేళ నవ్వాని నొకఁడు చెప్పికొన్నను నయ్య దాతనియాత్మశ్లాఘాపరత
సూచించున దగును. కావుననే తిమ్మనార్యుఁడాప్రసంగ మనుచితమని యెం
పరిత్యజించి ప్రబంధాంతమున నతిసంగ్రహమున నొక్కసీసమునఁ దనవంశాను క్రమణి
సరసముగఁ బాఠకలోకమునకుఁ దెల్లముగావించె. మఱియు మనుచరిత్రాదు లంద
వలె నిందుఁ గృతిపతి కర్పూరతాంబూలాదులఁ దన్నర్పించి కృతి యొసంగుమని వే
డినట్లు కవి చెప్పికొనలేదు. దీనఁ గవి కృతిని రచించి తానే కృష్ణరాయలను బతి
నిర్ణయించికొన్నట్లును, గృతిని రచించి యుత్తమనాయకుని వెదకి యర్పించుటయే
యుచిత మని యెంచెనట్లును దెల్లమగుచున్నది. గ్రంథాంతమున గృష్ణరాయదత్త
బహుళాగ్రహార సన్మానయుతుఁడ నని మాత్రము చెప్పికొని కృతిపతికిఁ దనయందలి
యత్యధికాదరమును గూఢముగ వెల్లడించికొనెను.

కృతిపతి వంశానువర్ణమునఁ గూడ నీకవిపుంగవుఁ డందు ముఖ్యులును
బ్రసిద్ధులును నగువారిని సరసముగను మనోహరముగను స్వభావావిదూరముగను
వర్ణించి కృతిపతి నతిహృద్యములగు యథార్థములైన వచనములతోడ నుతించి
నిపుణముగ వర్తించినవాఁడు. మొత్తము మీఁద నితర ప్రబంధకర్తలవలెఁగాక నీతఁ
డెల్ల సందర్భములందును బ్రధానముగ నౌచిత్యమును గమనించుచునే వర్తించెననియు
నిట్లు రసవంతముగఁ గబ్బమును రచించుట యన్యకవి సాధారణము గాదనియు
నిట్టి హృదయంగమమగుశైలి యన్యకవిదురాప మనియు దాన నీకవి పుంగవుని కబ్బ
మల్లభంగుల హృద్య మనియుఁ దల్పుచు గ్రంథవిస్తరభీతిని విరమింతును. తక్కుంగ
లవిశేషములఁ బాఠకసహృదయులు పరిశీలింపనగును.

కృష్ణరాయలకాలమునఁ బ్రతివర్షమున వసంతోత్సవము జరుగుచుండెడి దనియు
నాసమయమునఁ గవులు కబ్బముల రచించి రాయలకుఁ గృతి యొసంగుచుండెడివా

రనియుఁ బ్రథమాశ్వాసాంతపద్యము (139) విశదపఱచుచున్నది దీన నీకృతియుఁ గృష్ణరాయలు పూర్వదిగ్జైత్రయాత్ర ముగించి యిలుసేరి వసంతోత్సవమొనర్చు సమయ మునసే విరచితమైయుండుననియు, మఱియు నా పద్యమునందలి "అంతఃపురవధూ ప్రసాదనరసికా" అనుదళము ననుసరించి యీ కబ్బ మంతఃపురవధూ ప్రసాదమునకే విరచితమయ్యెనని నిపుణముగఁ గవి సూచించె ననియు ననుమానింపవలసియున్నది.

ఇందలిద్వితీయాశ్వాసాదిపద్యమునందైన "మలయకూటప్రాసాదనివేశ" అను దళము ననుసరించి కృష్ణరాయనివాసప్రసాదనామము మలయకూటమని తెల్లమగు. ఇటులుండ మనుచరిత్రమున "తిరుమల దేవీచరణోదరలాక్షాకల్పితస్థలకమల స్ఫురదిందీవరబంధుర, హరిహయమణివలయకూటహర్మ్య విహారీ" అను పద్యమున 3 ఆ 143) మణివలయకూట యను నవపార మంగీకృతమగుట యస్వరస మనఁ దగును హరిహయమణిమయమగు మలయకూట మను హర్మ్యమున విహరించువాఁ డనుటయే సరసమని పారిజాతాపహరణమునందలి పై పద్యభాగము విశదీకరించు చుంట నిది సంస్కర్తలప్రమాదమని చెప్పనొప్పును హరిహయమణివలయములు గల శిఖరములతోడ నొప్పుమేడ యనుటకంటె నింద్రనీలమణిమయ కూటాఖ్యప్రాసాదమున నుండువాఁడనుటయే యతిహృద్యమనియు మలయకూటమనున దాతని మేడ పేరని గమనింపక యేదే నొకయర్థమును ముడిపెట్ట మకారమునకుఁ బ్రక్కనున్న కొమ్మును సంస్కర్తలు తీసివేసియుందురనియుఁ గాన "హరిహయమణి మలయ కూట హర్మ్య విహారీ'3 అను పాఠమే కవ్యభిప్రేత మైనదనియుఁ బాఠకులు పరిగ్రహింప వలయును.

అచ్చతెలుంగు నుడుల కూర్పు, నందమందందుడెందము నానందాబ్ధి నోల లాడింపఁ బ్రసన్నతాకలితగీర్వాణపదసంధాన మొక్కొక్కచో స్వాంతమును సంతోషాయత్త మొనర్ప నిద్దుష్టమై యాతని శైలి పండిత హృదయంగమమై పరఁగెడిని వ్యాకృతి విశేషములు వ్యాఖ్య నాయాయాతావుల విశదీకృతములగుట నియ్యవసరమున వానిఁ దడవఁబని లేమిఁ బరిత్యక్తములు చకోరాదివర్ణన పద్యము లచ్చ తెలుఁగుఁ బల్కుల

కూర్చులకును యుద్ధాదివర్ణన పద్యములు గీర్వాణరచనలకును నుదాహరణములుగ గైకొననగును. మఱియు నీకృతికర్త శార్దూలాది వృత్తములను దనయిచ్ఛకువచ్చిన గతి గాక యాయాయిసందర్భముల రసోచితముగ నెలకొల్పుట విశేషములలో నే౯ మేటివిశేషమని సహృదయులు సంభావింతురు గాక.

ఇట్లే పరిశీలించిన కొలందిని విశేషములు వెల్వడుచునేయుండును గాన౯ గావ్య రసాస్వాదనతత్పరులును నిపుణులును నగుబుధజనులును గవిపుంగవులును బారకసహృదయులును గుణగ్రహణతత్పరులై తఱచి విశేషముల వెల్లడింతురు గాక!

ఇట్లు,
బుధజనవిధేయుఁడు
విద్వాన్ దూశి రామమూర్తిశాస్త్రి

విజయనగరము
24-4-1993.

పద్యముల అకారాద్యనుక్రమణిక

౧

పబ్లిషర్స్

భువనవిజయం పబ్లికేషన్స్ సౌందర్యలహరి, కస్పావారి వీధి గవర్నరుపేట, విజయవాడ - 2

శ్రీ ర స్తు

పారిజాతాపహరణము

సవ్యాఖ్యానము

పీఠిక

మదికిం బ్రియం బెసఁగఁ జేర్చినయయ్యెలలీల వైజయం
తీమిళితాచ్ఛకౌస్తుభము నిద్దపుఁగాంతిఁ దనర్చి యాత్మవ
క్షోమణివేదిఁ బొల్పెసఁగఁ జూడ్కులపండువు సేయువేంకట
స్వామి గృతార్థుఁ జేయు నరసక్షితినాథునికృష్ణరాయనిన్. 1

ఆంధ్రకవితల్లజుఁడును, ముక్కుతిమ్మనార్యాపరనాముండును నగు నందితిమ్మన 'కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతా సమ్మితతయోపదేశయుజే', అను నాలంకారికోక్తిననుసరించి, సమస్తశ్రేయస్సాధకమును, గాంతాసమ్మితమును నగుసత్కావ్యము నొనర్పం బూని వ్యాసమునిప్రణీతహరివంశము నందలి పారిజాతాపహరణపుణ్యకథ నాధారముగాఁ గొని పారిజాతాపహరణం బను నీశృంగారప్రబంధమును రచించెను. అం దాదిని 'ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖమ్', అనునభియుక్తోక్తి ననుసరించి, కృతిపతియగు కృష్ణదేవరాయలకుఁ దదిష్టదైవతాశీ స్సంఘటనరూప మగు నాశీర్వాదము ననుసంధించెను. మఱియు, 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోఽపివా', అను నార్యవాక్యమునుబట్టి, శ్రీశబ్దము దేవతావాచకమును, భద్రాదివాచకమును నగుటంజేసి యద్దాని నాదిని నెలకొల్పెను. ఇంతియగాక 'మంగళాదీని

మంగళమధ్యాని మంగళాం తాని చ కావ్యాని ప్రథంతే', అను నభియుక్తోక్తి ననుసరించి, కావ్యము నిర్విఘ్నముగఁ బరిసమాప్తి నొందుటకొఱకును, శిష్యశిక్షార్థమును, మంగళాదివాచకమగు శ్రీశబ్దమును గావ్యాద్యంతములఁ బ్రయోగించి కావ్యమున కుత్కర్షను సంపాదించెను. భగణము చంద్రదేవతాకమగుటఁ గర్తృపతులకుఁ గల్యాణదాయక మనుతలంపునఁ గవి కావ్యాదిని నెలకొల్పె నని గ్రహింపవలయును.

టీక. శ్రీమదికిన్ = లక్ష్మీదేవియొక్క చిత్తమునకు, ప్రియంబు = సంతసము, ఎసఁగన్ = అతిశయించునట్లు, చేర్చిన = పొందించిన, వైజయంతీ...కౌస్తుభము - వైజయంతీ=వనమాలతో, మిళిత = కూడియున్న, అచ్ఛ = స్వచ్ఛమైన, కౌస్తుభము = కౌస్తుభమనుమాణిక్యము, నిద్దపుఁగాంతిన్ (నిద్దపు = స్నిగ్ధ) = తళుకైనకాంతితో, తనర్చి = అతిశయించి, ఆత్మ... వేదిన్-ఆత్మ = తనదైన, వక్షోమణివేదిన్ = మణివికారమగుతిన్నెనుబోలు గుండెపై, పొల్పు = అందము, ఎసఁగన్ = మీఱఁగా, చూడ్కులు=దృష్టులు, వేంకటస్వామి=వేంకటేశ్వరుఁడు, నరస .రాయనిన్ = నరసరాజుకొడుకైన కృష్ణదేవరాయని, ఇచట షష్ఠికి జన్యజనకభావ మర్థము. కవులు తండ్రి పేరులతోఁ గలిపి కృతిపతులనామముల నిరూపించుట యాచారమైయున్నది. కృతార్థున్ = సఫలమగు కార్యములుగలవానినిగా (ధన్యుఁగా) చేయున్. 'చేయున్' అనునది తద్ధర్మార్థక మగుటఁ ద్రికాలవాచిగా నెన్నవలయును 'తనర్చు' అని పాఠము గలదు. అపుడు నిద్దపుఁగాంతితో నొప్పునది కౌస్తుభము గాక యెద యగును. సారస్య మిందుఁ జింత్యము.

భావము. శ్రీ వెంకటేశునెద మణివేదివలెను, నందు మించు కౌస్తుభాంచితవనమాల యుయ్యేదపై నెలకొనియున్నసిరికి నుయ్యేలరీతిని నొప్పుచుండెనని భావము. వన మాలాకృతి యుయ్యేలత్రాటివలెను, నందు నడుమించుకౌస్తుభ మయ్యేలనడుమనొప్పు ఫలకమువలెను నమరియున్న వని గ్రహింపవలయును. అట్లు కౌస్తుభాంచిత వనమాలా ధరుండై యెదను లచ్చి వెలుంగ మించు నాశ్రీ వేంకటేశ్వరుఁడు కృష్ణరాయల సఫల కార్యుంజేయుత మని యాశీర్వాదము.

వ్యాకరణవిశేషములు. ఉయ్యేల.- ఊయేల, ఊయెల, ఉయ్యాల, ఉయెల. ఇత్యాదులు రూపాంతరములు 'ఊయేలాదులం దొలియచ్చుమీఁది హల్లునకు ద్విర్వచనం బొండె నగును' అని. నిద్దపుఁగాంతిన్:- రూ. అ. నిద్దంపుంగాంతిన్. 'కర్మధారయంబు లందు మువర్ణకంబునకుం బుంపులగు. సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబులకును బుంపులకును బరుషసరళములు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు.' ద్రుతకార్యములు, నిద్దంపు న్గాంతిన్, నిద్దంపుఁ గాంతిన్ ఇత్యాదు లూహ్యములు. కృష్ణరాయఁడు. 'కర్మ ధారయం బియ్యాది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసంబట్ల యగు' అనుసూత్రమునుబట్టి యిందుఁ బూర్వపదము లుప్తవిభక్తికంబై యవికృతాంతం బగును. పండుగు. రూ. అ. పండువు, అపదాద్యంబైవ గ కారమునకు వకారం బగు.

విశేషార్థాదులు. కావ్యాదిపద్యములనుండి వ్యంగ్యమర్యాదను గావ్యేతివృత్తము నుద్ధరించుట యాచారమైయున్నది. అపద్ధతి నిందలి 'శ్రీమదికం బ్రియం బెసఁగన్, ఆత్మ వక్షోమణివేదిన్' అను మున్నగుపదముల శక్తి ననుసరించి క్రమముగ శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యా ప్రీతిధాయకుండై యొప్పుటయుఁ బారిజాతము నామె పెరటిచెట్టుగ నెలకొల్పుటయు గోచరించుచున్నవందురు. కాని సమగ్రముగఁ గావ్యార్థసూచన తొలిపద్యమునందే చేసెననుటకంటె 'రాఘవత్వేఽభవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని,' అనునార్యోక్తి ననుసరించి శ్రీరూపయగు రుక్మిణిని శ్రీకృష్ణుఁడు సంతుష్టంజేయుటను దొలిపద్యమునను దరువాతి పద్యమునఁ దమ్మూలమున సత్యకుఁగల్గిన యీర్ష్యయు శ్రీకృష్ణకృతాశ్వాసాదికమును గవి వెల్లడించి పై రెండుపద్యముల మూలమున సమగ్రముగఁ గావ్యార్థమును సూచించె ననుట సరసమును, సముచితమును, సాధారమును నగునని తోఁచెడిని. సంస్కృతకవు లీగతిని రెండుమూఁడుపద్యములమూలమునఁ గావ్యార్థమును నాటకాదులందు సూచించుటయుఁ గలదు. మఱియుఁ గృతిపతి వైష్ణవమతాశ్రయుఁడుగాన మహాలక్ష్మ్యంశసంభూత యగు రుక్మిణికి శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రియముగూర్చుటను గృతిపతి మతతద్దైవ తానుకూలవిషయ నిరూపణమూలముగను, దాను శైవుఁడుగాన లక్ష్మ్యంశసంభూతకాని యీర్ష్యాకషాయితను సత్యను శ్రీకృష్ణుఁ డనునయించుటను,

స్వమతానుకూలనప్పేష్ట దైవతప్రసంగ ద్వారముగను నిరూపించి పతిమతస్వమతానుకూలవిషయ ప్రసంగతిని గావ్యార్థమును మనోహరముగ సూచించె ననుట యెంతయు నొప్పియుండును.

కవులు సామాన్యముగ నాపాదింపఁబోవు విషయమున కనుకూలించురీతి నిష్టదైవములకు రూపమును సంఘటించుట యరుదు. తిమ్మనార్యుఁ డట్లుగాక కృష్ణరాయనిఁ గృతార్థుంజేయుటకు లక్ష్మీయుతత్వకౌస్తుభాద్యమూల్యాలంకార విశిష్టత్వాదుల ధర్మముల వేంకటేశ్వరునకు సమకూర్చి ప్రతిపాదిత విషయమున కనుకూలించు ప్రసన్నరూపమును సంఘటించి సరసమగుగతిని విషయమును బోషించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్షాముద్రాలుకారములకు సంసృష్టి.

మ. పొలఁతు ల్గౌఁగిట గ్రుచ్చి యెత్తి తలఁబ్రా ల్వోయించునవ్వేళ నౌఁ
దల గంగం దననీడఁ దాన కని మౌగ్ధ్యం బొప్ప వేఱొక్క తొ
య్యలి యంచు న్మది నెంచుపార్వతియసూయావాప్తికి న్నవ్యక్రొ
న్నెలపూఁదాలుపు కృష్ణరాయనికి సంధించు న్మహైశ్వర్యముల్. 2

టీ. పొలఁతుల్ = స్త్రీలు, కౌఁగిటన్ = భుజమధ్యప్రదేశముచే, రూ. అ. కవుఁగిలి గ్రుచ్చి = తూర్చి, ఎత్తి=లేవఁదీసి, తలఁబ్రాలు=నూతన దంపతులు మంగళార్థము తలమీఁదఁ బోసికొనుబియ్యము. అవ్వేళన్ = ఆసమయమున, రూ. అ. ఆవేళన్, ఔఁదలన్ = తలమీఁద తననీడన్ = తన ప్రతిబింబమును, మౌగ్ధ్యంబు = తెలివితక్కువతనము. వేఱొక్క తొయ్యలి = మఱియొకవనిత, అసూయావాప్తికిన్ = ఈర్ష్యనుబొందుటకు, (అసూయ+అవాప్తికిన్, క్రొన్నెలపూఁదాలుపు = క్రొత్తచందురుని ధరించువాఁడు (రాజశేఖరుఁడు), మహైశ్వర్యముల్ = గొప్పసంపత్తులను.

భావము. పార్వతి సిగ్గుచే నీశునితలపైఁ దలఁబ్రాలు పోయఁజాలకున్న స్త్రీలామెను గౌఁగిటఁ గదియించి యెత్తి తలఁబ్రాలు పోయించి రనియు, నపు డామె శివజటాజూట వాసిని యగుగంగయందుఁ బ్రతిఫలించిన తననీడఁ దాను గని యజ్ఞతచే శివుఁ డింతకు మున్ను వేఱొకతెను బరిగ్రహించియుండునని తలంచి

యీర్ష్యాకషాయిత యయ్యెననియు, నపు డీశుఁ డాపార్వతియొక్క యట్టి తెలివి తక్కువతనమునకై నవ్వె ననియు భావము

వ్యా - విశే కౌఁగిలి ఇది యౌపవిభక్తికము. ఇట తి వర్ణంబు లౌపవిభక్తికములు, ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరంబు లగునపుడు నామంబులకుం గొన్నింటికిఁ బ్రాయికం బుగనగు. ఔపవిభక్తికములఁ దృతీయాసప్తముల కత్వంబాదేశంబు బహుళముగా నగు. 'కౌఁగిటన్' ఔఁదల. ఇయ్యది శబ్దరత్నాకరమున నిర్బిందుకముగనే యగపడును. సప్తమ్యర్థమున నవ్యయీభావము. ఇట్టిరూపము లాంధ్రవాఙ్మయమున కడుస్వల్పముగాఁ గాననగును. పెడతల లోఁబొద ఇత్యాదులు. అవ్వేళన్. ఆ+వేళన్. ఆ ఈ ఏ యనుసర్వనామము త్రికసుజ్ఞకములు. కర్మధారయంబు త్రికస్త్రీసమధాతుజవిశేషణ పూర్వపదంబై యుండు. త్రికంబు మీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ఊష్మ రేఫములకుఁ గలుగదు. అవ్వేళన్. క్రొన్నెల. క్రొత్త+నెల. పూవు. సమాసంబునం బ్రాఁతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. పరుషేతరములు పరంబులగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింజేసి ద్విత్వము కల్గును. క్రొన్నెల.

విశే. తొలిపద్యమున వివరించినరీతిగ నిందు సత్యాసూయగమ్య మగుచున్నది. మఱియు, 'తననీడఁ దాను గని, మార్ధ్యంబొప్ప' అనుపదములజాడ ననుసరించి సత్య యూరకే భ్రమఁజెంది యీర్ష్యఁ బూనె ననియు, నిందు శ్రీకృష్ణుని తప్పేమియు లేదనియు వ్యంగ్యములు స్ఫురించుచున్నవి. శివుఁడు సంపత్ప్రదాత గాన, మహైశ్వర్యముల నొసంగుటలో నాతనికిఁ బ్రాధాన్య మిడుట యెంతయు హృద్య మనఁదగును. చంద్రవంశమణి యగు తేనికిఁ జంద్రచూడామణి యగు శివుఁడు మహైశ్వర్యముల నొసంగుఁగాతమనుట యెంతయు సరసమగును. మఱియు మందాకిని మౌళిం బూని నూత్నచంద్రాలంకారమును ధరించి వివాహమంగళ కౌతుకముపశమున హాసాలంకృతవద నుండై యెలమిమీఱ నుండు ప్రసన్నుఁడు మహైశ్వర్యసంధాతయగుఁగాకనుట మిగుల నుచిత మనఁదగును.

అలం. భ్రాంతిమత్తు.

మ. తన దంతాగ్రముచేతఁ దీక్ష్ణమతి నుద్యత్కుంభయుగ్మంబుచే
త నితాంతోన్నతి దానవిస్ఫురణ నుత్సాహంబు శుండాముఖం
బున దీర్ఘాయువు నిచ్చుఁ గావుత గుణాంభోరాశికిం గృష్ణరా
యనికి న్వారణరాజవక్త్రుఁడు కృపాయత్తైకచిత్తాబ్జుఁ డై.

టీ. వారణరాజవక్త్రుఁడు = ఏనికమేటి మొగముగల గణనాథుఁడు, దంతాగ్రముచేతన్ = దంతంపుంగొనచే (ఏకదంతుఁడు గాన నొకకొన యనెను), తీక్ష్ణమతిన్ = నిశితమగు బుద్ధిని, ఉద్యత్కుంభయుగ్మంబుచేతన్ - ఉద్యత్ = పైకిలేచిన, కుంభయుగ్మంబు చేతన్ = కుంభద్వయముచే, ఏనుఁగుతల నిరువంకలనుండు నెత్తగు ప్రదేశముల రెండు కుంభము లనుట కవులయాచారము. 'ఘనకుచకుంభ యుగ్మకము దార్కొని యుప్పునకై యసూయమై' అని నృసింహపురాణము. ఎ. ప్ర. నితాంతోన్నతిన్ = అత్యంతమగునున్నతిని. దానవిస్ఫురణన్ = మదముయొక్క ప్రకాశముచే, ఉత్సాహంబును = పరిపాలనాశక్తిని, శుండాముఖంబునన్ = తొండముయొక్క కొనచే, దీర్ఘాయువును = చిరాయువును, గుణాం భోరాశికిన్ = సుగుణ సముద్రునకు, కృపా...అబ్జుఁడై-కృపా = దయకు, ఆయత్త=అధీనమైన, ఏక=ముఖ్యమైన, చిత్తాబ్జుఁడై = మనఃపద్మముగలవాఁడై.

విశే. తైక్ష్ణ్యముగల సాధనముచేఁ దైక్ష్ణమును, నౌన్నత్యముగలదానిచే నున్నతిని, నుత్సహయుతమగుదానిచే నుత్సాహమును, దైర్ఘ్యముగలదానిచే దైర్ఘ్యమును, బ్రసాదించుఁగాతమని చెప్పుట మిక్కిలి హృద్యముగను, సారస్యముగను నున్నది. ఉత్సాహము. ప్రభుమంత్రోత్సాహములను శక్తిత్రయములో నిది యొకటి. అలం. పరికరము.

చ. సరసపుటల్కఁ దీర్చుతఱి శార్ఙ్గసుదర్శననంద కాబ్జసం
భరణగుణాప్తి నెన్నడుముపైఁ గటిపై జడపై గళంబుపై
హరి నలుగేలుఁ బైకొన సుఖాంబుధి నిచ్చలు నోలలాడునిం
దిర కృపఁ జూచుఁ గాత నరదేవశిఖామణి కృష్ణరాయనిన్.

టీ. సరసపుటల్కన్ = పొలయలుకను. తీర్చుతఱిన్ = దిద్దుసమయమున. శార్ఙ్గ... గుణాప్తిన్-శార్ఙ్గ = ధనువు (విష్ణుదేవునివే యీ నాలుగును) సుదర్శన = చక్రము, నందక = కత్తి, అబ్జము = శంఖము అనువీనియొక్క, సంభరణ = భరించుటయను, గుణ = గుణముయొక్క, అప్తిన్ = ప్రాప్తితో, నలుగేలున్ = నాల్గు చేతులును, (క్రమముగా) హరి = శ్రీవిష్ణువు. నెన్నడుముపైన్ = మనోహరమగు కౌనుపైని, కటిపైన్ = జఘనముపైని, జడపైన్ = జడపైని, గళంబుపైన్ = మెడమీఁదను, పైకొనన్ = చేర్పఁగా, సుఖాంబుధిన్ = సుఖమను సముద్రమున, నిచ్చలున్ = నిత్యము, ఓలలాడు = ఈదులాడు, ఇందిర = లక్ష్మి, నరదేవశిఖామణిన్ = భూపాలశ్రేష్ఠుని, కృష్ణ రాయనిన్ = కృష్ణదేవరాయని, కృపన్ = దయతో, చూచుఁగాతన్ = దర్శించునుగాక.

భా. పొలయలుకందీర్ప శ్రీమహావిష్ణువు శార్ఙ్గమును ధరించిన యొక చేతిని దన నడుముమీఁదను, సుదర్శనమును బట్టిన యొక చేతిని దనకటిపైని, నందకములు బూనిన చేతిని తన జడమీఁదను, శంఖమును దాల్చినచేతిని దనగళముపైని జేర్చి యుపలాలింపనెంతయు సుఖించులక్ష్మి కృష్ణరాయల దయతోఁ జూచుఁగాత మని భావము.

విశే. ఇట్లు చెప్పుటవలన నడుము ధనువువోలె ముష్టిగ్రాహ్యమై యున్నదనియుఁ గటిచక్రమునుబోలియున్నదనియు, జడ యసిలతంబోలి యొప్పుననియు, గళము శంఖము భాతి నమరియున్న దనియుఁ దోఁచును. సరసపుటలుకన్ - సరసము+అలుకన్, కర్మధార యంబులందు మువర్ణకంబునకుఁ బుంపులగు. కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చుపరమగునపుడు టుగాగమం బగు. సరసంపుటలుక ఇత్యాదులు రూపాంతరము లూహ్యములు. నలుగేలు, ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగానగు. మిశ్రంబునకుఁగాదు. నాలుఁగు యొక్క రూపాంతరము నలు. నెన్నడుము - నెఱి+నడుము, ప్రాఁతాదుల తొలియచ్చు మీఁది వర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. పరుషేతరంబులు పరములగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింజేసి వానికి ద్విత్వము కలుగును. కవి

యీ పద్యమునఁగూడ లక్ష్మికి వక్తవ్య విషయమున కనుకూలించునాకృతి నుల్లాసమును ననుసంధించినాఁడు శ్రీకృష్ణకృత సత్యానునయమును దాన సత్యభామకుఁ గల్గిన సంతనమును ననుఁ గావ్యార్థము నిందుఁ గవి పొందుపఱచె నని తోఁచెడిని. అలం. యథాసంఖ్యము.

చ. తనమృదుగీతికాపరిణతధ్వనివైఖరిఁ బల్కుమంచు మిం
చినరహిఁ జేతివీణియకుఁ జెక్కులు గీఁటుచు నేర్పుచున్నదో
యన నఖరాంకురంబుల నయమ్మునఁ దంత్రులు మీటి గానమిం
పొనరఁగఁజేయువాణి ప్రతిభోన్నతుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్. 5

టీ. తన... వైఖరిన్ - మృదుగీతికా = మృదువైన పాటయొక్క, పరిణత = పరిపక్వమైన, ధ్వని = శబ్దముయొక్క, వైఖరిన్ = రీతివంటిరీతితో, నఖరాంకురంబులన్ = గోటి మొలకలచే, ఇంపు=సొగసు, ఒనరన్=ఒప్పునట్లుగా, తంత్రులు=వీణతీఁగెలు, ప్రతిభోన్నతున్-ప్రతిభా=అనుక్షణము వికసించు బుద్ధిచే, ఉన్నతున్ = అధికుని, 'నించినరహిన్' అని పాఠాంతరము. మించిన యనుకంటె నించిన యనుటలో నర్థవిశేష మెద్దియుఁ గానరాదు. మఱియు 'చున్నదోయను, లీలనొయ్యన' 'నయమ్మున, రయమ్మున' అనుపాఠము లగపడును.

భా. తనగళస్వనమునకు సరియగుగతిని బల్కు మని కడురయమునఁ దనచేతి యందలి వీణియకుఁ జెక్కులుగీఁటుచుఁ గఱపుచున్నదో యన గోటిమొలకలచే నేర్పు మీఱ వీణతీఁగెల మీటుచు మనోహరముగ గానము సేయు సరస్వతి కృష్ణరాయని మించిన ప్రతిభ గలవానిం జేయుఁగాత మని భావము. ప్రతిభాప్రదాత్రి సరస్వతిగాన నిట్లు చెప్పుట యెంతయు నుచితమగును.

వ్యా - విశే. వీణియ-రూ. అ. వీణె. ఇయకుమాఱుగా నామాంతంబున కెత్వంబు బహుళంబుగా నగును. అలం. ప్రతీపము.

చ. వలిమలయల్లువాఁడు తలవాఁక ధరించినపూవుగుత్తి వే
ల్పులగమిజీవగఱ్ఱ యుడివోవనిచల్వలటెంకి వెన్నెల

ల్మొలచినపాదు పాల్కడలిముద్దులపట్టి నృసింహుకృష్ణరా
యలఁ గరుణారసంబు నినుపారెడిచూపులఁ జూచుఁగావుతన్. 6

టీ. వలిమలయల్లువాఁడు-వలిమల=మంచుకొండ (హిమాలయము), అల్లువాఁడు=అల్లుఁడు, తలయందు ... గుత్తి = ౙొఁదలయందలియేటితో ధరించిన పుష్పగుచ్ఛము, వేల్పుల ... కల్తి = దేవతల సమూహమునకు జీవనాధారము, ఉడి...టెంకి = తఱుఁగని శైత్యములకుఁ దావగువాఁడు. వెన్నె...పాదు = వెన్నెలలు పుట్టుటకు స్థానమైనవాఁడు. పాల్క ... పట్టి = పాలసంద్రము నకుఁగుసుతుఁడు, కరుణారసము = దయారసము, ఇనుపారెడు = ద్విగుణీకరింపఁజేయు. 'వలిమలయల్లువాని తలవాఁక దనర్చిన లేక తలర్చిన' అనుపాఠ మగపడు. ఇం దన్వయము సరళముగ నొప్పును.

భా. శివజటాజూటమున మిన్నేటితోఁగూడి పుష్పగుచ్ఛమువలె వెలుంగువాఁడును, దేవతాబృందమునకు జీవనాధారమును దఱుఁగనిచలువలకుఁ దావలమైన వాఁడును బాల కడలి ముద్దుపట్టియును నగు చంద్రుఁడు కృష్ణరాయని విస్తారమగుదయం దిలకించుఁ గాత మని భావము. చంద్రుఁడు కృష్ణరాయని వంశమునకు మూలపురుషుడు.

వి.శే. అమ్మూలపురుషు నీశుఁ డౌఁదలఁ దాల్చె ననియు, నతఁడు, బుధజీవనాధారమై పరఁగెననియు, శైత్యములకుఁ దావలమైనవాఁడనియు, క్షీరసాగర సుతుండనియు విశేషించి పేర్కొనుటంజేసి, క్రమముగ సత్పురుషసమ్మాన్యుఁ డనియు, సత్పండితసంపూజ్యుఁడనియు, శాంత్యాదినుగుణసమేతుఁడనియు, సద్వంశసంభూతుఁడనియు వ్యంగ్యములు వెల్లడియగు చున్నవి. అట్టియుత్తముని వంశమునఁ బుట్టుటంజేసి, కృష్ణరాయలును నట్టివాఁడే యగునని కవియూహ. ఆంధ్రకవిసంప్రదాయమును గణింపక యీకృతికర్త సుకవిస్తుతి కుకవినిందల నేలొకో పరిత్యజించెను. చూ. ఉపోద్ఘాతము.

వ్యా - విశే. జీవగల్తి. ఇట్లు సంస్కృతాంధ్రములకు సమాసము కూర్చుట దుష్టమ గుటంజేసి యీరూపముగ్రామ్యమైనది. కాని మహాకవిప్రయుక్తమగుటంజేసి

యనింద్యగ్రామ్యమునాఁదగును. మహాకవిప్రయుక్తములకు మాత్రమే యీసాధుత్వ కల్పనముగాని మఱి కొన్ని యిట్టివి కల్పించి కవులు ప్రయోగింపరాదని బుధుల యభిప్రాయము. ఈ పద్యమున మూఁడుపాదములు ముద్దులొల్కు నచ్చ తెలుగుపదములతోఁ గూర్పఁబడినవి.

కృతిపతివంశావళి

ఉ. ఆయమృతాంశునం దుదయమయ్యె బుధం డతఁడా ర్తరక్షణో
పాయుఁ బురూరవుం గనియె నాతనికాయువు పుత్త్రుఁ డయ్యె న
య్యాయతకీర్తికి న్నహుషుఁ డాత్మజుఁ డై యిల యేలెఁ దత్సుతుం
డై యల రెన్యయాతి యతఁ డాహవదోహలుఁ గాంచెఁ దుర్వసున్. 7

టీ. అయమృతాంశునందున్ = అయ్యమృతకిరణుండగు చంద్రునియందు. ఉదయ మయ్యెన్ = పుట్టెను. ఆర్తరక్షణోపాయున్-ఆర్త = సంకటపాటునొందువారలను, రక్షణ = ప్రోచుటయందు, ఉపాయున్ = ఉపాయములు గలవానిని, ఆయతకీర్తికిన్ = విశాలమగు యశముగలవానికి, 'ఆయతశక్తికిన్' అనిపా. అ. ఆపక్షమున ఆయతశక్తికి = విస్తారమగు సామర్థ్యముగలవానికి, ఆహవదోహలున్ = యుద్ధోత్సాహముగలవానిని.

వి.శే. అ+ఆయతకీర్తి = అయ్యాయతకీర్తి త్రికంబుపై ద్విత్వము.

క. ఉర్వీశమౌళి యగునా, తుర్వసువంశంబునందు దుష్టారిభుజా
దుర్వారగర్వరేఖా, నిర్వాపకుఁ డీశ్వరాఖ్యనృపతి జనించెన్. 8

టీ. ఉర్వీశమౌళి = రాజశ్రేష్ఠుడు, దుష్టారి... నిర్వాపకుఁడు-దుష్ట = దుర్మార్గులైన, అరి = శత్రువులయొక్క, భుజా=భుజముల సంబంధమైన, దుర్వార=నివారింపరాని, గర్వ రేఖా=గర్వాకృతికి, నిర్వాపకుఁడు=నాశకుఁడు.

ఉ. తామసవృత్తి లేదు సతతంబును నుగ్రుఁడు గాఁడు పౌరుషం
బేమియు వెల్తిగాదు తన కెందును భైమతి రాజు లేఁడు సం

గ్రామములోన నొక్కనరుగాసికి వాసి దొఱంగఁ డీశ్వర
క్ష్మామహిళామనోహరునిసాటియె యీశ్వరుఁ డెన్ని భంగులన్. 9

టీ. తామసవృత్తి - తామస=కోపాధిక్యముయొక్క. శివపర. తమోగుణము యొక్క, వృత్తి=వర్తనము. ఉగ్రుఁడు = భయంకరుఁడు. శివుఁడు సతత ముగ్రశబ్దవాచ్యుఁడు. పౌరుషము=మగఁటిమి. శివుఁ దర్ధమున నారిం దాల్చువాఁ డగుట నాతనికి బుంస్త్వము వెలితియే. పైన్=మీఁదను, రాజు లేఁడు తన్ను శాసింపఁగల నధికుఁగు రాజులేఁడనుట, ఈశ్వరున కుత్తమాంగమునఁ బైని రాజుగలఁ డనుట. సంగ్రామములోనన్=యుద్ధములో, ఒక్కనరుగాసికిన్=ఒక్కమనుజుని బాధకు. శివ. ఒక్కయర్జునునిబాధకు, వాసి=ప్రసిద్ధి, తొఱంగఁడు=విడువఁడు. తా నొక్కనరునిబాధనంది తన ప్రసిద్ధిని గోలుపోలేదని యీశ్వరనృతిపరము ఒక్కయర్జునునిచేఁ గాసినంది వాసితొఱంగినవాఁడు శివుఁడని శివపరము. ఈశ్వరక్ష్మా... హరుని=ఈశ్వరభూసతీనాథుని.

భా. తామసవర్తనుండగుటను, సంతతముగ్రుఁడగుటను, పౌరుషము వెల్తియ గుటను, బైని రాజుండుటను, నొక్కనరుగాసికి వాసిఁదొఱంగుటను, నీశ్వరుఁ డీశ్వరనృపతికి సాటి గాఁజాలఁడని భావము. మాయాకిరాతరూపుఁ డీశుఁడు పందికై సమరము సేయునపు డర్జునున కోడె ననుభారతగాథ నిచట ననుసంధింప వలయును.

అలం. శ్లేషోత్థాపితవ్యతిరేకము.

ఉ. రాజులనెత్తుటం బరశురాముఁడు ప్రంతలు సేసె రెండుమూఁ
డీజగతిన్ గణింప నది యెంతటివిస్మయ మబ్జినీసుహృ
త్తేజుఁడు కందుకూరికడఁ దిమ్మయయీశ్వరుచే జనించె ఘో
రాజి బెడందకోట యవనాశ్వికరక్తనదీసహస్రముల్. 10

టీ. రాజులనెత్తుటన్ = రాజులరక్తముచే, ప్రంతలు=మడుఁగులు, రెండుమూఁ డు:- ఇది యల్పార్థద్యోతకము. మఱియు రెండును మూఁ డైదనియు

గ్రహింపవలయును. విస్మయము=ఆశ్చర్యము. అబ్జినీసుహృత్తేజుఁడు - అబ్జినీసుహృత = సూర్యుఁడు. వాని యొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడు. తిమ్మయయీశ్వరుచేన్ = తిమ్మరాజు కొడుకగు నీశ్వర రాజుచే. ఘోరాజిన్ = భయంకరమైన యుద్ధమున. బెడందకోట... సహస్రముల్ = బెడందకోటయందలి తురకరౌతుల సంబంధమగు రక్తరూపములగు నదులఁ బెక్కింటిని.

భా. పరశురాముఁడు రెండువమూఁడు (ఐదు) రక్తపుమడుఁగుల రాజులరక్తముచేఁ గావంచెను గాని యయ్యది యొకయద్భుతకార్యము గాదు. తిమ్మయయీశ్వర నృపతి బెడందకోటయందలి తురుష్కులగు నాశ్వికులరక్తముల నసంఖ్యములగు నదీ ప్రవాహములఁ బుట్టించుట యత్యద్భుతకార్యము.

వ్యా-విశే. నెత్తురు-ఔపవిభక్తికము. తృ. నెత్తుటన్. పరశురాముఁ డిరువది యొక్క మాఱులు క్షత్రియవీరులఁ జంపి కురుక్షేత్రమున నైదుమడుఁగులు త్రవ్వించి వానిని రాజుల రక్తముతో నింపి పితృతర్పణము గావించెను. ఇవియే శ్యమంత పంచకము నాఁబరగు. అను బ్రహ్మాండపురాణగాథ నిచట ననుసంధింపవలయును. అలం. అతిశయోక్తి.

క. శాశ్వతవిజయుఁడు తిమ్మయ
యీశ్వరనృపతికిని గౌరి కెన యగు తత్ప్రా
ణేశ్వరి లక్కాంబికకు
న్విశ్వాతిగయశుఁడు నరసవిభుఁ డుదయించెన్.

టీ. తత్ప్రాణేశ్వరి=ఆయీశ్వరరాజుభార్య, విశ్వాతిగయశుఁడు-విశ్వ=లోకము లను, అతిగ=దాఁటిపోవు, యశుఁడు=కీర్తిగలవాఁడు, ఎన=సాటి. ఇందు 'లక్కాంబిక' అనుచో 'బుక్కాంబిక' అని పాఠాంతర మగపడును. మనుచరిత్రాదుల ననుసరించిన 'బుక్కాంబిక' అనియే యుండు నని చెప్పవలెను.

సీ. ఎవ్వానివిజయంబు లెఱిఁగించుశాసన స్తంభంబు లాశాంతశైలవితతు
లెవ్వానియరిగాఁపు లేపారుకాళింగ యవనాది వివిధదేశాధినాథు

లెవ్వానినిత్యదానై కవిలాసంబు లారూఢతరతులాపూరుషంబు
లెవ్వానిచిరకీర్తి యింద్రలోకాంగనాభోగినీగీతికాభోగపదము

తే. వాఁడు వొగడొందు సర్వసర్వంసహాధి
దేవతాముఖదర్పణద్విజయనగర
భద్రసింహాసనస్థుఁ డున్నిద్ర తేజుఁ
డీశ్వరాధిపునరసభూమీశ్వరుండు.

టీ. అశాంతశైలవితతులు-అశాంత = దిగంతములందైన పర్వతసమూహములు, అరిగాఁపులు = పన్నుచెల్లించుసామంతరాజులు, నిత్యదానైకవిలాసంబు = సర్వదాచేయు నీవియొక్క ముఖ్యమైన విలాసమును, అరూఢతరతులా పూరుషంబులు = మిగులఁ బ్రసిద్ధమైన తులాపురుషాదిదానములు, ఇంద్రలోక... పదము-ఇంద్రలోక = స్వర్గమునందలి, అంగనా=స్త్రీల యొక్కయు. భోగినీ = నాగలోక స్త్రీలయొక్కయు, గీతికా=పాటల యందు, అభోగ=విస్తారమైన, పదము = స్థానముగలదో, సర్వసర్వం ... సింహాసనస్థుఁడు-సర్వ=సమస్తమైన. సర్వంసహా = భూమియొక్క, అధిదేవతా = అధిష్ఠానదేవతయొక్క, ముఖ=మొగమునకు, దర్పణత్=అద్దమువలె నాచరించునట్టి, విజయనగర=విజయనగరము నందలి, భద్ర సింహాసన=మంగళసింహాసనమున, స్థుఁడు=ఉండువాఁడు, ఉన్నిద్ర తేజుఁడు=నిద్ర వోనికాంతిగలవాఁడు. అనఁగా సర్వదా ప్రజ్వరిల్లు ప్రతాపముగలవాఁడనుట. ఇందు 'అరూఢతర' అనుచో 'అరూఢబహు' అనుపాఠ మగపడును అర్థవిశేషము దీన నెద్దియులేమిఁ దృక్తము.

భా. నరసరాజు దిగంతములవఱకుఁ గ్గలభువినంతను జయించుటంజేసి, దిగంతములగల పర్వతములే యాతనిజయములఁ దెల్పు జయస్తంభములయ్యె ననియు, కాళింగయవనాదివివిధదేశాధీశులు సామంతరాజు లాతనికిఁ గప్పముఁ గట్టువా రైరనియు, నాతఁ డొనర్చిన తులాపురుషాదిదానము లాతనినిత్యదానోన్నతి నెఱింగించుచున్న వనియు, నాతనికీర్తిని దేవకామినులును నాగాంగనలును గానము చేయుచుందురనియు, నాతఁడు భువి సర్వోత్కృష్టతం బరఁగు విజయనగరమున

భద్రసింహాసనస్థుఁడై పొలుచు ననియు భావము.

వ్యా-విశే. వాఁడు వొగడొందు. ప్రధమమీఁది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగు. తా నందుల నొక్కప్రక్కఁ గూర్చుండి వేఱొకప్రక్క బంగారు, వెండి, ముత్యములు, మాణిక్యములు లోనగువానిలో నేవేని తనయెత్తు పోసి వాని నొక సత్పాత్రకు దానముసేయుట తులాపూరుషమండ్రు. అలం. అతిశయోక్తి.

సీ. కుంతలేశ్వరుఁడు సిక్కు వడంగ విద్యాపు
రంబు గైకొని నిజప్రౌఢి నెరపెఁ
బారసీకునకు దుర్భరమానవత్వంబుఁ
దొలఁగించె మానవదుర్గసీమఁ
జోళవల్లభునకు సురవధూమధురాధ
రము లిచ్చి మధురాపురంబుఁ గొనియె
శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గనటీవి
నోదంబు యావనేంద్రునకుఁ జూపె

తే. నతఁడు నుతి కెక్కె రామనేత్యంతరాళ
కలితషోడశదానవిఖ్యాతయశుఁడు
మండలీకరమేఘమార్తాండబిరుదుఁ
డీశ్వరాధిపునరసపృథ్వీశ్వరుండు.

టీ. కుంతలేశ్వరుఁడు=కుంతలదేశపురాజు, సిక్కు=చిక్కు, విద్యాపురము=బీజపురము, నెఱపెన్ = వ్యాపింపఁజేసెను. కుంతలశబ్దము కేశవాచకమగుటను, 'సిక్కు వడంగ' అనుపదము అల్లిబిల్లిగ నయి చీకాకుఁజెందుట అనునర్థము గలదగుటను, గుంతలములు చిక్కుపడి చీకాకుఁ జెంది శోభావిహీనములయ్యె ననునర్థాంతర మిచట నస్ఫురించుచున్నది. దుర్భరమానవత్వము = భరింపరానిమనుష్య భావము. సుర... అధరము=దేవతా స్త్రీలయొక్క తీయని మోపులను (మధురాధరముల నొసంగి మధురఁ గొనుట యెంతయు నొప్పి యున్నది) శ్రీరంగ...సీమన్ = శ్రీరంగపట్టణ ప్రాంతమున, ఖడ్గనటీవినోదంబు =

కత్తియను నటియొక్క వినోదమును-యావనేంద్రుఁడు = యవనదేశపురాజు. రామసేత్వంత .యశుఁడు = రామసేతుమధ్యమునఁ జేయఁబడిన పదునాఱు దానములచేనైన ప్రసిద్ధమైన కీర్తిగలవాడు. 'మండలీకరమేఘమార్తాండ' ఇది బిరుద వాచకము. ఈశ్వరా...శ్వరుండు = ఈశ్వరరాజు కొడుకగు నరసరాజు.

భా. నరసరాజు కుంతలేశుని జిక్కుపఱచి విద్యాపురమును గొని తన ప్రౌఢత్వమును గనుపఱచెననియు, పారసీకుని జంపె ననియుఁ, జోళరాజు నాహవమునఁదునిమి వీరస్వర్గమును బొందించి మధురను లాఁగికొనెననియుఁ, దనకత్తి త్రిప్పుటయందలి నైపుణిని యవనదేశపు రాజునకుఁ జూపె ననియు, షోడశదానముల నొనర్చు మహాదాత యనియు భావము.

వి.శే. షోడశదానములు:- బంగరు, వెండి, రాగి, కంచు, అవులు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, ఇల్లు, భూమి, వృషభము, బట్టలు, శయ్య, క్షేత్రము, పాదుకలు, దాసి, అన్నము.

క. ఆనరసమహీమహిళా
జానికిఁ గులసతులు పుణ్యచరితలు తిప్పాం
బా నాగాంబిక లిరువురు
దానపదమనునకు రమయు ధరయును బోలెన్. 14

టీ. మహీమహిళాజాని = భూమియను స్త్రీ భార్యగాఁగలవాఁడు, కులసతులు = కులకాంతలు, పుణ్యచరితలు = పవిత్రమైన నడవడిగలవారు, దానవదమనుఁడు = రాక్షసుల మర్దించువాఁడు శ్రీవిష్ణువు. శ్రీభూదేవులు మహావిష్ణుజాయలు.

వ్య-విశే. బహువ్రీహిని దుదినుండు జాయాశబ్దములోని 'యా' అనుదానికి 'జాయాయానిఙ్' అనుదానిచే 'ని' అనునది వచ్చి 'జానికి' అయినది.

క. వారలలోఁ దిప్పాంబకు, మారుఁడు పరిపంథికంథిమంథాచలమై
వీరనరసింహరాయఁడు, వారాశిపరీతభూమివలయం బేలెన్. 15

టీ. పరిపంథికంధిమంథాచలము = శత్రువులను సముద్రమునకు మందరపర్వతమై, అనఁగా శత్రు సమూహమును సంక్షోభము నొందించువాఁ డనుట. వారాశి. వలయము = సముద్రముచేఁ జట్టువాల్కొనఁబడిన వలయాకృతిని మించు భూమిని.

శా. వీరశ్రీనరసింహశౌరిపిదప న్విశ్వక్షమామండలీ
ధౌరంధర్యమునన్ జనంబు ముదమందన్నాగమాంబాసుతుం
డారూఢోన్నతిఁ గృష్ణరాయఁడు విభుండై రాజ్యసింహాసనం
బారోహించె విరోధులున్గహనశైలారోహముం జేయఁగన్. 16

టీ. విశ్వ...ధర్యమునన్ = సమస్తమైన భూమండలముయొక్క భారమును మోయుటచే, గహనశైలారోహమున్ = వనములను గొండలను నెక్కుటను.

వ్యా-విశే. నాగమాంబాసుతుండు 'నాగమ' అనుసంజ్ఞా వాచకమును సంస్కృత పదముగనే గ్రహించి 'అంబా' అనుదానితో సమాసము చేయఁబడెను. ఇట్లు సంజ్ఞా వాచకములకు సంస్కృతపదములతో సిద్ధసమాస మొనర్చుట కలదు. 'లక్ష్మ మాపరతనయా' అని పాం. మ.

సీ. యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి
సింహాసనస్థుఁ డై చెన్ను మెఱయ
గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁజేసి
పరకామినీసహోదరతఁ జూప
మఱి జరాసుతునకై మధుర డించుటఁ జేసి
పరవర్గదుర్గము ల్బలిమిఁ గొనఁగఁ
బారిజాతము నాసపడి పట్టి తెచ్చుట
నౌదార్యమున దాని నడుగువఱుపఁ

తే. గోరి తొలుమేనఁ దన కైనకొదువ లెల్ల
మాన్పుకొన వచ్చి భువనైకమాన్యలీల

నవతరించినకృష్ణుఁ డౌననఁగ మించె
నరసవిభుకృష్ణ రాయభూనాయకుండు.

టీ. యాదవత్వమున = యదువంశమునఁ బుట్టినవాఁడగుటను, చెన్ను = సొగసు, కోడిగించుట = సవిలాసముగఁ గ్రీడించుట, పర...దరత = పెఱవనితలకు సోదరుఁడగుటను, డించుట = విడుచుట, ఔదార్యము = ఈవి, అడుగుపఱుపన్ = క్రిందుసేయ, తొలు మేనన్ = పూర్వజన్మమున, కొదువలు = లోపములు, మార్చుకొనన్ = పోఁగొట్టుకొన, భువనైక మాన్యలీలన్ = లోకముచే ముఖ్యముగా గౌరవింపఁదగిన విలాసముతో, నరస...నాయకుండు = నరసరాజుకొడుకైన కృష్ణ రాయభూపతి. .

భా. తాను దొలిపుట్టువున యాదవుఁ డౌట సింహాసనము నెక్కు నర్హత లేక పోవుటంజేసి, యట్టికొఱంత నపనయింప నిపుడు సింహాసనస్థుఁ డయ్యెననియు, నపుడు గోపికలతోఁ గ్రీడించుటంజేసి, యాలోపమును నవరించుకొన నిపుడు పెఱవనితల నక్క చెల్లెండ్రవలె నరయుననియు, నాఁడు జరాసంధున కోడి మధుర విడుచుటం జేసి వాటిల్లిన యపయశమును నిర్మూలింప, నేఁడు శత్రుదుర్గముల బలాత్కారముగఁ బరిగ్రహించుననియు, నానాఁడు పేరాసను బారిజాతమును దెచ్చుటంజేసి కల్గినదూఱును మాయఁజేయ, నీనాఁ డీవిచే నద్దాని గ్రిందుసేయు ననియును, నిట్లు పూర్వజన్మమున నైన కొఱతల మాపుకొన యత్నించుటకతన, నా శ్రీకృష్ణుఁడే యీ కృష్ణరాయభూనాయకుఁడుగా నవతరించె నని యనవలయు ననియు భావము.

వ్యా-విశే. కామి-అగుధాతువునకు వ్యతిరేకభావమున మిఱియు మిఱి పరముగా 'అగునకు ననుకనులకు ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు కానాకానలు విభాషనగు' అని కాదేశమును గల్గెను. కోడిగించుటఁజేసి - కోడిగించుటను+చేసి 'కోడిగించుటను' అను ద్వితీయ 'కోడిగించుటచే' అను తృతీయార్థమున 'జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు' అనునియమము ననుసరించి కల్గెను. పిదప 'కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థక వర్ణకంబులకును వలన వర్ణకంబు

నకును జేసి యనుప్రయుక్తంబగు` అనునియమము చొప్పునఁ జేసి యనుప్రయుక్త మయ్యెఁ. తక్కుంగల ప్రక్రియ యూహించి తెలిసికొనునది. అలం రూపక కావ్యలింగములకు సంకరము.

శా. శ్రీరంగేశ్వరనాభిపంకజరజశ్శ్రీకంటెఁ జోళేంద్రత
న్వీరాజత్కుచపాళి* మంజరులకంటె న్సహ్యభూభృత్తటీ
నీరంధ్రీకృతగైరికద్రవముకంటె న్వన్నె గావించెఁ గా
వేరీతోయముఁ గృష్ణరాయఁ డహితోర్వీనాథరక్తప్రభన్. 18

టీ. శ్రీరంగేశ్వర....శ్రీకంటెన్ = శ్రీరంగనాయకుని పొక్కిలియందలి తమ్మి దైనపరాగముయొక్క శోభకంటె, చోళేంద్ర...మంజరులకంటెన్ = చోళరాజభార్యల యొక్క ప్రకాశించు స్తనప్రదేశములందలి పుష్పగుచ్ఛములకంటె, సహ్యా...ద్రవము కంటెన్ = సహ్యపర్వతప్రదేశములందైన దట్టమైన గైరికాది ధాతురసముకంటె, కావేరీ తోయమున్ = కావేరీనద్యుదకమును, అహితోర్వీనాథరక్తప్రభన్ = శత్రురాజుల సంబంధమైన నెత్తుటి కాంతిచే.

భా. కృష్ణరాయలు శ్రీరంగనాయకుని పొక్కిలియందలి తమ్మిదగు పుప్పొడి కాంతిని 'మించునట్లును, చోళరాజస్త్రీల స్తనములందలి పుష్పగుచ్ఛముల వన్నెను మీఱునట్లును, సహ్యాచలభూములందైన గైరికాది ద్రవప్రభ నతిశయించునట్లును శత్రురాజరక్త కాంతిని గావేరీతోయము నరుణమును గావించె నని భావము. దీనఁ గృష్ణరాయలు తొలుదొల్త శ్రీరంగమును, బిదపఁ జోళదేశమును, దరువాత సహ్యాచల భూములను, ననంతరము కావేరీతీరస్థ శత్రుసమూహమును జయించి జయశ్రీని జూరఁగొనె నని తోఁచును

వ్యా-విశే. 'కంటెవర్ణకము నిర్ధారణపంచమి కగు' అనునియమము ననుసరించి వచ్చిన దగుట, రక్త ప్రభావిషయమునఁ గావేరీతోయము పై మూఁటిని మించియున్నదనుట నిశ్చయము. అలం. అనుగుణము.

---

*కుంకుమముకంటె. అని పాఠాంతరము.

సీ. చక్రవర్తిమహాప్రశస్తి నాఁడును నేఁడు
చెలఁగి ధర్మక్రమస్థితి ఘటించె
భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తి నాఁడును నేఁడు
గోరక్షణఖ్యాతిఁ గుదురు పఱిచె
సాధుబృందావనసరణి నాఁడును నేఁడు
వంశానురాగంబు వదలఁ డయ్యెఁ
సత్యభామాభోగసక్తి నాఁడును నేఁడు
నాఁకల్ప మవని నింపార నిలిపె

తే. నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు
జనన మందెను వసుదేవమనుజవిభుని
కృష్ణుఁ డనుపేర నరసేంద్రుకృష్ణదేవ
రాయఁ డనుపేర నాదినారాయణుండు. 19

టీ. నాఁడును = కృష్ణావతారమునను, నేఁడును = కృష్ణరాయావతారమునను, చక్రవర్తిమహాప్రశస్తి-చక్రవర్తి = కృ చక్రముతో నుండువాఁడు (చక్రి), కృ. రా. మూర్ధాభిషిక్తుఁడు సార్వభౌముఁడు అను గొప్పదగు ఖ్యాతితో, చెలఁగి = ఒప్పి, ధర్మ క్రమస్థితిన్-ధర్మ = కృ ధర్మరాజుయొక్క, కృ. రా. ధర్మముయొక్క, క్రమ స్థితిన్ = రీతియొక్క యునికిని, ఘటించెన్ = కూర్చెను. భూభృదుద్ధరణ విస్ఫూర్తి - భూభృత్. కృ. గోవర్ధనగిరియొక్క, ఉద్ధరణ = ఎత్తుటయొక్క, విస్ఫూర్తి = ప్రకాశము, కృ. రా. భూభృత్ = రాజులయొక్క, ఉద్ధరణ = సంహరించుటయొక్క, విస్ఫూర్తి = ప్రకాశము, గోరక్షణఖ్యాతిన్ - కృ. రా. గో = భూమియొక్క, రక్షణ = పాలనముయొక్క, ఖ్యాతిన్ = ప్రశస్తిని, సాధుబృందావనసరణి-కృ. సాధు = లెస్సయైన, బృందావనసరణి = బృందావనమార్గము, కృ. రా. సాధుబృంద = సజ్జనసమూహము యొక్క, అవనసరణి = రక్షించుమార్గము. వంశ. కృ. వెదురు నందు (పిల్లనగ్రోవి.) అనురాగము = ఆసక్తి, వంశానురాగంబు = కృ. రా. తన వంశమునఁ బుట్టినవారియందుఁ బ్రేమ, సత్యభామాభోగసక్తి-కృ. సత్యభామా

సంబంధమగు భోగమునందైన యాసక్తిచే, కృ రా సత్య = సత్యముయొక్క యును భామా = నిజదారలయొక్కయును లేక సత్య = సత్యమనెడు భామా = స్త్రీయొక్క, భోగ = అనుభవమునందైన, సక్తి= ఆసక్తి ఆకల్పము = కృ ఆపారిజాతమును, అవనిన్ = భూమిపై కృ రా ఆకల్పము = కల్పాంతము వఱకు యాదవాన్వయమునందు = కృ యాదవకులమున కృ రా యయాత్య గ్రసుతుండగు యదువుయొక్క వంశమున

భా. చక్రవర్తి యను గొప్ప ప్రసిద్ధి కల్గియుండి ధర్మక్రమస్థితిని ఘటించుటం జేసియు, భూభృదుద్ధరణ మొనర్చి గోరక్షణఖ్యాతి పాదుకొల్పుటంజేసియు, సాధు బృందావనసరణిని మించి వంశానురాగము వదలమింజేసియు, సత్యభామా భోగసక్తిని మీఱి యాకల్ప మవని నిలుపుటంజేసియు, నవ్వసుదేవసుతుండే యయ్యాదినారాయణండే నరసరాజునకుఁ గొడుకై కృష్ణదేవరాయఁ డను పేరితోఁ బుట్టెనని భావము కృష్ణావతారమునఁ జక్రమును దాల్చి ధర్మజునకు న్యాయమును గూర్చెను. కృష్ణరాయావతారమున చక్రవర్తి యనుప్రఖ్యాతిని బడసి ధర్మమును సరిగఁ బాదుకొలిపెను. చక్రవర్తిత్వము, ధర్మక్రమస్థితి సంఘటనము - ఇయ్యు వీరెండవతారములకుఁ గల సమాన ధర్మములు. కృష్ణావతారమున గోవర్ధనగిరి నెత్తి గోవులఁ గాపాడెను కృష్ణరాయావతారమున భూపాలురఁ జంపి భువిని లెస్సగఁ బాలించెను భూభృదుద్ధరణగోరక్షణము లీరెండవతారముల సమానములు కృష్ణావతారమున రమ్యమగు బృందావనమందును (మురళి) వేణుయష్టియందును నధిక మగునను రాగము కల్గియుండెను కృష్ణరాయావ తారమున సత్సమూహమునందును దనవంశీయులందును నధికాదరము కల్గి యుండెను. సాధుబృందావనవంశానురాగములు నిందు నందుఁ దుల్యములు కృష్ణావతారమున సత్యభామాభోగమునం దైన ప్రీతిచేఁ బారిజాతవృక్షము నిలకుఁ గొని తెచ్చెను కృష్ణరాయావతారమున సత్యమునందును నిజభార్యలందును నైన ప్రేమచే నవని నాకల్పము నిలిపెను. సత్యభామాభోగసక్తియు నాకల్పస్థాపనమును నీరెంటను సదృశములు కాన నాకృష్ణుఁడే యీ కృష్ణరాయుఁడని భావము

వి.శే కృష్ణుని తండ్రి నందుఁ డొకసమయమున నింద్రయాగముసేయ

సమకట్టఁగా గృష్ణుఁ డాతని వల దని వారించెను దాన నింద్రుఁడు కోపించి శిలావర్షమును గురిపించెను అపుడు తల్లడమందు గోపాలురను గోవులను శ్రీకృష్ణుఁడు గోవర్ధనగిరి నెత్తి ఛత్రముగా నొనర్చి దానిక్రింద గోవుల గోపాలుర నిల్పి యాయుపద్రవమునుండి గాపాడెను అనుపురాణగాధ నిచట ననుసంధింపవలెను బృందావనము శ్రీకృష్ణుని విహారోద్యానము అలం శ్లేషానుప్రాణితరూపకము

చ. అలపణిభోగరత్నములు నాదిగిభోత్కటగండగంధము
లలఁపునఁ బాఱి నవ్వ వసుధాసతి దా భుజకీర్తిమౌక్తిక
చ్ఛలమునఁ గృష్ణరాయనృపచంద్రునిబాహువునందు భూషణో
జ్జ్వలమణుల స్మృగీమదమువాసనయుం గని ధూర్త లంగనల్ 20

టీ అలఫణిభోగరత్నములున్ = అప్రసిద్ధములగు శేషునిపడగలయందలి రత్నములును ఆదిగి గంధములు = ఆ దిగ్గజముల చెక్కిళ్లయందలి పరిమళములు, తలఁపునన్ = జ్ఞప్తియందు, వసుధాసతి = భూదేవి, కృష్ణబాహువునందున్ = కృష్ణరాయఁ డను రాజశ్రేష్ఠుని బాహువునందు, భూషణోజ్జ్వలమణులన్ = అలంకారము లందుఁ బ్రకాశించు మాణిక్యములను, మృగీమదము వాసనయున్ = కస్తూరియొక్క సుగంధమును, భుజకీర్తి మౌక్తికచ్ఛలమునన్ - భుజకీర్తి = అంగదములందైన, మౌక్తిక = మంచిముత్తియముల యొక్క, ఛలమునన్ = మిషచే, ధూర్తలు = దుశ్శీలలు

భా భూదేవి తన్నిపుడు బుజముపై నిడి కృష్ణరాయలు భరించుటంజేసి, యాతని బాహువునందలి యంగదములందైన మణులను గస్తూరిగంధమును గని మున్ను తన్ను మోచిన శేషుని పగుపడగలందలిమణులును దిగ్గజముల గండములందలి మదసుగంధమును దలంపునకు రాఁగా, నవి కృష్ణరాయాంగదములందలి మణులను సుగంధమును బోలఁజాలమి భుజకీర్తులందలి ముత్తియము లను మిషను బరిహసించెనని భావము నాయకాంత రాశ్రయమును బొది తొల్లి తన్నుఁ బ్రేమమీఱ భరించిన శేషదిగ్గజనాయకులవగు రత్నపరిమళములఁ బరిహసించుటంజేసి భూసతీదుశ్శీలత ప్రకటిత మగుచున్నది హాసము ధవళముగా

నుండునట్లు వర్ణించుట కవిలోకసంప్రదాయము ఇందు వాసనయున్ అనునచో వాసనలు అను పాఠాంతర మగపడును విశేషార్థద్యోతకము గామి దాని యర్థ వివరణము త్యక్తము అలం అర్థాంతరన్యాసము

చ మునుకొని కొండవీటికడ మూఢత రుద్రుఁడు కృష్ణనందను
న్మనసిజుని న్జయించె నది మానుషమే నరసేంద్రుకృష్ణరా
యనృపతి కొండవీటికడ నాహవభూమిఁ బ్రతాపరుద్రనం
దనుఁ డగువీరభద్రుఁ గరుణామతిఁ గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్ 21

టీ మునుకొని=పూన్కి వహించి రుద్రుఁడు=ఈశ్వరుఁడు కృష్ణనందనున్ = శ్రీ కృష్ణునికొడుకైన మనసిజునిన్ = మన్మధుని మానుషమే = పౌరుషమా? అహవభూమిన్ = యుద్ధభూమిని, కొండవీటికడన్ = కొండవీఁడను పట్టణము యొక్క ప్రాంతమందు ప్రతాపరుద్రనంద భద్రున్ = ప్రతాపరుద్రునికొడుకైన వీరభద్రుని కరుణామతిన్ = దయతోఁగూడినబుద్ధితో జగత్ప్రసిద్ధిగన్ = లోక ప్రఖ్యాత మగునట్లుగా కాచెన్ = రక్షించెను

భా తొల్లి యీశుఁడు పూన్కిమై కృష్ణుసుతుండగు మన్మధుని కొండవీటికడ జయించెను నేఁడు కృష్ణరాయలు కొండవీటి సమీపమున ప్రతాపరుద్రసుతుండగు వీరభద్రుని దయతో రక్షించెను తనసుతుని జంపినవానియొక్క సుతునిఁ దాను జంపక దయమీఱ రక్షించుటంజేసి కృష్ణరాయపరాక్రమమే శూరజనశ్లాఘ్యమగు పౌరుషమగు ననియు రుద్రపరాక్రమ మట్టిది కాదనియు భావము

చ. నెలకొని కృష్ణరాయధరణీవిభుఁ డుత్కలభూమిపాలుతోఁ
గలన నెదిర్చి హస్తికరకాండతతు ల్మసకంపుఁబాములై
మలసినచోటఁ గూడినసమగ్రయ వోవసనంబు గప్పి తా
వలవఁగఁజేసె భూసతిని వశ్యవిధిజ్ఞుఁడుగాన నేర్పునన్ 22

టీ నెలకొని రూ అ నెలవుకొని ఉత్కలభూమిపాలుతోన్ = ఉత్కలదేశపు రాజుతో, కలనన్ = యుద్ధమున హస్తికరకాండతతుల్ = కాండములవంటి యేనిక

తొండములయొక్క సమూహములు మసకంపుఁబాములై = సంభోగేచ్ఛతో మించు సర్పములై మలసినచోన్ = కూడినచోట సమగ్రయకోవసనంబున్ = సంపూర్ణమైన కీర్తియను వస్త్రమును వలవఁగన్ = ప్రేమించునట్లు వశ్యవిధిజ్ఞుఁడు = పరుల వశముపఱచుకొను విధుల నెఱింగినవాఁడు

భా కృష్ణరాయ లుత్కలనాథునితో నెదుర్చునాఁడు పోరు ఘోరంబగుట గజములతుండములు తెగి సంభోగేచ్ఛ మీఱ వర్తిలుపాములవలెఁ బరస్పరముగఁ గలసి మెలసి పడె ననియు నట్టియుద్ధముకతనఁ గృష్ణరాయల కనంతయశంబుఁ గల్గె ననియు భావము పై విషయమునే కవి యిట్లు చమత్కరించి వర్ణించెను కీర్తి తెల్లగా నుండును గాన నద్దానిని వస్త్రముగాను హస్తికరతతుల నద్దాన నెలకొనుమసకపుఁబాములఁగాను నాకీర్తి భువిపైనంతట వ్యాపించియుండుట నద్దాని భూసతిని వశముపఱచుకొన నామె పైఁగప్పినసంభోగేచ్ఛను వర్తిలుసర్పమిథునములఁ గూడినవస్త్రముగాను జమత్కరించెను కామినుల వలవంజేయఁ గాముకు లిట్లొనర్తురని ప్రసిద్ధి

వ్యా-విశే మసకంపుఁబాములు-మసకము = సంభోగేచ్ఛ కర్మధారయ సమాసంబుల మువర్ణకమునకుఁ బుంపులగు, వానికిఁ బరుషములు పరము లగునపుడు నగాగమము ద్రుత కార్యములు వలవఁగన్ ప్ర వలచు+ను అగమాన్యచకారంబులకద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు పవలగు అను పద్ధతి ననుసరించి యయ్యదాగమముగాక యన్యము సిద్ధమునగుటను జీపరముగా వకారము వలవన్ - దీనిపై కాన్ అనున దనుప్రయుక్తమైన దానికి వికల్పముగా హ్రస్వము కల్గెను

సీ ఉదయాద్రివేగ యత్యుద్ధతి సాధించెఁ
 వినుకొండ మాటమాత్రన హరించెఁ
గూటము ల్పెదరంగ కొండవీ డగలించె
 బెల్లముకొండయచ్చెల్లఁ జెఱిచె
దేవరకొండయుద్వృత్తి భంగము సేసె

జల్లిపల్లె సమగ్రశక్తి డులిచెఁ
గినుక మీఱ ననంతగిరి క్రిందుపడఁ జేసెఁ
గంబంబుమెట్టు గ్రక్కునఁ గదల్చె

తే బలనికాయము కాలిమట్టులనె యడఁచుఁ
గటకమును నింక ననుచు నుత్కలమహీశుఁ
డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వనికి నతఁడు
రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు 23

టీ. ఉదయాద్రివేగ = ఉదయాద్రియొక్కవడిని, (అలోపమును) అత్యుద్ధతిన్ = మిగుల గర్వముతో, వినుకొండన్ = వినుకొండ యనుదానిని, వినునట్టి కొండగాన మాటయాడినంతమాత్రముననే భయపడి వశమయ్యె ననుట కూటములు = శిఖరములు, అగలించెన్ = పెల్లగించెను కొండవీడుగాన శిఖరములు చెదరున ట్లుమ్మాలించె ననుట చెఱిచెన్ = చెడున ట్లొనర్చెను బెల్ల మచ్చుతోఁ దయారగును గాన నద్దానిం జెఱిపె ననుట ఉద్వృత్తిన్ = ఉద్ధతిని భంగము = నాశము, సమగ్రశక్తిన్ = సంపూర్ణమైన సామర్థ్యముతో, కినుక = కోపము, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగ, బలనికాయము = బలముల గుంపు కాలిమట్టులన్ = పాదముల త్రొక్కుడులచే ఉత్కల మహీశుఁడు = ఉత్కలదేశపు రాజు

భా. ఉదయాద్రి వినుకొండ కొండవీడు బెల్లముకొండ దేవరకొండ, జల్లిపల్లె, అనంతగిరి, కంబముమెట్టు కటకము - ఇవి రాయలు జయించిన ప్రదేశములు రాయల పూర్వదిగ్జైత్రయాత్ర సమగ్రముగ నిందు సూచిత మయ్యెను

వ్యా-విశే చెఱిచె చెడునకుఁ జక్కు పరమగునపుడు డాకలఘురేఫంబగును అడఁచు రూ అ అణఁచు. వేగ ఇయ్యది కళయైనట్లు 'ధృతరాష్ట్రుం డవినీతిసేసినను సంధింపంగరాదంచువేగ తెగంబాఱు అను తిక్కనభారతప్రయోగము తెల్పుచున్నది హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందలి ఆవేళ నరిగె నాకులజీవాతువువేగ' అనుస్థలము వరయునది చూ హరి పీఠిక

ఈ సీసమున నొక్కొక్క ప్రదేశమును సాధించెనని చెప్పుటలోఁ గవి సాభిప్రాయములగు పదముల నిల్పిన ట్లూహింపనగును

సీ. బాహుసౌధక్రీడఁ బరగుపంటవలంతి
 తొయ్యలినిడుదకస్తూరిబొట్టు
వైరిసైన్యాబ్ధిలో వచ్చు గెల్పులనావఁ
 గడఁజేర్చు ప్రాఁకుడుఁగడపుఁజేయి
యరికుంభికుంభముక్తాక్షరాంకిత మగు
 జయరమాకన్యక చదువుపలక
శత్రు రాజులకు నచ్చరల నాకర్షించు
 సమరేంద్రజాలపింఛంపుఁగుంచె

తే. మేనుసగము యశోమహేశానునకును
శౌర్యరవిఁ గోరి వచ్చినచాయలేమ
నరసవిభుకృష్ణరాయభూనాథచంద్రు
చేత ననిలోన మించుకౌక్షేయకంబు 24

టీ. బాహుసౌధక్రీడన్ = బాహువనెడు మేడయందలి యాటయందు, పరఁగు = ఒప్పు పంటవలంతి తొయ్యలి = భూమియను వనితయొక్క, నిడుద = నిడుపుగా నున్న, కస్తూరిబొట్టు = కస్తూరితిలకము, వైరిసైన్యాబ్ధిలోన్ = శత్రుసేన యనుసముద్రములో, గెల్పులనావన్ = విజయనౌకను, కడఁజేర్చు = దరిఁజేర్చు, ప్రాఁకుడుఁగడపుఁజేయి = పాఁచిఁబట్టినచుక్కాను, (అరిత్రము) అరి. అంకితము- అరి = శత్రువుయొక్క, కుంభి = ఏనుఁగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థము లందైన, ముక్త = మంచిముత్తియములను, అక్షర = వర్ణములచే అంకితము = చిహ్నితము జయరమాకన్యక చదువుపలుకు = జయలక్ష్మి యను బాలికయొక్క చదివెడుబల్ల శత్రురాజులకున్ = వైరిభూమీశులకు అచ్చరలన్ = అప్సరలను, ఆకర్షించు = తిగుచునట్టి, సమర కుంచె = యుద్ధమనుగారడి సంబంధమైన నెమిలిపింఛముయొక్క కుంచె, యశోమహేశానుననకున్ = కీర్తియను నీశ్వరునకు,

యగపడుట నట్లనుట సరికాదని తోఁడెడిని

భా కృష్ణరాయఁడు దానముచేఁ గర్ణుని గ్రిందుపఱచువాఁ డనియుఁ బండితుల కంటె మించినజ్ఞానముగలవాఁ డనియుఁ బండితులయెడల దయాళు వనియు భావము

క నాగాంబికాకుమారున కాగామిగతాధునికనృపాలభ్యయశ
శ్రీగుంభహసితహిమగుదిశాగజతనుకటజనైల్యసంభారునకున్ 27

టీ నాగాంబికాకుమారునకున్ = నాగాంబాసుతునకు అగామి సంభారునకున్ - అగామి = పుట్టఁబోవునట్టియు గత = చనినట్టియు ఆధునిక = ప్రకృతమునిల్చి యున్నట్టియు నృప = రాజులచే అలభ్య = పొందశక్యముకాని యశశ్రీ = కీర్తిసంపత్తు యొక్క గుంభ = కూడికచే హసిత = నవ్వఁబడిన హిమగు = చంద్రునియొక్కయు దిశాగజ = దిగ్గజములయొక్కయు (క్రమముగా) తను = శరీరమునుండియు (ఈ శరీరము చంద్రునిది) కట = గండములనుండియు జ = పుట్టిన నైల్య = నీలత్వముయొక్క సంభారునకున్ = సంపూర్ణత గలవానికి

భా కృష్ణరాయలయశసు&స త్రికాలములయం దైనరాజన్యులకీర్తిని మించిన దనియు నాకసమును దిగంతములను నాక్రమించి మించె ననియు భావము

క. సామర్షదళితపరభట సామజహయకూలముద్రుజక్షతజధునీ
కామికితాఖిలజలధికి నాముష్యాయణసుధీగృహాంగణనిధికిన్ 28

టీ సామర్ష జలధికి - సామర్ష = కోపముతో దళిత = బ్రద్దలుచేయఁబడిన పరభట = శత్రుభటులయు, సామజ = శాత్రవులయేనుఁగులయు హయ = గుఱ్ఱములయు కూలముద్రుజ = ఒడ్డును బెల్లగించి పడఁద్రోయుటవల్లనైన (నిర్మూలించుటచేనైన) క్షతజధునీ = రక్తప్రవాహములచేత కాముకిత = విటులుగాఁ జేయఁబడిన జలనిధికిన్ = సముద్రములుగల వానికి అముష్యా నిధికిన్ - అముష్యాయణ = సద్వంశసంజాతులగు సుధీ = పండితులకు, గృహాంగణ = ఇంటిముంగిలివాకిలియందైన నిధికిన్ = నిధియైనవానికి ఇందు కూలముద్రుజ

అనుచో కూటమూర్ధజ అనుపాఠమగపడును కూలముద్రుజపదము ప్రసిద్ధపదమగు టను బాఠాంతరము విశేషార్ధబోధకముగామిని బరిత్యక్తము

భా కృష్ణరాయలు శత్రువులభటులను నేనుఁగులను గుఱ్ఱములను జంపుట కతన నెత్తురుటేరులు వెల్వడి సముద్రమునఁ గలియుచుండెననియు నాతఁడు పండితులకు నింటనుండు పెన్నిధి యనియు భావము

క కోదండద్రోణునకును వేదార్థస్థాపనప్రవీణునకు సమి
న్నేదిష్ఠవిమతతరసా స్వాదనవశతుందపరిమృజకృపాణునకున్ 29

టీ కోదండద్రోణునకున్ = ధనువువిషయమై ద్రోణునింబోలువానిని (ధనుశ్శబ్దము లక్షణచే ధనుర్విద్యాబోధక మగునని గ్రహింపవలయును) వేదార్థ = వేదవిహిత కార్యముల స్థాపన = నెలకొల్పుటయందు ప్రవీణునకున్ = నేర్పుగలవానికి నేదిష్ఠ కృపాణునకున్ - నేదిష్ఠ = సమీపముననున్న విమత = శత్రువుల యొక్క తరస = మాంసముయొక్క ఆస్వాదనవశ = భుజించుటకతన తుందపరిమృజ = కడుపునుదడవికొను (సోమరియైన) కృపాణునకున్ = కత్తికలవానికి ఇందు వేదార్థ అనుచో వేదాధ్వ అనుపాఠమగపడును వేదమార్గస్థాపన మను సరసార్థము సరళముగ బోధించుటఁ బాఠాంతరము హృద్య మని తోఁచెడిని

భా కృష్ణరాయలు విలువిద్యను ద్రోణునిబోలువాఁ డనియు వేదార్థముల నెలకొల్పునుత్సాహము గలవాఁ డనియు శత్రురాజులరక్తములం గడుపునిండ భుజించుట కతన సోమరియైనకత్తి చేతధరించు నకుంఠితపరాక్రమము గలవాఁ డనియు భావము

క అసుహృదసుపవనవిసర గ్రసనరసవ్యసనవశవికసదసిరసనా
ప్రసరణశయఫణివిలసన విస్మరమరువకితసమరవీథీస్థలికిన్ 30

టీ అసుహీ స్థలికిన్ - అసుహృత్ = శత్రువులయొక్క అసుపవన = ప్రాణవాయువుల విసర = సమూహములయొక్క, గ్రసన = మ్రింగుటయందలి రస = రుచియను వ్యసన = ఆసక్తిని వశ = అధీనమైన, వికసత్ = విడియున్న, అసి

= కత్తియను రసనా = నాలుకయొక్క ప్రసరణ = చాచుటనుగల్గిన కయ = హస్తమను ఫణ = పడగయొక్క విలసన = విలసముచెత విస్మృమరమరువకేత = వ్యాపించునట్టి భయముగలదిగాఁ జేయఁబడిన సమరవీథీస్థలికన్ = యుద్ధ రంగము గలవానికి

భా కృష్ణరాయలకత్తి యనుపామునాలుక యాతని యరచేయి యనుపడగ నుండి వెల్వడి శత్రురాజులప్రాణవాయువులఁ బిల్చుటయం దాసక్తమై చలించుచు యుద్ధరంగమున సమస్తమునకు వెఱపును బుట్టించుచు మించెనని భావము ఇట్లనుటచే బాహువునకు సర్పత్వము గమ్యమగుచున్నది అలం రూపకము వృత్త్యనుప్రాసము

క వైంధ్యద్విపగంధనిబ ద్ధాంధ్యాళిప్రతిపదోదితాలయవిభవా
వంధ్యప్రబంధకృతిసం బంధ్యనుబావునకు బుధితమనుబావునకున్ 31

టీ వైంధ్య భావునకున్ - వైంధ్య = వింధ్యపర్వతమునఁబుట్టిన ద్విప = ఏనుఁగులయొక్క గంధ = పరిమళముచేత నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన ఆంధ్య = గ్రుడ్డితనము గల్గిగన అళి = తుమ్మెదలచేత ప్రతిపద = అనుక్షణమందు. ఉదిత = పలుకఁబడిన ఆలయ = ఇంటియొక్క విభవ = వైభవముగలవాఁడును అవంధ్య = మొక్కవోని ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క కృతి = నిర్మాణమునకు సంబంధి = సంబంధించిన అనుభావునకున్ = మహిమగలవాఁడును నగువానికి బుధితమనుభావునకున్ = తెలిసికొనఁబడిన మనువుయొక్క ధర్మముగలవానికి లేక మను = మంత్రముల భావునకున్ = ధర్మముగలవానికి మంత్రార్థముల నెఱింగినవాఁడని భావము

భా కృష్ణరాయలయింట వింధ్యోద్భవములగు మంచియేనుంగులు కల వనియు వానిమదముగ్రోలి తుమ్మెద లనుక్షణము మత్తిలి ఝూంకృతినొనర్చు చుండుననియు దాననాతనిగృహవైభవము సర్వాతిశాయియై మించుచుండు ననియు నాతఁడు సరసములగు కృతులఁ బొగడ్తనుగాంచినవాఁడనియు మనువు పాలించుపద్ధతిని బ్రజాపరిపాలనాపద్ధతిని నడపువాఁడనియు లేక మంత్రార్థవేది

యనియు భావము

క వనితాజనతాస్మరునకు ఘనతాపనితార కాభికద్యుచరగవీ
ఘనతాయనకారస త్పనితాత్మ నితాంతదానపరతంత్రునకున్ 32

టీ వనితాజనతాస్మరునకున్ = స్త్రీ సమూహమునకు మన్మథుఁడైనవానికి ఘనతాప తంత్రునకున్ - ఘన = గొప్పదగు, తాప = సంకటములను నితారక = నిశ్శేషముగఁ బోఁగొట్టుటయందు ఆభిక = ఆదరముగల ద్యుచర = సురలయొక్క గవీ = ఆవుయొక్క (కామధేనువు) ఘన = గొప్పదైన తాయన = వృద్ధికి, కారక = హేతువైన తారక అని పారాంతరము సత్ = సజ్జనులచే పనిత = స్తోత్రముచేయబడిన ఆత్మ = తనయొక్క నితాంత = అత్యంతమైన దా = ఈవికి, పరతంత్రునకున్ = స్వాధీనుఁడైనవానికి ఘన = మేఘునియొక్కయు తాపని = కర్ణునియొక్కయు తారకాభిక = చంద్రునియొక్కయు, ద్యుచరగవీ = కామధేనువుయొక్కయు అని చెప్పనగు దేవతలకుఁ గళల ననుదినమిచ్చుటకు జంద్రుఁడును దాత యగుచున్నాడు

భా కృష్ణరాయలయీవి కామధేనువునీవినిగూడ మించిన దని భావము తారక అనుపారమున వానియొక్క ఘనతా = పెద్దతనమునకు, అయన = త్రోవను, తారక = చూపునది అని యర్థము చెప్పవలెను

క. పరిపంథిదోర్బలసమి, త్పరివర్ధిష్ణుప్రతాపదహనారణికిన్
సరసకళాధోరణికిన్ నరసాధిపకృష్ణరాయసాయకమణికిన్ 33

టీ పరిపంథి రణికిన్ - పరిపంథి = శత్రువులయొక్క, దోర్బల = బాహుబల మనే, సమిత్ = సమిధలచే పరివర్ధిష్ణు = అభివృద్ధిఁజెందుస్వభావముగల ప్రతాప = శౌర్యమను దహన = అగ్నికి, అరణికిన్ = మంధనదారువైనవానికి సరస కళాధోరణికిన్ - సరస = రసయుక్తములైన కళా = విద్యలయొక్క ధోరణికిన్ = పద్ధతిగలవానికి అలం రూపకము

ప్రథమాశ్వాసము

-: కథా ప్రారంభము :-

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన పారిజాతాప
హరణం బనుమహాప్రబంధంబునకుఁ గథాక్రమం బెట్టి దనిన 34

టీ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాన్ - అభ్యుదయపరంపర = శ్రేయస్సుల సమూహము, అభివృద్ధిగాన్ = అభివృద్ధియగునట్లుగా, నాయొనర్పన్ = నేను చేయుటకు, పూనిన = వహించిన, పారిజాతాపహరణం బను = పారిజాతాపహరణ మనునట్టి, మహాప్రబంధంబునకున్ = మహాకావ్యమునకు, కథాక్రమంబు = కథ యొక్క సొరిది.

వ్యా - విశే. నాయొనర్పబూనిన - ధాతుజవిశేషణభావార్థకపూర్వవ్యవహితా వ్యవహితకర్తృపద ప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్క షష్ఠి యగు ననుపద్ధతిని 'నే నొనర్పంబూనిన' అనుచో నే ననునది ధాతుజవిశేషణ పూర్వవ్యవహితకర్తృపదప్రథమ యగుటం జేసి యొక్క షష్ఠిరాఁగా నద్దానికి యొక్క కులోపంబు బహుళంబను దానిచే లోపముకల్గి 'నాయొనర్పంబూనిన అని యయ్యెను

పారిజాతాపహరణమును గూర్చియైన ప్రబంధమగుట దీని కీపేరు కల్గెను. కావ్య కథను సమగ్రముగఁ దెల్పు పే రగుట నిది దీని కెంతయు నొప్పియున్నది. పురాణ ప్రసిద్ధ మగుకథనుగాని లేక స్వకపోలకల్పితకథనుగాని యాధారముగఁ గొని పురశైలా ద్యష్టాదశవర్ణనములలోఁ గథకు సంబంధించినవానిం గొన్ని వర్ణనలఁ గూర్చి రచించిన గ్రంథము ప్రబంధము నాఁబడు కావ్య మనియుఁ జెప్పనొప్పును.

క. జనమేజయనృపవల్లభుఁ డనుదినమును హరికథాసుధాస్వాదమునం
దనివి సనక వైశంపా, యనముని కిట్లనియెఁ గౌతుకాయత్తమతిన్.

టీ జనమేజయనృపవల్లభుఁడు = జనమేజయుఁ డనుమనుజేశుఁడు, అనుదినమును = ప్రతిదినము, హరికథాసుధాస్వాదమునన్ - హరి = విష్ణునియొక్క, కథా = కథయను సుధా = అమృతముయొక్క, ఆస్వాదమునన్ = పానముచేతను, తనివి = తృప్తి చనక = పొందక కౌతుకాయత్తమతిన్ - కౌతుక = పైపైవినవలె ననుసంతసమునకు ఆయత్త = అధీనమైన, మతిన్ = బుద్ధితో.

భా హరికథల సతతము వైశంపాయనుండు విన్పింప జనమేయుుం డత్యాదర మున వానిని విను ననియు నింకను వినవలె ననునాసమీఱ నొప్పు ననియు భావము

సీ హరివంశకథ లెల్ల నానుపూర్విగ నిట్టు
  విని కృతార్థుఁడ నైతి మునివరేణ్య
యాదానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ
  బూని యాయదువంశమున జనించి
యతఁడు గ్రమ్మఱ వారి కాధార మగుపారి
  జాతంబు పుడమి కేరీతిఁ దెచ్చె
ననుమతి నిచ్చిరో యావేల్పు లొండేని
  బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొఱఁగి

తే తెలియ నానతి యిమ్ము సందియము దీఱ
విన౯గ వేడుక యయ్యె సవిస్తరముగ
ననిన నావ్యాసమునిశిష్యుఁ డతనితోడ
నధిప విను మని పలికె నత్యాదరమున 36

టీ మునివరేణ్య = మునిశ్రేష్ఠ హరివంశకథలెల్లన్ = హరివంశమునకు సంబంధించిన కథలనెల్లను అనుపూర్విగన్ = ఒకటితరువాతనొకటి, కృతార్థుఁడను = చేయఁబడిన కార్యములుగలవాఁడను (ధన్యుఁడను), ఆదానవారాతి = ఆరాక్షసశత్రువగు విష్ణువు, అమరులన్ = దేవతలను ప్రోవంగన్ = రక్షించుటకై, పూని = యత్నించి, ఆ 'యదువంశమునన్ = అయ్యాదవకులమున జనించి =

పుట్టి, క్రమ్మఱిన్ = మఱల, వారికి = అసురలకు, పారిజాతమును = కల్పవృక్షమును, పుడమికిన్ = భువికి ఎరీతిన్ = ఏతీరుగ, అనుమతిన్ = సమ్మతితో. అవేల్పులు = అసురలు, ఒండేని = కాదేని, బలిమిన్ = బలాత్కారముగ చేకొనియెనో = స్వాధీనముచేసికొనెనో, పాడి = న్యాయము, తొఱఁగి = విడిచి అనతి = ఆజ్ఞ, సందియము = సందేహము వేఁడుక = సంతసము, సవిస్తరముగన్ = విస్తృతితోఁ గూడునట్లు, వ్యాసముని శిష్యుఁడు = వైశంపాయనుఁడు, అత్యాదరమునన్ = మిగులుమన్ననతో

వ్యా-విశే అజ్ఞప్తి ప్ర వి అనతి సందేహము ప్ర వి సందియము పృధివి. ప్ర. వి పుడమి హరివంశము హరివంశచరిత్రాదులను జెప్పునది. దీనిని సంస్కృతమున వ్యాసుఁడు రచించెను. కవిత్రయములోనివాఁడైన యెఱ్ఱన పురాణమార్గమున దీని నాంధ్రీకరించెను పారిజాతము - 'మందారము పారిజాతము, సంతానము, కల్పవృక్షము, హరిచందనము అని వేల్పులమ్రాన లైదు.

చ హరి నరకాసురుం గెలిచి యద్దనుజేంద్రునియింట నున్నయ
చ్చరలకొలంబువారి నెఱజవ్వనముం బొలివోనివారిఁ ద
న్వరునిఁగఁ గోరువారి లలనామణులం బదియాఱువేపురం
బరిణయమయ్యో నారదునిపంపున సౌఖ్యరసైక లోలుఁడై.

టీ హరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, అద్దనుజేంద్రునియింటన్ = ఆరాక్షసరాజు గృహమున, అచ్చరలకొలంబువారిన్ = దేవవేశ్యలవంశమునఁ బుట్టినవారిని నెఱజవ్వనమున్ = నిండు యౌవనమును, పొలివోనివారిన్ = చెడనివారిని వరునిగన్ = భర్తగా, లలనామణులన్ = స్త్రీరత్నములను, నారదునిపంపునన్ = నారదుని యాజ్ఞచే, సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై - సౌఖ్య = సుఖమను, రస = రసమునందే, ఏక = ముఖ్యముగా లోలుఁడై = ఆసక్తి కలవాఁడై పరిణయమయ్యోన్ = వివాహమయ్యెను

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు నరకాసురుని జయించి యాతఁడు తనయింట సంగ్రహించి

యుంచికొనిన పదియాఱువేల స్త్రీరత్నములను నారదునియాజ్ఞ ననుసరించి పెండ్లి కొనెను

వ్యా-విశే అప్సరాః - ప్ర. వి అచ్చర అ+దనుజేంద్రుఁడు = అద్దనుజేంద్రుఁడు ఇల్లు ఔపవిభక్తికము దీని సప్తమ్యేకవచనరూపము ఇంటన్. వేగురు - వేయి శబ్దము యొక్క మహన్మహత్యర్థక బహువచనరూపము వేయి+రు సంఖ్యా వాచకములకు రురవర్ణకములు పరమగునపుడు సాధారణముగ గువర్ణంబు పూర్వాగమంబగును సంఖ్యా వాచకములకు విభక్తి పరమగునపుడు కొన్నింటి యంత్యాక్షరమునకు లోపంబగు అను పద్ధతుల ననుసరించి వేయిలోని తుది యికారమునకు లోపమును గువర్ణాగమంబును గలిగిన 'వేగురు అని యగును పిదప గకారమున కపదాద్యమునకు వకారము వేవురు ఇందు శ్రీకృష్ణుఁడు స్త్రీ రత్నములు తన్ను వరునిగఁ గోరుటచేతనే వరించెనుగాని వారి యౌవనాదుల గాంచి కామించి బలాత్కారముగఁ బరిగ్రహింపలే దనువిషయము ప్రస్ఫుట మగుచుండుటంబట్టి యుత్తమ నాయకత్వము సూచితము అదియు మహాముని నారదుని యాజ్ఞ ననుసరించియేకాని యొండు గాదని దానికిం గవి మెఱుఁగు పెట్టెను

విశే నరకాసురుఁడు వరాహరూపమున నున్న విష్ణువువలన భూదేవియందుఁ బుట్టినవాఁడు ఈతనిరాజధాని ప్రాగ్జ్యోతిషము. ఈతఁడు తల్లియైన భూదేవి యొక్క దయచే శ్రీవిష్ణునివలన వైష్ణవాస్త్రము నందఁగల్గెను ఈతఁడు పదియాఱు వేవురను స్త్రీలను జెఱపెట్టెను అదితికర్ణకుండలములను వరుణునిఛత్రమును నపహరించెను శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామంగూడి కదలి యుద్ధమున నరకుని జయించి స్త్రీలను జెఱవిడిపించి స్వర్గమున కేఁగి యదితికుండలములను సమర్పించెను. అనుభారతభాగవతగాథల నిచట ననుసంధింపవలెను

తే మఱియు రుక్మిణీ సత్య జాంబవతి, మిత్ర
వింద, భద్ర సుదంత కాళింది లక్ష
ణ, యనఁగా మున్న కల రబ్జనాభునకును
మహిషు లెనమండ్రు సమతాభిమానవతులు. 38

టీ. మున్న = మొదటనే (అనఁగాఁ బదియాఱువేవురను బరిగ్రహింపక మునుపే) సమతాభిమానవతులు = సమత్వముతోఁగూడిన యభిమానముగలవారు అనఁగా 'నేనె తగినదానను, నేనె తగినదానను' అను నభిమానము గలవారనుట. మహిషులు = దేవేరులు.

వ్యా-విశే. ఎనమండ్రు ఎనిమిదియొక్క మహన్మహత్యర్థకబహువచన రూపము. రుక్మిణి - ఈమె విదర్భదేశపురాజగు భీష్మకనృపాలునికూఁతురు ఈమెయన్న రుక్మి యీామెను శిశుపాలున కిచ్చి కల్యాణము గావింపఁ దలంప, నీమె యొక బ్రాహ్మణునిచేఁ దన యనురాగమును గృష్ణునకుఁ దెలిపె. అంతఁ గృష్ణుఁడు రుక్మిణీసందేశమును విని వెడలి వచ్చి శిశుపాలాదుల జయించి రుక్మికి గర్వభంగము గావించి రుక్మిణిని రాక్షసోద్వాహ విధిని బరిగ్రహించి పురంబునకుఁ దోడ్కొని జనియెను

విశే. సత్య, జాంబవతి - ఈమెకు సత్యభామ యని నామాంతరము గలదు. ఈమె సత్రాజిత్పుత్రిక సత్రాజిత్తు తమ్ముఁడు ప్రసేనుఁ డొకనాఁడు తనయన్నకు సూర్యానుగ్రహమున లబ్ధమైన స్యమంతక మనురత్నరాజమును దాను మెడందాల్చి యాఖేటోత్సాహము మీఱ నటవింజేరె అట నొక సింహ మాతనిం జంపి యా రత్నమును గొనెను. దాని నొక ఋక్షరాజము పొలియించి యారత్నమును గొని తన గుహం జేరెను. పూర్వమొకానొకపుడు శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మహారత్నమును దన కొసంగుమవి సత్రాజిత్తును గోరెనుగాని యర్థలోభమున నాతఁ డద్దానిం గృష్ణునకు నొసంగలేదు. ఇక్కారణమున నాప్రసేనుఁ డట్టరణ్యమున రత్నసహితముగ మాయముగా శ్రీకృష్ణుఁడే వానిం జంపి యమ్మహామణిని బరిగ్రహించి యుండు నను దూఱు నగరమునం దంతటను, సత్రాజిత్తుచే నిట్లు వ్యాపించి కృష్ణునిచెవిం బడెను. అంతఁ దదపనోదార్థము కృష్ణుఁడు పయనమై యటవింజేరి గుఱ్ఱపు టడుగులజాడ్దంబట్టి పోయిపోయి క్రమముగ జాంబవంతునిగుహం జేరి పదునెనిమిది వాసరములు జాంబవంతునితోఁ గయ్యమొనర్చెను. జాంబవంతుఁడు కడ కాతని భగవంతునిగా నెఱింగి నుతియొనర్చి రత్నమును, జాంబవతీ కన్యారత్నమును

గృష్ణున కర్పించి, వేఁడుకొని వరములంబడసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డంత మఱలి పురింజేరి యాస్యమంతకమను బేరోలగమున సత్రాజిత్తున కొసంగి జనాపవాదమును బాసికొనెను సత్రాజిత్తంత నూరకే జనులట్లు దూఱుటకును, దానట్టినింద నాతనిపై నారోపించుటకును మిరుల వగచి, యమ్మహారత్నముతోఁగూడ దనపుత్రికను సత్య నాతనికి ధర్మపత్నిగా నొసంగి, తాఁగావించిన మహాపరాధమును క్షమింప వేఁడుకొనెను

శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మణిని దాగ్రహింపక మఱల దాని సత్రాజిత్తునకే యొసంగి సత్యను మాత్రమే పరిగ్రహించి పరిణయమయ్యెను

మిత్రవింద. - అవంతిదేశాధీశులైన విందానువిందులచెలియలు ఈమె రాజాధి దేవియను కృష్ణుని మేనత్తకూఁతురు. ఈమె కృష్ణుని వరింపఁగోర నీమె యన్న లామెను వారించి స్వయంవరముచాటించి దుర్యోధనునివరింప నుద్బోధించిరి. శ్రీకృష్ణుఁడు స్వయంవరమున రాజలోకమును సఱుసేయక యీమెను గొని రథముపై నిడికొని మఱలి పురముఁజేరి పరిణయమయ్యెను.

భద్ర - శ్రుతకీర్తికూఁతురు కృష్ణునకు మేనమామకూఁతురు

సుదంత. - ఈమెకు నాగ్నజితి యని నామాంతరము. ఈమె తండ్రి నగ్నజిత్తు. నగ్నజిత్తు కోసలదేశాధీశుఁడు ఈతఁడు తనయూరఁ-బ్రజల కపాయము సేయుచు దుర్దాంతములై నేరికిని బట్టువడక చెలఁరేగువృషభములఁ బట్టినవారికిఁ దనకూఁతు నిత్తునని ప్రతినచేసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డవ్వానింబట్టి పొలియించి నాగ్నజితిని బరిణయమయ్యెను సత్యయనియు నీమెకు నామాంతరము కలదండ్రు

కాళిందు. - సూర్యునికొమరిత ఈమె విష్ణుని వరునిగాఁ గోరి తపస్సు చేసెను పిదప నొకప్పుడు సముద్రతీరమునఁ గృష్ణార్జునులు విహరించుచుండ మనోహరాకృతి నీమె వచ్చి తనకోర్కిని శ్రీకృష్ణునకు నివేదించుకొనియెను శ్రీకృష్ణుఁ డీమెను బురికిఁ గొనిపోయి పరిణయంబయ్యె

లక్షణ - ఈమె మద్రరాజకూఁతురు సర్వలక్షణసంపన్నయై యన్వర్థసంజ్ఞను మించు నీమెను స్వయంవరమున శ్రీకృష్ణుఁ డపహరించి వివాహమయ్యెను

ఉ ఆరమణీలలామముల నందఱఁ గూడి యదూద్వహుండు త
ద్ద్వారవతీపురోపవనవాటికలం గృతకాద్రిసీమల
న్వారధితీరకుంజసదనంబులఁ గేళితరంగిణీతటీ
కైరవిణీసహాయమణికల్పితసౌధముల న్వసించుచున్ 39

టీ యదూద్వహుండు = యదువంశోద్ధారకుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆరమణీ లలామములన్ = ఆయుత్తమస్త్రీలను, తద్ద్వార . వాటికలన్ - తత్ = ఆ, ద్వారవతీపుర = ద్వారకాపట్టణసంబంధమైన, ఉపవన = ఉద్యాన వనములయొక్క, వాటికలన్ = ప్రదేశములందు, కృత సీమలన్ - కృతక = కల్పితములైన, అద్రి = కొండలయొక్క, సీమలన్ = ప్రదేశములందు, వారిధి సదనంబులన్ - వారిధి = సముద్రముయొక్క, తీర = ఒడ్డునందైన, కుంజసద నంబులన్ = పొదరిండ్లయందును, కేళి. సౌధములన్ - కేళి = విలాసార్థమైన, తరంగిణీ = నదులయొక్క, తటీ = ఒడ్లయందైన, కైరవిణీసహాయమణి = చంద్రకాంతమాణిక్యములచే (కలువలకు సహాయమైనవాఁడు చంద్రుఁడు) కల్పిత = నిర్మింపఁబడిన, సౌధములన్ = మేడలందును వసించుచున్ = నివసించుచు.

భా శ్రీకృష్ణుఁడు పదియాఱువేల స్త్రీరత్నములను, నెనమంద్రుమహిషులను, గూడి ద్వారకాపట్టణోద్యానవనములందును గేళీశైలములందును, సముద్ర తీరమందలి పొదరిండ్లయందును, గేళితరంగిణుల తీరములందైన చంద్రకాంతమణి నిర్మిత సౌధములందును వసించు నని భావము.

వి శే. ఉద్యానములు, కేళి శైలములు, సముద్రతీర కుంజసదనములు, విహారనదీ తీరస్థ చంద్రకాంత సౌధములును జలుప కాకరములై మనోహరములై శృంగారోద్దీపకములై కాముకునకుఁ గడుంగడు కామాసక్తిని గల్గించును కానఁ గవి పదియాఱువేల యెనమంద్రనుగూడిన శ్రీకృష్ణునకు వీనిని విహారప్రదేశములుగ వక్కాణించుట యెంతయుఁ దగియున్నది

శా ఏయేవేళల నేసరోజముఖి యేయేలీలలం గోరుఁ దా
నాయావేళల నాసరోజముఖి నాయాలీలలం దేల్చి యే
చాయం జూచినఁ దానయై మెలఁగుచున్సౌఖ్యాబ్ధినోలాడుభో
గాయత్తుం డయి పెక్కురూపముల మాయాకల్పనాచాతురిన్ 40

టీ ఏయేవేళలన్ = ఏయేసమయముల, ఏసరోజముఖి = ఏవనిత, ఏయే లీలలన్ =ఏయేవిలాసములను, తాను = శ్రీకృష్ణుఁడు, అయాలీలలన్ = అయా విలాసములచే, తేల్చి = సంతోషపెట్టి, ఏచాయన్ = ఏవైపును, తాన ఐ = తానే యగపడువాఁడై (తాను+అ) మెలఁగుచున్ = సంచరించుచు, సౌఖ్యాబ్ధి = సుఖమను సముద్రమున, భోగాయుత్తుండు = భోగముల కధీనుఁడు, పెక్కు రూపములన్ = పలువిధములగు నాకృతులతో, మాయా చాతురిన్ = మాయా కల్పనము నందైన నైపుణ్యముచే, ఓలలాడున్ = తేలియాడును 'ఓల' ఇది నీట నీఁదులాడునపు డగుధ్వ్యమకరణము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు పదియాఱువేల యెనమండ్రను వారువారు కోరినరీతిని దన్పుచు, మాయాకల్పనాచాతుర్యమునఁ బలురూపములం దాల్చి యందఱు నన్నిరూపముల మెలంగుచు భోగాసక్తుండై వారింగూడి మెలంగు నని భావము ఇందు నెల్లర కనుకూలుఁడై చాతుర్యముమీఱ మెలంగుననుటచే శ్రీకృష్ణునకు దక్షిణనాయకత సూచిక మైనది

క. హరి యిట్లు సతుల నందఱ
సరిగాఁ జూచియును భోజజనపాలసుతం
దరుణిమణి సాత్రాజితి
నిరువుర మన్నించి మిగుల నిచ్చుం జనవుల్.

టీ. సతులన్ = భార్యలను, సరిగాన్ = సమానముగా భోజజనపాలసుతన్ = రుక్మిణిని, తరుణీమణిన్ = స్త్రీ రత్నమగు, సాత్రాజితిన్ = సత్రాజిత్పుత్రికయగు సత్యభామను, మన్నించి = గౌరవించి, మిగులన్ = మిక్కిలియును చనవుల్ = ప్రేమయుక్తమగు స్వాతంత్ర్యములను

భా శ్రీకృష్ణుఁడు భార్యలెల్లరియెడలను సముఁడెకాని యందు రుక్మిణి సత్యభామల నందఱిలోఁ బెద్దదగు ప్రేమమీఱఁ జనవిచ్చి మన్నించు నని భావము

విశే రుక్మిణి లక్ష్మ్యంశసంభూతురాలుగాన వాసనావశమున నామెను బెద్ద సమ్మానించును తరుణు లెల్లవారిలో నీమె యన్నిటను మణివంటిదగుట నీమెన గూడ రుక్మిణితో సరిగ సమ్మానించునని సారస్యము తేలుచున్నది సాత్రాజితి సత్రాజిత్తుయొక్క సంతానమైన స్త్రీ తద్ధిత అణ్

చ కులమును రూపము న్మగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నీ
వల నలరుక్మి ణీరమణి వాసిఁ జెలంగఁగ సత్యభామయుం
గులమును రూపము న్మగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నా
వలఁ బచరింపఁగా రవరవ ల్వొడమె న్మది వారి కెంతయున్ 42

టీ కులమును = అభిజాత్యమును రూపమును = చక్కందనమును మగని కూరిమియున్ = పతియొక్క చెలిమియును ఈవలన్ = ఈవైపు వాసిఁ = ఆధిక్యముతో చెలంగఁగన్ = ఒప్పుచుండ ఆవలన్ = ఆవైపు పచరింపఁగా = ప్రవర్తింపఁగా రవరవలు = స్పర్ధలు మదిన్ = చిత్తమున ఎంతయున్ మిక్కిలి పొడమెన్ = పుట్టెను

భా నేనె సద్వంశసంజాతను, నేనె చక్కనిదానను నేనె మగనిచెలిమి గ దానను అని రుక్మిణి యొక ప్రక్కను సత్యభామ యొక ప్రక్కను బ్రవర్తించుట జేసి యయ్యిరువరును మనస్సులో స్పర్ధలు పుట్టెనని భావము శ్రీకృష్ణు డీయిరువురనే కడుం గడు సమ్మానించుటంజేసి వీరికే రవరవలు కల్గె ననియ దక్కుంగలవారలకుఁ గలుగఁ బ్రసక్తి లేకపోయె ననియు గ్రహింపవలయు

వ్యా-విశే ఈవలన్, ఆవలన్ - వృత్తియందు వలనుశబ్దము తుదినుండ ను అనునది లోపించె మంచికులమునఁ బుట్టుట మంచిరూపమును గ యుండుట, నాపై మగనికూరిమి గనుట యనునివి యొకటొకటే స్త్రీ గర్వజనకముగా నన్నియు నొక్కట నమరియున్న చెప్పెడిదేమి మగువలకు

ముఖ్యముగ మగనికూరిమియ వాంఛనీయము సౌందర్యముతోఁబాటుగ మగనికూరిమి యొప్పినమగువ గర్వింపకుండునా? అదియుంగాక వనితలు సామాన్యముగఁ బతి మఱియొకతెను సమ్మానింపఁ జూడఁజాలరు కాన స్త్రీ జనసహజమగు నట్టియీర్ష్యనే బూని లోకముపాడి రుక్మిణీసత్యభామలు పరస్పరము స్పర్థ నూని రని గ్రహింపవలయును

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణీ
కాంతగృహంబులోన శశికాంతశిలామయవేదిమీఁద నే
కాంతమునందుఁ గొందఱు మృగాయతనేత్రలు గొల్వ జూద మ
త్యంతవినోదకేలిమెయి నాడుచు నుండఁగ నద్భుతంబుగన్ 43

టీ అంతటన్ = (ఇట్లు రవరవలు పొడముసమయమున) ధవళాంబుజనేత్రుఁడు - ధవళ = తెల్లనైన అంబుజ = పద్మములవంటి నేత్రుఁడు = కన్నులు గలవాఁడు శశికాంత వేదిమీఁదన్ - శశికాంతశిలామయ = చంద్రకాంతశిలా ప్రచురమైన వేదిమీఁదన్ = తిన్నెపై, ఏకాంతమునందున్ = రహస్యమున మృగాయత నేత్రలు-మృగ = లేడియొక్క ఆయత = దీర్ఘములైన నేత్రలు = కన్నులవంటి కన్నులుగలవారు, జూదము = ద్యూతము, అత్యంతవినోదకేలిమెయిన్ = మిక్కిలి ప్రొద్దుపుచ్చుటకొఱకైన యాటయొక్కవిధముతో, అద్భుతంబుగన్ = ఆశ్చర్యముగా

భా రుక్మిణీసత్యలకు రవరవలు పొడముకాలమున నొక్కనాఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు రుక్మిణీగృహమున కేతెంచి చంద్రకాంతరత్ననిర్మితమగు తిన్నెపై నొకరహస్య ప్రదేశమునఁ దన్ను గొందఱు వనితలు గొల్చుచుండ నుబుసుపోకకై జూదమాడు చుండెని భావము

వ్యా-విశే ధవళాంబుజనేత్రుఁడు - తెల్లందన మంబుజములకు వికసించి నంగాని కలుగఁబోదు కావున నీవిశేషణమహిమవలన శ్రీకృష్ణుఁడు వికసిత నేత్రుఁడనియు నెలమి మీఱనియ్యదనున రుక్మిణీగృహమున కేతెంచినవాఁడనియుఁ దెలియవచ్చును ఇట్లే 'మృగాయతనేత్రలు అనుపదముగూడ స్త్రీల సంతోషాతి

శయమును సూచించును మఱియు శ్రీకృష్ణుఁ డేకాంతముననే జూదమును సాగించుచుండె ననుటచే ముందు సంభవించు నారదాగమనాదుల గుర్తెఱింగియే రహస్యప్రదేశమున శ్రీకృష్ణుఁ డుండెనని తెలుచున్నది దీన శ్రీకృష్ణుని త్రికాల వేదిత్వము పరిస్ఫుట మగుచున్నది నారదాగమనాది వృత్తాంతము సత్యకుఁ దెలియు నవకాశము సంఘటించుటకును, శ్రీకృష్ణుని భోగాతిశయము సూచించు టకును, రహస్యరక్షణమున నసమర్థలగు మృగాయతనేత్రల నట్టి రహస్య ప్రదేశమున శ్రీకృష్ణునకు సేవఁజేయువారినిగాఁ గూర్చినాఁ డని యెన్నవలయును జూద వి ద్యూతము ప్ర

\- శ్రీకృష్ణునియొద్దకు నారదుఁడు వచ్చుట

సీ. సరిగమపధనిస సంజ్ఞస్వరంబుల
మహతి నభోవాయునిహతి మొరయ
భాగీరథీపయఃపరిపూర్ణ మణికమం
డలువు హస్తంబునఁ జెలువుమిగులఁ
బ్రణవమంత్రావృత్తిపావనస్ఫటికాక్ష
వలయంబు కర్ణశష్కులిక వ్రేల
సమరనృత్యోచితచమరవాలంబును
గక్షపాలయు భుజాగ్రమున మెఱయ

తే. దేహకాంతు లకాలచంద్రికల నీన
జడలు మోక్షద్రుపల్లవశంక సేయ
గగనముననుండి వచ్చె నాకస్మికముగ
నారివేరంపుఁదపసి దైత్యారికడకు

టీ సరి స్వరంబులన్ = స రి గ, మ ప ధ ని స అను సంజ్ఞలు గల స్వరములచేత మహతి = మహతియను నారదునివీణె, నభోవాయునిహతిన్ - నభః = అకాశమం దైన వాయు=గాలియొక్క నిహతిన్ = అత్యంతమగుదెబ్బచే మొరయన్ = శబ్దింపంగా భాగీరథీ కమండలువు-భాగీరథీ = మిన్నేటిసంబంధమైన

పయః = నీటిచే పరిపూర్ణ = నిండిన మణికమండలువు = మణినిర్మితమగు గిండివంటి పాత్రము హస్తంబునన్ = చేతియందు చెలువు = అందము మిగులన్ = అతిశయింపఁగను, ప్రణవ వలయంబు - ప్రణవమంత్ర = ఓంకార రూప మంత్రముయొక్క ఆవృత్తి = వల్లెవేయుటచే పావన = పవిత్రమైన స్ఫటికాక్ష వలయంబు = స్ఫటికమణులచే నిర్మితమైనజపమాల కర్ణశష్కులికన్ = చక్కిలము వంటిచెవిని, వ్రేలన్ = వేలాడియుండఁగా సమర వాలంబును - సమర = యుద్ధము నందలి నృత్య = నాట్యమునకు, ఉచిత = తగిన, చమరవాలంబును = చామరమును కక్షపాలయు = బుజమున బద్ధమై వ్రేలాడుసంచియు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, దేహకాంతులు = శరీరసంబంధమైన తేజస్సులు అకాలచంద్రికల న్ = వేళకానివేళయందైన వెన్నెలలను ఈనన్ = కనుచుండఁగా, జడలు = జటలు, మోక్షద్రుపల్లవశంకన్ - మోక్షద్రు = అపవర్గమను వృక్షముయొక్క పల్లవ = చిగురులయొక్క, శంకన్ = సందేహమును, చేయన్ = ఒనర్పఁగా గగనమున నుండి = ఆకాశమునుండి ఆకస్మికముగన్ = తటాలున, అరి వేరంపుఁదపసి - అరివేరము+తపసి = కలహప్రియుండగుముని - నారదుఁడు, దైత్యారికడకున్ = రాక్షసశత్రువగు శ్రీకృష్ణునికడకు

భా మింటిగాలితాఁకున మహతి యను తన వీణె సప్తస్వరముల శబ్దించు చుండ మిన్నేటినీట నాపూర్ణమైన మణికమండలువు తనహస్తమున చెలువుమీఱ నుండ, నోంకారావృత్తిచే నత్యంతపూతమైన స్ఫటికజపమాల దక్షిణకర్ణమునంటి వ్రేలాడుచుండ, యుద్ధసమయనృత్యమున కర్హమగుచామరమును సంచియు భుజనగ్రము నంటి వ్రేలుచుండ, శరీరధవళకాంతులు కాలముకానికాలము నందైన చంద్రికలంబోలి వర్తిలు చుండ నెఱ్ఱనిజడలు మోక్షవృక్షసంబంధమగు చిగురులను సందియము నొందించుచుండఁ, గలహప్రియుండగు నారదుండు మింటినుండి శ్రీకృష్ణునికడ కాకస్మికముగ నేతెంచె నని భావము

వ్యా-విశే స్వరములు. - షడ్జము ఋషభము గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, ధైవతము, నిషాదము మహతి నారదుని వీణెకుఁ బేరు శష్కులి వి చక్కిలము. ఆకృతివిషయమునఁ జెవులను జక్కిలములతోడను శ్రీకారముల

తోడను, గవులు పోల్తురు విప్రునిదక్షిణకర్ణము మిగులఁ బూతమైనదిగా స్మృతులు పలుకునుగాన నందే జపమాల యమర్పఁబడిన దని గ్రహింపవలయును స్ఫటికము మోక్షాద్యుత్కృష్టఫలముల నొసంగ సమర్థము గాన, మోక్షార్థి యగుమౌని తన్నిర్మితాక్షవలయమును ధరించె నని యూహించునది నారదుఁడు కలహప్రియుండుగాన, యుద్ధము జరుగుసమయముల సంతోషము మీఱ నాట్యము సల్పుననియు, నపుడు కల్గుశ్రమము నపనయింపఁ జామరము సమర్థ మగుననియు గ్రహింపవలసియుండును. నారదుఁడు తెల్లనివాఁ డౌటంజేసి యాతని శరీర సంబంధమగు ధవళకాంతులు వెన్నెలలంబోలి యొప్పె ననియు, నుత్కృష్ట వస్తువులఁ గవులు తెల్లనివానిఁగా నిరూపించుట యాచారముగానఁ దెల్లనినారధుని మోక్షవృక్షముగను, నాతని యెఱ్ఱనిజడలను బల్లవములుగను గవి నిరూపించెననియు గ్రహింపవలయును అరివేరము+తపసి. - కర్మధారయమున మువర్ణకమునకుఁ బుంపులును, నుగాగమమును ద్రుతకార్యములును గల్గి 'అరివేరంపుఁదపసి' అయ్యెను. నారదుఁడు కలహప్రియుఁ డను నన్వర్థనాముఁడు నిక్కముగ మానవుల ప్రాక్కృతమును బట్టియే యాతనికి వారిపక్షమునఁ గలహముంగూర్ప బుద్ధి పొడమును. కాని, యిందు మున్ముందుఁ బారిజాతకుసుమదానమునఁ గూర్పఁ బోవు కలహపువిషయమును సూచించుటకై, యాతనియన్వర్థనామమునే కవి యిందుఁ బేర్కొనెనని గ్రహింపవలయును గగనముననుండి' గగనమువలన - ఉండిపదంబు వలనవర్ణకమున కనుప్రయుక్తమగు అయ్యది పరముగా వలన వర్ణకమునకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికముగాఁ గల్గు' అను పద్ధతుల ననుసరించి యీరూపము కల్గెను. 'అకస్మికము = అకస్మాద్భవము అని శబ్దరత్నాకరము. అకస్మికముగన్ = అకస్మాద్భవ మగునట్లుగా, ఇచ్చో అకస్మాత్తుగా' అనునర్థమున నిది ప్రయుక్తమయ్యెను ఇందు జడదారివేసము మనోహరముగ సహజమగుపద్ధతిని వర్ణించెను. అందును నారదునియాకృతిని బురాణప్రసిద్ధమగు నాతనియాకృతిని మది భావించి హృద్యముగఁ జిత్రించెను మఱియు నీవర్ణనము మాఘకావ్య ప్రధమసర్గమందలి నారదవర్ణనమును జ్ఞప్తికిం దెచ్చుచున్నయది అలం అతిశయోక్తి. విభావన రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష

క. వచ్చినమునిపతి
వచ్చి నమస్కృతు లొనర్చి వని
బొచ్చెంబు లేనిభక్తి వి
యచ్చరరిపుభేది సలిపె నాతిథ్యంబున్.

టీ మునిపతికిన్ = మునీశ్వరునకు, నమస్కృతులు = నమస్కారము ఒనర్చి = చేసి, వనితయున్ (రుక్మిణియు) పొచ్చెము = తక్కువ, వియచ్చరరిపు భేది - వియచ్చర = గగనమునఁదిరుగుదేవతలకు, రిపు = శత్రువైన రాక్షసులకు, భేది = సంహర్త (శ్రీకృష్ణుఁడు) ఆతిధ్యంబున్ = అతిధిసత్కారమును, సలిపెన్ = చేసెను

భా శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మహాముని రాఁగ నమస్కారము లాచరించి రుక్మిణియుం దాను నతిధిసత్కారము నతిభక్తి నొనర్చె నని భావము

వ్యా-విశే అత్మార్థ మహిహితమగునపుడు తల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు తద్విశేషణక్రియల కగు అనుపద్ధతిని గ్రియ తానుపదమునకు సంబంధించి యేకత్వమును బొందినది. వృద్ధు గృహమునుగూర్చి వచ్చిన, యువకుని ప్రాణము లూర్ధ్వముగఁ బాఱుననియు, నావృద్ధు నుచితముగఁ బ్రత్యుత్థానాభివాదనముః గారవించినయనంతర మా యువకుని ప్రాణములు మఱల స్వస్థానముల జెందు ననియు నార్యవచనము. కావుననే యతి భక్తిని సజానియై యాతనిం బ్రత్యుత్థానాభి వాదనముల నాతిధేయమున సంతుష్టుని శ్రీకృష్ణుఁ డతిభక్తిని గావించె నని తెలుచున్నది. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు పరమాత్ముఁడును సకలవంద్యుఁడును నైనను, ప్రకృతము మాయామానుషరూపధారియై యువకుఁడై యున్న వాఁడుగాన, లోకంబున పాడి నాతని బ్రత్యుత్థానాదుల గారవించె నని గ్రహింపవలయును.

తే అపుడు రుక్మిణికనుసన్న నబ్జముఖులు
రత్నసింహాసనంబు నారదున కిడిరి
హరియు నమ్మౌనియనుమతి నర్హపీఠ
మున సుఖాసీనుఁ డయి కరంబులు మొగిడ్చి.

టీ కనుసన్నన్ = నేత్రసంజ్ఞచే, అమ్మౌనియనుమతిన్ = ఆమునీశ్వరుని యొక్క యంగీకారముచే, సుఖాసీనుఁడు = సుఖముగఁ గూర్చున్నవాఁడు మొగిడ్చి = ముడిచి, అబ్జముఖులు = పద్మములవంటి మోములుగలవారు.

భా. రుక్మిణి కనుసన్నచే వనితల నాసనము వేయుఁడని యానతీయ వారు మణిమయ సింహాసనము నిడి రనియు, నందు నారదుఁడు గూర్చుండ నాతని సెలవంది శ్రీకృష్ణుఁడును నుచితాసనమున సుఖముగఁ గూర్చుండె ననియు భావము.

వ్యా-విశే. సన్న వి. సంజ్ఞ ప్ర రుక్మిణి రాజ్ఞియొక్క రీవి యిందుఁ జూపినది. తాను స్వయముగ సింహాసనమిడక యితరవనితల కానయిడుటయే యిందులకు నిదర్శనము.

క. సురసంయమివర! మీ రిట
కరుదేరఁగ నిప్పు డేఁ గృతార్థుఁడ నయితిన్
నిరతంబు మీరు నాపయిఁ
గరుణ గలిగి యునికి యిది యకారణము *సుమీ 47

టీ సురసంయమివర = దేవర్షి శ్రేష్ఠుడా ఇటకున్ = ఇచ్చటికి, అరుదేరఁగన్ = రాఁగ, ఏను = నేను, కృతార్థుఁడను = చేయఁబడిన కార్యములు గలవాఁడను (ధన్యుఁడను), నిరతంబు = మిగుల నాసక్తికొన్నటులుగా, ఈ పదము సాధారణముగ సంతతమనునర్థమునఁ బ్రయుక్తమైన ట్లూహింపనగు కరుణ = దయ, అకారణముసుమీ = హేతుశూన్యముసుమా . ఇందు 'మీరు' అని బహువచన మగపడుటంజేసి 'చుఁడీ' అని యుండిన లెస్స యని తోఁచెడిని.

భా మీరాకచే ధన్యుఁడ నైతిని సంతతము మీరు నాపై దయకలిగియుండుటకుఁ గారణ మెద్దియు లేదు (నిర్హేతుకజాయమానకరుణ కలవాఁడవు)

వ్యా-విశే. అరుగుదెంచు - అభ్యాగతి నరుగ్వాదులకుఁ దెంచుధాతు వను ప్రయుక్తమగు అగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు అరుదెంచు+నుజ అర్థానికి

* సుఁడీ. పాఠాంతరము

ముజ్జీత్తులు పరమగునపుడు తేతేరు లగును జీత్తు పరమగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు అరుదేరన్

క. నావుడు శౌరికి నిట్లను నావేలుఁపుఁదపసి మర్త్యుఁ డాడెడిరీతిన్
నీ విట్లు పలుక నుచితమె? యే విశ్వజనీనచరిత యెఱుఁగన్ నిన్నున్?

టీ నావుడున్ = అనినపిదప అవేలుపుఁదపసి = అదేవర్షి, మర్త్యుడు = మనుష్యుఁడు, ఆడెడురీతిన్ = మాటలాడుపద్ధతితో, ఇట్లు = ఈరీతిని, ఉచితమె = తగునె? ఏను = నేను, విశ్వజనీనచరిత = సర్వజనులకు హితమైన చరిత్రము గలవాఁడా

వ్యా-విశే నావుడున్ = అనుధాత్వానంతర్యార్థకరూపము. 'అనవుడు, అనుడు' అనునవి దీని రూపాంతరములు లాతిచో సహితము కాదేశాదులు గానంబడియెడి. విశ్వజనీనము విశ్వజనహితమనునర్థమున తద్ధితరూపము

- నారదుఁడు శ్రీకృష్ణుని నుతించుట :-

సీ ప్రామినుకులదొంగఁ బాతాళకుహరంబుఁ
జొరఁబాటి చీటినచోఱ వీవ
తరిగొండ వెన్నుపైఁ దాల్చి వేల్పులఁ గూటి
చవిఁ దేల్చినట్టి కచ్ఛపమ వీవ
నీటిలో మునిఁగిన నేలచేడియఁ గొమ్ము
కొన నుబ్బ నెత్తిన ఘోణి వీవ
మునిమాపు బలుగంబమునఁ బుట్టి బంటు న
క్కఱఁ గాచినట్టి సింగంబ వీవ

తే దితిజుమెట్టిన యాపొట్టిదిట్ట వీవ
పుడమితేఁడుల నడఁచినప్రోడ వీవ
కడలిఁ గోలకుఁ దెచ్చిన గబ్బి వీవ
యిపుడు ద్వారక వసియించునీవు నీవ.

టీ త్రామినుకులదొంగన్ - త్రామినుకులు = వేదములయొక్క (ప్రాంత మాటలు) దొంగన్ = చోరుని పాతాళకుహరంబున్ = పాతాళబిలమును. చొరఁ బాఱి = ప్రవేశించి, చీఱిన = బ్రద్దలుచేసిన చోఁఅవు = మత్స్యమవు, తరిగొండన్- = కవ్వపుఁగొండను (మంధరమును), వెన్నుపైన్ = వీపుపై తాల్చి = ధరించి, వేల్పులన్ = దేవతలను, కూటిచవిన్ = అన్నపురుచిచే తేల్చినట్టి = సంతోష పెట్టినట్టి, కచ్ఛపమవు = కూర్మమవు నేలచేడియన్ = భూదేవిని, కొమ్ముకొనన్ = దంష్ట్రాగ్రమున, ఉబ్బన్ = పైకిలేచునట్లుగా, ఘోణివి = వరాహమవు మునిమాపు = సాయంసంధ్యాకాలమున, బలుగంబమునన్ = పెద్ద స్తంభమున అక్కఱన్ = కోర్కితో, బంటున్ = భృత్యుఁడైన ప్రహ్లాదుని, కాచినట్టి = రక్షించినట్టి సింగంబవు = సింహమవు. దితిజున్ = దితికొడుకైన బలిచక్రవర్తిని, మెట్టిన = అడఁచిన, పొట్టిదిట్టవు = వామనధీరుఁడవు, పుడమిఱేఁడులన్ = రాజులను, ప్రోడవు = ప్రౌఢుఁడవు, కడలిన్ = సముద్రమును, కోలకున్ = బాణమునకు తెచ్చిన = వచ్చునట్లు చేసిన, గబ్బివి = గర్వివి (శూరుఁడవు), ద్వారకన్ = ద్వారకా పట్టణమున, వసించు = ఉండు, నీవు, నీవ = నీవే. అనఁగాఁ బూర్వోక్తకార్యముల నాచరించిన యాపరమాత్మవే యనుట

విశే 1 సోమకుఁడను నసురుఁడు వేదముల దొంగలించి సముద్రముం జొరఁబాఱ, నాతని మత్స్యరూపముం దాల్చి మహావిష్ణు వాతని సంహరించె నను పురాణగాథను బ్రథమపాదమున ననుసంధింపవలయును 2 మహావిష్ణువు మంధరమును గవ్వముగాఁ జేసి, వాసుకుని త్రాడుగాఁజేసి, సముద్రమును సురలంగూడి మథించి, యపుడందు మునింగినమంధరమును గూర్మరూపమునఁ దెచ్చెననియు, నందుఁబుట్టినయమృతమును దేవతలకుఁ బంచి కొన్ని యుత్కృష్ట వస్తువులఁ దాను గ్రహించి, కొన్నిటిని దేవేంద్రునకు నొసంగెనను పురాణకథను ద్వితీయపాదమున ననుసంధింపవలెను దూర్వాసుని శాపవశమునఁ గల్గిన తాపము నాపికొనంజాలం భువి జలధింబడ నద్దాని మహావిష్ణువు కూర్మరూపముందాల్చి తేల్చెనని కొన్ని గాథలు నుడువును 3 హిరణ్యాక్షుఁడు భువిని జాఁపచుట్టుగఁ జుట్టునపుడు విష్ణువు వరాహరూపముం దాల్చి అతని సంహరించి భూదేవిని

సంరక్షించె నను పౌరాణిక కధను దృతీయపాదమున గమనింపవలెను 4 భక్తుఁ డగు ప్రహ్లాదుని రక్షించి యాతనిపలుకును సత్యముగాఁజేయుఁ, గంబమున నుద్భవించి మహావిష్ణువు హిరణ్యకశిపుని సింహరూపమున సాయంసంధ్యా సమయమున సంహరించె ననుకధను జతుర్థపాదమున ననుసంధింపవలయును. దేవతలచేతఁగాని మనుష్యులచేతఁగాని మృగాదులచేతఁగాని యవధ్యత్వమును, బవలుగాని రేయిగాని చావకుండుటను వరములుగా హిరణ్యకశిపుఁడు బ్రహ్మను గోరి పడసియుండుటచే, శ్రీమహావిష్ణు వాతని నరమృగరూప మిళితమగు నాకృతిందాల్చియు, రేయింబవలుగాని సంజను సంహరించె నని తెలియునది 5 బలి ముల్లోకముల నాక్రమించి తాన యేలుచుండెను దాన నింద్రుఁడు పదభ్రష్టుఁ డయ్యెను. పిదప దేవతలు బ్రహ్మనుగూడి విష్ణువుకడ కేగి జరిగినదానిం దెల్పికొని రక్షింపు మని వేఁడికొనిరి అంత విష్ణువు వామనావతారముం దాల్చి వదాన్య చక్రవర్తి యగుబలికడ కేతెంచి మూఁడడుగులభువిని యాచించెను అదితప్పని యాబలి తనగురువు శుక్రాచార్యుఁ డెన్ని భంగుల బోధించినను వినక మూఁ డడుగులయిల నొసంగ నావామనుండు పెచ్చుపెరిగి భువినుండి భువి నొక పాదమున దివి నొకపాదమున నాక్రమించి, వేఱొక పాదమునకుఁ దావులేమి నాతని శిరసుపై నిడి పాతాళమున కడఁగఁద్రొక్కె ననుగాధను గీతప్రథమ పాదమున ననుసంధింపవలయును. 6 కార్తవీర్యునిసుతుఁడు తన తండ్రిం జంపె ననుకోపము మీఱఁ బరశురాముఁడు ముయ్యేడుమాఱులు రాజుల వధించి, తద్రక్తమునఁ బితృతర్పణము గావించె నను పౌరాణికగాధను గీతద్వితీయ పాదార్థమును గమనించునప్పుడు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనవలయును 7. శ్రీరాముఁడు లంకం జేరుటకు సముద్రుఁడు దారినీయకుంట నాతనిపై బాణమేసి లోఁగఁజేసె ననుగాధను గీతతృతీయపాదమున ననుసంధింపవలెను 8 ఈచతుర్థ పాదమునఁ గృష్ణావ తారము కీర్తింపఁబడినది అవతారక్రమమున బలరామావతారమే యవతారము లలోఁ గీర్తితమైనది కాని బలరామకృష్ణుల నొక్కయవతారముగనే పురాణాదులు నుడువుచుంట నిట్లుండుట యవిరుద్ధము ఇందుఁ గృష్ణస్తుతి ప్రసక్తముగానఁ గృష్ణావతారమే పేర్కొనఁబడియె కంబము వి స్తంభము ప్ర సింగము వి సింహము. ప్ర ప్రోడ. వి ప్రౌఢ. ప్ర గర్వి ప్ర గబ్బి వి

క. రక్కసిమగువలయీాలువు
మొక్కపఱిచె దీన పాపములగమిఁ గాలం
ద్రొక్కెదవు నీవ యింకిట
నిక్కముగా నిన్నుఁ బొగడ నేర్తునె కృష్ణా! 50

టీ రక్కసిమగువలయీాలువున్ = రాక్షసస్త్రీల పాతివ్రత్యమును మొక్కపఱి చెదు = నశింపఁజేయుదువు, పాపములగమిన్ = పాపసమూహమును నిక్కముగాన్ = నిజముగా, నేర్తునె = ఓపుదునే?

విశే. రక్కసి వి. రాక్షసి ప్ర. ఇందు మొదటివిషయము బుద్ధావతారసూచక మందురు గాని యది విచారణీయము రెండవవిషయము కల్క్యవతారసూచక మనుట యెట్లో సరిపెట్టుకొనవలసియుండును

క. ద్వారక వైకుంఠపురం
బీరుక్మిణి లక్ష్మి మీర లిచ్చట నునికిన్
సారెకుఁ గొల్వఁగ వత్తును
గోరికతోఁ గంసహర! ముకుంద! మురారీ! 51

టీ. సారెకున్ = మాటిమాటికి, కొల్వఁగన్ = సేవింపఁగన్, కంసహర = కంసుని సంహరించినవాఁడా! మురారీ = మురద్వేషీ

భా. ఈద్వారక వైకుంఠమును, నీరుక్మిణి లక్ష్మియు, నీవు సాక్షాద్విష్ణువును నగుట, మాటిమాటికి మిమ్ముల సేవింప వచ్చుచుందునని భావము అనఁగ భగవంతుఁడవను జ్ఞానముతో నిను సేవింప నేతెంతు ననుట.

వ. అని యిట్లు బహుప్రకారంబులం బ్రశంసించి యవ్విరించినందనుం డమందానందంబు డెందంబునం గ్రందుకొన నిజవాసనాబిరుదగాథా కథనవందిబృందాయమానేందిందిరంబును నుచితోపయోగజనితా నందబాష్పసందోహశంకావహమకరందబిందుతుందిలంబును, నిఖిల మనోరథప్రదానకీర్తిశంకాకరవిశద ప్రభానిచుళితంబును నగుపారి

జాతంపు(గ్రొన్ననమిన్నేటిపసిండినెత్తమ్మిచిగురుటాకునం బొదివి
యిచ్చిన 52

టీ బహుప్రకారంబులన్ = అనేకవిధముల ప్రశంసించి = కొనియాడి, అవ్విరించి నందనుండు = ఆ బ్రహ్మపుత్రుం డగునారదుండు, అమందానందంబు = అధికమైన సంతోషము డెందంబునన్ = మనస్సునందు, క్రందుకొనన్ = వ్యాపింపఁగా, నిజ నేందిందిరంబును - నిజ = తనదైన చెప్పుటయందు వందిబృందాయమాన = స్తుతిపాఠకసమూహమువలె నాచరించు, ఇందిందిరంబును = తుమ్మెదలు కలదియు, ఉచితోప . తుందిలంబును-ఉచిత = అర్హమైన ఉపయోగ = ఒదవుబడిచే, జనిత = పుట్టిన, ఆనందబాష్ప = సంతోషమువలన కన్నీళులయొక్క సందోహ = సమితియొక్క, శంకా = సందేహమును, వహ = తాల్చునట్టి మకరందబిందు = పూవుందేనెబొట్టులచే, తుందిలంబును = బలసినదియు నిఖిల నిచుళితంబును - నిఖిల = సమస్తమైన, మనోరథ = కోర్కులను, ప్రదాన = ఇచ్చుటచేనైన కీర్తి = యశస్సు యొక్క, శంకా = సందియమును కర = చేయునట్టి విశదప్రభా = తెల్లని తేజస్సుచే, నిచుళితంబును = దట్టమైనదియు అగు = ఐనట్టి, పారిజాతంపు(గ్రొన్ననన్ = పారిజాతవృక్ష సంబంధమైన క్రొత్తపుష్పమును (క్రొత్తయనుటచే నపుడపుడే వికసించిన దనియు నపుడే కోయంబడిన దనియుఁ దెలియవచ్చెడిని) మిన్నేటి . టాకునన్ - మిన్నేటి = ఆకాశగంగ యందలి, పసిండి నెత్తమ్మి = బంగారుసొగసైన తామరసంబంధమైన చిగురటాకునన్ = పల్లవమునందు, పొదివి = చుట్టి

భా అవ్విరించిసుతుం డింతింతనరానిసంతసము స్వాంతమునఁ జెలంగఁ దనపరిమళంపుఁ బ్రసిద్ధినిఁ బొగడ బట్టులగు తుమ్మెదలు గలదియుఁ బ్రకృతము మహామహుం డగు శ్రీకృష్ణునకుఁ దా నర్పింపఁదగియుంటఁ దగినయుపయోగము తనకుఁ దటస్థించెఁగదా యని తద్దయు సంతోషమునందుటకతన గల్గినయానంద బాష్పము లేమో యను సందియమును గల్గించుమకరంద బిందువులఁ జెలువు మీఱునదియు, నెల్లకోర్కుల నొసంగుట కతనఁ గల్గినవిమలయశం బేమో యను నంశయము నాపాదించు విమలప్రభను మించునదియునైన పారిజాత

నూత్నసుమమును వియన్నదీ సువర్ణపద్మపత్రమునఁ బొదివి శ్రీకృష్ణున కర్పించె నని భావము

వ్యా-విశే ఆ+విరించినందనుండు-త్రికంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వము వికల్పముగఁ గల్గును. క్రొత్త+నన - ప్రాంతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణముల కెల్ల లోపమును, వానికిఁ బరుషేతరములు పరములుగా ద్విత్వమును గల్గును. క్రొన్నన చిగురుటాకు రూ అ చిగురాకు కర్మధారయంబునఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు మిన్ను+ఏఱు-సమాసమున 'టి ఔపవిభక్తిక ప్రత్యయము కల్గెను. బృందాయమాన-'బృందాఇవాచరమాణ' అనునర్థమునఁ గల్గిన క్యజంతరూపము మతుబర్థమున 'తుంద+ఇల' 'తుందిల' అని యయ్యెను తుమ్మెదలు స్తుతిపాఠు లగుచున్నవనుటచేఁ బరిమళాతిశయ మును, గీర్తిశంకను గలుగఁజేయుచున్నదనుటచే విశదప్రభాధిక్యమును సూచితము లగును సుమము మనోహరమగుటకుఁ బరిమళమును గాంతియు నావశ్యకములు మఱియుఁ బూఁదేనె నిండియుండుట పరిమళమునకుఁ బోషకమును వికాసమునకు నూత్నతను దెల్పునదియు నగు పైనిరూపించిన విశేషణత్రయమునఁ బుష్పము నధికమనోహరముగ నొనర్చి, యద్దాని శోభామహి మాతిశయములఁ బాఠకులకుఁ దేటపఱచెను. మున్యాగమనపుష్పప్రదానములు ప్రబంధకథావృక్షమునకు బీజావాపములని యెఱుంగవలయును

క. వినయంబు విస్మయంబును
మనమునఁ బెనఁగొనఁగ నపుడు మాధవుఁ డాక్రొ
న్ననఁ గయికొని భీష్మకనం
దనఁ గనుఁగొని సత్యభామ తలఁపున నిలువన్. 53

టీ. వినయంబున్ = అణుకువయు, విస్మయంబును = అపూర్వ వస్తుదర్శనమునఁ గల్గు చిత్తవిస్తారమును, మనమునన్ = మనస్సున, పెనన్ = పెనుపును, కొనఁగన్ = స్వీకరింపఁగ, మాధవుఁడు = కృష్ణుఁడు, అక్రొన్ననన్ = అయపూర్వసుమమును, కయికొని = స్వీకరించి, భీష్మకనందనన్ = రుక్మిణిని, కనుఁగొని = చూచి, తలఁపునన్ = మదియందు.

భా అట్లాముని యవ్విరి నొసంగ దాని వినయమును నపూర్వసుమ దర్శనమున విస్మయమును మదిఁ బెనంగఁ గైకొన చెంతఁగలరుక్మిణిం గాంచి వెనువెంటనే మదిని సత్యభామ తోఁపఁ గృష్ణుఁడు పరఁగె నని భావము

వ్యా-విశే వినయము సత్యభామ తలఁపున నిలువన్' అనుపదములు శ్రీకృష్ణునకుఁ బెద్దలయందుఁగల వినయమును, రుక్మిణీసత్యలందుఁగల సమానాను రాగమును సూచించునవి దీన నుత్తమనాయకత ధ్వనితము. నిలుచు+మణి అగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు ప వ ల గు నిలువన్

మ. ఇది భోజాత్మజ కిచ్చినం గినుకతో నేమంచు నూహించునో
మది సాత్రాజితి దాని కే నిపుడు ప్రేమం బంపినన్ దీని నె
ల్లిదముం జేసినజాడ దోఁచునొకొ యా లెమ్మిందు నే నున్కిఁ జె
ల్లదువో యేరికిఁ బంపఁగాననుచు లీలన్ రుక్మిణీకాంతకున్ 54

టీ ఇది = ఈ పారిజాతపుఁగ్రొన్ననను, భోజాత్మజున్ = రుక్మిణికి, కినుకతోన్ = కోపముతో, ఏమంచున్ = ఏమనుచు, ఊహించునో = తర్కించునో? సాత్రాజితి = సత్యభామ దానికి = ఆ సత్యకు, ఏను = నేను, ఇపుడు = ఈ సమయమున, ప్రేమన్ = అనురక్తితో పంపినన్ = పంపినట్లైన, దీనిన్ = ఈరుక్మిణిని ఎల్లిదమున్ = చులకనను, చేసినజాడ = ఒనర్చిన రీతి, తోఁచునొకొ = ప్రత్యక్షమగునొకొ? ఔనులెమ్ము = సరియేకాని, ఇందున్ = ఈరుక్మిణీగృహమున, నేను, ఉన్కిన్ = ఉండుటచే ఏరికిన్ = ఏవారికిని, పంపఁగాన్ = పంపుటకు చెల్లదువో (చెల్లదు+పో) = తగదు అనుచున్ = అనుకొనుచు, లీలన్ = విలాసముతో

భా ఈపారిజాతపుష్పమును రుక్మిణి కొసంగినఁ గోపమువహించి సత్యభామ మది నే మనుకొనునో, లేక దీని నాసత్యకే యంపించిన రుక్మిణిని దాఁ జులకనగాఁ జూచినరీతి స్పష్టపడునేమో నిక్కముగ నే నిందుండియుంట నేరికిని దీనింబంపుట తగవు కాదు అని సవిలాసముగ దానిం గృష్ణుఁడు రుక్మిణి కిచ్చె నని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే ఏమి+అంచు - ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంధి వైకల్పితము. అంచున్ రూ అ అనుచున్ - చువర్ణకము పరమగును డన్వాదుల కుత్వలోపంబేని నుస్థానంబున బిందువేని విభాష నగు అంచున్ ఔను రూ అ అగును అవును అచ్ఛికంబునందయి యవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగా నగు ఔను+లెమ్ము లేచుధాతుసంబంధమైన మధ్యమపురుషైకవచనరూపముచేరె చెల్లదువో. పోవుధాతుసంబంధమైన మధ్యమపురుషైకవచనరూపాంతరము చెల్లదు' అను దానికి నిశ్చయార్థద్యోతకమై చేరెను శ్రీకృష్ణునకు రుక్మిణీసత్యలందుఁగల సదృశానుర్త సూచితము.

చ కనుఁగవఁ బిన్న నవ్వు దొలఁక న్మునినాథునికన్ను సన్న ని
చ్చినఁ దగ భోజనందనయుఁ జేకొని మౌనికి మ్రొక్కి యవ్విరిం
దననెఱికొప్పునం జెరివిన న్వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి లేఁ
తనెల ధరించిన ట్లమరెఁ దద్దయు మోహనకాంతిసంపదన్.

టీ. కనుఁగనన్ = నేత్రద్వంద్వమున, పిన్ననవ్వు = చిఱునగవు, తొలఁకన్ = అతిశయింప, మునినిధునికన్నుసన్నన్ = నారదుని, నేత్రసంజ్ఞను, ఇచ్చినన్, తగన్ = ఒప్పునట్లుగా (తా నేరీతి యఱుకువను బుచ్చుకొనవలెనో యారీతి తోఁచునట్లుగ) చేకొని = గ్రహించి, మ్రొక్కి = నమస్కరించి అవ్విరిన్ = ఆపారిజాతసుమమును, తన నెఱికొప్పునన్ = తనరమ్యమైన కేశబంధమున, చెఱివినన్ = ముడువఁగా, వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి - వలిగుబ్బలి = చల్లనికొండ (హిమవంతుఁడు) వానియొక్క, మద్దుపట్టి = గారాబుకూఁతురు, లేఁతనెలన్ = బాలచంద్రుని ధరించినట్లు = తాల్చినరీతిని, తద్దయున్ = మిక్కిలి మోహన కాంతిసంపదన్ = మోహింపఁ జేయునట్టి తేజస్సంపత్తితో, అమరెన్ = ఒప్పెను

భా వికసితనేత్రుఁడై శ్రీకృష్ణుడు నారదుననుజ్ఞ నాతని కనుసన్నను బడసి యా సుమమును రుక్మిణీదేవి కొసంగ నామెయుఁ దగురీతిని బరిగ్రహించి, యమ్మునివరునకు నమస్కరించి కొప్పున ముడిచికొని లేఁతచందురునిదాల్చిన గౌరివలె మనోజ్ఞ మైన కాంతి సంపద నలరారె నని భావము

విశే శ్రీకృష్ణుఁడు మహామహుండు నారదుండు తనదరి నుండుటంజేసి, యణువ సూచించుటకును దాను దానికిత్తునా దీనికిత్తునా యనుసందియమునకు లోఁబడియు. దగ్గరనున్న దానికే విరినొసంగుటయం దభిముఖుండౌట, నాభావమును మఱుఁగుపఱచుటకును, సంతోషముమీఱనే యవ్విరి నిచ్చినటుల దేవేరికి దెల్పుటకును జిఱునగువాననమునఁగాక కన్నుదోయియందె తొలఁకఁజేసెనని తోఁచును నిక్కముగఁ గృష్ణుఁడు దాను సమయోచితముగఁ బ్రవర్తింపఁదలంచినను నవ్విరిం దెచ్చిన నారదునియాశంయమెటులుండునో యెఱుంగకున్న బాగుగా నేరదు మఱియుఁ దాను పక్షపాతముమీఱ మెలంగినటుల విశదమగును. కాని యింత నారదుండును నేత్రసంజ్ఞను శ్రీకృష్ణ నవ్విరిని భోజాత్మజకీయ సూచించె తన కింక భారము తలఁ గెను. మున్యాజ్ఞవడసియే యాసుమ రాజమును రుక్మిణి కొసంగినటుల నెల్లఱకు స్పష్టమయ్యెను. దయతో సుమము తన కిమ్మని యమ్ముని కనుసన్నయొనర్చుటకతనను భక్తికతనను నమ్మౌని కామె ప్రణమిల్లెను పారిజాతము తెల్లనిదౌట లేనెలవలె నమరు నని గ్రహింపవలయును రుక్మిణి కిద్దాని నొసంగు టంజేసి ముందుముందు సత్యకు నీర్ష్యపాడము నను సంశ మమ్ముని యెఱింగియే యట్లాదేశించె నని గ్రహించునది అలం ఉపమ

సీ మగమీల నగఁ జాలుతెగఁ గీలుకొనువాలుఁ
గనుఁగవ కొకవింతకాంతి యొదవె
వలిజక్కువల పెక్కువలు దక్కువగ నిక్కు
చనుదోయి కొకవింతచాయ దోఁచె
నెలతుమ్మెదలదిమ్ము వెలిఁజిమ్ము చెలువమ్ము
గలవేణి కొకవింతనలుపు మీఱె
నలచెందొవలవిందు చెలువెందు వెదచిందు
మొగమున కొకవింతజిగి దొలంకెఁ

తే జక్కఁదనమున కొకవింతచక్కఁదనము
జవ్వనంబున కొకవింతజవ్వనంబు

విభ్రమంబున కొకవింతవిభ్రమంబు
గలిగె నద్దివ్యకుసుమంబుకతన సతికి 56

టీ మగమీలన్ = గండుమీలను (మీలు = చేఁపలు), నగన్ = పరిహసించుటకు, చాలుతెగన్ = సమర్థమగువిధమున, కీలుకొను = అమరియుండు కనుఁగవకున్ = నేత్రద్వంద్వమునకు, ఒకవింతక్రాంతి = అపూర్వమగు సొగసైనశోభ, ఒదవెను = సంభవించెను. వలిజక్కువల పెక్కువలు = గుండ్రమైన చక్రవాకపక్షుల యభివృద్ధులు, తక్కువగన్ = హైన్యము గాఁగ, నిక్కు = పైకుబ్బునట్టి, చనుదోయికిన్ = స్తనద్వంద్వమునకు, ఒకవింతచాయ = ఒక యపూర్వమగు కాంతి తోచెన్ = సంభవించెను. ఎలతుమ్మెదలదిమ్మన్ = లేఁదేంట్లగర్వమును, వెలిన్ = పైగా, చిమ్ము = పాఱఁదోలునట్టి, చెలువమ్ము = అందము కల = కల్గిన, వేణికిన్ = జడకు, ఒకవింతనలుపు = ఒకయపూర్వమగునందము, మీఱెన్ = అతిశయించెను అలచెందొవల విందుచెలువున్ = ఆయెఱ్ఱ కలువలకుఁ ౙెందుగైన వానియందమును, అనఁగాఁ జంద్రునిసంబంధమైన యందమును, ఎందున్ = ఏ చోటను, వెదచిందు = వ్యాపింపఁజేయు మొగమునకున్ = ముఖమునకు ఒకవింతజిగి = ఒకవిధమగు నూతనకాంతి, తొలంకెన్ = అతిశయించెను చక్కఁదనమునకున్ = సౌందర్యమునకు ఒక వింత చక్కఁదనము = ఒకయపూర్వమగు సౌందర్యమును, జవ్వనంబునకున్ = యౌవనమునకు, ఒకవింతజవ్వనంబున్ = ఒక నూతనతారుణ్యమును, విభ్రమంబునకున్ = విలాసమునకు ఒకవింతవిభ్రమంబున్ = ఒకయపూర్వవిలాసమును, అద్దివ్యకుసుమంబుకతనన్ = ఆ దేవపుష్పకారణమున, (అనఁగా నాదివ్యసుమధారణవశమున ననుట) సతికిన్ = పతివ్రతయగు నారుక్మిణీ దేవికి, కలిగిన్ = సంభవించెను

భా ఆ పారిజాతకుసుమమును ధరించుటకతన గండుమీలఁ బరిహసించు రుక్మిణి కన్దోయి కొకయపూర్వశోభాతిశయ మొదవె ననియు గుండ్రనిచక్రవాకములఁ యభీవృద్ధులఁ గ్రిందుపఱచు నామెచన్దోయి కొకభూతపూర్వముగాని కాంతి కల్గెననియు, లేఁబ్రాయంపుఁదేంట్లగర్వమును దూరముగాఁ బాఱఁదోలునందము

గల యామెవేణి కొక చెప్పరాని సౌందర్యము సంభవించె ననియు, చంద్రుని యందము నెందును వ్యాపింపఁజేయు నామెమోమున కొకవింతకాంతి యతిశయించె ననియు నామె చక్కఁదనమున కొక వింతసౌందర్యమును, నామెయౌవనమున కపూర్వమగుతారుణ్యమును నామెవిలాసమున కొకయపూర్వవిలాసమును గలిగె ననియు భావము.

వ్యా-విశే జక్కువ. రూ అ జక్కువ 'జక్కువ అను నుకారమధ్యరూపము నిందలి క్కు' అను ననుప్రాసము దృఢపఱచుచున్నది చనుదోయి. రూ అ చన్దోయి అఁట ఇఁక చుఁడు శబ్దములందప్ప నుండి తొలిహ్రస్వము మీఁద ఖండబిందువును ద్రుతమునకు లోపమును లేవు చన్దోయి, కన్దోయి' అను వానిలోని నకారము ద్రుతమగునా యనునంశము విచారణీయము సీసతృతీయ పాదమున నలుపు అని పారాంతర మగపడు. అపూర్వమగునందమును బ్రత్యంగమునకుఁ గూర్చుటకే కవి యత్నించినట్లు దీని పూర్వోత్తరపాదములందలి 'కాంతి, చాయ, జిగి అనుపదములు తెల్పుటంబట్టి జడ నల్లందనముందెల్పుపార మిచ్చోఁ బ్రసక్తము గా దనియే తోఁచెడిని మఱియు నల్లందనమును సూచింప నెలతుమ్మెదేత్యాది తద్వి శేషణమే సమర్థమగు. చెన్ను+తొవ = చెందొవ ప్రాఁతాదుల తొలియచ్చుల మీఁదివర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగును. పిదపఁ బరుషములు పరముగా నుగాగమము చక్కఁదనము రూ. అ చక్కందనము. సమాసంబుల నుదంత స్త్రీసమంబులకును, బుంపులకును, నదంతగుణవాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు. ద్రుతకార్యము. జవ్వనము వి యౌవనము. ప్ర అలం శబ్ద అనుప్రాసము

క. కలకంఠకంఠి యీగతిఁ బులుగడిగినముత్తియంపుఁబొలుపొందంగా
నెలనవ్వొలయఁగఁ బలికెను జలజాసనుపట్టి కలహసంభ్రమపరుఁడై.

టీ కలకంఠకంఠి = కోకిలకంఠమువంటి కంఠము గలయా రుక్మిణి, ఈగతిన్ = ఈ రీతిగ, పులు = మాలిన్యము, కడిగిన = తొలఁగించిన, ముత్తియంపుఁ బొలుపు = మంచిముత్తియపు సొగసును, ఒందంగాన్ = పడయఁగా, ఎలనవ్వు

= చిఱునగవు ఒలయంగన్ = వ్యాపింపఁగా జలజాసనుపట్టి = బ్రహ్మకొడుకైన నారదుఁడు, కలహసంభ్రమపరుఁడై - కలహసంభ్రమ = జగడపు వేగిర పాటునందు, పరుఁడై = ఆసక్తిగలవాఁడై పలికెను.

వ్యా విశే ముత్తియము రూ అ ముత్తెము ప్ర ముత్యము మౌక్తికము. జగడము పెట్ట నున్నవాఁడుగాన నెలనవ్వొలసెనని గ్రహింపవలయును కలహ సంభ్రమపరత మీఁద స్పష్టపడును

-:: నారదుఁడు పారిజాతప్రభావంబు రుక్మిణీదేవికిఁ జెప్పుట ..-

సీ జలజాక్షి! యిది పారిజాతప్రసూనంబు
  నరులకు ధరియింప నరిది సూవె
పౌలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజరాణి
  యును శిరంబునఁ దాల్తు రనుదినంబు
హరిబహిఃప్రాణంబ వగుట నేఁ డెఱుఁగంగ
  వచ్చె నీ కిపు డిది యిచ్చెఁ గాన
వెలఁదులు పదియాఱు వేవురలో నెన్న
  సరి లేదు సౌభాగ్యగరిమ నీకు

తే నీవు దాల్చినకతన నీవూవు నేఁడు
భాగ్యము వహించె నుచితోపయోగ్యవృత్తి
నీప్సితార్థంబు నొడఁగూర్చు నిది లతాంగి
దీనిమహిమంబు చెప్పెదఁ దెలియ వినుము 58

టీ జలజాక్షి = పద్మములవంటి నేత్రములుగలదాన విశాలనేత్రత సౌందర్య ప్రకాశకము పారిజాతప్రసూనంబు = పారిజాతపుష్పము, నరులకున్ = మనుష్యులకు ధరియింపన్ = తాల్చుటకు, అరిదిచూవె = దుర్లభముసుమా, పౌలోమి = ఇంద్రుని భార్యయగుశచీదేవియు పార్వతి = హిమవంతుని కూఁతురగు నగజయు, పద్మ = పద్మోద్భవయగు లక్ష్మియు, పద్మజరాణియును =

బ్రహ్మదేవేరియగు సరస్వతియు శిరంబునన్ = ఉత్తమాంగమున అనుదినంబున్ = ప్రతిదినమును తాల్తురు = ధరింతురు హరిబహిఃప్రాణంబు - హరి = కృష్ణుని యొక్క, బహిఃప్రాణంబవు = వెలుపలిప్రాణమవు అగుట = ఐయుండుట ఎఱుగంగన్ = తెలియుటకు వచ్చెను (తెలిసెను) నీకు ఇపుడు, ఇది = ఈపారిజాత పుష్పమును, ఇచ్చెన్ కాన = ఇచ్చుటచే (ఇది పై వాక్యమునకు హేతువు) వెలఁదులు, పదియాఱు వేవురలోన్ = పదియాఱువేల స్త్రీలలో, ఎన్నన్ = లెక్కసేయఁగా, సౌభాగ్యగరిమన్ = సౌందర్యాతిశయము విషయమున, నీకున్, సరిలేదు = సాటిలేదు. తాల్చినకతనన్ = ధరించిన కారణమున, భాగ్యము = అదృష్టమును, వహించెన్ = పొందెను ఉచితోపయోగ్య వృత్తిన్ = తగినయుపయోగింపఁదగిన వ్యాపారముచే, ఈప్సితార్థములు = కోరినకోర్కులను ఒడఁగూర్చున్ = చేకూర్చును, లతాంగి = తీఁగబోఁడి, మహిమంబున్ = మాహాత్మ్యమును

భా ఓ రుక్మిణీ ఈ పారిజాతమును ధరింప పరుల కలవిగాదు దీనిం బ్రతిదినమును శచియుఁ, బార్వతియు లక్ష్మియు, సరస్వతియు మాత్రమె ధరింతురు అట్టి సర్వోత్కృష్ట లగువారిచేఁ దాల్పఁబడు దీని నీకు శ్రీకృష్ణుఁ డొసంగుటంజేసి నీ వాతని బయటిప్రాణమవని తెలియనయ్యెను. - మఱియు నితరజాయల కొసంగక దీని నీ కొసంగుటంబట్టి యెల్లరిలో సౌభాగ్యాతిశయమున మించినదాన వని తేటపడియెను ఇట్టి నీవు ధరించినకతన నీసుమ మెంతయో యదృష్టము కలదని చెప్పవలసియున్నది తగురీతి నుపయోగించిననిది కోర్కుల నెల్లఁ జేకూర్చును దీనిమహిమ మిఁకఁ దెల్పుదును వినుము.

వ్యా-విశే. వెలఁదులుపదియాఱువేవురలో - సర్వనామసంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యం బులం దెయ్యది మందు ప్రయోగింపఁబడు దానిద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ బహుళంబుగా నగును చూవె - చూడవు+ఎ రూ. అ చూవే. పౌలోమి, పార్వతి, పద్మ, పద్మజు రాణియును, - నామసర్వనామంబులకును, గళలగునవ్యయము లకును గడపలసముచ్చయార్థక విశేష పాదపూరణములందు నుశబ్దంబు దఱచుగ నగు. ఇది కళలగు ననుదంతశబ్దముల మీఁద యువర్ణ పూర్వకముగ విభాషనగును మఱియు నిది పెక్కుచోట్ల నుండఁదగియుండినను నొక్కచో నుండినఁజాలును

ఒడఁగూడు+చు. అడోడుకూడుల దకారములకుఁ జుక్కు పరంబగునపుడు రేఫం బగు. ఒడఁగూర్చు+ను - తద్ధర్మార్థక క్రియ నరులకు ధరింపరానిదియు, శచీ పార్వతీలక్ష్మీసరస్వతు లనుదినము ధరించునదియు నగుసుమము' అని చెప్పుటచే సుమమునత్కృష్టత తెల్లమయ్యెను అయ్యుత్కృష్టకుసుమరాజమును నీ కిచ్చెను గాన నీవు కృష్ణుని వెలుపలిజీవంబవును, బదియాఱువేలమంది వనితలలో సాటిలేని సౌభాగ్యగరిమగలదానవును నైతివనుట, తక్కుంగల యెల్లవారిలో నీమెను నెక్కువ సేసి తన్మూలమున నితరవనితాతతి కీర్ష్యను బుట్టించి జగడమునకు దారితీయుటకే యని యెన్నవలయును. మఱియు నీవు ధరించుటకతననే నీసుమమదృష్టము వహించె ననుటయు, నిది నీకే ధరింపఁదగినదికాని యితరవనితలకుఁ దగినది కాదని యనుటయుఁ బెఱరామల కసూయకూర్చి కలహము ననుసంధించుటకే యని పరిగ్రహింపఁదగు. తగినరీతి నుపయోగించెదేని కోర్కులనెల్లఁ గూర్చు ననుట నింక నీకు దేనఁ గొఱంత లేదని తెల్పుచుఁ, బరభామల కసూయఁబుట్టించుటకే యనవలయు. ఇట్లే యివ్వద్యము మొదలుకొని యంఱువదేడవ పద్యమువఱకునుగల నారదప్రసంగమునఁ గలహసంభ్రమపరత గాననుగును.

క. పరిమళము సెడదు, వాడదు పరువము దప్పదు పరాగభరభరితం బై
నిరతము జగదేకమనో, హరమగు నీ కుసుమరాజ మంబుజవదనా!

టీ అంబుజవదనా = పద్మముఖీ, పరిమళము = తావి, వాడదు = మ్లానత్వమునందదు, పరువము = పరిపాకము (అనఁగా సంపూర్ణవికాసము) పరాగభరభరితంబై = పుప్పొడి యొక్క భారముచే నిండినదై నిరతము = సంతతము, జగదేకమనోహరము = లోకమునందుఁ గేవలము తానే మనోజ్ఞమై, ఈ కుసమరాజము = ఈపుష్పశ్రేష్ఠము

భా. దీనిసుగంధ మెపుడును జెడదనియు బరాగమును వికాసమును గోల్పోక నిండువికాసమున సర్వమనోహరమై యెల్లవానిమించి వర్తిలుననియు భావము

విశే. పుష్పమునకు సర్వోత్కృష్టత ననుసంధించుచుఁ, దన్మూలమున రుక్మిణికిఁ

పెద్దగౌరవమును గూర్పఁ, దక్కుంగలవనితలకు నీర్ష్యను సంపాదింప, నారదుఁ డీగతిని బ్రసంగించుచున్నాఁడని యెన్నవలయును మఱియు నాజగదేక మనోహర మగు కుసుమమును దాల్చుటకతన నీవును జగదేకసుందరి వగుదని యాంతరాశయము

మ అలినీలాలక నీవు నీపతి రహస్యక్రీడ వర్తించువే
ళ లతాంతాయుధసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు ను
జ్జ్వలదీపాంకుర మై రతిశ్రమతనూసంజాతధారాళఘ
ర్మలవంబు ల్దొలఁగింపఁగా సురటియై రంజిల్లు నిచ్ఛాగతిన్. 60

టీ అలినీలాలక = తుమ్మెదలంబోలు నల్లనినెఱికురులుగలదాన, రహస్య క్రీడన్ = ఏకాంతక్రీడను వర్తించువేళన్ = ఉండుసమయమున లతాంతాయుధ సంగరంబునకున్ - లతాంత = పుష్పములే ఆయుధ = బాణములుగాఁగల మన్మధునిదగు సంగరంబునకున్ = యుద్ధమునకు (రతి క్రీడకనుట), ఉల్లాసంబు = సంతోషము కల్పించు = చేయు ఉజ్జ్వల దీపాంకురమై = ప్రకాశించు దివ్వె మొలకయై రతి .. ఘర్మలవంబుల్ - రతి = సంభోగము వలని, శ్రమ = ఆయాసముచే, తనూ = శరీరమునందు, జాత = పుట్టిన, ధారాళ = అడ్డపాటు లేని ఘర్మలవంబుల్ = చెమటబొట్టులు తొలఁగింపఁగాన్ = నిర్మూలింపఁగ, సురటియై = వీవనయై, ఇచ్ఛాగతిన్ = కోర్కి కనుకూలించురీతిని, రంజిల్లున్ = ప్రకాశించున్

భా నీవును నీభర్తయు నేకాంతక్రీడకు లోనగుదనుక సంభోగమునకు సంతోషాతిశయమును గల్పించు మహాజ్యోతియై వెలుంగుచు నిది మీకు రతివలనఁ గల్గినస్వేద బిందువుల నపనయింప వీవనయు నగునని భావము.

వ్యా-విశే. ఇద్దానిందాల్చుటకతను, నీకొక్కదానికే యిట్టివైభవముకల్గుఁగాని పెఱవారలకుఁ గల్గఁబోదని నారదుని కలహసంభ్రమపరత విశదమగును రంజిల్లు రంజాదుల యించుక్పకారంబునకు ప్రేరంబున ద్విరుక్తలకారంబగు నిరీహుఁ

డగుమహాముని నారదుఁ డీగతిని శ్రీకృష్ణునిదేవేరితోడ రుక్మిణితోడఁ బ్రసంగించుట సముచితముగాదని యనవచ్చును. కాని, వక్త నిరీహుఁడగుటను వక్తవ్యము సుమమూలకసుఖాతిశయ ప్రకాశకము కావలసియుండుటను, దమ్మాలమున నితరవనితల కసూయంగూర్ప మౌని తలంచి యుంట, నిట్టిప్రసంగమే తలఁచిన దానంగూర్ప సమర్థమైయుండుటను, బైప్రసంగము దుష్టముగాదని యెన్నవలయును. సంస్కృతహరివంశమున నీప్రసంగము గానరాదు. స్వాశ్రయులగురాజులకుఁ గలశృంగారాసక్తినిగాని యక్కాలమునఁ గవులకుఁగల శృంగారప్రియత్వమునుగాని గవి వల్లడించెనేమో !

చ. అడిగినయంతలోన సరసాన్నముల న్సమకూర్చు నాఁకట
న్బడలికఁ జెందనీక యశుభంబు లడంచు జగత్త్రయంబునం
బడయఁగరాని సర్వగుణభవ్యము సుమ్మిది దీనిఁ దాల్చి యీ
ప్పడఁతులలోఁ గనుంగొను మపారమహామహిమానుభావముల్ 61

టీ. అడిగినయంతలోన = కోరినవెంటనే, సరసాన్నములన్ = రుచ్యములగు నన్నముల (అన్నము = తినఁదగినదంతయు నన్న మె యగు) ఆఁకటన్ = క్షుత్తుచే, బడలికన్ = శ్రమను, చెందన్ ఈక = పొందనీక, సమకూర్చున్ = చేకూర్చును. అశుభంబులు = కష్టముల, అడంచున్ = నశింపఁజేయును జగత్త్రయంబునన్ = ముల్లోకముల, పడయఁగన్ = పొందుటకు, రాని = శక్యముగాని, సర్వగుణ భవ్యము - సర్వ = సమస్తమైన, గుణ = మంచిగుణములచే, భవ్యము = శుభప్రదమైనది ఇది = ఈ పారిజాతము, సుమ్ము = చుమా, దీనిన్ = ఈ పారిజాత సుమమును, తాల్చి = ధరించి, ఇప్పడఁతులలోన్ = ఈ వనితలలో, (పదియాఱు వేవురిలో) అపార .. అనుభావముల్ - అపార = అనంతములైన, మహత్ = గొప్పదైన, మహిమ = ఐశ్వర్యముయొక్క, అనుభావముల్ = ప్రభావములను, కనుంగొనుము = కాంచుము (పొందుము)

భా ఈ పారిజాత మడిగినతోడనే రుచ్యములగునన్నముల నిడి యాఁకటివలని బాధనందనీదు ముల్లోకముల నిట్లు సర్వసుగుణముల కాలవాలమును

క్షేమంకరమును నగునది లేదు కాన, నిట్టిభవ్యసుమమును ధరించి సవతులెల్లరిలో
నైశ్వర్యమహిమను మించి మిన్నవగుదుగాక అని భావము

వ్య-విశే సమకూర్చు - సమకూడు ప్రే చు సమకూర్చు లోకమున నాఁ
కతియు నశుభములయు బాధ సంభవింపకుండుటనే సర్వముంగోరును. కాని
యవ్వానిబాధ సతతము దప్పకుండును. ప్రకృత మారెండింటి నపయింపఁగల
సుమరాజ మీమెకు లభించెను మీఁదు మిక్కిలి సర్వశుభముల కాస్పదము దీన
రుక్మిణి యైశ్వర్య ప్రభావమును గాంచుటయు, నెల్లరిలో మిన్నయగుటయు నేల
సంభవింపకుండును? మఱియు నిద్దాని మూలమున నితరవనితలకు మాత్ర మీర్ష్య
యేల జనింపకుండును? 'పడఁతు లెల్లరిలో మహామహిమానుభావములు గనుఁ
గొనుము అను తుదిపలుకు నారదునికలహసంభ్రమపరతను సూచించును

చ. కువలయపత్ర నేత్రి! నెఱిగొప్పున నీకుసుమంబు దాల్చుటన్
సవతులు వచ్చి నీచరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింపఁగా
ధవుఁ డఱలేనికూర్మి జవదాఁటక నీపలు కాదరింపఁగా
నవిరళభోగభాగ్యమహిమాన్వితవై విహరింతు గావుతన్. 62

టీ. కువలయపత్రనేత్రి = నల్లకలువరేకులంబోలు కన్నులుగలదాన
నెఱిగొప్పునన్ = రమ్యమైనకొప్పున, ఈకుసుమంబున్ = ఈ పారిజాతపుష్పమును,
దాల్చుటన్ = ధరించుటచే, సవతులు = సపత్నులు, వచ్చి, నీచరణసారసయుగ్మ
మున్ = నీసంబంధమైన పాదపద్మద్వంద్వమును, ఆశ్రయింపఁగా = అండఁగొనఁ
గా, ధవుఁడు = భర్త, అఱలేనికూర్మిన్ = కొఱంతలేనియనురాగముతో, జవదాఁటక
అతిక్రమించక, నీపలుకు = నీమాట, ఆదరింపఁగాన్ = మన్నింపఁగా, అవిరళ...
మహిమాన్వితవై-అవిరళ = తక్కువకాని, భోగ = సుఖములయొక్కయు, భాగ్య =
దృష్టముయొక్కయు, మహిమ = ప్రభావముతోడ, అన్వితవై = కూడినదానవై,
విహరింతుగావుతన్ = విహారమొనర్తువుగాత. (అని యాశీస్సు)

భా. ఓరుక్మిణీ నీమనోజ్ఞ కేశబంధమున నీ పారిజాతసుమమును ధరించుట
వలను, నీసవతులు నీ పాదములంబడి నిన్ను గొల్చుటయు, నీపతి నిను బూర్ణమగు

ననురాగమున నీమాట జవదాఁటక మెలంగుటయు సంభవించు కాన నట్లు పతిదగు మితిలేనియాదరమునకును, సపత్నీసంసేవకును బాత్రమవై భోగములను సుఖములను గాంతువు గాతమని భావము.

విశే. సవతులు పాదసరోజముల సేవించుట, పతి మితిలేనియనురాగమున జవదాఁటకుండుట యనునివి భోగభాగ్యచిహ్నములుగదా! సపత్నులు నీపాదములపైఁ బడు దురనియు, నీపతి నీమాటను దాఁటక మెలంగుననియు, నీవె యధికభోగభాగ్యములకుఁ దావగుదనియుఁ బలుకుట యితరతరుణుల కీర్ష్యాసంధానార్థముగాక వేఱగునా? ఇట్లు నారదుని కలహసంభ్రమపరత ప్రతి పద్యమునుండియు నుద్ధరింపనగును.

క. నెలకొని వేసవిఁ జలువయుఁ, జలివేళల నుష్ణగుణము సముచితభంగిం
గలిగించు నీలతాంతము, కొలఁదులు చెప్పంగ నిచ్చక్రొత్తలు సుమ్మీ.

టీ. నెలకొని = నిలిచియుండి (కొప్పున), వేసవిన్ = ఎండకాలమున, చలువయున్ = చల్లందనమును చలివేళలన్ = శీతకాలమున, ఉష్ణగుణమున్ = వేఁడిమిని, సముచితభంగిన్ = ఉచితమగురీతిని, కలిగించును = ఒదవించును, నీలతాంతముకొలఁదులు = ఈపుష్పపుశక్తులను (పరిమితి), చెప్పంగన్, నిచ్చ = సదా, క్రొత్తలుసుమ్మీ = నూతనములుసుమా.

వ్యా-విశే. నిచ్చ. ప్ర నిత్య

క. అలరుంబోఁడులలోపల, నలరుం బోఁడుములు నీకు నగ్గలమగుచున్
దలపూ వాడక యుండుము, తలపూవు ధరించి వికచతామరసాక్షీ !

టీ. అలరుంబోఁడులలోపలన్ = పుష్పమువలె మనోజ్ఞలైన తరుణులలోపల, నీకు, అగ్గలమగుచున్ = అధికమగుచు, పోఁడుములు = ఒప్పిదములు, అలరున్ = ఒప్పును తలపూ = తలయందలిపూవు వాడక = మ్లానముగాక, తలపూవు = శిరసునందు కుసుమము ధరించి, వికచతామరసాక్షీ = వికసించినపద్మములంబోలు కన్నులుగలదాన ! ఉండుము

వ్యా-విశే లేదా తలఁపు = చింతితము, ఊవాడక ఊఁగు+అడక = చలిం(స్థిరముగాఁగ) తరువాతఁ బూర్వమువలెనేయని యెన్నవలయును కొన్ని ప్రతులలో తలపూవాడక అని నిర్బింధుకముగఁ బాఠము గానంబడును తలపూవు వాడక యనుపదము మహా భోగసూచకముగఁ గవులు వాడుట గలదు తలపూవు వాడనిభోగి యని వసుచరిత్రము పూపూవు అని పూవుశబ్దమున కసమాసమున పూ అని రూపాంతర మున్నట్లు శిరసుపూ అను నుదాహరణ మొసంగి సీతారామచార్యులుగారు సమర్థించిరి కాన తలపూ' అను పదమునకు తలపూవు' అనునర్థము చెప్పవచ్చును మఱియు తలపూవు అనుదాని రూపాంతరమే తలపూ అనునర్థము చెప్పవచ్చును 'ఊఁగు ధాతువునందలి గకారమునకు వకారముకల్గిన రూపముల కంతగఁ బ్రయోగములు లేమింజేసియు, తలపూవాడక అనుదాని మహాభాగ్యద్యోతకముగఁ గవులు ప్రయోగించియుండుటంజేసియు, నిచ్చోఁ బారిజాతకుసుమధారణమున రుక్మిణికిఁ గలుగఁబోవు మహాభోగమును బ్రకాశింపఁ జేయుటయే వక్తయాశయ మగుటంజేసియు 'తలపూవు వాడక' అనునర్థమే చెప్పనొప్పునని తోఁచెడిని శబ్దరత్నాకరమున ఊవాడు అనుపదమున కర్థము వ్రాయుచు, నీపద్యమునందలి యూపదముననే ఊవి+అడు = ఊవాడు అని యుదాహరించిరి కాని యూసుమము వాడనిదౌట తలపూవు వాడకయుండు మనుటయే యెంతయు హృద్యమగును అలరుంబోడులు అలరు+పోడి ఇయ్యది బహువ్రీహియని చిన్నయసూరి అపుడు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి యాదేశమని వారిమతము 'పోఁడి, బోడి' అనుపదములలో పోఁడి' అనునదియే యాదేశముగవచ్చునని సూరియాశయమైనట్లు సమర్థింపనగును ఇది యుపమాన పూర్వపదకర్మధారయమనియు, నిందలిపోడిశబ్దమే 'అలరు' మున్నగువానితో సమసించుననియు నపుడు దీనికి మనోజ్ఞమైనది అని యర్థమనియుఁ ప్రౌఢవ్యాకరణము చెప్పును తారతమ్యపరీక్షలేకయే తన్మతముల సామంజస్య విచారణ యిట ననావశ్యకమగుటఁ దవ్యక్తము పూవు రూ అ పువు పువ్వు పూ

- ఇన్నిదినంబులున్ సవతు లిందఱిలో నలసత్యభామ కన్
సన్నలఁ ద్రిమ్మరున్ హరి వశంపదుఁ డై యన విందుఁ గాని యో

కన్నియ! నీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడఁ జూచి కాన లే
కున్న ననర్ఘ్యదివ్యకుసుమోత్తమ మేరికినైన నిచ్చెనే? 65

టీ ఇన్నిదినంబులున్ = ఇన్ని రోజులును సవతులిందఱలోన్ = ఇంతమంది సపత్నులలో, అలసత్యభామకన్నన్నలన్ = ఆసత్రాజిత్పుత్రికయొక్క నేత్ర సంజ్ఞలను, హరి = కృష్ణుఁడు, వశంవదుఁడై = వశవర్తియై (స్వాధీనుఁడై), త్రిమ్మఱున్ = సంచరించును, అనన్ = అనఁగా, విందున్, కాని, ఓకన్నియు = ఓ రుక్మిణి, నీయెడన్ = నీవిషయమున, గలుగు గారవము = ఉన్న గౌరవము, ఎయ్యెడన్ = ఏ చోటను, చూచికానన్ = చూచియుండలేదు లేకున్న = అట్లేకకున్న, (అందఱిలో నిను నెక్కుడుగారవమునఁ జూడకున్న) అనర్ఘ్య దివ్యకుసుమోత్తమము - అనర్ఘ్య = అమూల్యమైన, దివ్యకుసుమోత్తమము = ఆసురపుష్ప శ్రేష్టమును, ఏరికినైనన్ = ఏవారికైనను, ఇచ్చెనే = ఒసంగెనే ?

భా తడవులంబట్టి హరి సత్యభామకు స్వాధీనుఁడై యామెయాజ్ఞను జవదాఁటక సంచరించు ననునానుడి వినంబడు కాని, ప్రకృతము నీకే యద్దివ్యకుసుమ రాజము నొసంగి యాదరించుటకతన, నమ్మాట వమ్మగుటయేగాక నీయెడంగల గారవమే చానయెడలను లేదని విశదమయ్యె

విశే ఇంతవఱకుఁ బారిజాతమహిమాప్రకాశనపురస్సరముగ నారదుఁడు తన కలహసంభ్రమపరతను సూచించి యఁకఁ గలహమునే వారలకుఁ బరస్పరముఁ గూర్పవలెనని సంకల్పించెనో యాగతిననుసరించి యిఁకఁ బలుకుచున్నాఁడు. నారదుఁడు రుక్మిణీదేవితోడఁ బ్రకృతము నీయెడఁ జూపినగారవ మన్యనారీదుర్లభ మనెను సత్యావశవర్తి కృష్ణుఁడను జనశ్రుతి దీన నసత్యమని తేల్చెను స్పష్టముగ సత్యభామనామమును వాకుచ్చి యామెను గ్రిందుపఱచెను. ఇఁకఁ గలహము కల్గుట కడ్డేమి? మానినులకు మత్సరము సహజము అందును సవతులు. అందునుఁ బేరెత్తిన చెప్పెడిదేమి? ఇట్లు కలహబీజము లింక సంపూర్ణముగా నాటఁ బడును

ఉ చక్కనిదాననంచు నెలజవ్వని నంచు జగంబులోనఁ బే

రెక్కినదాననంచుఁ బతి యెంతయు నాకనురక్తుఁడంచుఁ దా
నిక్కుచు విఱ్ఱవీఁగుచు గణింపదు కాంతల సత్య యింతకున్
స్రుక్కక యున్నె నీమహిమ సూచిన బోఁటులు విన్నవించినన్ 66

టీ చక్కనిదానను = సౌందర్యవతిని ఎలజవ్వనిని = లేఁబ్రాయముగలదానిని, జగంబులోనన్ = లోకమున, పేరెక్కినదానను = ప్రసిద్ధినిగన్నదానను, అనురక్తుఁడు = అనురాగముగలవాఁడు, తాను సత్య = సత్యభామ నిక్కుచున్ = అతిశయించుచు, విఱ్ఱవీఁగుచున్ = మిక్కిలి గర్వించును, కాంతలన్ = వెలివనితలను, ఇంతకున్ = ఇప్పటికిని, నీమహిమన్ = నీ ప్రాభవమును, చూచినన్ = బోఁటులు = చేడియలు, విన్నవించినన్ = మనవి చేసిన, స్రుక్కక = దుఃఖింపక, ఉన్నె = ఉండునా?

భా సౌందర్యవతిననియు, లేఁబ్రాయముగలదాననియు, బతి యెంతయుఁ దనయం దనురక్తుఁడనియు మిగుల గర్వమునందు సత్య యిప్పటి నీమహిమం గాంచినను, జేడియలు తెల్పినను వంతనొందకు మానదని భావము.

వ్యా-విశే. నాకనురక్తుఁడు - నాయందనురక్తుఁడు అనుదానికి బదులుగాఁ బ్రయుక్తము ఇట్లు షష్ఠి పెక్కువిభక్తులకు మాఱుఁగ నాంధ్రవాఙ్మయమున నగపడును ఉన్నె, ఉండును+ఎ విన్నవించు ప్ర విజ్ఞాపించు. ప్రకృత మీకుసుమమును ధరించిన కతన నీకుఁ గల్గినమహిమంజేసి సత్య తన కితఃపూర్వము సౌందర్యవిషయమునఁ బత్యనురాగవిషయమున యౌవనవిషయమునఁ గలగర్వమంతయుఁ దలఁగిస్రుక్కుననుట మీఁది మూఁటివిషయమున నీవె యిక్కుసుమమున ధరించుటకతన నామెను మింతువనియు, నామె యట్లనుకొనుట గర్వసూచకమే యిఁక నగుననియుఁ దెలుపుటకని గ్రహింపనగు మఱియు బోటులు విన్నవించినన్' అనుదానంబట్టి బోటులు సత్యకు విన్నవించుటకే నారదుఁ డీరీతిఁ బ్రసంగించెనని యెన్నవలయు మఱియు నుత్తరకథాసూచకమునునిది గానోపును. 'దీనిందాల్చి యిప్పుడఁతులలోఁ గనుంగొన మపారమహామహిమానుభావములో 'సవతులు వచ్చి నీచరణసారసయుగ్మము లాశ్రయింపఁగాన్', అలరుంబోఁ

డుల లోపల నలరుంబోడుములు', నీయెడంగలుగుగారవ మెయ్యెడంగాననన్', ధవుఁడఱలేని కూర్మి నీపలుకాదరింపఁగాన్ అను మున్నుగుమాటలమూలమున నితరతరుణుల కీమెపై నసూయను నెలకొనంజేయుచు నంతతోఁ దనివిసనక 65, 66 పద్యముల సత్యభామ నగ్గలమగు కోపమునకు నీర్ష్యకును బాలుగాఁ జేయ నామెపేరెత్తి దూషించుటయు? రుక్మిణీసతిని భూషించుటయు నొనర్చె ఇంక కలహబీజములు మొలవక మొక్కవోవునా

క. ధరియించినమొద లొకవ త్సరమాత్రము తావకీనధమ్మిల్లములో
నిరవుకొని మగుడ నివ్విరి తరుణీ! యలపారిజాతతరువున కరుగున్ 67

టీ. ధరియించినమొదలు = తాల్చినదిమొదలుకొని, ఒకవత్సరమాత్రము = ఒక సంవత్సరకాలముమాత్రమె, తావకీనధమ్మిల్లములోన్ = నీదగుకొప్పులో, ఇరవు = స్థానము, కొని = స్వీకరించి, (ఉండి) మగుడన్ = మఱల, ఇవ్విరి = ఈ పుష్పము, తరుణీ = ఓయువతీ అలపారిజాతతరువునకున్ = ఆపారిజాత వృక్షమునకు, అరుగున్ = పోవును.

భా. ఓ యువతీ దీనిందాల్చినదిమొద లొకసంవత్సర మిది నీకొప్పున నొప్పి యుండి మఱల నాగడువుదాఁటఁగనే పారిజాతవృక్షముం జెందును

వ్యా-విశే తావకీన-యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు ఖఞ్, అణ్ ప్రత్యయములును నా శబ్దములకుఁ గ్రమముగ 'తవక, మమక, అనునాదేశములును, 'ఈన' అనునది ఖఞ్ న కాదేశమును, శబ్దముల కాదివృద్ధియుఁ గల్గి 'తావకీన, మామకీన' అను రూపములు గలుగును

తే. అనుచు నారదుఁ డాడినయట్టిపలుకు
లచటివృత్తాంత మంతయు సరసి పోయి
వేఱువేఱన సఖులు దేవేరులకును
విన్నవించిన వారును జిన్నవోయి. 68

టీ ఆడినయట్టిపలుకులు = పలికినమాటలు, అచటివృత్తాంతము = అచ్చోట నైన సమాచారము (రుక్మిణీకాంతగృహంబులోన నేకాంతమున నైనదానిని), అరసి = విచారించి వేఱువేఱన = భిన్నభిన్నముగా సంకలితముగానట్లు, సఖులు = చెలికత్తెలు దేవేరులకును = మహిషులకును, విన్నవించినన్ = మనవిసేయఁగా, వారును, చిన్నవోయి = ఖిన్నలయి ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము

భా ఈరీతిగ నారదుం డాడినమాటల నచ్చో నున్న చెలికత్తెలు విని యొక్కొక్కరే పోయి సంకలితముగానిరీతిని శ్రీకృష్ణునిమహిషులకుఁ దెల్పిరని భావము

ఉ. అందఱిలోనఁ బెద్ద మహిమాన్విత రుక్మిణి గానఁ బూవు గో
విందుఁడు దాని కిచ్చెఁ దగవే యని లక్షణ యోర్చె సైఁచెఁ గా
ళింది శమించె భద్ర యవు లెమ్మని యూరడిలెన్ సుదంత లోఁ
గుందుట మానె జాంబవతి కోప మడంచెను మిత్రవిందయున్. 69

టీ. తగవే = న్యాయమే ఓర్చెన్ = సహించెను, శమించెన్ = శాంతించెను ఊరడిలెన్ = ఆశ్వాసమునందెను లోన్ = మనస్సులో కుందుట = దుఃఖించుట, అడంచెన్ = అణఁగఁజేసికొనెను.

భా. రుక్మిణి దేవేరులెల్లరిలోఁ బెద్దదిగాన నామెకుఁ బారిజాతకుసుమమును శ్రీకృష్ణుఁ డొసంగుట యుచితమే యని లక్షణ, కాళింది, భద్ర, సుదంత, జాంబవతి, మిత్రవిందయును నలుకను నీర్ష్యను బూనరైరి

తే. వారిలోపల సౌందర్యవతియు మాన
వతియు మహనీయసౌభాగ్యవతియు నైన
సత్య యంతట నేమొకో శౌరికడకుఁ
బోయి రా దయ్యెఁ జెలి ప్రొద్దు వోయె ననుచు 70

టీ వారిలోపలన్ = అపట్టమహిషులలో సౌందర్యవతియున్ = చక్కఁదనముగలదియు, మానవతియున్ = అభిమానముగలదియు, మహనీయసౌభాగ్యవతియున్ = గొప్పదగు ప్రియవాల్లభ్యముగలదియు, ఐనసత్య = సత్యభామ,

నామైకదేశముచే నామమంతయుఁ బరిగ్రహింపనగును అంతటన్ = వెనువెంట, శౌరికడకున్ = శ్రీకృష్ణుని చెంతకున్, పోయి = అరిగి

వ్యా-విశే మహనీయసౌభాగ్యవతి - ఇందుఁ గర్మధారయముపై మతుప్ప్రత్యయము గననగు ఇట్లు కర్మధారయమున మతుప్ప్రత్యయముకల్గుట విరుద్ధమని సంస్కృత లాక్షణికాశయము కాని 'సర్వధని' అనుభారవిప్రయోగము ననుసరించి బహుళముగ రాఁదగునని కొందఱండ్రు. ఏది యెట్లయినను నిట్టి ప్రయోగములు విరళములని చెప్ప నొప్పును సౌందర్యవతి, మానవతి, మహనీయసౌభాగ్యవతి, కావుననే సత్యమున్కుం దీర్పఁబూనుట సంభవించెనని గ్రహింపవలయు రుక్మిణికి సుమరాజ మొసంగుటంజేసి, తనచక్కందనమునకును, మానమునకును, మహనీయ సౌభాగ్యమునకును భంగము వాటిల్లెనని సత్య యభిప్రాయపడి యలుకఁబూనెనని గ్రహింపవలెను.

మ. తనశృంగారవనంబు లో నగరిపొంతం జక్కఁగా దిద్ది తీ
ర్చిన పూఁదేనియయేటికాలువదరిం జెంగల్వపుప్పొళ్ల నిం
చిన చంద్రోపలవేదిపై సరసగోష్ఠిన్ బోటియుం దాను న
వ్వనజాతాయతనేత్ర శౌరిగుణముల్ వాక్రుచ్చి వర్ణించుచున్. 71

టీ. తనశృంగారవనంబులోన్ = తనయుద్యానవనమున, నగరిపొంతన్ = పట్టణముదరిని, చక్కఁగాన్ = లెస్సగా, దిద్ది = ఏర్పఱచి, తీర్చిన = అమర్చిన, పూఁదేనియయేటికాలువదరిన్ = మకరందపునదిసంబంధయైన కుల్యయొక్క సమీపమున, చెంగల్వపుపుప్పొల్లునించిన చంద్రోపలవేదిపై = చెంగల్వ పుపుప్పొళ్లు నించినచంద్రోపలవేదిపై = చెంగల్వసంబంధమైన పరాగముచే నిండియున్న చంద్రకాంతపురాలచేఁ గట్టఁబడినయరుఁగుపై, సరసగోష్ఠిన్ = వినోదప్రసంగమున, బోటియున్ = చెలియు తానున్, అవ్వనజాతాయతనేత్ర = ఆపద్మములవంటి విశాలములగుకన్నులుగలయామె, శౌరిగుణముల్ = శ్రీకృష్ణునిగుణముల, వాక్రుచ్చి = పేరు చెప్పి, వర్ణించుచున్ = కొనియాడుచు.

విశే. తనశృంగారవనంబులోన, 'గిరిపొంతన్' అనుపాఠము గాననగును అ

• పక్షమున గిరిపొంతన్ = క్రీడాశైలప్రాంతమున అని చెప్పనగు లేదా శృంగారవనంబులో నగరుపొంతన్' నగరు = రాజసౌధము దానిచెంతను అని యర్థముచెప్పిన బాగు. నగరి నగిరి, నగరు, అనువానిలో 'నగరు అనునదియే యిచ్చో నుచితపాఠమని చెప్పనొప్పును ప్రకృతము సత్య తనసౌధమున నుండుటయు రాజసౌధమునకు నగరు శబ్దము పర్యాయమగుటయు నందులకుఁ గారణములు, 'న, గిరి అనుపర్వతపక్షపాఠమును గ్రీడాపర్వతములు రాజగృహములఁ గలవని వర్ణించుకవులయాచారముంబట్టి హృద్యమే యగును కాని నగరి పాఠమున కంతగ సారస్యముగానరాదు 'పూఁదేనియయేటికాలువ' అనుటంజేసి యుద్యానమునందుఁ గలకుసుమవృక్షబాహుళ్యము, నందలి సుమసమృద్ధియు, నుద్యానపువిస్తృతియు సూచితములు స్థల ముద్దీపనకరమగుట స్పష్టము

చ అలికుల రావముల్ గిసలయాకులకోకిల కాకుకాకలీ
కలకలనాదముల్ సెలఁగఁ గమ్మనితమ్మికొలంకుతెమ్మెరల్
వొలయఁగఁ దొంటిచందమున బుద్ధికినేమియు నింపుగామికిం
గలఁగుచు సత్యభామ చెలిఁ గన్గొని యించుక సంశయించుచున్. 72

టీ అలికులరావముల్ = తుమ్మెదమూఁకలరొదలు, కిసల నాదముల్ - కిసలయ = చిగురులయందు ఆకుల = చెదరియున్న, కోకిల = పికముల సంబంధమైన, కాకు = భిన్నధ్వనులతోనొప్పు కాకలీ = సూక్ష్మమగు నవ్యక్తమధుర ధ్వనులయొక్క, కలకలనాదము = కలకలధ్వనులు చెలఁగన్ = ఒప్పఁగా, కమ్మని = సుగంధములైన తమ్మికొలంకుతెమ్మెరల్ = పద్మములుగల సరస్సునకు సంబంధించినగాలులు పొలయుఁగన్ = వ్యాపింపఁగా, తొంటిచందమునన్ = పూర్వమువలె, బుద్ధికిన్ = మదికి, ఏమియున్ = ఒక్కించుకయు, ఇంపు = మనోహరము, కామికిన్ = కాకుండుటకు కలఁగుచు = కలఁతనందుచు, సత్యభామ, చెలిన్ = చెలికత్తెను, కన్గొని = కాంచి, యించుక = కొంచెము, సంశయించుచున్ = సందియమందుచు, ఉత్తరపద్యముతోనన్వయము

భా. సత్యభామ తుమ్మెదలగానములు, చిగురుల దిని మధురముగఁ గూయు కోకిలధ్వనులును, చల్లనికమ్మగాలులును దనకుఁ దొల్లింటిచందమునఁ గొంచెమైనను హాయి పుట్టింపమిఁ జెలిరామి నేలొకో యని డెందమున సందియ మందుచుండెను.

విశే. తుమ్మెదలపాటలు, కోకిలకూజితములు, కమ్మనిగాలులు మనోరంజకము లగుట ప్రసిద్ధము. గాలికి శైత్యసౌరభ్యమాంద్యములం గూర్చుట కవులయాచారము ఇందు కొలంకుతెమ్మెర లనుటచే శైత్యమును, 'కమ్మనితమ్మి' యనుటచే సౌరభ్యమును, పొలయు ననుటచే మాంద్యమును సూచితములు.

చ. అకట ! యదేమియో యెఱుఁగనయ్యెదఁ దొయ్యలి దక్షిణాంసచూ
చుకనయనప్రకంపగుణసూచనలేమియు వల్లగావు సా
రెకు మది జాలి వొంది యొకరీతిఁ దలంకెడుఁ బ్రాణనాథుఁ డొం
డొకచపలాక్షిఁ గూడి ననునొల్లనిచెయ్దము లేమి సేసెనో. 73

టీ. అకట = అయ్యో! ఇది సంతాపసూచకము. అది, ఏమియో, ఎఱుఁగనయ్యెదన్ = తెలిసికొనఁదలంతును. తొయ్యలి! దక్షిణాంస.... సూచనలు - దక్షిణ = కుడిదైన అంస = భుజముయొక్కయు, చూచుక = స్తనాగ్రముయొక్కయు, నయన = నేత్రము యొక్కయు, ప్రకంపగుణ = అధికచలనగుణముయొక్క, సూచనలు = జాడలు, ఏమియున్ = ఇంచుకైనను, వల్లగావు = మంచివిగావు. సారెకున్ = మాటిమాటికి, మది = మనస్సు, జాలి = విచారమును, పొంది = అంది, ఒకరీతిన్ = ఒకవిధముగా, తలంకెడున్ = భయపడును, ప్రాణనాథుఁడు = ప్రాణేశ్వరుఁడగుకృష్ణుఁడు, ఒండొకచపలాక్షిన్ = వేఱొకచంచలాక్షిలి, కూడి, ననునొల్లనిచెయ్దములు = ననువలవనిచేష్టలను, చేసెనోయేమి = చేసియుండునో?

విశే. 'దక్షిణాంసచూచుకనయన' అనుదానిలోని దక్షిణపదమునకు 'అంస, చూచుక, నయన' అను మూఁడుపదములతోడను సంబంధమును గల్పింపవలెను. స్త్రీలకు దక్షిణభాగమునందలి యీయంగము లదరుటయుఁ, బురుషులకు వామభాగమునందలి యువియదురుటయు నశుభసూచక మనునభియుక్తోక్తి ననుసరించి, సత్యభామ తలఁకెనని గ్రహించునది. మఱియు నశుభమురానున్నపుడు

మది విన్నందనమునంది సంతోషముకల్గి యుండకుండుటయు నెట్టిమనోహర వస్తువును మనోరంజకము గాకుండుటయు మదిలో భయము పొడముచుండు టయు సహజములు ఇందుఁ బ్రథమపాదమున 'నయ్యెదననుచో నియ్యెడ' ననియున్న లెస్స.

క. అని సత్యభామ తనవిధ
మనుఁగుందొయ్యలికిఁ జెప్పునవసరమునఁ జ
య్యన వచ్చి యొక్క నెచ్చెలి
కనుఁగవ నెఱసంజ వొడమఁగా నిట్లనియెన్. 74

టీ. తనవిధము = తనరీతిని, అనుఁగుందొయ్యలికిన్ = గారాబుచెలికి, చెప్పునవసరమునన్ = చెప్పెడుసమయమున, చయ్యన = వేవేగ, నెచ్చెలి = చెలికత్తె, కనుఁగవన్ = నేత్రద్వంద్వమునుండి, నెఱసంజ = సంపూర్ణ సంధ్యాకాలము, లేక నేత్రద్వంద్వమునందెఱ్ఱని సంధ్యయనియైన చెప్పనగు కాని నేత్రముల నుండి సంపూర్ణసంధ్య పొడమెననుటయే కనులందలి యత్యధికారుణ్యమును దెల్పునని తోఁచెడిని, పొడమఁగాన్ = పుట్టఁగా, ఇట్లు, అనియెను = పలికెను.

వ్యా - విశే. కనుఁగవన్ = కనుఁగవనుండి, వలన కాదేశంబగు. ద్వితీయా సప్తముల మీఁది యుండికి లోపము బహుళముగఁ గల్గును. 'విచ్చేయు, మదితి గర్భము వెలువడి' ఇత్యాదులు కవిప్రయోగము లిట్టివి గలవు. అంద్వితరసప్తమ్యర్థ ములమీఁదనుండు ఉండిపదమునకు మాత్రము లోపము గలుగదు. శ్రీకృష్ణుఁ డు పారిజాతమును రుక్మిణి కొసంగుటయుఁ బిదప నారదుఁ డాత్మసఖిని బెక్కుగతులఁ దూలనాడుటయు నెచ్చెలికను లరుణములగుటకుఁ గారణములని గ్రహించునది సంజ. ప్ర. సంధ్య వి

క. అమ్మా ! యే మని చెప్పుదు, నెమ్మి న్నీవిభుఁడు రుక్మిణీసతిమణిసౌ
ధమ్మున నుండఁగ సురముని, గ్రమ్మఱ నాకస్మికమ్ముగా నచ్చటికిన్. 75

టీ. అమ్మా! = తల్లీ ! ఇది ప్రేమసూచకము ఏమి అని చెప్పుదును =

ఏమని పల్కుదును ? నెమ్మిన్ = అనురాగముతో, నీవిభుఁడు = నీప్రాణేశుఁడు రుక్మిణీసతిమణి సౌధమ్మునన్ = రుక్మిణీదేవియొక్క మణివికారమైన మేడయందు ఉండఁగన్ = నివసించి యుండఁగా, సురముని = దేవముని యగునారదుండు

వ్యా-విశే ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరములగునపుడు లోప సంశ్లేషములు విభాషనగు నెమ్మిన్నీధవుఁడు ఈపద్యమున క్రమ్మఱన్' అనుపదమునకు మఱలన్ అనునర్థము ప్రసక్తముగామి సారస్యము విచార్యము

క చనుదెంచి యమ్మురారికి
నఘ మ్మమరైకయోగ్య మతిసౌఖ్యకర
మ్మనితరసులభ మ్మిది యని
కొనియాడుచు నొక్కదివ్యకుసుమ మ్మొసఁగెను. 76

టీ చనుదెంచి = వచ్చి అమ్మురారికిన్ = అకృష్ణునకు, అనఘమ్ము = పుణ్యమైనదియు అమరైకయోగ్యము = దేవతలకే ముఖ్యముగాఁ దగినది, అతి సౌఖ్యకరము = మిగుల సుఖముల నొసంగునది అనితరసులభము = ఇతరులకు దుర్లభము, ఇది = ఈ దివ్యసుమము, అని, కొనియాడుచున్ = పొగడుచు, ఒక్క దివ్యకుసుమమ్మును = ఒకానొక దేవతాసుమమును, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను

విశే విష్ణునకుఁ జెందునామములన్నియుఁ గృష్ణునకు వాడుట యాచారము ఇందలి విశేషణములు నాల్గును సుమప్రభావద్యోతకములు.

క మిన్నంది వేగ గయికొని
కన్నుల నొత్తికొని మ్రొక్కి గారవ మెసఁగన్
వెన్నుఁడు రుక్మిణి కొసఁగెను
అన్నెలఁతయుఁ గొప్పులోన నవ్విరిఁ దాల్చెన్. 77

టీ మిన్ను = అకాశమును అంది = పొంగి (ఉప్పొంగి) వేగ = త్వరగా కయికొని = స్వీకరించి, కన్నులన్ ఒత్తికొని = కన్నుల నద్దుకొని భక్తిపూర్వక పరిగ్రహసూచకము మ్రొక్కి = నమస్కరించి, గారవము ఒసఁగన్ = గౌరవమొప్పఁ

గా వెన్నుఁడు = కృష్ణుఁడు రుక్మిణికిన్, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెన్ అన్నెలఁతయు = అమెయు, కొప్పులోనన్ = ధమిల్లములో అవ్విరిన్ = ఆకుసుమమును తాల్చెన్ = ధరించెను

వ్యా-విశే గారవము ప్ర గౌరవము వెన్నుఁడు ప్ర విష్ణుఁడు మిన్నందు టయుఁ గన్నుల నొత్తికొనుటయు నపూర్వసుమలాభసంజనితసంతోషమునకును భక్త్యతిశయయుతపరిగ్రహమునకును, సుమమదృష్టపూర్వతేజోభరముకల్మి మనోహరమగుటకును సూచకములు ఇట్లు కుసుమసంబంధమగునుత్కృష్టతను సూచించి గారవమెసఁగన్ వెన్నుఁడు రుక్మిణి కొసఁగెనని చెప్పుచుఁ గృష్ణునకుఁ గల రుక్మిణియందలి యత్యనురాగమును వెల్లడించెను

తే. అంతలోనన యద్భుతం బావహిల్ల
గొలఁది యిడరాని యొకవింత చెలువు గలిగి
రాజబింబాస్య రుక్మిణి తేజరిల్లె
సానఁబట్టిన మకరాంకు శస్త్ర మనఁగ. 78

టీ అంతలోనన, అద్భుతము = ఆశ్చర్యము, అవహిల్లన్ = సంధిల్లఁగా కొలఁది = పరిమితి ఇడన్ = ఉంచుటకు, రాని = వీలులేని (ఇంతింతనరాని), ఒకవింతచెలువు = ఒక యపూర్వమగుచక్కందనము, కలిగి, రాజబింబాస్య = చంద్రబింబమువంటి మోముగల, రుక్మిణి, సానన్ = నూఱురాతియందు పట్టిన = మారిన మకరాంకుశస్త్రము = మన్మధుని బాణము, అనఁగన్ = అనునట్లు, ఇది యుత్ప్రేక్షావాక్యము తేజరిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

భా. అక్కుసుమము నొదలదాల్చినతోడనే యామే యొకయపూర్వలావణ్యము కల్గి సానఁబట్టిన మన్మధునిబాణమోనా నొప్పెనని భావము.

విశే 'కుసుమమును బుష్పమాత్రమని భావింపకుము దానిం దలధరించుటకతన నీసవతి కపూర్వసౌందర్యముకల్గె సానతీరిన మన్మధబాణమోనా నామె యొప్పుటంజేసి యామెయే యింక మన్మధబాణముచేయుపనినిజేసి ప్రియుని

ను అనురాగము జూరగొను నీసౌందర్య మిఁక నెందులకును బనికిరాదు అని వ్యంగ్యవృత్తిని జెలికత్తె సత్య కసూయ నుదయింపఁ జేయ యత్నించుచున్నది

ఉ ఆకుసుమంబు దాల్చినమహామహిమంబునఁ దోడి కామినీ
లోకము-మచ్చరంబు మదిలోనఁ దొఱంగి భజించుచుండ న
స్తోకనిజప్రభావములు సూపెడు గద్దియమీఁద నెక్కి ము
ల్లోకము దాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమి సెప్పుదున్ 79

టీ లోలవిలోచన = ఓచంచలాక్షి ఆకుసుమంబుదాల్చిన మహామహిమంబునన్ = ఆపారిజాతపుష్పము ధరించుటవల్లనైన గొప్పమహిమచే, తోడికామినీలోకము = తనతో సదృశలగుస్త్రీజనులు, (సపత్నులు) మచ్చరంబున్ = మాత్సర్యమును, తొఱంగి = విడిచికొని భజించుచుండన్ = సేవించుచుండఁగా గద్దియమీఁదన్ = ఆసనముపై ఎక్కి, అస్తోకనిజప్రభావములు-అస్తోక = అధికమైన నిజ = తనవైన ప్రభావములను ముల్లోకము = మూఁడులోకములను, తాన = తానే ఏలుగతిన్ = పాలించురీతిని చూపెడున్ = అగపఱిచెడును

భా ఆ పారిజాతపుష్పమును దాల్చుటకతన సవతులెల్లరును మచ్చరమును విడిచికొని రుక్మిణీ పాదసరోజముల సేవించుచుండ రుక్మిణీ గద్దియ నధిరోహించి యీజగత్త్రయంబును దానె పాలించురీతిఁ దనప్రాభవమును గనపఱచునని భావము

విశే సవతులెల్లరును రుక్మిణీపాదసరోజముల మచ్చరమునువీడి సేవించు చుండిరనియు నస్తోకనిజప్రభావములు గద్దియమీఁదనెక్కి చూపెడుననియు ననుటచే, నీవును నట్లింక సేవింపవలసినదేయనియు, నింక నీప్రాభవ మొకమూలఁ బడవలసినదే యనియుఁ జెలి సత్యకు వ్యంగ్యమర్యాదం దెలిపెను మఱియు నిట్టిమహిమం దనరారుసుమరాజము నీకు లభింపకపోయెఁగదా యనియు మొత్తముమీఁద బోధించెనని గ్రహించునది లోలవిలోచన ఇది సత్యనుగూర్చి నిల్పఁబడినసంబుద్ధి యనుపక్షమున చెలిచెప్పెడు మాటలవలన భీతి యుదయించె ననియుఁ దన్మూలమునఁ జంజలనేత్ర యయ్యెననియుఁ గ్రహింపవలయును లేక దానికి రుక్మిణియే యర్థమగునెడలఁ దనప్రాభవముం జుట్టుపట్టుల నున్న వారలకుం

దెల్పుటకై సొగసుగ నేత్రములం ద్రిప్పుచుఁ గలయఁ దిలకించుచుండెనని గ్రహింపవలెను. ఎట్లైనను నీపదము సాభిప్రాయమే యగును.

వ్యా-విశే. మచ్చరము. ప్ర. మత్సరము. ముల్లోకము - సమానాదికరణంబగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డుజ్వర్ణకమునకు లోపంబును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు ఒక్కొకచో ద్విగువు మిశ్రం బేకవచనాంతంబు నగు.

ఉ. ఎంతకు లేఁడు నారదమునీంద్రుఁడు శౌరి వినంగ రుక్మిణీ
కాంత వినంగ నేను వినఁగాఁ బలికెం బతిఁ గూర్చుదాన నా
యంతటివారు లేరని యహంకృతి నెప్పుడు విఱ్ఱవీఁగుచున్
వంతుకు వచ్చుసత్యగరువం బిఁకఁ జెల్లదటంచు మానినీ. 80

టీ. ఎంతకులేఁడు = అంతమును గలఁడనుట. (అనఁగా నెంతలేసి సాహస కార్యముల నైనను జేయఁగలఁడని భావము) పతిన్ కూర్చుదానన్ = భర్తకు మేలు కూర్చుదానను లేక ప్రియపడుదానను (ప్రియవాల్లభ్యముగలదాన ననుట.) అహంకృతిన్ .= గర్వముచే, విఱ్ఱవీఁగుచున్ = మిగుల గర్వించుచు, వంతుకున్ = పోటికివచ్చు (పోటీచేయు) సత్యగరువము = సత్యభామయొక్క గొప్పందనము, ఇఁకన్, చెల్లదు = కొనసాగదు.

భా. నారదుం డెండలేసి సాహసకార్యములనైనను జేయఁగలఁడు. నీచెలి నగు నేను వినుచుండ నీసవతియగురుక్మిణి వినుచుండ, "నే నెంతయు ప్రియవాల్లభ్యముగల దానను, నాయంతటివారు లేరు. అని యహంకారమున సత్య సర్వదా మిగుల గర్వించును. దానిగొప్పందన మింక సాగదు" అని పల్కెను.

విశే. ఇందు 'వంతున' అని యొకపాఠ మగపడును. కాని తిమ్మకవి పాఠము 'వంతుకువచ్చు' అనునదియే. కావున నిదియే సరియగుపాఠము.

విశే. నారదుని సాహసము సత్యాసఖి వినుచుండఁ గృష్ణుఁడు వినుచుండ, సత్యభామను నిందించుటవలననే తెలియనగును. 'మానినీ' అనుసంబుద్ధి

సాభిప్రాయమని యెఱుంగునది. "నీవభిమానవతివిగాన, నీయవమానము నెట్లు సహించెదో? శీఘ్రము యీయవమానముం దీర్చికొనఁ గడంగుము." అని చెలి సత్యను బ్రోత్సహించెనని తెలియునది. శౌరివినంగ ననెననుటచే, ఈమాటలు శౌరికిఁగూడ నిష్టములయ్యెనని సూచించుటకని గ్రహించునది. రుక్మిణీ కాంతవినంగ ననుటచే, నీసవతిముందర నీ కవమానము గల్గెనని తెల్పుటకని తెలియవలయును కూర్చు' దీనికి మేలునుజేకూర్చు అనునర్థమున భారతమునఁ బ్రయోగములు గననగును.

క. ఆరణభోజనుమతకము, లారుక్మిణినటన లామురాంతకుచెయ్వుల్
చేరి కనుంగొనుచో నె, వ్వారికిఁ గోపంబు రాదు వారిజనేత్రీ ! 81

టీ. ఆరణభోజనుమతకములు = ఆకలహభోజనుఁడు నారదునియొక్క మాయలు, ఆమురాంతకుచెయ్వుల్ = అమ్మురద్వేషియగు కృష్ణునియొక్క కార్యములు, ఆరుక్మిణినటనలు = ఆ రుక్మిణీదేవి ప్రవర్తనములు, వారిజనేత్రీ = పద్మములంబోలు కన్నులుగలదాన. సంబుద్ధి.

విశే. "దగ్గరనుండి చూచిన నాకే కోపము గలిగెను. నీకుఁ గోపము గలుగకుండునా? నీవు చూడలేదుగాని చూచినచో నెంత మండిపడుదువో" అని చెలి సత్యకుఁ గోపోద్రేకమును గలిగింపఁ బ్రసంగించెను. మఱియు, మొట్టమొదట నారదుఁడు కపటంపుమాటలాడి మాయచేసెననియుఁ, గృష్ణుఁడు తదనుసారముగ మెలంగెననియుఁ, బిదప రుక్మిణి తననిండుఠీవిం జూపెననియుఁ, జెలి సత్యకుఁ దెల్పి ముువ్వురివలనితప్పును సూచించెనని తోఁచెడిని. 'వారిజనేత్ర' అనుపద మచ్చె రువున తెప్పవేయక సత్య కాతరయైచూచుటను సూచించుటను సాభిప్రాయమని యెఱుంగవలయును.

-:: సత్యభామ చింతనొందుట ::-

చ. అన విని వ్రేటువడ్డ యురగాంగనయుంబలె నేయివోయ భ
గ్గన దరికొన్న భీషణహుతాశనకీల యనంగ లేచి హె

చ్చినకనుదోయి కెంపు దనచెక్కులఁ గుంకుమపత్రభంగసం
జనితనవీనకాంతి వెదచల్లఁగ గద్గదఖిన్నకంఠి యై. 82

టీ. వ్రేటు = దెబ్బను, పడ్డ = పొందిన, ఉరగాంగనయుంబలెన్ = ఆఁడుపామువలె, భగ్గు+అనన్, ఇది యాకస్మికముగ మండుమంట కనుకరణము భగ్గునునట్లుగా, దరికొన్న = మండునట్టి, భీషణహుతాశనకీల = భయంకరమైన యగ్ని హోత్రజ్వాల, హెచ్చిన = అధికమైన, కనుదోయికెంపు = రెండుకన్నుల యొక్క యెఱుపు, తనచెక్కులన్ = తనకపోలముల, కుఙుమపత్ర..... కాంతిన్ - కుఙుమపత్రభంగ = కుఙుమముచేనైన మకరికాపత్రరచనలచే, సంజనిత = పుట్టినట్టి, నవీనకాంతిన్ = క్రొందళుకును. వెదచల్లఁగన్ = వ్యాపింపఁజేయగా, గద్గదఖిన్నకంఠియై = డగ్గుత్తికచే సన్నగిల్లినయెలుంగుగలదై, ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

భా. చెలి యట్లచటివృత్తాంతముందెలుప దండతాడితభుజంగివోలె నేయిపోయ భగ్గనిమండు భయంకారాగ్నిజ్వాలవలె లేచి కనులందైన యరుణకాంతిఁ జెక్కుల వ్యాపించి కుఙుమరచితములగు మకరికాపత్రరచనలయందము నావహిల్లంజేయ డగ్గుత్తికచే నెలుంగు డీలుపడ నిట్లనెను.

విశే. సహజముగ సత్య మానిని ఆపైఁ బ్రియుఁడు వేఱొకతెంగూడి యొల్లని చెయ్దములు తన్నుగూర్చి చేసెనేమో యని యపశకునములంబట్టి యనుమానించునది ఇంతఁ జెలి పారిజాతసుమచరితమును నామెమనం బెరియునట్లు విన్నవించినది. ఈవిన్నపము ప్రియకృతస్వవిషయకానిష్టము ననుమానించుచు నురగాంగనంబోలు సత్యకుఁదాడనసదృశంబయ్యెను. అట్లే ప్రియుఁడు తన్నుఁగూర్చి యనిష్టము నొనర్చెనేమోయని యనుమానించుచు మండిపడునగ్నిహోత్ర జ్వాలంబోలు సాత్రాజితి కివ్వార్త నేయివంటిదయ్యెను. ఆఁడుపామునకు సాహస మెక్కుడగుటను స్త్రీవిషయకోపమ యగుటను, 'ఉరగాంగన, కీల' అను స్త్రీలింగ పదములు ప్రయుక్తములయ్యెను. నారదప్రసంగమును, శ్రీకృష్ణునిచెయ్దములును, రుక్మిణినటనలును సత్యకుఁ గన్నులనెఱుపు నావహిల్లఁజేసెనని యెన్నవలయును.

కోపముచే నారక్తనేత్రయయ్యెనని గ్రహించునది. చెలిచెప్పిన ప్రసంగము వినుటకతన, భయదుఃఖములు పెనఁగొనెననియుఁ, దన్మూలమున డగ్గుత్తికచేఁ గంఠస్వరము క్షీణించెననియు నెన్నఁదగును. మోము పైకెత్తి చూచినచో దృష్టులు చెక్కులపైఁ బడుట సంభవింపదు. కుంకుమరచనలభంగి నెఱ్ఱనిచూపు చెక్కుల నెలకొల్పు ననుటంజేసి మోము వాంచి దృష్టిని గ్రిందుగాఁ బ్రసరింపఁజేయుటను సూచించెడిని.

శా. ఏమేమీ ! కలహాశనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడెనా
యామాట ల్చెవి యొగ్గి తా వినియెనా యాగోపికావల్లభుం
డేమేమాడెను రుక్మిణీసతియు నీవింకేటికిన్ దాఁచెదే
నీమోమోటలు మాని నీరజముఖీ! నిక్కం బెఱింగింపవే. 83

టీ. కలహాశనుఁడు = జగడమే భోజనముగాఁ గల నారదుఁడు, అగోపికావల్ల భుఁడు = అశ్రేఁతలమగఁడు, నీమోమోటలు = నీ దాక్షిణ్యములు, నీరజముఖీ = పద్మమువంటి మోముగలదాన, నిక్కము = నిజము, ఎఱింగింపవే = తెలుపవే.

వ్యా-విశే. జగడమే తిండిగాన నాతఁ డట్లే యాడునని 'కలహాశన' పదము సాభిప్రాయము. ముగ్ధలగుగోపికలం గూడుగొల్లఁడుగాన నమ్మాట నాదరమున వినెనని గోపికావల్లభపదము సాభిప్రాయము. చెవియొగ్గి వినె ననుట యాదరాతిశయశ్రవణ సూచకము చెలికాన, మోమోటమిఁ జెప్పుటకు జంకునేమో యని సత్య యూహించి 'మోమోటమి మాని' అనిపల్కె. ఏమేమీ - సంభ్రమమున ద్విర్భావము. అచటికై - షష్ఠ్యర్థమునఁ జతుర్థి.

చ. అతులమహానుభావ మని యవ్విరిఁ దా నొకపెద్ద సేసి య
చ్యుతునకు నిచ్చుకం బొదవ నూడిద యిచ్చిన నిచ్చెఁగాక తా
నతఁడు ప్రియంబు గల్గునెడ కర్ణ్ణిక సేసినఁ జేసెఁగాక యా
మతకరివేలుపుందపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల యచ్చటన్. 84

టీ. అమ్మతకరివేలుపుందపసి = అమ్మాయావియైనసురముని, అతులమహానుభావము = సాటిలేని గొప్పప్రభావముగలది, అని = పల్కి, అవ్విరిన్ = అ

పుష్పమును, తాను, ఒక పెద్దచేసి = ఒకానొక గొప్పవస్తువుగా నొనర్చి, ఇచ్చకము = ముఖస్తుతివలనిప్రేమ. ఒదవన్ = ఉద్భవించునట్లుగ, సూడిద = కాన్క ఇచ్చినన్ ఇచ్చుఁగాక = ఒసంగిన నొసంగనిమ్ము. తాను. అతఁడు = ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు, ప్రియంబు = ప్రీతి, కల్గునెడకున్ = ఉన్నచోటికి, అర్పణ = ప్రదానము, చేసినన్ చేసెఁగాక = ఒనర్చిన నొనర్పనిమ్ము. అచ్చటన్ = ఆచోటను, మమ్మున్ = నన్నును, తలంపఁగనేల = తలవనేల.

భా. అవ్విరిని గొప్పవస్తువుగా వర్ణించి మహామహిమాన్వితమని యిచ్చకమునకై నారదుండు కృష్ణున కిచ్చునుగాక. అతఁడును దనకుఁ బ్రియమైనవారి కద్దాని నొసంగుఁగాక. కాని యామాయజడదారి మమ్మేల యచ్చోఁ దలంపవలెను?

వ్యా-విశే. పుష్పమునందలి అనాదరమును సూచింప ఒకపెద్దచేసెనని యనెను. సవతిసంబంధమగుపోరును నోటఁబల్కుటగూడ నిష్టముగాకుండుటను దెలుపుటకై ప్రియంబుగల్గునెడ కవి వాక్రుచ్చెను. స్వాభిమానాతిశయమును సూచింప 'మమ్ము' అని ప్రయుక్తమయ్యెను. "ఇచ్చిన నీవచ్చును. సమర్పణచేసినఁ జేయవచ్చును. మమ్ముఁదలఁప నేల." అనుపదములజాడంబట్టి తన్ను సవతిదరిని మాయజడదారి తలంచుటయే సత్యకమ్మోఁటిలో నెంతయుఁ గష్టముగాఁ దోఁచెనని తెలియును. 'అర్పణచేసెను' అనుపదము గూడ సత్యాసూయను వెల్లడించును. మతకము+అరి. మతుబర్థకమున నరివర్ణకము. ములోపము. అర్పణ-చరిత్ర మున్నగువానికివలె దీనికిఁ బ్రథమైకవచనలోపము కల్గెను.

క. పలుదెఱఁగుముల్లు మాటలు
కలహమె కల్యాణ మని జగంబులవెంటన్
మెలఁగెడుమౌనికి సహజము
వలదని వారింపవలదె వల్ల భుఁ డతనిన్. 85

టీ. పలుతెఱఁగుముల్లుమాటలన్ = అనేకవిధములగుముడిపెట్టు (కలహము పెట్టు) మాటలచేనైన, కలహమె = జగడమె, కల్యాణము = శుభము, జగంబుల వెంటన్ = లోకములవెంటను, మెలఁగెడు = సంచరించెడు, మౌనికిన్ సహజము

= స్వభావసిద్ధము. వలదు = వద్దు (కూడదు) అని, వల్లభుఁడు = పతియగు కృష్ణుఁడు, వారింపన్ = అడ్డుపెట్టుటకు, వలదె = యత్నింపవద్దె.

భా. జగడములు పెట్టుచు లోకములం ద్రిమ్మరుట నారదునకు సహజము. విభుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మాటలఁ జెవియొగ్గి వినుట తప్పుగాదె ? నాయెదుట నట్లాడరాదనిన నాతఁ డాగతిననునే? కాన నిందు శ్రీకృష్ణునిదే తప్పని భావము.

వ్యా-విశే. ఒకరిమాటకును వేఱొకరిమాటకును ముడిపెట్టుమాటలే ముళ్ల మాటలని యెన్నవలయును. ముళ్లు. - ముడి+లు. ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వంబగు. 'ముడులు' - బహువచనము పరమగునపుడు డ ల ట ర ల యుత్వమునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు, బహువచనశ్లిష్టంబులై యద్విరుక్తంబులైన డకార లకారంబుల కలము లకారంబు నిత్యంబుగా నగు. ముళ్లు. ఇందు 'జగంబులవేఁటన్' అను పాఠ మగపడు. అనఁగాఁ "గలహము వెట్టి లోకములఁ బీడింపఁగా" అనియైనను జెప్పనొప్పునని తోఁచెడిని. ముడి - నానా. కలహము, బంధము.

క. ముని యేమి సేయు ? రుక్మిణిఁ
గొనఁ గారణ మేమి? ధూర్తగోపాలుఁడు సే
సినచెయిద మేమి చెప్పుదు ?
మన మెరియదె ప్రాణ మైనమగఁ డిట్లయినన్. 86

టీ. ముని, ఏమి, చేయున్ = నారదుఁడేమిచేసెను. రుక్మిణిన్ = రుక్మిణీ దేవిని, కొనన్ = నిందింపఁగా, కారణమేమి = హేతువేమి? ధూర్తగోపాలుఁడు = మోసకాఁడగు పసులకాపరి, చేసినచెయిదము = ఒనర్చినచేష్టను, మనము = మనస్సు, ప్రాణమైనమగఁడు = జీవమే యగుపతి, ఎరియదె = మండదె?

భా. నారదుఁ డేమిచేసెను. అతనికిఁ గలహమె కల్యాణమగుట నాతనిపైఁ దప్పుమోపరాదు. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతము నొసంగెను గాన రుక్మిణి స్వీకరించెను. కాన నామెనుగూడ నీవిషయమున నిందింపఁబనిలేదు. అడినమాటలఁ జెవియొగ్గి

యాలకించుటయు, సుమము నద్దేవి కర్పణసేయుటయు, గావించినయాపసుల కాపరినే నిందింపవలెను. ప్రాణమే యగుపతి యిట్లొనర్చిన మది మండకుండునా?

వ్యా-విశే. మోసకాఁడును బసులకాపరియుఁ గావుననే యీవిషయమున నౌచిత్యముం గనలేకపోయెనని ధూర్తగోపాలపదము సాభిప్రాయము. భార్య పతికర్ధ శరీరయగుటను, దనశరీరము పతిశరీరార్ధమే యగుటను, భర్త భార్యకుఁ బ్రాణమే యగును. ఈ పద్ధతి ననుసరించియే భర్త చనిన, భార్యయు నాతనితోఁ జనుట తొల్లింటియాచారమైయుండె. వలదు+ఎ=వలదె. వలయుధాతు వ్యతిరేకరూపము. రూ. అ. వలవదు.

క. పరికింపరు తమజాడలు
తరుణులతగులములు నమ్మఁ దగదండ్రు మదిన్
శరదంబుదచలచిత్తులు
పురుషులె పో వారినమ్మఁ బోలునె చెలియా ! 87

టీ. పరికింపరు = పరీక్షింపరు, తరుణులతగులములు = యువతుల యాసక్తులను, నమ్మన్ = విశ్వసింపఁగా, తగదు = కూడదు, శరదంబుదలచిత్తులు = శరత్కాలమేఘములవలె సంచలించుమనస్సుగలవారు, పురుషులెపో = మగవార లేసుమ్మ. పోలునె = తగునె?

భా. మగవారు తమ ప్రవర్తనముల మంచిచెడ్డల పరీక్షింపరు. యువతుల యనురాగముల నమ్మకూడదండ్రు. ఇంతియకాని తమప్రవర్తనమునుబట్టియే యువతులవర్తనమును నుండుననుకొనరు. నిక్కముగ నాలోచింపఁ బురుషులె మిగులఁ జపలచిత్తులనియుఁ, దానవారి నేవిషయమునను విశ్వసింపరాదనియు, మున్మాటి కెంచవచ్చును.

వ్యా-విశే. పరికించు. ప్ర. పరీక్షించు. అనుదురు. అందురు. అంద్రు. అండ్రు. 'పో' 'సుమ్మ' అనుదానిరూపాంతరము. ఇయ్యది నిశ్చయార్థప్రకాశకము.

ఉ. ఇన్ని దినంబులున్ సవతు లిందఱిలోఁ గడు గారవంబునం
గన్నియ నన్ను వల్లభుఁడు కన్నులఁ గప్పుకొనంగ నుండి యా
వన్నెయు వాసియుం దఱిఁగి వారు ననుం దలలెత్తి చూడఁగా
సన్నలఁ జాయలం బలుక సైఁతునె ప్రాణము లెంత తీపొకో ! 88

టీ. సవతులిందఱిలోన్ = ఇందఱు సపత్నులలో, కడుగారవంబునన్ = మిగుల గౌరవమున, వల్లభుఁడు = ప్రియుఁడు, కన్నులన్ = నేత్రములందు, కప్పికొనంగన్ = మఱుఁగుపఱచికొనియుండఁగా, అంతటిగారాబమునఁ జూచికొను చుండఁగా నని భావము. వన్నెయున్ = అందమును, వాసియున్ = ప్రసిద్ధియు, తఱిఁగి = తగ్గి, తలలు, ఎత్తి, చూడఁగాన్, ఇది నిర్భయముగఁ జూచుటను దెలుపును. సన్నలన్ = సంజ్ఞలచేతను, చాయలన్ = జాడలచేతను, ప్రకృత విషయమున కనుకూలించుగతిని వేఱొకవిషయము నుద్దేశించి పల్కుటను జాయలఁ బల్కుటగా నెన్నవలెను. పలుకన్, సైఁతు నె = సహింతునె ? ప్రాణములు ఎంత తీపు ఒకో ? = ప్రాణము లెంతమధురములోగదా!

భా. ఇంతకాలము వల్లభుని బలువాల్లభ్యమునకు, బాత్రమనై యాతఁ డతి గారాబమున నను జూచుకొనుచుండ సవతులెల్లరలో ఖ్యాతింగాంచితి. ప్రకృతము నను విభుఁ డి ట్లవమానించుట వారు నిర్భయముగ ననుఁ గాంచి యాంగికములగు సంజ్ఞలచేతను, గాకిమీఁదను బిచ్చుకమీఁదనుబెట్టి నను నిందింతురు. ఇట్టి యవమానమును నట్టి ఖ్యాతిని గాంచిననేను వన్నెవాసులు తఱుఁగ నెట్లు సహింతు? ప్రాణములపై మక్కువ యెక్కువగుట విడువనైతినిగాని లేకున్న నిపుడె విడిచియుందును.

వ్యా-విశే. సవతి. వి. సపత్ని ప్ర. గారవము. వి. గౌరవము. ప్ర. కన్నియ. వి. కన్య. ప్ర. రూ. అ. కన్నె. వన్నె. వి. వర్ణము. ప్ర. రూ. అ. వన్నియ. సన్న. వి. సంజ్ఞ. ప్ర. చాయ. వి. ఛాయ. ప్ర. సైఁచుధాతుసంబంధమగు లాడర్థకోత్తమపురుషైక వచనరూపము. సైఁతును. సైఁచు+దు+ను. చువర్ణంబుతోడి దుగ్గకారము తకారంబగు .రూ. అ. సయిఁచు. ప్రాణము లెంతతీపొకో. - ఒక్కో. ఒకో, ఒకొ - ఇవి సందేహార్థముం

దెలుపునవ్యయములు. సత్యభామానూనాతిశయమును 'సైఁతునె' ప్రాణము లెంత త్రిపాకో? అనుపదములు సూచింపఁజాలియున్నవి.

ఉ. నామొగమోటకై వలనినాటకముల్ గటియించి రుక్మిణీ
కామినిమీఁదటం గలుగుగౌరవముం గృపయుం బ్రియంబుఁ దా
నేమియుఁ గాననీక యిట నిన్నిదినంబులు నన్నుఁ దేల్చెనో
తామరసాక్షి ! మెచ్చవలదా మురదానవభేదికృత్యముల్. 89

టీ. ఓతామరసాక్షి = ఓతమ్మికంటీ ! నామొగమోటకై = నామోమోటకై, వలని నాటకములు = అక్కఱలేనివర్తనములను, గటియించి = కూర్చుకొని, రుక్మిణీ కామిని మీఁదటన్ = రుక్మిణీకాంతపై, కలుగుగౌరవమున్ = ఉన్నగారవమును, కృపయున్ = దయయు, ప్రియంబున్ = అనురాగమును, తాను, ఏమియున్ = కొంచెమైనను. కాననీక = కనుపడనీక (ప్రకాశముగానీక), ననున్, తేల్చెన్ = ఉబ్బఁ జేసెను. (సంతోషపెట్టెను.) మురదానవభేదికృత్యముల్ = మురాసురునీజంపిన యాశ్రీకృష్ణునికార్యములను, మెచ్చవలదా = శ్లాఘింపవద్దా? అతనికుశలవర్తనమున కెంతయు మెచ్చుకొనవలెనని భావము.

భా. నామోమోటకై యెన్నెన్నో నటనలం గనుపఱచి తనకు రుక్మిణిపైఁగల యాదరమును, దయను, ననురాగము నిసుమంతైనఁ బ్రకాశముగానీక యిచ్చో నిన్ని దినంబులు నను సంతోషపెట్టెను. ప్రకృత మిట్లొనర్చెను. కావున, నాతని నైపుణవర్తనము లెంతయు శ్లాఘ్యములు.

వ్యా-విశే. 'వలయునాటకములు' అనియు 'వలసి' అనియుఁ బాఠాంతరము లగపడును. 'వలయునాటకములు = కావలసినవర్తనములు అవశ్యకములగు ప్రవర్తనములని భావము. 'వలసి = కావలసి, నామొగమోటకై కావలసి యనఁ గా, నామొగమోటకై యావశ్యకమగుటచే' నని భావము. 'వలని = ఉపాయముతోడి' అనియు 'వలని' అను పాఠమున కర్థము చెప్పనగు. 'రుక్మిణీకామిని' అనుపదము ప్రియసంగమమం దత్యాదరము గలపడఁతి కామిని యగుట సవతిని నిందించుటకును, శ్రీకృష్ణున కామెయందలి యత్యనురక్తిని సూచించుటకును నిల్పఁ

బడినది. గటియించి. ప్ర. ఘటియించి. ఈక. - ఇచ్చుధాతుసంబంధమగు వ్యతిరేకార్థ కకజీరూపము.

ఉ. ఓచెలి! శౌరి కిచ్చె నఁట యొక్కలతాంతము దెచ్చి నారదుం
డా చపలాక్షి కిచ్చె నఁట యాతఁడు నవ్విరి యిట్టిమాట లా
హా! చెవుల న్వినంబడియుఁ బ్రాణము దాల్చెద మేన నింతగా
నోఁచితి నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మెయి నున్నదాననో. 90

టీ. లతాంతము = పుష్పము, లత తుదినుండునదిగాన నీ పేరన్వర్థము. అవ్విరిన్ = ఆకుసుమమును, ఆచపలాక్షికిన్ = ఆలోలనేత్రకు, ఇట్టిమాటలు, ఇట్టి వన సహింపని కష్టపుఁబల్కులని భావము. మేనన్ = శరీరమున, ప్రాణములు = జీవముల (అసువుల), తాల్చెదన్ = ధరించెదను. ఇంతగాన్ = ఇంతటి యవమానము సంభవించునట్లుగా నని భావము. నోఁచితిని = నోమునోచితి ననుట. ఇంకన్ = మీఁదను, ఎమ్మెయిన్ = ఏవిధముగా, ఎట్టివి = ఎట్టి పరాభవములను, కనుంగొనన్ = కాంచుటకు, ఉన్నదాననో = జీవించియున్నదాననో.

వ్యా-విశే. ఆ+విరి = అవ్విరి. అహా. - సంతాపసూచకావ్యయము. మేనునన్ ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశంబగు. 'మేనన్'. చెవుల వినంబడియుఁ బ్రాణము తాల్చెద. మేన-అనుటంజేసి చెవులఁబడఁగానే ప్రాణముల విడువవలసినదనియు, 'ఇంక నెట్టివి కనుంగొననున్నదాననొ' అనుటంజేసి యింతకు మించిన యవమానము లెన్నికలుగునో యనియు, నవ్వాని ననుభవించుటకే జీవించి యున్నదానననియును, 'ఇంతగా నోఁచితిని' అనుటంజేసి నానోముఫల మింతే యనియును నర్థములు స్ఫురించును. వీనిమూలమున సత్యభామాసంబందమగు కొలఁదిలేనిమానినీత్వము ప్రస్ఫుటమగుచున్నది. శౌరి, ప్రాణేశుఁడు, పతి మున్నగు పదముల వాడక దీనిని వాడుట యనాదారసూచకము.

క. పూనుకొని మేలుగీళ్లకు
లోనయి విహరించువారి లోకోన్మేలుఁగదో
యానర కాసురదమనుఁడు

దా నెఱుఁగఁడొ భోజకన్య తా నెఱుఁగదొకో.

టీ. పూనుకొని = యత్నించి (శ్రద్ధవహించి), మేలుకీళ్లకున = మెలునకును గీడునకును, లోనయి = లోఁబడి, విహరించువారిన్ = సంచరించువారిని, లోకము = జనము, ఎఱుఁగదో = తెలియదో? అనరకాసురదమనుఁడు = అనరకాసురుని మర్దించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, భోజకన్య = రుక్మిణి (భోజునికూఁతురు).

భా. ఎవరు మేలుచేయువారో యెవరు కీడుచేయువారో యెవరేరీతిగ నెవరి విషయమున నుపకారబుద్ధిని బ్రవర్తించిరో యనువిషయములు లోకు లెఱుఁ గుదురు. మఱియు నేను మేలుసేయుదాననో కీడొనర్చుదాననో యనునంశ మానర కాసురహంత శ్రీకృష్ణుఁ డంతయు నెఱుంగు. అభోజసుతయుఁ బూర్ణముగ నెఱుంగును. నే నేల వానినిపుడు పేర్కొనవలెను?

విశే. ఇందు 'నరకాసురదమనుఁడు, భోజకన్య' అనుపదములు సాభిప్రాయ ములు. నరకాసురసంహారసమయమునఁ దాను శ్రీకృష్ణునకుఁ గడుంగడుఁ దొడ్పడి మేలుకూర్చుటయు, నట్టియదనున క్షత్రియకన్య రుక్మిణి యింటఁ గూర్చుండి తోడ్పడకుంటయును సూచించుచు, సత్య రుక్మిణి నెత్తిపొడుచుచున్నది. మఱియుఁ గృష్ణుఁడును నంతమాత్ర మెఱుంగక నేఁడు వర్తించినవాఁడగుట, నైనవారి కాకుల లోను, గానివారికిఁ గంచములలోను బెట్టిన సామెతను జ్ఞప్తికిందెచ్చుచుఁ, దనపతి దగుచేసినమేలును మఱచుటను సజ్జతను బ్రకాశింపఁజేసినది. ఇందలి 'తాను' పదములు నామపునర్గ్రహణంబున నామకుఁబరముగ నభిహితములయ్యె.

ఉ. ఆసరసీరుహాక్షినిలయంబునఁ బంకజనాభుఁ డుండుటం
జేసి యొసంగెఁ బో తగవు సేకొని యొక్కలతాంత మింతలో
వాసియు వన్నెయుం దగవు వైభవముం జలము న్వివేకమున్
బో సవతు ల్భజించుటకుఁ బో వెఱఁగయ్యెడు నేమిసెప్పుదున్. 92

టీ. ఆసరసీరుహాక్షినిలయంబునన్ = ఆతమ్మికంటియింట, పంకజనాభుఁ డు = పద్మము బొడ్డునఁగలవాఁడు, ఉండుటంజేసి = నివసించుటచేత, తగవు

= ఔచిత్యమును (తగుట), చేకొని = పట్టి, ఒసంగెబో = ఇచ్చెనుజుమ్ము, ఇంతలోన్ = ఈపాటివిషయమునకై, వాసియున్ = గొప్పఁదనమును, వన్నెయున్ = అందమును, తగవున్ = ఔచిత్యమును, వైభవమున్ = ప్రాభవమును, చలమున్ = పంతమును, వివేకమున్ = యుక్తాయుక్తజ్ఞానమును, పోన్ = నశింపఁగా, సవతుల్ = సపత్నులు, భజించుటకున్ = సేవించుటకై, పోన్ = వెళ్లుటకు, వెఱఁగు = ఆశ్చర్యము, అయ్యెడున్ = పుట్టెడును.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డత్తమ్మికంటియింట నపుడుంట నక్కుసుమము చిన్నవోవునని యౌచితిం బాటించి యామె కొసంగెను. ఇట్టిస్థితిలో నింతమాత్రమున సవతులు తమ యున్నతిని, వైభవమును, మానాదులను నీటఁగలిపి యామెను సేవింపఁ బోవుట యేలొకో తెలియకున్నది. పూవు నామె కొసంగుట నాకంతవింతగఁ దోఁపదుకాని, వీ రామెను సేవింపఁబోవుటమాత్ర మచ్చెరువుంజేసెడును. సత్యతోడి చేడియ లట్లామెను సేవింపఁబోవుటను నీచకృత్యముగా నిందెన్నెను. శ్రీకృష్ణుఁ డొనర్చినదానిం దగవనెను.

వ్యా-విశే. ఉండుటంజేసి - కొన్నియెడలఁ జేతవిభక్త్యర్థకవర్ణకంబునకును వలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁజేసి యనుప్రయుక్తమగు. 'ఉండుటను' అను ద్వితీయ తృతీయా విభక్త్యర్థకమగుటచే దీనికి 'చేసి' అనునది యనుప్రయుక్తమయ్యెను. పిదప ద్రుతకార్యములు రా 'ఉండుటఁజేసి, ఉండుటంజేసి', అనురూపములయ్యెను. ఇచ్చెనుబో. - బో:- పొమ్ము యొక్కరూపాంతరము. ఇది నిశ్చయానాదరములం దెల్పుచుఁ బదములమీఁద నగును.

క. కలకాల మొక్కగతిఁ బూ
సలలో దారంబుమాడ్కి సతిమదిలోనన్
మెలఁగెడు పురుషుఁడు గలుగుట
తొలుజన్మమునోముఫలము తోయజనేత్రా ! 93

టీ. కలకాలము = ఎల్లపుడు, ఒక్కగతిన్ = ఒక్కరీతిగా, దారంబుమాడ్కిన్ = దారమువలె, సతిమదిలోనన్ = పతివ్రతయగు వనితయొక్క మనస్సులో, మెలఁ

గెడు = సంచరించెడు, పురుషుఁడు = మగవాఁడు, కలుగుట = సంభవించుట (స్త్రీకి మగఁడగుట) తొలుజన్మము నోముఫలము = తొలిపుట్టువునఁజేసిన వ్రతము యొక్క ఫలము.

భా. సర్వదా తన్నెడఁబాయక తనమనస్సును దనయధీనము గావించుకొనం గలుగుపురుషుఁడు తొల్లింటిపుట్టువున నెన్నియోనోములు నోచినంగాని యాఁడుదానికి మగడుగ దొఱకనేరఁడు. అనఁగా ననుకూలుఁడగుభర్త స్త్రీకి దుర్లభుఁడని భావము.

విశే. 'పూసలలో దారము, తలలో నాలుక,' అనుపదములు నిరంతర సంబంధ సూచకములు. వనిత మదికెక్కునపుడే పురుషుఁ డుత్తముఁడును, నాయికానురాగ పాత్రుఁడును నగును. మఱియు నట్లు తనమదికి నచ్చిన మగఁడు సంభవించినపుడే వనిత పతివ్రతయు, నాసతీపాతివ్రత్యము పొగడ్తంగనుటయుఁ బొసఁగును. కావున నిక్కముగ నీరెండును సతీపతుల నుత్తములుగఁజేయు నుత్తమకృత్యము లనకతీరదు. ఈ రెండును లోకమున నొక్కచో నుంట దుర్లభము. ప్రకృతము కొంతకాలము కృష్ణుఁడు సత్యమదిలో మెలంగఁగలిగెను గాని, నేఁటి పారిజాతకుసుమ వృత్తాంతముకతన నది పొసఁగ దయ్యెను. దాన నొక్కగతిఁ గలకాలము మెలఁగుట యని సత్య యనవలసివచ్చెను. 'పురుషులు' అని బహువచనపాఠ మగపడు. అర్థానికి సారస్యము చింత్యము. లేదా 'సతి' అనునది 'స్త్రైణము' అనునర్థమున జాత్యేకవచనముగఁ బ్రయుక్తమయ్యెనని తలంపవలసి యుండును. పతివ్రతయగుమానిని తనమదిని నిరంతర మెవని స్మరించు, వాఁడే యుత్తమపురుషుఁడని తెలుప సతిపదము ప్రయుక్తము. మఱియు సత్యయే తన్మూలముగఁ దనసతీత్వమును వెల్లడించెననియుఁ దోఁచెడిని.

సీ. కలలోన నైన నవ్వుల కైన నామాట
జవదాఁట వెఱచునో చంద్రవదన !
యేపదార్థంబు నాయెదుటఁ బెట్టకమున్న
యెవ్వారి కొసఁగఁడో యిగురుఁబోఁడి !
చెలులు నాతో నేమి చెప్పుదురో యని

లంచంబు లిచ్చు నోచంచలాక్షి !
తోడిచేడియలు నాతోడివంతులకు రా
సయిరింపఁజాలఁ డోసన్ను తాంగి !

తే. యరమరలు లేనికూరిమి ననఁగి పెనఁగి
కొదలు దీఱనికోర్కులఁ గూడి మాడి
కపట మెఱుఁగనిమమతలఁ గలసి మెలసి
యున్నవిభుఁ డిట్లు సేయునే యోలతాంగి ! 94

టీ. ఓచంద్రవదన = చంద్రబింబమునుబోలు మోముగలదాన, కలలోన నైనను = స్వప్నముననైనను, నవ్వులకైనన్ = పరిహాసములకైనను, జవదాఁటన్ = అతిక్రమింపఁగా, వెఱచున్ = భయపడును, ఏపదార్థంబున్ = ఏవస్తువును, పెట్టకమున్న = ఇడకముందు, ఒసఁగఁడు = ఈడు, ఇగురుఁబోడి = చిగురువలె మనోజ్ఞమైనదాన. లంచంబులు = తనపనిం జక్కఁబెట్టుకొన నొరునకు రహస్యముగా నొసఁగుధనాదికమును, తోఁడిచేడియలు = సవతులు, వంతులకున్ = సామ్యములకు, (భాగములకు ననియైనఁ జెప్పనగు) అరమరలు = సందియములు లేక భేదములు, కూరిమిన్ = చెలిమితో, అనఁగిపెనఁగి = కలసిమెలసి, కొదలు = కొఱంతలు, తీఱని = పోనట్టి, (కొఱంతలింకగల్గినట్టివని భావము.) 'అనఁగి పెనఁగి, కూడిమాడి, కలసిమెలసి' జాతీయములగు నీజంటలు సమానార్థకములు. కపటము = కైతవము, మమతలన్ = అభిమానములతో, చేయునే = చేసెనో ?

వ్యా-విశే. పూర్వపద్యమునఁ జెప్పినచొప్పున విభుఁడు తనమదిలో మెలఁగుట నిందు సత్య సూచించుచుఁ, బ్రకృతమున కనుకూలించుగతిని బ్రసంగించెను. స్వప్నమునంగూడ నవ్వులకైనఁ దనమాటమీఱ వెఱచువాఁడు నేఁడు వెఱపించుకేని లేక మెలంగుటకును, నేపదార్థమునైనను మున్నుగఁ దనముందిడి యితరుల కొసంగువాఁడు నేఁడు తన ముందు మున్నుగఁ బారిజాతము నిడక రుక్మిణి కొసంగుటకును, జెలు లేమి చెప్పుదురో యని లంచము లొసంగునాతఁడు నేఁడు తనచెలి యెదుటనుండఁగనే యట్లు ప్రవర్తించుటకును, దోడిచేడియలు

వచ్చుటకు వచ్చునపుడు సైరింపనివాఁడు నేఁడు రుక్మిణీసతింబెద్దగాఁ దలఁచి పారిజాతసుమప్రదానమున సంభావించుటకును, నెంతయు ననురక్తుఁడగుపతి యభిమానముఁ ద్రోఁద్రోచి తన్నును, తనయం దితఃపూర్వముగలయనురాగమును మఱచి యట్లు సవతి కధీనుఁడగుటను సత్య యాశ్చర్యమునందెనని గ్రహించునది. ఇందుఁజెప్పిచొప్పున మెలంగుపురుషుఁడు సతికి మదిలో మెలంగువాఁడుగాక యన్యుఁ డెట్లు కాఁజాలును? చేయున్ = ఏ+చేయునే, తద్ధర్మార్థకము త్రికాలవాచి యగు. తోడిచేడియలు, తోడన్+చేడియలు 'తోడన్' ఇది యపదమని యనఁగాఁ బ్రత్యయము లోనగున దని శబ్దరత్నాకరము. దీనికిఁ బ్రత్యేక ప్రయోగము గలదని ప్రౌఢవ్యాకరణము. సమానమునఁ జేత తోడవలనల కిత్వంబగు, అనుపద్ధతిని నిత్యము గలిగె. కూడిమాడిశబ్దపల్ల సమానమునఁ జేత తోడవలనల కిత్వంబగు, అనుపద్ధతిని నిత్యము గలిగె. కూడిమాడిశబ్దపల్లవము. సమసుఖదుఃఖానుభవ మర్థము.

సీ. కృతకాద్రికందరాకేళీనిగూహనవేళా పరస్పరాన్వేషణములు
పోషితమాధవీపున్నాగపరిణయోత్సవకల్పితానేకసంభ్రమములు
చాతురీనిర్జితద్యూతపణాదాన కలితచేలాంచలాకర్షణములు
సాయంసమారంభచక్రవాకద్వంద్వ విరహావలోకన విభ్రమములు

తే. సాంద్ర తరచంద్రికా కేళిచంక్రమములు
విదుశిలామయవేదికావిశ్రమములు
ఫలకచిత్రితనిజరూపభావనములు
మఱచెనో కాక రుక్మిణీమాయఁ దగిలి. 95

టీ. కృతకాద్రి........ న్వేషణములు - కృతక = కృత్రిమములైన, (మనుజ నిర్మితములు) అద్రి = కొండలయొక్క, కందరా = గుహలయందలి, కేళీ = ఆటలయందైన, నిగూహన = దాఁగుటలయొక్క, వేళా = సమయములందలి, పరస్పరాన్వేషణములు = అన్యోన్యము వెదకికొనుటలు. (అనఁగా నాగుహలందు దాఁగుడుమూఁత లాడుకొనునపు డొకరినొకరు వెదకికొనుచుండి రనుట.) పోషిత

...... సంభ్రమములు - పోషిత = పెంపఁబడిన, మాధవీ = బండిగురువిందలతకును, పున్నాగ = సురపొన్నవృక్షమునకును నైన, పరిణయ = పెండ్లియొక్క, ఉత్సవ = వేడుకలందు, కల్పిత = చేయఁబడిన, సంభ్రమములు = వేగిరపాటులును (మాధవీ పున్నాగములఁబెండ్లివేడుకలందలి సంభ్రమకృత్యములనుట) చాతురీ ...... కర్షణములు - చాతురీ = నైపుణిచే, నిర్జిత = గెలువఁబడిన, ద్యూతపణ = జూదమునకై యొడ్డిన పందెపుధనముయొక్క, ఆదాన = పరిగ్రహవిషయమున, కలిత = ఒనర్పంబడిన, చేలాంచల = వస్త్రపుకొనలయొక్క, ఆకర్షణములు = లాఁగికొనుటలు. (పందెపుధనమును బడయుఁ జేల చెఱఁగునుబట్టి నిర్బంధించికొనుట యనుట.) సాయంస ..... విభ్రమములు-సాయంసమారంభ = సాయంకాలారంభమునందైన, చక్రవాకద్వంద్వ = జక్కవకవలదగు, విరహ = వియోగముయొక్క, అవలోకన = చూచుటయందలి, విభ్రమములు = విలాసములు, (అనఁగాఁ జక్కవజంటలు భావివియోగమునకై పరస్పరముఁ గలసిమెలసి చింతించుచుఁ దమిఁ దీర్చుకొనుచుండ వానిని సానురాగమునఁ గనుచుండి రనుట) సాంద్రతర ..... చంక్రమములు-సాంద్రతర = మిగులఁదఱచగు, చంద్రికా = వెన్నెలయందైన, కేళి = ఆటలయందలి, చంక్రమములు = దాఁటుటలు. (అనఁగాఁ బండు వెన్నెలలఁ దిరుగుడాటల నాడుకొనుచుండి రనుట) విధుశిలామయవేదికావిశ్రమములు = చంద్రకాంతశిలాప్రచురమైన యరుఁగులందలి కూర్చుండుటలు, ఫలకచిత్రిత నిజరూపభావనములు = పలకయందు వ్రాయంబడిన తమతమరూపముల ధ్యానించుటలు. (అనఁగాఁ దమరూపముల ఫలకమునఁ జిత్రించి యాబింబములు లెస్సగ నందముగఁ జిత్రితములైనవో లేవో యని సవిలాసముగ నరయుచుండి రనుట) రుక్మిణీమాయన్ = రుక్మిణి సంబంధమగు మాయయందు, తగిలి = చిక్కి, మఱచెనోకాక = విస్మరించియుండునో కాక.

విశే. 94-వ సీసపద్యపుగీతమునందలియర్థ మీపద్యమున విపులీకరించి వర్ణించి కవి అరమరలు లేనికూర్మిని, కొదలుతీఱనికోర్కులను, కపట మెఱుఁగనిమమతలను విశదీకరించినాఁడు.

క. పతి ప్రాణసదృశబంధువు, పతి దైవం బేడుగడయుఁ బతి సతులకు న
ప్పతియ కడు మేర దప్పిన, గతి కులకాంతలకు వేఱు గలదే చెప్పుమా.

టీ. పతి = భర్త. సతులకున్ = పతివ్రతలగు స్త్రీలకు, ప్రాణసదృశ బంధువు = ప్రాణముతో సమానమైనచుట్టము. పతి, దైవంబు = దేవుఁడు, ఏడుగడయున్ = రక్షకుఁడును, అప్పతియ = అట్టిభర్తయే, కడున్ = మిక్కిలి, మేర = హద్దు, తప్పినన్, కులకాంతలకున్ = కులపాలికలకు, వేఱు = మఱియొక, గతి = త్రోవ, కలదే = ఉన్నదే.

భా. వనితలకుఁ బ్రాణమువంటిచుట్టమును దేవుఁడును సప్తవిధరక్షకులును నగు భర్తయే తాను గానిమార్గముపట్టి జాయను గారించిన నింక నాసతికి వేఱొకగతి లేదని భావము.

విశే. ఏడు+కడ = సప్తవిధమగుదిక్కు 'గురువు, తల్లి, తండ్రి, పురుషుఁడు, విద్య, దైవము, దాత,' అని సప్తప్రకారము గల రక్షకము. ఇందు సత్య తనకుల కాంతాత్వమును బ్రశంసించుకొనినది.

క. ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మనమున నోర్వంగ వచ్చు మగఁ డింతులకున్
జన విచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మన వచ్చునె యింక నేటిమాటలు చెలియా! 97

టీ. ఓర్వంగన్ = సహించుటకు, వచ్చున్ = వీలగును, చనవు = అనురాగమును లేక చెల్లుబడిని, మనన్ = జీవింపఁగా, వచ్చునె = వీలగునె.

వ్యా-విశే. ఓర్వన్+కాన్, ఓర్చు+నుజి 'అగమాన్యచకారముల కద్విరుక్తము లకు ముత్తు పరమగునపుడు ప వ ల గు. 'ఓర్వన్' 'కాన్' అగు+ను, అగునకు ననుకనులకు ముజ్ఞీత్తులు పరములగునపుడు కానాకానలు విభాషనగు, నుజ్యంతంబగు నగుధాతువు క్రియావిశేషణంబులకగు. ఓర్వఁగాన్. రూ. అ. ఓర్వంగాన్. తనకొసంగిన యనురాగములేక చెల్లుబడి రుక్మిణికి పారిజాతప్రసూన

మొసంగి తన్ను క్రిందుసేయుటకతనఁ గృష్ణుఁడు పుచ్చుకొన్నయట్లే సత్య భావించెనని గ్రహింపవలయును.

క. అని వగల మిగులఁబొగులుచు, జనితామర్షమునఁగోపసదనంబునకున్
జనియెను లతాంగి హరిచం, దనకోటరమునకు నాగతరుణియుఁబోలెన్.

టీ. వగలన్ = దుఃఖములచే, మిగులన్ = కడున్, పొగులుచున్ = పరితపించుచు, లతాంగి = అతీవఁబోఁడి, జనితామర్షమునన్ = పుట్టిన కోపముతో, కోపసదనంబునకున్ = క్రోధాగారమునకు, హరిచందనకోటరమునకున్ = పసుపు వన్నెగల చందనవృక్ష సంబంధమగుతొఱ్ఱకు, నాగతరుణియుఁబోలెన్ = ఉరగయువతి వలె (ఆఁడుపామువలె) చనియెను.

విశే. పురుషనాగముకన్న నాఁడుపాము మిగుల నుద్ధతి కల్గియుండునఁట. అందును బ్రాయముననున్న నాఁడుపాముమాట చెప్పనేల ? ప్రకృతము తరుణి సత్య, పారిజాతసుమవృత్తాంతశ్రవణమునఁ గల్గిన క్రోధావేగముకతన నాగతరుణిం బోలియున్నది. సర్పములకుఁ జందనవృక్షకోటరములు నివాసమున కెంతయుఁ బ్రీతిదాయకములు. అచటి గంధమునకు లోనై యయ్యె వచ్చే నివసించు. ప్రకృతము సర్పాంగనంబోలు సత్యకు సర్పాంగనకు చందనకోటరముబలెఁ గ్రోధాగారము సంప్రీతిదాయకమయ్యెను. మఱియుఁ జందనగంధఘ్రాణమువలన సర్పమున కుద్ధతి హెచ్చగు. అట్లే సత్యకును గ్రోధాగారవాసము పరితాపాద్యా వేగమునే కల్గించునని తేలుచున్నది. క్రోధాగారము రాజగృహములఁ బ్రత్యేకముగ నిర్మితమై యుండునని కావ్యాదులవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇందు స్త్రీలే కోపము వచ్చినపుడు వానియందు వసింతురని తెలియవచ్చెడునుగాని, పురుషులు నివసించి యుండునట్లు తెలియరాదయ్యెను. స్త్రీలుగూడ భర్తలపై నలిగినపుడే యందు వసించుట కన్పట్టునుగాని, యొండొకతఱి నున్నట్లు గానరాదు. కోపముకల్గునపుడు పరిజనము తమస్వామినికిఁ గోపముకల్గినట్లు పోల్చుట కిది యొక చిహ్నము. హరిచందనపదమునకుఁ గల్పవృక్ష మనునర్థమును నొప్పియుంట భావిసత్యాకల్ప-వృక్షసమీపగమనము ధ్వనిత మగుచున్నది. అలం. ఉపమ ముద్ర.

ఉ. మాసినచీర గట్టికొని మౌనముతోడ నిరస్తభూషయై
వాసెనకట్టు గట్టి నిడువాలికకస్తురిపట్టు వెట్టి లో
గాసిలి చీకటింటికడకంకటిపై జలదాంతచంద్ర రే
ఖాసదృశాంగి యై పొరలె గాఢమనోజవిషాదవేదనన్. 99

టీ. మాసిన = మలినమైన, నిరస్తభూషయై = త్రోసివేయఁబడిన నగలుకలదై, వాసెనకట్టు = వాసెనగుడ్డకట్టువంటికట్టు, తలచుట్టును నొకగుడ్డ బిగించికట్టెనని భావము, నిడువాలికకస్తూరిపట్టువెట్టి = వెడలుపైన దీర్ఘమైన కస్తూరిపూఁతనుబూసి, తలనొప్పి కలుగునపుడు నొసటవేయుఁ బట్టువంటి పూఁత. లోగాసిలి = మదిశ్రమనంది, చీఁకటింటికడకంకటిపైన్ = చీఁకటింటికొననున్నమంచముపై, జలదాంతచంద్రరేఖాసదృశాంగియై-జలద = మేఘము యొక్క, అంత = నడుమ నుండు, చంద్రరేఖా = చంద్రరేఖతో, సదృశ = తుల్యమైన, అంగియై = శరీరము గలదై, గాఢమనోజవిషాదవేదనన్ = తీక్షణమైన మన్మథదుఃఖమువలని బాధచే, మౌనముతోడన్ = మూకీభావముతో, పొరలెను = దొరలెను.

భా. మాసినచీరను గట్టి, యాభరణములనెల్లఁ దీసివైచి, తలకువాసెనకట్టును గట్టి, తలనొప్పిని సూచించుటకై వెడఁదనిడుపుకస్తూరిపట్టువెట్టి, చీకటింటికడనున్న మంచముపై మేఘాచ్ఛాదితచంద్రరేఖంబోలి గాఢమన్మథవేదనం బొరలుచుండెను.

వ్యా-విశే. చీకటి+యిల్లు+కడ = చీకటింటికడ, ఔపవిభక్తిక మగుటంజేసి 'యిల్లు' శబ్దమునందలి 'ల్లు' అనుదానికి 'ఁటి' ఆదేశమయ్యెను. (సమాసమున) 'ఔపవిభక్తిక వర్ణాష్టింట్యాదయో భవంతీహ, రుల్వాదేర్నామ్నాంస్యుస్తేహివిభక్తౌ సమాసే చ' అను చింతామణి సూత్రము ననుసరించి యౌపవిభక్తములు సమాసమునఁ గూడఁ గల్గునని తెలియుచున్నది. అమర్షవశమునఁ దాల్చినవేషముకతనఁ జంద్ర రేఖాసదృశాంగి యయ్యెననియుఁ, జీకటింటనుంట జలదమధ్య చంద్రరేఖంబోలె ననియు నెన్నవలయును. అలం. ఉపమ మగనిపై నలుకఁబూనినమానిని యొనర్చుకృత్యము లిందు సహజముగ వర్ణితములు.

చ. బిసరుహపత్త్రలోచనకు: బెల్లగుమోహము సంఘటిల్లె వె
క్కసమగు నెవ్వగల్వొడమెఁ గంపము వుట్టెఁ జెమర్చె మేను మా
నసమున విన్నఁబా టొదవె నాటెఁ గడుం బరితాపవేదనల్
మసకపుఁబాముకాటుగతి మచ్చరమన్విస మగ్గలింపఁగన్. 100

టీ. బిసరుహపత్త్రలోచనకున్ = ఆపద్మదళాక్షికి, పెల్లు = అధికము, అగు, మోహము, సంఘటిల్లెన్ = కల్గెను. వెక్కసమగు = సహింపరాని, నెవ్వగల్ = పూర్ణమైనదుఃఖములు, పొడమెన్ = పుట్టెను, కంపము = అంగచాంచల్యము, పుట్టెను = సంభవించెను, మేను = శరీరము, చెమర్చెన్ = చెమ్మటపట్టెను, మానసమునన్ = మనస్సులో, దీనికి 'పరితాపవేదన కలిగె' అనుదానితో నన్వయము విన్నఁబాటు = వైవర్ణ్యము, ఒదవెన్ = సంభవించెను, పరితాపవేదనల్ = సంతాపము వలనిబాధలు, నాఁటెన్ = గ్రుచ్చుకొనెను, మసకపుఁబాము కాటుగతిన్ - మసకము = సంభోగేచ్ఛయను, పాము = సర్పముయొక్క, కాటుగతిన్ = దంశనవశమున (కఱచుటచే నని భావము) మచ్చరమన్విసము = మాత్సర్యమనువిషము, అగ్గలింపఁ గాన్ = అధికముగాఁగ, విష మగ్గలించుటకతనఁ బైని నిరూపించిన కార్యములు కల్గెనని యెన్నవలయును.

వ్యా-విశే. మసకము+పాము = మసకముఁబాము. రూ. అ. మసకపుంబాము. నెఱ+వగ-నెవ్వగ, 'మానసమున' అనుదానిని దూరముననున్న 'పరితాపవేదనల్' అనుదానితో నన్వయించుటకన్న 'చెమర్చె మేను నావనమున విన్నఁబాటొదవె' అని పాఠమును గ్రహించి మొగమున వైవర్ణ్యమొదవె ననుట సరసమని తోఁచెడిని 'మచ్చరమన్విసము' అనుచో రూపకము కన్పట్టుటంజేసి తదనురూపముగ 'మసకపుఁ బాము' అనుచోఁగూడ 'సంభోగేచ్ఛయనుపాము' అని యర్థముసేయుటయే యుచితము. కామమోహితమగు పామని యర్థముచేసిన నుత్తరముననున్న 'మచ్చరమన్విస' యనురూపకము నిరాధారమగును. కంపము, స్వేదము, వైవర్ణ్యము, ఇయ్యని సాత్త్వికభావములు. మోహము = మూర్ఛ, ఇందుఁ బాముకాటువలనఁ గలుగుధర్మములను విరాళివలని ధర్మములకు సరిపెట్టి చూసినాఁడు.

చ. వెడవెడ గన్నుమూయుఁ గనువిచ్చు నగుం దలయూఁచుఁబాన్పుపైఁ
బడు నుసురంచు లేచుఁ దడఁబాటును దత్తఱముంజలంబు లో
నడరఁగఁ గోపవేగమున నగ్గల మైనమనోజబాధలం
బడి మదహస్తిహస్తగతపద్మినియుంబలె సొంపు పెంపఱన్. 101

టీ. వెడవెడ = కొంచెముకొంచెము, కనువిచ్చున్ = కన్నుఁదెఱచును, నగున్ = నవ్వును, తలయూఁచున్ = తలపంకించును, పాన్పుపైన్ = శయ్యపై, ఉసురంచున్ = ఉస్సురనుచు, తడఁబాటును = స్ఖలనమును, తత్తఱపాటును = సంభ్రమమును, చలంబు = పంతము, లోన్ = మదిని, అడరఁగన్ = వృద్ధినందఁగ, కోపవేగమునన్ = క్రోధంపుఁద్వరను, అగ్గలమైన = అధికమైన, మనోజవేదనన్ = మన్మథబాధయందు, పడి = క్రుంకి, మదహస్తిహస్తగత పద్మినియుంబలెన్ = మత్తగజముయొక్క తుండమునుబొందిన పద్మలతవలె, సొంపు పెంపు = అందముయొక్కయతిశయము, అఱన్ = నశింపఁగా, ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందు వ్యభిచారభావములు సరసగతిని నిరూపితములయ్యెను. పూర్వపద్యములఁ గోపముకతన వగలు గలిగెనని వర్ణించినకవి 99, 100, 101 పద్యముల సత్యమన్మథవేదనపాలైనట్లు వర్ణించుట పొసఁగునా ? సందర్భశుద్ధి కలదా? యనువంశముల విచారింపవలయును. పారిజాతసుమమును రుక్మిణికి శ్రీకృష్ణుఁ డర్పించుటంజేసి, సత్యకుఁ గోపముకల్గె. మఱియు నక్కోపము ప్రియవిషయకమగుటంజేసి యింకఁ దనకుఁ బ్రియుఁడు దుర్లభుఁడనియు, నన్యకాంత కధీనుఁడయ్యెననియు భావములు పొడమెను. దాన నీర్ష్యయు మనోజ వేదనయు సంభవించెనని గ్రహింపవలెను. మత్తేభము పద్మలతం బెకలించి తుండముచేఁ జీకాకుపఱచి దాని రూపుమాపును. అట్లే కోపవేగమునంగల్గిన మనోజబాధ సత్యను రూపఱంజేసెనని యెన్నవలయును. అలం. ఉపమ 'పద్మిని' స్త్రీ లింగగ్రహణము సత్యాసాదృశ్యసంపాదనార్థమని సారస్యము గ్రహించునది. అలం పముచ్చయము.

క. ఈపగిదిన్ సాత్రాజితి, కోపోద్యోగమున వగలఁ గుందుచు ఘనసం
తాపంబుపేర్మినితర, వ్యాపారముమాని యుండె హరియును నచటన్.

టీ. సాత్రాజితి = సత్రాజిత్పుత్రిక, ఈపగిదిన్ = ఈరీతిగ, కోపోద్యోగమునన్ = కోపోచితప్రయత్నముచే, (అనఁగాఁ గోపమువచ్చినట్లు తెలియుటకై యొనర్చిన ప్రయత్నముచే నని భావము) కోపోద్వేగమునన్' అని యిచ్చోఁ బాఠాంతరముండిన లెస్స. 'కోపవేగము' అని పూర్వపద్యములలోఁ గన్పట్టుచుంట నిదియె సాధుపాఠమని యంగీకరింపనగు. మఱియుఁ గోపవేగమె వగలఁబొగిలించెనుగాని కోపోద్యోగము కామి న ప్పాఠమె సరసమగును. వగలన్ = దుఃఖములచే, కుందుచున్ = దుఃఖించుచు, ఘనసంతాపంబుపేర్మిన్ = గొప్పదైన పరితాపముయొక్క యతిశయముచే, ఇతరవ్యాపారమును = ఒండొకపనిని.

-:: సత్యభామకడకు శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చుట ::-

మ. ముని నాకిచ్చినపూవుచందమును నే మున్నాడి యాభోజనం
దన కర్పించినజాడయుం దెలియ జెంతం బొంచి వీక్షించి పో
యిన సాత్రాజితిబోటి నావలనఁ దా నేమేమి కల్పించెనో
యని ప్రద్యుమ్నుని మౌనిదండనిడి చింతాయత్తచిత్తంబునన్. 103

టీ. చందమును = విధమును, మున్నాడి = తొలుత, జాడయున్ = రీతియు, తెలియన్ = తెలియునట్లు, చెంతన్ = దగ్గఱ, పొంచి = దాగి, వీక్షించి = చూచి, పోయిన = అరిగిన, సాత్రాజితిబోటి = సత్యాసఖి, నావలనన్ = నావైపున (నావిషయమున), ఏమేమి కల్పించెనో (కల్పించుశబ్దసారస్యమున నేమేమి కొండెములు చెప్పెనో యని భావము గ్రహింపవలయును), మౌనిదండన్ = నారదుని సమీపమున, ఇడి = ఉంచి, చింతాయత్త చిత్తంబునన్ = విచారాధీనమైన మనస్సుతో.

విశే. సత్యను వెఱచుటకతన శ్రీకృష్ణునియందుఁగల దక్షిణనాయకత సూచితము.

చ. అరదము నెక్కి కేతనపటాంచలచంచలమైనతాల్మితోఁ
దురగజవంబు మున్గడపఁ ద్రోచి కడంగెడుతత్తఱంబుతోఁ
దిరిగెడుబండికండ్లపగిదిన్ భ్రమియించుమనంబుతోడ నా
హరి సనుదెంచె సత్యసముదంచిత కాంచనసౌధవీథికిన్. 104

టీ. ఆహరి = (చింతాధీనచిత్తముగల) ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, అరదమున్ = రథమును, ఎక్కి = అధిష్ఠించి, కేతన .... చంచలమైన-కేతనపట = టెక్కెపు గుడ్డలయొక్క, అంచల = కొనలవలె, చంచలమైన = కదలునదైన, తాల్మితోన్ = ధైర్యముతో, తురగ జవంబున్ = గుఱ్ఱములవేగమును, మున్గడవన్ = మీఱుటకు, త్రోచి = వడిగొని, కడంగెడు = యత్నించెడు, తత్తఱంబుతోన్ = వేగిరపాటుతో, తిరిగెడు = భ్రమించెడు, బండికండ్లపగిదిన్ = (రథ) చక్రములవలె, భ్రమియించు = భ్రమణమునొందునట్టి, మనంబుతోడన్ = మదితోడ, సత్య ..... వీథికిన్ = సత్యభామయొక్క యొప్పునట్టి బంగారుమేడలవరుసకు, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డరదపుటెక్కెపుగుడ్డలకొనలకంటె నెక్కుడుగ ధైర్యము చలించుచుండ, హయవేగమునుమించిన తత్తరపాటు చెలంగ, రథచక్రభ్రమణవేగమును మీఱి మది భ్రమింప, సత్యయింటి కేతెంచెను.

వ్యా-విశే. ఇందు రథవేగమును నిరూపింపక తాల్మి మున్నగువాని చలనము రథవేగమును మించియున్నదని చెప్పుటంజేసి, రథవేగాతిశయము ధ్వనితమగుయే గాక తన్మూలమున శ్రీకృష్ణునకు సత్యావిషయమునఁ గలభీతిప్రీతులును వ్యంగ్యములగుచున్నవి. "అరదమునెక్కి" - జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగును. "బండి కండ్లపగిదిన్" - బండికండ్లయొక్క పగిదిన్. ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణనల ఉవర్ణంబులకు బహువచనము పరంబగునపుడు పూర్ణ బిందుపూర్వకడువర్ణంబు బహుళంబుగా నగును. కల్లు = మద్యము. ఈయర్థమున నీవిధి వర్తింపదు.

తే. వచ్చి యరదంబు డిగ్గి తద్ద్వారసీమ
దారుకుని నుండ నియమించి తాన యొకఁడు

క్షమలనాభుండు కక్ష్యాంతరములు గడచి
యలబలము లేనినగ రెల్ల నరసి చూచి. 105

టీ. డిగ్గి = దిగి, తద్వారసీమన్ = ఆ (సత్యాసౌధ) ద్వారదేశమున, దారుకునిన్ = రథమునడపువాని, నియమించి = ఆనయిడి, తాన = తానే, (తానయొకఁడు = తానొక్కఁడే) కక్ష్యాంతరములు = తొట్టికట్టులమేరలను, కడచి = దాఁటి. అలబలము = కలకలము, నగరెల్లన్ = రాజసౌధమంతయు, అరసి = వెదకి.

వ్యా-విశే. డిగ్గి = రూ. అ. దిగి:- దక్కులోనగువానిదాకు దకారంబు విభాషనగును. అలబలములేమి నిందుఁ దెల్పుచున్నాఁడు.

సీ. కనకపంజరశారికలకుఁ జక్కెర వెట్టి
చదివింప రేలొకో సకియ లిపుడు
కరతాళగతుల మందిరమయూరంబుల
నాడింప రేలొకో యతివ లిపుడు
క్రొవ్వాఁడిగోళ్లఁ దంత్రులు మీటి వీణియ
ల్వలికింప రేలొకో భామ లిపుడు
కలికిరాయంచబోదల నెల్ల నెలయించి
నడిపింప రేలొకో పడఁతు లిపుడు

తే. ఇన్ని దినములవలె నుండ దేమి నేఁడు
చిన్నబోయిన దీమేడ చెన్నుదఱిఁగి
పద్మముఖితోడ నెవ్వరేఁ బారిజాత
పుష్పవృత్తాంత మెఱిఁగింపఁబోలునొక్కొ. 106

టీ. కనకపంజరశారికలకున్ = బంగారుపంజరమున నున్న గోరువంకలకు, చక్కెర = శర్కర (పంచదార), పెట్టి = ఇడి, సకియలు = చెలులు, చదివింపరేలొకో, చదివింపరు+ఏల+ఒకో = ఏల చదివింపరో? అతివలు = స్త్రీలు, కరతాళగతులన్ = చప్పటలయొక్క రీతిచే, మందిరమయూరంబులన్ = ఇంటినెమిళ్లను, (పెంచిన

నెమిళులను) ఇపుడు, ఆడింపరేలొకో = ఎందులకాడింపరో, భామలు = స్త్రీలు, క్రొవ్వాఁడిగోళ్లన్ = క్రొత్తలును నిశితములునైన నఖములచే, తంత్రులు = వీణతీగెలను, మీటి = ఎగఁజిమ్మి, వీణియల్ = వీణెలను, పలికింపరేలొకో = శబ్దింపఁజేయరేల? పడఁతులు = వనితలు, కలికిరాయంచబోదలనెల్లన్ = మనోహరములగు రాజహంసలపిల్లలనెల్లను, ఎలయించి = చేర్చి, నడిపింపరేలొకో = ఎందులకు నడిపింపరో? చెన్ను = అందము, ఎవ్వరేన్ = ఎవరైనను, పారిజాత పుష్పవృత్తాంతము = పారిజాతపుష్ప చరిత్రమును, ఎఱిఁగింపఁబోలునొక్కొ, ఎఱిఁగింపన్+పోలును+ఒక్కొ = తెలియఁజేసియుందురేమో?

వ్యా-విశే. చక్కెర. వి. శర్కర. ప్ర. సకియ, వి. సఖి, ప్ర, బోద. వి. పోత ప్ర. ఇట్లు వర్ణించుటకతన, సత్యచెలులు విదుషులనియు, నాట్యకళాభిజ్ఞలనియు, వీణాగాన శారదలనియు, సంచయానలనియుఁ దేలుచున్నది.

క. అని యనుమానించుచు నొ
యయ్యనఁ గోపగృహంబు సేరి యాసత్రాజి
త్తనయ ముసుంగిడి యుండఁగ
ననువు మెఱయఁ జొచ్చి మాయ యచ్చుపడంగన్. 107

టీ. అనుమానించుచున్ = ఊహించుచు, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగా, కోపగృహంబున్ = క్రోధాగారమును, చేరి=పొంది, ముసుంగు = అవకుంఠనము, ఇడి = చేసి, అనువు = ఉపాయము, మెఱయున్ = ప్రకాశించునట్లు, చొచ్చి, మాయ = కపటము, అచ్చుపడంగన్ = స్పష్టపడునట్లు.

మాయ నిం దచ్చుపఱచుచున్నాఁడు.

ఉ. కొందఱు మంతనంబులను గొందఱు జంకెనవాఁడిచూపులం
గొందఱఁ జేతిసన్నలఁ దగుల్పడఁ జేయుచుఁ జేరఁబోయి మ
ధ్యందినభానుమండలకరావళిహావళి వాడి యున్నతీ
గం దలఁపించునమ్మగువఁ గన్గొని యెంతయు విస్మితాత్ముఁ డై. 108

టీ. కొదఱన్ = మంతనంబులన్ = రహస్యములచేతను, (రహస్యాలాపములచే ననుట) జంకెనవాఁడిచూపులన్ = బెదరించు తీక్షణములగు దృష్టులచేతను, చేతిసన్నలన్ = హస్తసంజ్ఞలచేతను, తగుల్పడన్ = వశమగునట్లు చేయుచు (వశపఱచుకొనుచు) స్వాధీనులం జేసికొనెనని భావము. చేరన్ = దగ్గఱగా, పోయి = అరిగి, మధ్యందిన ...... హావళిన్ - మధ్యందిన = మట్టమధాహ్నమునవైన, భానుమండల = సూర్యమండలసంబంధమైన, కరావళి = కిరణపంక్తి యొక్క, హావళిన్ = ఉపద్రవముచే, వాడియున్న = మ్లానమైయున్న, తీగన్ = తీవను, తలపించు = జ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చు, అమ్మగువన్ = ఆ సత్యభామను, కన్గొని = కాంచి, ఎంతయున్ = మిక్కిలియు, విస్మితాత్ముఁడై = ఆశ్చర్యమునందిన మదికలవాఁడై.

భా. రహస్యాలాపములఁ గొందఱను, బెదరింపుఁజూపులఁ గొందఱను, హస్త సంజ్ఞలఁ గొందఱను నీరీతిగ సత్యాసౌధమునందలి పరిజనుల స్వాధీనము చేసికొనుచుఁబోయి మిట్టమధ్యాహ్నమునందలి తీక్షణసూర్యాతపమునఁ గడుంగడు వాఁడియున్న తీవంబోలు సత్యభామం గని యెంతయు నాశ్చర్యమునందెను.

విశే. పరిజనులఁ దత్తత్క్రియల స్వాధీనముచేసికొనుటవలన శ్రీకృష్ణునిమాయ యచ్చుపడుచున్నది.

ఉ. ఈలలితాంగిచంద మొకయించుక చూచెదనంచు ధూర్తగో
పాలుఁడు తాలవృంత మొకభామిని సత్యపిఱుంద నుండి మం
దాలసలీలమై విసర నాదటఁ గైకొని వీచెఁ దద్వపుః
కీలితపంచసాయకశిఖిం దరికొల్పుచు నున్నకైవడిన్. 109

టీ. ధూర్తగోపాలుఁడు = మాయావియగు శ్రీకృష్ణుఁడు. (ధూర్తుఁడు = మోసకాఁడు), ఈలలితాంగిచందము = ఈ యందమైనమేనుగల సత్యభామయొక్క విధము, ఒకయించుక = ఒకకొంచెము, చూచెదను, అంచు, ఒకభామిని = ఒకస్త్రీ, సత్యపిఱుందన్ = సత్యభామయొక్క వెనుకను, ఉండి, మందాలసలీలమైన్ = అత్యంతము మందమగు విధముతో, తాలవృంతము = విసనకఱ్ఱ, విసరన్ = వీవఁగా, ఆదటన్

= ప్రీతితో, కైకొని = పుచ్చుకొని, తద్వపుః ..... శిఖిన్ - తత్ = అసత్యభామయొక్క, వపుః = శరీరమునందు, కీలిత = ఉండునట్టి, పంచసాయకశిఖిన్ = మన్మథాగ్నిని, దరికొల్పుచున్ = ప్రజ్వలింపఁజేయుచు, ఉన్నకైవడిన్ = ఉన్నరీతిగ, వీచెన్ = విసరెను.

భా. మోసకాఁడగుకృష్ణుఁ డీమెచందముం గొంచెము చూతుఁగాకని వీవన చేఁబూని విసరు నొకకాంతయొక్క చేతినుండి యావీవనందీసికొని తానె సత్యకు విసరెను.

విశే. మున్ను తన్ను వంచించిన యాధూర్తగోపాలుఁడే ప్రకృతము వీవనం జేఁబూని తనకు విసరుటను సత్య గాంచినచో మఱింత మండిపడును. దాన శ్రీకృష్ణుని యీసేవ సత్య కెంతయు సంతాపమును జేయునదే యగుంగాని, యున్న సంతాపమును దొలఁగింపనేరదు. మఱియుఁ దరువాతిపద్యమునందలి ప్రస్తావనం బట్టి పారిజాతసుమసౌరభమును వెదఁజల్లి సత్య కెంతయు నీర్ష్యఁ గలిగించుటకే కృష్ణుఁడు తాళవృంతముంబట్టి విసరెనని తెలియవచ్చును గాన, నిదియు నధిక సంతాపముం గూర్చుటకే యేర్పడిన క్రియయని తెలియును. కావుననే యావిసరుటః మున్నున్నమన్మథాగ్నిని దరికొల్పునటుల నున్నదని కవి యూహించెనని యెన్నునది ఎక్కుడుగ వీచిన సత్యకు బాధయగునేమో యని చెలి యత్యంతము మందమగు గతిని వీచెనని 'మందాలసలీలమై' యనుపదమునకు సారస్యము నెన్నునది. పంచసాయకములు - అరవిందము, అశోకము, చూతము, నవమల్లిక, నీలోత్పలము. ఈయైదును బాణములుగాఁగలవాఁడు మన్మథుఁడుగాక 'పంచ సాయకుఁడు' అనునుడి కల్గెను. అలం ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. అంతటఁ బారిజాతకుసుమాగతనూతనదివ్యవాసనల్
వింతలు సేయఁ దావి యిది విస్మయమంచు మునుంగుఁ ద్రోచి యే
కాంతగృహంబు నల్గడలు నారసి సంభృతతాలవృంతునిం
గాంతునిఁ జూచి బాష్పకళికాతరళీకృతలోచనాంత యై. 110

టీ. అంతటన్ = అనంతరమున, పారిజాతకుసుమాగతనూతనదివ్య వాసనల్ = కల్పవృక్షపుష్పమునుండివచ్చిన క్రొత్తలగు శ్రేష్ఠములైన పరిమళములు, వింతలు సేయన్ = ఆశ్చర్యములం గలిగింపఁగా, ఇది తావి = ఈపరిమళము, విస్మయము = అశ్చర్యకరము, అంచున్, ముసుంగు = అవకుంఠనమును, త్రోచి = తీసివైచి, ఏకాంత గృహంబునల్గడలున్ = రహస్యాగారముయొక్క నలుప్రక్కలను, అరసి = విచారించి (వెదకి), సంభృతతాలవృంతునిన్ = పట్టుకొనినవీవగలవాని, కాంతునిన్ = మనోహరుని, చూచి = కాంచి, బాష్పకళికాతరళీకృతలోచనాంతయై = మొగ్గల వంటికన్నీళ్లచేఁ జంచలములుగాఁ జేయఁబడిన కన్నులకొనలుగలదై, ఉత్తర పద్యముతో నన్వయము.

భా. అట్లు కృష్ణుఁడు వీవనం జేఁబూని సత్యకు విసర, నపు డింతకుమున్న కృష్ణున కంటియున్న పారిజాతసుమసౌరభము తాళవృంతసంచాలనమువలని గాలింగలిసి పొలయ, నక్కాంత యపూర్వ మీసౌరభ మెటనుండి యేతెంచెనని యచ్చెరువునంది తా నివసించుగృహమును నల్గడలం బరికించి వీవనం జేతంబూని విసరువిభుం గాంచి, తోడనే ముకుళములంబోలు బాష్పములు జాలుకొన వెనువెంటనే ముసుంగిడెనని భావము.

విశే. ఇందు 1. తావియది 2. 'కాంతగృహంబునల్గడలుగన్గొని' 3. 'బాష్పకణికా' అనుపాఠాంతరములు గాననగును. 1. ఈ పాఠమున నంతగ విశేషము గానరాదు. కాన 'తావియిది' అనుటయే సరసమని తోఁచెడిని. 2. 'అక్కాంతగృహంబునల్గడలు నారసి' అను ప్రామాదిక పాఠము నీరీతిని సవరించిరి. కాని, నల్గడలు కన్గొని యనుటకన్న 'వెదకి' అనునర్థముగల 'అరసి' అనుపదమే యిచ్చోఁ గవి ప్రయోగించెననియుఁ, బ్రకృతము సత్యక్రోధాగారమున నుండుటంజేసి, 'యేకాంత గృహంబు' అనియే ప్రయుక్త మైయుండుననియు గ్రహింపనగును. మఱియు 'ఏకాంత' అనుశబ్దములోని కకారమునకును, దానిపైఁగల యచ్చునకును నుభయయతి వేయవచ్చునుగాన, నీపక్షమున నచ్చునకు యతి చెల్లెననుట నిర్బాధము. 3. 'బాష్పకణికా' అని యనినఁ గేవలము బాష్పకణములు మాత్రమే యర్థమగును. 'కళికా' అనియన్న ముకుళములంబోలు బాష్పములని

బాష్పములకుఁ గొంత వన్నె కల్గును. కాని, యిందు బాష్పములు చాలుకొన్నట్లు కవి వర్ణించినట్లగ పడదు. కన్నీళ్ళచేఁ గన్నులు కలఁతనొందినట్లు మాత్రమే చెప్పినాఁడు. కావున బాష్పములు బింద్వనంతరము బిందువు చాలుకొనునపు డేర్పడు రూపము నిచటఁ గవి బాష్పముల కనుసంధించెననుట యంత హృద్యముగఁ గానరాదు. కన్నులు తరళములగుటకుఁ గన్నులనిండఁ బాష్పకణము లేర్పడినం జాలునుగదా ! మఱియుఁ దరువాతిపద్యమున మగుడ ముసుఁగిడిన తరువాత బాష్పములు చాలుకొన్నట్లు వర్ణించుటంజేసి, యిందు బాష్పోదయము మాత్రమే కవి వర్ణించెనని తోఁచెడిని.

క. తల వాంచి మగుడ ముసుఁగిడెఁ
గొలుకుల డిగజాఱి జాలుకొనుబాష్పంబుల్
పలుచనిచెక్కుల లవలీ
దళపతితమరందబిందుతతిఁ బురుడింపన్. 111

టీ. కొలుకులన్ = కనుకొనలనుండి, చాలుకొను = వరుసనుగొను (ప్రవహించు), బాష్పంబుల్ = కన్నీళ్లు, పలుచనిచెక్కులన్ = సన్నఁదనమునందిన గండస్థలములందు, లవలీ దళపతితమరందబిందుతతిన్ = లవలియను లతయొక్క యాకునందుఁబడిన పూఁదేనె బొట్టులసమూహమును, పురుడింపన్ = అనుకరింపఁగా, మగుడన్ = మఱలన్, ముసుఁగు, ఇడెన్ = పెట్టెను.

విశే. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఓర్పొకయింత లేని వికచోత్పలలోచనచిత్తవీథిఁ జ
ల్లార్పఁగ నీలనీరదశుభాంగుఁడు వే చనుదెంచెనంచుఁ గం
దర్పహుతాశను న్వెలికిఁ దార్పుసఖుండునుబోలె వేఁడిని
ట్టూర్పు దళంబుగా నిగిడె నున్నమితావరణాంశుకాంతయై. 112

టీ. ఒకయింత = కొంచెము, ఓర్పు = సహనము, లేని, వికచోత్పలలోచన చిత్తవీథిన్ = విరిసిననల్ల కలువలంబోలు కన్నులుగలసత్యభామయొక్క మనోవీథిని,

చల్లార్పఁగన్ = ఉపశమిల్లఁజేయుటకు, నీలనీరదశుభాంగుడు = నల్లమబ్బువంటి మంగళదేహముగలవాఁడు (శ్రీకృష్ణుఁడు), వే = శీఘ్రముగ, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను. అంచు, కందర్పహుతాశనునన్ = మన్మథాగ్నిని, వెలికిన్ = బయటికి, తార్చు = చేర్చు, సఖుండునుబోలెన్ = చెలికానివలె, గాలివలె, అగ్నికి మిత్రము (వాయువుకదా), వేఁడినిట్టూర్పు = వేఁడియైన నిశ్వాసము, దళంబుగాన్ = దట్టముగా, ఉన్నమిత .... కాంతమై - ఉన్నమిత = ఎత్తఁబడిన, ఆవరణాంశుక = ముసుఁగిడిన చీరయొక్క, అంతమై = చెఱఁగుకలదై, నిగిడెన్ = విజృంభించెను.

భా. సత్యమనోవీథిని సంతాపము పాలుచేయు మన్మథాగ్నిం జల్లార్ప శ్రీకృష్ణుఁ డనుకాళమేఘ మేతెంచుటంగని యగ్నిసఖుండగువాయువు తనమిత్రు నగ్నిని వెలికిఁ దార్చుచున్నాఁడో యన వేఁడినిట్టూర్పు లవకుంఠనవస్త్రాంచలముఁ బైకెత్తుచు విజృంభించెను. వేఁడినిట్టూర్పుల నామె చీరచెఱఁగు పైకెగురుచుండెనని భావము.

వ్యా-విశే. 'నీలనీరద' అనుపద మిందు సాభిప్రాయము. కాఱుమబ్బు వర్షించుటయును నగ్నిని జల్లార్చుటయును బ్రసిద్ధమేకదా. నిడు+ఊరుపు = నిట్టూరుపు, కుఱుచిఱు కడునడునిడుశబ్దముల అడల కచ్చుపరమగునపుడు ద్విరుక్తటకారమగు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. వనితకుచద్వయంబుపయి వ్రాసినకుంకుమపత్రభంగముల్
జనితనితాంతఘర్మకణజాలముచేతఁ గరంగి మెల్లమె
ల్లన వెలిపట్టుపయ్యెద కెలంకుల జాఱుట యొప్పె మానసం
బున నెలకొన్నక్రోధరసము న్వడిఁగట్టుచు నున్నకైవడిన్. 113

టీ. వనితకుచద్వయంబుపయిన్ = సత్యయొక్కచందోయిమీఁదను, వ్రాసిన కుంకుమపత్రభంగముల్ = కుంకుమచేనైన మకరికాపత్రరచనలు, జనితనితాంత ఘర్మకణజాలముచేన్ = పుట్టినట్టి యధికమైన చెమటబొట్టుల సమూహముచేత, కరంగి = ద్రవీభవించి, మెల్లమెల్లన = ఒయ్యొయ్యన, వెలిపట్టుపయ్యెదకెలంకులన్ - = తెల్లనైన పట్టుపయఁట యొక్క పార్శ్వములనుండి, జాఱుట, కర్త. మానసంబునన్

= మదిలో, నెలకొన్న = నిల్చియున్న, క్రోధరసమున్ = కోపరసమును, వడిఁ గట్టుచున్ = వడఁబోయుచు, ఉన్న కైవడిన్ = ఉన్న రీతిగ, ఒప్పెన్ = అమరెను.

భా. అధికములైన చెమటబొట్టులచే సత్యచన్దోయిపై వ్రాసినకుంకుమపత్రరచనలు కరంగి పైఁటచెఱఁగుకొనలనుండి జాఱుఁట రక్తవర్ణమగు క్రోధరసమును సత్య వడఁబోయుచున్నదో యన్న ట్లమరెనని భావము.

వ్యా-విశే. 'మెల్లమెల్లన' గుడ్డయందు వడఁబోయునపుడు నీరు మెల్లనజాఱుట సహజము కాన నిది సాభిప్రాయము. క్రోధరసము రక్తవర్ణమని యాలంకారిక సంకేతము. పై+ఎద. పయ్యెద. రూ. అ. పయ్యద. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. మానవతి యిట్లు మానని, మానక్రోధములచేఁ గుమారిలి చింతా
ధీనగతి నుండ మదిలో, నూనినప్రేమమున నంబుజోదరుఁ డనియెన్.

టీ. మానవతి = అభిమానవతియైన యాసత్య, ఇట్లు = ఈరీతి, మానని = విడువని, మాన క్రోధములచేన్ = భర్తయెడఁగల్గిన పట్టుదలచేతను గోపముచేతను, కుమారిలి = దుఃఖించి, చింతాధీనగతిన్ = విచారమునకు లోనైనవిధమున, ఉండన్, మదిలోన్, ఊనిన = ధరించిన, ప్రేమమునన్ = ప్రీతితోడ, అంబుజోదరుఁడు = దామోదరుఁడు, అనియెన్ = పల్కెను.

వ్యా-విశే. అనియెను వచ్యర్థమునకు భూతంబున లిఙ్రూపము.

-:: శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ ననునయించుట ::-

ఉ. ఇందునిభాస్య ! మైతొడవు లేల ధరింపవు సన్న కావు లీ
వెందును మాన లేవు తెలు పేటికిఁ గట్టితి వీటికారుచుల్
కెందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁ జేయక యున్కి యేమి నీ
చందము వింతయయ్యెడు నిజంబుగ నా కెఱుఁగంగఁ జెప్పుమా. 115

టీ. ఇందునిభాస్య = ఓచంద్రముఖీ, మైతొడవులు = మేనునాభరణములు,

ధరింపవేల = తాల్పవేల? సన్నకావులు = వలిపములగుకావిబట్టలు, ఈవు = నీవు, ఎందును = ఏసమయమునను, మానన్ = విడువఁగా, లేవు = సమర్థవుగావు, తెలుపు = తెల్లనిబట్ట, ఏటికిన్ = ఎందులకు, కట్టితి = ధరించితివి. వీటికారుచుల్ = తాంబూలపుఁగాంతులు, కెందలిరాకుమోవిన్ = ఎఱ్ఱనిచిగురుటాకుంబోలు పెదవియందు, తులకింపఁగన్ = ప్రకాశించునట్లుగ, చేయక = ఒనర్పక, ఉన్కి = ఉండుట, ఏమి = ఎందులకు? నీచందము = నీవిధము, వింత = ఆశ్చర్యకరము, అయ్యెడున్, నిజంబుగన్ = నిక్కముగ, నాకున్ = ఎఱుఁగంగన్ = తెలియునట్లు, చెప్పుమా.

విశే. 'నున్నకావు' అని పాఠాంతరము. నున్ననిబట్ట లనుటకంటె సన్నని బట్టలనుటయే సరసమని తోఁచెడిని. అక్కాలమున యువతులు కావివలిపములం గట్టుటయు, నవి వారికి మిగుల సౌందర్యమును గలుఁగఁజేయునవని యప్పటివారు తలంచుటయుఁ గలఁదని పారిజాతాపహరణమను చరిత్రములందలి సత్యావరూథినీ వర్ణనములంబట్టి తెలియవచ్చెడిని.

చ. మన మరయందలంచి యొకమార్గము పన్నితో నవ్వుటాలకో
నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ నిక్కము దప్పు గల్గెనో
వనజదళాయతాక్షి! పగవాఁడనె నన్నిటు లేల చూడ వొ
క్కనిమిష మైన నీవు దయఁ గన్గొనకుండిన నిల్వనేర్తునే? 116

టీ. మనము = మనస్సును, అరయన్ = పరీక్షింపఁగా, ఒకమార్గము = ఒక త్రోవను, పన్నితొ = ఏర్పఱచితివా? నవ్వుటాలకో = పరిహాసములకో? ననున్, వెఱపించెదో = భయపెట్టెదవా? అకట, నాయెడన్ = నాయందు, తప్పు = దోషము, నిక్కము = నిజముగా, కల్గెనో? వనజదళాయతాక్షి = ఓపద్మపత్రవిశాలాక్షి, పగవాఁడనె = శత్రుఁడునా? నిన్ను, ఇటులు, చూడవేల? ఒక్కనిమిషమైనన్ = ఒకనిముస మైనను, నీవు, దయన్ = కరుణతో, కన్గొనక = చూడక, ఉండినన్, నిల్వన్ = జీవింపఁగా, నేర్తునే = ఓపుదునె?

చ. పలుకులఁ దేనె లుట్టిపడఁ బల్కవు నేఁ డిది యేల వాలుఁగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొనవేల యురఃస్థలంబుఁ జ
న్నుల నెదురొత్తి మక్కువ ననుం బిగికౌఁగిటఁ జేర్పవేఁటికే
చిలుకలకొల్కి! యెవ్వ రెడ సేసిరి నీ కిటు లేల చింతిలన్? 117

టీ. పలుకులన్ = మాటలనుండి, తేనెలు = మధువుల, ఉట్టి = కాఱి, పడన్ = ఒలుకఁగా, లేదా మాటలందుఁ దేనె లతిశయింపఁగా, నేఁడు పల్కనిదియేల? వాలుఁగన్నులన్ = సోఁగకన్నులందు, నునుసిగ్గు = అల్పమగులజ్జ, నూల్కొనన్ = కుదురుకొనఁగా, కనుంగొనవేల = చూడవేల? ఉరఃస్థలంబున్ = వక్షఃప్రదేశమును, చన్నులన్ = స్తనములచే, ఎదురు ఒత్తి = ఎదురుగానదిమి, మక్కువన్ = అనురాగముతో, ననున్ - బిగికౌఁగిటన్ = బిగువైన కౌఁగిలియందు, ఏటికే = ఎందులకే, చేర్పవు? చిలుకలకొల్కి = ఓ చిలుకముక్కునంటిన కంటి మూలలవంటి కంటిమూలలుగలదాన, ఎవ్వరు, ఎడ = భేదము, చేసిరి. నీకున్, ఇటులు = ఈరీతిగ, చింతిలన్ = విచారింపఁగా, ఏల?

విశే. 'ఎడ' అనుదానికిఁ బ్రకృతము సత్యకుఁ గృష్ణునిపైఁ గోపము జనించుటం జేసియు, నిక్కోపము సత్యాసఖి చెప్పినమాటలచేఁ గల్గినదని కృష్ణునకుఁ దెలిసియే యుండుటంజేసియు, 'భేదము' అనియే యర్థమును జెప్పి 'ఎవ్వరు భేదమును గలుగఁజేసిరే' అని కృష్ణుఁ డనినట్లు గ్రహించుటయే సరసము.

చ. మనమున మాటలం గ్రియల మన్నన లీ నొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు గారవంబు మెఱమెచ్చులకై పచరింతుఁ గాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన యగ్గలమై కనుపట్టు నాకు నీ
పనిచినపంపు సేయుటయ ప్రాభవ మొ టది నీ వెఱుంగవే? 118

టీ. మనమునన్ = మనస్సుచేతను, మాటలన్ = పల్కులచేతను, క్రియలన్ = పనులచేతను (మనోవాక్కర్మలచే), మన్ననలు = సమ్మానములను, ఎట్టి కామినులకున్ = ఎట్టియువతులకును, ఈను=ఒసంగను, గారవంబున్ =

సమ్మానమను, మెఱమెచ్చులకై = మిక్కిలి మెప్పులకై, పచరింతున్ = చేయుదును. కాని, పాయని = ఎడతెగని, అనురక్తి = అనురాగము, నీయెడన = నీయందే, అగ్గలమై = అధికమై, కనుపట్టున్ = చూపట్టును. నాకు, నీపనిచినపంపు = నీవు దేని నాజ్ఞాపించిన నాయాజ్ఞను, చేయుటయ = ఒనర్చుటయే, ప్రాభవము = ప్రభుత్వము, ఔట = అగుట, అది, నీవు, ఎఱుంగవే = తెలియవే?

భా. మనోవాక్కర్మములను నిన్నె సంభావింతును. ఆంగికములగు క్రియలచే నే నితరకామినులవిషయమున నగపఱచుగారవము మెప్పునకేగాని యన్యము గాదు నీయాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయే నేను బ్రభుత్వముగ మదినెన్నుదు ననువంశము నీ వెఱుంగనిదికాదు.

విశే. మనోవాక్కాయకర్మములలో నాంతరంగికములగు మనోవాక్కర్మముల మూఁటినిమాత్రమే పేర్కొని కాయమును బరిత్యజించుటంజేసి, శరీరద్వారముగనే వెఱవనితలవిషయమునఁ బ్రేమంజూపుదుననియు, నదియు ముఖప్రీతికేగాని యన్యము గాదనియు, శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకుఁ దెలియఁబల్కెనని గ్రహించునది. నీయాన ననుసరించి పారిజాతముం బ్రాభవమునఁ దెత్తునని శ్రీకృష్ణుఁడు సాభిప్రాయముగఁ బల్కినట్లు 'నీపనిచినపంపు సేయుటయె ప్రాభవము' అను మాటలవలనఁ దెలియవచ్చెడిని. మఱియుఁ బారిజాతమును రుక్మిణి కిపు దర్పించుట యనునది ముఖప్రీతికై యొనర్చినదిగాని, నిందు ప్రేమంజేసినది కాదని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకు నెఱిఁగించినాఁడు.

మ. పడఁతీ! నీమధురాధరామృతము నీబాహాపరీరంభముం
బడయన్ ధన్యుఁడఁ గాకయుండిన ననుంబాటించి యొక్కింత నీ
నిడువాలుంగడగంటఁ జూడుమనుచు న్నిల్ప్రోపమిం బైచెఱం
గొడియం జేవిరిదమ్మి వ్రేయుటకునై యుంకించి జంకించినన్. 119

టీ. పడఁతీ = ఓయువతీ, నీమధురాధరామృతము = నీదగుతీయని మోవిసుధను, నీబాహాపరీరంభమున్ = నీచేతులచేనైన యాలింగనమును, పడయన్

= పొందుటను, ధన్యుఁడన్ = కృతార్థుఁడను, కాక+ఉండినన్ = కాకున్న, నన్నున్, పాటించి = లెక్కఁగొని, ఒక్కింత = ఒక కొంచెము, నీనిడువాలుంగడగంటన్ = నీదగువిశాలమైన దీర్ఘమైన కటాక్షముచే, చూడుము, అనుచున్, నిల్పోపమిన్ = ఓర్పులేమిని, పైచెఱంగున్ = ఉపరిభాగమున నున్న (చీర) కొనను (పైఁటకొసను), ఒడియన్ = లాగఁగా, (సత్య) చేవిరిదమ్మిన్ = చేతియందలివిరిసిన (లీలా) పద్మముచే, వ్రేయుటకున్+ఐ = కొట్టుటకునై, ఉంకించి = ప్రయత్నించి, జంకించినన్ = బెదరింపఁగా.

విశే. కామినులు చేత విలాసార్థము పద్మముం దాల్తురని 'హస్తే లీలాకమల ములకే' అనుమున్నగు కవివాక్యములవలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

ఉ. పాటలగంధిచిత్తమునఁ బొటిలు కోపభరంబు దీర్ప నె
ప్పాటను బాటు గామి మృదుపల్లవకోమలతత్పదద్వయీ
పాటలకాంతి మౌళిమణిపంక్తికి వన్నియ వెట్ట నాజగ
న్నాటకసూత్రధారియదునందనుఁ డర్మిలిమ్రొక్కె మ్రొక్కినన్. 120

టీ. ఆజగన్నాటకసూత్రధారి = ఆప్రపంచమను నాటకమునకు సూత్రధారియైన, యదునందనుఁడు = యాదవకుమారుఁడు (శ్రీకృష్ణుఁడు), పాటల గంధిచిత్తమునన్ = పొగడపూవుతావింబోలు తావిగలసత్యయొక్క మనస్సున, పొటిలు = సంభవించిన, కోపభరంబున్ = కోపభారమును, ఎప్పాటను = ఏవిధముచేతను, తీర్పన్ = పోఁగొట్టుటకు, పాటు = సాధ్యము, కామిన్ = కాకుండుటచేతను, మృదు..... కాంతి-మృదుపల్లవ = మెత్తనిచిగురులవలె, కోమల = మృదువైన, తత్ = ఆతస్యభామయొక్క, పదద్వయీ = పాదద్వయసంబంధమైన, పాటలకాంతి = ఎఱ్ఱనికాంతి, మౌళిమణిపంక్తికిన్ = శిరస్సునందలి మాణిక్యముల చాలునకు, వన్నియ = కాంతి, పెట్టన్ = ఇడఁగా, అర్మిలిన్ = ప్రేమతో, మ్రొక్కెన్ = నమస్కరించెను. మ్రొక్కినన్ = నమస్కరింపఁగా.

భా. సత్యమదిని నెలకొన్నకోప మేపాటను బోఁగొట్టుటకు శక్యము

గాకుండుటం జేసి, శ్రీకృష్ణుఁడు పల్లవారుణములైన యామెపదములయరుణకాంతి యాత్మ మౌళిమణుల యరుణదీధితికి వన్నియవెట్ట నమస్కరించెను. అనఁగాఁ బాదములపై నెరఁగెనని భావము.

విశే. జగన్నాటకమును నడుపఁ బ్రధానుఁడుగావుననే యిట్లు నటించినంగాని యీనాటకము చక్కఁబడనేరనది యెంచి యీగతిని నటించెను. మఱియు నిట్లు నటించుటయు జగన్నాటక మిట్లుండునని తెల్పుటకే యని గ్రహింపవలెను. కావున, భార్య పాదములపై నొరగుట కృష్ణున కొకకలంకము గూర్చునదికాదని యెన్న వలయును. మఱియుఁ గామశాస్త్రపద్ధతిని, నలంకారశాస్త్రసరణిని, నాయకునిదగు నీకృత్యము మిగుల రసమును బోషించునదే యగుటంజేసియు నిది యనింద్యమే యనవలయును. సత్యపదములు మృదుపల్లవకోమలము లగుటంజేసియే యామెతాఁపు శ్రీకృష్ణునకు సంతాపకరము గాకుండుటయు, మీఁదు మిక్కిలి కృష్ణుఁ డామెపాదములు నొచ్చెనేమోయని యనుటయు మీఁద సంభవించును. అలం. వృత్త్యనుప్రాసము.

మ. జలజాతాసనవాసవాదిసురపూజాభాజనం బై తన
ర్చులతాంతాయుధుకన్నతండ్రిశిర మచ్చో వామపాదంబునం
దొలఁగంద్రోచె లతాంగి, యట్ల యగు, నాథుల్నేరముల్సేయఁ బే
రలుకంజెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారము ల్నేర్తురే? 121

టీ. లతాంగి = తీవఁబోడియగుసత్య, జలజాతాసన .... భాజనంబై - జలజాతాసన = బ్రహ్మ, వాసవ = ఇంద్రుఁడు, అది = మొదలైన, సుర = దేవతలయొక్క, పూజా = పూజకు, భాజనంబై = పాత్రమై, తనర్చు = ఒప్పు, లతాంతాయుధుకన్నతండ్రి శిరము = పుష్పాయుధుండగు మన్మథుని జనకపితయొక్క శిరస్సును, అచ్చోన్ = ఆ సమయమున, వామపాదంబునన్ = ఎడమకాలిచే, తొలఁగన్ = అపసరిల్లునట్లుగ, ద్రోచెన్ = త్రోసివైచెను, అట్లయగున్ = అదియుక్తమే. నాథుల్ = భర్తలు, నేరముల్ = తప్పులను, చేయన్ = ఒనర్పఁగా, పేరలుకన్ = పెద్దదగుకోపమును, చెందినయట్టికాంతలు = పొందినట్టి కామినులు, ఉచిత

వ్యాపారముల్ = అర్హములైనపనులను. నేర్తురే = నేర్చియుందురే ?

విశే. లతాంగికావుననే యామెతాఁపు శ్రీకృష్ణునకు నొప్పిని గలుగఁజేయలేదు. భర్తృకృతాపరాధమునఁ బేరలుకం గాంచినది కావుననే సత్య స్త్రీ జనసహజ భావమున నిట్టియనుచితవ్యాపారము నొనర్పఁ బాల్పడియెఁగాని లేకున్న నట్లెన్నఁడు నొనర్చు నదికాదనియు, నిక్కారణము నామెకుఁ బతిభక్తిలేదనికాని, చెడెననికాని యూహింప నలవిగాదనియు, 'పేరలుకంజెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారముల్నేర్తురే' అనునర్థాంతరన్యాసవాక్యమూలమునఁ గవిఁ దెలిపెను. కావున, నిది నాయిక కపకర్ష నాపాదించునది కాదని యెన్నవలయు.

చ. నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్కఁ బూని తాఁ
చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగు నీపదపల్లవంబు మ
త్తనుపులకాగ్రకంటకవితానము దాఁకిన నొచ్చునంచు నే
ననియెద నల్క మానవుగదా యిఁకనైన నరాళకుంతలా ! 123

టీ. అరాళకుంతలా = కుటిలములైన కుంతలములుగలదాన ! భవదీయ దాసునిన్ = నీసేవకుని, ననున్, మనంబునన్ = మదిలో, నెయ్యపుఁగిన్కన్ = ప్రణయకోపమును, పూని = వహించి, తాఁచినయది = తన్నినయది (తన్నుట), నాకున్, మన్ననయ = సమ్మానమే, చెల్వగు = అందమైన, నీపదపల్లవంబు = నీపాదమనుచిగురు, మత్తను.... వితానము = నాశరీరమందలి రోమాంచముకొనలనెడి ముండ్లగుంపులను, తాఁకినన్ = అంటినచో, నొచ్చును, అంచున్, ఏను, అనియెదన్ = పల్కెదను, ఇఁకనైనన్, అల్కన్ = కోపమును, మానవుగదా = విడువవుగా?

విశే. నీకుంతలము లెంత వక్రములో నీ స్వభావమును నంత వక్రమే. కాకున్న నింతగఁ బ్రార్థించినను నీవలుక విడువవేల అనునభిప్రాయముతో 'అరాళకుంతలపదము' ప్రయుక్తమయ్యెనని గ్రహించునది. ముల్లుపైఁ బడినచోఁ జిగురు చిరుగుటయు దాన దానిశోభ చెడుటయు సహజములు. కంటకవితాన మనుటంజేసి రోమాంచాతిశయము ప్రకటితమయ్యెను. నాయికా పాదతాడనము నందియు నాయకుఁ డిట్లు పలుకుటయు నాయకోత్కర్షకే కారణమని యాలంకారి

కాశయమైనట్లు సాహిత్యదర్పణమునందలి యాక్రింది సందర్భము తెల్పుచున్నది. "దాసే కృతాగసి భవత్యుచితః ప్రభూణాం పాదప్రహార ఇతి సుందరి నాస్మి దూయే, ఉద్యత్కఠోరపుల కాయకురకంటకాగ్రై ర్యద్భిద్యతే మృదుపదం నను సా వ్యథా మే" ఇంచుమించుగ దీనికి భాషాంతరీకరణమే యీపద్యమనుట స్పష్టము. ఇఁక సత్యభామ కృష్ణునిశిరముపైఁ దాఁచెనని 121-వ పద్యమున వర్ణించినకవి. యిందు 'నీపదపల్లవము మత్తనుపులకాగ్రకంటకవితానము సోఁకిన నొచ్చునంచు' శ్రీకృష్ణుఁ డన్నట్లు వర్ణించుట యెట్లు పొసఁగునని కొందఱందురు. కాళ్లపై నుత్తమాంగమును మోపి సాష్టాంగనమస్కార మాచరించునపుడుగదా సత్య కృష్ణునిశిరమును దొలఁ గంద్రోచెను? అపు డామెపదము త్రోచుటయందైన సంరంభమువశమున శరీరము నకుఁ దాఁకెననియుఁ, ద్రోయునపుడు శరీరముం దాఁకెననుట కీపద్యమే సాక్ష్య మనియు, సమాధానము చెప్పుదురు. కాని శ్రీకృష్ణుఁడు నామేనియందలి కంటకములంబోలు పులకాగ్రములను నీపాదము తాఁకినచో నొచ్చియుండునని మాత్రమే పల్కెననియుఁ, బాదము మేనునుదాఁకినట్లు పల్కలేదనియుఁ జెప్ప నొప్పునుగాన, నట్లాశంకింప నవకాశమే లేదని విశదమగుచున్నది తాఁకినన్ = అంటినచో, ఇది చేదర్థకరూపము. మఱియు నేతన్మూలమున శ్రీకృష్ణుఁడు తన మోహాతిశయమును సత్యకుఁ దెలిపెననియు ధ్వనించెడు. నొచ్చును-నొచ్చి యుండును. అనఁగాఁ దాఁకినచోఁ దప్పక పాదమునకు నొప్పి కల్గియుండునని భావము. ఇది తద్ధర్మార్థకరూపము. అక్కపటనాటకసూత్రధారి శ్రీకృష్ణుఁడు తన మేంనగల్గిన సాత్త్వికచిహ్నములను ననురక్తిని సత్యకుఁ బ్రకాశముసేయు నెపమున "ఈయొడలిపై నెక్కొనుకంటకాగ్రములంబోలు పులకాంకురములందాఁకిన నీపదవల్లవము నొచ్చియుండును. తెలివితక్కువదానవు. నీకుఁ గల్గుకష్టమును గూడ నీవు కోపవశమున గాంచవైతివి. నీపదము చిగురాకునొప్పిదముగలదిగాన నాకు నొప్పికలుగఁ జేయఁజాలదు" అని యీరీతిని బ్రసంగించె ననుటయే సరసమగుటఁ, బైశంక కవకాశమే గానరాదు. ఇట్లుగాక కన్యాశయము కొంద ఱనుకొనినట్లే యైనచో 'తాకుట నొచ్చెను' అనియే పదప్రయోగము చేసియుండును. పురుషులకుఁగూడ సాత్వికోదయమును వర్ణించుట కవులయాచారమై యున్నది. "పాటలగంధి, జలజాతాసన, కోపనపదహతి, నను భవదీయదాసుని" ఈనాల్గు

పద్యములును నేతత్కృతిభర్తయైన శ్రీకృష్ణదేవరాయమహీజాని తనప్రియురాలగు తిరుమలదేవి ప్రణయకోపవశము దన్నుఁ బాదతాడనము పాల్సేయఁ, దజ్జని తావమానభరముకతనఁ గొన్నిదినంబు లామెమందిరమునకుఁ బోవుటమానంగ, నామె యరణపుఁగవియగు ముక్కుతిమ్మన యావిషయము నెఱింగి పారిజాతాపహరణమును రచించి, యందు సత్య శ్రీకృష్ణునిశిరమును దన్నినట్లు విషయమును గల్పించి, తన్మిషను గృష్ణదేవరాయల కినుక నపనయించి యిర్వుఱనుగూర్చె ననుజన శ్రుతికి సూచకములండ్రు. తదనుసారముగ 122 లోనుండు, కుహనాగోపాలుఁడు = మాయాకృష్ణుఁడు. ఇది కృష్ణదేవరాయనామద్యోతకమని యండ్రు.

-:: సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని దూఱుట ::-

చ. అన విని మానినీతిలక మప్పుడు మేయఱ దోఁప నిక్కి వీ
డిన కచపంక్తిఁ బల్మఱు ముడి న్వెడ దోపుచుఁ బైచెఱంగు గ్ర
క్కునఁ జనుదోయిఁ జేర్చుచు మొగంబున లేఁజెమ రంకురింప జం
కెననెఱిచూపు చూచి పలికెం జలితాధరపల్ల వాగ్ర యై. 124

టీ. అనన్, విని, మేయఱ = శరీరార్ధము, తోఁపన్ = ప్రకాశముకాఁగ, నిక్కి = లేచి, వీడిన, కచపంక్తిన్ = కేశములవరుసను, ముడిన్ = ముడియందు, వెడ = వ్యర్థముగా (ఊఱకే), దోపుచున్ = తూర్చుచు, పైచెఱంగున్ = పైఁటచెఱఁగును, చనుదోయిన్ = స్తనద్వయమున, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగ చేర్చుచు, మొగంబునన్, లేఁజెమరు = చిఱుచెమట, అఙురింపన్ = పుట్టఁగా, జంకెన నెఱిచూపు = బెదరింపుగల సొగసగుచూపు, చూచి, చలితాధరపల్లవాగ్రయై = తూలెడు చిగురువంటి మోవికొనగలదై, పలికెన్.

భా. సత్య శరీరార్థ మగపడురీతినిలేచి వీడినకేశములముడి నమర్చుచుఁ బైఁట సవరించుకొనుచు, బెదరింపుచూపునఁ గృష్ణునిం గాంచి యధరపల్ల వము చలింప నీగతి ననెను.

విశే. సత్యభామ యొనర్చిన యీచేష్టలు సంభ్రమవశమున నారీజను

లొనర్చునవియు, వారు కాముకుని లోఁగొనునదనునఁగూడ నిట్టివాని నొనర్తురనియుఁ దెలియనయ్యెడు.

ఉ. ఈనయగారపుంబ్రియము లీపస లీమొగమిచ్చుమాట లే
లా నిను నమ్మియుండినఫలం బిదె తోడన కల్గె నాకు నీ
యాన సుమీ ననుం జెనకి యాఱడివెట్టిననవ్వువారలం
గాన వెఱుంగునే పసులకాపరి భావజమర్మకర్మముల్ ? 125

టీ. ఈనయగారపుం బ్రియములు = ఈమృదుత్వముతోడి ప్రియవచనములు, ఈ పసలు = ఈచాతుర్యములు, ఈమొగమిచ్చుమాటలు = ఈ ముఖస్తుతి వచనములు, ఏలా = ఎందులకు? నిను నమ్మియుండినఫలంబు = నిన్ను విశ్వసించినఫలము, తోడనె = వెంటనె, నాకున్, కల్గెన్ = సంభవించెను. నీయానసుమీ = నీతోడుసుమా, ననున్, చెనకి = తాఁకి (నన్నుద్దేశించి) అఱడివెట్టిన నవ్వువారలన్ = నిందించినపరిహాసకులను, కానవు = ఎఱుంగవు. (తెలిసికొనవు) 'కానను' అని పాఠాంతరము. అపుడు సత్య కర్తయగు. కానను = చూడలేను. పసులకాపరి = గోపాలుఁడు, భావజమర్మకర్మముల్ = మదనతంత్రములను, ఎఱుంగునే = తెలియునే?

విశే. "పసులకాపరివి కావుననే నను నారదుఁడు దూఱుచుండ నీవును వీనులకు విందుగ వింటివి. మఱియు నరసికశిఖామణిని కావుననే నాకు నీపొందు తగదు." అని సత్య కృష్ణుని గ్రామ్యజనతను, నరసికతను బ్రకటించుచుఁ బ్రసంగించెనని యెన్నునది.

ఉ. ఇంకిటు నిన్ను నమ్మ నను నేమిటికిం గెరలించె దెంతయుం
బొంకము గాని నీవలనిబొంకులు మాచవి గావు రుక్మిణీ
పంకజపత్ర నేత్రకును బ్రాణపదంబులు గాని వల్లవీ
కింకర ! చాలుఁ జాలు నుడికింపకు నింపకు లేనికూరుముల్. 126

టీ. ఇరకన్ = ఈపైని, ఇటు = ఈరీతిగ, నిన్నున్, నమ్మన్ = విశ్వసింపను.

ననున్, ఏమిటికిన్ = ఎందులకు, కెదలించెదు = చెలరేఁగింతువు. ఎంతయున్ = మిక్కిలి, పొంకము = పొందిక, కాని (నిరుపయోగములు) నీవలనిబొంకులు = నీవానుకూల్యమునకై యాడిన కల్లమాటలు, మాచవి = మాకురుచి, కావు. వల్లవీకింకర = వ్రేతలసేవకుఁడా ! రుక్మిణీ పంకజపత్రనేత్రకును, సత్యభామకే, ప్రాణపదంబులు = ప్రాణతుల్యములు, చాలుఁజాలున్, ఉడికింపకు = పరితపింపఁ జేయకుము, లేనికూరుముల్ = లేని స్నేహములను, నింపకు = నిండింపకుము.

విశే. 1. ఈవలనిబొంకులు, 2. నడికింపకు' అను పాఠాంతరములు గాననగును. 1. అర్థవిశేషస్ఫూర్తిలేమి నిందు విశేషమెద్దియుఁ గానరాదు. 2. నడికింపకు మనఁగాఁ గలపింపఁజేయకుమని యర్థము. దీనకన్న నాఁడువారిమాటల గతి ననుసరించిన, నుడికింపకు మను నదియే సాధుపాఠమని తోఁచెడిని. 'మాచవి' అని మాశబ్దప్రయోగ మహిమానాతిశయ సూచకము. పల్లవీకింకరపదము గ్రామ్య వనితాసక్తి ప్రకాశనపురస్సరముగ నరసికతాద్యోతనార్థము.

ఉ. గట్టివచేఁతలుం బసలుఁ గల్లదనంబులు నీవు పుట్టఁగాఁ
బుట్టిన వెందు లేని పలుపోకలమాయలు నీకు వెన్నతోఁ
బెట్టిన వౌటెఱింగియును బేలతనంబున నిన్ను నమ్మి నా
గుట్టును దేజము న్మిగులఁ గోల్పడిపోయితి నేమి సేయుదున్? 127

టీ. గట్టివచేఁతలున్ = ధూర్తకృత్యములును, పసలున్ = చాతుర్యములును, కల్లదనంబులున్ = చెడ్డనడతలును, నీవు పుట్టఁగాఁ బుట్టినవి (నీపుట్టుకతోడనే పుట్టినవనుట), ఎందున్ = ఎచ్చటను, లేని, పలుపోకలమాయలు = అనేక విధములైన మాయలు, నీకు వెన్నతోఁ బెట్టినవి. (నీకుగ్గుతోఁ బట్టినవని భావము) ఔట = అగుట, ఎఱింగియును = తెలిసియు, బేలతనంబునన్ = అవివేకమున, నిన్ను నమ్మి = నిన్ను విశ్వసించి, నాగుట్టును = నామానమును, తేజమును = ప్రభావమును, మిగులన్ = మిక్కిలియు, కోల్పడిపోయితిన్ = పోఁగొట్టుకొంటిని. ఏమిచేయుదున్ ?

విశే. గట్టి+వా = గట్టినోరుగలవాఁడు = ధూర్తుఁడు. గట్టిన. 125, 126, 127 పద్యముల భగవత్పక్షమగు నొకానొక నర్థవిశేషమును స్ఫురించెడు - "125 ప్రియములును ముఖప్రీతికరములును నగుమాటలేల? నిన్ను భక్తిని నమ్మినందులకు వెంటనె ఫలముకల్గెను. నన్నుద్దేశించి నిందసేసినపరిహాసకుల నీవు దయమీఱఁ గాంచవు. ఓగోపాల! మది నుదయించుమర్మకర్మముల నీవెంతయు నెఱుంగని సరళస్వభావుఁడవు. 126. ఇఁక నే నజ్ఞానమున నిన్నిదినములు భావించుగతిని నిన్ను భావింపను. నన్నేల యీగతిని గెరలంజేయుదువు? పొందికకానిబొంకులు పలుకఁజాలను. లక్ష్మ్యంశసంభూతురాలగు రుక్మిణికి నిక్కువముగ నీమాటలు ప్రాణపదములే. ఓ గోపాల! నన్ను బాములపాల్సేయక యకృత్రిమమగుకూరిమిం గాంతువుగాక. 127 సత్వరజస్తమోగుణముల నేర్పడుకృత్యముల మాయారూపుఁడవై జగత్తును మోహింపఁజేయునిన్ను నే నజ్ఞానవశమున సామాన్య గోపాలునిఁగాఁ దలంచితి. దాన నామానప్రభావములు డిందుపడియెను. అయ్యో! నేనింక నేమి యొనర్తును" అని యీగతి నీపద్యత్రయమున భగవానుని త్రిగుణాత్మకుని బొగడి, తద్భక్తవాత్సల్యాతిశయమును నిపుణముగఁ బ్రకటించి, కవి వైష్ణవమతాశ్రయుండగు కృతిపతి కింపు పుట్టించి, తనయభేదభావమును వెల్లడించెనని సరసహృదయులు తలంతురు. ఇట్టి యాశయము మదినిడికొనియే యీసందర్భమున 'జగన్నాటక సూత్రధారి' కుహనాగోపాలుఁడు' అని శ్రీకృష్ణరూపము భగవానుని మాయారూపమే యని సూచించెను.

ఉ. మునిపతి వచ్చి పూవొసఁగి మోదముతోడ భవత్ప్రియాంగన
న్వినుతి యొనర్పఁగా వినినవీనుల మాచవిగానిమాటల
న్వినవలసెంగదా యిపుడు నీ విట వచ్చుట పారిజాతవా
సనఁ బ్రకటించి నాకు నెకసక్కెము సేయన కాదె చెప్పుమా. 128

టీ. మునిపతి = మౌనిరాజు (నారదుఁడు), మోదముతోడన్ = సంతోషముతో, భవత్ప్రియాంగనన్ = నీప్రియురాలిని, వినుతి = స్తుతి, ఒనర్పఁగాన్ = చేయఁగా, వినిన వీనులన్ = విన్నచెవులచే, మాచవిగానిమాటలన్ = మారుచింపనిపల్కులను, వినవలసెంగదా = వినవలసివచ్చెనుగదా? ఇపుడు = ఈ సమయమున, నీవు,

ఇటన్, వచ్చుట, పారిజాతవాసనన్ = పారిజాతపుష్పపుఁదావిని, ప్రకటించి = వెల్లడించి, నాకున్, ఎకసక్కెము సేయనకాదె = పరిహాసముచేయుటకే కదా! చెప్పుమా.

వ్యా-విశే. 'భవత్ప్రియాంగన' యనుటంజేసి, యామెయే నీయెక్కుడు మక్కువకుఁ బాత్రముగాని నేను గానని ధ్వనించెడు. మాశబ్దము చిత్తౌన్నత్యద్యోతకము 'నాకు నెకసక్కెము' అనుచో 'నన్ను నెకసక్కెము' అనుటకు మాఱుగా షష్ఠ్యంతనాశబ్దము ప్రయుక్తము. ఇట్లు షష్ఠి పెక్కువిభక్తులకు మాఱుగఁ గల్గుట ప్రసిద్ధము.

క. మానంబె తొడవు సతులకు
మానమె ప్రాణాధికంబు మాన మఖిలస
మ్మానములకు మూలం బగు
మానరహిత మయినబ్రదుకు మానిని కేలా? 129

టీ. సతులకున్ = పతివ్రతలగు స్త్రీలకు, తొడవు = అలంకారము, ప్రాణాధికంబు = ప్రాణముకన్న నెక్కుడైనది. అఖిలసమ్మానములకున్ = సమస్తమైన గౌరవములకును, మూలము = కారణము, మానరహితమైన = ఛిత్తౌన్నత్యము లేని. అలం. ఉల్లేఖము.

తే. తనదుకోడండ్రలోనఁ బెద్దయుఁగ నన్ను
దేవకీదేవి మన్నించు నీవు నాకుఁ
జనవు లిచ్చుటఁజేసి యాసాధ్విసేవ
సేయఁ బోవంగ నా కింక సిగ్గు గాదె? 130

టీ. పెద్దయుఁగన్ = మిగులపెద్దదానినిగా, మన్నించున్ = సమ్మానించును, చనవు = ప్రేమతోడి స్వాతంత్ర్యము. సాధ్వి = పతివ్రత.

సీ. ఉవిద యెవ్వతె నోఁచి యున్నదో యీస్యమం
తకరత్న మింక నౌఁదల ధరింప

నీరైవతకశైలచారుకూటవిటంక
కేలి కిం కెవ్వతె పాలుపడునొ
యెవ్వతె కబ్బునో యీవసంతారామ
కర్పూరకదళికాగారవసతి
లీల నీమణిసౌధజాలకంబుల నిన్నుఁ
గూడి యెవ్వతె వార్థిఁ జూడఁ గలదొ

తే. యకట నేఁ బెంపఁ బెరిఁగిన శుకమయూర
శారికాబృంద మెవ్వతెఁ జేరునొక్కొ
నన్ను నాతోడిసవతులు నగక మున్న
పంత మలరంగ నిన్ను మెప్పింతుఁగాక. 131

టీ. ఈస్యమంతకరత్నము = ఈస్యమంతక మను పేరుగల రత్నమును (దీనిని సత్రాజిత్తు సూర్యవర ప్రభావమునఁ బడసి కూఁతున కరణ మొసంగెను.) ఇంకన్ = ఈపైని, ఔఁదలన్ = తలపైని, ధరింపన్ = తాల్పఁగా, ఎవ్వతె, ఉవిద = ఏస్త్రీ, నోఁచి = వ్రతమొనర్చి, ఉన్నదో, ఈరైవతక ..... కేలికిన్ = ఈరైవతకాద్రి సంబంధమైన సుందరములైన శిఖరములందలి గువ్వగూడుల విహారమునకు, ఎవ్వతె, ఇంకన్, పాలుపడునొ = లోఁబడునో, ఈవసంతారామ .... వసతి = వసంతోద్యానమందలి కర్పూరపుటరఁటిచెట్ల నడుమనైన గృహమందలియునికి, ఎవ్వతెకున్, అబ్బునో = లభించునో? లీలన్ = విలాసముతో, ఈమణిసౌధ జాలకంబులన్ = ఈరత్నాలమేడల గవాక్షములందు, నిన్నున్ గూడి, ఎవ్వతె, వార్థిన్ = సముద్రమును, చూడన్ కలదో, అకట = అయ్యో! నేను, పెంపన్ = పోషింపఁగా, పెరిఁగిన = అభివృద్ధినందిన, శుక.... బృందము = చిలుకలయు నెమిళులయు గోరువంకలయు గుంపు, ఎవతెను, చేరునొక్కొ = పొందునొకో ? నాతోడిసవతులు = నాతోడివారలైన సపత్నులు, నగకమున్న = నవ్వకమునుపే, పంతము = ప్రతిజ్ఞ, అలరంగన్ = ఒప్పునట్లు, నిన్ను, మెప్పింతుఁగాక = తప్పకమెచ్చఁజేయుదును.

విశే. ఇందు సత్యభామ తనమరణమును గృష్ణునకు సూచించెను 'మెప్పింతుఁ

గాన' అని పాఠాంతరము. అపక్షమున 'తాన' అనుదాని హేత్వర్థకావ్యయముగ గ్రహించి యుత్తరపద్యముదో నన్వయించుట యుచితము. 'సామికాన' అనుమున్నగు ప్రయోగములందువలెఁగాక యిందు 'కాన' అనునది స్వతంత్రముగ సంబోధనఁ బ్రయుక్తమయ్యెనని కొందఱు వ్రాసిరి. కాని దీని కిందుఁదక్క నెందును స్వతంత్రప్రయోగ మగపడమినట్లు గ్రహింప నవకాశము లేదని తోఁచెడు.

క. నను నెవ్వతెఁగాఁ జూచితి, వని యంతర్బాష్పయగుచు నవనతముఖియై
ఘనతరగద్గది కాని, స్వనమున మఱి మాటలాడ శక్యము గామిన్. 132

టీ. ననున్ ఎవ్వతెఁగాన్ చూచితివి = నన్ను సామాన్యవనితనుగా నెంచితివా? ఇది యాఁడువార లను గర్వోక్తి. అని, అంతర్బాష్ప = లోనున్నకన్నీరుగలది, అగుచున్, అవనతముఖియై = వంచినమోముగలదై, ఘనతరగద్గదికానిస్స్వనమునన్ = గొప్పదైన డగ్గుత్తిక గలస్వరముతో, మఱి = మఱియు, మాటలు+అడన్ = పల్కుటకు, శక్యము = వీలు, కామిన్ = కాకుండుటచే, ఉత్తరపద్యముతోనన్వయము.

వ్యా-విశే. కామి: అగుధాతువ్యతిరేకభావార్థకరూపము.

ఉ. ఈసునఁ బుట్టి డెందమున హెచ్చినశోకదవానలంబుచే
గాసిలి యేడ్చెఁ బ్రాణవిభుకట్టెదుటన్ లలితాంగి పంకజ
శ్రీసఖమైనమోముపయిఁ జేలచెఱం గిడి బాలపల్లవ
గ్రాసకషాయకంఠకలకంఠవధూకలకాకలీధ్వనిన్. 133

టీ. లలితాంగి = సుందరమైన శరీరముగలసత్య, ఈసునన్ = ఈర్ష్యచే, పుట్టి, డెందమునన్ = మదిని, హెచ్చిన = వృద్ధినందిన, శోకదవానలంబుచేన్ = శోకమనుదవాగ్నిచే, గాసిలి = బాధనొంది, ప్రాణవిభుకట్టెదుటన్ = ప్రాణేశ్వరుఁడగు శ్రీకృష్ణు నెట్టయెదుట, పంకజశ్రీసఖమైన = పద్మశ్రీకిమిత్రమైన, మోముపయిన్ = ముఖముమీఁద, చేలచెఱంగు = వస్త్రాంచలమును, ఇడి = ఉంచి, బాల .... ధ్వనిన్ - బాల = లేఁతయైన, పల్లవ = చిగురులయొక్క, గ్రాస = తిండిచే, కషాయ = మధురమైన, కంఠ = కుత్తుకకల, కలకంఠవధూ = ఆఁడుకోయిలలల

యొక్క, కల = అవ్యక్తమధురమైన, కాకలీ = సూక్ష్మమైన, ధ్వనిన్ = శబ్దముంబోలు శబ్దముతో, ఏడ్చెన్.

వ్యా-విశే. చేల. ప్ర. చేలము. ఇచ్చో 'చీర' అనుపాఠాంతర మగపడును. కాని యిది వాడుకయందే స్త్రీవస్త్రమాత్రపర్యాయముగ నగపడుట నిందర్థవిశేష మేమియులేదు. కడు+ఎదురు = కట్టెదురు. ఇది యౌపవిభక్తిక మగుట టవర్ణమును సప్తమ్యర్థమున నత్వముం గల్గెను. ఇట్లే మనువసుచరిత్రముల స్త్రీ రోదనము హృద్యమగుగతిని వర్ణితమయ్యెను. ఈమూఁడుపద్యములయర్థమును గమనించియే 'ముక్కుతిమ్మన ముద్దు ముద్దుగను, అల్లసానిపెద్దన నల్లనల్లను, భట్టుమూర్తి బావురు మనియు నేడ్చె' నని పెద్దలందురు. నిక్కముగ నాలోచించిన, నీవర్ణనము ముద్దుముద్దుగనే యొప్పుచున్నది. "భవన్నఖాంకురము సోఁకెఁ గనుంగొనుమంచు వేదననెపంబిడి కలస్వనంబుతో మీఁటిన విచ్చుగుబ్బచనుమిట్టల నశ్రులు చిందువాందగా" వరూథిని నేడ్పించిన యల్లసాని వాని వర్ణన మల్లనల్లనే యగపడును. మఱియు గిరిక "గాంభోజీరాగవిపంచికాకలన నెల్గెత్తి మోమునఁ బటాగ్రం బొత్తి" యేడ్చినట్లు వర్ణించినమూర్తికవి వర్ణనము బావురు మని యేడ్చుటనే తెలుపును. ఇట్లే క్రమముగ నొకవర్ణనము నానంతరకాలికులు తమయిచ్ఛ వచ్చినగతిని మెఱుఁగువెట్ట నెంచుట చూపట్టెడిని.

ఉ. అరమణీలలామ మది నంటినకోపభరంబు నిల్పఁగా
నేరక నెవ్వగం బొగుల నీరజనాభుఁడు నిండుఁగౌఁగిటం
జేరిచి బుజ్జగించి నునుఁజెక్కులఁ జాలుకొనంగ జాఱుక
న్నీరు కరంబునం దుడిచి నెయ్యముఁ దియ్యముఁ దోడు నిట్లనున్. 134

టీ. అరమణీలలామ = ఆ స్త్రీరత్నము, మదిన్ = మనస్సున, అంటిన = లగ్నమైన, కోపభరంబున్ = కోపభారమును, నిల్పఁగాన్, నేరక, నెవ్వగన్ = నిండు దుఃఖమున, పొగులన్ = దుఃఖింపఁగా, నీరజనాభుఁడు = కృష్ణుఁడు, నిండుఁ గౌఁగిటన్ = నిండైనభుజాంతరమున, చేరిచి, బుజ్జగించి = ఓదార్చి, నునుఁజెక్కులన్, చాలుకొనంగన్ = వరుసగనునట్లు, జాఱు = తొఱఁగు, కన్నీరు, కరంబునన్ =

హస్తముచే, తుడిచి, నెయ్యము = స్నేహము, తియ్యమున్ = మాధుర్యమును, తోఁపన్ = ప్రకాశితమగునట్లు, ఇట్లు = ఈరీతిగ, అనున్ = అనెను. వచ్యర్థమున భూతమున లాఁడ్రూపము.

వ్యా-విశే. కౌఁగిలి. ఔపవిభక్తికము.

ఉ. ఓలలితేంద్రనీలశకలోపమకైశిక! యింత వంత నీ
కేల లతాంతమాత్రమున కేఁ గలుగ న్వినుఁ నీకు దేవతా
కేలివనంబు సొచ్చి యనికి న్బలసూదనుఁ డెత్తి వచ్చినన్
దీలుపడంగఁ దోలి యిటఁ దెచ్చెదఁ నిచ్చెదఁ బారిజాతమున్. 135

టీ. ఓలలి .... కైశిక = ఓసొగసైన యింద్రనీలమణిఖండములంబోలు కేశభారముగలదాన! లతాంతమాత్రమునకున్ = పుష్పమాత్రమునకే, ఇంతవంత = ఇంతయధికమైన దుఃఖము, నీకున్, ఏన్ = నేను, కలుగన్ = ఉండఁగా, ఏల = ఎందులకు, విను = వినుము, దేవతా కేలివనంబు = దేవతలవిహారవనంబగునందనమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అనికిన్ = యుద్ధమునకు, బలసూదనుఁడు = బలాసురహంతయగు దేవేంద్రుఁడు, ఎత్తి = దండెత్తి, వచ్చినన్, దీలుపడంగన్ = భయపడునట్లు, తోలి = పాఱఁద్రోలి, ఇటన్ = ఇచ్చోటికి, పారిజాతమున్ = పారిజాతవృక్షమును, తెచ్చెదన్, నీకున్, ఇచ్చెదన్.

విశే. ఒక్క సుమమునకై నీ వింత వగవనేల ! సుమసమూహమున కంతకును నాధారమగుపారిజాతమునే నీపాలు సేయుదు నని 'మాత్ర' పదమునకు సారస్యము. అబలాసురహంత యగు దేవేంద్రునంతటివాఁ డెత్తివచ్చినను, నాతనిం బాఱఁద్రోలు మనని యాత్మశక్త్యతిశయమును, నెంతటిదుష్కరకార్యమునైన నీవిషయమున నేకొఱకే నొనర్తునని తనప్రేమాతిశయమును బ్రకాశితమొనర్పఁ గృష్ణుఁ డిట్లు ప్రసంగించె నని 'బలసూదనుఁ డెత్తివచ్చినన్' అనుపదములకు సారస్యమును గ్రహింపనగును.

'తెచ్చెద ఇచ్చెద' అనుపదములు భావ్యర్థమున వాడఁబడిన 'ఎద' రూపములు.

తే. వామలోచన! నీకేలివనములోనఁ
జలువ వెదచల్లు చెంగల్వకొలనికెలన
సరసకర్పూరకదళికాతరులనడుమఁ
బెరటిచెట్టుగ నాటింతుఁ బెంపు గనుము. 136

టీ. వామలోచన = ఓమనోజ్ఞములగు కన్నులుగలదాన, నీకేలివనములోనన్ = నీవిహారవనమున, చలువన్ = శైత్యమును, వెదచల్లు = వ్యాపింపఁజేయు, చెంగల్వకొలని కెలనన్ = ఎఱ్ఱకలువలుగల సరస్సుయొక్క పార్శ్వమున, సరస కర్పూరకదలికాతరుల నడుమన్ = సరసములగు కర్పూరపు టరఁటుల మధ్యమునందు, పెరటిచెట్టుగన్ = ఇంటి వెనుకదొడ్డిలో నుండు వృక్షమగునట్లుగ, నాటింతున్ = పాతింతును. పెంపున్ = సమృద్ధిని, కనుము = పొందుమా.

విశే. వృక్షము బాగుగఁ బెరుఁగుటకును, వాడకుండుటకును, నధికమనోజ్ఞ మగుటకును, నిత్యానందదాయక మగుటకును నిందలిప్రదేశములు సూచకములు. పారిజాతముందెచ్చి మఱల నింద్రునకుఁగాని, యితరవనితలకుఁగాని యీనని తెల్పుటకును, కేవలము దాని శాశ్వతముగ నీస్వత్వముం గావింతునని తెల్పుటకును బెరటిచెట్టుగ నాటింతు నని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యతోఁ బల్కె నని సారస్యము నెన్నునది. కెలను. రూ. అ. కెలఁకు.

క. అని పలుకునంబుదశ్యా, మునిగర్జితమధురవాక్యముల సత్యామా
నిని నీపలతికవోలెం, గనుపట్టె సఖీమయూరికలు సెలరేఁగన్. 137

టీ. అని, పలుకు = మాటలాడు, అంబుదశ్యాముని ... వాక్యములన్ = నీలమేఘశ్యామునియొక్క గర్జితములఁబోలు తీయనిమాటలచే, సత్యామానిని = మానవతియైన సత్యభామ, నీపలతికవోలెన్ = కడిమిచెట్టువలె, సఖీమయూరికలు = చెలికత్తెలను నాఁడు నెమిళ్ళు, చెలరేఁగన్ = విజృంభింపఁగా, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

విశే. వర్షాకాలమున మేఘగర్జనము కల్గినతోడనే కడిమిచెట్టు పుష్పించుటయు,

నెమిళులు పురివిచ్చికొని యాడుటయుఁ బ్రసిద్ధమగుట, నంబుదశ్యామ మధుర గర్జితవాక్యములకలిమిని సత్యామానిని నీపలతికవోలి యగ్గపడుటయు, సఖీ మయూరికలు చెలరేఁగుటయు సంభవించె నని సారస్యము నెన్నునది. బలసూదను తోడ యుద్ధమొనర్చు సంకల్పమువలని యుత్సాహముమీఱఁ బ్రసంగించుటకతన శ్రీకృష్ణవాక్యములు గర్జితములంబోలె గంభీరము లయ్యెనని గ్రహించునది. ప్రియసఖి కవమానము తీరి యీప్సితార్థప్రాప్తి మిన్నగ నగుటంజేసి చెలికత్తెలకును సంతసము కల్గెవని గ్రహించునది. పూఁచినకడిమివలె సత్యయు మేటివికాసమున మించెనని తెల్పుటకు నీపలతికపదము ప్రయుక్తము. అలం. రూపకోపములు.

మ. దయమానాక్షివిలోక । లోకహితకృత్ప్రారంభ । రంభాకుచ
ద్వయదుర్గాధిపతిద్విషత్పఠితగాథావ్యక్తదోస్సార । సా
రయశస్సాంద్రదిశాంత । శాంతహృదయారజ్యన్న యాచార । చా
రయుతోపాయవిచార । చారణగణప్రస్తూయమానోదయా । 138

టీ. దయ.... విలోక-దయమాన = కనికరమువలె నొప్పు, అక్షి = కన్నుల యొక్క, విలోక = చూపుగలవాఁడ, లోక.... ప్రారంభ-లోక = ప్రజలకు హిత= ఇష్టమును, కృత్ = చేయునట్టి, ప్రారంభ = కార్యారంభములుగలవాఁడ!, రంభా ... దోస్సార-రంభా = రంభయొక్క, కుచద్వయ = స్తనద్వంద్వ మనెడు, దుర్గ = కోటలకు, అధిపతి = ప్రభువులైన, ద్విషత్ = శత్రువులచే, పఠిత = చదువఁబడిన, గాథా = చరిత్రములచే, వ్యక్త = విశదమగు, దోస్సార = బాహుబలముగలవాఁడ, సార .... దిశాంత-సార = శ్రేష్ఠమైన, యశః = కీర్తిచేత, సాంద్ర = తఱచైన, దిశాంత= దిగంతములుగలవాఁడ, శాంత ..... చార శాంత = ప్రశాంతమైన (క్షాంతి యుక్తమైన), హృదయ = మదియందు, అరజ్యత్ = పూర్ణమగుఁ బ్రకాశించు, నయాచార = నీతితోడినడతగలవాఁడ ! లేదా ! శాంతహృదయులను రంజింపఁ జేయు నీతి తోడినడవడికలవాఁడ, చార ... విచార - చార = మర్మజ్ఞులగువారితో, యుత =కూడిన, ఉపాయ = సామాద్యుపాయములయొక్క, విచార = విమర్శనము గలవాఁడ ! చారణ .... దయా-చారణగణ = చారణులసమూహముచే, ప్రస్తూయమాన = నుతింపఁబడు, ఉదాయ = అభివృద్ధిగలవాఁడ.

భా. కృష్ణరాయనిచూపులనుండి దయ యొల్కుచుండు ననియు, నాతఁ డేపనినైనను బ్రజాహితము గోరియే చేయుచుండు ననియు, నాతఁ డతనిం జంపిన పగతురు వీరస్వర్గముం జూరఁగొని రంభాపరిరంభసుఖము ననుభవించుచు నాతనిచరితముం గొనియాడుచుందు రనియు, నాతనికీర్తి దిగంతవిశ్రాంత మయ్యె ననియు, నాతనినడవడి సజ్జన సంస్తూయమాన మనియు, నాతఁడు చారచక్షువై సామదానభేదదండోపాయముల నరయు ననియు, నాతనియభివృద్ధి చారణజేగీయ మాన మనియు భావము.

విశే. ఇయ్యది ముక్తపదగ్రస్తము. పదాంతమున విడువఁబడినపదమును మఱల స్వీకరించుచు నడుపుటకే ముక్తపదగ్రస్త మనిపేరు. పాదాదినారబ్ధమైన పదము తుదిపాదపుఁ దుది నట్లే మఱల నావృత్తిచేసినచో, నదియే సింహావలోకన ముక్తపదగ్రస్తమే కాదగుంగాని ప్రథమపాదాదిని 'దయ' అనియుండ నంతిమపాదాంత మున 'దయా' అని గుర్వంతముగ నుండుటంజేసి చింత్యము.

క. ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ, కుతుకాగతసుకవినికరగుంభితకావ్య
స్మృతిరోమాంచవిశంకిత, చతురాంతఃపురవధూప్రసాదనరసికా ! 139

టీ. ప్రతివర్ష ... రసికా-ప్రతివర్ష = ప్రతిసంవత్సరమున నైన, వసంతోత్సవ = వసంతోత్సవమునందైన, కుతుక = సంతోషాతిశయముతో, ఆగత = వచ్చిన, సుకవినికర = సుకవిసమూహముచే, గుంభిత = కూర్పఁబడిన, కావ్య = కావ్యముల యొక్క, స్మృతి = స్మరణముచేనైన, రోమాంచ = గగుర్పాటుచే, విశంకిత = మిగులసందియమందు, చతుర = నిపుణులైన, అంతఃపురవధూ = అవరోధజనము యొక్క, ప్రసాదన = తేర్చుటయందు, రసికా = సరసుఁడవైనవాఁడా.

భా. ప్రతిసంవత్సరమున వసంతోత్సవమొనర్చు వేళలఁ గవు లేతెంచి సరసము లగు కావ్యముల నొనర్చుచుందు రనియుఁ, దత్కావ్యరసాస్వాదముంజేసి కృష్ణ రాయలకు రోమాంచము కలుగ, నది పెఱవనితలయందలియనురాగముకతనఁ దన కీరితిని సాత్వికోదయముకల్గినని వారు భావింతురేమో యను భయమున, నాతఁడు వారిసందియమును దొలఁగించి సరసగతినిఁ దేర్చుచుండు ననియు భావము.

విశే. ఆశ్వాసాంతపద్యమగు నిందుఁ గవి యీయాశ్వాసమునందైన శ్రీకృష్ణ కృతసత్యామనయరూపమగు సంపూర్ణకథను 'చతురాంతఃపురవధూ ప్రసాద నరసికా' అనుదానిమూలమున సూచించెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలు గోపము విడనాడి తనయెడం బ్రణయాపరాధము గావించిన తిరుమలదేవిని దేర్చుటను గూడ నిందుఁ గవి సూచించెననఁదగును. ఆతేర్చుటయుఁ దనకావ్యనిర్మితి మూలముననే జరిగెననునంశమును గవిఁ 'ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ ... సుకవిగుంభిత కావ్యస్మృతి....' ఇత్యాదిపదములమూలమున నిపుణముగఁ బ్రకటించెను. మఱియుఁ దనకావ్యముగూడ వసంతోత్సవవేళనే సృష్టమయ్యెనననునంశమునుగూడఁ దెలియఁ బఱచెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలపాండిత్యము రసజ్ఞతనుగూడఁ బ్రకాశమొనర్చెను. రాజు లక్కాలముననేగాక ప్రాచీనకాలమునుండియు వసంతోత్సవము జరుపువాడుక యున్నట్లు సంస్కృతకావ్యాదులవలనఁ దెలియవచ్చెడు.

నర్కుటము.-

ప్రసృతివిలోచనాకుసుమబాణ! దిశాలలనా
ఘుసృణపటీర లేపకృతికోవిద! బాహుతటీ
విసృమరకీర్తిజాల! రణవీక్షితవైరినృప
త్యసృగతిపంకిలాసిముఖ! యైందవవంశమణీ! 140

టీ. ప్రసృతి .... బాణ-ప్రసృతివిలోచనా = చేరెడుకన్నులుగల స్త్రీలకు, కుసుమ బాణ = పుష్పాయుధుఁడా! (మన్మథుఁడా!), దిశా ... కోవిద-దిశాలలనా = దిగంగ నలకు, ఘుసృణపటీర = కుంకుమపూవుతోడి మంచిగంధమును, లేప = పూయుట యను, కృతి = కార్యమందు, కోవిద = పండితుఁడా ! బాహు. జాల-బాహుతటీ = బాహుప్రదేశమునుండి, విసృమర = ప్రసరించునట్టి, కీర్తిజాల = కీర్తిసమూహము గలవాఁడ, రణ ... ముఖ-రణ = యుద్ధమునందు, వీక్షిత = చూడఁబడిన, వైరినృపతి = శత్రురాజులయొక్క, అసృక్ = రక్తముచే, అతిపంకిల = మిక్కిలి బురదగలదిగాఁ జేయఁబడిన, అసి = కత్తియొక్క, ముఖ = అగ్రముగలవాఁడ. ఐందవవంశమణీ! = చంద్రవంశశ్రేష్ఠుఁడా ! చంద్రవంశమనేవంశము (వెదురు) నకు మంచిముత్తియమైన వాఁడా! (చంద్రవంశముక్తాఫలమా!)

భా. కృష్ణరాయనిచూపులనుండి దయ యొల్కుచుండు ననియు, నాతఁ డేపనినైనను బ్రజాహితము గోరియే చేయుచుండు ననియు, నాతఁ డతనిం జంపిన పగతురు వీరస్వర్గముం జూరఁగొని రంభాపరిరంభసుఖము ననుభవించుచు నాతనిచరితముం గొనియాడుచుందు రనియు, నాతనికీర్తి దిగంతవిశ్రాంత మయ్యె ననియు, నాతనినడవడి సజ్జన సంస్తూయమాన మనియు, నాతఁడు చారచక్షువై సామదానభేదదండో పాయముల నరయు ననియు, నాతనియభివృద్ధి చారణజేగీయ మాన మనియు భావము.

విశే. ఇయ్యది ముక్తపదగ్రస్తము. పదాంతమున విడువఁబడినపదమును మఱల స్వీకరించుచు నడుపుటకే ముక్తపదగ్రస్త మనిపేరు. పాదాదినారబ్ధమైన పదము తుదిపాదపుఁ దుది నట్లే మఱల నావృత్తిచేసినచో, నదియే సింహావలోకన ముక్తపదగ్రస్తమే కాదగుంగాని ప్రథమపాదాదిని 'దయ' అనియుండ నంతిమపాదాంత మున 'దయా' అని గుర్వంతముగ నుండుటంజేసి చింత్యము.

క. ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ, కుతుకాగతసుకవినికరగుంభితకావ్య
స్మృతిరోమాంచవిశంకిత, చతురాంతఃపురవధూప్రసాదనరసికా ! 139

టీ. ప్రతివర్ష ... రసికా-ప్రతివర్ష = ప్రతిసంవత్సరమున నైన, వసంతోత్సవ = వసంతోత్సవమునందైన, కుతుక = సంతోషాతిశయముతో, అగత = వచ్చిన, సుకవినికర = సుకవిసమూహముచే, గుంభిత = కూర్పఁబడిన, కావ్య = కావ్యముల యొక్క, స్మృతి = స్మరణముచేనైన, రోమాంచ = గగుర్పాటుచే, విశంకిత = మిగులసందియమందు, చతుర = నిపుణులైన, అంతఃపురవధూ = అవరోధజనము యొక్క, ప్రసాదన = తేర్చుటయందు, రసికా = సరసుఁడవైనవాఁడా.

భా. ప్రతిసంవత్సరమున వసంతోత్సవమొనర్చు వేళలఁ గవు లేతెంచి సరసము లగు కావ్యముల నొనర్చుచుందు రనియుఁ, దత్కావ్యరసాస్వాదముంజేసి కృష్ణ రాయలకు రోమాంచము కలుగ, నది పెఱవనితలయందలియనురాగముకతనఁ దన కీరితిని సాత్వికోదయముకల్గినని వారు భావింతురేమో యను భయమున, నాతఁడు వారిసందియమును దొలఁగించి సరసగతినిఁ దేర్చుచుండు ననియు భావము.

విశే. ఆశ్వాసాంతపద్యమగు నిందుఁ గవి యీయాశ్వాసమునందైన శ్రీకృష్ణ కృతసత్యామనయరూపమగు సంపూర్ణకథను 'చతురాంతఃపురవధూ ప్రసాద నరసికా' అనుదానిమూలమున సూచించెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలు గోపము విడనాడి తనయెడం బ్రణయాపరాధము గావించిన తిరుమలదేవిని దేర్చుటను గూడ నిందుఁ గవి సూచించెననఁదగును. ఆతేర్చుటయుఁ దనకావ్యనిర్మితి మూలముననే జరిగెననునంశమును గవిఁ 'ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ ... సుకవిగుంభిత కావ్యస్మృతి....' ఇత్యాదిపదములమూలమున నిపుణముగఁ బ్రకటించెను. మఱియుఁ దనకావ్యముగూడ వసంతోత్సవవేళనే సృష్టమయ్యెననునంశమునుగూడఁ దెలియఁ బఱచెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలపాండిత్యము రసజ్ఞతనుగూడఁ బ్రకాశమొనర్చెను. రాజు లక్కాలముననేగాక ప్రాచీనకాలమునుండియు వసంతోత్సవము జరుపువాడుక యున్నట్లు సంస్కృతకావ్యాదులవలనఁ దెలియవచ్చెడు.

నర్కుటము.-

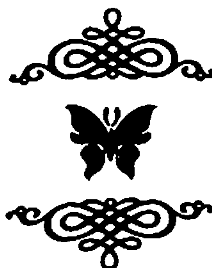
ప్రసృతివిలోచనాకుసుమబాణ! దిశాలలనా
ఘుసృణపటీర లేపకృతికోవిద! బాహుతటీ
విసృమరకీర్తిజాల! రణవీక్షితవైరినృప
త్యసృగతిపంకిలాసిముఖ! యైందవవంశమణీ! 140

టీ. ప్రసృతి .... బాణ-ప్రసృతివిలోచనా = చేరెడుకన్నులుగల స్త్రీలకు, కుసుమ బాణ = పుష్పాయుధుఁడా! (మన్మథుఁడా!), దిశా ... కోవిద-దిశాలలనా = దిగంగ నలకు, ఘుసృణపటీర = కుంకుమపూవుతోడి మంచిగంధమును, లేప = పూయుట యను, కృతి = కార్యమందు, కోవిద = పండితుఁడా ! బాహు. జాల-బాహుతటీ = బాహుప్రదేశమునుండి, విసృమర = ప్రసరించునట్టి, కీర్తిజాల = కీర్తిసమూహము గలవాఁడ, రణ ... ముఖ-రణ = యుద్ధమునందు, వీక్షిత = చూడఁబడిన, వైరినృపతి = శత్రురాజులయొక్క, అసృక్ = రక్తముచే, అతిపంకిల = మిక్కిలి బురదగలదిగాఁ జేయఁబడిన, అసి = కత్తియొక్క, ముఖ = అగ్రముగలవాఁడ. ఐందవవంశమణీ! = చంద్రవంశశ్రేష్ఠుఁడా ! చంద్రవంశమనేవంశము (వెదురు) నకు మంచిముత్తియమైన వాఁడా! (చంద్రవంశముక్తాఫలమా!)

విశే. 'వీక్షిత' అనుచో 'విక్షత' అని యుండిన లెస్స. పరాక్రమముకతన సంభవించుటంజేసి కీర్తి బాహుతటినుండి ప్రసరించుచున్న దనెను. సామాన్యముగఁ గవులు కీర్తినిఁ దెల్లఁగా నున్నట్లే వర్ణింతురు. ఇచ్చో నాసంప్రదాయము ననుసరించి పటీరలేపమనినం జాలును. కాని, కృష్ణరాయలకీర్తి యతులప్రతాప సంభూతమగుటంజేసి రక్తవర్ణ మిశ్రితపటీరలేపముతోఁ బోల్చెను. మఱియుఁ జందనమునఁ గుంకుమపూవుంగూర్చుటయు నాచారమైయుంట నీవర్ణన మెంతయు హృద్య మనఁ దగును.

ఇది నర్కుటవృత్తము. కొందఱు దీనినే కోకిలకాకమందురు. న.జ.భ.జ.జ.వ. గణములు. 11 అక్షరము యతిస్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయ నామధేయప్రణీతం బైనపారిజాతాపహరణం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ద్వితీయాశ్వాసము

సదనలోచనాబ్జద
యాసారమరందపోషితార్థిభ్రమరో
ల్లాసగుణమలయకూట
ప్రాసాదనివేశ! కృష్ణరాయమహీశా. 1

టీక. శ్రీసదన... నివేశ-శ్రీ = లక్ష్మికి, సదన = స్థానములగు, లోచన = నేత్రములను, అబ్జ = పద్మములసంబంధమైన, దయాసార = కృపావృష్టి యను, మరంద = పూఁదేనెచే, పోషిత = పోషింపఁబడిన, అర్థి = యాచులను, భ్రమర = తుమ్మెదలయొక్క, ఉల్లాసగుణ = వికాసగుణము గల, మలయకూటప్రాసాద = మలయకూట మనుమేడ, నివేశ = వాసముగాఁ గలవాఁడ!, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయభూమీశ, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

భావము. భ్రమరములు పద్మమరందముం గ్రోలి యెలమిమీఱఁ బద్మ గృహమున విహరించురీతిని, గృష్ణరాయల కనుదమ్ములనుండి వెల్వడుదయావృష్టి యన్మరందముం గ్రోలి యాచకభ్రమరము లాతనిమేడయం దెలమిమీఱ విహరించు చుండు ననియుఁ, దాదృశ యాచకభ్రమరవిహారాస్పదమగు మేడను గృష్ణరాయలు నివసించు ననియు భావము. అనఁగాఁ గృష్ణరాయలు దయమీఱ నర్థుల నాదరించువాఁ డనియుఁ, దాన వా రెల్లపుడును నాతనిమేడయం దెలమిమీఱ వర్తిలుదు రనియుఁ దాత్పర్యము.

విశేషార్థాదులు. కృష్ణరాయలనేత్రములు మహాభాగ్యలక్షణలక్షితములై విరిసిన తమ్ములంబోలి యొప్పుటయుఁ, గృష్ణరాయల కర్థులపైఁ గలయత్యాదరమును గమ్యములు. కృష్ణరాయఁడు - కర్మధారయం బియ్యది సిద్ధసమాసంబట్ల యగును. కావున నిట్టిసంజ్ఞా వాచకములకు మీఁదిసంస్కృతపదములతో సిద్ధసమాసము రాఁ దగును. 'లక్ష్మమావరతనయహా, చల్లమాంబానుతా' అనుమున్నగునవిట్టివి కవిప్రయుక్తములు గాన నగును. అలం. రూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ, వరున కిట్లను నమ్మౌనివల్లభుండు
పారిజాతంబుదే నిట్లుప్రతినవట్టి, చంద్రశాలకునేతెంచిచక్రధరుఁడు. 2

టీ. అవధరింపుము = శ్రద్ధగా వినుము, జనమేజయక్షితీశవరునకున్ = జనమేజయుఁడను రాజశ్రేష్ఠునకు, అమ్మౌనివల్లభుండు = అమునీశుఁడు, తేన్ = తెచ్చుటకు, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, చంద్రశాలకున్ = శిరోగృహమునకు, ఏతెంచి = వచ్చి.

వ్యా-విశే. అ+మౌనివల్లభుఁడు త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వము కల్గును. ఊష్మరేఫంబులకుఁ గలుగదు. ప్రతిన. వి. ప్రతిజ్ఞ. ప్ర.

ఏతెంచు = ఏగుతెంచు, అభ్యాగతి నరుగ్వాదులకుఁ దెంచుధాతు వను ప్రయుక్తమగును. అగుచో గువర్ణము విభాషను లోపించును.

మ. సరసాలాపముల న్వినోదకథలన్ సాత్రాజితీదేవిఁ బ్రే
మరసాంభోనిధి నోలలార్చి కడు సమ్మానంబు గావించి ని
ర్భరకౌతూహలవృత్తి నుండ ఘటికాపర్యాప్తిఘంటారవాం
తరనిర్ణీతములై వినంగఁబడియె న్మధ్యాహ్నశంఖధ్వనుల్. 3

టీ. సరసాలాపములన్ = రసము చిప్పిలుమాటలచేతను, వినోధకథలన్ = ఉబుసుపోకకై చెప్పుకొనెడుకథలచేతను, సాత్రాజితీదేవిన్ = సత్రాజిత్పుత్రిక యగు సత్యభామను, ప్రేమరసాంభోనిధిన్ = అనురాగరససాగరమున, ఓలలార్చి = ఈఁదులాడఁజేసి, సమ్మానము = గౌరవము, కావించి = చేసి, నిర్భరకౌతూహలవృత్తిన్ = సంపూర్ణసంతోష వ్యాపారముతో, ఘటికా .... నిర్ణీతములై-ఘటికా = గడియల యొక్క, పర్యాప్తి = నిండుటచేనైన, ఘంటారవ = గంటలచప్పుడుల యొక్క, అంతర = నడుమను, నిర్ణీతములై = నిర్ణయింపఁబడినవై, మధ్యాహ్నశంఖ ధ్వనుల్ = మధ్యాహ్నకాలముననైన శంఖముల మ్రోఁతలు.

వ్యా-విశే. ఓలలార్చి ప్ర. ఓలలాడు. అడోడుకూడుల డకారమునకుఁ జుక్కు పరమగునపుడు రేఫం బగు. కావించి-ఇంచుక్కుప్పుగాగమములు పరములగునపు

డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కు తెఱంగులం గానంబడియెడి.

తే. సమయకృత్యంబు లప్పుడు సలుపఁ దలఁచు
నలిననాభునిచిత్తంబు దెలిసి సత్య
భామకనుసన్న నుడిగంపుఁబద్మముఖులు
నిలిచి రంతంత వినయంబు దొలఁక నెదుట. 4

టీ. సమయకృత్యంబులు = కాలోచితకార్యములు, ఉడిగంపుఁబద్మ ముఖులు = సేవకురాండ్రు, కనుసన్నన్ = నేత్రసంజ్ఞను, అంతంతన్ = దగ్గఱ దగ్గఱఁగా.

వ్యా-విశే. ఉడిగంపుఁబద్మముఖులు-కర్మధారయంబున మువర్ణకమునకుఁ బుంపులగును. వానికిఁ బరుషములు పరములుగా నుగాగమమును సరళా దేశాదులును నగును.

క. తలిరాకుఁబోఁడి యొక్కతి, జలకమునకు వేళయనుచు శౌరికి వీణా
కలకలములఁగలకలనగు, పలుకుల మెలపొలయ విన్నపముగావించెన్. 5

టీ. తలిరాకుఁబోఁడి = చిగురాకువలె మనోజ్ఞురాలైనపడఁతి, జలకమునకున్ = స్నానమునకు, వీణాకలకలములన్ = వీణాధ్వనులను, కలకల = ఇది హాసధ్వన్య నుకరణము. నగు = నవ్వునట్టి, పలుకులన్ = మాటలతో, మెలపు = మృదుత్వము, ఒలయన్ = వ్యాపించునట్లు, విన్నపము = విజ్ఞప్తిని = కావించెన్ = చేసెను.

భా. ఒక యువతి స్నానమునకు వేళ యయ్యె నని శ్రీకృష్ణునకు వీణాధ్వనిని దిరస్కరింపఁజాలు మృదువులగుమాటలతో విన్నవించె నని భావము.

వ్యా-విశే. తలిరాకుఁబోఁడి-తలిరాకు = కర్మధారయంబునఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు. రూ. అ. తలిరుటాకు. అలరుఁబోఁ డీత్యాదు లుపమానపూర్వపదకర్మధారయంబులు.

ఉ. ఇంచినవేడ్క నాత్మహృదయేశ్వరిఁ గన్గొని శౌరి మందహా
సాంచితనేత్రుఁడై జలకమాడఁగ లెమ్మని పైఁడిచేలకొం
గించుక జాఱ నొక్కతరలేక్షణహస్తముఁ గేల నూఁదుచుం
గంచుకిసంచయంబు సముఖా యన గద్దియ డిగ్గె డిగ్గినన్. 6

టీ. ఇంచినవేడ్కన్ = అతిశయించినయానందముతో, శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆత్మహృదయేశ్వరిన్ = తనప్రాణేశ్వరియగు సత్యభామను, కన్గొని = చూచి, మంద హాసాంచితనేత్రుఁడై = చిఱునగవుతో నొప్పుకన్నులుగలవాఁడై, జలకమాడఁగన్ = స్నానము చేయఁగా, లెమ్ము అని, పైఁడిచేలకొంగు = బంగరుబట్టయొక్కచెఱఁగు, ఇంచుక = కొంచెము, జాఱన్ = ఒక్కతరళేక్షణహస్తమున్ = ఒక్క చంచలాక్షిచేతిని, కేలన్ = చేతితో, ఊఁదుచున్ = నొక్కిపట్టుకొనుచు, కంచుకిసంచయంబు = అంతఃపురపుఁగావలివారు, సముఖా = పరాకు, అనన్, గద్దియన్ = ఆసనమును, డిగ్గెన్ = దిగెను, డిగ్గినన్ = దిగఁగా, ఉత్తరపద్యముతోనన్వయము.

వ్యా-విశే. కేలన ఇది యౌపవిభక్తికము. ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశం బగు.

క. ప్రామినుకులపూఁబోఁడుల
సీమంతపుఁజెందిరంబుచే బలె నరుణ
శ్రీమించు నతనిపదముల
భామామణి యొర్తు పయిఁడిపావలు దొడిగెన్. 7

టీ. ప్రామినుకుల....మలెన్ - ప్రామినుకుల = వేదములనెడు, పూఁబోఁడుల = స్త్రీలయొక్క, సీమంతపు = పాపటలసంబంధమైన, చెందిరంబుచే బలెన్ = ఎఱ్ఱనిరంగుచేవలె, అరుణశ్రీన్ = ఎఱ్ఱనైనకాంతితో, మించు = ప్రకాశించు, అతనివదములన్ = ఆశ్రీకృష్ణునిపాదములందు, పయిఁడిపావలు = బంగరుపాదుకలను, తొడిగెన్ = కూర్చెను.

వ్యా-విశే. భగవానుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు డుపనిషన్మౌలితుఁడు కాన, నాతని

పాదము లాయుపనిషద్భామల పాపటందలి యారుణ్యమున నరుణము లయ్యెనని యెన్నునది. ఇందు శ్రీకృష్ణునివేదాంతవేద్యతను గవి సూచించెను. ప్రాఁత+మినుకులు = ప్రామినుకులు. ప్రాఁతాదులతొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగును. అలం. రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష.

తే. కేళిగతి మీఱ మజ్జనశాల కరిగి
శాతమన్యవమణిమయాసనమునందుఁ
గౌస్తుభాదివిభూషణోత్కరము నెల్ల
నొయ్య నొయ్యన సడలించి యున్నయంత. 8

టీ. కేళిగతిన్ = సవిలాసమగునడకతో, మజ్జనశాలకున్ = స్నానగృహమునకు, అరిగి = ఏఁగి, శాతమన్యవ ... నందు - శాతమన్యవమణిమయ = ఇంద్రనీలమణిమయమైన, ఆసనమునందున్ = గద్దియయందు, కౌస్తుభాది .... త్కరమునెల్లన్ = కౌస్తుభము మున్నగు నాభరణములనెల్లను, ఒయ్యనొయ్యన = మెల్లమెల్లగా, సడలించి = వదలించి, ఉన్నయంతన్ = ఉన్నమీఁద.

వ్యా-విశే. శతమన్యోరిదం శాతమన్యవమ్, అణ్ = ఇంద్రసంబంధమైనది.

-::: శ్రీకృష్ణుని మాధ్యాహ్నికస్నానము :::-

ఉ. కంపనలీలమై నసదుఁగౌ నసియాడఁ గుచద్వయంబు న
ర్తింప లలాటరేఖ చెమరింపఁగ హారలతాగుళుచ్ఛముల్
తుంపెసలాడఁ గంకణమృదుధ్వని తాళగతిం జెలంగఁగా
సంపెఁగనూనె యంటె నొకచంద్రనిభానన కంసవైరికిన్. 9

టీ. కంపనలీలమైన్ = చలనవిలాసముచే, అసదుఁగౌను = అల్పమగు నడుము, అసియాడన్ = మిగులఁ జలింపఁగా, లలాటరేఖ = నొసలిరేక, చెమరింపఁగన్ = చెమ్మగిల్లఁగా, హారలతాగుళుచ్ఛముల్ = హారములను లతలయొక్క గుంపులు, తుంపెసలాడన్ = నటింపఁగా, కంకణమృదుధ్వని = కంకణములయొక్క మెలపైనసవ్వడి, తాళగతిన్ = లయయొక్కరీతితో, చెలంగఁగాన్ = ఒప్పఁగా, ఒక

చంద్రనిభానన = ఒకచంద్రముఖి, కంసవైరికిన్ = శ్రీకృష్ణునకు, సంపెఁగనూనెన్ = సంపెంగ తైలమును, అంటెన్ = రాచెను.

వ్యా-విశే. కంపనలీలమై - తృతీయావిభక్తిప్రత్యయ మగు చేతవర్ణకమునకు బదులుగా 'మెయి, మై' అనునవి వికల్పముగఁ గల్గును. అసదుకొను-ఉదంతంబు లగుస్త్రీ సమంబులకును, పుంపులకును బరుషసరళములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు. ద్రుతముమీఁది కార్యములు. సమాసంబుల ద్రుతమునకు స్వత్వము లేదు. అసదుఁగొను. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁటెడుతేఁటులఁబోలఁ బెన్నెఱుల్
వేమఱు చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులం
గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగినీ రెడఁ జల్లి చల్లి గం
ధామలకంబు వెట్టె నొకయంగన కాళియనాగభేదికిన్. 10

టీ. తామరదోయిలోన్ = పద్మద్వంద్వమున, తగిలి = చిక్కుకొని, దాఁటెడు తేఁటులన్ = దాఁటుచున్న తుమ్మెదలను, పోలన్ = పోలఁగా, పెన్నెఱుల్ = పెద్ద వెండ్రుకలగుంపును, వేమఱు = మాటిమాటికి, చేతులన్ = హస్తములచే, పిడిచి, విప్పి, విదిర్చి = వదలునట్లుచేసి, నఖాంకురంబులన్ = గోరుమొలకలచే, కోమల లీలన్ = మృదువైన రీతితో, దువ్వి, తెలిగొజ్జఁగినీరు = తెల్లనిపన్నీరు, ఎడన్ = నడుమనడుమ, చల్లిచల్లి = చిలికిచిలికి, గంధామలకంబు = పరిమళించు నుసిరిక ముద్దను, ఒకయంగన = ఒక స్త్రీ, కాళియనాగభేదికిన్ = కాళియునడఁచిన శ్రీకృష్ణునకు, పెట్టెన్.

వ్యా-విశే. పెద్ద+నెఱులు = పెన్నెఱులు, సమాసంబునఁ బ్రాఁతాదుల తొలి యచ్చు మీఁదివర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబు. పరుషేతరములు పరము లగునపుడు వానికి ద్విత్వము కల్గును. తేఁటులు. రూ. అ. తేంట్లు. చేతులన్. ఇటి తివర్ణము లౌపకవిభక్తికములు. అవి ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరములగు నపుడు కొన్నిశబ్దములకుఁ బ్రాయికముగ నగును. "కాళియుఁడు కద్రువకుమారుఁ డు జనులు పెట్టిన భక్ష్యములు సర్పములన్నియు గరుడున కిచ్చుచుండఁ గాళియుఁ

డు వానిని గరుడున కొసంగకుండుటంజేసి, గరుడుఁ డాతనిపైఁ గోపమునూని వానిం దఱిమెను. దానంజేసి భయపడి కాళియుఁడు సౌభరిశాపవశమున గరుడునకుఁ జొఱరాని కాళిందిమడువుం జొచ్చెను. అతఁ డందుఁ బ్రవేశించుటం జేసి యందలిజలము విషమయ మగుటయు, జీవకోటి చచ్చుటయు సంభవింపఁ గృష్ణు డక్కొలనుఁ ప్రవేశించి కాళియునిశిరముం దనపాదమునఁ ద్రొక్కి, తజ్జాయల సంప్రార్థనము ననుసరించి వానిం జంపక పాతాళమున కణఁగఁ ద్రొక్కెను." అని తులాకావేరీమాహాత్మ్యము. అలం. ఉపమ.

మ. చెలువ ల్గొందఱు హేమకుంభములతోఁ జేసే నొసంగన్విని
ర్మలదోర్మూలరుచు ల్వెలిం బొలియఁ దోరంబైనచన్దోయిసం
దొలయ న్వేనలి జాఱ నిక్కి యరమే నొయ్యారమై వ్రాలఁగా
జలకంబార్చె లతాంగి యోర్తు యదువంశస్వామికిన్వేడుకన్. 11

టీ. కొందఱు చెలువలు = కొందఱు స్త్రీలు, హేమకుంభములతోన్ = బంగరు గిండ్లతో, చేసేన్ = ఒకరొకరిచేతిమీఁదుగా, ఒసంగన్ = ఈయఁగా, వినిర్మల దోర్మూలరుచుల్ = స్వచ్ఛములైన బాహుమూలములకాంతులు, వెలిన్ = బయటికి, పొలయన్ = వ్యాపింపఁగా, తోరంబైన = స్థూలమైన, చన్దోయిసందు = స్తన ద్వంద్వముయొక్క సందర్భము, ఒలయన్ = వ్యాపింపఁగా, వేనలి = కొప్పు, జాఱన్ = వీడఁగా, నిక్కి = ఉబ్బి, అరమేను = సంగోరుశరీరము, ఒయ్యారమైన్ = అందమైనరీతితో, వ్రాలఁగా = వంగఁగా, ఓర్తు లతాంగి ఒక తీవఁబోడి, వేడుకన్ = ఉత్సాహముతో, యదువంశస్వామికిన్ = యదుకుల భర్తయగు శ్రీకృష్ణునకు, జలకంబార్చెన్ = స్నానము చేయించెను.

వ్యా-విశే. చేసేన్ - 'చేసేతన్' అనుదాని క్లప్తరూపము. 'చన్దోయి' ఇందలి నకారము ద్రుతమనువంశము చింత్యము. నకారమాత్రము ద్రుత మనిన సరిపడును. అలం. స్వభావోక్తి.

సీ. చెంద్రికపూవన్నె జిలుఁగుదువ్వలువను
దడియొత్తె నొక్క కాంతాలలామ

కొనగోళ్ల నెఱులు సిక్కులు వాపి మెలపున
శిర సార్చె నొక్క లేఁజిగురుఁబోఁడి
వెన్నెలనిగ్గులు వెదచల్లెడుమడుంగు
లందిచ్చె నొక్కపూర్ణేందువదన
నవరత్నమయభూషణవ్రజంబులు మేనఁ
గీలించె నొకరాజకీరవాణి

తే. విరులసరు లిచ్చె నొకయరవిందగంధి
యలఁదెఁ జందన మొక ధవళాయతాక్షి
సుదతి యొక్కతె కపురంపుసురఁటి విసరె
నిలువుటద్దంబు నొకయింతి నిలిపె నెదుట. 12

టీ. చెంద్రికపూ ... వలువను = కుసుంబపుష్పవర్ణములుగల సన్ననికట్టు కోకను, ఒక్కకాంతాలలామ = మిక్కిలియందకత్తెయగు నొకతె, తడియొత్తెను. కొనగోళ్లన్ = గోరులకొసలచే, నెఱులు = వెంట్రుకలు, చిక్కులు = అల్లికొనుటలు. పాపి = పోఁగొట్టి, మెలపునన్ = మృదువుగా, ఒకలేఁజిగురుఁబోఁడి = ఒక లేఁజిగురువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలపడఁతి, శిరసు, అర్చెన్ = ఆరఁజేసెను. వెన్నెలనిగ్గులు = వెన్నెలయొక్క యుత్కృష్టకాంతులను, వెదఁజల్లెడు = వ్యాపింపఁజేసెడి, మడుంగులు = వస్త్రములను, ఒక్క పూర్ణేందువదన = పూర్ణచంద్రునింబోలు మోముగల యొకవనిత, అందిచ్చెన్ = సమర్పించెను. నవరత్న ... వ్రజంబులు = తొమ్మిదిజాతులరత్నములచే బహుళములైన యలంకారసమూహములను, ఒక రాజకీరవాణి = శుకరాజముయొక్క పల్కులంబోలుపలుకులుగల యొక యువతి, కీలించెన్ = అమర్చెను. విరులసరులను = పూదండలను, ఒకయరవిందగంధి = పద్మపరిమళమువంటి పరిమళముగల యొకవనిత, ఇచ్చెన్. చందనము, ఒకధవళాయతాక్షి = తెల్లనిదీర్ఘములైన కన్నులుగల యొకతరుణి, అలఁదెన్ = పూసెను. కపురంపుసురఁటిన్ = కర్పూరపువీవనను, ఒక్కతె సుదతి = మంచిదంతములుగల యొకతె, విసరెన్ = వీచెను. ఒక ఇంతి = ఒక స్త్రీ, నిలువుటద్దంబున్ = నిలిచి యుండు పెద్దయద్దమును, ఎదుటన్ = అభిముఖముగా, నిలిపెన్ = ఉంచెను.

విశే. అందకత్తెలలో మిన్నగాన నందమగువలువ నొసంగె ననియు. చిగురు వలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలది గానఁ జిగురులకొనలంబోలు కొనగోళ్లచే మెలపునఁ జుక్కఁదీర్చుట శిరసార్చుట నొనర్చె ననియుఁ, బూర్ణచంద్రునింబోలు మోముగలది గావున వెన్నెలనిగ్గులవెదఁజల్లు వస్త్రముల నొసంగఁగల్గె ననియు, రాజకీరవాణి (రాజపుత్రి) కావుననే రత్నాభరణరాజిఁ జక్కగ నమర్చె ననియుఁ, బద్మగంధి కావుననే కమ్మవిరుల నొసంగె ననియుఁ, దెల్లనిదీర్ఘములగుకన్నులు గలదికావుననే తెల్లనిచందనమును మేనఁ బూసె ననియు, కప్పురపుఁబలుకులం బోలు మేలుదంతములుగలది కావుననే కర్పూరపుసురఁటి విసరె ననియు, యౌవనపు మేనితళుకుల మించు నింతికావుననే తళతళ మెఱయు నద్దమును నిల్పె ననియు, నిట్టిందలి యువతీకృతకృత్యములు తత్తరుణీరూప విలాసానురూపములై, సాభిప్రాయములై వెలయుచున్నవి.

వ్యా-విశే. కప్పురము+సురఁటి - కర్మధారయంబుల మువర్ణకమునకుఁ బుంపులగు. నిలువు+అద్దము. కర్మధారయంబునఁ బేర్వాదుల కచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబగు, నవరత్నములు - 1. మౌక్తికము, 2. పద్మరాగము, 3. వజ్రము, 4. ప్రవాళము, 5. మరకతము, 6. నీలము, 7. గోమేధికము, 8. పుష్యరాగము, 9. వైడూర్యము.

క. కలికినిడువాలుఁగన్నుల, తళుకులు మణిదీపశిఖలుఁ దడఁబడ లక్ష్మీ
నిలయున కిచ్చిరి కొందఱు, నెలఁతలు మౌక్తికవిచిత్రనీరాజనముల్.

టీ. కలికి ... తళుకులు = మనోజ్ఞములగువాల్గన్నులతళతళలును, మణిదీప శిఖలున్ = మణిదీపాగ్రములును, తడఁబడన్ = వ్యత్యాసపడఁగా, కొందఱు నెలఁ తలు = కొందఱు వనితలు, మౌక్తికవిచిత్రనీరాజనముల్ = అణిముత్తెముల రూపమైన యాశ్చర్యకరములగు హారతులను, లక్ష్మీనిలయునకున్ = లక్ష్మీదేవికి స్థానమైన వానికి (శ్రీకృష్ణునకు) ఇచ్చిరి = ఇడిరి.

వ్యా-విశే. "ఇయ్యని మణిదీపాగ్రములు. ఇయ్యవి కన్నులతళుకులు" అని యేర్పడలేదనుటంజేసి కన్నులతళుకుల కసాధారణకాంత్యతిశయము

సూచితమయ్యెను. కప్పురపుటారతులుగాక మౌక్తికనీరాజనము లగుట విచిత్ర నీరాజనము లనెను. లక్ష్మీనిలయుండనుట సాక్షాన్నారాయణత్వము సూచితము. వాలు+కన్నులు-సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబులకును, బుంపుల కును బరుషసరళములు పరములగునపుడు నుగాగమంబగు. సమాసముల ద్రుతమునకు స్వత్వలోపసంశ్లేషములు గలుగవు.

మ. జలకం బాడి మడుంగు గట్టి మణిభూషాదీప్యమానాంగియై
కలపం బెంతయు వింతగా నలఁది చెంగల్వ ల్నెఱిన్మించ వే
నలిఁ గీల్కొల్పి పసిండియం దెరవళి న్రాయంచ లంతంత రాఁ
జెలులుం దానును సత్యభామ చనుదెంచెన్నాథుఁ డుప్పొంగఁగన్. 14

టీ. జలకంబాడి = స్నానముచేసి, మడుంగు = ధౌతవస్త్రము, కట్టి = ధరించి, మణిభూషాదీప్యమానాంగియై = మణిమయములగునలంకారములచేఁ బ్రకాశించు శరీరముగలదై, కలపంబు = మైపూఁత, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, వింతగాన్, అలఁది = పూసి, చెంగల్వల్ = ఎఱ్ఱకలువలు, నెఱిన్ = మనోహరముగా, మించన్ = ప్రకాశించునట్లు, వేనలిన్ = కొప్పును, కీల్కొల్పి = తుఱిమి, పసిండియం దెరవళిన్ = బంగరుటందియసవ్వడిచే, రాయంచలు = రాజహంసలు, అంతంతన్ = దగ్గఱదగ్గఱగా, రాన్ = రాఁగా, సత్యభామ, చెలులును దానును, నాథుఁడు, పతియగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఉప్పొంగఁగన్ = సంతసింపఁగా, చనుదెంచెన్ = ఏతెంచెను.

వ్యా-విశే. "అత్మార్థంబభిహితమగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు ధాతు విశేషణంబులకగు." అనుపద్ధతి నిచ్చో తాను శబ్దప్రధానముగనే క్రియ చనుదెంచెనని యేకవచనమున నమరియున్నది. రాయంచలంతంతరాననుటంజేసి హంస గమనముల మించి యమ్మందయాననడక లమరియుంటఁ దెలియనయ్యెడు. రాయంచ. ప్ర. రాజహంస. ఇందుఁ బ్రియవాల్లభ్యపాత్రమును సమయోచితమును నగురీతిని సత్యాశృంగారవేషమును గవి నిరూపించినాఁడు.

సీ. మాత్సర్యఘనమేఘమాలికాపగమప్రకాశితహిమధామకళ యనంగ
విరహనిశీథినీవిరమసంప్రాపితోన్మీలనామోదపద్మిని యనంగఁ

క్రోధదంతావళక్షోభవిభ్రమపునస్సంజాతనైర్మల్యసరసి యనఁగ
సంతాపనైదాఘసమయనిర్గమకోరకితనవమాలతీలతిక యనఁగఁ

తే. గాంతిఁ జెన్నారి వికసితస్వాంత యగుచుఁ
గలఁక యెంతయు దిగఁద్రోచి చెలువమెసఁగఁ
జేర వచ్చిన ప్రియభామ గారవించి
యున్న యత్తటి మురవైరిసన్నిధికిని. 15

టీ. మాత్సర్య .... కళ-మాత్సర్య = ఈర్ష్యయను, ఘన = గొప్పదగు, మేఘ మాలికా = మేఘపంక్తియొక్క, అపగమ = పోకచే, ప్రకాశిత = ప్రకాశింపఁజేయఁ బడిన, హిమధామ = చంద్రునియొక్క, కళ, అనంగన్ = అనునట్లుగ, విరహ ... పద్మిని, విరహ = వియోగమను, నిశీథినీ = రాత్రియొక్క, విరమ = తెగుటచేత (పోవుటచేత), సంప్రాపిత = పొందింపఁబడిన, ఉన్మీలన = వికాసమును, ఆమోద = పరిమళమునుగల, పద్మిని = పద్మలత, అనంగన్, క్రోధ .. సరసి-క్రోధ = కొపమను, దంతావళి = ఏనుఁగుసంబంధమైన, క్షోభ = కలఁతయొక్క, విభ్రమ = విశ్రాంతిచే (తొలఁగుటచే), పునః = తిరుగ, సంజాత = కలిగిన, నైర్మల్య = నిర్మలత్వముకల, సరసి = సరస్సు, అనంగన్, సంతాప .... లతిక - సంతాప = కాఁకయను, నైదాఘసమయ = గ్రీష్మకాలముయొక్క, నిర్గమ = పూర్ణమగు పోకచే, కోరకిత = మొగ్గతొడిగిన, నవ = క్రొత్తదగు, మాలతీలతిక = మాలతీలత, అనంగన్, కాంతిన్ = ప్రకాశముతో, చెన్నారి = సొగసునంది, వికసితస్వాంత అగుచున్ = వికసించినమదికలదై, కలఁక = కలఁతను, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, దిగన్ ద్రోచి = విడిచి, చెలువము = అందము, ఎసఁగన్ = ఒప్పఁగా, చేరన్ = దగ్గఱకు, వచ్చిన = ఏతెంచిన, ప్రియభామన్ = ప్రియకాంతను, గారవించి = సమ్మానించి, ఉన్నయత్తఱిన్ = ఉన్నయాసమయమున, మురవైరిసన్నిధికిని = శ్రీకృష్ణుని సమీపమునకు. ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

భా. మబ్బుతొలఁగుటచేఁ బ్రకాశించు చంద్రకళయట్లు మాత్సర్యము తొలఁ గుటకతన సత్యప్రకాశించెననియు, రేయికడచుటచేఁ జెందిన వికాసపరిమళములు

గల పద్మిని విధమున విరహవిరామమున సత్య ప్రకాశసంతసములనంది చెలువారెననియు, దంతావళ సంక్షోభము తొలఁగుటకతన మఱల నతిస్వచ్ఛమై మించు సరసుకరణి సత్యభామ క్రోధాపగమమున తిరుగ నెప్పటిరీతిని నైర్మల్యమునందెననియు, గ్రీష్మకాలము చనుటచే మొగ్గతొడిగినమాలతీలతికచందమున సాత్రాజితి సంతాపము పోవుటంజేసి యత్యుత్సాహముకలదయ్యెననియు భావము. సత్య మనసునకు వికాసమును నంగమునకుఁ బ్రకాశము గల్గెనని తాత్పర్యము.

వ్యా-విశే. అ+తఱిన్ = అత్తఱిన్. త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగఁ గల్గును. ఊష్మరేఫంబులకుఁ గలుగదు. అలం. రూపకానుప్రాణి తోత్ప్రేక్ష, ఉల్లేఖము.

-::: సత్యభామకడకు నారదుఁడు వచ్చుట :::-

క. చనుదెంచెఁ గలహభోజన, ముని రుక్మిణి వీడుకొల్ప మున్నీటిజలం
బున మజ్జనాదిమాధ్యం, దినకృత్యము లాచరించి నిష్ఠాపరుఁడై. 16

టీ. కలహభోజనముని = జగడముతిండిగాఁగలజడదారి, రుక్మిణి, వీడుకొల్పన్ = పంపఁగా, మున్నీటిజలంబునన్ = సముద్రోదకమున, మజ్జనాదిమాధ్యందిన కృత్యములు = స్నానమున్నగు మధ్యాహ్నసమయమునఁ జేయనగు కార్యములు, ఆచరించి = చేసి, నిష్ఠాపరుఁడై = నియమపరుండై, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

వ్యా-విశే. ముందు+నీరు = మున్నీరు. మున్నీరు+జలము = మున్నీటిజలము. సమాసమునఁ బ్రాఁతాదులతొలియచ్చు మీఁదివర్ణములకెల్ల లోపమును వానికిఁ బరుషేతరములు పరములగునపుడు ద్విత్వమును, బిదప వృత్తి నౌపవిభక్తికటివర్ణము నీరు శబ్దములోని రువర్ణమునకుఁ గల్గెను.

చ. అతనికి సత్యభామయు మురాసురవైరియు నాతిథేయస
త్కృతు లొనరించి యుండఁగ సతీమణు లిద్దఱు పళ్లెరంబు వె
ట్టితి మని విన్నవించినఁ దటిల్లతయు న్జలదంబు యామినీ
పతి వెనుకొన్న కైవడిఁ దపస్వియుఁ దామును భుక్తిశాలకున్. 17

టీ. అతనికిన్ = ఆనారదునకు, అతిథేయసత్కృతులు = అతిథి యోగ్యములగు సత్కారములు, ఒనరించి = చేసి, ఉండఁగన్, ఇద్దఱు సతీమణులు = ఇర్వురు వనితారత్నములు, పళ్లెరంబు పెట్టితిమి = భోజనపాత్రముల నమర్చితిమి, అని, విన్నవించినన్ = విజ్ఞాపనసేయ, తటిల్లతయున్ = మెఱపుఁదీఁగయు, జలదంబున్ = మేఘమును, యామినీ పతిన్ = చంద్రుని, వెనుకొన్నకైవడిన్ = వెంబడించినరీతిని, భుక్తిశాలకున్ = భోజనగృహమునకు, (మహానసమునకు).

విశే. తెల్లనినారదుఁడు చంద్రునివలెను, నాతని వెన్నంటిచను మెఱుఁగుఁ బోడి సత్యయు నీలనీరదగాత్రుఁడు కృష్ణుఁడును విద్యుల్లతాజలదములభంగిని నుండిరని తాత్పర్యము. భార్యాభర్తలఁ దటిన్మేఘములుగను దదనుసరణముగల ధవళదేహుని నారదుంజంద్రునిగను బోల్చుట యెంతయు హృద్యమైయున్నది. అలం. ఉపమ.

మ. చని గారుత్మతరత్న పాత్రికలఁ గంసద్వేషి సాంబాదినం
దనులు న్సాత్యకిముఖ్యసోదరులు నానాబంధుసంతానముం
దనమ్రోల న్వసియింప మౌనిపతి చెంతం దాను నర్హాసనం
బున నుండె న్భుజియింప వీవనల నంభోజేక్షణ ల్వీవఁగన్. 18

టీ. చని = ఏగి, కంసద్వేషి = కంసవైరి శ్రీకృష్ణుఁడు, గారుత్మతరత్న పాత్రికలన్ = గరుడపచ్చలచేనైన పాత్రలందు, సాంబాదినందనులున్ = సాంబుఁడు మొదలగు కుమారులును, సాత్యకిముఖ్యసోదరులు = సాత్యకిమొదలగు నన్నదమ్ములును, నానాబంధుసంతానమున్ = వివిధబంధులసమూహమును, తన మ్రోలన్ = తన సన్నిధిని, వసియింపన్ = నివసింపఁగా, తాను, మౌనిపతిచెంతన్ = మునీశుని సమీపమున, అర్హాసనంబునన్ = ఉచితాసనమున, భుజియింపన్ = భోజనము సేయఁగా, వీవనలన్ = తాళవృంతములచే, అంభోజేక్షణల్ = పద్మేక్షణలు, వీవఁగన్ = విసరఁగా, ఉండెన్.

వ్యా-విశే. భుజియింపన్. రూ. అ. భుజింపన్.

సీ. శాకపాకంబులచవులు వక్కాణించు
గతిఁ గంకణంబులు గల్లుమనఁగ
నతివేగ మిడుఁడు మీ రనుమాడ్కి మేఖలా
కీలితరత్నకింకిణులు మొరయఁ
గలమాన్నరుచితోడఁ గలహించుజాడ దు
వ్వలువపింజెలు ఫెళఫెళ యనంగ
నారగింపుఁడు మీర లని ప్రియం బాడెడు
పొలుపున మెట్టియ ల్గులుకరింప

తే. నలరుఁబోఁడులు వడ్డింప నచటఁ గలహ
భోజియును దాను బహుభక్ష్యభోజ్య లేహ్య
చోష్యపానీయముల మధుసూదనుండు
సారెఁ గొనియాడుచును వేడ్క నారగించె

టీ. శాకపాకంబులచవులు = కూరలయొక్కయు వంటకముల యొక్కయు రుచులు, వక్కాణించుగతిన్ = చెప్పెడురీతిని, కంకణంబులు = ముంజేతిన గలవిశేషములు, గల్లుమనఁగన్ = గల్లుమని శబ్దింపఁగా, అతివేగము = మిగుల వేగము, ఇడుఁడు = పెట్టుఁడు, మీరు, అనుమాడ్కిన్ = అనువిధముగ, మేఖలా కీలితరత్నకింకిణులు-మేఖలా = నడుమునకిడిన యాభరణవిశేషమందు, కీలిత = స్థాపింపఁబడిన, రత్న = రత్నవికారములగు, కింకిణులు = చిఱుగంటలు, మొరయన్ = ధ్వనిచేయఁగా, కలమాన్నరుచితోడన్ = వరియన్నపుఁగాంతితో, కలహించుజాడన్ = వాదులాడురీతిని, దువ్వలువపింజెలు = కట్టుబట్టయొక్క కుచ్చెలు, పెళపెళ యనంగన్ = పెళపెళయనఁగా, పెళపెళధ్వన్యనుకరణము. మీరలు, ఆరగింపుఁడు = భుజింపుఁడు, అని, ప్రియము = ప్రియవాక్యము, ఆడెడుపొలుపునన్ = పల్కెడు చందమున, మెట్టియలు = మట్టెలు (పాదపు వ్రేళ్లకమర్చు నాభరణ విశేషములు), గులకరింపన్ = శబ్దింపఁగా, అలరుఁబోఁడులు = పుష్పమువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగల యువతులు, వడ్డింపన్ = కావలసిన శాకపాకములఁ బాత్రములనిడఁగా, అచటన్ = అచ్చోట, కలహభోజియును = జగడము తిండిగాఁ

గల జడదారియు, తాను, మధుసూదనుండున్ = శ్రీకృష్ణుఁడును, బహు .... పానీయములన్ - బహు = అనేకములగు, భక్ష్య = కొఱికితినఁదగిన వానిని, (అప్పడములు వడియములు మొదలగునవి), భోజ్య = భుజింపఁదగినవానిని (అన్నాదులు), లేహ్య = నాలుకచేనాస్వాదింపఁదగినవానిని (పచ్చడులుమున్నగునవి), చోష్య = పీల్చఁదగినవానిని (ఫలరసములు మొదలైనవి), పానీయములు = త్రాగఁదగినవానిని (పాయసము మున్నగునవి), సారెన్ = మాటిమాటికి, కొనియాడుచున్ = పొగడుచు, వేడ్కన్ = సంతసమున, ఆరగించెన్ = భుజించును.

భా. యువతులు వడ్డించునపుడు కల్గిన కంకణములగల్లనుశబ్దము శాకపాకముల రుచులం దెల్పురీతినుండెననియు, మేఖలయందలి చిఱుగంటల మ్రోఁత యతివేగ వడ్డింపుఁడని పల్కుచున్న ట్లుండెననియు, దువ్వలువపింజెల పెళపెళలు వరియన్నపుఁగాంతితోఁ గలహించుగతి నొప్పెననియు, మెట్టియల మ్రోఁతలు భుజింపుఁడని ప్రియముఁబల్కు చున్నట్లుండెననియు భావము.

వ్యా-విశే. కలహభోజియును దాను నారగించె. ఆత్మార్థంబభిహితమగునపుడు తల్లింగ సంఖ్యాభిదాయివచనంబు తద్విశేషణక్రియలకగు ననుపద్ధతి ననుసరించి యిచ్చోఁ గ్రియతానుశబ్దమునకు సంబంధించురీతి నేకవచనముగఁ బ్రయుక్త మయ్యెను. ఆత్మార్థకమగు తాను శబ్దము నామతదేతద్యత్కిమర్థంబులకుఁ బునర్గ్రహణంబునఁ బ్రథమాద్యంతంబై పూర్వపరంబులుగ నభిహితమగుననుపద్ధతి నిచ్చో నామవాచకమగు మధుసూదన పదమునకుఁ బూర్వమునఁ బ్రయుక్త మయ్యెను. ఇందు 'పింజలు' అనిపాఠము గానంబడెడి. 'పింజ' అనుదానికి 'కుచ్చె' అనునర్థము కోశముల గానరాదు. కాన 'పింజెలు' అని పాఠముండఁ దగును. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. వామనేత్రీకరాంచలావర్జ్యమాన
కనకభృంగారుకర్కరికాముఖాగ్ర
గళితగంధోదకంబులఁ గంసవైరి
చేతులను వార్చె బాంధవశ్రేణితోడ. 20

టీ. కంసవైరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, వామనేత్రీ .... కంబులన్ - వామనేత్రీ = చక్కని కన్నులుగలవనితలయొక్క, కర = హస్తములయొక్క, అంచల = కొనల నుండి, ఆవర్జ్యమాన = పంచఁబడుచున్న, కనక = బంగారువికారములగు, భృంగారు = గిండ్లయొక్క, కర్కరికాముఖ = ద్వారాగ్రముయొక్క, అగ్ర = కొసనుండి, గళిత = జాఱునట్టి, గంధోదకంబులన్ = పరిమళోదములను, చేతులను, వార్చెన్ = కడుగుకొనెను.

క. అప్పుడు తాంబూలంబులు, గప్పురమును జాలవల్లికలఁ బడఁతులచే
నిప్పించె బంధుకోటికి, నప్పద్మదళాయతాక్షుఁ డంతట సతియున్. 21

టీ. అప్పద్మదళాయతాక్షుఁడు = ఆతమ్మిరేకులంబోలె దీర్ఘములైన కన్నులు గల శ్రీకృష్ణుఁడు, జాలవల్లికన్ = చిత్రంపుఁబనులుచేసిన తమలపాకుల పళ్లెరములతో, బంధుకోటికిన్ = చుట్టములగుమికి, తాంబూలంబును, కప్పురమును, ఇప్పించెన్ = ఇచ్చునట్లు చేసెను.

వ్యా-విశే. కప్పురము. ప్ర. కర్పూరము.

తే. అంతిపురమున నుచితకృత్యములు దీర్చి
చంద్రశాలాస్థితుం డైనశౌరికడకు
సంతసంబున వచ్చి యాసంయమీంద్రు
నడుగులకు నెఱఁగుడు నతఁ డాదరమున. 22

టీ. అంతిపురమునన్ = శుద్ధాంతమున, ఉచితకృత్యములు = అర్హములగు కార్యములను, తీర్చి = చక్కఁబెట్టుకొని, చంద్రశాలాస్థితుండైన = శిరోగృహ మందున్న, శౌరికడున్ = శ్రీకృష్ణునిసమీపమునకు, సంతసంబునన్ = సంతోషముతో, వచ్చి, సత్యభామ కర్తయధ్యాహార్యము. సంయమీంద్రునడుగులకున్ = మునీశుని పాదములకు, ఎఱఁగుడున్ = నమస్కరింపఁగా, అతఁడు = ఆ నారదుఁడు, ఆదరమునన్ = మన్ననతో, ముందట 'ఇట్లనియెన్' అనువాక్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. సంతసము. ప్ర. సంతోషము. సంయమీంద్రునడుగులకున్ = షష్ఠీసమాసమున నుకార బుకారముల కచ్చుపరమగునపుడు నుగాగమంబగు.

వ. ఇట్లనియె. 23

మ. పతి నీవై విహరింపఁగా జనము సంభావింపఁగా బంధుసం
తతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత ల్చూచి లజ్జింపఁగా
నతులప్రాభవవైభవోన్నతులప్రోవై యిట్లు వర్తించునీ
కితరస్త్రీజనబుద్ధి దీవనలు నే నే మిచ్చెద న్మానినీ !

టీ. మానినీ = మానవతీ ! ఇయ్యది సాభిప్రాయము. పతి = భర్త, నీవు+ఐ = నీవై, విహరింపఁగా, అనన్యసామాన్యమగు భర్తృవాల్లభ్యము సూచితము. జనము = లోకము, సంభావింపఁగాన్ = మన్ననసేయఁగా, లోకశ్లాఘ్యచరిత్రము సూచితము. బంధుసంతతి = చుట్టముల సమూహము, కొనియాడఁగాన్ = నుతింపఁగా, బంధ్వాదరణము సూచితము. సవతికాంతలు = సపత్నులు, లజ్జింపఁగాన్ = సిగ్గుపడఁగా, సవతులెల్లరిలో నెల్లవిషయముల గొప్పందనము కల్గియుండుట సూచితము. అతుల .... న్నతులప్రోవు - అతుల = సాటిలేని, ప్రాభవ = ప్రభుత్వము యొక్కయు, వైభవ = విభవముయొక్కయు, ఉన్నతుల = అభివృద్ధులయొక్క, ప్రోవు = పోక, లేదా ప్రభుత్వవిభవాభివృద్ధుల పోక, ఐ = అయి, ఇట్లు = ఈ గతిని, వర్తించు = ఉండునట్టి, నీకున్, ఇతరస్త్రీ జనబుద్ధిన్ = అన్యవనితా జనసంభావనను, దీవనలు = ఆశీస్సులు, నేను, ఏమిచ్చెదన్ = ఏమీయఁగలను?

భా. పతి నీవై విహరించుటంజేసి నీకు భర్తృవాల్లభ్యమా నిండుగఁగలదు. జనము నిను బహూకరించుటంజేసి జనశ్లాఘయా యమరియున్నది. బంధుసంతతి నినుఁ బొగడుటంజేసి చుట్టాలసురభివై యొప్పియుంటివి. సవతులు నినుగాంచి సిగ్గుపడుచుండుటంజేసి సపత్నులెల్లరిలో మేటివగుట స్పష్టము. ఇట్లు స్త్రీకిఁ గావలయు ప్రాభవవైభవోన్నతులన్నియు నమరియుంట సామాన్యవనితాబుద్ధిని నేనేమి నీకు దీవనలిత్తును?

విశే. పతి నీవైయనుటంజేసి స్వాధీనభర్తృకతయు, నతులప్రాభవవైభవోన్నతుల ప్రోవనుటంజేసి తత్సమృద్ధ్యతిశయమునుగల్గి విఱ్ఱవీగుటయు వ్యంగ్యము లగుచున్నవి. మానినియనుట ప్రకృతావస్థాసూచకము.

మ. అనికైనం బతి నిన్నుఁబాసి చనెనో ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా
నిను మన్నింపఁడొ నీమనోరథముల న్నెయ్యంబుతోఁ జేయఁడో
చనవు ల్నీవలె నెవ్వరేఁ గనిరొ నీసౌభాగ్య మింతంతయే
నినుఁ బోలంగల రబ్జగంధు లన వింటే యెందు సాత్రాజితీ! 25

టీ. పతి = మగఁడు, అనికిన్ + ఐనన్ = యుద్ధమునకైనను, నిన్నున్ + పాసి = నిన్నువిడిచి, చనెనో = వెళ్లెనో ? ప్రాణంబు ప్రాణంబుగాన్ = ప్రాణాధికముగా, నినున్, మన్నింపఁడొ = సమ్మానింపఁడో? నీమనోరథములన్ = నీకోర్కులను, నెయ్యంబుతోన్ = స్నేహంబుతో, చేయఁడో = ఒనర్పఁడో? నీవలెన్, ఎవ్వరేన్ = ఎవ్వరైనను, చనవుల్ = ప్రేమతోడి స్వాతంత్ర్యములను, కనిరొ = పొందిరో? నీ సౌభాగ్యము = నీ ప్రియవాల్లభ్యము, ఇంతంతయే = ఇంతప్రమాణ మంత ప్రమాణమా? కొలఁదిలేనిదనుట. అబ్జగంధులు = పద్మగంధులు, నినున్, పోలన్ + కలరు, అన్ = అనగా, సాత్రాజితీ = సత్యభామా! ఎందున్ = ఎచ్చటనైనను, వింటివి+ఏ-వింటే = వింటివా?

విశే. నరకాసురునిపై నలనాఁ డేగునదనున నిను విడువలేదు. నేఁడు పారిజాతమును గొనునదనునఁగూడ నిను శ్రీకృష్ణుఁడు విడువఁబోఁడు. అని "అనికైనన్ బతి నిన్నుఁబాసి చనెనో" అనువాక్యము మూలమున జరిగినదానిని జరుగఁబోవు దానిని గథాంశమును సూచించె. నీవలనాఁడు నరకాసురయుద్ధమున నొనర్చిన యుపకృతిననుసరించి నిను బ్రాణాధికగాఁ జూచుట సంభవించె. మఱియు నీవెద్దొ నింగోరిన నద్దానిం దప్పక కూర్చుననుటంజేసి పారిజాతము నీకు సులభమే యను నంశము సూచితము. శ్రీకృష్ణుని చనవును జూరఁగొనిన నిందు సౌభాగ్యమున మించునీకుఁ బారిజాతము దుర్లభము గాదు సుమా యనియు నుత్తరార్ధమున సూచించెను.

వ్యా-విశే. వింటివి+ఏ. లిడ్లొట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ఎవ్వరేన్ = ఎవ్వరేని, అపిశబ్దార్థక హ్రస్వేకారమునకు లోపంబగు. లోపింపఁగా మిగిలిన నకారపొల్లు ద్రుతమని యంగీకరింపవలయు.

క. అటు లైనను గానిమ్మొ, కుటిలాలక! నీకు మగఁడు గోరినకోర్కుల్
ఘటియించుఁగాక తా నెం,తటికార్యం బైన డించి నాదీవనలన్.

టీ. అటులైనను = వనితలకు వలయునన్నియుఁ గలిగియున్నను. ఓకుటిలాలక = ఓవక్రములైన కుంతలములు గలదాన! మగఁడు, నీకు, కోరిన కోర్కులు, తాను, ఎంతటి కార్యంబైనను = ఎంతగొప్పపనియైనను, డించి = దించి, విడిచి, నాదీవనలన్ = నా యాశీర్వాదములచే, ఘటియించుఁగాక = సమకూర్చుఁగాక.

విశే. వక్రకుంతలయనుటంజేసి వక్రబుద్ధి గలదానవనియు, దాన నిను ఋజుస్వాంతంజేయఁ మగఁ డితరములవీడిగూడ నీకోర్కుల సర్వధా కూర్పక మానఁ డనియు, నొకవేళ యందేమేని పొరపాటు కల్గునని నీకు సందేహముగలదేమో యట్టి సందియముగూడ నవి తథవచనుఁడనగు నా యాశీఃప్రభావమున నడుగం టుననియు, సత్యాశీలమును, దనప్రభావమును బ్రకటించుచు, మౌని ప్రసంగించె. దీనఁ బారిజాతసుమము నీకుఁ గరస్థమను మాటయు సూచితమయ్యె. రుక్మిణీ సత్యలయొద్దనాడిన పైవాక్యములు కలహప్రియతంజాటుచు. నారదునకుఁగల కలహాశనసంజ్ఞ నన్వర్థముగఁ జేయుచున్నవి.

క. అని పలికి శౌరిఁ గనుఁగొని
దనుజాంతక! పోయివచ్చెదను మఱవకుమీ
నను నావుడు గోపవధూ
జనవంచకుఁ డనియెఁ గార్యసంఘటనేచ్ఛన్. 27

టీ. శౌరిన్ = శ్రీకృష్ణుని, కనుఁగొని = చూచి, దనుజాంతక = రాక్షసాంతక, పోయివచ్చెదను = వెడలివత్తును, ననున్, మఱవకుమీ = విస్మరింపకుమీ, నావుడున్ = అనినపిదప, గోపవధూజనవంచకుఁడు = వ్రేఁతల మోసగించువాఁడు, శ్రీకృష్ణుఁ

డు, కార్యసంఘటనేచ్ఛన్ = (తలఁచిన) పనిని కూర్చుకోర్కెతో, అనియెన్.

వ్యా-విశే. పారిజాతాపహరణరూపకార్యసంఘటనము నన్ను మఱచిన మఱుఁగు పడుం గాన నన్ను మఱవకుమనియె. మఱియు రుక్మిణీసత్యలయొద్దఁ దానొనర్చిన ప్రసంగము శ్రీకృష్ణునకుఁ గోపకారణమై తన్ను పేక్షించునేమో యనియుఁ దన్ను మఱవకుమని యమ్మౌని పల్కె. పోవుదుననిపల్కుట యమంగలమౌటఁ బోయివత్తుననుట లోకవ్యవహారప్రసిద్ధము. నావుడు అనుధా త్వానంతర్యార్థక రూపము.

చ. **అదితి మొఱంగి కుండలము లానరకుండు హరించె వాని నేఁ**
గదనములోనఁ ద్రుంచి యవి గైకొని దాఁచితి నాఁటనుండియుం
బదిలముగాఁగ నన్నడుగఁ బంపనికారణ మేమి లాఁతినే
యిదె చనుదెంచి యిత్తుననుమీ శతమన్యునితోడ సంయమీ! 28

టీ. అదితిన్ = దేవతలతల్లిని, మొఱంగి = ఆమెనువంచించి (మోసపుచ్చి), ఆనరకుండు = ఆనరకాసురుఁడు, కుండలములు = కర్ణాభరణములు, హరించెన్ = దొంగిలించెను. వానిన్, నేను, కదనములోనన్ = యుద్ధములోపల, త్రుంచి = చంపి, అవి = ఆకుండలములు, కైకొని = తీసికొని, నాఁటనుండియున్ = నాఁడుమొదలుకొని, పదిలముగాఁగన్ = జాగరూకముగాఁగ, దాఁచితిన్, నన్నున్, అడుగన్ = (వానినీయుమని) అడుగుటకున్, పంపని = (ఏవానినైన) అనుపని, కారణమేమి = హేతువేమి? లాఁతినే = అన్యుఁడనా? సంయమీ = ఓమునీ, ఇదె = ఇదిగో, త్వర సూచితము, చనుదెంచి = వచ్చి, ఇత్తును = ఇచ్చెదను, అని, శతమన్యునితోడన్ = దేవేంద్రునితో, అనుమీ = పల్కుమీ!

విశే. మఱువకుండుమని పల్కిననారదున కీశ్రీకృష్ణప్రసంగము సంతోషదాయక మగుంగదా ! శతమన్యుఁడు - నూఱుయజ్ఞములు చేయువాఁడే యింద్రపదార్హుఁడగుట, దేవేంద్రునకు శతమన్యుసంజ్ఞ సంభవించె.

చ. **అని వినయంబుతోడఁ గలహాశనసంయమి వీడుకొల్పి యం**

గనయును దాను నచ్చుట జగత్పతి జూదపువేడ్క నున్నచో
దినకరమండలం బపరదిగ్గిరికూటముఁ జేరె యాదవీ
జనమదిరారసారుణవిశాలదృగంచలవంచకచ్ఛవిన్. 29

టీ. అని, వినయంబుతోడన్ = అడకువతోడ, కలహాశనసంయమిన్ = జగడము తిండిగాఁ గలమునిని (నారదుని), వీడుకొల్పి = పోవననుజ్ఞనిడి, అంగనయును = సత్యభామయు, తానున్, జగత్పతి = జగన్నాథుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు, అచ్చుటన్ = అచ్చోట, జూదపువేడ్కన్ = ద్యూతోత్సాహమున, ఉన్నచోన్ = ఉన్నసమయమున, దినకరమండలము = సూర్యమండలము, యాదవీజన ... ఛవిన్ - యాదవీజన = యాదవాంగనాసమూహము యొక్క, మదిరారస = మద్యరసముచే, అరుణ = ఎఱ్ఱనైన, విశాలదృగంచల = వెడల్పగు దృష్టుల కొనలను, వంచక = వంచించు (తిరస్కరించు), ఛవిన్ = కాంతితో, అపరదిగ్గిరి కూటమున్ = అస్త్రాద్రిశిఖరమును, చేరెన్ = పొందెను.

భా. ఇట్లని నారదుని వీడుకొల్పి శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామతో జూదమాడుచు నచ్చో నుండునదనున, సూర్యమండలము మద్యరసాస్వాదమున నరుణములగు యాదవాంగనల కనుకొనలఁ దిరస్కరించు కాంతిఁగల్గి యస్త్రాద్రిం జేరెను.

-:: సాయంకాలవర్ణనము ::-

ఉ. ఆయతతేజము ల్దఱిగి యంబుజబాంధవుఁ డస్తసీమకుం
బోయినఁ జూచి వేచినతమోవిభుఁ డంప దినాంతయోధుఁ డీ
చాయఁ దదీయపత్నిఁ బెలుచం బడ నీడిచికొంచుఁ బోయెడిం
గో యనుమాడ్కి నంతట శకుంతరవంబు చెలంగె నెల్లెడన్. 30

టీ. అంబుజబాంధవుఁడు = పద్మబంధువగు సూర్యుఁడు, అయతతేజముల్ = దీర్ఘములైన కిరణములు, తఱిగి = తగ్గి (నశించి), అస్తసీమకున్ = అస్త్రాద్రిప్రదేశమునకు, పోయినన్ = పోఁగా, చూచి, వేచిన = కాచికొనియున్న, తమోవిభుఁడు = చీఁకటియనురాజు, అంపన్ = పంపఁగా, దినాంతయోధుఁడు = సాయంకాలమనెడు

జోదు, తదీయపత్నిన్ = ఆసూర్యపత్నిని, ఈచాయన్ = ఈఛాయాదేవిని (ఈనీడను), పెలుచన్ = క్రూరముగా, పడన్ = భూమిపైఁ బడునట్లు, ఈడిచికొంచున్ = లాఁగికొనుచు, పోయెడిన్ = పోవుచుండెడిని, అంతటన్ = ఆసమయమున, (ఆమె) కోయనుమాడ్కిన్ = కోయని కుయివెట్టునట్లు, ఎల్లెడన్ = అంతటను, శకుంతరవంబు = పక్షులధ్వని, చెలంగెన్ = ఒప్పెను.

భా. తనకుఁ బగతుఁడగు ప్రభాకరుఁ డెపుడు నిస్తేజస్కుఁడగు నెపుడాతనిపైఁ గల కసిఁదీర్చికొందునని కాచికొనియున్న చీఁకటిరాజు. ప్రభఁ దఱిగి పగటిరా జస్తాద్రిని మఱుఁగువడఁగా, నప్పగతుని జాయనుచాయను గ్రూరముగ భువిం బడఁద్రోసి లాఁగికొని పోవుచుండెననియు, నయ్యెదనున నామెపెట్టుకుయియో యనుమాడ్కి పక్షులరవ మంతటఁ జెలంగెననియు భావము. సాయంకాలమైనతోడనే ఛాయలు దూరదూరములై నశించుటయుఁ, బక్షులరవము లెల్లయెడల మిక్కుటముగ రేఁగుటయు నైజమగుటం జేసియు, చాయశబ్దమునకు ఛాయానాతపము లర్థము లగుటంజేసియు, ఛాయ సూర్యపత్నిగాఁ జెప్పుట ప్రసిద్ధవిషయ మగుటంజేసియు, తేజస్తిమిరములు పరస్పరవిరోధులగుటం జేసియుఁ, గవి యటూహింప నవకాశముగల్గెనని గ్రహించునది.

అలం. శ్లేషమూలకరూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

చ. ఇనుదెసఁ జూడ నోడి తల లెత్తక నీటఁ దదీయబింబముం
గని వగ జక్కవల్మొగ మొగంబులు సూచుచుఁ గుంది మూర్ఛఁ జెం
దినదెసఁ జూడలేక జలదేవత హా! యని కన్ను మోడ్చెనా
వనరుహము ల్ముడింగె సహవాసులదుఃఖము నెయ్యు రోర్తురే? 31

టీ. జక్కవలు = చక్రవాకద్వంద్వములు, ఇనుదెసన్ = సూర్యునివైపు, చూడన్ = చూచుటకు, ఓడి = అసమర్థములై, తలలు = శిరస్సులు, ఎత్తక = మీఁదికెత్తక, నీటన్ = ఉదకమున, తదీయబింబమున్ = ఆసూర్యునిబింబమును, కని = చూచి, వగన్ = దుఃఖముతో. మొగమొగంబులు = ఒకరిమొగము నొకరు,

చూచుచు, కుంది = దుఃఖించి, మూర్ఛన్ = విస్మృతిని (నిశ్చేష్టతను), చెందినదెసన్ = పొందినదిక్కును, జలదేవత = జలాధిదేవత, చూడలేక = చూడఁజాలక, హా = అయ్యో, అని, కన్ను = నేత్రము, జాత్యేకవచనము. మోడ్చెన్ = మూసికొనెను. నాన్ = అనునట్లు, వనరుహముల్ = నీటఁబుట్టినపద్మములు, ముడింగెన్ = ముకుళించెను. నెయ్యురు = స్నేహితులు, సహవాసుల దుఃఖమున్ = తమతోఁ గలసిమెలసియున్నవారివగను, ఓర్తురే = సహింతురా?

భా. తమ్ముకును గలిసి సుఖముం జేకూర్చు తమహితుఁడు సూర్యుఁడు తేజము తఱిగి యుండ నాతనిం గాంచలేక చక్రవాకద్వంద్వములు తలలు దుఃఖమున దించికొని నీట నుండెననియు, నైన నపుడు నీటఁ బ్రతిబింబించిన సూర్యబింబము కనులఁబడ దమహితునకుఁ గల్గిన వ్యసనమునకై పరస్పరము మొగములం జూచికొని దుఃఖించి మూర్ఛఁజెందెననియు, నట్లు మూర్ఛనందిన గలసిమెలసి మెలంగు మిత్రముల జలదేవత కన్నులఁ గాంచఁజాలక తననేత్రపద్మముల మూసికొనెనో యనుగతిని తామరలు ముకుళించెననియు భావము.

చక్రవాకములకుఁ బవలు సంయోగమును రేయి వియోగమును గల్గుట ప్రసిద్ధము. మఱియు రేయి పద్మములు ముకుళించుటయు నైజము. కావునఁ బైవిషయములను గవి పైరీతిగఁ జమత్కరించి వర్ణించెను. నేత్రముల పద్మములతోడఁ బోల్చుట సంప్రదాయమగుట, జలాధిదేవతకు వానిం గన్నులఁ గాఁ జెప్పుట సంభవించెను.

అలం. అర్థాంతరన్యాసోత్ప్రేక్షలు.

చ. తనువున నంధకారపుమదం బలమి న్నను భద్రదంతికి
న్మొనసినఁ జందరేఁగి తపనుం డనుమావుతుఁ గ్రుంకుమెట్టులో
య నురల వైచినన్నొగిలి యచ్చట నెత్తురు గ్రక్కెనో యనం
గనుఁగవ గోరగింపఁ బొడకట్టె సముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్. 32

టీ. తనువునన్ = శరీరమున, అంధకారపుమదంబు = చీఁకటియనుమదము,

అలమిన్ను = అప్రసిద్ధమగునాకాశము, అను = అనునట్టి, భద్రదంతికిన్ = భద్రగజమునకు, మొనసినన్ = క్రమ్మఁగా, చిందరేఁగి = విజృంభించి, తపనుండను మావుతున్ = సూర్యుఁడను మావటివానిని, ఖుయుమెట్టలోయన్ = అస్త్రాద్రికోనలో, ఉరలన్ = బ్రద్దలగునట్లు, వైచినన్ = పడఁద్రోయఁగా, నొగిలి = నొచ్చి, అచ్చటన్ = ఆకోనలో, నెత్తురు = రక్తమును, క్రక్కెనో, అనన్ = అనునట్లు, కనుఁగవ = నేత్రద్వంద్వము, కోరగింపన్ = మూసికొనునట్లు, సముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్ = దేదీప్యమానములగు సంధ్యాకాలపు నరుణకాంతులు, పొడకట్టెన్ = చూపట్టెను.

భా. ఆకాశమను భద్రగజము మేన మదము వ్యాపించుటకతన మదించి విజృంభించి తన్నధిరోహించియున్న మావటీని సూర్యునస్త్రాద్రిలోయం జదుగఁ ద్రోయ నమ్మావటీఁడు నొచ్చి నెత్తురు గ్రక్కుకొనెననియు, నారక్తకాంతులే యివి యేమో యనునట్లు సాయంసంధ్యారుణకాంతులు చెలంగెననియు భావము.

సాయంసమయమున నాకాశమునఁ జీఁకటి యలమికొనుటయు, నరుణరాగములు చెలంగుటయుఁ బ్రసిద్ధములగుట, నవ్వానినే యీగతిని గవి చమత్కరించి వర్ణించెనని యెన్నునది.

మ. ఒకభృంగంబు పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది ప్రాణేశ్వరిన్
మకరందాసవమత్త నబ్జగృహసీమం బెట్టి తాఁ బోయి సం
జకడ న్వచ్చి తదానమన్ముకుళ మేజాడం జొర న్రాక యా
మికుఁడో నాఁ దిరిగెం గొలంకురమకు న్మేలెంతహీనంబొకో ! 33

టీ. పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది = పరకీయయగు నాఁడుతుమ్మెదతోడి మదన వ్యాపారములచే వెఱ్ఱిదైన, ఒకభృంగంబు = ఒకతుమ్మెద, మకరందాసవమత్తన్ = పూఁదేనె యనుమద్యపానముచే మదించినదానిని, ప్రాణేశ్వరిన్ = భార్యను, అబ్జగృహసీమన్ = పద్మమను నింటియొక్కకడను, పెట్టి = ఉంచి, తాన్, పోయి = వెడలి, సంజకడన్ = సంధ్యాసమయమున, వచ్చి, తదానమన్ముకుళము = ఆవంగియున్న తమ్మిమొగ్గను, ఏజాడన్ = ఏతీరుగను, చొరన్ = ప్రవేశించుటకు, రాక = వీలులేక, కొలంకురమకున్ = సరోలక్ష్మికి, యామికుఁడో = తలవరియో, నాన్ = అనఁగా,

తిరిగెన్ = భ్రమించెను. మేలు = ఉపకారము, ఎంతహీనంబొకో = ఎంత శూన్యమోకదా!

భా. ఒకతుమ్మెద పరకీయయగు నాఁడుతుమ్మెదతోడి మదనక్రీడలం దవిలి తన జాయను దమ్మియింట నిడిపోయి సాయంకాలమున రాఁగా నత్తమ్మి యపుడు ముకుళించుటకతన నందుఁ జొరరామి రేయి తలవరి యూరిచుట్టుం దిరుగునట్లు సరస్సుచుట్టును బరిభ్రమించి సరోలక్ష్మికిఁ గాపరియగుతలవరి యయ్యెనని భావము. మఱియు సరోలక్ష్మకుపకారబుద్ధియే యున్నయెడలఁ దన్ను యామికుఁడై యరయు వాని నెట్లేసి ప్రాణేశ్వరితోఁ గూర్చకుండునా యని యర్థాంతరన్యాసము మూలమున సదోలక్ష్మికిఁ గల యుపకారబుద్ధిశూన్యతను వెల్లడించె. దేహళీదత్తదీపన్యాయమున కొలఁకురమపదము రెండు పక్షముల నన్వయించును. తుమ్మెద యొకపద్మమున నిలువక పరిభ్రమించుట నైజము. సాయంసమయమునఁ బద్మములు ముకుళించు టయు నందుఁ దుమ్మెదలు తగుల్కొనుటయు వెలుపలనుండునవి చొర వీలులేమియు నైజము. వానినే కవి యీరీతిగఁ జమత్కరించె.

అలం. ఉత్ప్రేక్ష, అర్థాంతరన్యాసము.

-:: అంధకారవర్ణనము ::-

సీ. దినవారిరాశి మాపనుమౌని గ్రోలంగ
నడుగునఁ గనుపట్టునస లనంగఁ
గ్రుంకుమెట్టడవిఁ గార్కొనినసంధ్యావహ్నిఁ
బొడమినదట్టంపుఁబొగ యనంగఁ
దనమణి వడిపోవ ధరణీతలంబున
నెమకంగ వచ్చిన నింగి యనఁగ
నలచుక్క లనియెడివలరాజుగెలుపువ్రాల్
దైలియఁ బూసినమషీ లేప మనఁగ

తే. వృద్ధవారవిలాసినీవిసరమునకు

నపలితంకరణౌషధం బనఁగ జార
నలినముఖుల కదృశ్యాంజనం బనంగ
నంధకారంబు జగ మెల్ల నాక్రమించె. 34

టీ. దినవారిరాశిన్ = పగలనుసముద్రమును, మాపనుమౌని = రేయియను ముని, క్రోలంగన్ = త్రావఁగా, అడుగునన్ = క్రిందను, కనుపట్టు = కనుపడెడు, అసలు = బురద, అనంగన్ = అనునట్లుగాను, ఖంయుమెట్టడవిన్ = అస్తాద్రి వనమున, కార్కొనిన = క్రమ్మిన, సంధ్యావహ్నిన్ = సంజయనునగ్నియందు, పొడమిన = పుట్టిన, దట్టంపుఁబొగ = తఱచైన ధూమము, అనఁగన్, తనమణి = తనమాణిక్యము, పడిపోవన్ = జాఱిపోఁగా, ధరణీతలంబునన్ = భువియందు, నెనుకంగన్ = వెదుకుటను, వచ్చిన, నింగి = ఆకాశము, అనఁగన్, (సూర్యుఁడు నభోమణిగదా) అలచుక్కలు = ఆనక్షత్రములు, అనియెడు, వలరాజు గెలుపు వ్రాలు = మన్మథునివిజయాక్షరములు, తెలియన్ = విశదమగుటకు, పూసిన = రాఁచిన, మషీలేపము = మసిపూఁత, అనఁగన్, వృద్ధవారవిలాసినీవిసరమునకున్ = ముసలివేశ్యలకు, అపలితంకరణౌషధము = నెరయకుండునట్లొనర్చు మందు, అనఁగన్, జారనలినముఖులు కున్ = వ్యభిచారిణులకు, అదృశ్యాంజనము = అగపడకుండఁజేయుకాటుక, అనంగన్, అంధకారంబు = చీఁకటి, జగమెల్లన్ = లోకమంత, ఆక్రమించెన్.

భా. వెలుఁగుతఱిగి చీఁకటియే భువి నగపడుటంజేసి బురదంబోలె నున్నదనియు, బశ్చిమాద్రిం బొడకట్టు నరుణకాంతులందును గొలఁదిగఁ జీకటి తోఁచుటంజేసి నగ్నియం దుద్భవించినపొగను బోలియున్నదనియు, భువిఁ జీఁకటి యలముకొనుట నల్లని నింగి భువి కేతెంచినట్లున్నదనియుఁ, జుక్కలకాంతినిగూడ ధిక్కరించుచు గ్రమ్ముటకతన తెల్లయక్షరములు బాగుగా నగపడుటకుఁ బూసిన మసిపూఁతవలె నున్నదనియు, నెఱసినవెంట్రుకలనుగూడ నల్లగా నొనర్చునంతటి నల్లందనముగలదిగాన నపలితంకరణౌషధమనియు, నొకరిమో మొకరి కగపడకుండు రీతిని గాఱుకొనియున్నదిగాన నదృశ్యాంజనముగను గవి యూహించెను. అలం. ఉల్లేఖము. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. చిలుకతేరును నల్ల చెఱకువిల్లును గల్వ
విరితూపు నిత్తుము మరుఁడ! నీకు
వనమాలికయు నూత్నవంశనాళమును బిం
ఛము సమర్పింతుము శౌరి! నీకుఁ
గప్పుఁగప్పడమును గస్తూరియును గాటు
కయు నివేదింతుము కాళి! నీకు
నేరేడుఁబండ్లు వినీలచామరలు దూ
ర్వలు నొసంగుదు మిభవక్త్ర! నీకు

తే. నిట్టిలోకోపకారికి నిరులుదొరకుఁ
జంద్ర సూర్యాదిదుర్దోషశాంతి వొదలి
నిత్యత వహింపఁజేయంగ నేర్తురేని
యనుచుఁ బ్రార్థించి రభిసారికాబ్జముఖులు. 35

టీ. అభిసారికాబ్జముఖులు = ప్రియునిగూర్చి సంకేతమున కేగుస్త్రీలు. ఇట్టి లోకోపకారికిన్ = ఇటువంటి లోకోపకారమొనర్చువాఁడైన, ఇరులుదొఱకున్ = చీకటిఱేనికి, చంద్రసూర్యాది దుర్దోష శాంతి = చంద్రుఁడు సూర్యుఁడు మొదలగు వారను దుష్టదోషములయొక్కనివారణము, పొదలి = ఒప్పి, సంభవించి, నిత్యతన్ = శాశ్వతస్థితిని, వహింపన్ = పొందునట్లు, చేయంగన్ = చేయుటకు, నేర్తురేని = ఓపుదురేని, మరుఁడ = మన్మథుఁడ, నీకున్, నల్లచెఱుకువిల్లును = అసితేక్షు చాపమును, చిలుకతేరును = శుకరథమును, కల్వవిరితూపును = కలువపూ బాణమును, ఇత్తుము = ఒసంగుదుము, శౌరి = కృష్ణ, నీకున్, వనమాలికయు = ఆకులను సుమములనుగూర్పఁబడిన తోమాలె. (వనమాల=విష్ణుని మెడయందలి పుష్పమాల) నూత్నవంశనాళంబును = క్రొత్తపిల్లనఁగ్రోవిని, పింఛమును = నెమిలి కుంచెను, సమర్పింతుము = ఇచ్చుకొందుము. కాళి!, నీకున్, కప్పుఁగప్పడమును = నల్లనియాచ్ఛాదనమును (దుప్పటి), కస్తూరియున్ = మృగమదమును, కాటుకయున్ = అంజనమును, నివేదింతుము = సమర్పించికొందుము. నేరేడుఁ బండ్లు = జంబూఫలములు, వినీలచామరలు = నల్లనిచామరములు, దూర్వలు

= గడ్డిపోఁచలు, ఇభవక్త్ర = గజానన! నీకున్, ఒసంగుదుము = ఇత్తుము. అనుచున్, ప్రార్థించిరి = వేఁడిరి.

విశే. ఇట నభిసారికలు తత్తద్దేవతలకుఁ గన్కగా వారివారి కిష్టములగు నల్లని వానినే యిత్తుమని వేఁడుటకు నల్లనివాని నొసంగినచో వారును దమకట్టివానినే ప్రసాదింపఁదలంతురనియుఁ, దన్మూలమున స్వాభీష్టాంధకారశాశ్వతిని వారు తప్పక కూర్చవలసి వచ్చుననియు, వారు మది నెంచుటయే కారణమని యెన్నవలయును. 'ఇరులు' చీఁకటి యనునర్థమున నియ్యది బహువచనముగానే ప్రయుక్తమగును. 'ఇరులు గెలిచినయంతఃపురేందు ముఖుల కురులు,' అని శ్రీనాథుఁడు నైష. 'ఇరులఁ గెలిచినతుమ్మెదగఱులఁదెగడు' అని పోతన భాగ. చిలుకరంగు పచ్చని దైనను దాని నలుపుగానే వర్ణించుట కవిసమయ మైయున్నది.

చ. మొనసినదీపికానికరము ల్గృహకార్యగతాభిసారికా
వనితలయూర్పుగాడ్పులనెపంబునఁ గంపమునొంద నోడకుం
డని తిమిరంబు తా నభయహస్తము లిచ్చె ననంగ వానిపైఁ
గనుఁగొనఁ బొల్చె నంకురితకజ్జలముల్నవధూమమాలికల్. 36

టీ. గృహకార్య.....నెపంబున-గృహకార్య = గృహకృత్యములందు, గత = ప్రవర్తించిన, అభిసారికావనితల = అభిసారికాస్త్రీలయొక్క, ఊర్పుగాడ్పుల = నిశ్వాస వాయువులయొక్క, నెపంబునన్ = మిషచే, మొనసినదీపికానికరము = ఉండిన దీపముల మొత్తము, కంపమున్ = చలనమును, ఒందన్, తిమిరంబు = చీఁకటి, తాను, ఓడకుండు = భయపడకుఁడు, అని, అభయహస్తముల్ ఇచ్చెన్ = భయము మాన్పుటకై హస్తావలంబము లిచ్చెను. అనంగన్ = అనునట్లు, వానిపైన్ = ఆ దీపములపై, కనుఁగొనన్ = చూడఁగా, అంకురిత ... మాలికల్-అంకురిత = పుట్టిన, కజ్జలముల్ = కాటుకకల, నవ = క్రొత్తవైన, ధూమమాలికల్ = పొగచాలులు పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

భా. నాయకులయొద్దకుఁబోవ సమయముగామింజేసి యభిసారికలు

నిశ్వసించుచుఁ గృహకృత్యముల నిర్వర్తించుచుండిరనియు, నవ్వారినిశ్వాసమారుత హతి నపుడుంచఁబడిన దీపములు కంపము నందుచుండెననియు, నట్లు కంపించు దీపముల భయపడవలదని యభయహస్తప్రదానమునఁ జీఁకటి యోదార్చు చున్నరీతి నాదీపములపైఁ జూపట్టు ధూమమాలికలు పొల్చుచుండెననియు భావము.

అలం. ఉత్ప్రేక్షాపహ్నవములు.

-:: నక్షత్రవర్ణనము ::-

సీ. కార్కొన్న కటికిచీకటిమొగుల్మొత్తంబు
        గురిసినవడగండ్లగుంపు లనఁగఁ
    గవజక్కవలు వాయఁ గరనాళములఁ జందు
        రుం డూఁదు పటికంపుటుండ లనఁగ
    నెల్లెడ మిన్నేటియిసుమున నచ్చర
        కొమ లిడ్డ వెన్నెలకుప్ప లనఁగఁ
    దెలివివెన్నెల వెండితీవెలు నిగిడించు
        చదలుకమ్మచ్చు బెజ్జము లనంగ

తే. జగము గెల్వంగ దండెత్తుమగనిమీఁద
    లీల రతి చల్లుదీవనఁబ్రా లనంగ
    వేఁడివెలుఁగెండఁ గ్రాఁగినవిన్ను మేన
    నెక్కొను చెమటబొట్లనాఁ జుక్క లమరె. 37

టీ. చుక్కలు = నక్షత్రములు, కార్కొన్న...మొత్తంబు-కార్కొన్న = క్రమ్ముకొనిన, కటికిచీకటి = గాఢాంధకారమను, మొగుల్మొత్తంబు = మేఘసమూహము, కురిసిన = వర్షించిన, వడగండ్లగుంపులు = కరకలగుంపులు, అనంగన్ = అనునట్లు, కవజక్కవలు = చక్రవాకద్వంద్వములు, పాయన్ = విడిపోవుటకై, కరనాళములన్ = కిరణములనుగొట్టములచే, చందురుండు, ఊఁదు = చిమ్మునట్టి, పటికంపు టుండలు = స్ఫటికపుగుండ్లు, అనంగన్, ఎల్లెడన్ = ఎల్లచోటులను, మిన్నేటి

యిసుమునన్ = ఆకాశగంగానదియొక్క యిసుకయందు, అచ్చరకొమలు = అప్సర స్త్రీలు, ఇడ్డ = పెట్టిన, వెన్నెలకుప్పలు = వెన్నెలప్రోవులు, అనఁగాన్, తెలివి వెన్నెల = స్వచ్ఛమైన వెన్నెలయను, వెండితీవెలు = వెండితీగలను, నిగిడించు = సాగించు నట్టి, చదలుకమ్మచ్చు = ఆకాశమనుకమ్మచు యొక్క (కమ్మచు = కంసాలి తీగెలు తీయనుపయోగించుపనిముట్టు) బెజ్జములు = రంధ్రములు, అనఁగన్, జగమున్ = లోకమును, గెల్వంగన్ = జయింపఁగా, దండెత్తుమగనిమీఁదన్ = దండెత్తిన భర్తపై, లీలన్ = విలాసముగా, రతి చల్లు, దీవనఁబ్రాలు = ఆశీర్వాదాక్షతలు, అనంగన్, వేఁడివెలుఁగెండన్ = సూర్యాతపముచే, క్రాఁగిన = తప్తమైన, విన్ను మేనన్ = ఆకాశముయొక్క శరీరమున, నెక్కొను = తావుఁగొన్న, చెమటబొట్లు = స్వేదబిందువులు, నాన్ = అనఁగా, అమరెన్ = ఒప్పెను.

భా. సాయంసమయముగాఁ జీకటిందోఁచిన తారకలు, కటికిచీకటి యను మేఘబృందము వర్షించు వడగండ్లవలెను, జక్రవాకద్వంద్వముల నెడఁబాపఁ జంద్రుఁడు కిరణములను గొట్టములద్వారమునఁ జిమ్మిన స్ఫటికగుళికలవలెను, నచ్చరలు మిన్నేటియిసుకంబఱపిన వెన్నెలప్రోవులవిధమునను, స్వచ్ఛమైనవెన్నెల యను వెండితీవల సాగించు నాకాశమును కమ్మచ్చుయొక్క రంధ్రములవలెను, దనభర్త మన్మథుఁడు లోకముం గెల్వ దండెత్తఁగా రతి, పతిపై సవిలాసముగాఁజల్లు నేసఁబ్రాలవలెను, సూర్యాతపసంతప్తమగుట కతన నాకాశము మేనందోఁచిన స్వేదబిందు సమితివలెను చెలంగెనని భావము.

వ్యా-విశే. మొగులు. ప్ర. మేఘ. చందురుఁడు. ప్ర. చంద్రుఁడు. పటిక. ప్ర. స్ఫటిక. అచ్చర. ప్ర. అప్సర. పటికము+ఉండలు = పటికంపుటుండలు. కర్మాధారయంబుల మువర్ణమునకుఁ బుంపులగు. కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమంబగు. కమ్మి+అచ్చు = కమ్మచ్చు. మిన్నేరు+ఇసుము = మిన్నేటియిసుము. సమాసమున నౌపవిభక్తికటివర్ణము కల్గెను. అలం. ఉత్ప్రేక్షోల్లేఖములు.

-:: చంద్రోదయాదివర్ణనము ::-

ఉ. యామవతీకళత్రునుదయావసరంబునకంటెఁ బాండిమ
శ్రీ మును దోఁచెఁ దూర్పుదెస సిద్ధము కృష్ణుఁడు పారిజాతమున్
భామినికై హరించు నని పాయనివెవ్వగ నింద్రరాజ్యల
క్ష్మీముఖమండలంబున వసించినవెల్లఁదనంబుకైవడిన్. 38

టీ. సిద్ధము = నిశ్చయముగా, కృష్ణుఁడు, పారిజాతమున్ = కల్పవృక్షమున, భామినికై = సత్యభామకై, హరించును = తీసికొనును, అని, పాయనినెవ్వగన్ = కూడిన నిండుదుఃఖముచే, ఇంద్రరాజ్యలక్ష్మీముఖమండలంబునన్ = ఇంద్రరాజ్య లక్ష్మియొక్క ముఖమండలమున, వసించిన = కూడిన, వెల్లఁదనంబుకైవడిన్ = పాండిమమురీతిని, తూర్పుదెసన్ = తూర్పుదిక్కున, యామ...సరంబునకంటెన్ = చంద్రోదయసమయమున కంటె, మును = ముందుగా, పాండిమశ్రీ = తెల్లని కాంతిసంపద, తోఁచెన్ = సంభవించెను (చూపట్టెను.)

భా. తనరాజ్యమందలికల్పకము నింక సత్యకై కృష్ణుఁడు హరింపక మానఁ డని యెంచి యింద్రరాజ్యలక్ష్మి నెవ్వగఁ జెందుటకతన నామెమోమున వెల్లందనము కల్గెనో యనునట్లు ప్రాచిని బాండురచ్ఛాయ చంద్రోదయమునకన్న మున్నుగఁ జూపట్టెనని భావము.

వ్యా-విశే. అవసరంబునకంటె-అవసరము+కంటె. కంటెవర్ణకము పరమగునపుడును గొన్నియెడల నగాగమంబు చూపట్టెడిని. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. కెరలి చీకటిమ్రాను గెడపంగ నిక్కిన
 సమయగజంబుదంతము లనంగఁ
జదలుగేదఁగితూర్పుతుదకొమ్మ నరవిరి
 యై కానిపించు పూరేకు లనఁగఁ
బొడుపుగుబ్బలినేలపురిటింటియిడుపునఁ
 జఱచినగందంపుఁజట్ట లనఁగ
మరునిముందఱ బరాబరి సేయుకంచుకి
 కులముచేతుల వెండిగుదె లనంగఁ

తే. గైరవములకు వెన్నెలనీరు వఱపఁ
బూని చేర్చిన పటికంపుదోను లనఁగఁ
గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
భాగమునఁ గొన్ని యల్లనఁ బ్రాఁకుదెంచె. 39

టీ. కెరలి = విజృంభించి, చీకటిమ్రాను = అంధకారమనువృక్షమును, కెడపంగన్ = నశింపఁజేయుటకై, నిక్కిన = చాఁచిన, సమయగజంబుదంతములు = కాలమను నేనుఁగుయొక్క దంతములు, అనంగన్, చదలుగేదఁగి తూర్పు తుదకొమ్మన్ = ఆకాశమను మొగిలి చెట్లయొక్క తూర్పుదిక్కునందైన శాఖయొక్క తుదిని, అదవిరియై = సంగోరు విడినదై, కానిపించు = అగపడునట్టి, పూరేకులు = పూరెమ్మలు, అనఁగన్, పొడుపు ... పురిటింటి యిడుపునన్ = ఉదయాద్రియను చంద్రసూతికాగృహముయొక్క గోడయిరు పార్శ్వముల మీఁదిభాగములందు, చఱచిన = అంటించిన, గందంపుఁజట్టలు = గంధముయొక్క పూఁతలు, అనఁగన్, మరుని ముందఱన్ = మన్మథునిముంగల, బరాబరిసేయు = హెచ్చరికచేయు, కంచుకిులము = కావలివారియొక్క, చేతులన్ = హస్తములందైన, వెండిగెదెలు = వెండి బెత్తములు, అనంగన్, కైరవములకున్ = కలువలకు, వెన్నెలనీరు = వెన్నెలను నుదకము, పఱపన్ = పాఱించుటకై, పూని = యత్నించి, చేర్చిన = కూర్చిన, పటికంపుదోనులు = స్ఫటికవికారములగు నరిణులు (నీరుపారించుటకై యేర్పడు సాధనవిశేషము) అనఁగన్, క్రమముతో, శీతకరమయూఖములు = చంద్రకిరణములు, గగనభాగముననన్ = ఆకసమున, కొన్ని, అల్లన = మెల్లఁగా, ప్రాఁకుదెంచెన్ = ప్రాఁకెను.

భా. కాలమనుగజ మంధకారమను వృక్షమును నిర్మూలింపఁగాఁ జూచిన దంతములో యనునట్లును, నాకాశమను మొగిలిచెట్టుదైన తూర్పుకొమ్మను సంగోరు విడి కానిపించుపుష్పముయొక్క రేకులవలెను, నుదయాద్రియను చంద్రసూతికా గృహమున గోడలమీఁదఁబూనిన గంధపుఁబూఁతలవిధమునను, మన్మథుని ముందు బరాబరుల నొనర్చు సేవకులయొక్క చేతులందలి వెండిబెత్తములవలెను, గలువలకు

వెన్నెలనీరు పాటింప నేర్పఱచిన స్ఫాటికపు దోనులవలెను జంద్రకిరణము లేర్పడెనని భావము. (గజము చీఁకటి చెట్టును దమాలమును నిర్మూలించుటయు నైజము). అలం. ఉత్ప్రేక్షోల్లేఖములు.

తే. అమరు లమృతాంబునిధిలోని యమృతరసము
వెండిచేరులఁ బటికంపుఁగుండ కట్టి
చేఁదుకొనియెదరో నాఁగ శీతరోచి
మెఱుఁగు మెయితోన యల్లన మిన్ను ప్రాఁకె. 40

టీ. అమరులు = దేవతలు, అమృతాంబునిధిలోని యమృతరసమున్ = అమృత సముద్రమునందలి యమృతరసమును, వెండిచేరులన్ = వెండిత్రాళ్ళతో, పటికంపుఁగుండన్ = స్ఫటికపాత్రను, కట్టి, చేఁదుకొనియెదరో = తోడుకొనెదరో, నాన్ = అనఁగా, శీతకోచి = చల్లనికిరణములుగల చంద్రుఁడు, మెఱుఁగుమొయి తోన = తళతళమను దేహముతో, అల్లనన్ = మెల్లఁగా, మిన్ను = ఆకాశమును, ప్రాఁకెన్ = ఎక్కెను.

విశే. వెండిత్రాళ్ళవలె కిరణములును, స్ఫటికపాత్రవలెఁ జంద్రబింబమును మించెనని గ్రహించునది. చేఁదుట స్త్రీలుచేయుపనిగాన 'అమరులు = సురవనితలు' అనియు నర్థము చెప్పనగును. అమరి. ఏ. రూ. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. అమరులబోనపుట్టిక సహస్రమయూఖునిజోడుకోడె సం
తమసమువేరువిత్తు కుముదంబులచక్కిలిగింత పుంశ్చలీ
సమితికిఁ జుక్కవాలు నవసారసలక్ష్మిదొలంగుబావ కో
కములకు గుండెతల్లడము కైరవమిత్రుఁడు దోఁచెఁ దూర్పునన్. 41

టీ. అమరులబోనపుట్టిక = దేవతలభోజనపదార్థములగంప, సహస్ర మయూఖుని జోడుకోడె = సూర్యునకు సమానమగుకోడె, సంతమసము వేరువిత్తు = చీకటియొక్క నాశుఁడు, కుముదంబుల చక్కిలిగింత = కలువలకు నవ్వఁ జేయువాఁడు, పుంశ్చలీసమితికిన్ = జారిణీసమూహమునకు, చుక్కవాలు =

ఎదుటిచుక్క, నవసారసలక్ష్మి = నూతనపద్మ లక్ష్మిని, తొలంగుబావ = మఱలఁ జేయునట్టిబావ, కోకములకున్ = చక్రవాకములకు, గుండెతల్లడము = గుండెదడ. ఐన, కైరవమిత్రుఁడు, తూర్పునన్, తోఁచెన్ = కన్పట్టెను.

వ్యా-విశే. సురలు రోజున కొక్కొకకళచొప్పున వంతుననుసరించి చంద్రకళను ద్రావుదురని పురాణములు నుడువును గానఁ జంద్రుఁడు దేవతలయాహారముల గంపయయ్యెను. సూర్యుఁడె చనినపిదప జగమును వానివలె దీపింపఁజేయువాఁడు చంద్రుఁడుగాన సూర్యునిజోడుకోడె చంద్రుఁడగు. చంద్రోదయమగుడుం గలువలు వికసించుఁగానఁ జంద్రుఁడు కలువల నవ్వఁజేయువాఁడయ్యె. చంద్రుఁడాకసమునఁ బ్రకాశించుచుఁ బ్రియసంకేతముల కేగుజారిణుల నెల్లర కగపడంజేసి వారి కరిష్టమును గూర్చువాఁడగుటయు నెదుటిచుక్కయు నరిష్టముంగూర్చునదౌట నీవిషయమునఁ జంద్రబింబమునట్టిదానింగా నూహించుట సంభవించె. బావ యన భర్త యన్న. అతఁడు వచ్చునపుడు క్రొత్తమఱదలు దూరముగ హాసాదుల వీడి తొలంగునట్లు చంద్రుఁడు రాఁగా, నవసారసలక్ష్మి వికాసముమాని యొప్పుటకనఁ జంద్రుఁడు సారసలక్ష్మికి బావగా భావితుఁ డయ్యె. చంద్రునిరాకంజేసి చక్రవాకములకు వియోగము కల్గును. దాన వానికి గుండెదడం జేయువాఁడు చంద్రుఁడని యెన్నవలయు. బోనము. ప్ర. భోజనము. వేరువిత్తు = నాశకము

ఉ. పొందుగఁ బశ్చిమాబ్ధితటభూస్థలి నంశుమదంశుమత్ఫలా
కందము వాసరాంతహలికప్రవరుం డిడ సాంధ్యవారిభృ
త్కందళము ల్రమోదళయుతంబులు నై గెల పండి వ్రాలెఁ బూ
ర్ణేందునిపేరఁ బ్రాచి నది హేతువు వెన్నెలకల్మికల్మికిన్. 42

టీ. పొందుగన్ = చక్కఁగా, పశ్చిమాబ్ధితటభూస్థలిన్ = పశ్చిమసముద్రతీరదేశమున, అంశుమదంశుమత్ఫలాకందము - అంశుమల్ = సూర్యుఁడను, అంశమత్ఫలా = అరఁటియొక్క, కందమున్ = దుంపను, వాసరాంతహలికప్రవరుండు = దినాంతమనుకృషీవలశ్రేష్ఠుఁడు, ఇడన్ = నాటఁగా, సాంధ్యవారిభృత్కందళములు - సాంధ్య-సంధ్యాసమయమునందైన, వారిభృత్ = మేఘములను,

కందళములు = మొలకలు, తమోదళయుతంబులునై-తమః = చీకటియను, దళ = ఆకులతో, యుతంబులనై = కూడినవియునై, పూర్ణేందుని పేరన్ = పూర్ణచంద్రుఁడను మిషతో, గెల, పండి, ప్రాచిన్ = తూర్పున, వ్రాలెన్ = ఒఱఁగెను, వెన్నెలకల్మి కల్మికిన్ = వెన్నెలయనుసంపదయొక్క కలుగుటకు, అది = అతూర్పున గెల పండి వ్రాలుట, హేతువు = కారణము.

భా. అరఁటిచెట్టు తూర్పునకు గెలవేయుట సంపదకల్గుటకుఁ గారణమని యార్యులండ్రు. పశ్చిమసముద్రతీరమను వ్యవసాయభూమిని వాసరాంతమను కృషీవలుఁడు రవియనునరఁటిమొక్కను నాట, సంధ్యాకాలారుణమేఘములను మొలకలెత్త నది చీకటియను పర్ణములతో ఖించి తూర్పుదెసం గెలవేసెననియు, నాగెలపండుటఁజేసి వ్రాలుననియు నట్లు తూర్పుదెస నాచెట్టు గెలవేయుటకతననే వెన్నెల యనుసంపద సంభవించెననియు భావము. అనఁగాఁ బశ్చిమసముద్ర తీరము వ్యవసాయభూమివలెను, సాయంసమయము కృషీవలునివలెను, నస్త మించుసూర్యుఁ డరుణుండై యరఁటిగడ్డవలెను, వాని యస్తమించుట కృషీవలుఁ డరఁటిదుంపను నాటుటవలెను, సంధ్యాకాంతి ప్రసారమున నరుణములగు జలదము లరఁటి మొలకలవలెను, నపు డలమినచీకటి లరఁటియాకులవలెను, నరుణకాంతులు చెలంగ నుదయించుచంద్రబింబు పండినయరఁటి గెలవలెను నుండెనని గ్రహింపవలయును. అట్టిగెల తూర్పునం దోఁచుటంజేసి వెన్నెల యనుసంపద సంభవించెనని యెన్నవలయును.

అలం. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష. కావ్యలింగము.

చ. సమయవిలాసి శోణమణిసంగతమౌక్తికచారుహారముం
క్రమమునఁ గూర్చుచో నరుణరత్నముఁ దా మును సాంధ్యరశ్మిసూ
త్రమునఁ బొసంగ గ్రుచ్చి యెడతప్పునఁ ద్రోచి పిఱుందఁ జేర్చుము
త్తైముక్రియఁ దోఁచె నయ్యమృతదీధితి లాంఛనరంధ్రసంగతిన్. 43

టీ. తాను, సమయవిలాసి = కాలమను విలాసవంతుఁడు, శోణమణిసంగ మౌక్తిక చారుహారమున్-శోణ = ఎఱ్ఱనైన, మణి = మాణిక్యములతో (కెంపులు),

సంగత = కూడిన, మౌక్తికహారమున్ = ముత్యాలహారమును, క్రమమునన్ = వరుసగా, కూర్చుచోన్ = గ్రుచ్చునపుడు, మును = ముందుగా, అరుణరత్నమున్ = సూర్యుఁడనుమాణిక్యమును, సాంధ్యరశ్మిసూత్రమునన్ - సాంధ్య = సంధ్యా కాలమందైన, రశ్మి = వెలుఁగను, సూత్రమునన్ = దారమున, పొసంగన్ = ఒప్పునట్లుగా, గ్రుచ్చి, ఎడ = స్థానము, తప్పుటంజేసి = తప్పిపోవుటచే, త్రోచి = త్రోసివైచి, పిఱుందన్ = వెనుకను, చేర్చు = చేర్చిన, ముత్తెముక్రియన్ = మంచి ముత్తెమురీతిగ, అయ్యమృతదీధితి = ఆయమృతకిరణుఁడగుచంద్రుఁడు లాంఛన రంధ్రసంగతిన్ - లాంఛన = నల్లమచ్చయను, రంధ్ర = బెజ్జముయొక్క, సంగతిన్ = కూడికతో, తోఁచెన్ = కన్పట్టెను.

భా. కాలమను విలాసి కెంపులను ముత్యములంగూర్చి యొకహారముం గూర్చు చుండెననియు, నందు సాంధ్యకిరణసమేతుండగురవి తొలుత గ్రుచ్చంబడిన మాణిక్యమువలె నొప్పియుండెననియు, నపుడైన సూర్యాస్తహాయ మెడతప్పుట దానిం దొలఁగ ద్రోసినట్లుండెననియుఁ, దరువాతఁ దోఁచిన నల్లనిమచ్చగలచంద్రుఁడు బెజ్జముతోఁగూడిన మంచిముత్తెమువలెను నాతనినుండి వెలువడుకిరణములు దారములవలెను నమరియుండెననియు భావము.

విశే. అరుణుఁ డనునరుణరత్నమనియు శ్లిష్టరూపకము గ్రహింపనగును. అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష.

చ. దినపరిణామలక్ష్మికిఁ బ్రతీచి తగం గయిసేయువేడుక
న్వనరుహమిత్రబింబ మనువర్తులలాక్షికపట్టికం బయో
ధినడుమఁ దోఁచి సాంధ్యనవదీప్తిరసంబు హరించి పాఱవై
చిన వెలిదూదియో యనఁగ శీతకరుం డుదయించె నత్తఱిన్. 44

టీ. ప్రతీచి = పశ్చిమదిశ (ఒకానొకయువతి), దినపరిణామలక్ష్మికిన్ = సాయంకాలమను లక్ష్మికి, తగన్ = ఒప్పునట్లు, కయిసేయువేడుకన్ = అలంకరించు నుత్సాహముతో, వనరుహ ... పట్టికన్ = సూర్యబింబమను గుండ్రని లత్తుక

పట్టెను, పయోధినడుమన్ = సముద్రమధ్యమున, తోఁచి = మంచి, సాంధ్యనవదీప్తిరసంబున్ - సాంధ్య = సంధ్యాకాలమందైన, నవ = క్రొత్తదైన, దీప్తి = ప్రకాశమను, రసంబున్ = రసమును, హరించి = తీసికొని, పాఱవైచిన వెలిదూదియో = పాఱవేసిన తెల్లని దూదియో, అనఁగన్ = అనునట్లు, అత్తఱిన్ = ఆసమయమున, శీతకరుండు = చంద్రుఁడు, ఉదయించెన్.

భా. అస్తంగతుఁడుగా నున్నరవి ప్రతీచి యనువనిత సాయంసంధ్యాలక్ష్మి నలంకరించునుత్సాహమున గ్రహించిన లాక్షికపట్టికవలెను, సూర్యాస్తమయ మాపట్టికను సంభ్రమున ముంచుటవలెను, సంధ్యారుణప్రభలు పిండఁగా దూది నుండి వెలువడురక్తోదకములవలెను, జంద్రుఁడు లత్తుకనీరు పిండఁగా శేషించిన తెల్లని దూదివలెను నుండెనని భావము. అలం. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

మ. కడఁక న్రేచలిగట్టుపట్టి దను వేడ్కం గూర్ప నేతెంచి పై
జడిగాఁ జుక్కలతూపు లేయఁ గినుక న్జాబిల్లిముక్కంటి దాఁ
బొడుపుంగెం పనువేఁడికంట నిరు లన్పూవిల్తుమేనేర్చి చొ
ప్పడఁ దద్భూతి యలందెనానపుడు బింబంబొప్పెఁ బాండుద్యుతిన్.

టీ. కడఁకన్ = పూన్కితో, రేచలిగట్టుపట్టి-రే = రాత్రియను, చలిగట్టుపట్టి = శీతాచలపుత్రిని (పార్వతిని), తనున్ = ఈశ్వరుని, వేడ్కన్ = ఉత్సాహముతో, కూర్పన్ = కలుపుటకు, ఏతెంచి = వచ్చి, పైన్ = మీఁదను, చుక్కలతూపులు = నక్షత్రములను బాణములను, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగా, కినుకన్ = కోపముతో, జాబిల్లి ముక్కంటి = చంద్రుఁడనుత్రిలోచనుఁడు (ఈశ్వరుఁడు), తాను, పొడుపుంగెంపు = ఉదయరాగము, అను = అనునట్టి, వేఁడికంటన్ = వేఁడిగలకంటిచే (మూఁడవకన్నుచేత), ఇరులన్ పూవిల్తుమేను = చీఁకటి యనుపుష్పబాణుని శరీరమును, ఏర్చి = దహించి, చొప్పడన్ = అనువుగా, తద్భూతిన్ = ఆ మన్మధ శరీరసంబంధమైన బూడిదను, అలందెనాన్ = పూసికొనెనో యనునట్లు, అపుడు = ఆ సమయమున, బింబ = చంద్రబింబము, పాండుద్యుతిన్ = తెల్లనికాంతితో, ఒప్పెన్ = అమరెను.

భా. రాత్రి పార్వతివలెను, జంద్రుఁడు ఫాలాక్షునివలెను, చీకటి మదనుని వలెను, నక్షత్రములు పార్వతిని బరమేశునితోడంగూర్ప మదనుఁడేసిన పుష్ప బాణములవలెను, జంద్రునియుదయరాగము పరమేశుని ఫాలనేత్రానలారుణ జ్వాలవలెను, నంధకారవినాశము మన్మథనాశమువలెను, జంద్రుని పాండుర ప్రభ యీశునిమేన మించు భస్మావలేపమువలెను నుండెనని భావము. ఈశ్వరుండు పార్వతితోఁ దన్ను సురలప్రార్థన ననుసరించి కూర్ప నెంచువాని మదనుని ఫాలాక్షాగ్ని జ్వాలచే దహించె నను పురాణగాథ నిటననుసరింపవలెను.

వ్యా-విశే. పార్వతి నల్లనిదిగాన నల్లటిరేయిని బార్వతిగా నెన్నుట సరసము. మదనుని బాణములు సుమములగుటను, దారకాసుమములకు సాదృశ్యము సహజమౌటను దారకల మన్మథబాణములుగాఁ జెప్పుట హృద్యము. ఇట్లే తక్కుంగ లవర్ణనవిషయమును సహజమధురమై సమయోచితగతి కల్గియుంట నెంతయు హృదయంగమమగును. 'ముక్కంటి' బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులు చూపట్టెడిని. మూఁడు+కన్నుడువర్ణలోపద్విత్వములు. అలం. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

చ. తొలుమలఱాతితో నొరయుతూరుపుఁదొయ్యలిముత్తియంపుఁగుం
డలమున మానికంబు పడినం గనుపట్టెడులక్కగూఁడునాఁ
జలువలతేనియప్పొడుపుఁజాయఁ దొఱంగినకందు దోఁచె రే
చెలువ కనుంగవంగమియఁ జెందినకాటుకకప్పుకైవడిన్. 46

టీ. తొలుమలఱాతితోన్ = తూర్పుకొండయొక్కశిలతో, ఒరయు = రాపాడు తూరుపుఁదొయ్యలిముత్తియంపుఁగుండలమున్ = తూర్పుదిక్కనువనితయొక్క ముక్తామయకర్ణాభరణమునందలి, మానికంబు = మాణిక్యము, పడినన్ = జాఱిపోఁగా, కనుపట్టెడు = అగపడెడు, లక్కగూఁడునాన్ = లక్కగలచోటు అనునట్లు, చలువలతేని ..... చాయన్ - చలువలతేని = చంద్రునియొక్క, యప్పొడుపుఁ జాయన్ = అయుదయరాగమును, తొఱంగినకందు = తొలఁగినమచ్చ, రేచెలువ = రాత్రియనుయువతి, కనుంగవన్ = నేత్రద్వంద్వమున, కమియన్ = క్రమ్ము నట్లుగా, చెందిన = పొందిన (పెట్టుకొనిన), కాటుకకప్పుకైవడిన్ = అంజనము

యొక్క నలుపువలె, తోఁచెన్ = అగపడెను.

భా. ఉదయరాగము పూర్ణముగఁ దొలంగినపిదప నగపడునట్టి చంద్రుని యందైన మచ్చ ప్రాచీదిగంగనాకర్ణాభరణమునందలి మానికము జాఱి పడిపోఁగా నగపడు లక్కగూడువలెను, రాత్రీరామనేత్రద్వయము కమియ నిడికొనిన కాటుకదైన నలుపువలెను మించెనని భావము. చంద్రబింబము, ప్రాగ్రామాకర్ణాభరణము గతిని, వానియుదయరాగము కర్ణాభరణమందలి మానికమురీతిని వర్ణితములయ్యెనని గ్రహించునది.

మ. అమృతంబాసవ మంగరాగముదయోద్యత్కాంతిచేలంబు చి
హ్నామునుంగా శశిరేవతీరమణుఁ డున్మాదంబు మీఱం దమో
యమున న్భంగము నొంది పాఱఁ గరసీరాలోడితం జేయ వ
చ్చె మరుద్వాహిని దానిఁ దేర్పనన మించెంజంద్రి కాపూరముల్. 47

టీ. అమృతంబు = సుధ, ఆసవము = మద్యముగాను, ఉదయోద్యత్కాంతి = ఉదయకాలమందొప్పుకాంతి, అంగరాగము = మైపూఁతగాను, చిహ్నము = మచ్చ, చేలంబుగాన్ = వస్త్రముగాను, (కాన్ అనుదాని కాసవాంగరాగ చేలపద ములతో సంబంధముం గల్పించునది.) శశిరేవతీరమణుఁడు = చంద్రుఁ డను బలరాముఁడు, ఉన్మాదంబు = కైపు, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా, తమోయమునన్ = అంధకారమను యమునానదిని, భంగమున్ = అవమానమును, ఒంది = పొంది, పాఱన్ = పరుగెత్తునట్లు, భంగమున్ = అలలను, ఒంది, పాఱన్ = ప్రవహించునట్లు, (అని నదీపరమగునర్థము), కరసీరాలోడితన్ - కర = కిరణములను, సీర = లాంగలముచే, ఆలోడితన్ = క్షోభపెట్టఁబడినదానినిగా, చేయన్ = చేయఁగా, కర = చేతియందలి, సీర = నాఁగలిచే, ఆలోడితన్ = సంక్షో భపెట్టఁబడినదానినిగా, అని బలరామపరమగునర్థము. దానిన్ = ఆయమునా నదిని, తేర్పన్ = ఆశ్వాసింపఁగా, మరుద్వాహిని = గంగానది, వచ్చెన్ = ఏతెంచెను, అనన్ = అనునట్లు, చంద్రికాపూరముల్ = వెన్నెలలప్రవాహములు, మించెన్ = ప్రకాశించెను.

భా. చంద్రికాపూరములు గంగాప్రవాహమువలె ధవళములై యతిశయించెనని భావము.

విశే: చంద్రుఁడు తెల్లనివాఁడు. బలరాముఁడును ధవళగాత్రుఁడే. కావునఁ జంద్రుని బలరామునిగా నూహించుట హృద్యము. అట్లే చంద్రసుధను మద్యము గను, నుదయరాగమును మైపూఁతగను, జంద్రకిరణములు చీఁకటులం బాఱఁ ద్రోలుటను బలరాముఁడు తరంగములతోడి యమునానదిని దనహలాయుధముచే లేవనెత్తుటగను, నంధకారము నశింపఁగాఁ జెలంగు వెన్నెలలపూరము యమునానదికి సంభవించిన విపత్తును గాంచి యామె నాశ్వాసింప నేతెంచిన తత్ప్రియసఖి గంగానదిగను, దలంచుట యెంతయు మనోహరము. అలం. రూపకశ్లేష మూలకోత్ప్రేక్ష.

తే. తారకాధీశకిరణకదంబకంబు
చిలికెఁ బలుచనివలిపంపుజిలుఁగు మంచుఁ
గైరవశ్రీవధూకరగ్రహణవేళ
వెలికిఁ గ్రమ్మిన సాత్త్వికస్వేద మనఁగ. 48

టీ. తారకాధీశకిరణకదంబకంబు = చంద్రునికిరణములగుమి, కైరవశ్రీ ... వేళన్ - కైరవశ్రీ = కువలయలక్ష్మియను, వధూ = స్త్రీయొక్క, కరగ్రహణవేళన్ = పాణిగ్రహణకాలమున, వెలికిన్ = బయటికి, క్రమ్మిన = వ్యాపించిన, సాత్త్విక స్వేదము = సాత్త్విక భావమగుచెమట, అనఁగన్ = అనునట్లు, పలుచని .... మంచు-పలుచని = దట్టముగాని, వలిపంపు = ధవళమైన, జిలుఁగు = సూక్ష్మమైన, మంచు = నీహారము, చిలికెన్ = చల్లెను.

భా. చంద్రకిరణములనుండి వెలువడు పలుచనిమంచు చంద్రుఁడు కువలయ లక్ష్మి పాణిగ్రహణమును జేయునవసరమున వెలికిఁగ్రమ్మిన సాత్త్విక స్వేదమో యన నొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. విరహులమై సోఁకి వేఁడి యౌ వెన్నెలఁ

బచ్చివెన్నెల నులివెచ్చఁజేసి
కలువపుప్పొళ్ల చేఁ గసటై నవెన్నెల
వలిపవెన్నెలలోన వడిచి తేర్చి
చంద్ర కాంతపునీట జాలైనవెన్నెల
ముదురువెన్నెల జుఱ్ఱఁ బదను చేసి
సతులమైపూఁతం బిసాళించువెన్నెలఁ
దనుపువెన్నెల రసాయనము గూర్చి

తే. చిగురువిలుకానిజాతర సేయఁ బూని
కొలముసాముల నందఱఁ గూడఁబెట్టి
వంతు గలయంగ బువ్వంపుబంతివిందు
పెట్టి రెలమిఁ జకోరపుఁబేరఁటాండ్రు. 49

టీ. ఎలమిన్ = సంతోషముతో, చకోరపుఁబేరఁటాండ్రు = చకోరముల యైదువలు, (చకోరజాయలు), చిగురువిలుకానిజాతర = మన్మథోత్సవము, చేయన్ = చేయుటకు, పూని = యత్నించి, విరహులమైన్ = వియుక్తుల శరీరమును, సోఁకి = స్పృశించి, వేఁడియౌ = ఉష్ణమైన, వెన్నెలన్ = చంద్రాతపమును, పచ్చి వెన్నెలన్ = (చల్లని) తడిగల వెన్నెల తోడ, (కూర్చి) నులివెచ్చన్ = కవోష్ణముగా, చేసి = ఒనర్చి, కలువపుప్పొళ్లచే = కుముదపరాగములచే, కసటైన వెన్నెలన్ = మలిన(కలుష)మగు వెన్నెలను, వలిపవెన్నెలలోనన్ = సన్ననివెన్నెలలోపల, వడిచి = వడియఁగట్టి, తేర్చి = స్వచ్ఛముగాఁజేసి, చంద్రకాంతపు నీటన్ = చంద్రకాంత మణులసంబంధమగు నుదకముచే, జాలైనవెన్నెలన్ = ప్రవాహమైన వెన్నెలను, ముదురువెన్నెలన్ = (తీక్షణమైన) పండువెన్నెలచేత, జుఱ్ఱన్ = త్రావుటకు, పదను = అనువుగా చేసి, సతులమైపూఁతన్ = స్త్రీలయంగరాగముచే, పిసాళించు = పరిమళించు, వెన్నెలన్, తనుపువెన్నెలన్ = తృప్తినందించుచంద్రికతో, రసాయనమున్ = ఔషధవిశేషమును (ద్రవాహారము) కూర్చి, ఘటించి, కొలముసాములన్ అందఱన్ = కులముపెద్దలనెల్లను, కూడన్‌పెట్టి = ఒక్కచోఁ జేర్చి, వంతు = వరుస,

కలయంగన్ = కూడునట్లుగా, బువ్వంపుబంతివిందున్ = చుట్టములైన యాఁడువారును మగవారును గలిసి భుజించుట యనువిందును, పెట్టిరి = ఇడిరి.

విశే. చకోరములు వెన్నెలలం ద్రావుననుట ప్రసిద్ధము. దానినే కవి యీగతిని జమత్కరించి వర్ణించినాఁడు.

సీ. కామినీమానమేఘశ్రేణీ విరియంగఁ
దొగతెల్లుగుంపులు దొంగలింప
సాంధ్యరాగావిలచంద్రి కాంబులు దేఱ
నిరులుమొత్తపుటస లివురఁ బాఱ
యువజనరాగపయోరాసు లుప్పొంగ
వెలిదమ్మి జాజిపువ్వులు ముడుంగ
మదచకోరమరాళమండలి చెలరేఁగఁ
బఱచుచేడియ లనుమెఱపు లడఁగ

తే. నభినవశరత్సమాగమం బనఁగ మించు
నట్టిరాకానిశావేళ నలరువింట
గొనయ మెక్కించి వలరాజు కినుక మీఱ
విరహిజనములపై దండువెడలె నపుడు. 50

టీ. కామినీమానమేఘశ్రేణి-కామినీ = మదవతులగు వనితలయొక్క, మాన = పురుషులయెడఁగల్గు కోపవిశేషమను, మేఘ = మేఘములయొక్క, శ్రేణి = పంక్తి, విరియంగన్ = విడిపోఁగా, తొగతెల్లుగుంపులు = కలువలనుతెల్లు పూవులగుములు, తొంగలింపన్ = ప్రకాశింపఁగా, సాంధ్య ... అంబులు-సాంధ్యరాగ = సంధ్యాకాలరక్తిమచే, ఆవిల = కలుషములైన, చంద్రికాంబులు = వెన్నెలయను నీళులు, తేఱన్ = స్వచ్ఛముగా, ఇరులుమొత్తపుటసలు = చీఁకటులగుంపను బురద, ఇవురఁబాఱన్ = ఇంకఁబాఱఁగా, యువజన...రాసులు-యువజన = యౌవనవంతులయొక్క, రాగ = అనురాగమను, పయోరాసులు = సముద్రములు,

ఉప్పొంగన్ = పొంగఁగా, వెలిదమ్మిజాజిపువ్వులు = తెల్లదామరలను జాజిపూవులు, ముడుంగన్ = ముకుళింపఁగా, మదచకోరమరాళమండలి = మత్తిలినచకోరములను హంసలగుంపు, చెలరేఁగన్ = విజృంభింపఁగా, పఱచుచేడియలను మెఱపులు = (ప్రియసంకేతమునుగూర్చి) పరువులిడువనితలను విద్యుతులు, అడఁగన్ = నశింపఁగా, అభినవశరత్సమాగమంబు = క్రొత్తశరత్కాలపురాక, అనఁగన్ = అనునట్లు, మించు = ప్రకాశించునట్టి, అట్టిరాకానిశావేళన్ = అటువంటి పూర్ణిమారాత్రి సమయమున, అలరువింటన్ = పుష్పకోదండమున, గొనయము = నారిని, ఎక్కించి, వలరాజు = మన్మథుఁడు, కినుక = కోపము, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా విరహిజనములపైన్ = వియుక్తులమీఁదికి, అపుడు = ఆసమయమున, దండువెడలెన్ = యుద్ధముసేయఁబోయెను.

విశే. శరత్సమయమునఁ దెల్లనై జలదములు విరియఁబాఱుటయు, తెల్లపూవులు పెల్లుగనొప్పుటయుఁ, జంద్రికలచ్ఛములై యమరుటయు, జలమమలంబై మించుటయుఁ, బయోనిదు లుప్పొంగుటయుఁ, జాజిపూవులు ముకుళించుటయు, వెన్నెలం ద్రావఁగోరు చకోరములును సమలజలము నాశించునంచపిండును సంతసముమీఱ విజృంభించుటయు, మెఱపు లుడుగటయు నైజములు. అట్టి శరత్కాలసహజధర్మములతోఁ జంద్రోదయ ధర్మములు పోల్పఁబడి హృద్యములై వర్ణితములయ్యెను.

ఉ. ఆనలినాయతాక్షుగడియారమునం దభిసారికాజిఘాం
సానిరతప్రసూనశరచాపగుణధ్వనులో యనంగ ఘం
టానినదంబు లయ్యెడ వినంబడియెం గుపితాబ్జలోచనా
మానసము ల్చలింపఁ బ్రథమప్రహరాపగమప్రశంసులై. 51

టీ. ఆనలినాయతాక్షు గడియారమునందు = ఆపద్మములవలె దీర్ఘములగు కన్నులుగల శ్రీకృష్ణుని కాలప్రమాణముందెల్పు యంత్రవిశేషమున, ఘంటానినదంబులు = గంటలచప్పుడులు, అభిసారికా....ధ్వనులు+ఓ-అభిసారికా = కాంతులం గలయంబోవు కాంతలయొక్క, జిఘాంసా = హింసించుటయందు, నిరత =

మిక్కిలియాసక్తిగల, ప్రసూనశర = పూవిలుకానియొక్క, చాప = ధనువుయొక్క, గుణ = అల్లెత్రాటిసంబంధమైన, ధ్వనులో = శబ్దములో, అనంగన్ = అనునట్లుగా, కుపిత....మానసముల్‌కుపిత = కోపించిన, అబ్జలోచనా = స్త్రీలయొక్క, (తమ్మిలం బోలుకనులుగలవారు) మానసముల్ = మనస్సులు, చలింపన్ = సంక్షోభము నందఁగా, ప్రథమ....ప్రశంసులై - ప్రథమ = తొలిదైన, ప్రహర = యామముయొక్క, అపగమ = అతిక్రమించుటను, ప్రశంసులై = తెల్పునవియై, అయ్యెడన్ = ఆ సమయమున, వినంబడియెన్ = విననయ్యెను.

భా. తొలిజాము పోకడందెల్పు గడియారపుచప్పుడులు కాంతులంగవయ సంకేతమున కేగుకాంతల హింసింప మదనుఁడు ధనువు చేఁబూని చేయు నారిటం కారధ్వనులో యనంగ నమరిప్రణయకలహకలుషితాంతఃకరణలగు కాంతలమదుల నల్లలనాడించునదై చెలఁగెనని భావము.

విశే. ప్రథమ యామ మతిక్రమించెఁగాన నభిసారికలు తమిమీఱ నభిసరణ మొనర్పఁబోవుటయుఁ గుపితల మదిచలించుటయు సహజము లనఁదగు అట్టి తఱిని గల్గిన గడియారపుచప్పుడుల మదనధనుష్టంకారములుగను గుపితమానినీ మానససంచలన కారణములుగను నూహించుట యెంతయు హృద్యము. అక్కాలమునఁగూడ కాలప్రమాణ సూచకములగు గడియారములు కల్గుట దీన సూచితము. అలం ఉత్ప్రేక్ష.

-:: చంద్రికావిహారములు ::-

చ. వలిపము గట్టి హారములు వైచి పటీరము మై నలంది జా
దులు నెఱిగొప్పునందుఱిమి త్రోవనె పోయితిమేని తాఁకియుం
దలఁచెడువారు లేరని మనంబుకలంకలు దేర్చి జారకాం
తల సమయస్థలంబులకుఁ దార్చిరి దూతిక లట్టివెన్నెలన్. 52

టీ. వలిపము = సన్నని తెల్లబట్టను, కట్టి = ధరించి, హారములు = ముత్యాల హారములను, వైచి = వేసికొని, పటీరము = మంచిగంధము, మైన్ =

శరీరమున, అలంది = పూసికొని, జాదులు = జాజీసుమములు, నెఱిగొప్పునన్ = రమ్యమైనతుఱుమున, తుఱిమి = ముడిచి, (నెఱ=నిండు, అనిన లెస్స), త్రోవనె = మార్గమందె, పోయితిమేని = ఏఁగితిమేని, (పోయినను) తాఁకియున్ = తగిలియు, తలఁచెడువారు = తగిలె నిదియేమి యని భావించువారు, లేరు = ఉండరు. అని, దూతికలు = ప్రియులంగలుపుచెలులు, మనంబుకలంకలు = మనస్సు నందైన సందియములను, తేర్చి = పోఁగొట్టి, జారకాంతలన్ = జారిణులను, సమయస్థలంబులకున్ = నిర్ణీతప్రదేశములకు, అట్టివెన్నెలన్ = ఆ వెన్నెలలో, తార్చిరి = పొందించిరి.

భా. ధవళములగు నలంకారముల ధరించి ధవళమగువెన్నెలలో రాజమార్గ మునఁ బోయినను నొందొకపు డెవరేని తాఁకినను, మీరు వారిచూడ్కికి లక్ష్యము గాకయే పోఁగలరని దూతికలు జారిణులమదినైన సందియములఁబాపి ధవళాలం కారముల ధరింపఁజేసి సంకేతస్థలములను బొందించుచుండిరని భావము. ఇట్లు ధవళాలంకారముల ధరించి, వెన్నెలల జారిణులు విహరించుట కావ్యప్రసిద్ధ విషయము.

వ. వెండియుం దుహినకరమండలంబునం గురియు నప్పండువెన్నెలలు సాయంతననటనచటులమహానటవికటాట్టహాసబాసంబుల కనుప్రాసంబులై, పూర్వపారా వారపులినతలవిహరమాణై రావణకరపుష్క రోద్ధూతవాలు కాధూళిపాళిలకుం బ్రత్యా దేశంబులై, యంధకార బలీంద్రనిర్బంధనధురంధర సమయమధుమథనచరణాంగుష్ఠ నిష్ప్యూత గగనసరిదంబుపూరంబుల కనుబింబంబులై, చంద్రకాంతమణినిర్మిత హర్మ్య హిమవన్మహీధరశృంగపతితంబు లగుచుం బెనువెల్లువలు గట్టి యతివిషమమానినీ మానప్రతీరంబు లురలం ద్రోయుచు, వియోగవేదనాభరాక్రందద్రథాంగకంఠగుహా కుహర ముఖంబుల ముంపుకొని మెఱయుచు, నరవిరిచెందొగ మొగడలం బడి మడియుచుఁ దనుకరువలిం గదలువిరులం దొరుఁగుపుప్పొడితిప్పలం బొరలి తెట్టువ గొంచుఁ, గనక డోలావిహారలీలాయత్తమత్తకాశినీ కపోలధాళధళ్యంబుల పెల్లునం గడలుకొని ముప్పొంగుచుఁ, గటికిచీఁకటితరులం దెరలం జేయుచు, సకలభువనతలాప్లావనంబు

గావించి, యజాండకరండంబు వెండిజలపూఁత గావించిన తెఱంగున నంగీకరించె నప్పుడు దమయందు నెప్పుడెప్పుడు నింతురో యనుచు నువ్విళ్ళూరు చందంబునఁ జంద్రికా కిరణకందళికలం గరంగు రేవెలుంగు గాచిప్పలం గప్పురంపుఁ గుప్పెలం గొప్పరించిన సరసమధురసంబులు నించి యించినవేడ్కల నొండొరువులకెంజిగు రాకుమోవినంజలం జవిగొనుచుఁ గ్రోలి సోలి పూఁజవికలఁ బొంపిరివోవుకామినీ కాముకులును, వలరాచకేలి సలుపునెడల నంగంబుల చకచకలు వెలివోవకుండ నిండార లేపంబులు సేయుచొప్పుఁ గర్పూరకస్తురికాసంకు మదమిళితచందనపంకంబు లొకొళ్లొకళ్ల మేనులం గలయ నలందుకొని చలువచప్పరంబులందీర్చిన పుప్పొడితిన్నెల విశ్రమించు సతీపతులును, బ్రోడలగు నెచ్చెలులు జీరాడుసిగ్గుల నీడిగిలంబడ నెట్టకేలకుఁ ద్రోపు త్రోపాడుచుం దార్చి కూర్చి మరలుటయు మరుండొనర్పఁగలకోల్తలకుం దివురుతమకపు ముంగలిపౌఁజులు నిగిడించు క్రొవ్వాఁడి తూపులరూపున నొండొరువుల మఱుపెట్టి చూచునెలగోలు చూపుల నితరేతరధైర్యంబులు గంటివడ నొంటిం బచ్చెనయొవరుల వసియించువధూవరులును, బేరుకొనుకోరికలు దారుకొన డాయునెడం బొంగినయంగం బులం బరస్పరబాహుపాశంబుల బిగియారం గౌఁగిలించుకొని కరంగినడెందంబుల రెంటి నొక్కటిగ నత్తించుపోలికనత్తమిల్లి పగలు తమపాసిన యెడలం బొడము మనోజ వికారంబుల నవిరళతరకపోలంబుగాఁ జెప్పికొనుచు హంసతూలికాతల్పంబుల నల్పేత రానందంబులం బొరలు తరుణీతరుణులును, దొలుతటిపొల యలుకయెడం జనించిన యోగశిఖి నిండారురేయెండవేఁడిమి నగ్గలించినం దాలిమి దెమలందమక తామ తమకించి కలసికొని నెచ్చెలులన్ బేలువెట్టి తొట్టినవేడ్కలం బొదరిండ్లకందువలం బొదలు రమణీరమణులును, మబ్బుకొను వయసు గుబ్బల నిబ్బరంబుగ నివుడు తివుటలం బెచ్చు పెరుఁగుమచ్చరంబుల నొక రొకరి మెచ్చక పచ్చవిలుతుండు విచ్చలవిడిం దనకైదువులు ముప్పదిరెంటం దోడుసూపె నన బహువిధకరణాసన భేదంబులం బెనఁగుచు మణిసౌధంబులం గ్రీడించు యువతీయువజనంబులును, గ్రిక్కిటిసిన మక్కువల నిక్కువలఁ గమియం జొక్కులచెయ్యులఁ ద్రొక్కుడువడి రతిశాస్త్ర రహస్యతత్త్వానుభవంబున వెలిమఱచిన వలరాచతపసులపోలికం దెలిరాకట్టు నెలవులం బవ్వళించి యున్న నాయికానాయకులును, నెడపడనివేడుకపనుల నలసి జడియు

నవయవంబులపై సొలయు నెమ్మనంబులతో నొయ్యనొయ్యనం గదలు తూఁగుటుయ్యె లలంగన్ను మొగిచి యున్నవిలాసినీవిలాసులునుం గలిగి యన్నగరంబు శంబరాంతకు సామ్రాజ్యంబు ననుకరించె. నయ్యెడ నయ్యదువల్లభుండు సత్యయుం దాను ననర్ఘ మణిదీపితంబును విమలదుకూల వితానసందానితంబును బ్రాలంబముక్తాగుళుచ్ఛచ్ఛ విచ్ఛాదితవలభి విలసితంబును వివిధ విచిత్రపటఘటితస్ఫటికభిత్తిభాగభాసురంబును మృదులహంసతూలికాకల్పిత తల్పసంఛన్నమణిమంచకాంచితంబును ధవళఫణిలతా దళక్రముకఖండమండిత మరకతమణిభాజనవిభ్రాజితంబును మృగమదమిళితపటీర పంకాంకితమౌక్తికశుక్తిపరికల్పితంబును దరవికచలతాంతతాలవృంతకాంతంబును గోమల బిసతంతుసంతాననిబద్ధకుసుమదామ రమణీయంబును సురభికృష్ణాగరుధూపధూపితం బును బరిమళమిళితశిశిరసలిలపూర్ణకనకగళంతికా సమంచితంబును మంజుగుంజత్పా రావతపతంగగళరవభరితంబును మాణిక్యసమున్నతాదర్శ దర్శనీయంబును నగు శయనాగారంబున వినోదకేలిం దేలినిద్రాముద్రితనేత్రుఁడై శయనించె నయ్యవసరంబున.

టీ. వెండియున్ = మఱియు, తుహినకర మండలంబునన్ = చంద్రమండ లమునుండి, కురియు = జాఱునట్టి, అప్పండువెన్నెలలు = ఆముదురువెన్నెలలు, సాయంతన.....భాసంబులకున్ - సాయంతన = సాయంకాలమందైన, నటన = నృత్యముచే. చటుల = కదలునట్టి, మహానట = శివునియొక్క, వికట = విశాలమైన, అట్టహాస = పెద్దనవ్వు యొక్క, భాసంబులకున్ = కాంతులకు, అనుప్రాసంబులై = సవర్ణములై, అనఁగాఁ బండువెన్నెలలు నాట్యావసరమున శివునినుండి వెలువడు విశాలాట్టహాసకాంతులం బోలియున్నవని భావము. శివుఁడు తెల్లనివాఁడు. చంద్రుఁ డును ధవళగాత్రుఁడే. కావుననే చంద్రబింబమునుండి వెలువడు పండువెన్నెలలు శివుని యట్టహాసకాంతులంబోలి యున్నవని చెప్పుట కనుపుపడియె. పూర్వపారావార ... పాళికలకున్ - పూర్వపారావార = తూర్పుసంద్రముయొక్క, పులినతల = ఇసుక దిబ్బలతావుల, విహరమాణ = విహరించునట్టి, ఐరావణ = ఐరావతము యొక్క, కరపుష్కర = తుండాగ్రముచే, ఉద్ధూత = ఎగురంగొట్టఁబడిన, వాలుకాధూళి = ఇసుకసంబంధమూన పరాగములయొక్క, పాళికలకున్ = పఙ్త్తులకు, ప్రత్యా దేశంబులై = బదులుగాఁ గల్గినవై (అనఁగా వానిని మించినవై యని భావము).

ఐరావతము దేవేంద్రుని పట్టపుటేనుఁగు. దేవేంద్రుడు ప్రాగ్దిగధిపతి. కావుననే యాతనిగజము ప్రాక్సముద్రపులినతలముల విహరించును, మఱియు నైరావతము ధవళము. అది చిమ్ము్మవాలుకాధూళియు ధవళమే. కావుననే తెల్లనియైరావతము తుండాగ్రమునఁ జిమ్ము్మవాలుకాధూళిపాళికలవలె ధవళగాత్రుండగుశశినుండి వెలువడు ధవళములగు వెన్నెలలు మించియున్నవనుట సంభవించె. పుష్కరము కరిహస్తాగ్రవాచకమైనను, మఱల హస్తిహస్తవాచకమగుకరశబ్ద మిందుఁజేర్చుట స్పష్టార్థము. కాని యైరావణతుండసామ్యమును జంద్రకిరణములకుఁ దోఁపఁ జేయ నట్లు కవి కరశబ్దము నిందుఁ గూర్చెనేమోయని యూహించుట కవకాశ మొక్కింత గలదు. అంధకార...పూరంబులకున్ - అంధకార = చీఁకటియను, బలీంద్ర = బలిచక్రవర్తియొక్క, నిర్బంధన = బంధించుటయొక్క, ధురంధర = భారమును వహించు, సమయ = కాలమను, మదుమధన = విష్ణునియొక్క, చరణాంగుష్ఠ = కాలిబొటనవ్రేలినుండి, నిష్యూత = వెడలునట్టి గగనసరిత్ = మరున్నదియొక్క, అంబుపూరంబులకున్ = ఉదకప్రవాహములకు, అనుబింబంబులై = ప్రతిబింబములై, గంగానది తెల్లనిది. దానిపూరములును దెల్లనివే. బలిని బంధింపఁగాలు గట్టిగా బూనుటకతన నాతనియంగుష్ఠమునఁ గలగంగకు బహిః ప్రసారము కల్గెను. ప్రకృతము తెల్లనిగంగానదీ ప్రవాహములవలెఁ బండువెన్నెల లమరెనని భావము. చీఁకటిని రాక్షసరాజగుబలీంద్రునిగాను, దానియడఁగుటను వానిబంధనముగాను, వెన్నెలలయమరుటను వానిబంధించు భారము బూనియున్న విష్ణుని కాలిబొటనవ్రేలినుండి జాఱుగంగాపూరముగాను జెప్పుట యెంతయు సరసము. చంద్రకాంత...పతితంబులు - చంద్రకాంతమణి = చంద్రకాంత మాణిక్యములచే, నిర్మిత = కట్టఁబడిన, హర్మ్య = మేడలను, హిమవన్మహీధర = హిమవత్పర్వతముయొక్క, శృంగ = శిఖరములనుండి, పతితంబులు = పడునట్టివి, అగుచున్, పెనువెల్లువలు = పెద్దప్రవాహములు, కట్టి = ఏర్పడి, అతివిషమ ... ప్రతీరంబులు = అతివిషమ = మిగులఁ గఠినములగు, మానినీ = స్త్రీలయొక్క, మాన = మానమను, ప్రతీరంబులన్ = తీరదేశములను, ఉరలన్ = పడునట్లు, త్రోయుచున్ = కూల్చుచు, చంద్రకాంతమణినిర్మితములగు సౌధముల యున్నత

శిఖరదేశములనుండి జాఱు నీటివెల్లువలంగూడి క్రిందికిఁ బడుటకతన వెన్నెలలు హిమవన్నగశిఖరముల నుండి జాఱుప్రవాహములవడువున మించెనని యెన్న వలయును. ప్రవాహము తీరము నురలంద్రోయుట ప్రసిద్ధము. ఈచంద్రికారూప ప్రవాహమును మానినీమాన రూఢమగుప్రతీరమును గూలఁద్రోయుచున్నది. కావుననే దీనికిఁ బ్రవాహతౌల్యము కవి సంఘటించె. చంద్రోపలములు చంద్రకరస్పర్శను ద్రవించుటయు మానినులు మానమును వీడి చంద్రోదయముగాఁ బ్రియులఁ గలిసికొనుటయు నైజములు. వానినే కవి యీ గతిని వర్ణించె. వియోగ... ముఖంబులన్ - వియోగవేదనా = విరహబాధయొక్క, భర = భారముచే, అక్రందత్ = పరిదేవనముసేయు, రథాంగ = చక్రవాకములయొక్క, కంఠ = కుత్తుకలయొక్క, గుహాకుహర = గుహలంబోలు బిలములయొక్క, ముఖంబులన్ = అగ్రముల, ముంపుకొని = ముంచి, మొఱయుచున్ = ప్రకాశించుచు, (లేక) మొఱయుచున్ = శబ్దించుచు, నదీపూరము పర్వతములనుండి భువిఁబడునపుడు తద్గుహాముఖం బుల ముంచి ధ్వనించును. అట్లే చంద్రికాపూరమును విరహవేదన నెలుఁగెత్తి యఱచుచక్రవాకముల కంఠకుహరములఁ బ్రవేశించి మొఱచున్నదివలె నుండెనని యెన్నవలయును. కావునఁ బ్రవాహసామ్యము సార్థకమయ్యెను. చక్రవాకములకు రేయి వియోగము కలుగుట ప్రసిద్ధము. కావున నవి రాత్రుల నెలుఁగెత్తి యాక్రం దించు. అపుడవ్వాని తెఱువఁబడిననోళులఁ జంద్రికలువ ప్రవేశించుట సంభవించును. అరవిరి చెందొగమొగడలన్ = సంగోరువిడిన యెఱ్ఱకలువ మొగ్గలందు, పడి, సుడియుచున్ = తిరుగుచు, ఇపుడే చంద్రోదయమగుటఁ గలువమొగ్గలు సంగోరుమాత్రమే వికసించెననియు, నట్టి సంగోరువిడినవానింజొచ్చి శీఘ్రము మఱలి రాఁజాలక చంద్రికలలు వానిలోఁ దిరుగుచుండెననియు భావము. తనుకరువలిన్ = పిల్లగాలిచే, కదలువిరులన్ = చలించుపూవులనుండి, తొరఁగు పుప్పొడి తిప్పలన్ = జారుపరాగముల తిన్నెలందు, పొరలి = దొర్లి, తెట్టువన్ = తెఱను, మిసిమిననుట, కొంచు = స్వీకరించుచు, మందమారుతాహతిని విరులు మెల్లఁగఁ గదలుచుండెనియు, నట్టిచలనముకతన, విరుల పరాగము జాతి తిప్పలుగా నేర్పడెననియు, నట్టి ధవళములగు పుప్పొడితిప్పలఁ బొర్లుట కతన ధవళములగు

వెన్నెలలకు మఱింత ధావళ్యము సంభవించెననియు భావము. కనకడోలా ... పెల్లునన్ - కనకడోలా = బంగారపుటుయ్యెలల సంబంధమైన, విహారలీలా = విహారవిలాసమందు, అయత్త = అధీనలైన, మత్తకాశినీ = మదవతులయొక్క, కపోల = చెక్కిళుల సంబంధమైన, ధాళధళ్యంబుల = తళతళలయొక్క, పెల్లునన్ = అతిశయముచే, కడలుకొని = వృద్ధినంది (దిక్కులముట్టి) ఉప్పొంగుచున్ = అతిశయించుచు, అమ్మనోహర చంద్రోదయకాలమున యువతులు బంగరపుటుయ్యెలల సంతసము మీఱ విహరించుచుండిరనియు, నమ్మానినుల యచ్ఛములగు చెక్కిళుల తళతళలతో మేళవించుట కతనఁ జంద్రికలు మిగుల ధవళములై పెంపొందెననియు భావము. కటికచీఁకటితరులన్ = గాఢాంధకారమను వృక్షములను, తెరలన్ = కూలునట్లు, చేయుచు = ఒనర్చుచు, ప్రవాహమొడ్డులంగలచెట్లలఁ గూలఁద్రోయునట్లు చంద్రికాపూరము గాఢాంధకారము నున్మూలించుచున్నదని భావము. సకలభువనతలాప్లావనంబున్ = సమస్త భూతలముయొక్క ముంచుటను, కావించి = చేసి, అజాండకరండంబున్ = బ్రహ్మాండమను బరిణెను, వెండిజలపూఁత = వెండిమొలాము, కావించిన తెఱంగునన్ = చేసినవిధమున, అంగీకరించెన్ = సమ్మతించెను. బరిణెకు వెండిగిల్టువేసినచందమున వెన్నెల యజాండమను కరండమను ధవళముగఁజేసెనని భావము. అప్పుడు = ఆసమయమున, తమయందు = రేవెలుంగురాచిప్పలందు, ఎప్పుడెప్పుడు = ఇది కాలాతిక్రమణమును సహింపలేకపోవుటకు సూచకము. నింతురో = నిండింతురో, అనుచు, ఉవ్విళ్లూరు చందంబునన్ = ఊటలూరువిధమున, చంద్రికాకిరణకందళికలన్ = వెన్నెల వెలుంగు మొలకలచే, కరంగు = ద్రవీభవించు నట్టి, రేవెలుంగురాచిప్పలన్ = చంద్రకాంతశిలాపాత్రములందును, కప్పురంపుఁ గుప్పెలన్ = కర్పూరపాత్ర విశేషములందును, కొప్పరించిన = అతిశయించిన, సరసమధు రసంబులు = సరసములగు మద్యములు, నించి = నింపి, ఇంచినవేడ్కలన్ = మీఱిన యుత్సాహములతోడ, ఒండొరువుల ... నంజలన్ - ఒండొరువుల = అన్యోన్యము యొక్క, కెంజిగురాకుమోవి = ఎఱ్ఱనిచిగురుటాకులంబోలు నధరములను నట్టి, నంజలన్ = ఉపదంశములచే (నంజుకొనువస్తువు), చవిగొనుచు = రుచిచూచుచు,

క్రోలి = త్రావి, సోలి = వివశులై వ్రాలి, పూఁజవికలన్ = పూఁజప్పరములందు. పొంపిరివోవు = సంతోషించునట్టి, కామినీ కాముకులును = యువతీయువకులును. చంద్రకిరణములతాఁకునఁ జంద్రకాంతశిలలు ద్రవీభవించుట నైజము. ప్రకృతము చంద్రకిరణస్పర్శమునఁ గరంగు చంద్రకాంతపాత్రములు తమయందు మద్యము నెపుడు నింపుదురో యని యువ్విళ్లూరువిధమున నుండెనని గ్రహించునది. అటు లూటలూరు చంద్రకాంతపాత్రములందును గప్పురపుఁగుప్పెలందును మధు రసమును నింపి కామినీకాముకు లొండొరులయధరములను ముద్దుఁగొనుచుఁ ద్రావి వివశులై పూఁజప్పరముల సుఖించుచుండిరని భావము. భుజించునపుడు పచ్చడులు మున్నగువానిని నంజుడుగా నుపయోగించురీతి నొండొరుల యధరములను మద్యపాన సమయమునఁ గామినీకాముకులు నంజుడుగా నుప యోగించికొనిరని తెలియునది. వలరాచకేలి = మన్మథక్రీడ, సలుపునెడలన్ = చేయుసమయమున, అంగంబులచకచకలు = అవయవముల ప్రవహించు శోభావిశేషము, వెలివోకుండన్ = బయలుపాటుగాకుండ, నిండారన్ = (మేను) నిండునట్లు, లేపంబులు = పూఁతలు, సేయుచొప్పునన్ = చేయురీతిగ, కర్పూర ... పంకంబులు - కర్పూర = ఘనసారము, కస్తూరికా = కస్తురి, సంకుమద = జవ్వాది, వీనిచే, మిళిత = కూడిన, చందనపంకంబులు = చందనపుటడుసులు. ఒకొళ్లొకళ్లమేనులలన్ = పరస్పరగాత్రములందు, కలయన్ = అంతటను. అలందుకొని = పూసికొని, చలువచప్పరంబులన్ = చలువపందిళులందు, తీర్చిన = దిద్దినట్టి, పుష్పాడితిన్నెలలన్ = పుష్పపరాగవేదికలపై, విశ్రమించు = ఊరడిల్లు = సతీపతులును = దంపతులును, దంపతులు తమయంగముల శోభావిశేషములు బయలు పాటుగాకుండఁ బూసికొనిన పూఁతలవలె గర్పూరము కస్తూరి జవ్వాదిఁగలిపిన చందనపంకమును బూసికొనుట యొప్పెనని భావము. అట్లు మైపూఁతలంబూసికొని చలువపందిళులంగల పుష్పాడితిన్నెలపై విశ్రమించిరనియుఁ దాత్పర్యము. ప్రోడలగు నెచ్చెలలు = ప్రౌఢలైన చెలికత్తెలు. (కర్తలు) జీరాడుసిగ్గులన్ = పొరలిపడునట్టి లజ్జచే, ఈడిగిలంబడన్ = ముందునకుఁబోవక వెనుకకుఁ దగ్గుచుండఁగా, (నూత్నవధూ వరులనుట) ఎట్టకేలకున్ = అతిప్రయాసమున, త్రోపుత్రోపాడుచున్ = బలాత్కారముగాఁ ద్రోయుచు, తార్చి = చేరువంజేర్చి, కూర్చి = కలిపి,

మరలుటయున్ = పోయినతరువాత, మరుండు = మన్మథుఁడు. ఒనర్పంగల కోల్తలకున్ = చేయంగలయుద్ధసన్నాహములకు, తివురు = త్వరపడునట్టి, తమకపు ముంగలిపోఁజులు = తమకముకల ముందున్నసేనలు, నిగిడించు = ప్రసరింపఁ జేయు, క్రొవ్వాఁడితూపులరూపునన్ = అతినిశితబాణములవిధమున, ఒండొరువులన్ = అన్యోన్యము, మఱువెట్టి = మఱుఁగు వెట్టి (కప్పియనుట) చూచు, ఎలగోలు చూపులన్ = ముందునడచుదృష్టులచే, ఇతరేతర ధైర్యంబులు = ఒండొరుల ధైర్యములు, గంటివడన్ = గంటుపడఁగా, (నశింపఁగా ననుట) ఒంటిన్ = అసహాయ ముగా, బచ్చెనయోవరులన్ = రంగులలోపలిగదులందు, వసియించు = ఉండునట్టి, వధూవరులను = నూత్నదంపతులను, నూత్నవధువులు సిగ్గుచేఁ బ్రియుల డగ్గఱం గొంకి రాక యాడిగిలంబడుచుండఁ బ్రౌఢలగుచెలికత్తెలు వారి నెట్లో యెట్టకేలకుఁ ద్రోయుచుఁ దీసికొనిపోయి ప్రియులతోడఁ గలిపి చనిరనియుఁ, బిదప నన్యోన్యము పఱిగించికొనువాఁడిచూపుల వారిధైర్యము తఱిగి చిత్రవర్ణచిత్రితములైన శయ్యాగృహ ములం జేరిరనియుఁ దాత్పర్యము. మరుండు తమపైకి దండెత్తివచ్చి సేనా సమూహముచేఁ బ్రయోగింపించుబాణముల సమూహమున ట్లవ్వధూవరులదృష్టులు మించెనని గ్రహించునది. మన్మథబాణములవలె దృష్టుల వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. పేరుకొను = ఘనీభవించిన, కోరికలు = వాంఛలు, తారుకొనన్ = కదియఁగా, డాయునెడన్ = సమీపించుసమయమున, పొంగినయంగంబులన్ = ఉబ్బిన యవయవములతో, పరస్పరబాహుపాశంబులన్ = ఒండొరుల త్రాళ్లులంబోలు చేతులతో, బిగియారన్ = బిగువగునట్లు, కౌఁగిలించుకొని = ఆలింగనముచేసికొని, కరంగినడెందంబులన్ = ద్రవించినమనస్సులను, రెంటిన్ = రెండింటిని, ఒక్కటిగన్ = ఏకమగునట్లు, అత్తించుపోలికన్ = అంటించువిధమున, అత్తమిల్లి = అంటుకొని (ఒఱఁగి) పగలు = పగటిభాగమున, తమపాసినయెడలన్ = తామెడఁబాయుసమయ మున, పొడము = పుట్టిన, మనోజవికారంబులన్ = మదనవికారముల, అవిరళం బుగాన్ = సాంద్రముగా, చెప్పికొనుచున్, అల్పేతరానందంబునన్ = అధిక సంతోషముతో, హంసతూలికాతల్పంబులన్ = హంసలమృదురోమములచే నిర్మిత ములైన శయ్యలందు, పొరలు = దొరలునట్టి తరుణీతరుణులును = యువతీ యువకులును, యువతీయువకులు కోరికలు మీఱఁ దమపగలింటివిరహము

విధమును బరస్పరము ముచ్చటించుకొనుచు మేనున మేనుంజేర్చికొని యొక్కటై హంసతూలికామృదుతల్పముల నధికానందమున శయనించిరని తాత్పర్యము. తొలుతటి పొలయలుకయెడన్ = పూర్వపుఁ బ్రణయకలహముయొక్క కాలమున, జనించిన = పుట్టిన, వియోగశిఖి = విరహాగ్ని, నిండారురేయెండవేఁడిమిన్ = పూర్ణమగువెన్నెలకాఁకచే, అగ్గలించినన్ = అధికముగాఁగ, తాలిమి = ధైర్యము లేక సహనము, తెమలన్ = పోఁగా, తమకతాను = స్వయముగా, తమకించి = త్వరపడి, కలసికొని = కూడి, నెచ్చెలులన్ = చెలికత్తెలను, బేలువెట్టి = వంచించి, తొట్టినవేడ్కలన్ = అతిశయించినయుత్సాహములతో, పొదరిండ్లకందువలన్ = లతాగృహరహస్యప్రదేశములందు, పొదలు = వర్తించు, రమణీరమణులును = కాంతాకాంతులును, తొల్లి సంభవించిన ప్రణయ కలహమువలన వియోగాగ్ని రమణీ రమణులకుఁ గల్గెననియుఁ, దాన వారు ప్రియులం దగ్గఱకయుండిరనియు, రేయెండతాఁకున నవ్విరహాగ్నియతిశయింప చెలికత్తెలవంచించి వారంతటవారే చని పొదరిండ్ల రమణులంగూడి సుఖించిరనియు భావము. మబ్బుకొను = మదించిన, వయసుగుబ్బలన్ = ప్రాయపుస్తనములందు, నిబ్బరంబుగన్ = అధికముగా, నివుడు = సాగునట్టి, తివుటలన్ = కోర్కులచే, పెచ్చుపెరుఁగు = మిక్కిలి యభివృద్ధినందిన, మచ్చరంబులన్ = మాత్సర్యములతో, ఒకరు+ఒకరిన్ = పరస్పరమును, మెచ్చక = మెచ్చికొనక, పచ్చవిలుతుండు = మన్మథుఁడు, తనకైదువులు ముప్పది రెంటన్ = తనముప్పదిరెండాయుధములతో (మదనున కాయుధము లైదేయైనను వీర సామాన్యముగ పరశుపట్టిసభిండివాలాదు లాయుధములు ముప్పదిరెండుండుననుట ప్రసిద్ధమగుటంజేసి యిట్లు చెప్పెననియుఁ గాన నియ్యది వీరసామాన్యోక్తి యనియు గ్రహించునది. మఱియు నిది యనంగసంగరమగుట మదనుని వీరవరునిగఁ జెప్పుట యుచితమె.) తోడుసూపెన్ = తోడ్పడెను, అనన్ = అనునట్లు, బహువిధ కరణాసనభేదంబులన్ = అనేకవిధములగు గాత్రాసనాదిభేదములను, (అనఁగా రతిబంధాదులనుట) పెనంగుచు = పెనఁగొనుచు, ప్రాయపుమదమున కామినీ కాముకులు బహువిధబంధవిశేషములఁ గ్రీడించుచుండిరని భావము. మణిసౌధం బులన్ = రతనంపుమేడలను, క్రీడించు, యువతీయువజనంబులును = తరుణీతరుణులను, క్రిక్కిఱిసిన మక్కువలన్ = సాంద్రమగునురాగములతో,

ఇక్కువలన్ = సంకేతస్థలములను, కమియన్ = పొందఁగా, జిక్కులచెయ్వులన్ = కష్టములగుచేష్టలచే, త్రొక్కుడుపడి = నలఁగి, రతిశాస్త్రరహస్యతత్త్వానుభవంబునన్ = కళాశాస్త్రరహస్యతత్త్వముయొక్క యనుభవముచే, వెలి = బాహ్యమును, మఱచిన, వలరాచతపసులపోలికన్ = మదనమౌనులవిధమున, (అనఁగా, మదనపరతంత్రులగు మౌనులవిధమున ననుట) తెలిరాకట్టుసెలవులన్ = చంద్రకాంతశిలాప్రదేశములందు, పవ్వళించియున్న = శయనించియున్న, నాయికానాయకులును = దంపతులును, తాపసులు రతిశాస్త్రరహస్యతత్త్వానుభవమున బాహ్యమును మఱచినవిధమున, మదనతంత్రములచేఁ బ్రేమ పైకొనఁ గ్రీడించి నాయికానాయకులలసి సొలసి చంద్ర కాంతశిలాస్థలుల శయనించిరని భావము. ఎడపడనివేడెకపనులన్ = అంతరములేని వినోదకృత్యములచే, అలసి = ఆయాసమునంది, జడియు = వడఁకునట్టి, అవ యవంబులతోన్ = అంగములతో, సొలయు = మూర్ఛనందు, నెమ్మనంబులతోన్ = హృదయములతోడ, ఒయ్యనొయ్యనన్ = మెల్లమెల్లఁగ, కదలు = తూఁగాడు, తూఁగుటుయ్యేలలన్ = డోలలయందు, కన్ను మొగిచి = కనుమూసి, ఉన్న, విలాసినీవిలాసులును = సుందరీసుందరులును, కలిగి, అన్నగరంబు = ఆ పట్టణము, శంబరాంతకుసామ్రాజ్యంబున్ = మన్మథసామ్రాజ్యమును, అనుకరించెన్ = పోలెను. (శంబరుఁడను నసురుంజంపుటకతన మన్మథున కీనామము కల్గెను). అయ్యెడన్ = ఆసమయమున, అయ్యదువల్లభుండు = ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యయున్ = సత్యభామయును, తానున్, అనర్ఘ్యమణిదీపదీపితంబును = అమూల్యములగు మణులదీపములచేఁ బ్రకాశితమగునదియును, విమల...దానితంబును - విమల = స్వచ్ఛమైన, దుకూలవితాన = పట్టుమేలికట్టులచే, సందానితంబును = కూర్పఁ బడినదియును, ప్రాలంబ....విలసితంబును - ప్రాలంబ = వ్రేలాడు, ముక్తాగుళుచ్ఛ = ముత్తియంపుకుచ్చులయొక్క, ఛవి = కాంతిచే, ఛాదిత = కప్పఁబడిన, వలభి = కొణిగలచే, విలసితంబును = బ్రకాశించునదియును, వివిధ...భాసురంబును - వివిధ = పలురకములగు, విచిత్ర = విచిత్రములైన, పట = చిత్రపటములతోడ, ఘటిత = కూర్పఁబడిన, స్ఫటిక = స్ఫటిక వికారములగు, భిత్తి = గోడలయొక్క, భాగ = ప్రదేశములచే, భాసురంబును = ప్రకాశించునదియును, మృదుల.... చితంబును - మృదుల = మిక్కిలిమెత్తనైన, హంసతూలికా = హంసల వెంట్రుకలచే,

కల్పిత = నిర్మింపఁబడిన, తల్ప = పఱుపుచే, సంఛన్న = కప్పఁబడిన, (పఱుపఁబడిన.) మణిమంచక = రతనంపుమంచముతో, అంచితమును = కూడినదియు, ధవళ...భ్రాజితంబును - ధవళ = తెల్లనైన, ఫణిలతాదళ = నాగవల్లీదళముల తోడను, తెల్లని తములపుటాకు లనుట. క్రముకఖండ = (పోఁక) వక్కలతోడను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, మరకతమణిభాజన = మరకతమణి నిర్మితపాత్రములచే విభ్రాజితంబును = ప్రకాశించునదియును. అనఁగా బండుతములపుటాకులును బోఁకలును గలపళ్లెరములుగలవనుట. మృగమద...పరికల్పితంబును - మృగమద = కస్తూరితో, మిళిత = కూడిన, పటీరపంక = చందనపంకముచే, అంకిత = కూడియున్న, మౌక్తికశుక్తి = ముత్తెపుఁజిప్పలచే, పరికల్పితంబును = అలంకృతమైనదియు, కస్తూరితో చందనమును గలిపి యాచందనమును ముత్తెపుఁజిప్పలలో నిడి యాశయ్యాగృహమున నిడిరని భావము. దరవికచ...కాంతంబును - దర = కొంచెము, వికచ = వికసించిన, లతాంత = పుష్పములచే నిర్మితమైన, తాలవృంత = వీవనలచే, కాంతంబును = సుందరమైనదియు, ఇంచుకవిడిన వూవులచే నిర్మితములగు వీవనలందుఁగలవని భావము. కోమల....రమణీయంబును - కోమల = మృదువైన, బిసతంతుసంతాన = తామరతూండ్ల దారముల గుంపుచే, నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన, కుసుమదామ = పూవులదండలచే, రమణీయంబును = సొగసైనదియు, మృదువైనతామరతూండ్ల దారములచేఁ బూలదండలం గూర్చి యందుంచిరని భావము. సురభి...ధూపితంబును - సురభి = పరిమళించునట్టి, కృష్ణాగరుధూప = కాలాగరుధూపముచే, ధూపితంబును = పరిమళింపఁజేయఁబడినదియు, పరిమళ...సమంచితంబును - పరిమళ = సుగంధముతో, మిళిత = కూడిన, శిశిరసలిల = చల్లని నీటితో, పూర్ణ = నిండిన, కనకగళంతికా = బంగారుజాడీలతో (పాత్రవిశేషములు) సమంచితంబును = ఒప్పునదియు, పరిమళించు చల్లనినీట నింపి హేమపాత్రవిశేషముల నందిడిరని తాత్పర్యము. మంజు...భరితంబును - మంజు = సొగసుగా, గుంజత్ = ధ్వనిచేయు, పారావత, పతంగ = పావురములు మొదలగుపక్షులయొక్క, గళరవ = కంఠధ్వనిచే, భరితంబును = నిండినదియు, ఆశయ్యాగృహమునఁ బావురములు మొదలగు పక్షులకలవరము నిండియుండెనని భావము. మాణిక్య...దర్శనీయంబును -

మాణిక్య = రత్నవికారములైన, సమున్నత = ఎత్తైన, ఆదర్శ = అద్దములచే, దర్శనీయంబును = చూడఁదగినదియు, మణివికారములై = నిలువుటద్దము లందుఁ గలవని భావము. అగు = అగునట్టి, శయనాగారంబున = పడకటింటియందు, వినోదకేలిన్ = వినోదక్రీడను, తేలి = ఓలలాడి, నిద్రాముద్రితనేత్రుఁడైన నిద్రచే మూసికొనంబడిన నేత్రములు గలవాఁడై, శయనించెన్ = నిద్రించెను. అయ్యవసరంబునన్ = ఆసమయమున.

మ. నలినాప్తుండు మదీయబంధులను తా నక్షత్రసంఘంబులం
గలఁప న్వచ్చుచు నున్నవాఁ డనుచు ము న్గల్గంగ నాత్మీయశి
ష్యుల మందేహులఁ బోరొనర్పఁ జనుఁడంచుంబంపి యేతెంచెనాఁ
బొడమెన్వేగురుఁజుక్క కాలఫణభృద్భోగోల్లసద్రత్న మై. 54

టీ. నలినాప్తుండు = సూర్యుఁడు, తాను, కర్త. మదీయబంధులను = నా చుట్టాలను, అనఁగాఁ దనసంతతివారనుట. నక్షత్రసంఘంబులన్ = చుక్కలగుమిని, కలఁపన్ = క్షోభపెట్టుటకు, వచ్చుచునున్నవాఁడు = ఏతెంచుచున్నవాఁడు, అనుచున్, మున్గల్గంగన్ = ముందుగా, ఆత్మీయశిష్యులన్ = తనశిష్యులను, మందేహులన్ = మందేహులను రాక్షసులను, పోరు = యుద్ధము, ఒనర్పన్ = చేయుటకై, చనుఁడు = పొండు, అంచున్, పంపి = పంపించి, ఏతెంచెనాన్ = వచ్చెనో యనునట్లు, వేఁగురుఁజుక్క = వేఁకువజామున నుదయించుచుక్క, కాలఫణభృత్ ... రత్నమై-కాల = కాలనును, ఫణభృత్ = సర్పముయొక్క, భోగ = పడగయందలి, ఉల్లసత్ = ప్రకాశించు, రత్నమై = మాణిక్యమై, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

భా. సూర్యునిరాకను నక్షత్రములు శోభావిహీనములగుట సహజము. సాధారణముగ వేఁకువం దూర్పునఁ బొడముచుక్క శుక్రగ్రహమై యుండును. ప్రకృతము నక్షత్రరూపుఁడగు శుక్రుఁడు తనసంతతివగు నక్షత్రముల రవి గలంప వచ్చుచుంట నెఱింగి మున్ముందు తనశిష్యుల మందేహుల నాతనితోఁబోరొనర్ప నంపి పిదప తానేతెంచెనేమో యన్నట్లును, కాలసర్పశిరస్థితమాణిక్యమో యన్నట్లును వేఁగుఁజుక్క యుదయించెనని భావము. కాలగతి ననుసరించి గ్రహతారకల

గతియుఁ గల్గుచుండుటంజేసి, కాలమును సర్పముగాను వేగుఁజుక్కను దచ్ఛిరోమాణిక్యముగాను గవి దలంచె. మఱియు మందేహులను రాక్షసులు సూర్యునిపైఁ బడుదురనియు, వారలబారిని ద్విజత్తార్క్ష్యముల రవి వారించుకును ననియు శ్రుతులు నుడువును. కావున నిచ్చోట మున్ముందు మందేహుల నంపి పిదప తానేతెంచె వేగుఁజుక్కనుట యెంతయు హృద్యమగు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

-:: శ్రీకృష్ణుని మేల్కొలుపుట ::-

క. వైతాళికు లప్పుడు మృదు
గీతామృతవచనరచన గీలుకొన యశో
దాతనయు మేల్కొలుపఁ బ్రా
భాతికరమణీయరాగఫణితులు సెలఁగెన్. 55

టీ. అప్పుడు = ఆసమయమున, వైతాళికులు = వందిమాగధులు, ప్రభాతమునఁ బ్రభువుల మేలుకొలుపు స్తుతిపాఠకులు. గీతామృతవచనరచన - గీత = గానరూపములగు, అమృత = అమృతమయములైన, వచనరచనలు = పలుకులరచనలు, కీలుకొనన్ = ఒప్పునట్లుగా, యశోదాతనయున్ = శ్రీకృష్ణుని, మేల్కొలుపన్ = ప్రబోధింపఁగా, ప్రాభాతిక ... ఫణితులు - ప్రాభాతిక - ఉదయ కాలముననగు, రమణీయ = సొగసైన, రాగ = భూపాలాదిరాగయుతములగు, ఫణితులు = మాటలు, చెలఁగెన్ = ఒప్పెను.

విశే. భూపాలరాగాదులు ప్రాభాతికములని సంగీతశాస్త్రవేత్తలందురు.

మ. జయ గోవింద! ముకుంద! చక్రధర! కంసద్వేషి! సాత్రాజితీ
ప్రియ! నారాయణ! కౌస్తుభాభరణ! కుంభిత్రాణపారీణ! కా
ళియదర్పఘ్న, పతంగవాహ! వనమాలీ! కృష్ణ! వైకుంఠ! శౌ
రి! యశోదాత్మజ! భక్తవత్సల! మురారీ! గోపికావల్లభా! 56

టీ. జయ = సర్వోత్కర్షను మీఱియుండుము. గోవింద, ముకుంద, ఇవి మున్నగునవి శ్రీకృష్ణునకు సంబుద్ధులు, చక్రధర = చక్రముం దాల్చువాఁడ! కంసద్వేషి

= కంసహంత, సాత్రాజితీప్రియ = సత్యభామాప్రియుఁడ! ప్రకృతము సత్యాప్రియుండై వరలుటంజేసి యిట్లనుట హృద్యము. నారాయణ = ఉదకమునకుఁ దావైనవాఁడా! గంగ విష్ణుపాదోద్భవయగుటంజేసియు, శ్రీకృష్ణవిష్ణువు లభిన్నులగుటం జేసియు, నిట్లనుట పొసంగెను. కౌస్తుభాభరణ = కౌస్తుభ మలంకారముగాఁ గలవాఁడ! కుంభిత్రాణపారీణ = ఏనుఁగును, అనఁగా గజేంద్రుని రక్షించుటయందు సమర్థుఁడా! గజేంద్రుఁడు మొసలిబారింబడి మొదవెట్ట విష్ణు వాతని రక్షించెంగాన నిట్లు నుతించుట పొసంగెను. కాళియదర్పఘ్న = కాళియునిగర్వమును బోఁగొట్టినవాఁడా! పతంగవాహ = గరుడవాహన, వనమాలీ = వనమాలగలవాఁడ, కృష్ణ, వైకుంఠ, శౌరి, యశోదాత్మజ = యశోదాతనయ, భక్తవత్సల = భక్తులయందు వాత్సల్యము గలవాఁడ, మురారీ = మురద్వేషి, గోపికావల్లభా = గోపికాప్రియ!

విశే. జయపదం బనుకరణరహితముగను బ్రయోగింపనగును.

మ. శరధిక్రోడనివేశ! శార్ఙ్గధర! శిష్టధ్యేయ! శీతాంశుభా
రనేత్రద్వయ! శుభ్రపంకరుహభాస్వన్నాభ! శూరాన్వయా
భణా! శేషశయాన! శైలధర! శోభారమ్యసర్వాంగ! శౌ
రసోదంచిత! శంఖచక్రధర! శర్వాణీసహాయప్రియా! 57

టీ. శరధిక్రోడనివేశ - శరధి = సముద్రముయొక్క, క్రోడ = నడుమ భాగము నివేశ = ఆవాసముగాఁగలవాఁడ, శార్ఙ్గధర = శార్ఙ్గమనుచాపవిశేషమును దాల్చిన వాఁడ, శిష్టధ్యేయ = సజ్జనులచే ధ్యానింపఁదగువాఁడ! శీతాంశు....ద్వయ = చంద్ర సూర్యులు నేత్రములుగాఁగలవాఁడ! శుభ్ర....నాభ = స్వచ్ఛమైనతమ్మిచేఁ బ్రకాశించ బొడ్డుగలవాఁడ! శూరా...భరణా = శూరకులమున కలంకారమైనవైడా! శేషశయాన = శేషునిపైఁ బవ్వళించువాఁడ! శైలధర : గోవర్ధనోద్ధార! శోభారమ్యసర్వాంగ : కాంతిచే మనోహరమగు సర్వావయవములుగలవాఁడ! శౌర్యరసోదంచిత : శూరత్వముచే నొప్పువాఁడ! శంఖచక్రధర = శంఖచక్రములను ధరించువాఁడ! శర్వాణీ సహాయప్రియా = ఈశ్వరునకుఁ బ్రియమైనవాఁడ!

విశే. ఇందు గుణితక్రమము ననుసరించి ప్రతిసంబుద్ధ్యాదిమవర్ణములు నెలకొల్పఁబడినవి

క. మేల్కనుము దేవ! యివె రా
చిల్కలు కను మొగిచియున్న చెలువలఁ దమకుం
బల్కులు నేర్పఁగ ముద్దులు
గుల్కెడుపల్కులను మేలుకొలిపెడుఁ గృష్ణా! 58

టీ. దేవ = ప్రభూ! మేల్కనుము = ప్రభుద్ధుఁడవుకమ్ము. ఇవె, రాచిల్కలు = మగచిలుకమిన్నలు, కనుమొగిచి = కనుమూసి, ఉన్న, చెలువలన్ = స్త్రీలను, తమకున్, పలుకులు = మాటలు, నేర్పఁగన్ = నేర్పుటకై, ముద్దులు, గుల్కెడు, పలుకులను = మాటలతో, కృష్ణా! మేలుకొలిపెడున్ = మేలుకొలుపుచున్నవి.

విశే. తెల్లవారుసమయమునఁ జిలుకలు మున్నగు పక్షులు కలకలరవము గావించుట సహజమౌట నిట్లు చెప్పెను.

సీ. చరమాద్రిదావాగ్నిసంప్లుష్టసురసౌర
భేయీకరీషైకపిండ మనఁగ
బహుచకోరకదంశపరిపీతచంద్రి కా
క్షౌద్రనీరసమధుచ్ఛత్ర మనఁగఁ
బ్రత్యఙ్ముఖోచ్ఛలద్రాత్రివర్షీయసీ
పలితపాండురకేశబంధ మనఁగ
గగనసౌధాలేపకరకాలశిల్పిని
ర్ముక్తసుధావస్త్రముష్టి యనఁగ

తే. సుమహితజ్యోత్స్నికా లతాసుమగుళుచ్ఛ
మనఁగ నతిధూసరచ్ఛాయ నబ్జవైరి
చెలువు వోనాడి బింబావశిష్టుఁ డగుచు
నల్లనల్లన వ్రాలెడు నంబుజాక్ష! 59

టీ. అబ్జవైరి = చంద్రుఁడు, చరమాద్రి....పిండము - చరమాద్రి = పడమటి కొండయందైన, దావాగ్ని = దవాగ్నిచేత, (కార్చిచ్చు) సంప్లుష్ట = బాగుగఁదగులఁ బెట్టఁబడిన, సురసౌరభేయీ = కామధేనువుయొక్క, కరీషైకపిండము = పేడముద్ద, అనఁగన్ = అనునట్లుగను, బహు...ఛత్రమున్ - బహు = అనేకములైన, చకోరక = చకోరపక్షులనెడు, దంశ = తేనెటీఁగలచే, పరిపీత = త్రాగఁబడిన, చంద్రికా = వెన్నెలయనెడు, క్షౌద్ర = తేనెగలదగుటంజేసి, నీరస = నిస్సారమైన, మధుచ్ఛత్రము = తేనెపట్టు, అనఁగన్, ప్రత్యఙ్ముఖ...బంధము - ప్రత్యఙ్ముఖ = పశ్చిమదిశను గూర్చి, ఉచ్చలత్ = చనుచున్న, రాత్రి = రేయియను, వర్షీయసీ = వృద్ధాంగన యొక్క, పలిత = నెరసిన, పాండుర = తెల్లనైన, కేశబంధము = శిరోజములముడి, అనఁగన్ = గగన...ముష్టి - గగన = అంతరిక్షమనెడు, సౌధ = మేడకు, ఆలేపకర = పూఁతఁబూయువాఁడగు, కాల = కాలమను, శిల్పి = శిల్పకారునిచే, నిర్ముక్త = విడువఁబడిన, సుధావస్త్రముష్టి = సున్నపుగుడ్డముద్ద, అనన్, సుమహిత ... గుళుచ్ఛము - సుమహిత = శ్రేష్ఠమైన, జ్యోత్స్నికా = వెన్నెలయనెడు, లతా = తీఁగ యొక్క, సుమగుళుచ్ఛము = పుష్పగుచ్ఛము, అనఁగన్, అతిధూసరచ్ఛాయన్ = మిగుల బూడిదరంగైన కాంతితో, చెలువున్ = చక్కందనమును .పోనాడి = పోఁగొట్టుకొని, బింబావశిష్టుఁడు = బింబమే మిగులుగాఁగలవాఁడు, అగుచున్, అంబుజాక్ష = శ్రీకృష్ణ! అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లగ, వ్రాలెడున్ = అస్తమించెడును.

భా. ఇందిందునియస్తమయసమయము వర్ణింపఁబడినది. అస్తాద్రియందలి కార్చిచ్చుచే దగ్ధమై మించు వేల్పుటావు పేడముద్దవడువునను, జకోరములను దేనెటీఁగలు వెన్నెలయను తేనెం ద్రావి నిస్సారముగ నొనర్చిన తేనెపట్టుచందమునను, బశ్చిమదిక్కునకుఁ బ్రయాణమొనర్చురాత్రి యనువృద్ధాంగనదైన పలితకేశబంధము పోల్కిని, జదలను సౌధమునకుఁ గాలమనుశిల్పి సున్నపునీటఁబూఁతఁబూసి పిండిపాఱవైచిన గుడ్డముద్దవలెను, వెన్నెలయనులతదైన సుమగుచ్ఛమువిధమునను జంద్రుఁడు చెలువేది బూడిదరంగుఁగల్గి బింబావశిష్టుఁడయ్యెనని భావము.

విశే. కాలినపేడముద్ద ధూసరవర్ణమై యొప్పుటయుఁ, దేనెలేనితేనెపెర వెలవెలఁబాఱుటయు, వృద్ధాంగనాకేశబంధము నెరయుటకతన బూడిదరంగును

దాల్చుటయు, సున్నమునముంచి పిండి పాఱవైచినగుడ్డ వెలవెలంబాఱి ముద్దగా నేర్పడుటయు, సుమగుచ్ఛమచ్ఛమై యొప్పుటయు, నైజములగుటంజేసి, కవి వానిని జెలువేది ధూసరచ్ఛాయం బొలుచు చంద్రునకు సాటిచేయుట యెంతయుఁ దగియున్నది. మఱియుఁ గార్చిచ్చుకొండలందుండుటయుఁ, జకోరములు వెన్నెలం ద్రావుటయుఁ, దూర్పున వెలుంగులు తోఁపఁ జీఁకటులు పశ్చిమదిశ కరుగుటయుఁ బ్రభాతమునఁ జదలు ధవళకాంతిని దేదీప్యమానమగుటయు, వెన్నెలతీవవలె సోఁగగ నుండుటయు సహజములగుట, నిందలి రూపకములు హృద్యములై వెలయుచున్నవి. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు.

చ. జలరుహమిత్రుఁ డాత్మరుచిసంపదఁ జీఁకటిబందెకానికిం
గలఁగుచు వీనిలోన నిడి కైకొన నమ్మికకాఁపు లంచుఁ జు
క్కలదొర యెండదాడి విని గ్రక్కునఁ దానును గాంతి వీనిలో
పల నెలకొల్పె నాఁ బలుకఁబాఱె నిశాంతనిశాంతదీపముల్. 60

టీ. జలరుహమిత్రుఁడు = సూర్యుఁడు, ఆత్మరుచిసంపదన్ = తనకాంతియను ధనమును, చీఁకటిబందెకానికిన్ = అంధకారమనుదొంగకు, కలఁగుచున్ = భయపడుచు, వీనిలోనన్ = ఈనిశాంతదీపములందు, ఇడి = ఉంచి, కైకొనన్ = స్వీకరింపఁగా, చుక్కలదొర = చంద్రుఁడు, ఎండదాడిన్ = ఎండదండెత్తుటను, విని, నమ్మికకాఁపులు = నమ్మకమైన రక్షకులు, అంచున్, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, తానును, కాంతిన్ = తనకాంతిని వీనిలోపలన్ = ఈనిశాంతదీపములలో, నెలకొల్పన్ = నిల్పెను, నాన్ = అనునట్లు, నిశాంత నిశాంతదీపముల్ = వేఁకువజామునందైన గృహదీపములు, పలుకఁబాఱెన్ = వెల్లనయ్యెను.

భా. సూర్యుఁడు తానస్తమించునపుడు తనతేజము నగ్నియందుంచి యరుగునని శ్రుతులు పలుకును. మఱియు దీపములు చెలువేది వెలవెలఁ బాఱుట నైజము. ఈవిషయములనే కవి యీగతిం జమత్కరించి వర్ణించుచున్నాఁడు. సూర్యుఁడు జీఁకటి యనుతస్కరునకు భయపడి తన తేజస్సంపదను గృహదీపములకడఁ దాఁచుకొని మఱలఁ బ్రభాతమునఁ దీసికొనఁగాఁ, జంద్రుఁడును

నెండదాడికడలి, విశ్వసింపఁదగిన రక్షు, లగుటను సూర్యసంపదం దిరుగ వానికిఁ జిక్కుచెదరకుండున ట్లర్పించుటంబట్టి గ్రహించి తానును దనతేజస్సంపద నవ్వాని లోపలనె దాఁచుకొనెనో యనునట్లు వేగుఁబోక గృహదీపములు వెలవెలంబాఱెనని భావము. ఉత్ప్రేక్ష. కావ్యలింగము.

మ. దరమీలన్నయనంబులై గృహబహిర్ద్వారంబుల న్యామకుం
జరము ల్గండమదభ్రమద్భ్ర మరికాఝుంకారసంగీతవి
స్ఫురణ ల్చూపుచుఁ గర్ణతాళనినదంబు ల్మించ నీమాగధో
త్కరముం బోలుచుఁ జూడ నొప్పె నివె హస్తన్యాసముల్మీఱఁగన్. 61

టీ. దరమీలన్నయనంబులై = ఇంచుకమూసినకన్నులుగలవై, గృహబహిర్ద్వారంబులన్ = ఇంటివెలుపటివాకిళులందు, యామకుంజరముల్ = జాములందుఁ గాఁపుండు నేనుఁగులు, గండ...స్ఫురణల్ - గండ = చెక్కిళులందలి, మద = మదమునకై, భ్రమత్ = తిరుగునట్టి, భ్రమరికా = ఆఁడుతుమ్మెదలయొక్క, ఝుంకార = ఝుంకారమనెడు, సంగీత = గానములయొక్క, విస్ఫురణల్ = ప్రకాశములను, చూపుచున్ = అగపఱుచుచు, కర్ణతాళనినదంబుల్ = చెవులచప్పుడులను తాళముల శబ్దములు, మించన్ = అతిశయింపఁగా, హస్తన్యాసముల్ = తుండముల చాలనములు, మీఱఁగన్ = మించఁగా, ఈమాగధోత్కరమున్ = ఈస్తుతిపాఠక సమూహమును, పోలుచున్ = అనుకరించుచు, చూడన్ = చూచుటకు, ఒప్పెన్ = అందమయ్యెను.

భా. వేగుఁబోకను స్తుతిపాఠకులు గీతములను బాడుచుఁ దాళధ్వనులు చెలఁగఁ జేతులన్యాసములు మించ మించుగతిని బ్రతియామమునను నింటి వెలుపలఁ గాపుండు గజములు తమగండములందలి మదము నాస్వాదింప మూఁ గిన భ్రమరులఝుంకార మను గానములు చెలఁగఁ, జెవులు కదల్చునపుడు కల్గిన చప్పుడులను తాళధ్వనులు మించఁ, తుండములచాలనములను హస్తన్యాసము లతిశయింప నొప్పుచు, స్తుతిపాఠకులనే బోలి యమరెనని భావము. అలం రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష.

మ. సమయాభీరకుమారుఁ డేపునఁ దమిస్రారూపనక్తంచరిం
గమలారిస్తనమండలాంకవిషసంక్రాంత ప్రభాదుగ్ధపూ
రముతో రూపఱఁజేయ శోషిలుచుఁ దారల్సోల నిట్టూర్పు సాం
ద్రముగా నూర్చెననంగఁ బెల్లెసంగెఁ బ్రాతఃకాలవాతూలముల్. 62

టీ. సమయాభీరకుమారుఁడు = కాలమనుగొల్లపిల్లవాఁడు (శ్రీకృష్ణుఁడని భావము), ఏపునన్ = విజృంభణముతో. తమిస్రారూపనక్తంచరిన్ = చీఁకటి రూపమైన రాక్షస స్త్రీని. (పూతన నని భావము). కమలారి...పూరముతో - కమలారి = చంద్రుఁ డనెడు, స్తనమండల = కుచమండలమందైన, అంక = కళంకమనెడు, విష = గరళముతో, సంక్రాంత = మిళితమైన, ప్రభా = కాంతియను, దుగ్ధపూరముతోన్ = క్షీరప్రవాహముతో, రూపఱన్ = నశించునట్లు, చేయన్ = చేయఁగా. శోషిలుచున్ = మూర్ఛనందుచు. తారల్ = కనుగ్రుడ్డులు. నక్షత్రములు, సోలన్ = వివశమై వ్రాలఁగా, సాంద్రముగాన్ = దట్టముగా, ఊర్చెన్ = నిట్టూర్పువిడిచెను, అనంగన్ = అనునట్లు, ప్రాతఃకాలవాతూలముల్ = ప్రభాతవాతములు, పెల్లు = విస్తారముగా, ఎసఁగెన్ = ఒప్పెను.

భా. గరళాంకితమగు స్తనముపోల్కి కళంకసహితమగుచంద్రుఁ డుంట చీఁకటి పూతనభాతి నొప్పెననియు, విషమిశ్రదుగ్ధపూరము చందమునఁ గళంకయుత చంద్రకాంతిపూరము పొల్చుట పూతనాస్తనమునుండి వెలువడుపాలవెలువవలె నమరెననియుఁ, గాలవశమునఁ జీఁకటులు తారకలును దొలఁగుట కృష్ణుఁడాపూతనావిషమిశ్రదుగ్ధ ప్రవాహముం బీల్చి యారాక్షసీప్రాణములఁ గ్రోలి మూర్ఛనందింప నామె వివశయై కనుగ్రుడ్డుల వ్రాల్చుటవలెఁ బోల్చెననియుఁ, బ్రభాత వాతముల పెల్లెసంగుట మరణకాలమున విడిచిన పూతనాప్రాణవాయువుల వలె మించెననియు భావము.

విశే. తారలను తారలనిశ్లిష్టరూపకము చేయవలెను. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు.

క. మంచునఁ దోఁగినపల్లవ, సంచయము భవద్వియోగసంతాపరుద
చ్చంచలనయనాబాష్పక, ణాంచితబింబోష్ఠలీల నలరె నుపేంద్రా! 63

టీ. ఉపేంద్రా = (ఇంద్రునితమ్ముఁడవగు) కృష్ణా. మంచునన్ = హిమమున, తోఁగిన = మునింగిన, పల్లవసంచయము = చిగురులమొత్తము. భవత్...లీలన్ - భవత్ = నీసంబంధమైన, వియోగ = విరహముచేనైన. సంతాప = దుఃఖముచే. రుదత్ = ఏడ్చుచున్న, చంచలనయనా = స్త్రీలయొక్క, బాష్పకణ = కన్నీటిచుక్కలతో, అంచిత = కూడుకొనిన, బింబోష్ఠ = దొండపండువంటి వాతెరల యొక్క, లీలన్ = విలాసముతో, అలరెన్ = మించెను.

విశే. యువతులవాతెరల చిగురులతోఁబోల్చుట సహజము. హిమకణాంచితమైన చివురులను బాష్పకణాంచితమైన యువతులవాతెరలగానెంచు టెంతయుఁ దగియున్నది. మఱియు నేఁడు కృష్ణుఁడు సత్యాగృహముననే నిల్చియుంటఁ, బెఱ వనితలకు విరహదుఃఖము సంభవించుటయు, దానఁ గన్నీరొలికిఁ బెదవులపైఁ బడి మంచునీటఁ దోఁగాడు చివురుల ననుకరించుటయు, సంభవించెనని గ్రహించునది. అలం. నిదర్శనము.

తే. కమ్మకస్తురిగుళికలు తమ్మిలేమ
నిదురమంపునఁ బుక్కిట నించి మేలు
కాంచి వేకువ నుమిసె నాఁ గమలముకుళ
కోటరంబుల నెలదేఁటికొదమ లెగసె. 64

టీ. తమ్మిలేమ = పద్మమనువనిత, కమ్మకస్తురిగుళికలు = పరిమళించు కస్తురి ఘుటికలను, నిదురమంపునన్ = నిద్రయొక్క మైకముచే, పుక్కిటన్ = పుక్కిలియందు, నించి = ఇడికొని. మేలుకాంచి = లేచి, వేకువన్ = వేఁగుఁబోకను, ఉమిసెన్ = ఉమ్మివైచెను, నాన్ = అనఁగ, కమలముకుళకోటరంబులన్ = తామరమొగ్గలనడుమనుండి, ఎలదేఁటికొదమలు = లేఁబ్రాయంపుమగ తుమ్మెదలు, ఎగసెన్ = వెలువడియె.

భా. తామరమొగ్గలనడుమ నెసఁగు లేఁబ్రాయంపుమగతుమ్మెదలు పద్మమను యువతి రేయి తాను బుగ్గనిడికొనినట్టియు, నిద్దురమైకమున నమలుటను మఱచుటం జేసి యెప్పటియాకృతితోడనే యొప్పునట్టియు. వేగుఁబోక లేచి యుమ్మి

వైచినట్టియు, కస్తురిగుళికలేమొ యన్నట్లొప్పెనని భావము. అపుడపుడే పద్మములు వికసించుచుండుటం జేసి యందు రాత్రి తగుల్కొనియున్న తుమ్మెదలు వెడలి పైకి వచ్చుచుండెనని తాత్పర్యము. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. వినవయ్యెం గృకవాకుకూజితము లుద్వేలంబు లైసూరసూ
తనవోద్యత్కరకుంచికావిఘటిత ధ్వాంతారరక్రక్రియా
స్వనము ల్కైరవిణీప్రసూనపృథుక స్వాపక్రియాలోలిక
ల్దినకృన్మార్గనివారణత్వరితమందేహోగ్రసింహధ్వనుల్. 65

టీ. సూర...స్వనములు-సూరసూత = సూర్యునిసారథియగు ననూరునియొక్క, నవ = క్రొత్తగా, ఉద్యత్ = ఎగయుచున్న, కర = కిరణములను, కుంచికా = తాళపుఁజెవిచేత, విఘటిత = తెఱవఁబడిన (నశింపఁజేయఁబడిన), ధ్వాంత = చీఁకటియనెడు, అరర = తలుపు గడియసంబంధమైన, క్రక్రియాస్వనముల్ = కఱకఱ వ్యాపారముగలచప్పుడులైనట్టియు, కైరవిణీ...లోలికల్ - కైరవిణీ = కలువతీఁగల యొక్క, ప్రసూన = పూవనెడు, పృథుక = శిశువుయొక్క, స్వాపక్రియా = నిద్రపుచ్చుటయందలి, లోలికల్ = నాలికను బెదవులమూలలకుఁ దాఁకించిచేయు 'లుచ్, లుచ్' అనుధ్వనులైనట్టియు, దినకృత్ ... ధ్వనుల్ - దినకృత్ = సూర్యునియొక్క, మార్గ = త్రోవను, నివారణ = అడ్డగించుటయందు, త్వరిత = వేగముగల, మందేహ = మందేహులను పేరుగల రాక్షసులనెడు, ఉగ్రసింహ = భయంకర సింహములయొక్క, ధ్వనుల్ = గర్జలైనట్టియు, కృకవాకుకూజితములు = కోడికూఁతలు, ఉద్వేలంబులై = అధికములై, వినవయ్యెన్ = వినఁబడెను.

భా. వేగుఁబోకనైన కోడికూఁత లనూరుఁడు తనకిరణరూపమగు హస్తములందైన తాళపుఁజెవిచేఁ జీఁకటి యను పేటికం దెఱవ నపుడు జనించిన యాపెట్టెతలుపు సంబంధమగు కఱకఱశబ్దమో యనునట్లును, గలువనినువుల నిద్రబుచ్చఁ గైరవిణు లొనర్చు దవుడచప్పుడులో యనునట్లును, సూర్యునిమార్గమడ్డగింప నేతెంచిన మందేహులను రాక్షసింహములగర్జలో యనునట్లును ఉండెనని భావము.

విశే. ప్రభాతమునఁ జీఁకటులు విఱిగిపాఱుటయుఁ, గలువలు ముకుళించు టయు, మందేహులనురాక్షసులు సూర్యు నడ్డగించి బాధించుటయు సంభవించును. వానినే కవి పైరీతిని జమత్కరించి వర్ణించెను. మందేహులను రాక్షసులు సూర్యు నడ్డగింతురనియు, ద్విజదత్తార్ఘ్యముల సూర్యుఁడు వారిని జయించుననియు శ్రుతులు నుడువును. చూ. 2 ఆ. 54 ప.

తే. రాజు వీడెత్తి చనినఁ దారకభటాలి
యంబరాభోగనిజ శిబిరాంగణమునఁ
గాలుకొల్పినపావకజ్వాల లనఁగఁ
బ్రాచిఁ గనుపట్టె నవసాంధ్యరాగరుచులు. 66

టీ. రాజు = చంద్రుఁడు, (రాజు) వీడెత్తి = శిబిరమెత్తికొని, చనినన్ = పోఁ గా, తారకభటాలి = నక్షత్రములను భటులమొత్తము, అంబర...అంగణమునన్ - అంబర = ఆకాశముయొక్క, ఆభోగ = విస్తృతియనెడు, నిజశిబిర = తమవిడిదల ప్రదేశముల యొక్క, అంగణమునన్ = తావునందు, కాలుకొల్పిన = ప్రజ్వలింపఁ జేసిన, పావకజ్వాలలు = అగ్గిమంటలు, అనఁగన్ = అనురీతిని, ప్రాచిన్ = తూర్పున, నవసాంధ్యరాగరుచులు = క్రొత్తలగుసంధ్యాకాలపు టెఱ్ఱనికాంతులు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

భా. తమరాజు శిబిర మెత్తికొనిపోఁగాఁ దారకభటాలి తమవిడిదల ప్రదేశముల రగుల్కొల్పినయగ్నిమంటలో యనునట్లు ప్రాభాతికసంధ్యారాగములు చెలఁగెనని భావము. చంద్రుఁ డస్తంగతుఁడుగా నక్షత్రములును మాయమగుటయుఁ, బ్రభాత కాలారుణకాంతు లెసంగుటయు నైజములు. వానినే కవి యీరీతిని జమత్కరించి వర్ణించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. కమలినీజృంభికలకు దిక్కాంత లెల్ల
హస్తతాళంబు లొనరించి రనఁగఁ జెలఁగె
లలితకాసారకూలకులాయచలిత
శకునపక్షజపటపటస్వనము లధిప. 67

టీ. కమలినీజృంభికలకున్ = పద్మినీసంబంధమైన యావులింతలకు, దిక్కాంత లెల్లన్ = దిశాంగనలెల్లను, హస్తతాళంబులు = కరతాళములు (చిటికెలు), ఒనరించిరి = చేసిరి, అనఁగన్ = అనునట్లు, లలిత....స్వనములు - లలిత = సొగసైన, కాసార = సరస్సుల యొక్క, కూల = ఒడ్డులందైన, కులాయ = గూఁడులందు, చలిత = సంచరించునట్టి, శకున = పక్షులయొక్క పక్షజ = తెక్కలనుండి పుట్టిన, పటపటస్వనములు = పటపటధ్వనులు, చెలఁగెన్ = ఒప్పెను.

భా. ప్రభాతమునఁ గమలినులు వికసింపఁదొరఁకొనుటయుఁ, బక్షులు తెక్కలందులుపుకొనుచు లేచుటయు నైజములు. వానినే యీక్రిందిరీతిని గవి చమత్కరించెను.

ఆవులింత కల్గునపుడు చిటికెలువేయుట యాచారము. ప్రకృతము కమలిని యావులించుడు దిశాంగనలు చిటికెలువేయుగతిని దీరస్థ శకుంతపక్షధ్వనులు చెలఁగెనని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. యామినీసమయంబు నాశాతటప్రదే
　　శంబుఁ బ్రసన్నభావంబు నొందెఁ
బ్రియచుంబితాంగనాబింబాధరంబులు
　　నుడురాజు నపరాగయుక్తిఁ దోఁచె
నఖిలవస్తువులుఁ బ్రాగచలకూటవిటంక
　　తలములు నతిరోహితంబు లయ్యె
నుత్తుంగపురగోపురోపరిస్థలులు సౌ
　　రసములు నాత్తసౌరభము లయ్యెఁ

తే. దరుణగోత్రర్ణ కంబులు సురపథాంత
రంబులును విచ్యుతప్రగ్రహంబు లయ్యె
నియమపరతంత్ర భూదేవచయముఁ గౌశి
కవ్రజంబు సమాధియోగమునఁ బరఁగె. 68

టీ. యామినీసమయంబున్ = నిశాసమయమును, ఆశాతటప్రదేశంబున్ = దిగంతప్రదేశములును, ప్రసన్నభావంబున్ = ప్ర+సన్న = అత్యంతము క్షీణమైన, భావమును = ధర్మమును, అనఁగా నత్యంతక్షీణభావముననిరాత్రిపరమగు నర్థము. ప్రసన్నభావంబున్ = నైర్మల్యమును, అనఁగాఁ బ్రకాశముననిదిక్తటప్రదేశపరమైన యర్థము. ప్రియచుంబితాంగనాబింబాధరంబులున్ = ప్రియులచే ముద్దుపెట్టుకొనఁబడిన యువతుల దొండపండువంటివాతెఱలును, ఉడురాజును = చంద్రుఁడును, అపరాగయుక్తిన్ - అపరాగ = పోయినరక్తిమయొక్కకూడికతో అని యధరపరము. అపరాగ = పశ్చిమాద్రియొక్క, యుక్తిన్ = కలయికతో, (అపర+అగ) అని చంద్రపరము. అఖిలవస్తువులున్ = సమస్తపదార్థములును, ప్రాగచలకూటవిటంకతలములు = పూర్వాద్రి శిఖరాగ్రప్రదేశములును, అతిరోహితంబులు - అ+తిరోహితంబులు = మఱుఁగుపడిననిగానివై, అయ్యెన్ అని వస్తుపరము. అతి+రోహితంబులు = మిగుల నెఱ్ఱనైనవి. అయ్యెన్ అని యద్రిశిఖరాగ్ర పరము. ఉత్తుంగపురగోపురోపరిస్థలులున్ = ఎత్తైన పట్టణప్రాకారము యొక్క పైభాగములును, సారసములున్ = పద్మములును, ఆత్తసౌరభములు = ఆత్త+సౌర+భములు, ఆత్త = పొందఁబడిన, సౌర = సూర్యసంబంధమైన, భములు = కాంతిగలవి, అని పురగోపురోపరిస్థలపరము. ఆత్త = పొందఁబడిన, సౌరభములు = పరిమళము గలవి అని పద్మపరము. తరళగోతర్ణకంబులున్ = చపలములగునాలదూడలును, సురపథాంతరంబులున్ = ఆకాశమధ్యములును, విచ్యుతప్రగ్రహంబులు - విచ్యుత = వదలుపఁబడిన, ప్రగ్రహంబులు = మెడకట్టుపలుపులుగలవి అని గోతర్ణకపరము, విచ్యుత = పోయిన, ప్రగ్రహములు = శుక్రుఁడు మున్నగు గొప్ప గ్రహములు = శుక్రుఁడు మున్నగు గొప్పగ్రహములుగలవి అని సురపథాంతరపరము. నియమపరతంత్రభూదేవచయమున్ = నియమాసక్తులగు బ్రాహ్మణులసమూహమును, కౌశికవ్రజంబున్ = గుడ్లగూబలగుమియు, సమాధియోగమునన్ = మనోలయరూపమగు యోగవిశేషముతో అని భూదేవపరము. సమాధి = నిశ్చలత్వముయొక్క, యోగమునన్ = సంబంధముతో, పరఁగెన్ = ఒప్పెను. అని కౌశికవ్రజపరము.

భా. రాత్రి క్షీణించెననియు, దిగంతములు ప్రకాశవంతము లయ్యెననియు,

యువతులపాతెఱలర్తిమ వదలెననియుఁ, జంద్రుఁడు చరమాద్రిశిఖరముం జేరెననియు. సమస్తవస్తువులు నుగోచరములగు చుండెననియు. నద్రిశిఖరము లరుణకాంతిని బరఁగెననియుఁ, బట్టణప్రాకారాగ్రములు సూర్యకాంతిఁగల్గి యొప్పెననియు, నాలదూడలమెడకట్టులఁ దల్లిపాలం గుడువ వదలుపఁ బడెననియు. నాకాశమున గ్రహరాజములు మాయమయ్యెననియు. బ్రాహ్మణులు సమాధియోగమునఁ బరఁగుచుండిరనియు. గుడ్లగూబలు నిశ్చలముగ నిద్రఁ జెందుచుండెననియు భావము.

విశే. నియమ మనఁగా శౌచస్నానతపోదానాదిరూపమగు శాస్త్రవిహితకర్మాను ష్ఠానము. అలం. శ్లేషానుప్రాణితతుల్యయోగిత.

మ. కమలాప్తోన్నమదంశుజాలములు దిగ్భాగంబులం గ్రమ్మినం
గుముదాంతఃస్థితలక్ష్మి యెండవడసోఁకు ల్సైఁపఁగా లేక ప
త్రముల న్మాటుగఁ జేసి కప్పుకొనియెం దత్కాలసంకోచన
క్రమదంభంబున రాజవల్లభ లసూర్యంపశ్య లౌదు ర్గదా. 69

టీ. కమలాప్తోన్నమదంశుజాలములు - కమలాప్త = సూర్యునియొక్క, ఉన్నమత్ = దీర్ఘముగ వ్యాపించు, అంశు = కిరణములయొక్క, జాలములు = సమూహములు, దిగ్భాగంబులన్ = దిక్ప్రదేశములందు, క్రమ్మినన్ = వ్యాపింపఁ గా, కుముదాంతఃస్థితలక్ష్మి = కలువనడుమనున్న లక్ష్మీదేవి, ఎండవడసోఁకుల్ = ఆతపతాపముయొక్క స్పర్శలను, అనఁగాఁ దీక్ష్ణాతపస్పర్శననుట. సైఁపఁగాన్ = సహింపఁగా, లేక = సమర్థురాలుగాక, తత్కాలసంకోచన క్రమదంభంబునన్ - తత్కాల = ఆసమయమునందైన, సంకోచనక్రమ = మూసికొను రీతియను, దంభంబునన్ = మిషచే, పత్రములచే = రేకులను, మాటుగన్ = అడ్డుగ, చేసి = చేసికొని, కప్పుకొనియెన్ = మఱుఁగుపఱచుకొనెను. రాజవల్లభలు = రాజ భార్యలు, అసూర్యంపశ్యలు = సూర్యునిజూడనివారు, ఎండకన్నెఱుంగనివారు. ఔదురుగదా = అగుదురుకదా! అని రాణులపరము. రాజదారలు = చంద్ర భార్యలు, అనఁగాఁ గుముదినులనుట. అసూర్యంపశ్యలు = సూర్యునిజూడ

నోడువారగుదురు కదా! అని కుముదినీపరము.

భా. ఎండసోఁకునఁ గుముదములు ముకుళించుట నైజము. దానినే కవి యీ క్రిందిరీతిని జమత్కరించెను. సూర్యాతపతీక్ష్ణస్పర్శమున కోర్వలేక కుముదిని ముకుళించుట యనువ్యాజమున రేఁలం దనకు మాటుగఁ జేసికొని తనరూపమును మఱుఁగుపఱచుకొనెనని భావము. రాజదారలు సూర్యుంజూడ నోడుదురు గాన, రాజభార్యయగుకుముదినియుఁ దా సూర్యుంజూడ నిచ్చగింపక తనరూపును మఱుఁ గుపఱచుకొనెననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. శ్లేషోత్థాపితార్థాంతరన్యాసము. అపహ్నుతి.

చ. కొలకొలమంచు మేఁతలకు గూఁడుల వెల్వడుపక్షిరావము
ల్కలమృదువాక్యవైఖరులుగా నలవేకువపూవుఁబోఁడి వే
డ్కలు దళుకొత్త దోహదమిడం దొలిగుబ్బలికొండగోఁగు పూ
గొల యలరించె నాఁ బొడిచెఁ గోకనదాప్తుఁడు పాటలద్యుతిన్. 70

టీ. కొలకొలమంచున్ = కొలకొలమని, ఇది ధ్వన్యనుకరణము. మేఁతలకున్ = ఆహారములకు, గూఁడులన్ = గూఁడులనుండి, వెల్వడు = బయటికి వచ్చు, పక్షిరావముల్ = పక్షులధ్వనులు, అలవేకువపూవుఁబోఁడి = అవేకువయనుయువతి, కలమృదువాక్యవైఖరులు = మధురములైన మృదులవములైన మాటలయొక్క రీతులు, కాన్ = సంభవించునట్లుగా, వేడ్కలు = ఉత్సాహములు, తళుకొత్తన్ = ప్రకాశించునట్లు, దోహదము = పుష్పించుటకై చేయువ్యాపారము, ఇడన్ = చేయఁ గా, తొలిగుబ్బలికొండగోఁగు = తూర్పుమలయనెడికర్ణికారము, పూగొల = పుష్ప గుచ్ఛమును, అలరించెన్ = ప్రకావింపఁజేసెను. నాన్ = అనునట్లు, కోకనదాప్తుఁ డు = పద్మాప్తుఁడగుసూర్యుఁడు, పాటలద్యుతిన్ = ఎఱ్ఱని కాంతితో, పొడిచెన్ = ఉదయించెను.

భా. వేకువయనువనిత పక్షులారావము లనుపల్కుల కలధ్వనులు చెలంగ దోహదమొనర్ప తూర్పుమలయను కర్ణికారము పుష్పించెనోయన నరుణకాంతులతోడ నరుణకిరణుఁ డుదయించెనని భావము.

వ్యా-విశే. 'సల్లాపతః కర్ణికారః' అనునుక్తి ననుసరించి కర్ణికారము వనితల సల్లాపరూపమగు దోహదముచేఁ బుష్పించునని గ్రహింపవలెను. 'కొలకొల+అంచు' ధ్వన్యనుకరణశబ్దముల కనుధాతువు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల ముగాగమంబగు. 'కొలకొలమంచున్' ఇట్లే సలసలమను మొదలగునవి. అలం. రూపకానుప్రాణి తోత్ప్రేక్ష.

-:: శ్రీకృష్ణుని ప్రయాణసన్నాహము ::-

వ. అని యివ్విధంబునం బలుకుమాగధులమధురవాక్యంబు లాకర్ణించుచు మేలుకాంచి యప్పంచశరగురుం డహర్ముఖోచితకృత్యంబులు నిర్వర్తించి పురోహిత వృద్ధామాత్యసహితంబుగా నాస్థానమంటపంబున కరిగి యుగ్రసేనవసుదేవబలభద్రాది గురుజనంబులకు నమస్కరించి సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరుల నాదరించి ప్రద్యుమ్న సాంబానిరుద్ధాదికుమారవర్గంబుమ్రొక్కులు గైకొని యదువృష్ణికురుభోజాంధక ప్రముఖు లగుబంధుసందోహంబుల సంభావించి సింహాసనాసీనుండై తగువారి నుచితాసనంబుల నుండ నియమించి పేరోలగంబుండి కార్యత్వరాసముత్సాహదోహలితాంతరంగుం డై పతంగపుంగవుం దలంచుటయును. 71

టీ. అని, ఇవ్విధంబునన్ = ఈరీతిగ, పలుకు = పల్కుచున్న, మాగధుల మధుర వాక్యంబులు = స్తుతిపాఠకులయొక్క తియ్యనిమాటలను, ఆకర్ణించు చున్ = వినుచు, అప్పంచశరగురుండు - అ+పంచశరగురుండు = అ మన్మథునకుఁ దండ్రియైన శ్రీకృష్ణుఁడు, అహర్ముఖోచితకృత్యంబులు = ప్రాతః కాలమునకుఁ దగినకార్యములను, నిర్వర్తించి = చేసి, పురోహితవృద్ధామాత్య సహితంబుగాన్ = పురోహితులతోడను వృద్ధబ్రాహ్మణుల తోడను గూడునట్లుగా, అస్థానమంటపమునకున్ = సభాస్థానమునకు, అరిగి = చని, ఉగ్రసేన వసుదేవ బలభద్రాదిగురుజనంబులకున్ = ఉగ్రసేనుఁడు వసుదేవుఁడు బలభద్రుఁడు మొదలగు పెద్దలకు, నమస్కరించి, సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరులన్ = సాత్యకి, సారణుఁడు మొదలగుతమ్ములను, ఆదరించి = గౌరవించి, ప్రద్యుమ్న సాంబానిరు ద్ధాదికుమారవర్గంబు మ్రొక్కులు = ప్రద్యుమ్నుఁడు, సాంబుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు

మొదలగుకుమారుల సమూహముయొక్క నమస్కారములను, కైకొని = స్వీకరించి, యదువృష్ణిభోజాంధక ప్రముఖులగు = యదువులు, వృష్ణులు, భోజులు, అంధకులు మొదలైన (ఇవి యాదవ కులభేదములు), బంధుసందోహంబులన్ = చుట్టాల సమూహమును, సంభావించి = మన్నించి, సింహాసనాసీనుండై = సింహాసనమునఁ గూర్చున్నవాఁడై, తగువారిన్ = అర్హులను, ఉచితాసనంబులన్ = (వారివారికి) తగినయాసనములను, ఉండన్ = ఉండఁగా, నియమించి = ఆజ్ఞాపించి, పేరోలగంబుండి = పెద్ద సభయందుండి, కార్య...అంతరంగుండై - కార్య = (పారిజాతమును నాకమునుండి తెచ్చుటయను) కార్యమందలి, త్వరా = వేగముచేనైన, సముత్సాహ = అధికోత్సాహముచే, దోహలిత = మిగులఁ జలితమగు, అంతరంగుండై = మనస్సుగలవాఁడై, పతంగపుంగవున్ = గరుత్మంతుని, తలంచుటయున్ = తలంపఁగా.

వ్యా-విశే. భావార్థకటవర్ణకము యువర్ణపరంకబై యానంతర్యార్థకమగును. 'తలంచుటయును' పేరు+ఓలగము = పేరోలగము.

సీ. వజ్రంబునకు నీఁక వైచినబలశాలి
గజకచ్ఛపాశనఘాతుకుండు
జననిదాస్యంబు నీఁగినకులశ్రేష్ఠుండు
దుర్లభామృతపశ్యతోహరుండు
కమలాప్తసారథిగారాబుఁదమ్ముండు
గశ్యపకృతపుణ్యకర్మఫలము
సకలశకుంతౌఘసామ్రాజ్యధౌరేయుఁ
డహిమృగయావ్యసనాకులుండు

తే. మింటిపాళెంబు లేర్చుముక్కంటితూపు
గతి నిపాతితరోహిణస్కంధుఁ డనిల
మానసాతీతవేగసంపద్ఘనుండు
తార్క్ష్యుఁ డేతెంచె దానవధ్వంసికడకు. 72

టీ. వజ్రంబునకున్ = వజ్రాయుధమునకు, ఈఁక = వెంట్రుకను, వైచిన = వేసిన, బలశాలి = బలిష్ఠుఁడు, గజకచ్ఛపాశనఘాతుకుండు-గజకచ్ఛప = గజకచ్ఛపులనువారు, అశన = ఆహారముగాఁగల, ఘాతుకుఁడు = హింసయొనర్చువాఁడు, అనఁగా వజ్రాయుధముం దృణీకరించినవాఁడనియు, శాపవశమున గజకచ్ఛపరూపములందాల్చిన విప్రుల సమయించినవాఁడనియు భావము. అమృతముం దెచ్చునపుడు వజ్రాయుధమున కీతఁడు లోఁబడకుండుటంజేసి వజ్రాయుధమున కీఁక యిడినవాఁడని యెన్నవలెను. 'విభావసుఁడు, సుప్రతీకుఁడు' అను నిర్వురు విప్రసోదరులు శాపవశమున గజకచ్ఛపరూపములం దాల్చిరనియును, వారి నీతఁడాహారముగఁ గొనెననియు నాంధ్రభారతాదిపర్వమున ద్వితీయాశ్వాసమునఁ గలకథ నిచట ననుసంధింపవలయును. జననిదాస్యంబున్ = తల్లిబానిసతనమును, ఈఁగిన = పోఁగొట్టిన, కులశ్రేష్ఠుండు = వంశశ్రేష్ఠుఁడు, దుర్లభామృతపశ్యతోహరుండు = పొందరానియమృతమును జూచుచుండఁగనే దొంగలించినవాఁడు, అనూరుని శాపముచేఁ దనతల్లియగువినత సవతియైనకద్రువ కూడిగముచేయునదికాఁగ, స్వర్గమునకేగి యమృతముం గొనివచ్చి మాతృదాస్యముంబాపె ననుకథ నిచ్చోనను సరింపవలెను. ఎల్లరుంజూచుచుండఁగనే యమృతము నపహరించుటంజేసి పశ్యతోహరుఁ డయ్యెను. కమలాప్తసారథిగారాబుఁదమ్ముండు = సూర్యుని తేరు గడుపువాఁడగు ననూరునిప్రియానుజుఁడు, కశ్యపకృతపుణ్యకర్మఫలము = కశ్యపమహామునియొక్క పుణ్యంపుఁబనులఫలము. సూర్యప్రియానుజన్ముండును కశ్యపమౌని పుణ్యకర్మలఫలముననని భావము. పెక్కు పుణ్యకర్మల నాచరింపఁ దత్ఫలమై యీతఁ డుదయించెనని తాత్పర్యము. సకల...ధౌరేయుఁడు - సకల = సమస్తమైన, శకుంత+ఓఘ = పక్షిసమూహముయొక్క, సామ్రాజ్య = అధిపత్యముయొక్క, ధౌరేయుఁడు = భారమును వహించినవాఁడు, అహి..కులుఁడు-అహిమృగయా = పామువేఁటయను, వ్యసన = దుష్టకృత్యమందు, ఆకులుఁడు = లోలుఁడు, పక్షిరాజనియుఁ బాములం జంపుటయం దాసక్తుఁడనియు భావము. మింటి పాళెంబులు = ఆకాశమునసైనపల్లెలను (త్రిపురములను), ఏర్చు = దహించెడు, ముక్కంటితూపు = శంకరునిబాణమైన విష్ణునియొక్క, గఱి = తెక్క, ఈశ్వరుఁడు త్రిపురముల నాశమొనర్చుతఱిని నారాయణుని బాణముగఁ జేసికొనెననియు, నపుడు

గరుడుఁ డాబాణమునకు తెక్కయయ్యెననియుఁ బురాణములు తెల్పును. నిపాతి తరోహిణస్కంధుఁడు = పడఁద్రోయంబడిన రోహిణవృక్షముయొక్క స్కంధముగలవాఁడు. గజకచ్ఛపముల రోహిణవృక్షముశాఖపై నిల్చి తినునపు డారోహిణవృక్ష శాఖలు గరుడునిభారమును సైఁపనోపక కూలెనను భారతగాథ నిచ్చో ననుసంధింప వలయును. మానసాతీతవేగసంపద్ఘనుండు - మానస = మనస్సును, అతీత = అతిక్రమించు, వేగసంపత్ = వేగసంపదగల, ఘనుండు = గొప్పవాఁడు, మనోవేగమునుమించు గమనవేగముగలవాఁడని తాత్పర్యము. తార్క్ష్యుఁడు = గరుడుఁడు, దానవధ్వంసికడకున్ = (రాక్షసనాశకరుఁడగు శ్రీకృష్ణునిదరికి, ఏతెంచెన్ = వచ్చెను.

వ్యా-విశే. గరుఁడుఁ డొనర్చినకృత్యముల కనురూపమగుగతి నిందుఁ దద్విశేషణములంతటను నిల్పఁబడినవి. వజ్రాయుధమును దృణీకరించినయోధుఁడుగాన నాతని బలశాలియని పేర్కొనెను. ఇట్లే యంతటను సారస్యముం గ్రహించునది. పశ్యతో హరతీతి పశ్యతోహః - కృద్వృత్తి.

క. మిన్నుననుండి భరంబునఁ, బన్నగపతితలలు చదియఁబడ ధారుణిమీఁ
ద న్నిలిచి వైనతేయుఁడు, వెన్నునిపదములకు వినయవినతియొనర్పన్.

టీ. మిన్నుననుండి = ఆకాశముననుండి, భరంబునన్ = భారముచే, పన్నగపతి తలలు = శేషునితలలు, చదియఁబడన్ = అదుమఁబడునట్లుగా, ధారుణిమీఁదన్ = భువిపైని, నిలిచి, వైనతేయుఁడు = వినతాపత్యముగరుడుఁడు, వెన్నుని పదములకున్ = శ్రీకృష్ణునిపాదములకు, వినయవినతి = అడకువతోఁగూడిన నమస్కారము, ఒనర్పన్ = చేయఁగా.

భా. పదవిన్యాసభరముకతన శేషునితల లదుమంబడునట్లుగ గరుడుఁడు భువిపై నిల్చి సవినయముగఁ గృష్ణునకు నమస్కారమొనర్చెనని భావము.

విశే. వెన్నుఁడు. ప్ర. విష్ణుః. అలం. అతిశయోక్తి.

చ. మునిపతిరాకయుం గుసుమముం దన కిచ్చినలాగు రుక్మిణీ
వనితకుఁ దా నొసంగుటయు వంచన [illegible]
మనమెరియంగఁ జెప్పుటయు మానినికోపము వేఁడికొంటయు [illegible]
దనదుప్రతిజ్ఞయం దెలిపెఁ దార్క్ష్యన కెంతయు నాదరంబునన్. 74

టీ. మునిపతిరాకయున్ = నారదమౌని వచ్చుటయును, కుసుమమున్ = పారిజాతపుష్పమును, తనకున్, ఇచ్చినలాగున్ = ఇచ్చినవిధమును, రుక్మిణీ వనితకున్, తాను, ఒసంగుటయున్ = ఇచ్చుటయును, వంచనన్ = కపటముతో, పొంచిన = దాగిఁయున్న, బోటి = చెలి, సత్యకున్, మనము, ఎరియంగన్ = ముండునట్లుగ, చెప్పుటయున్, మానిని కోపమున్ = సత్యభామయొక్క యాగ్రహమును, వేఁడికొంటయున్ (తాను) ప్రార్థించుటయును, తనదుప్రతిజ్ఞయున్ = తానొనర్చిన శపథమును (పారిజాతముం గొనివత్తునని చేసినశపథమనుట), ఎంతయున్ = మిక్కిలి, ఆదరమునన్ = ప్రేమతో, తార్క్ష్యనకున్ = గరుడునకు, తెలిపెన్ = తెలియఁజేసెను. (శ్రీకృష్ణుఁడనుట).

ఉ. సంతసమంది జాదులు ప్రసాదము నయ్యె నటంచుఁ బొంగి నా
గాంతకుఁ డంబుజోదర! బలాసురవైరి మదీయపక్షముం
బంతముగొన్న వాఁ డశనిపాతమున న్మను నాఁటనుండియు
న్వంత మనంబులోఁ జనదు నాపగ నీఁగెద నేఁడు నీకృపన్. 75

టీ. నాగాంతకుఁడు = సర్పనాశకుఁడగుగరుడుఁడు, సంతసము = సంతోషము, అంది = పొంది, జాదులుప్రసాదమున్ = జాజిపూవులు భగవత్ప్రసాదమును, ప్రసాదమననిచ్చో దైవార్చనంజేసి తలను ధరింపనొసంగెడు సుమమని యర్థము. అయ్యెన్ = దొఱకెను, అటంచున్ = అట్లనుకొనుచు, పొంగి = ఉబ్బి, అంబుజోదర = కృష్ణ! బలాసురవైరి = దేవేంద్రుఁడు, అశనిపాతమునన్ = వజ్రాయుధపు వ్రేఁతచే, మదీయపక్షమున్ = నావైపున (నాటెక్కను), పంతమున్ = చలమును (పంతముతో), కొన్నవాఁడు = స్వీకరించినవాఁడు, విను = వినుము, నాఁటనుండియున్ = నాఁడుమొదలుకొని, వంత = దుఃఖము, మనములోన్ =

మనస్సులో, చనదు = పోదు, నేఁడు, నాపగన్ = నాశత్రుత్వమును, నీకృపన్ = నీదయచే, ఈఁగెదన్ = నశింపఁజేసికొందును, తీర్చికొందుననుట.

భా. కృష్ణుఁ డట్లన జాజిపూవులును మఱియు నవి దేవపూజాకుసుమములును నైదొఱకినట్లుగ గరుడుఁడు సంతసించి, దేవ! వజ్రపాతమున నాపక్షమును బంతమూని కొన్నవాఁడౌట నింద్రునిపై నాకుఁగలకోపము నేఁటికిని నామదిని మెఱగుచునేయుండును. నేఁడు నీదయంజేసి యాకోపముం దీర్చికొందునని పల్కెనని భావము.

విశే. 'దెప్పితన్నినట్లును, దేవుని మొక్కినట్లును నగు' నను మున్నగుసామెతల వలె 'జాదులు ప్రసాద' మనునదియు నొకసామెతయే. శ్రీకృష్ణకార్యము సాధింప నేగుటయుఁ దన పగతీర్చికొనుటయు సంభవించుంగాన గరుడుఁడు, జాదులు ప్రసాదము సంభవించినట్లనుకొనెనని యెన్నవలయును. ప్రభువగు శ్రీకృష్ణుని కార్యసాధనము జాదులుగను, దా నింద్రునిపైఁగల పగతీర్చికొనుట ప్రసాదముగను గరుడుఁ డూహించెనని గ్రహించునది.

వ్యా-విశే. అంబుజ+ఉదరుఁడు = పద్మ ముదరమునఁ గలవాఁడు. బలాసుర వైరి - బల+అసుర+వైరి = బలుఁడనురాక్షసునకు శత్రువు.

చ. అనుటయు నంతవాఁడవె కదా యని మిక్కిలి గారవించి య
వ్వనరుహలోచనుండు దగువారి సుహృజ్జనబంధుకోటి రాఁ
బనిచి నిజప్రయాణమును బట్టణరక్షయుఁ జెప్పి వారిచే
ననుమతిగాంచి యెక్కెవిహగాధిపుఁ దానును సత్యభామయున్. 76

టీ. అనుటయున్ = అనఁగానే, అవ్వనరుహలోచనుండు = ఆ శ్రీకృష్ణుఁడుఁ అంతవాఁడవెకదా = అంతటివాఁడవేకదా, అని, మిక్కిలి, గారవించి, తగువారిన్ = అర్హులను, సుహృజ్జనబంధుకోటిన్ = మిత్రులను బంధుసమూహమును, రాన్ = వచ్చుటకు, పనిచి = ఆనయిడి, అనఁగా రావించియనుట, నిజప్రయాణమును = తనపయనమును, పట్టణరక్షయున్ = పట్టణరక్షణమును, చెప్పి, వారిచే, అను

మతిన్ = అంగీకారమును, కాంచి = పొంది, తానును, సత్యభామయున్, విహగాధిపున్ = గరుడుని, ఎక్కెన్ = అధిరోహించెను.

వ్యా-విశే. వనరుహలోచనుఁడు = పద్మాక్షుఁడు. తాను శబ్దము ప్రయుక్త మగుటం జేసి తదనుకూలముగనే క్రియ యేకవచనమునఁ బ్రయుక్తమయ్యెను.

ఉ. ఆవిహగావతంసము నిజాంసముపైఁ బ్రియభామతోడ నిం
ద్రావరజుండు నిల్చుటయు నాతతపక్షమహానిలంబు లం
భోవహపంక్తిఁ దూలములపోలికఁ దూల్పఁగఁ దద్దిశాముఖుం
డై వినువీథికి న్నెగసె నద్భుతకారిమనోజవంబునన్. 77

టీ. ఆవిహగావతంసము = ఆపక్షిశ్రేష్ఠుఁడగుగరుడుఁడు, నిజాంసముపైన్ = తనభుజముమీఁద, అనఁగా మూఁపుపై ననుట. ఇంద్రావరజుండు = ఉపేంద్రుఁడు, ప్రియభామతోడన్ = ప్రియాంగనతో, నిల్చుటయున్ = నిల్వఁగా, ఆతతపక్ష మహానిలంబులు = విస్తృతములైన తెక్కలవలనిగొప్పగాలులు, అంభోవహపంక్తిన్ = మేఘపంక్తిని, తూలములపోలికన్ = దూదులవలె, తూల్పఁగన్ = ఎగురఁగొట్టఁగ, తద్దిశాముఖుండై = ఆయింద్రునిదిక్కున కభిముఖుండై, అద్భుతకారి మనోజవంబునన్ = ఆశ్చర్యమునుగొలుపు మనోవేగముతో, వినువీథిన్ = ఆకాశ మార్గమునకు, నెగసెన్ = ఎగసెను.

క. ఇరుగ్రేవల నందక శా
ర్ఙ్గరథాంగగదాయుధములు రాఁ దొడఁగె ఖగే
శ్వరపక్షజనితవాతాం
కురపూర్తిని శంఖ మపుడు ఘుమఘుమ మ్రోసెన్. 78

టీ. ఇరుగ్రేవలన్ = రెండుప్రక్కలను, నందకశార్ఙ్గరథాంగగదాయుధములు = నందకాద్యాయుధచతుష్టయము, రాఁదొడఁగెన్ = వచ్చుచుండెను. ఖగేశ్వర ... పూర్తిని - ఖగేశ్వర = గరుడునియొక్క, పక్ష = తెక్కలవలన, జనిత = పుట్టిన, వాతాంకుర = పిల్లగాలియొక్క, పూర్తిన్ = నిండుటచే, శంఖము = నందకము,

అపుడు, ఘుమఘుమ = మ్రోసెన్ = శబ్దించెను.

విశే. నందకము = శ్రీవిష్ణునిశంఖము, శార్ఙ్గము = ఆతనిధనువు, రథాంగము = చక్రము, గదా = ఆతనిగద.

తే. అంబుధరజాలముక్తంబు లయినజలక
ణములు సాత్రాజితీకైశికమునఁ బొలిచె
గగనతలలక్ష్మి పొరచిగాఁగ నిడినఁ
జాల నొప్పారు మౌక్తికస్తబక మనఁగ.

టీ. అంబుధరజాలముక్తంబులైన జలకణములు = మేఘసమూహమునుండి జారిన యుదకబిందువులు, సాత్రాజితీకైశికమునన్ = సత్యభామయొక్క కేశబంధముపై, గగనతలలక్ష్మి = ఆకాశలక్ష్మి, పొరచిగాఁగన్ = కానుకగా, ఇడినన్ = ఉంపఁగా, ఈయఁగా, చాలన్ = మిగుల, ఒప్పారు సొగసగుమౌక్తికస్తబకము = ముత్తియములగుత్తి, అనఁగన్ = అనునట్లు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష

భా. ఆకాశమార్గమున నరుగునపుడు మేఘములందుండి సత్యాకేశబంధము పైఁబడిన నీటిబొట్లులు గగనలక్ష్మి కానుకగానిడిన ముత్తెములగుత్తి యనం దనరెనని భావము.

క. తళతళని మెఱుఁగుఁదీగలు
గలుగుఘనాఘనచయంబు గనుఁగొనఁగా నిం
పొలయించెఁ బసిఁడికామల
నలరెడునీలములగొడుగు లనఁగా హరికిన్. 80

టీ. తళతళని = తళతళమని ప్రకాశించు, మెఱుఁగుఁదీఁగలు = తీఁగలంబోలె సన్నని మెఱుంగులు, కలుగు = కల, ఘనాఘనచయంబు = వార్షిక మేఘబృందములు, కనుఁగొనఁగాన్ = చూచుటకు, పసిఁడికామలన్ = బంగరుకాడలతో కఱ్ఱలనుట. అలరెడు = ఒప్పెడు, నీలములగొడుగులు = ఇంద్రనీలచ్ఛత్రములై హరికిన్, అనఁగాన్, ఇంపొలయించెన్ = సొంపుంజేకూర్చెను. మేఘము లిం

నీలచ్ఛత్రములవలెను మెఱుఁగుందీఁగలు గొడుగు బంగరుకఱ్ఱలవలెను నొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. కమలదళాక్షునిదేహో
ద్వమదతిసాంద్రచ్ఛవిప్రవాహము వొలిచెం
దమతండ్రి భానుఁ గనుఁగొన
యమునానది గగనవీధి కరిగెడు ననఁగన్. 81

టీ. కమల ... ప్రవాహము, కమలదళాక్షుని = శ్రీకృష్ణునియొక్క, దేహ = శరీరమునుండి, ఉద్వమత్ = వెడలివచ్చునట్టి, అతిసాంద్ర = కడుదట్టమైన, ఛవి = కాంతియొక్క, ప్రవాహము = వెల్లువ, తమతండ్రిన్ = తమజనకుఁడైన, భానున్ = సూర్యుని, కనుఁగొనన్ = చూచుటకై, యమునానది, గగనవీధికి = ఆకాశ మార్గమునకు, అరిగెడున్ = పోయెడు, అనఁగన్, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

విశే. శ్రీకృష్ణుని నీలశరీరమునుండి వెడలు నీలంపుఁగాంతిపూరములు నల్లని యమునాప్రవాహమువలె మించుటంజేసి యమునానదిగఁ గవి తలంచెను. సూర్య తనయ యమున యగుట ప్రసిద్ధము కాన దండ్రిగారిం గాంచ యమున వినువీధి కరుగుచున్నట్లు కవియెంచుట యెంతయుఁ దగియున్నది. అలం ఉత్ప్రేక్ష.

చ. ఖగకులనాథుపక్షములగాడ్పు సహింపఁగ లేక రజ్జుప
న్నగములు దేరిక్రిందికిఁ జన న్సరసీరుహమిత్రురథ్యముల్
నొగలఁ దొఱంగి నిల్వ నరుణుండు నయంబునఁ జక్కఁ గట్టుచున్
గగనపథంబునం దతిమోఁ గాలవిలంబన మందకుండఁగన్. 82

టీ. ఖగకుల నాథుపక్షములగాడ్పున్ = గరుడుని ఱెక్కలయొక్క గాలిని, సహింపఁగన్ = సైఁచుటకు, లేక = చాలక, రజ్జుపన్నగములు = త్రాళులైన పాములు, తేరిక్రిందికిన్ = రథముక్రిందికి, చనన్ = పోఁగా, సరసీరుహమిత్రు రథ్యముల్ = సూర్యరథాశ్వములు, నొగలన్ = కూబరముల, కాఁడిమాని కాధారమై బండి మొదలగువాని మొదటనుండెడు నిడుపాటిమ్రాను నొగయని శబ్దరత్నాకరము.

తొలంగి = తొలఁగి, నిల్వన్ = నిల్చిపోఁగా, అరుణుండు = అనూరుఁడు, (సూర్య సారథి), చకన్ = చక్కఁగా, కట్టుచున్, కాలవిలంబనము = కాలముయొక్కజాగు, అందుకుండఁగన్ = పొందుకుండఁగ, గగన పథంబునన్ = ఆకాశమార్గమున, తటిమెన్ = తోలెను.

క. నతిసేసెవైనతేయుఁడు, గతిభేదములోన నన్నఁగనుఁగొని యతఁడున్
గతిలోననదీవించినఁ, జతురతకు న్మెచ్చిరపుడు సత్యయుహరియున్. 83

టీ. వైనతేయుఁడు = గరుడుఁడు, గతిభేదములోనన్ = గమనభేదములోనె అన్నన్ = అనూరుని, కనుఁగొని = కాంచి, నతి = నమస్కారము, చేసెను. అనఁగా గరుడుఁడు తన గమనభేదమునందే యన్నకుఁజేయునమస్కారమును సూచించెనని భావము. తన వివిధములగుగతులలో నమస్కార సూచకనమ్రగతి నపుఁడాతఁ డవలంబించెనని తాత్పర్యము. అతఁడున్ = అనూరుఁడును, గతిలోనన = గమనములోనె, దీవించినన్ = ఆశీర్వదింపఁగా, అనూరుఁడును గరుడుని యట్లే రథగమనభేదము మూలమున నాశీర్వదించెనని భావము. అనఁగా నాశీర్వాద సూచకగతిభేదము నపు డాతఁ డగపఱచెనని తాత్పర్యము. చతురతకున్ = అన్నదమ్ముల చాతుర్యమునకు, అపుడు, సత్యయున్, హరియున్ మెచ్చిరి.

క. మురమర్దనుఁ డివ్విధమున, గరుడునిపై గగనపథముగడచి యరుగుచుం
దరళాయతాక్షి కి ట్లను, సరసస్మితవచనరచనచాతురి మెఱయన్. 84

టీ. మురమర్దనుఁడు = మురాసురునిమర్దించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇవ్విధమునన్ = ఈరీతి, గరుడునిపై, గగనపథమున్ = ఆకాశమార్గమును, కడచి = దాఁటి, యరుగుచున్ = పోవుచు సరసస్మితవచనరచనచాతురి = మనోహరములగు చిఱునగవుతోడి మాటల యొక్క నేర్పు, మెఱయన్ = ప్రకాశించునట్లు, తరళాయతాక్షికిన్ = చంచలములగు దీర్ఘములైన కన్నులుగలదానికి, సత్యకనుట, ఇట్లు, అనున్ = అనెను.

-:: కృష్ణుఁడు సత్యభామకు మేరువును వర్ణించి చెప్పుట ::-

చ. కువలయపత్రనేత్ర! కనుఁగొంటివె కన్నులపండువయ్యె రెం
డవవినతాతనూభవునియందమునం గమనీయ కాంచన
చ్ఛవికవచీకృతంబు కులిశక్షతపక్షము నైనరత్నసా
నువు నిజయామికీకృతివినోదపరాయణచంద్రభానువున్. 85

టీ. కువలయపత్రనేత్ర = నల్లకలువరేకులంబోలు కన్నులుగలదాన!, సత్యభామ యనుట. రెండవవినతాతనూభవునియందమునన్ = రెండవగరుడుని చక్కందనముతోడ, కమనీయ...కృతంబున్ - కమనీయ = సొగసైన, కాంచనచ్ఛవి = బంగరుకాంతిచే, కవచీకృతంబున్ = వర్మముకలదిగాఁ జేయఁబడినదియు, కప్పఁబడినదనుట కులిశక్షతపక్షమున్ = వజ్రాయుధముచే నఱుకఁబడిన ఱెక్కలు గలదియును, నిజ....భానువున్ - నిజ = తమసంబంధమైన, యామికీకృతి = జాములవంతునఁ గాచునట్టివాని వ్యాపారముయొక్క (అనఁగాఁ దలారికృత్యమనుట) వినోద = వేడుకయందు, పరాయణ = ఆసక్తమగు, చంద్రభానువున్ = చంద్ర సూర్యులుగలదియును, ఐన, రత్నసానువున్ = మేరుపర్వతమును, కనుఁగొంటివె = చూచితివే, కన్నులపండువు = నేత్రోత్సవము, అయ్యెన్ = సంభవించెను.

భా. ఓ సత్యభామ! బంగరునాకృతిని రెండవగరుడునింబోలుదాని, కాంచన కాంతి నావృతమైనదాని, వజ్రాయుధముచేఁ గృత్తమైన ఱెక్కలుగలదాని, విడువక చంద్రసూర్యులు తలవరులవలెఁగాచుదాని, నేత్రపర్వమగుదాని బంగరుకొండను గనుము.

విశే. మేరుపర్వతశిఖరము నాశ్రయించి గ్రహజ్యోతిశ్చక్రములు ప్రవర్తిలునని పురాణములు నుడువును. రత్నసానువు - రత్నమయములైన చఱియలుగలది.

సీ. జీర్ణపర్ణద్రుసంకీర్ణహిమణివిభామాయాకిసలవంచ్యమానపికము
శశికాంతరుచిమృషాసలిలసంక్షాలనశ్లథవిషాణోద్విగ్నసైరిభంబు
గోమేధికప్రభాంకూరమిథ్యామధుద్రవలిలిక్షామిళద్భల్లుకంబు
నీలగండప్రస్తరాళీకగజభేదశీర్యన్నఖక్షుబ్ధసింహకులము

తే. గారుడాశ్మచ్ఛవిచ్ఛటాకపటయవస
పూలికాచర్వణవ్యగ్రబాలమృగవి
లంఘ్యమానాబ్జరాగశిలావితాన
కూటదావాగ్ని యామరుత్కుధర మబల! 86

టీ. అబల = ఓసత్య! జీర్ణపర్ణ ... పికము-జీర్ణ = పండిన, పర్ణ = ఆకులుగల, ద్రు = చెట్టులందు, సంకీర్ణ = వ్యాపించిన (అనఁగా నున్నయని భావము). అహి = పాములయొక్క, మణి = రత్నములయొక్క, విభా = కాంతులనెడు, మాయాకిసల = కృత్రిమములగుచిగురులచే, వంచ్యమాన = మోసపుచ్చఁబడుచున్న, పికము = కోయిలలుకలది, మేరునగమునందలి వృక్షములయాకులు పండి రాలెననియు, నట్టివృక్షముల సర్పములు చేరుటంజేసి యాసర్పముల తలలందలి మాణిక్యముల కాంతులు చివురులభ్రాంతి నచటికోయిలలకుఁ గలుఁగఁజేయుచున్నవనియు భావము. శశికాంత...సైరిభంబు - శశికాంత = చంద్రకాంతమాణిక్యముల యొక్క, రుచి = కాంతియనెడు, మృషాసలిల = అసత్యోదకమున, సంస్ఫాలన = లెస్సగా కొట్టుటచేత, శ్లథ = జాఱిన, విషాణ = కొమ్ములుగలవగుటచే, ఉద్విగ్న = అవ్య వస్థములైన, సైరిభంబు = అడవిదున్నలుగలది, మేరుపర్వతమునందలి చంద్రకాంత మాణిక్యముల కాంతింగాంచి యెనుబోతు లుదకమనుభ్రమంజెంది కొమ్ములతోఁ గ్రుమ్ముటకతన విషాణములు విశ్లథములై వేదనపాలయ్యెనని భావము. గోమేధిక ... భల్లుకంబు - గోమేధిక = గోమేధికరత్నముల సంబంధమైన, ప్రభా = కాంతుల యొక్క, అంకూర = మొలకలనెడి, మిథ్యామధుద్రవ = అసత్యమగు తేనెనీటి యొక్క, లిలిక్షా = నాకుటయందలికోర్కెతో, మిళత్ = కూడిన, భల్లుకంబు = ఎలుఁగుబంట్లుగలది, గోమేధికరత్నప్రభలంగాంచి తేనెయనుభ్రాంతినంది యెలుఁ గుబంట్లు నాకుటకుఁ జేరెనని భావము. నీలగండ ... సింహకులము-నీల = నీలరత్నములయొక్క, గండప్రస్తర = గండశిలలనెడు, ఆళీకగజ = అసత్యపు టేనుఁగులయొక్క, భేద = భేదించుటచే, శీర్యత్ = వదలిన, నఖ = గోళ్లుకలవౌటచే, క్షుబ్ధ = కలఁతనొందుచున్న, సింహకులము = సింహసమూహముకలది, సింహములు నల్లని నీలరత్నగండశిలలంగాంచి యేనుఁగులను భ్రాంతినంది వానిని

భేదింప గోళ్లు బ్రద్దలై జారి కలఁతనొందుచున్నవని భావము. గారుడాశ్మ ... దావాగ్ని - గారుడాశ్మ = గరుడపచ్చలరాళ్లయొక్క, ఛవిచ్ఛటా = కాంతులగుంపనెడు, కపటయవసపూలికా = అసత్యములగు తృణములకట్టలను, చర్వణ = భుజించుట యందు, వ్యగ్ర = ఆసక్తములైన, బాలమృగ = పిల్లలేళ్లచేత, విలంఘ్యమాన = దాఁటఁబడుచున్న, అబ్జరాగశిలావితాన = పద్మరాగమాణిక్యపు రాళ్ళగుమియనెడు, కూటదావాగ్ని = కృత్రిమమైన దవానలముగలది, గరుడపచ్చలకాంతులగుమిం గాంచి పిల్లరేళ్లు తృణపూలికలను భ్రాంతినంది యవ్వానిం భుజించునాసక్తిమెయి దవానల భ్రాంతి నొదవించు పద్మరాగరత్న శిలల నుల్లంఘించుచుండెనని భావము.

ఈమరుత్క్ష్మాధరము = ఈదేవతలకొండయగు మేరువు.

విశే. మేరుపర్వతమున నుత్తమములగు రత్నములు గలవనియు, వివిధము లగు మృగము లున్నవనియుఁ గవి తెల్పినాఁడు. సీసపాదములన్నియు గీత మంతయు నొక్కొక సిద్ధసమాసముతో నడిపినాఁడు. అలం. భ్రాంతిమదలంకారము. ఉదాత్తము. రూపకము.

ఉ. వంచనఁ బొంచి చేరువకు వచ్చిన చంద్రునిజింక నేసి హ
ర్షించియుఁ దత్సుధారసనిషేచనచే నది చావకున్కి వీ
క్షించియు నేటు దప్పె నని చేవిలునమ్ములఁ బాఱవైచి ల
జ్జించి చరించుచుండుదురు చెంచెత లగ్గిరిసానుభూములన్. 87

టీ. చెంచెతలు = శబరకాంతలు, వంచనన్ = వంచనతో, పొంచి = దాఁగి, చేరువకున్ = దగ్గరకు, వచ్చిన = ఏతెంచిన, చంద్రునిజింకన్ = చంద్రునిదైన జింకను (చంద్రునందైన లేడినని భావము), ఏసి = శరప్రయోగముచేసి, హర్షించియున్ = సంతసించియు, తత్సుధారసనిషేచనచేన్ - తత్ = ఆచంద్రుని యొక్క, సుధారస = అమృతరసము యొక్క, నిషేచనచేన్ = తడుపుటచేత, అది = ఆజింక, చావక, ఉన్కిన్ = ఉండుటచే, వీక్షించియున్ = చూచియు, ఏటు = దెబ్బ, తప్పెను, అని, చేవిలునమ్ములున్ = చేతనున్న ధనుర్బాణములను,

పాఱవైచి = విసరివైఁచి, లజ్జించి = సిగ్గునంది, అగ్గిరిసానుభూములన్ = ఆమేరు గిరియొక్క సానుప్రదేశముల, చరించుచున్ = సంచరించుచు, ఉండుదురు.

భా. శబరకాంతలు చంద్రునిలేడింగాంచి బాణమునేసి చచ్చెనదియని తొలుదొల్త సంతసించిరిగాన యది యాచంద్రామృతరసానేకమునఁ జావకుండుటకుఁ బిదప నెంతయు వగచుచు చేతనున్న విల్లమ్ములు పాఱవైచి తమ లక్ష్యగ్రహణ పాటవమును దలంచుకొని చింతిలి యప్పర్వతసానుప్రదేశముల విహరించు చుందురని భావము. అలం. అతిశయోక్తి.

విశే. అగ్గిరివరమున కనతిదూరముగనే చంద్రుఁడు పోవుచుండునని సూచించి నాఁడు. చంద్రునందలిమచ్చ నిట్లు కవులు లేడిగను, వరాహముగను నూహించుట సహజము.

వ. వెండియు నప్పసిండికొండ గండశిలామండలంబుల నుద్దండ వేదండంబుల లొండొండ గండతలంబు లొరసికొన నిండిన మదజలాంజన మషిం గొని వనదేవతో ఘృక్తతాటంకతాళీదళంబులం బ్రియసందేశంబులు లిఖియించు గంధర్వ సౌగంధిక గంధులవలన, నత్యంతనిర్మల స్ఫటికాధిత్యకలం గానవచ్చు పాతాళవాతాశిప్రతి బింబంబులం గని మును తమకబ్బిన యురగంబులం బాఱ విడిచి వానిం దమచంచు పుటంబులంబొడిచియు గరుదంచలంబుల నడఁచియుఁ బదంబులం దాఁచియు నేచిన కోపంబుల విఫలప్రయత్నంబు లగు బాలశిఖావళంబులం గని తమవరులకుం జూపి పరిహసించు గరుడతరుణీనివహంబుల వలన, సెలయేటిచిలుపచిలుపనీరు పగలు గగనమణి ధగధగని కిరణముల మిగుల సెగ లెగయు రవికాంతశిలాతలంబులం దెకతెక లుడుకెత్తి జాలువాఱఁ గరంగిన కజ్జజవ్వాదికొలంకులం బడి కెలంకులందేటి తెట్టువలు గట్టి చపలకపికులచలితతటతరుపతిత కుసుమవిసర పరిమళపరంపరావా సితం బై ఘుమఘుమం బిసాళింప నలందుకొని రతి శ్రమంబు లపనయించు యక్షపక్ష్మలాక్షులవలనఁ, గేసరికిశోరనఖముఖ విదారితకుంభం బైనవనగజంబును వనగజదంతఘాతయాతనాక్రాంత వరాహంబును వరాహదంష్ట్రాటంక ఖండితకీచక నిచయంబును గీచకశిఖాజర్జరిత పర్జన్యంబును బర్జన్యోదరపరిచ్యుత శంఖశుక్తి

సంపుంబును నొక్క యెడన పడఁ దత్తదుత్పన్నంబు లగుమౌక్తికంబుల వేఱువేఱ నేఁటి పేరులు గ్రుచ్చు సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనను, నభిరామంబై మఱియు నొక్కొక చోట సురపతి తఱుచు మెఱుఁగు లడరు కఱకుభిదురముఁ గొని తఱిమి యెఱకలు విఱుగ నఱికినయెడల నెలలకు నిడిన జలగలపొలుపునం జఱుల నెరగొని ప్రొరలు జరదజగర నికరంబులును, ఖచరగణ గోష్ఠిస్థానంబులం బఱచినరత్న కంబళంబుల విధంబున విశాలశిలాతలంబుల నిద్రించుశార్దూలంబులును, మృగాంకమండలంబు సగము కబళించిన రాహుగ్రహభూమికలచందంబున నందంద తిరుగుబొల్లి మోర భల్లూకంబులును గలిగి, సుధర్మాప్రదేశంబునుంబోలె శక్రపురమహిళాలి కుచచందన సుగంధాగురువాత పోతమేదురంబును, జలనిధియునుంబోలె నీలనలపనసకీలితతుంగ నేతు సహితంబును, వల్లకియునుం బోలెలలితప్రవాళకకుభంబును, భారతం బునుంబోలె శతపర్వచమత్కృంబును, సమరతలంబునుంబోలెఁ గలితానేకపాటనంబును, శబ్దశాస్త్రంబు నుంబోలె ధాతుగణ విద్యోతితంబును, సంగీతంబునుంబోలె నిషాదభరితంబునయి, గ్రావనిబద్ధ ఘనౌఘంబయ్యును నగ్రావనిబద్ధఘనౌఘంబై, గవయస్థానం బయ్యును నగవయస్థానంబై, వైణవారావాసితంబయ్యు నవైణవారావాసితంబై, మెఱయు నిది, మఱియును. 88

టీ. వెండియున్ = మఱియు, అప్పసిండికొండ = ఆబంగరుకొండయొక్క (మేరువు), గండశిలామండలంబులన్ = పెద్దరాళ్లగుంపునందు, ఉద్దండవేదండం బులు = విజృంభించునేనుఁగులు, ఒండొండన్ = అన్యోన్యము, గండతలంబులు = చెక్కిళులప్రదేశములు, ఒరసికొనన్ = రాచుకొనఁగా, నిండిన = పూర్ణమైన, మదజలాంజనమషిన్ = దానోదకమనెడిమసిని (కాటుకరసము), కొని = స్వీకరించి, వనదేవతా ... దళంబులన్ = వనదేవతా = వనదేవతలచే, ఉపభుక్తి = అనుభవింపఁ బడిన, తాటంక = కర్ణాభరణములైన, తాళీదళంబులన్ = తాటియాకులందుం ప్రియసందేశంబులు = ప్రియులకుఁబంపువార్తలు, లిఖించు = వ్రాయునట్టి, గంధర్వసౌగంధికగంధులవలనన్ = గంధర్వస్త్రీలవలనను, (సౌగంధికగంధి = కలువ పరిమళమంబోలు పరిమళముగలది స్త్రీ) ఇంతవఱ కొకవాక్యము. అభిరామంబై యనుదానితో దీని కన్వయము. గంధర్వాంగనలు గజముల మదజలమను సిరాతో

వనదేవతలు కర్ణాభరణములుగ నుపయోగించికొని విడిచిన తాళపత్రములఁ బ్రియ సందేశముల నందు వ్రాయుచుండిరని భావము. మత్తిలినయేనుఁగు లందుఁ గలవనియు, వనదేవత లందలివస్తువుల నాభరణములుగఁ జేసికొని సవిలాసముగ సంచరింతురనియు, గంధర్వాంగన లందు లీలమీఱ విహరింతురనియుఁ దాత్పర్యము. అత్యంత...అధిత్యకలన్ - అత్యంత = మిక్కలి, నిర్మల = స్వచ్ఛములైన, స్ఫటిక = స్ఫటికవికారములైన, అధిత్యకలన్ = గిరిశిఖరభూములందు, కానన్ + వచ్చు = కనఁబడునట్టి, పాతాళ వాతాశిప్రతిబింబంబులన్ = పాతాళ మందలినాగముల మాఱురూపులను, కని = చూచి, మును = తొల్లి, తమకఱచిన = తాము నోటఁబట్టుకొనిన, ఉరగంబులన్ = పాములను, పాఱవిడిచి = పాఱవైచి వానిన్ = అప్రతిబింబములను, చంచుపుటంబులన్ = దొప్పలవంటి ముక్కులచేత, పొడిచియున్, గరుదంచలంబులన్ = ఱెక్కలకొనలచేత, అడఁచియున్ = అడఁగఁజేసియు, పదంబులన్ = పాదములచే, తాఁచియున్ = తన్నియు, ఏచిన = వృద్ధినందిన, కోపంబులన్ = ఆగ్రహములతో, విఫలప్రయత్నంబులు = సఫలము గాని ప్రయత్నములవి, అగు = అయినట్టి, బాలశిఖావళంబులన్ = లేనెమిళులను, కని = కాంచి, తమవరులఱున్ = తమపతులఱు, చూపి = అగపఱచి, పరిహసించు పరిహాసమొనర్చునట్టి, గరుడతరుణీనివహంబులవలనన్ = గరుడయువతుల సమూహమువలనను, అయ్యద్రి స్ఫాటికోపరిభూములఁ బాతాళనాగముల రూపులు ప్రతిఫలింప నవ్వానిఁగని యధికరోషమున బాలశిఖావళములు తాము మున్ను నోటఁగఱచి పట్టికొనినపాములఁ బాఱవైచి యానాగప్రతిబింబములను నిజ దన్ని విఫలప్రయత్నములుగలవిగాఁగ, నక్కొండయందుండు గరుడాంగన లాశిఖావళములఁ దమప్రియులఱుం జూపి పరిహసించుచుండిరని భావము. అగ్గి రపరమున నచ్ఛములగు స్ఫాటికప్రదేశములు గలవనియు, నెమిలులు, గరుడాంగన లును నందు విహరించుచుందురనియుఁ దాత్పర్యము. సెలయేటి చిలుప చిలుపనీరు = కొండయేటి యత్యల్పజలము, పగలు = దినభాగమున, గగనమణి ధగధగనికిరణములన్ = సూర్యుని ధగధగాయమానమగురశ్మిలచే, సెగలు = వేడులు, ఎగయు = పైకివచ్చు రవికాంత శిలాతలంబులన్ = సూర్యకాంతపు

రాళ్లయొక్క ప్రదేశముచేత, తెకతెక = కుతకుతమని, ఉడుకెత్తి = కెరలి మఱఁగి, జాలువాఱన్ = పాఱునట్లు, కరంగిన = ద్రవీభవించిన, కట్టిజవ్వాదికొలఁకులన్ = నల్లని జవ్వాదిచెరువులందు, పడి, దీనికిఁ గర్త సెలయేటిచిలుప చిలుపనీరు, కెలఁకులన్ = ఒడ్డులందు, తేలి, తెట్టువలు = పెఱలు, కట్టి, చపల...వాసితంబై - చపల = చంచలములైన, కపికుల = కోఁతులగుమిచే, చలిత = కదల్పఁబడిన, తటతరు = ఒడ్డులందలివృక్షములనుండి, పతిత = పడిన, కుసుమవిసర = పుష్ప సమూహముయొక్క, పరిమళపరంపరా = సుగంధసమూహముచే, వాసితంబై = పరిమళింపఁజేయఁబడినదై, ఘుమఘుమన్ = ఘుమఘుమమనునట్లు, పిసాళింపన్ = పరిమళింపఁగా, అలందుకొని = పూసికొని, రతిశ్రమంబులు = సంభోగమువలని యాయాసములను, అపనయించు = పోఁగొట్టుకొనునట్టి, యక్షప్తుమ్మలక్షులవలనన్ = యక్షాంగనలవలనను పగలు సూర్యునితీక్షణములైన కిరణములచేతఁ జంద్రకాంత మాణిక్యములనుండి మంట లెగసెననియు, నాజ్వాలల సోఁకున నల్లని జవ్వాది చెరువులు కఱఁగి జాలువాఱెననియు, నట్టి కొలఁకులందు సెలయేటి యత్యల్పో దకము పడి పెఱలుగట్టి తీరతరువులందలి చపలకపికులముచే రాల్పఁబడిన సుమముల పరిమళముచేఁ బరిమళింపఁజేయఁబడెననియు, నట్టి సుగంధ నిర్ఘ రసలిలము నలందికొని యక్షాంగనలు రతిశ్రమ మపనయించుకొనుచుండిరనియు భావము. అప్పర్వత శ్రేష్ఠమున మనోజ్ఞములగు జవ్వాదికొలఁకులు, చంద్ర కాంతశిలలు గలవనియు, నందు యక్షాంగనలు విహరించుచుందురనియుఁ దాత్పర్యము. కేసరికిశోర..కుంభంబైన - కేసరి కిశోర = సింహపుఁబిల్లలయొక్క, నఖముఖ = గోళ్లకొనలచే, విదారిత = బ్రద్దలుచేయఁబడిన, కుంభంబైన = శిరోభాగము కలదైన, వనగజంబును = అడవియేనుఁగులును, వనగజ .. వరాహంబును - వనగజ = అడవియేనుఁగులయొక్క, దంతఘాత = దంతముల పోటుచేనైన, యాతనా = బాధచే, భ్రాంత = కలఁగెడు, వరాహంబును = అడివి పందియును, వరాహ ... నిచయంబును - వరాహ = అడవిపందులయొక్క, దంష్ట్రాటంక = ఉలులవంటికోరలచే, ఖండిత = నఱుకఁజడిన, కీచకనిచయంబును = బొంగువెదుళ్లి సమూహమును, కీచక ... పర్జన్యంబును - కీచకశిఖా = బొంగు వెదుళ్ల కొనలచే, జర్జరిత = కలంపఁబడిన, పర్జన్యంబును = మేఘములును,

పర్జన్యోదర ... సంఘంబును - పర్జన్య = మేఘములయొక్క, ఉదర = మధ్య భాగమునుండి, పరిచ్యుత = పడినట్టి, శంఖశుక్తిసంఘంబును = శంఖములయు ముత్తెపుఁజిప్పలయు సమూహమును, ఒక్క యెడన = ఒకే స్థలమున, పడన్ = పడఁగా, తత్తదుత్పన్నంబులగు = వానివానినుండి పుట్టునట్టి, మౌక్తికంబులన్ = ముత్తెములను, వేఱువేఱన్ = కలసిపోకుండునట్లు, ఏఱి, పేరులు = హారములు, గ్రుచ్చు = కూర్చునట్టి, సాధ్యమిథ్యామధ్యల వలనను = సాధ్యులవనితలవలనను, ఆపర్వతమున సింహకిశోరనఖములచే వ్రయ్యలైన కుంభములుగల యేనుఁగులును, హస్తిదంతములపోఁటులచే వ్యథనందు నడవిపందులును, నడవిపందుల వాడి కోరలచే బ్రద్దలుచేయఁబడిన వెదుళ్లును, వెదుళ్లకొనలచే విదారింపఁబడిన మేఘముల నుండి జాఱిన శంఖశుక్తి సమూహమును నొక్కచోఁగూల, నాయాపదార్థము నుండి పుట్టి పడిన మంచి ముత్తెముల నొకజాతిదానితో నొకటి కలయకుండురీతి సాధ్య స్త్రీలు హారములు కూర్చుచుందురని భావము. అనఁగా నందు మంచి ముత్తెములు విస్తారముగ లభించుననియు, నవ్వాని హారములుగఁగూర్చి యలంకరించికొని సవిలాసముగ సాధ్యాంగనలు విహరింతురనియు, సింహగజవరాహాదు లందుఁ గలవనియుఁ దాత్పర్యము. "కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవ వేణుజాని" అను వాక్యముననుసరించి మంచిముత్తెములు, గజేంద్రములనుండియు, మేఘమునుండియు, వరాహములనుండియు, శంఖములనుండియు, ముత్తెపుఁ జిప్పలనుండియు, వెదుళ్లనుండియు మున్నగు వానినుండి పుట్టునని యెన్నవల యును. అభిరామంబై = మనోహరమై, లలనలతోనొప్పు, మీఁదివాక్యములన్నింటితో దీని కన్వయము. మఱియున్, ఒక్కొకచోటన్ = ఒక్కొక స్థలమున, తఱచు మెఱుఁగులు = దట్టములగుకాంతులు, అదరు = వ్యాపించునట్టి, కఱకుభిదురమున్ = వాఁడియగువజ్రాయుధమును, కొని = పట్టి, తటిమి = తోలి, ఎఱకలు = ఱెక్కలు, విఱుగన్ = విఱుగునట్లు, నఱికినయెడలన్ = నఱికినచోటులందు, సెలఱున్ = పుండుబెజ్జములందు, ఇడిన = ఉంచిన, జలగలపొలుపునన్ = జలగలతీరున, (జలగ=ఉదక సర్పవిశేషము), చఱులన్ = గిరిప్రాంతప్రదేశములందు, ఎరన్ = ఆహారమును, కొని = గ్రహించి, పొరలు = దొర్లుచుండు, జరదజగరని కరంబులును = ముసలికొండచిలువగుములును, ఎరగొని యగ్గిరిప్రాంతదేశమున

దొర్లుచుండు కొండచిలువలు, దేవేంద్రుఁడు వజ్రాయుధమున నక్కొండ తెక్కలం దఱిగి యావ్రణరంధ్రముల రక్తముం బీల్పనిడిన జలగలో యనునట్లు పొల్చెనని భావము. ఖచర ... స్థానంబులన్ - ఖచరగణ = సురలయొక్క, గోష్ఠీస్థానంబులన్ = మాటలాడుకొనుచోటులందు, పఱచిన, రత్నకంబళంబులవిధంబునన్ = రత్న కంబళులతీఱున, విశాలశిలాతలంబులన్ = విశాలములైనఱాళ్లప్రదేశములందు, నిద్రించు = శయనించెడి, శార్దూలంబులును = బెబ్బులులును, పఱపైన ఱాళ్ల నిద్రించు ముప్వన్నెమెకములు వివిధ వర్ణములనెసఁగు రత్నకంబళులవలె నున్న వనియు, నాకంబళులు సురలు స్వేచ్ఛగఁ గూర్చుండి మాటలాడుకొనుటకై పఱుపఁ బడిన ట్లమరియున్న వనియు భావము. మృగాంకమండలంబున్ = చంద్రమండలం బును, సగము = సంగోరు, కబళించిన = మ్రింగిన, రాహుగ్రహభూమికల చందంబునన్ = రాహుగ్రహవేషములవిధమున, అందంద = అచ్చటచ్చట, తిరుగు = సంచరించునట్టి, బొల్లిమోరభల్లూకంబులును = తెల్పుముట్టెగల యెలుఁగు బంటులును, బొల్లిమోర సంగోరుమ్రింగిన చంద్రబింబమువలెను, తక్కిన నల్లని భాగము రాహుగ్రహమువలెను నొప్పియుండుటంజేసి, భల్లూకములు సగము మ్రింగిన చంద్రమండలముగల రాహుగ్రహములవలెఁ బొల్చియున్నవని గ్రహించునది. కలిగి = కలదై, కర్త - మేరువు. 'కలిగి' అను దీనికిఁ బూర్వమునఁ గల ద్వితీయాంతము లన్నింటితో నన్వయము. సుధర్మాప్రదేశంబునుంబోలెన్ = దేవసభాప్రదేశమువలె (దేవసభకు సుధర్మ యనిపేరు.) శక్ర...మేదురంబును - శక్రపుర = ఇంద్రపట్టణమందలి, (అమరావతి), మహిళాలి = స్త్రీ సమూహము యొక్క, కుచ = స్తనములందైన చందనసుగంధాగురు = చందనము పరిమళించు నట్టి యగురునుగల, వాతపోత = పిల్లగాలులచే, మేదురంబును = బలసినదియు, అని యింద్రసభాపర మగునర్థము. అనఁగా నింద్రసభయందు సురాంగనల కుచములందలి సుగంధద్రవ్యముల సుగంధమును వహించిన పిల్లగాలు లొలయు నని భావము. శక్ర = అడుడుచెట్లు, పుర = గుగ్గిలువృక్షములు, మహిళా = ప్రియంగులతలు, లికుచ = నిమ్మచెట్లు, చందన = మంచిగందపుఁజెట్లు, సుగంధాగురు = పరిమళించు నగురువృక్షములు (వీనిచేతను), వాతపోత = పిల్లగాలుల చేతను, మేదురంబు = సాంద్రమైనది. అని మేరుపరమగునర్థము.

జలనిధియునుంబోలెన్ = సముద్రమువలె, నీలనలపనసకీలితతుంగ సేతుసహితంబును = 'నీలుఁడు, నలుఁడు, పనసుఁడు' అను ప్లవంగమవీరులచేఁ గట్టఁబడు నెత్తైన యానకట్టతోఁ గూడినది. అని సముద్రపరమగునర్థము. నీలనల = నల్లనిగడ్డితోడను, పనస = పనసచెట్లతోడను, కీలిత = కూడియున్న, తుంగ = చిన్న గుట్టలతోడను, సేతు = నీటికట్టలతోడను, సహితంబును = కూడినదియు, అని మేరుపరమగునర్థము. వల్లకియుంబోలెన్ = వీణవలె, లలితప్రవాళక కుబంబును - లలిత = సొగసైన, ప్రవాళ = దండమును, కుభంబును = ముఖమును గలది అని వీణాపరము. లలిత = సొగసైన, ప్రవాళ = చివురులు గల, కుభంబును = అర్జునవృక్షములు గలదియు, అని మేరుపరము. వీణా దండమునకుఁ బ్రవాళ మనియు, వీణాముఖమునకు కుభ మనియుఁ బేర్లు. భారతంబునుంబోలెన్ = భారతమువలె, శతపర్వచమత్కృతంబును - శతపర్వ = నూఱుపర్వములచే, (నూఱులక్షణములు లేక నూఱుప్రస్తావనలు) చమత్కృతంబును = మనోహరమైనది. అని భారతగ్రంథపరము. శతపర్వ = నూఱుగనుపులు గల వెదుళ్లచే, చమత్కృతంబును మనోహరమైనది. అని మేరుపరము. సమరతలంబు నుంబోలెన్ = యుద్ధరంగమువలె, కలితానేకపాటనంబును - కలిత = ఒప్పుచున్న, అనేక = అనేకులయొక్క, పాటనంబును = బ్రద్దలుచేయుటకలదియు అని సమరతల పరము. కలిత = ఒప్పెడు, అనేకప = ఏనుఁగులయొక్క, అటనము = సంచారముగలది. అని మేరుపరము. శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలెన్ = వ్యాకరణ శాస్త్రమువలె, ధాతుగణవిద్యోతితంబును ధాతుగణ = భ్వాదిధాతుగణములచే, విద్యో తితంబును = ప్రకాశితమును, అని వ్యాకరణపరము. ధాతుగణ = గైరికాది ధాతుసమూహముచే, విద్యోతితము = ప్రకాశితము, అని మేరుతరము సంగీతంబు నుంబోలెన్ = సంగీతమువలె (గానమువలె), నిషాదభరితంబును - నిషాద = సర్వభేదముచే, భరితంబును = పూర్ణమైనదియు, అని గానపరము. నిషాద = కిరాతులచే, భరితంబును = నిండినది, అని మేరుపరము. గ్రావనిబద్ధఘనౌఘంబ య్యును-గ్రావ = కొండలందు (శిఖరములం దనుట), నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన, ఘనౌఘము = మేఘబృందముగలది, అయ్యును = అయినను, అగ్రావనిబద్ధ ఘనౌఘంబై - అగ్రావని = ఎదుటిభూమిని, బద్ధ = కూర్పఁబడిన, ఘన =

గొప్పదైన, ఓఘంబై = ఉదకప్రవాహముగలదై, గవయస్థానంబయ్యును =ః గవయమృగములకు స్థానమైనను, అగవయస్థానంబై-అగ = వృక్షములకును, వయః = పక్షులకును, స్థానంబై = తావై, వైణవారావాసితంబయ్యును - వైణవ = బొంగు వెదుళ్లయొక్క, ఆరావ = ధ్వనికి, ఆసితము = స్థానము, అయ్యున్ = అయినను, నవైణ...వాసితంబై - నవ = క్రొత్తయైన, లేఁతయైన, ఏణవార = జింకలగుంపుకు, ఆవాసితంబై = వాసస్థానమై, ఇది = ఈమేరువు, మెఱయున్ = ప్రకాశించును. మఱియును.

విశే. ఇందు, సుధర్మాప్రదేశ మను వాక్యము మొదలుకొని నిషాదభరిత మను వాక్యమువఱకుఁగల వాక్యములలో సభంగాభంగరూపమగుశ్లేషయు, గ్రావ నిబద్ధమను వాక్యము మొదలుకొని, ఏణవారావాసితంబై అనువాక్యమువఱకుఁ గల వాక్యములలో విరోధాభావమును వెలయుచున్నవి.

సామజముగాన వేదండమనుపేరు హస్తికిఁ గల్గెను. వేద+అండ = వేదండ, వాతాసి = గాలిని దినునది గానఁ బామునకు వాతాసి అని పేరువచ్చెను. ఉరగము = వక్షముతోఁ బ్రాకునూన దీనికీపేరు కల్గెను. గగనమణి = ఆకాశమునకు మాణిక్యముపోల్కి నొప్పువాఁడు గాన రవి కీనామము కల్గెను. మిథ్యామధ్యలు = లేనినడుముగలవారు. అనఁగా సన్నని నడుముగలవా రనుట.

ఉ. కిన్నరకంఠి ! చూచితివె కిన్నరులం గలధౌతభూధరా
భ్యున్నతశృంగభాగముల నుత్పలగంధులుఁ దాముఁ గల్పకో
త్పన్నమధుప్రసంగతులఁ బాడెద రింద్రునిమీఁదిగీతముల్
కిన్నర లొయ్యనొయ్యఁ బలికించుచుఁ దారతరస్వనంబులన్. 89

టీ. కిన్నరకంఠి = వీణాస్వరముంబోలు స్వరముగలదాన (సత్య!) కలధౌత భాగములన్ - కలధౌతభూధర = బంగరుకొండయగు మేరువుయొక్క, అభ్యున్నత = ఎత్తైన, శృంగ = శిఖరములయొక్క, భాగములన్ = ప్రదేశములందు, ఉత్పలగంధులు = స్త్రీలు, కల్పకోత్పన్నమధుప్రసంగతులన్ - కల్పక = కల్పక

వృక్షములనుండి, ఉత్పన్న = పుట్టిన, మధు = మద్యముయొక్క, ప్రసంగతులన్ = ఉత్కృష్టమగు సంబంధముచే, కిన్నరలు = వాద్యవిశేషములను, ఒయ్యనొయ్యన్ = మెల్లమెల్లఁగా, పలికించుచున్ = మీటుచు, తారతరస్వనంబులన్ = మిక్కిలి హెచ్చైన స్వరములతో, ఇంద్రునిమీఁది గీతముల్ = ఇంద్రాంకితములగు పాటలను, పాడెదరు = పాడుచున్నారు. చూచితివె = కంటివే !

భా. ఓసత్యభామ! కల్పవృక్షసంబంధమైన మద్యములం ద్రావి యామైకమునఁ దమ ప్రభువగునింద్రునిమీఁది పాటలను బాడుచున్నా రదె గంటివె యని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామంగూర్చి పల్కె నని భావము.

ఉ. ఆయతభూర్జపత్రముల నామరధేనుదధిప్రయుక్తపా
థేయము లారగించి వడ దేఱఁగ శీతలకల్పకద్రుమ
చ్ఛాయల నిల్చినిల్చి సరసంబులు పల్కుచు వెండికొండకుం
బాయక కూడి యేగెదరు భామిని! చూడుము సిద్ధపాంథులన్. 90

టీ. ఆయతభూర్జపత్రములన్ = పొడవైన భూర్జవృక్షపుటాకులందు, అమరధేనువధిప్రయుక్తపాథేయములు - అమరధేను = సురలసంబంధమైన యావుయొక్క, దధి = పెరుఁగుచే, ప్రయుక్త = కల్పితములైన, పాథేయములు = దారిబత్తెములను, ఆరగించి = భుజించి, వడతేఱఁగన్ = శ్రమతీరుటకై, శీతలకల్పకద్రుమచ్ఛాయలన్ = చల్లని కల్పవృక్షములనీడలందు, నిల్చి నిల్చి = ఉండియుండి, సరసంబులు = సరసములగుమాటలు, పల్కుచు = ఆడుచు, పాయక = ఒండొరుల నెడఁబాయక, కూడి = కలిసి, వెండికొండకున్ = కైలాసమునకు, ఏగెదరు = పోయెదరు, సిద్ధపాంథులన్ = సిద్ధులను బాటసారులను, చూడుము. భుజించి, కూడి, నిల్చి మున్నగు నసమాపకక్రియలకు, సిద్ధపాంథపదమే కర్తయని గ్రహించునది.

భా. ఓసత్యభామ! సిద్ధులదె తాము తెచ్చికొన్న వేల్పుటావుపెరుఁగుతోఁ జేయఁబడిన దారిబత్తెముల విశాలభూర్జపత్రముల నిడికొని కల్పవృక్షములనీడల శ్రమను పనయించుకొని గుమికూడి కైలాసమున కేగుచున్నవారు గనుము - అని భావము.

శా. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర! కనుఁగొంటే వీరు విద్యాధరు
ల్మాణిక్యోజ్జ్వలరత్నకుండలులు సంబద్ధాసిధేను ల్రణ
ద్వీణాపాలులు చంద్రికామలశిరోవేష్టు ల్త్రిపుండ్రాంకితు
ల్నాణీయ స్తరతారహారులు శివధ్యానై కనిష్ఠాపరుల్. 91

టీ. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర! బాలకురంగమువలెఁ జలించు నేత్రములుగలదాన! మాణిక్యోజ్జ్వలరత్నకుండలులు = రత్నములచేఁ బ్రకాశించు రత్నకుండలములు గలవారు, సంబద్ధాసిధేనుల్ - సంబద్ధ = కట్టుకొన్న, అసిధేనుల్ = కత్తులు గలవారు, రణద్వీణాపాణులు = ధ్వనిచేయువీణియలు హస్తములందుఁగలవారు, చంద్రికామల శిరోవేష్టుల్ = వెన్నెలవలె స్వచ్ఛమైన తలపాగకలవారు, త్రిపుండ్రాంకితుల్ = భస్మముచేఁ దీర్చిన మూఁడురేకలచేఁ జిహ్నితులైనవారు, నాణీయస్తరతారహారులు - నాణీయ = మిక్కిలి గొప్పవగు, తారహారులు = ముత్యాలహారములు గలవారు, శివధ్యానైకనిష్ఠాపరుల్ = శివధ్యాన మను ముఖ్యమగు నియమమునం దాసక్తి గలవారు, వీరు, విద్యాధరులు, కనుఁగొంటే = చూచితివే.

భా. ఓకురంగలోలవిలోచన! వారే విద్యాధరులు రత్నకుండలాలంకృతులై కత్తులంగట్టుకొని, వీణియలంబూని, తెల్లనితలాగల ధరించి నొసటఁ ద్రిపుండ్రములం దిద్దికొని, గొప్ప ముత్తియంపుంబేరులందాల్చి శివధ్యానమను ముఖ్యమగు నిష్ఠయందే కేవలమాసక్తిగల్గి కైలాసమునకుం బోవుచున్నారు. అదే గనుము.

వ్యా-విశే. అణీయన్+తర - అణీయస్తర = మిక్కిలి సూక్ష్మమైనది. న + అణీయస్తర =నాణీయస్తర = సూక్ష్మముకానిది. 'అణు' అనుపదమునకుఁ దరప్ప్రత్యయరూపము. 'అణీయప్' దీనిపై మఱల తరప్ ప్రత్యయముచేసి కవి ప్రయోగించుట యిచటి విశేషము.

మ. కనుఁగొంటే సకలేందుబింబముఖి ! యీగంధర్వులం బంకజా
సనగేహిన్యుపదిష్టగీతరచనాసర్వంకషప్రజ్ఞులం
గనదుత్తుంగవిమానచారులఁ దురంగగ్రీవుల న్నిర్జరీ

జనతానృత్తసహాయలాలసుల యక్ష గ్రామవాస్తవ్యులన్. 92

టీ. సకలేందుబింబముఖి = పూర్ణచంద్రవదన ! పంకజానన...ప్రజ్ఞులన్ = పంకజాసనగేహినీ = సరస్వతిచే (బ్రహ్మపత్ని), ఉపదిష్ట = కఱపఁబడిన, గీత = గానము యొక్క, రచనా - తిరుగఁబాడుటయందు, సర్వంకష = సంపూర్ణమైన, ప్రజ్ఞులన్ = బుద్ధికలవారలను, కన....చారులన్ - కనత్ = ప్రకాశించునట్టి, ఉత్తుంగ = ఎత్తైన, విమాన = విమానములందు, చారులన్ = సంచరించువారిని, తురంగ గ్రీవులన్ = హయగ్రీవులను, నిర్జరీ...కారులన్ - నిర్జరీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, జనతా = సమూహముయొక్క, నృత్త = నాట్యములయొక్క, సహాయ = తోడ్పాటు విషయమున, లాలసులన్ = ఆసక్తిగలవారిని, యక్షగ్రామవాస్తవ్యులన్ = యక్షుల గుంపుతోనుండువారిని, ఈగంధర్వులన్ = ఈగంధర్వులను, కనుఁగొంటే = చూచితివే.

విశే. సకలేందు = కళ లన్నింటితోఁ గూడినచంద్రుఁడు.

సీ. యక్షులు వీర లోయతివ ! మేళము గూడి
పాడుచుండుదురు దిక్పాలసభల
గుహ్యకు లీ్వర లోకొమ్మ! హాస్యరసాధి
నాయకు ల్భృంగీశనర్మసఖులు
గరుడులు వీర లోతరుణి ! విష్వక్సేన
పరిచితు ల్నాగారిపరమహితులు
చారణు లీ్వర లోసతి ! విచిత్రకథేతి
హాసజ్ఞు లఖిలలోకాధ్వనీను

తే. లమరపతిఁ గొల్వఁ జనువార లతివ ! యెపుడు
నుబుసు వుత్తురు వివిధోపయోగ్య కళల
మనలఁ జూచెద రాశ్చర్యమగ్ను లగుచు
వీరిఁ గనుఁగొంటె గంభీరవేదిగమన ! 93

టీ. ఓయతివ = ఓవనిత! వీరలు = వీరు, యక్షులు. మేళము = జత, కూడి, దిక్పాల సభలన్ = దిక్పతులసభలందు, పాడుచుండుదురు = గానము చేయుదురు. ఓకొమ్మ = ఓస్త్రీ! వీరలు, గుహ్యకులు, హాస్యరసాధినాయకుల్ = హాస్యరసాధిపతులు, భృంగీశనర్మసఖులు = భృంగీశుని రహస్యమిత్రులు, ఓ తరుణి = ఓయువతి, వీరలు, గరుడులు. విష్వక్సేనపరిచితులు = విష్వక్సేనునిస్నేహితులు, నాగారిపరమహితులు = గరుడునకుఁ బ్రియమిత్రులు, ఓసతి = ఓపతివ్రత! వీరలు, చారణులు, విచిత్ర...హాసజ్ఞులు - విచిత్ర = మిక్కిలి చిత్రములైన, కథా = కొంచెము సత్యమైన కల్పితకథలను, ఇతిహాస = ప్రాచీనచరిత్రములను, జ్ఞులు = తెలిసిన వారు, అఖిలలోకాధ్వనీనులు = అన్నిలోకములందు సంచరించువారు, అమరపతిన్ = దేవేంద్రుని, కొల్వన్ = సేవించుటకు, చనువారలు = పోవుచున్నవారు, అతివ = సత్య! ఎపుడు = ఎల్లపుడు, వివిధోపయోగ్యకళలన్ = అనేకవిధములగు నుప యుక్తములైన విద్యలచే, ఉబుసు = పనిలేనికాలమును, పుత్తురు = గడుపుదురు. ఆశ్చర్యమగ్నులు = ఆశ్చర్యమున మునిఁగినవారు, అగుచున్, మనలన్, చూచెదరు = చూచుచున్నారు. గంభీర వేదిగమన - గంభీరవేది = మదగజమువంటి, గమన = నడకగలదాన ! వీరిన్, కనుఁగొంటె = చూచితివె !

విశే. తోలూడినను, రక్తము కారినను, మాంస మూడివచ్చినను, దన్నుఁ దా నేది యెఱుంగక మత్తిలి తిరుగునో, బహుకాలమునకుఁగాని యేది శిక్షితమై వశము కాదో యట్టియేనుఁగును గంభీరవేది యందురు.

లయగ్రాహి:-

అంగన! కనుంగొను మనంగహరమౌళితట
        రంగనటి జహ్నుమునిపుంగవవిశాలో
త్సంగశిశువుం గపిలునింగలపుఁజూపుసెక
        లం గలయునాసగరువంగడము మోక్షో
త్తుంగమణిసౌధమునకుం గడపుఁ దాప గగ
        నాంగణమహీతలభుజంగనిలయంబుల్
జంగగొనునేర్పరిఁ బతంగజయనుంగుఁజెలి

యం గనఖలాచలయుఁగంగ సురగంగన్. 94

టీ. అనంగ...నటిన్ - అనంగహర = మన్మథహంతయగు నీశ్వరునియొక్క, మౌళితట = శిరోభాగ మనెడు, రంగ = నాట్యభూమియందు, నటిన్ = నర్తకియైన దానిని, జహ్నుముని...శిశువున్ - జహ్నుమునిపుంగవ = జహ్ను వను ఋషిశ్రేష్ఠుని యొక్క, విశాలోత్సంగ = పఱపైనతొడయందలి, శిశువున్ = పాపయైనదాని, కపిలు... సెకలన్ - కపిలు = కపిలమహామునియొక్క, ఇంగలపుఁజూపు = అగ్నికణముల రూపమగు దృష్టియొక్క, సెకలన్ = మంటలందు, కలయు = కలసిపోయిన, ఆసగరువంగడమున్ = ఆసగరునివంశమును, మోక్షోత్తుంగమణిసౌధమునకున్ = మోక్ష మనెడి యెత్తైన మేడకు, కడపు = చేర్చునట్టి, తాప = నిచ్చెనయైనదాని, గగనాంగణమహీతలభుజంగనిలయంబుల్ = స్వర్గమర్త్యపాతాళములను, జంగగొను = లంఘించునట్టి, నేర్పరిన్ = నేర్పుకలదాని, పతంగజ యనుంగుచెలియన్ - పతంగజ = సూర్యతనయయగుయమునకు, అనుంగుచెలియన్ = ప్రియసఖియైన దాని, కనఖలాచలయుగంగన్ - కనఖల = కనఖలయనుకొండతో, యున్ = కూడిన, అంగన్ = శరీరముగలదాని. సురగంగన్ = మందాకినిని, అంగన, కనుంగొనుము = చూడుము.

విశే. ఈశ్వరుఁడు భగీరథునిప్రార్థనంజేసి గంగను మౌళిఁ దాల్చుటకతన నందు గంగ విహరించుట కల్గెను. దాన నీశుమౌళి గంగానర్తనమునకు రంగమయ్యె. జహ్నుముని యుద్రేకమున వచ్చు గంగం ద్రావి మఱల దానం దాఁబుట్టించుటం బట్టి గంగ జహ్నుసుతయై జాహ్నవీనామము నందెను. వేయిమంది సగరసుతులు యాగపశువును వెదకం బాతాళమువఱకు భూమిం ద్రవ్వి పాతాళముం జొరఁబాఱి యచ్చోఁ గపిలమునివరుని నేత్రాగ్నిజ్వాలల దగ్ధులైరి. వారిని గంగోదకమునం దడిపి యుత్తమగతిం బొందింప భగీరథుఁడు యత్నించి గంగం బుడమికిఁ దెచ్చి కృతకృత్యుఁ డయ్యె. గంగ సగరసుతుల నుత్తమగతి నొందించుటకతన సగర వంశమువారిని మోక్ష మనుసౌధము నెక్కించుటలో నిచ్చెన యయ్యెను.

విష్ణుపాదమునుండి వెలువడినగంగ మూఁడుచీలిక లయ్యెననియు, నందొక

పాయ స్వర్గమున, నొకటి భువిని, నొకటి పాతాళమునఁబడి ప్రవహించె నని పురాణములు చెప్పును గాన, గంగ ముల్లోకముల జంగగొనునదయ్యెను. యమునా నదింగూడి ప్రవహించు నది గానఁ బతంగజప్రియసఖియయ్యె. కనఖలాచలమను కొండ గంగాద్వారమునఁ గలదు. అందొకతీర్థమున గంగ యావిర్భవించుటంజేసి గంగ కనఖలాచలయుగంగ యయ్యెను. ఇది లయగ్రాహి యనువృత్తము. ఇరువది యారుఛందములలోఁ బుట్టినదిగామి నిది యిరువదియారక్షరముల కెక్కుడుగ నక్షరములుగల పాదము గల్గియుండును. ఇట్టివానికి లక్షణకర్త లక్కతముననే 'ఉద్ధురమాలావృత్తములు' అను పేరిడినారు. దీని ప్రతిపాదమునకు 39 మాత్ర లుండును. ప్రతిపాదము, భ,జ,స,న,భ,జ,స,న,భ,య, అను గణములతో నడుచును. ప్రతిపాదమునను, 11, 21, 31, మాత్రలపైఁ బ్రాసయతి యుండును. యతి వేయరాదు, ప్రాసయతియే నిల్పవలెను.

మ. అవె దివ్యర్షి నికేతనంబు లనసూయారుంధతీకర్ణ పూ
రవివృద్ధార్భకకృష్ణసారగతిసంరంభంబు లింద్రద్రుమో
ద్భవనానావిధవల్కలాంచితబహిర్ద్వారప్రదేశంబు లా
హవనీయాదిహుతాశధూమపటలశ్యామీభవత్ప్రాంతముల్. 95

టీ. అనసూయా ... సంరంభంబులు - అనసూయా = అత్రిపత్నియొక్కయు, అరుంధతీ = వసిష్ఠునిభార్యయొక్కయు, కర్ణపూర = కర్ణాభరణములైన బాల తృణాదులచేత. వివృద్ధ = పోషింపఁబడిన, అర్భక = పిల్లలుగల. కృష్ణసార = నల్లనిచాఱలుగలలేళ్ల యొక్క, గతి = నడకయొక్క, సంరంభంబులు = త్వరలు గలవియు, అనసూయారుంధతులు తాము కర్ణాభరణములుగఁ జేసికొనిన తృణాదుల నాహారముగ నిడి పిల్లలేళ్లఁ బ్రేమతోఁ బెంచుచుండ నాపిల్లలతల్లు లగుజింక లవ్వారియాశ్రమముల స్వేచ్ఛగ విహరించుచున్న వని భావము. ఇంద్రద్రుమ...ప్రదేశంబులు - ఇంద్రద్రుమ = కల్పవృక్షమునుండి, ఉద్భవ = పుట్టిన, నానావిధ = వివిధములైన, వల్కల = నారచీరలతో, అంచిత = ఒప్పుచున్న, బహిర్ద్వారప్రదేశంబులు = వాకిళులతలములు గలవి, ఆహవనీయాది ... ప్రాంతముల్

- ఆహవనీయాది = ఆహవనీయము మొదలైన, హుతాశ = అగ్నులయొక్క, ధూమపటల = పొగలగుమిచే, శ్యామీభవత్ = నల్లనగు, ప్రాంతముల్ = సమీప ప్రదేశములుగలవి, దివ్యర్షినికేతనంబులు = దేవర్షులగృహములు, అవె = అవిగో.

విశే. 'ఆహవనీయము, గార్హపత్యము, దక్షిణాగ్ని' అని అగ్నులు ముత్తెఱంగులు. అలం స్వభావోక్తి.

ఉ. అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లు సరసామృతధారయుఁ గల్పవాటియున్
లచ్చియుఁ జందమామయుఁ దలంపులమానికముం దలంపఁ బై
పెచ్చులు దీనికి న్నెమరువెట్టుచు నందినియఱ్ఱు నాకుచుం
బచ్చికఁ దెండి యున్నయది భామిని! వేలుపుటావుఁ జూచితే. 96

టీ. అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లున్ = అప్సరస్త్రీలును, సరసామృతధారయున్ = సరసమగునమృతంపుధారయు, కల్పవాటియున్ = కల్పవృక్షపంక్తియు, లచ్చియున్ = లక్ష్మియును, చందమామయున్ = చంద్రుఁడును, తలంపులమానికమున్ = చింతామణియు, తలంపన్ = ఆలోచింపఁగ, దీనికిన్ = ఈకామధేనువునకు, పైపెచ్చులు = కొసరులు, నందినియఱ్ఱున్ = నందిని యను తనదూడయొక్క కంఠమును, నాకుచున్, నెమరుపెట్టుచున్ = నెమరువేయుచు, పచ్చికన్ = పచ్చికగల నేల, పండి = శయనించి, ఉన్నయది, భామిని = సత్య, వేలుపుటావున్ = సురల యావగు కామధేనువును, చూచితే = కాంచితివే.

వ్యా-విశే. అచ్చరలు, అమృతము, కల్పవృక్షములు, లక్ష్మి, చందమామ, చింతామణి, కామధేనువు - ఇవన్నియు సముద్రముననే పుట్టినవి. కాని యీ కామధేనువునకుఁ దక్కినవన్నియు కొసరులే యగుచున్నవి. అనఁగా దీనితో నయ్యవేవియు సాటిరావఁజాలవని భావము. పైపెచ్చు = కొసరు, అనఁగాఁ బ్రధానముగ నొకవస్తువుంగొని పిదప నాకొన్నదానికై కొసరుగాఁ బుచ్చుకొనిన చిల్లరవస్తువు అచ్చర. ప్ర. అప్సరాః. పువ్వుఁబోఁడి = పుష్పమువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలది. రూ. అ పూవుఁబోడి. పువ్వుఁబోఁడి పూఁబోడి

చ. కనకమహీధరేంద్రునలిక స్థితపర్వతరాజపట్టబం
ధనమును బోనికోటయు ఘనం బగు తన్మకుటంబుకైవడిం
దనరెడువైజయంతమును దవ్వులఁ గానఁగవచ్చెఁ జూచితే
యనిమిషరాజధాని యిది హాయనమాత్రకురంగలోచనా! 97

టీ. హాయనమాత్రకురంగలోచనా = ఒక్క సంవత్సరము మాత్రమే వయసుకల లేడివంటి కన్నులుగలదాన, కనకమహీధరేంద్రు ... బంధమునుబోని - కనక మహీధరేంద్రు = మేరుగిరివరముయొక్క, అలిక = ఫాలప్రదేశమున, స్థిత = ఉన్నటువంటి, పర్వతరాజపట్టబంధనమునుబోని = పర్వతరాజత్వమును బ్రకటించు పట్టముయొక్క కట్టును బోలిన, కోటయు = కోటయును, ఘనంబగు = గొప్పదైన, తన్మకుటంబుకైవడిన్ = ఆపర్వతరాజుయొక్క కిరీటమువలె, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, వైజయంతమును = వైజయంతమను మేడయు, దవ్వులన్ = దూరమునుండి, కానగఁవచ్చెన్ = కాన్పించెడిని. ఇది, అనిమిషరాజధాని = దేవేంద్రముఖ్యపట్టణమగు నమరావతి, చూచితే = చూచితివా?

భా. మేరుపర్వతశిఖరముననున్న దేవేంద్రునికోట పర్వతరాజునొసటఁ గట్టిన పట్టబంధమువలెను, నాతనిప్రాసాదమగు వైజయంత మప్పర్వతరాజుశిరమునఁ బ్రకాశించు కిరీటమువలెను నొప్పుచున్న దని భావము.

విశే. రాజునొసటఁ బట్టాభిషేకాదులఁ బట్టముంగట్టుట యాచారము. అనిమిషులు = ఱెప్పపాటులేనివారు. జయంతము - ఇది యింద్రునిమేడపేరు.

ఉ. శ్రీలఁ జెలంగు నీసురపురిం గమనీయమహానుభావతం
బోలఁగ లేక యోటములఁ బొంది భజింపఁగ వచ్చినట్టు లు
త్తాలదుకూలకల్పితపతాకలతోఁ గడు నొప్పు నన్యది
క్పాలపురంబులో యనఁగఁ బార్శ్వములం దివిషద్విమానముల్. 98

టీ. శ్రీలన్ = సిరులచే, చెలంగు = ఒప్పునట్టి, ఈసురపురిన్ = ఈయమరా వతిని, కమనీయమహానుభావతన్ = సొగసైనగొప్పమహిమవిషయమున, పోలఁ

గన్ = సాటిఁజెందుటకు, లేక = చాలక, ఓటములన్ = అపజయములను, పొంది, (దిక్పాలపురంబులు), భజింపఁగన్ = సేవించుటకై (అమరావతిని) వచ్చినట్టులు = వచ్చినరీతిగ, ఉత్తాల...పతాకలతో - ఉత్తాల = మిక్కిలిపొడవైన, దుకూల = పట్టుబట్టలచే, కల్పిత = నిర్మింపబడిన, పతాకలతోన్ = ధ్వజములతోడ, కడున్ = మిక్కిలి, ఒప్పు = ప్రకాశించు, అన్యదిక్పాలపురంబులో = ఇతరదిక్పాలుర పట్టణములో, అనఁగన్ = అనునట్లు, పార్శ్వములన్ = కెలఁకులందు, దివిషద్విమానములు = సురలవిమానములు, ఒప్పును.

భా. అమరావతీపార్శ్వములఁ గల దేవవిమానములు సురపురిమాహాత్మ్యమున కోడి దానిని సేవింపవచ్చిన యన్యదిగీశులపట్టణములో యనున ట్లొప్పె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. మరలక జన్యభూమి నణుమాత్రభయంబును లేనివీరు ల
ధ్వరము లనేకము ల్విధియుతంబుగఁ జేసినభూసురేంద్రు లు
ద్ధురభవపాశబంధములఁ ద్రుంచినయోగికులావతంసు లీ
సురపుర కామినీవదనచుంబనమాత్రకృతార్థమానసుల్. 99

టీ. జన్యభూమిన్ = యుద్ధరంగమున, మరలక = వెనుదీయక, అణుమాత్ర భయంబును = స్వల్పమైన భయమును, లేని = లేనట్టి, వీరులు = శూరులు, అధ్వరములు = యజ్ఞములు, అనేకములు = పెక్కులు, విధియుతంబుగన్ = యథావిధిగ, చేసిన = ఒనర్చిన, భూసురేంద్రులు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, ఉద్ధుర... బంధములన్ - ఉద్ధుర = మిక్కిలి బలముకలవైన, భవపాశబంధములన్ = సంసారరజ్జువులకట్టులను, త్రుంచిన = త్రెంపికొన్న, యోగికులావతంసులు = మునికులశ్రేష్ఠులు, ఈసుర....మానసుల్ - ఈసురపురకామినీ = ఈ స్వర్లోకస్త్రీల యొక్క, వదనచుంబనమాత్ర = మోము ముద్దుగొనుటమాత్రముచేతనే, కృతార్థ = ధన్యమైన, మానసుల్ = మదిగలవారు.

భా. యుద్ధభూమిని వెను చూపక పోరాడి ప్రాణములఁ గోల్పోవువారును, యథావిధి యజ్ఞము లాచరించిన మహీసురవరులును, సంసారపాశములకట్టులఁ

ద్రెంపికొన్న ముని పుంగవులును, దేవకాంతలమోముల ముద్దుగొనుట మాత్రముననే తమ్ముఁ దాము ధన్యులంగాఁ దలంచుకొందురు. అనఁగాఁ బైకృత్యముల కిదే ఫల మని తాత్పర్యము.

వ్యా-విశే. 'ఈసురపురి' అను సమాసపదమునందలి 'ఈ' అనునది 'సురపురి' అను సిద్ధసమాసైకదేశమగుపదముతో నన్వయించుచున్నది. సమాసైక దేశమగు పదముతో నన్వయించుగతిని విశేషణము నిల్పుటకే ఏకదేశాన్వయ మందురు. ఇట్టివి నన్నెచోడాది మహాకవుల గ్రంథములఁ గన్పట్టుచున్నవి.

శా. సారంగాక్షుల చూపుచోఁగముల స్తన్గొండల న్మోహదు
ర్వారావర్తముల న్మునింగి దరిఁ జేరన్రాక యుప్పొంగు సం
సారాంభోనిధి సత్క్రియాతరణి నిశ్శంక స్సముత్తీర్ణుఁడై
చేరు న్సజ్జననాయకుండు మదిరాక్షీ! యీపురద్వీపమున్. 100

టీ. మదిరాక్షీ = మదముకప్పిన కన్నులుగలదాన! సజ్జననాయకుండు = సత్పురు షుఁడను నోడగడపువాఁడు, సారంగాక్షులచూపుచోఁగములన్ = లేడికన్నులంబోలు కన్నులుగల వనితలయొక్కదృష్టులను చేఁపలగుంపునందును, చన్గొండలన్ = కుచములను కొండలందును, మోహదుర్వారావర్తములన్ = మోహ మను ననివార్య ములగు సుడులందును, మునింగి = మునిఁగి, దరిన్ = ఒడ్డును, చేరన్ = చేరుటకు, రాక = వీలులేక, ఉప్పొంగు = వృద్ధినందునట్టి, సంసారాంభోనిధిన్ = సంసారమనుసముద్రమును, సత్క్రియాతరణిన్ = సత్కర్మలనుపడవచే, నిశ్శంకన్ = నిర్భయముగా, సముత్తీర్ణుఁడై = దాఁటినవాఁడై, ఈపురద్వీపమున్ = ఈపట్టణమను దీవిని, చేరును = పొందును.

భా. ఓసత్యభామ! సముద్రమునఁ బడినవాఁడు చేఁపలకును, గొండలకును, సుడులకును జిక్కి యొడ్డుఁజేరక చింతించుగతిని మనుజుఁడు, వనితలదృష్టులను చేఁపలకును, జన్నులనుకొండలకును, మోహమనుసుడులకును వశుఁడై సంసార మను సాగరమును దాఁటఁజాలకయుండును. అట్టివానిని దరింజేర్ప సత్కర్మ కలాపము తరణి యగును. అత్తరణి మూలమున నీభవసాగరముందాటి యవ్వాఁ

డీపుర మనుదీవినే చేరుంజుమా! సత్కర్మకలాపమే స్వర్గముం జేర్ప వలఁతి యని తాత్పర్యము. అలం. రూపకము.

క. అని నాకపురమహత్త్వము
వనితకుఁ దెలుపుచును హర్ష వశమానసుఁ డై
దనుజకులవైరి చని యొ
య్యనఁ గాంచనమేదినీధరాగ్రక్షణిన్. 101

టీ. అని, దనుజకులవైరి = రాక్షసవంశశత్రువు, నాకపురమహత్త్వమున్ = స్వర్గపట్టణమాహాత్మ్యమును, వనితకున్ = సత్యభామకు, తెలుపుచును, హర్ష వశమానసుఁడై = సంతోషాయత్తచిత్తుఁడై, చని = అరిగి, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగ, కాంచన మేదినీధరాగ్రక్షోణిన్ = బంగరుకొండయొక్క శిఖరముల ప్రదేశములందు, 103-వ పద్యముతో నన్వయము.

చ. పతగవిభుండు మింటిపయి భంజలికామురళీ సుధాల వ
ల్గితముల రా నెదుర్పడినఖేచరవర్గము లోసరించి య
ద్భుతముగ మ్రొక్క లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచు వదాన్యనైచికీ
శితఖురటంకచంద్రకితసిద్ధసరిత్తటమార్గసీమలన్. 102

టీ. పతగవిభుండు = గరుత్మంతుడు, మింటిపయిన్ = ఆకాశముపై, భంజలికా మురళీసుధాలవల్గితములన్ = "భంజలిక, మురళి, సుధాల" అనుగతి విశేషములచే, రాన్ = రాఁగా, ఎదుర్పడిన ఖేచరవర్గములు = ఎదురుగా వచ్చు దేవతల సమూహములు, ఓసరించి = ఒదిగి (ప్రక్కఁబాటి), అద్భుతముగన్ = అచ్చెరువుగ, మ్రొక్కన్ = నమస్కరింపఁగా, లేనగవుతోన్ = మందహాసముతో, కనుఁగొంచున్ = చూచుచు, వదాన్య...సీమలన్ - వదాన్య = మిక్కిలి దానము చేయునట్టి, నైచికీ = ఆవుయొక్క (కామధేనువు యొక్క), శిత = వాఁడియైన, ఖురటంక = డెక్కలను నులులచేత, చంద్రకిత = నెమలిపురికన్నుల యాకారము గల గుంద్రనిజాడకలదిగాఁ జేయఁబడిన, సిద్ధసరిత్తట = గంగాతీరమందలి,

మార్గసీమలన్ = బాటలతలములందు, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. భంజలిక-మురళి మొదలగునవి యశ్వగతివిశేషములు. ఐనను నెవరి కెయ్యది వాహన మగునో యద్దాని వారి వారువముగనే భావించి యీగతి విశేషముల దానియందు వర్ణించుట నైజమయ్యె.

క. సరసబిసవిసరముహ రా, హరణోద్ధురహంసనంసదారవదీర్ఘీ
కరణచణగంధవహములు, శరీరములసేద దేర్పఁ జనుదెంచె రహిన్.

టీ. సరస ... గంధవహములు - సరస = రసవంతములగు, (వాఁడని), బిసవిసర = తామరతూఁడులసమూహమును, ముహుః = మాటిమాటికి, అహరణ = తినుటచేత, ఉద్ధుర = విజృంబించునట్టి, హంససంసత్ = హంసలగుంపుయొక్క, అరవ = ధ్వనులను, దీర్ఘీకరణ = పొడిగించుటయందు, చణ = సమర్థములైన, గంధవహములు = కమ్మగాలులు, శరీరముల సేదన్ = ఒడలులయాయాసమును, తేర్పన్ = పోఁగొట్టఁగా, రహిన్ = ఆనందముతో, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను. కర్త. దనుజులవైరి. 101-102-103 పద్యముల కొకే యన్వయము.

విశే. 'ముహురాహరణ' అనుచో 'ముహురుద్ధరణ' అనుపాఠము గానంబడి యెడి, 'ఉద్ధరణ = పెల్లగించుట' అని యాపక్షమున నర్థము. తామరతూండ్ల నాహరించు హంసములయారవముల వృద్ధినొందించున దనుటంజేసి యీవాయువు పద్మాకరములమీఁది నుండియే యేతెంచుచున్న దని విశదమగుచున్నది. పద్మాకరములపై నుండి వచ్చుటకతన నీగాలియందు శైత్యమును, సౌరభ్యమును గలవని విశదమయ్యెను. హంసలకు మిగుల సంతసము సంభవింపఁజేయుకున్న హంస లధికముగ నారావములు గావించుట పొసఁగదు కావునను, నట్టి సంతోషము నకు మందమారుతమే కారణముగా నోపుటకతనను, హంస సంసదారవపదముచే మాంద్యమును సూచితమయ్యెను.

శా. సమ్మర్దక్షమ ! ధీనిబంధనవిధాసంక్రందనాచార్య ! ఘూ
దమ్మన్యాచలవజ్రపాత ! జగతీరక్షాంబుజాక్షా ! శర

ధ్యమ్మార్గస్థదశాస్య రాజ్యసమసహ్యప్రోద్భవాతీరభా
గుమ్మత్తూరి శివంసముద్రపురవ ప్రోన్మూలనాడంబరా ! 104

టీ. సమ్మర్దక్షమ = యుద్ధమందు శక్తుఁడా ! ధీనిబంధనవిధాసంక్రందానా చార్య - ధీ = బుద్ధియొక్క, నిబంధన = ఏర్పాటుయొక్క, విధా = రీతివిషయమున, సంక్రందనాచార్య = బృహస్పతియైనవాఁడా ! శూరమ్మన్య ... పాత - శూరమ్మన్య = శూరులమని యనుకొనువారలనే, అచల = కొండలకు, వజ్రపాత = వజ్రాయుధ ప్రహారమైనవాఁడా ! జగతీ రక్షాంబుజాక్షా = భూపాలనమున విష్ణువైనవాఁడా ! శరధ్యమ్మార్గస్థ ... డంబరా - శరధి = సముద్రముయొక్క, అమ్మార్గస్థ - అప్ = నీళ్ళయొక్క, మార్గ =జాడను, స్థ = ఉన్నట్టియు, దశాస్య = రావణునియొక్క, రాజ్య = రాజ్యముతో, సమ = తుల్యమైనట్టియు, సహ్య = సహ్యాపర్వతముల యందు, ప్రోద్భవ = పుట్టినదగు కావేరీనదియొక్క, తీర = ఒడ్డును, భాన్ = పొందినట్టియు, ఉమ్మత్తూరు శివంసముద్రపుర = 'ఉమ్మత్తూరు, శివంసముద్ర పురము' అనెడు పట్టణములయొక్క, వప్ర = ప్రాకారమును, ఉన్మూలన = పెల్లగించుటయొక్క, ఆడంబరా = విజృంభణముగలవాఁడా !

వ్యా-విశే. ఇందుఁ గృష్ణరాయల దక్షిణదేశవిజయము ప్రకటితమైనది. శూరమ్మన్య - రూ. అ. శూరమాని.

క. తిరుమలదేవీవల్లభ !, కరుణామయహృదయ ! రాజకంఠీరవ ! యీ
శ్వరనరసభూపురందర, వరనందన ! బాసదప్పవరగండాంకా ! 105

టీ. తిరుమలదేవీవల్లభ = తిరుమలదేవికిఁ బ్రియుఁడా ! కరుణామయ హృదయ = దయాప్రచురమగు మదిగలవాఁడ ! రాజకంఠీరవ = రాజసింహ! ఈశ్వరనరసభూపురందర వరనందన = ప్రభువగు నరసరాజను భూలోకదేవేంద్రుని యొక్క యుత్తమపుత్రుఁడా! బాసదప్పవరగండాంకా ! 'బాసదప్పవరగండ' అనెడు బిరుదముగలవాఁడా!

స్రగ్విణి -

నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్మజా !
భోగలీలాపరాభూతసంక్రందనా !
త్యాగవిద్యానిషద్యాయిత ప్రాభవా !
సాగరాంతక్షమాసంపదేకాస్పదా !

టీ. నాగమాంబా ... త్మజా - నాగమాంబా = నాగమాంబయొక్క, అధిభూ = అధిపతియైన (పతియైన), నారసింహ = నరసింహరాజునకు, ఆత్మజా = కుమారుఁడైనవాఁడా! భోగ...సంక్రందనా - భోగలీలా = భోగములవిలాసము, పరాభూత = తిరస్కృతమైన, సంక్రందనా = దేవేంద్రుఁడుగలవాఁడ! త్యాగ...ప్రాభవా - త్యాగవిద్యా = దానవిద్యకు, నిషద్యాయిత = అంగడియైన, ప్రాభవా = మహిమగలవాఁడ! సాగరాంత...స్పదా - సాగరాంత = సముద్రము తుదిగాఁగల, క్షమా = భూమియందలి, సంపత్ = ఐశ్వర్యములకు, ఏక = ముఖ్యమైన, ఆస్పదా = స్థానమైనవాఁడా!

విశే. ఇది స్రగ్విణీవృత్తము. 4 రగణము లొక పాదమున కుండును. ఇట్లే తక్కిన మూఁడుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమున మూడవగణము మొదటి యక్షరము యతి స్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభి
నంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
తిమ్మయనామధేయప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణం బను మహా
ప్రబంధంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

....0...0...0...

తృతీయాశ్వాసము

మహితగేహ ! యుత్కల
భూమీధవదర్పహరణభుజసార ! సుధా
ధామకులజలధికౌస్తుభ !
రామాపాంచాల ! కృష్ణరాయనృపాలా ! 1

టీ. శ్రీ...గేహ - శ్రీ = సంపదలతో, మహిత = కూడియున్న, గేహ = గృహముకల వాడ!, ఉత్కల...సార - ఉత్కలభూమీధవ = ఉత్కలదేశపురాజుయొక్క, దర్ప = గర్వమును, హరణ = నశింపఁజేయునట్టి, భుజసార = భుజములబలముగలవాఁడ, సుధాధామ... కౌస్తుభ-సుధాధామకుల = చంద్రవంశ మనెడి, జలధి = సముద్రమునకు, కౌస్తుభ = కౌస్తుభరత్నమైనవాఁడా! రామాపాంచాల = స్త్రీలకుఁ బాంచాలజాతిపురుషుఁడైనవాఁడా!, కృష్ణరాయనృపాలా = కృష్ణరాయభూపా!

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ, వరున కిట్లను నమ్మౌనివల్లభుండు
గగనగంగాప్రతీరోపకంఠ భూమి, నల్లనల్లన నేతెంచునవసరమున. 2

టీ. అవధరింపుము = సావధానముగ నాకర్ణింపుము, అమ్మౌనివల్లభుండు = ఆమునిశ్రేష్ఠుఁడగు వైశంపాయనుఁడు, జనమేజయ క్షితీశవరునకున్ = జనమేజయుఁడను రాజశ్రేష్ఠునకు, ఇట్లు = ఈరీతిగ, అనున్ = అనెను. గగన...భూమిన్ = గగనగంగా - మందాకినియొక్క, ప్రతీర = ఒడ్డుయొక్క, ఉపకంఠభూమిన్ = సమీపప్రదేశమున, అల్లనల్లనన్ = అంతంత, ఏతెంచు = వచ్చునట్టి, అవసరమునన్ = సమయమున (కృష్ణుఁడుకర్త.)

ఉ. అంతకు మున్న నారదమహామునిచే మఘవుండు కంసదై
త్యాంతకురాక దా నెఱిఁగి యభ్రమువల్లభు నెక్కి సంభ్రమా

క్రాంతమనస్కుఁడై యెదురుగాఁ జనుదెంచె జయంతుఁడుం దిశా
కాంతులు మేనకాదిగణికానివహంబులు వెంటఁ గొల్వఁగన్. 3

టీ. అంతకున్ మున్న = అంతకుఁబూర్వమే, మఘవుండు = ఇంద్రుఁడు, నారద మహామునిచే కంసదైత్యాంతకురాకన్ = శ్రీకృష్ణునిరాకను, తాన్ = ఎఱిఁగి, . అభ్రము వల్లభున్ = ఐరావతమును ('అభ్రము' అనునది యైరావతముభార్యపేరు). సంభ్రమా క్రాంతమనస్కుఁడై = త్వరచే నాక్రమింపఁబడిన మది గలవాఁడై, జయంతుఁడున్ (ఇంద్రుని కుమారుఁడు) దిశాకాంతులున్ = దిక్పతులును, మేనకాదిగణికానివహంబున్ = మేనక మొదలైన దేవవేశ్యల సమూహమును, వెంటన్, కొల్వఁగన్ = సేవింపఁగా, ఎదురుగాన్, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

-: స్వర్గమున శ్రీకృష్ణు నింద్రాదులు సేవించుట :-

చ. అమరవిభుండు దూరమున నంబుజనాభునిఁ గాంచి సంభ్రమో
ద్గమమునఁ జేతియంకుశముఖంబునఁ గుంభము లూఁది కుంచితా
గ్రిమచరణంబున న్మదకరిన్ డిగి యంసవిలంబికల్పచే
లము నడుమ న్బిగించుచు నిలానిహితాత్మశిరఃకిరీటుఁ డై. 4

టీ. అమరవిభుండు = దేవేంద్రుఁడు, దూరమునన్, అంబుజనాభునిన్ = శ్రీ కృష్ణుని, కాంచి = చూచి, సంభ్రమోద్గమమునన్ = త్వరయొక్క పైకిలేచుటచే, చేతి యంకుశముఖంబునన్ = హస్తమునందలి యంకుశాగ్రముచే, (ఏనుఁగును గుంభము నదిమి వశీకరించికొనుసాధన మంకుశము), కుంభములు = కుంభస్థలములను (ఏనుఁగుతల నడుమంగలపల్లమున కిరువంకలనుండు నెత్తైన రెండు ప్రదేశములను రెండు కుంభములుగా వ్యవహరింతురుగానఁ గుంభము లని బహువచనము ప్రయుక్తమయ్యెను) ఊఁది = అణఁచిపట్టి, కుంచితాగ్రిమచరణంబునన్ = వంచఁబడిన ముందటికాలి యందుండి, మదకరిన్ = ఐరావతమును, డిగి = దిగి, (ఏనుఁగు ముందటిపాదమును వంచఁగాఁ బిదప

నేనుఁగుపైనున్నవాఁడాపాదముపైనుండి క్రిందికి దిగుట సహజము), అంసవిలంబికల్పచేలమున్ = భుజములనుండి వ్రేలాడు కల్పవృక్షసంబంధమగు వస్త్రమును, నడుమన్ = మధ్యమందు, బిగించుచున్ = బిగియునట్లు కట్టుచు, ఇలా... కిరీటుఁడై - ఇలా = భూమియందు, నిహిత = ఉంచఁబడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, కిరీటుఁడై = కిరీటముగలవాఁడై, (అనఁగా శిరసు భువి నంటునటుల నమస్కరించె ననుట).

భా. ఇంద్రుఁడు దూరమునుండియే శ్రీకృష్ణుంగాంచి యంకుశాగ్రముచే నైరావతము శిరసునదిమి యది మోఁకాలు వంచఁగా నద్దానియుండి దిగి భుజముపై నుండు వస్త్రమును నడుమునకుఁ గట్టి తనవెంటఁ దనయుఁడును, దిక్పతులును, దేవ వేశ్యలును రాఁగ, నెదురేగి శిరస్సు భూమి నంటునట్లు నమస్కరించెను.

విశే. నడుమునకు వస్త్రమును గట్టి నమస్కరించునాచారము విజయనగర రాజుల యాస్థానముల మర్యాదయై యున్నట్లు తెలియవచ్చెడిని. ఇట్లే విజయనగరరాజుల కాలములో నుండుకవులు వర్ణించిరి కాన నిది తప్పక యప్పటియాచారమే యన నొప్పును.

చ. జడిగొని సమ్మదాశ్రుకణజాలము లొల్కఁగ రోమహర్షముల్
బడిబడి మేనఁ బాదుకొన భక్తినివేశతరంగితాత్ముఁ డై
యడుగులమీఁద వ్రాలె దివిజాగ్రణి తత్కుశలంబు నెమ్మితో
నడిగెడురీతి మౌళికుసుమాగతషట్పదపంక్తి మ్రోయఁగన్. 5

టీ. దివిజాగ్రణి = ఇంద్రుఁడు, జడిగొని = ధారగొని, సమ్మదాశ్రు కణజాలము = ఆనందబాష్పబిందు సమూహములు, ఒల్కఁగన్ = జారఁగా, రోమహర్షముల్ = హర్షము వలనిపులకలు, మేనన్ = శరీరమున, బడిబడి = వరుసగా, పాదుకొనన్ = నిల్వఁగా, భక్తి నివేశతరంగితాత్ముఁడై = భక్తియొక్క పొందికచేత నుప్పొంగినమదిగలవాఁడై, తత్కుశ లంబున్ = ఆ శ్రీకృష్ణుని క్షేమమును, నెమ్మితోన్ = ప్రేమతో, అడిగెడురీతిన్

= ప్రశ్నించు గతిని, మౌళికుసుమాగత.. పంక్తి - మౌళి = శిరస్సునందలి. కుసుమ = పుష్పములనుండి. ఆగత = వచ్చిన, షట్పద = తుమ్మెదలయొక్క, పంక్తి = వరుస, మ్రోయఁగన్ = ధ్వని చేయఁగా, అడుగులమీఁద = పాదములపైని, వ్రాలెన్ = ఒరఁగెను.

భా. ఇంద్రుఁడపు డానందబాష్పధారలొలుక, సంతసమునఁ బులకలు మైజాదు కొన, శిరసున నలంకారముగ నునిచికొనిన పుష్పములనుండి యేతెంచు తుమ్మెదల యారవము శ్రీకృష్ణుని కుశలము నడుగు మాటలసద్దువలె నొప్ప, భక్తిమీఱ శ్రీకృష్ణుని యడుగులపైఁబడెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. ఆదనుజాపహర్తయు భుజార్గళము ల్వెసఁ జాఁచి యంచితా
మోదవికాసవన్నయనముగ్ధసరోరుహపంక్తిఁ బూజల
త్యాదరలీలఁ జేయునమరాధిపుఁ గౌఁగిటఁ జేర్చె నూతనాం
భోదము సానుమచ్ఛిఖరము న్రభసంబునఁ గప్పుకైవడిన్. 6

టీ. ఆదనుజాపహర్తయున్ = ఆరాక్షసాంతకుఁడగు కృష్ణుఁడును, భుజార్గళముల్ = గడియలంబోలుభుజముల, వెసన్ = శీఘ్రముగా, చాఁచి, అంచితా...పంక్తిన్ - అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోద = సంతోషముచేత, వికాసవత్ = వికాసముగల, నయన = నేత్రములనే, ముగ్ధ = సుందరమైన, సరోరుహపంక్తిన్ = పద్మములచాలుచే, (అని నేత్రపరము) అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోద = పరిమళముగలవియు, వికాసవత్ = వికాసముగలవియునగు, నయనముగ్ధసరోరుహ = కన్నులనెడు సుందరములైన పద్మములయొక్క, పంక్తిన్ = చాలుచే, (అని పద్మపరము) పూజలు = అర్చనలు, అత్యాదరలీల = మిగుల గౌరవముతో, చేయు = ఒనర్చునట్టి, అమరాధిపున్ = దేవేంద్రుని, నూతనాంభోదము = క్రొత్తమేఘము (వార్షికమేఘమనుట), సానుమచ్ఛిఖరమున్ = పర్వత శిఖరమును, రభసంబునన్ = శీఘ్రముగ, కప్పుకైవడిన్ = ఆచ్ఛాదించురీతిని, కౌఁగిటన్ = కౌఁగిలియందు, చేర్చెన్.

విశే. సహస్రాక్షుఁడుగాన నేత్రపద్మముల చాలనెను. సానుమచ్ఛిఖరముపగిది దేవేంద్రుఁడును నంభోదమువలె శ్రీకృష్ణుఁడును నుండిరని యెన్నునది. అలం. శ్లేషోత్థాపితరూపకము. ఉపమ.

మ. అనలుం డంజలిసేసె నంతకుఁడు సాష్టాంగంబు గావించె మ్రొ
క్కె నిశాచారి ప్రచేతనుండు దెలచెం గేల్మోడ్చె సారంగవా
హనుఁ డర్థేశుఁడు వందనం బిడియె నీహారాంశుకోటీరుఁడున్
వినతుండయ్యె యదుప్రవీరునకు నుద్వేలప్రమోదంబునన్. 7

టీ. అనలుండు = అగ్నిదేవుఁడు, యదుప్రవీరునకున్ = యదువంశోత్తమ వీరుఁడగు శ్రీకృష్ణునకు, ఉద్వేల ప్రమోదంబునన్ = అధికమగు సంతోషముతో, అంజలి = దోసిలిని, చేసెన్ = ఒనర్చెను. అనఁగా నమస్కరించె ననుట. అంతకుఁడు = యముఁడు, సాష్టాంగము = సాష్టాంగనమస్కారము, కావించెన్ = చేసెను. నిశాచారి = నైరృతుఁడు. మ్రొక్కెన్, ప్రచేతసుండు = వరుణుఁడు, తెలచెన్ = నమస్కరించను. సారంగ వాహనుఁడు = లేఁడివాహనముగాఁ గలవాయువు, కేల్మోడ్చెన్ = అంజలియొనర్చెను. అర్థేశుఁడు = ధనపతియగు కుబేరుఁడు, వందనంబు = నమస్కృతి, ఇడియెన్ = పెట్టెను, నీహారాంశుకోటీరుఁడున్ - నీహారాంశు = చంద్రుఁడు, కోటీరుఁడు = కిరీటమునఁ గలవాఁడు, ఈశానుఁడు, వినతుండయ్యెన్ = నమ్రుఁడయ్యెను.

విశే. నిశాచారి = రాత్రిసంచరించువాఁడు = రాక్షసుఁడు = నైరృతి. సాష్టాంగము - పక్షము, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, మాట, పాదములు, చేతులు, ఙానువులు ఇవి యష్టాంగములు. వీనితోఁజేయు నమస్కృతి సాష్టాంగము.

శా. వారిం జూచి రథాంగపాణి సరసవ్యాహారలీల స్థర
స్మేరాపాంగవిలోకనక్రియల సంప్రీతాత్ములం జేసి గో

త్రారీ! రమ్ము గజమ్ము నెక్కుమని నాగారాతిపై నెక్కెఁ దా
రారంభాకరచామరానిలము మార్గశ్రాంతి దూలింపఁగన్. 8

టీ. రథాంగపాణి = చక్రము హస్తమందుఁగల శ్రీకృష్ణుఁడు, వారిన్ = ఆ నమస్కరించువారిని, చూచి, సరస...లీలన్ - సరస = రసయుతమైన, వ్యాహార = మాటల యొక్క, లీలన్ = విలాసముచేతను, దరస్మేర...క్రియలన్ - దరస్మేర = మందహాసయుత ములైన. అపాంగవిలోకన = క్రేఁగంటిచూపులయొక్క, క్రియలన్ = వ్యాపారముల చేతను, సంప్రీతాత్ములన్ = సంతుష్టినందింపఁబడిన మదిగలవారినిగా, చేసి, గోత్రారీ = కొండలకు శత్రువగు నోయింద్రా! రమ్ము, గజమ్మున్ = ఏనుఁగును, ఎక్కుము, అని, నాగారాతిపైన్ = పాములకు శత్రువగు గరుడునిపై, తారా...నిలము-తారా, రంభా, అనునప్సర స్త్రీల యొక్క, కర = హస్తములందలి, చామర = వింజామరములసంబంధమైన, అనిలము = గాలి, మార్గశ్రాంతిన్ = మార్గాయాసమును, తూలింపఁగన్ = పోఁగొట్టఁగ, ఎక్కెన్ = అధిష్ఠించెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు తనకు నమస్కరించు కొందఱను సరసంపుఁబలుకులచేతను. గొందఱను గ్రేఁగంటిచూపుల ప్రసారములచేతను గారవించి, యింద్రుని గజమునెక్కుమని యానయిడి, రంభాద్యప్సరసలు తన్ను వింజామరములుపట్టి వీచుచు సేవింప నెలమితోడ గరుడు నధిష్ఠించెను.

క. తక్కినదిశాధినాథులు, నెక్కిరి నిజవాహనముల నెసఁగె హుడుక్కా
ఢక్కాపటహధ్వానము, లక్కజముగఁబొంగి నింగి యఱచినభంగిన్.

టీ. తక్కిన = మిగిలిన, దిశాధినాథులున్ = దిక్పతులును, నిజవాహనములు = స్వవాహనములను, ఎక్కిరి, హుడుక్కా...ధ్వానములు - హుడుక్కా, ఢక్కా, పటహ అను వాద్యవిశేషములయొక్క, ధ్వానములు = శబ్దములు, పొంగి = నిండి, నింగి = ఆకాశము, అఱచినభంగిన్ = కూసినరీతిని, అక్కజముగన్ = ఆశ్చర్యముగ, ఎసఁ

గెన్ = అతి శయించెను.

ఉ. ఆయెడ సిద్ధకింపురుషయక్షవసుప్రముఖామరావళిం
బాయఁ దొలంగుమంచు శతమన్యుఁడు సందడిపో బరాబరు
ల్సేయఁగ నల్లనల్ల నతసీకుసుమాసితదేహుఁ డేఁగె వై
హాయసవీథి నారదముఖామరసంయమికీర్తనీయుఁ డై. 10

టీ. ఆయెడన్ = ఆసమయమున, సిద్ధకింపురుషయక్షవసుప్రముఖామరావళిన్ = సిద్ధులు, కింపురుషులు, యక్షులు, వసువులు మున్నగు దేవతలపంక్తిని, పాయన్ = పాయఁగా, (అనఁగా నడుమ దారియుండునట్లు), తొలంగుము = మఱలుము, అంచున్, శతమన్యుఁడు = నూఱుయజ్ఞములంజేసిన దేవేంద్రుఁడు, సందడి = సమ్మర్దము, పోన్ = పోవునట్లు, బరాబరుల్ = హెచ్చరికలు, చేయఁగన్ = చేయఁగ, అల్లనల్లన్ = మెల్ల మెల్లఁగా, అతసీకుసుమాసితదేహుఁడు = నల్లని యవిసెపూవువలె నల్లనైన శరీరముగల వాఁడు, శ్రీకృష్ణుఁడు, నారదముఖా...నీయుఁడై - నారదముఖ = నారదుఁడు మొదలైన, అమరసంయమి = సురమునులచే, కీర్తనీయుఁడై = నుతిచేయఁబడువాఁడై, వైహాయసవీథిన్ = ఆకాశమార్గమున, ఏగెన్ = చనెను.

ఉ. అప్పుడు శౌరిఁ జూచుప్రమదాతిశయంబు హృదంతరంబులం
జిప్పిల సంభ్రమించి కయిసేయు తెఱం గయథాతథంబుగాఁ
గుప్పనఁ గూరి యొండొరులఁ గూడఁగనీక కడంగి వేలుపుం
గప్పురగందు లెక్కిరి ధగద్ధగితోన్నతహర్మ్య రేఖలన్. 11

టీ. వేలుపుంగప్పురగందులు = దేవతాస్త్రీలు, అప్పుడు = ఆసమయమున, శౌరిన్ = శ్రీకృష్ణుని, చూచుప్రమదాతిశయంబు = చూడవలెనను సంతోషాతిశయము, హృదంత రంబులన్ = మదిలో, చిప్పిలన్ = నిండఁగా, సంభ్రమించి = త్వరపడి, కయిసేయి తెఱంగు = అలంకరించికొనురీతి, అయథాతథంబుగాన్ =

తాఱుమాఱుకాఁగ, కుప్పనన్ = పోకగా, కూరి = కూడి, ఒండొరులన్ = పెఱవారిని. కూడఁగనీక = చేరఁగానీక, కడంగి = యత్నించి, ధగద్ధగితోన్నతహర్మ్యరేఖలన్ = ధగధగమని మెఱయుచున్న యెత్తైన హర్మ్య పంక్తులను, ఎక్కిరి.

విశే. యథాస్వేయధాయథమ్. యథాయధముకానిది యయథాయధము.

చ. అలఁదినచందనంబు వృధ యౌఁ జెమరింపఁగ సమ్మదాశ్రులన్
దొలఁచినయట్లు వోయెడుఁ గనుంగవకాటుక బేటులెత్తుఁ జె
క్కుల మకరీవిలాసము గగుర్పొడువ న్హరిఁ జూచువేళ నో
చెలి! కయిసేయకమ్మ యని చేడియయొక్కతె పిల్చె నెచ్చెలిన్. 12

ఇప్పద్యము మొదలుకొని 21వ పద్యమువఱకు దేవవనితలకు శ్రీకృష్ణుని సందర్శించుటలోఁగల త్వరాతిశయ ముత్సాహము మున్నగునవి వర్ణితము లగుచున్నవి సంస్కృతాంధ్ర కావ్యములం దిట్టి వర్ణనములు సదృశములై సాధారణముగ గోచరించును.

టీ హరిన్ = శ్రీకృష్ణుని, చూచువేళన్ = చూచెడుసమయమున. అల దినచంద నంబు = రాచుకొనినగందము, చెమరింపఁగన్ = చెమ్మటపుట్టఁగా, వృథ = వ్యర్థము, ఔన్ = అగును. కనుంగవకాటుక = నేత్రద్వంద్వముయొక్క యంజనము, సమ్మదాశ్రులన్ = ఆనందబాష్పములచే, తొలఁచినయట్లు = కడిగివేసినరీతిని, పోయెడున్ = నశించెడిని, చెక్కులమకరీవిలాసము = చెక్కిళ్లయొక్క మకరికాపత్రరచనలసొగసు. గగుర్పొడువన్ = రోమాంచముజనింప, పేటులెత్తున్ = పొరలెత్తును, ఓచెలి = ఓసఖి . కయిసేయి కమ్మ = అలంకరించుకొనకమ్మ, అని, ఒక్కతె, చేడియ = వనిత. నెచ్చెలిన్ = ప్రియసఖిని, పిల్చెన్ = రమ్మని పిల్చెను.

భా ఓసఖీ! శ్రీకృష్ణుని జూచునపుడు స్వేదము జనింపకమానదు దాన మైపూఁత కరఁగిపోవును. కాటుక యానందబాష్పధారల కడిగివేయఁబడును.

మకరికాపత్ర రచనలు పులకలులేచుట పొరలెత్తును. కావున నలంకరించుకొనుటలోఁ బ్రయోజన మగపడదు. అక్కారణమున నాప్రయత్నము మాని వేగ హరిఁజూడరమ్మని యొకచేడియ తనగాదిలిసఖిం బిలిచెను.

వ్యా-విశే. అగు = అవు = ఔ. కయి = కై. కయిసేయకమ్మ = కైసేయకుము + అమ్మ. శ్రీకృష్ణునిం జూచునపుడు స్వేదోద్గమము, సాత్వికోదయము మున్నగునవి తప్పక కల్గుననుటంజేసి శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వమహాపురుషలక్షణలక్షితుండగు సుందరుండని తెలియ నయ్యెడు.

చ. వనిత యొకర్తు మున్కొని గవాక్షతలంబున నింతులుండుటం
గనుఁగొనఁ జోటు లేమి నొకకార్యముపేరిట బాలనోర్తు వం
చనఁ దొలఁగంగఁ బిల్చి రభసంబునఁ దత్ప్రతిజాలకంబు చే
కొని హరిఁ జూచెఁ గేకిసలుగొట్టుచు బోఁటులు దాని నవ్వఁగన్. 13

టీ. ఒకర్తు వనిత = ఒక స్త్రీ, మున్కొని = ముందుగొని, గవాక్షతలంబునన్ = కిటికీ యందు. ఇంతులు = స్త్రీలు, ఉండుటన్ = ఉండుటచే, కనుఁగొనన్ = (శ్రీకృష్ణుని) చూచుటకు, చోటు = స్థలము, లేమిన్ = లేకపోవుటచే, ఒక కార్యముపేరిటన్ = ఒకానొక పని పేరుతో, ఓర్తు, బాలన్ = ఒకకన్యను, వంచనన్ = మోసముతో, తొలఁగంగన్ = మరలి వచ్చునట్లుగా పిల్చి, రభసంబునన్ = శీఘ్రముగ, తత్ప్రతిజాలకంబు = తద్వనిత (కూర్చుండియున్న) గవాక్షదేశమున, బోఁటులు = (ఇతర) వనితలు, దానిన్ = ఆ తావును బోఁగొట్టు కొనినవనితను, కేకిసలు = కరతాళములు. కొట్టుచున్, నవ్వఁగన్ = పరిహాసము చేయఁగా, హరిన్ = శ్రీకృష్ణుని, చూచెన్.

భా. ఒకవనిత శ్రీకృష్ణునింజూడఁ గిటికీదరికేగి యందు స్త్రీలు నిండియుంటఁ దావుదొరకమి నొకముగ్ధను బాలిక నొకానొకపనినెపమునఁ బిల్చి యయ్యదాతావు

వీడిరాఁగ నాస్థానమును దాఁబోయి యాక్రమించికొని, వంచితయైనబాలికను చెఱవనితలు చప్పటులు గొట్టి పరిహసించుచుండగా శ్రీకృష్ణునిం గాంచెను.

వ్యా-విశే. ఓర్తు, ఒకర్తు, ఒకరిత, ఒకర్త. ఇత్యాదు లూహ్యములు. లేమి వ్యతిరేక భావంబున మిఱి యగును. ఇట్లే రామి, కామి, ఊహ్యములు. బాల గావుననే వంచనకు లోఁబడియెనని సారస్యము నెన్నునది.

ఉ. కాళియభేదిఁ జూచుతమకంబున మజ్జన మాడి యాడి నీ
లాలక యోర్తు గంధసలిలార్ద్ర కచంబులు చన్నుదోయిపై
వ్రాలిన సందిటం బొదివి రాజపథంబున కేఁగుదెంచె గో
పాలకమూర్తిఁ గాన శిఖిబర్హము కానుక దెచ్చెనో యనన్. 14

టీ. ఓర్తు = ఒకతె, నీలాలక = నల్లని ముంగురులుగలది, కాళియభేదిన్ = కాళియుఁడను సర్పరాజును భేదించిన శ్రీకృష్ణుని, చూచుతమకంబునన్ = చూచుట యందలి తొందరచే. మజ్జనము = స్నానము, ఆడియాడి = చేసిచేసి, గంధసలిలార్ద్ర కచంబులు = పరిమళించు నుదకముచేఁదడిసిన తలవెండ్రుకలును, చన్నుదోయిపై = స్తనద్వంద్వముపై. వ్రాలినన్ = పడఁగా, సందిటన్ = రెండు చేతులమధ్యను, పొదివి = అణఁచిపట్టికొని, శిఖిబర్హము = నెమిలిపింఛెము, కానుక = సూడిద, తెచ్చెనోయనన్ = తెచ్చెనో యనునట్లు, గోపాలకమూర్తిన్ = గోపాలకుఁడగు నాకృష్ణునియాకృతిని, కానన్ = చూచుటకై, రాజపథంబునన్ = రాజమార్గమున, ఏగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

భా. ఒకవనిత తా స్నానమాడి యాడి శ్రీకృష్ణునిరాక విని త్వరచే తడియారని కురులను స్తనములపైఁబడుచుండువానిని, సందిటఁబట్టి గోపాలునకు శిఖిపింఛము కానుక దెచ్చుచున్నదో యనురీతిని రాజమార్గమున శ్రీకృష్ణుంజూడ నేతెంచెను.

విశే. గోపాలకమూర్తిని గానవచ్చెడు గాన నవ్వనిత యాతనికిఁ బ్రియమైన

శిఖిపింఛము కానుక తెచ్చెనని చెప్పుట యెంతయు హృద్యము. మఱియు నీలాలకములు గంధసలిలార్ద్రములు నెమ్మిపించియమువలె నున్నవని గ్రహించునది. కాన నీలాలక పదము సాభిప్రాయమని యెన్నునది.

ఉ. ఉన్నతసౌధమెక్కి యనృతోదరి యొక్కతె పద్మనాభుఁ జూ
డ న్నిజదేహవల్లికఁ గడల్కొనుసాత్త్వికలీలఁ జూచునా
సన్నసఖీజనంబు గని సౌధశిఖాగమనశ్రమంబునం
గన్నియలార ! మేన్బడలెఁ గంటిరె నా కని బొంకె నేర్పునన్. 15

టీ. ఒక్కతె, అనృతోదరి = అసత్యమైననడుముగలది, ఉన్నతసౌధము = ఎత్తైన మేడ, ఎక్కి, పద్మనాభున్ = తమ్మిబొడ్డునంగల శ్రీకృష్ణుని, చూడన్ = చూడఁగా, నిజదేహవల్లికన్ = తీఁగంబోలు తనశరీరమునందు, కడల్కొను = వ్యాపించునట్టి, సాత్త్విక లీలన్ = సాత్త్వికవిలాసమును. (అనఁగాఁ గగుర్పాటుననుట). చూచు = చూచుచున్న, ఆసన్నసఖీజనంబు = సమీపముననున్న చెలికత్తెలగుమిని, కని = చూచి, సౌధ...శ్రమం బునన్...సౌధశిఖ = ప్రాసాదశిఖరమునకు, ఆగమన = వచ్చుటయందలి, శ్రమంబునన్ = ఆయాసముచే, కన్నియలార = ఓకన్యలార ! నాకున్, మేను = శరీరము, బడలెను = అలసెను. కంటిరే = చూచితిరే, అని, నేర్పునన్ = నైపుణితో, బొంకెను = అసత్యము పలికెను.

భా. ఒక సూక్ష్మమధ్య శ్రీకృష్ణుని గాంచినకతన తనమెయి వ్యాపించిన సాత్త్విక లీల నెత్తైన మేడయెక్కుటచే శరీరమునకుఁ గల్గినశ్రమచేఁ గల్గెనని యాసాత్త్వికలీలం గాంచు, తోడిచేడియలకుఁ దెల్పుచు నద్దాని మఱుఁగుపఱచికొన యత్నించెను.

విశే. అనృతోదరి కావుననే యనృతముం బల్కఁజాలెనని సారస్యము నెన్నునది. సన్ననినడుము గలిగియుండుటయు దేహము వల్లికవలె నమరియుండుటయు నున్నత సౌధారోహణము శ్రమజనకమయ్యెననుటలోఁ గారణములుగ నెన్ననగును. అలం. వ్యాజోక్తి.

ఉ. వేడుక నీకె కాని మఱి వేఱొకయింతికి నైన లేదె త్రో
పాడెద వేల మచ్చర మొకప్పుడు మానక పోయితీవు పెం
ప్రోడవుగాన నిన్నె కనుఁబో యతఁ డెవ్వరిఁ జూడఁడంచు నో
నాడె సపత్ని నొక్కతె మురారిఁ గనుంగొనువేళ నీసునన్. 16

టీ. వేడుక = ఉత్సాహము, నీకె, కాని, మఱి, వేఱొకయింతికిన్ = అన్యవనితకు లేదె?, త్రోపాడెదవు+ఏల = త్రోసివేయుచుంటివెందులకు? ఈవు. ఒకప్పుడున్ = ఒక సమయమునను, మచ్చరము = మాత్సర్యము, మానకపోయితి = విడిచితివిగావు, పెన్ ప్రోడవు = పెద్దప్రోడవు = మహాప్రౌఢురాలవు, కానన్ = కాఁబట్టి, నిన్నె, అతఁడు, కనుఁబో = చూచునుజుమ్ము, ఎవ్వరిన్, చూడఁడు, అంచున్ = అని పల్కుచు, ఒక్కతె, మురారిన్ = మురద్విషుఁడగు శ్రీకృష్ణుని, కనుంగొనువేళన్ = శ్రీకృష్ణుంజూచుసమయమున, సపత్నిన్ = సవతిని, ఈసునన్ = ఈర్ష్యచే, నోన్ = నొచ్చునట్లుగా, ఆడెన్ = పలికెను.

భా. ఒకవనిత వేడ్కతోఁ గొంచెము ముందున్న సపత్నిం ద్రోసికొనుచు శ్రీకృష్ణునిం జూడనుంకింప నామెసవతి యసూయతో, "ఓసీ! ఒకపుడును నీవు మత్సరమును మానలేదు. పెద్ద ప్రౌఢవుగాన నిన్నే యాతఁడు చూచును గాని వేఱొకతెం జూడఁడు." అని సాధిక్షేపముగ మది నొచ్చునట్లు సపత్నింగూర్చి పలికెను.

వ్యా-విశే. 'నిన్నే చూచు. పెఱవనితను జూడఁడు.' అనునుక్తి మానవతిమదిని నోవఁజేయునదని యెన్నునది. పో. రూ. అ. పొమ్ము. ఇది నిశ్చయార్థకము. నోన్ - నొచ్చుధాతునుజ్యంతరూపమ. రూ. అ. నోవన్. ఊరకే యతినిష్ఠురముగఁ బల్కిన కతన యసూయ తెల్లమగుచున్నది.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె మురారిఁ గనుంగొని ప్రానుపాటుమై
నెలకొన నున్నచో సడలునీవిక లేఁజెమ రంటి నిల్వె నం
జలిపరిపూర్ణలాజలను సాధ్వసకంపము దాన చల్లె న

చ్చెలువకు సాత్త్వికోదయము చేసిన మేలిఁకనేమి చెప్పుదున్. 17

టీ. ఒక్కతె, అలికులవేణి = తుమ్మెదగుమింబోలు జడగలది, మురారిన్ = శ్రీకృష్ణుని, కనుంగొని = చూచి, మ్రానుపాటు = స్తంభము (నిశ్చలత), మైన్ = శరీరమున, నెలకొనన్ = నిల్వఁగా, ఉన్నచోన్ = ఉండుసమయమున, సడలునీవికన్ = వదలిన వస్త్రగ్రంథిని, లేఁజెమరు = చిఱుచెమ్మట, అంటి = హత్తి, నిల్పెన్ = నిలిపెను. సాధ్వస కంపము = భయముచేనైనవణఁకు, అంజలిపరిపూర్ణలాజలను = దోసిలియందు నిండియున్న పేలాలను, తాన = తానే (స్వయముగానే) చల్లెను, అచ్చెలువకున్ = ఆస్త్రీకి, సాత్త్వికోదయము = స్తంభప్రలయరోమాంచాదుల పుట్టుక, చేసిన = ఒనర్చిన, మేలు, ఇఁకన్, ఏమి చెప్పుదును?

భా. ఒకవనిత శ్రీకృష్ణుంగాంచి నిశ్చలయై నిల్చియుండెను. అపు డామెకు మేనఁ జెమ్మటయుఁ గంపము నుదయమయ్యెను. అందుఁ జెమ్మట వస్త్రగ్రంథి జాఱినను దానంటుకొని జాఱకుండఁజేసెను. కంప మవ్వనితచేతనున్న లాజలను తనంతతానే యామె కాపనిమూలముననైనశ్రమ కలుగఁజేయక చల్లెను. ఇట్లు స్వేదము కంపము మున్నగు స్వాతికము లెంతయు నుపకరించెను. అనఁగా నీవి జాఱినను జెమ్మటయంటి యుంటజాఱలేదనియుఁ, బ్రయత్నింపకయే కంపమువలన చేతనున్నలాజలు చల్లఁబడెననియు భావము.

వ్యా-విశే. స్తంభము, ప్రళయము, రోమాంచము, స్వేదము, వైవర్ణ్యము, వేపథువు, అశ్రువు, వైస్వర్యము అనునీయెనిమిదియు సాత్త్వికములు. అ+చెలువ = అచ్చెలువ.

క. మదవతి యొకతె పరాకునఁ
బదాంగదము కంకణముగఁ బాణిఁ దొడిగె న
య్యదువల్లభుఁ గనుఁగొను చుం

దుది నదియును మేను వొంగి తుత్తుము రయ్యెన్. 18

టీ. ఒకతె, మదవతి = మదముగలపడఁతి, పరాకునన్ = ఏమఱుపాటుతో, అయ్యదు వల్లభున్ = ఆశ్రీకృష్ణుని, కనుఁగొనుచు = చూచుచు, పదాంగదము = కాలియందెను, కంకణముగన్ = హస్తాభరణమగునట్లు (కడియమగునట్లు) పాణిన్ = హస్తమున, తొడిగెన్ = ధరించెను. తుదిన్ = అంతమున, అదియును = అకంకణముగా హస్తమునకుఁ దొడిగిన కాలియందెయు, మేను = శరీరము, పొంగి = ఉబ్బి, తుత్తుమురు = చిన్న చిన్నముక్కలు, అయ్యెన్.

భా. ఒకతె కాలియందెను చేతికిఁ గంకణముగా నిడఁగ నది శ్రీకృష్ణుని జూచుట కతన శరీర ముబ్బుటంజేసి తునియలయ్యెను. అనఁగా శ్రీకృష్ణసందర్శనజాత సంతోషాతి శయమున మే నుబ్బెననియు, నక్కతన నంతకుమున్ను వదలుగనున్న యందియ యపు డిఱుకై యుండనవకాశము చాలక తునియలయ్యెననియు భావము.

వ్యా-విశే. మదవతికావుననే పరాకునఁ బదాంగదము చేతికిఁ దొడుగుటయు, శ్రీకృష్ణుంగాంచినంతనే యుబ్బినశరీరముగలదగుటయు సంభవించెనని సారస్యము నెన్నునది. తుమురు+తుమురు = తుత్తుమురు. ఆమ్రేడితము పరమగుడందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములు.

చ. దనుజవిరోధిమీఁద నొకతన్వి కరంబున లాజ లెత్తి చ
ల్లిన నెఱివేణి యీసునబలె న్విరిపూవులఁ జల్లెఁ జల్లె లో
చనములు సమ్మదాశ్రువులఁ జల్లె లలాటము ఘర్మబిందువుల్
చనుఁగవ సల్లె సంభ్రమవశత్రుటితామలమౌక్తికావళుల్. 19

టీ. ఒకతన్వి = ఒకయువతి, దనుజవిరోధిమీఁదన్ = రాక్షసవిరోధియగు కృష్ణునిపై, కరంబునన్ = చేతిచే, లాజలు = పేలాలు, ఎత్తి = సేకరించి, చల్లినన్ =

నెఱివేణి = మనోహరమగు కొప్పు, ఈసునన్ బలెన్ = ఈర్ష్యచేతనువలె, విరిపూవులన్ = వికసించిన పుష్పములను, చల్లెన్. లోచనములు = నేత్రములు, సమ్మదాశ్రువులన్ = ఆనందబాష్ప ములను, చల్లెన్. లలాటము = నుదురు, ఘర్మబిందువుల్ = చెమ్మటబొట్టులను, చల్లెన్. చనుఁగవ = స్తనములజంట, సంభ్రమ....వళుల్ - సంభ్రమవశ = తొందరపాటుచే, త్రుటిత = తెగిన, అమల = స్వచ్ఛమైన, మౌక్తికావళుల్ = మంచి ముత్తియములవరుసను, చల్లెన్.

భా. ఒకానొకతన్వి శ్రీకృష్ణునిపై లాజలఁ జేతితోఁ జల్లఁగా, నామె కొప్పును నేను మాత్రము చల్లలేనా? యామెకంటె వేగముగ నేచల్లెదనను నీసువలె వికసించినపూవులం జల్లెననియు, నాపై నేత్రము లానందబాష్పములం జల్లెననియు, నంత నెన్నుదురు ఘర్మకణములం జల్లెననియు, నాపిదప స్తనద్వంద్వము సంభ్రమమున తెగిన ముత్యముల చాలుం జల్లెననియు భావము.

విశే.అత్తన్వి లాజలం జల్లినపిదప మదనపరవశయగుట, నామెకొప్పువీడి యందలి సుమములు రాలెననియు, లోచనములు బాష్పోదయముతో సంకలితములయ్యె ననియు, సాత్వికోదయముకతన నెన్నుదురు చెమ్మటందడిసెననియు, స్తనసంభ్రమాదుల కతన ముత్తియములు హారములనుండి తెగి పడియెననియు నెన్నవలయును. ఇందు కాముకీధర్మము ప్రకాశితము. పేలాలు, విరిపూవులు, బాష్పకణములు, చెమటబొట్టులు, ముత్తియములు ఇవి పరస్పర మచ్ఛములగుట సదృశములని కవి యెన్నెను. అలం. సముచ్చయము.

చ. జలరుహనేత్రుఁ గాంచి సరసత్వము మీఱఁగ నొక్కవేలుపుం
జిలుకలకొల్కి రాచిలుకచేఁ బిలిపించిన సత్యభామ కా
కలికితెఱంగు శౌరి కడకన్నులసన్నలఁ జూపెఁగోపక
ల్మషకలుషాయితాక్షివలనంబుల నాసతి దన్నదల్పఁగన్. 20

టీ. ఒక్క వేలుపుంజిలుకలకొల్కి = ఒక దేవవనిత, సురాంగన,

జలరుహనేత్రున్ = పద్మనాభుని, కాంచి = చూచి, సరసత్వము = శృంగారరసము, మీఱఁగన్ = అతిశ యించునట్లుగా, రాచిలుకచేన్ = చిలుకమిన్నచేత, పిలిపించినన్ = పిలుచునట్లు చేయఁగా, శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆకలికి తెఱుంగున్ = ఆ స్త్రీయొక్క జాడను, సత్యభామకు, కడకన్నులసన్నలన్ = కన్గొనలసంజ్ఞలచే, ఆసతి = ఆవేల్పుపడఁతి, తన్ను = శ్రీకృష్ణుననుట, కోప....వలనంబులన్ - కోపకందళ = కోపాంకురములచే, కలుషాయిత = కలఁతనందు, అక్షి = నేత్రములయొక్క, వలనంబులన్ = చాలనములచే, అదల్పఁగన్ = భయపెట్టుచుండ, చూపెన్ = అగపఱచెను.

భా. ఒకవేల్పుజాణ శ్రీకృష్ణుని సరసముగఁ బెంపుడుచిలుకమిన్నచేఁ బిలిపింప నావనితజాడను, దన్నావేల్పుపడఁతి కోపాంకూరముల కలఁతనందిన నేత్రముల చాలనమున భయపెట్టుచుండ, సత్యకు శ్రీకృష్ణుఁ డగపఱచెనని భావము.

విశే. చిలుక 'కృష్ణ! కృష్ణ!' యని పల్కుట నైజము. మఱియుఁ బిలువుమని ప్రోత్సహింపఁ దనకు నిసర్గసిద్ధమగుమాటనే ముద్దుగఁ బల్కెనని యెన్నునది. ఎంతటి మోహమున్నను బెఱవనితకుఁ దనమోహపుఁజెయిదమును బయలుపఱుప మానిను లిచ్చ గింపకుండుట సహజము. అందును దన మోహమునకుఁ దావలమైనవాఁడే తనభార్యతోఁ దనమోహపుఁగృత్యమును బయలుపఱచునపుడు వానిని సహించుట యరిది. కావుననే యవ్వేలుపుజాణ శ్రీకృష్ణు నదల్చినది. శ్రీకృష్ణుఁ డిట్లు సురాంగనాకృత్యమును సత్యకుఁ జూపుట తన సౌందర్యమహిమాప్రకాశనార్థమును. దన్మూలమున సత్యానురాగము మఱింత యతిశయింపఁజేయుటకొఱకును నైనదని యెన్నవలెను.

క. అనిమిషపురజాలకములు
వనితాజనతామయములు వనితలహృదయం
బనురాగరసమయం బ
య్యనురాగము శౌరిమయము నయ్యెడ నయ్యెన్. 21

టీ. అనిమిషపురజాలకములు = అమరావతీపురమునందలి గవాక్షములు, వనితాజనతామయములు = స్త్రీ జనసమూహముచేఁ బూర్ణములైనవి, వనితల హృదయంబు = స్త్రీలమది, అనురాగరసమయంబు = శృంగారరసపూర్ణము. (అనఁగాఁ బ్రేమచే నిండిన వనుట) అయ్యనురాగము = ఆప్రేమ, శౌరిమయమున్ = శ్రీకృష్ణ మయమును, అయ్యెన్, దీనికన్నివాక్యములతో నన్వయము.

భా. అమరావతీనగరమునందలి యిండ్లగవాక్షములెల్లను స్త్రీలతో నిండియున్న వనియు, నాస్త్రీ లనురాగపూర్ణలై యొప్పిరనియు, నయ్యనురాగము శ్రీకృష్ణమయమ్మై పరఁ గెననియు భావము. అనఁగా నందలిస్త్రీలెల్లరు శ్రీకృష్ణవిషయకానురాగమునఁ బూర్ణలై పరఁగిరని తాత్పర్యము.

చ. కనుఁగొన వేడ్కలం బొడముకాయ్వుల నచ్చర లీసడించుట
ల్వినుచు దరస్మితం బొలయ వెన్నుఁడు రాజపథంబు దాఁటి య
య్యనిమిషనాథు గేహబహిరంగణభూస్థలి డిగ్గె వైనతే
యుని మణిచిత్ర వేత్రకరహుంకృతి దిక్కులు పిక్కటిల్లఁగన్. 22

టీ. కనుఁగొనన్ = చూచుటకై, వేడ్కలన్ = ఉత్సాహములచేత, పొడము = పుట్టునట్టి, కాయ్వులన్ = అనురాగములతో, ఈసడించుటల్ = నిందించికొనుటలను, వినుచు, వెన్నుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, దరస్మితంబు = మందహాసము, ఒలయన్ = వ్యాపింపఁగా, రాజపథంబున్, రాజమార్గమును, దాఁటి = అతిక్రమించి, అయ్యని...స్థలిన్ - అయ్యనిమిషనాథు = దేవేంద్రునియొక్క, గేహ = ఇంటియొక్క, బహిరంగణభూస్థలిన్ = ముంగిలివాకిలియందు, మణిచిత్రవేత్రకరహుంకృతిన్ = మణిఖచితములైన చిత్ర ములగు బెత్తములఁ బట్టుకొన్నవారియొక్క హుంకారముచే, దిక్కులు = దిశలు, పిక్కటిల్లఁగన్ = బ్రద్దలుకాఁగ, వైనతేయుని = గరుడుని, డిగ్గెన్ = దిగెను. గరుడునుండి యని యర్థము.

వ్యా-విశే. విష్ణుఁడు-వి. వెన్నుఁడు. వైనతేయువలననుండి దిగెను. ఉండిపదము పరమగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికముననగు. వైనతేయుని డిగ్గెను.

క. ఆదరమున శతమన్యుఁడు
కైదండ యొసంగ యామకరిదానఝరీ
మేదురకక్ష్యాత్రితయము
నాదనుజవిరోధి గడచి యటఁ జని యెదుటన్. 23

టీ. ఆదరమునన్ = ప్రేమతో, శతమన్యుఁడు = ఇంద్రుఁడు, కైదండ = చేయూఁత, ఒసంగన్ = ఈయఁగా, అదనుజవిరోధి = శ్రీకృష్ణుఁడు, యామ...త్రితయమున్ - యామకరి = జాముకావలియేనుంగులయొక్క, దానఝరీ = మదప్రవాహముచే, మేదుర = సాంద్రమైన కక్ష్యాత్రితయమున్ = మూఁడుకక్ష్యలను, కడచి = అతిక్రమించి, అటన్ = అచ్చోటికి, చని, ఎదుటన్ = ముందుపద్యముతో నన్వయము.

-:: శ్రీకృష్ణుఁ డదితినిఁ జూచుట ::-

సీ. తొడలపైఁ జూఁచిన యడుగుఁగెందమ్ముల
నొయ్యనఁ బౌలోమి యొత్తుచుండఁ
బార్శ్వభాగంబునఁ బంకేరుహాసను
కామినీరత్నంబు కతలు సెప్పఁ
బనిఁబూని యంతంత వినయావనతవృత్తి
సప్తర్షి కాంతలు సంచరింప
వీజనచామరవీటీకరండాది
కములు దిక్పతసతీగణము దాల్ప

తే. విమలచింతామణీమయవేదిమీఁదఁ
గల్పకలతాంతకల్పితతల్పసీమ
నధివసించిన నిఖిలలోకైకవంద్య
నమరమౌక్తికశుక్తి నయ్యదితిఁ గనియె. 24

టీ. తొడలపైన్ = ఊరువులపైని, చాఁచిన, అడుగుఁగెందమ్ములన్ = పాద పద్మములను, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగా, పౌలోమి = ఇంద్రునిభార్యయగుశచి, ఒత్తుచుండన్, పార్శ్వభాగంబునన్ = ప్రక్కను, పంకేరుహాసను కామినీరత్నంబు = బ్రహ్మభార్యయగు సరస్వతి, కతలు = కథలు, చెప్పన్, పనిఁబూని = ఆజ్ఞననుసరించి, అంతంతన్ = దగ్గఱ దగ్గఱ, వినయావనతవృత్తిన్ = అడఁకువచే నమ్రమైనరీతితో, సప్తర్షి కాంతలు = సప్తర్షుల భార్యలు, అరుంధత్యాదులు. సంచరింపన్ = తిరుగాడఁ గా, వీజనచామర వీటీకరండా దికములు = విసనకఱ్ఱ చామరము తాంబూలపుఁ బేటిక మొదలగువానిని, దిక్పతిసతీ గణము = దిక్పాలురభార్యలు, తాల్పన్ = పట్టుకొనఁగా, విమలచింతామణీమయవేది మీఁదన్ = స్వచ్ఛమైన చింతామణి ప్రచురమైన యరుఁగుపైని, కల్పకలతాంతకల్పిత తల్పసీమన్ = కల్పవృక్షసుమములచే నిర్మితమైన శయ్యాప్రదేశమును, అధివసించిన = అధిష్ఠించినట్టి, నిఖిలలోకైకవంద్యన్ = ప్రజలెల్లరిచే నమస్కరింపఁదగినదానిని, అమర మౌక్తికశుక్తిన్ = దేవతలను ముత్తెములకు ముత్తెపుఁజిప్పయైనదానిని, దేవతలు గన్నతల్లి యనుట. అయ్యదితిన్ = అయదితియను దేవమాతను, కనియెన్ = చూచెను.

భా. పౌలోమి తొడలపైనిడిన తన పాదపద్మముల మెల్లన పట్టుచుండఁగా, సరస్వతి యాయాయికథలం జెప్పుచుఁ దన లరించుచుండఁగా, సప్తర్షులభార్యలు వినయము మెఱయ సేవావృత్తిఁబూని యాజ్ఞావశలై దగ్గఱ మెలంగుచుండఁగా, వీవన, వింజామరము, తాంబూలకరండము మున్నగువానిం బూని సప్తర్షి కాంతలు సంచరించు చుండఁగాఁ, జింతామణి ప్రచురమైన వేదికపై నేర్పఱుపఁబడిన

కల్పవృక్షసుమశయ్య నదితి గూర్చుండెననియు, నట్టిదేవమాతను శ్రీకృష్ణుఁడు చూచెననియు భావము.

విశే. సర్వసురాధిపతియగు నింద్రునకు భార్య శచి. అదితి కామె పెద్దకోడలు. అమె యత్తగారి యడుఁగుందమ్ముల నొత్తునట్లు చెప్పుట యామెశీలమునకేగాక యదితి పెద్దతనమునకును వన్నెయే యగును. వాగ్దేవి కానఁ గతలు చెప్పుచు నత్తనలరించుట యుచితము. సప్తర్షి కాంతలు, దిక్పతీ సతీగణము, సేవావృత్తి నూనినట్లు చెప్పుట కతన నదితిదగు కోడండ్రసంబంధమైన వశీకరణమును, గోడండ్ర కత్తయెడలఁగల భక్తియు సూచితములయ్యె. చింతామణివేదిని కల్పసుమశయ్య నధిరోహించుట వైభవ సూచకము.

వ్యా-వి. శయ్యయం దధివసించె ననుటకుమాఱుగా శయ్య నధివసించెననుట అధిపూర్వక శీజ్ స్థాధాతువలయాధారము కర్మసంజ్ఞకమగు ననువ్యాకరణసూత్రము ననుసరించియే యని గ్రహించునది. సప్తర్షులు:- కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు, గౌతముఁడు, జమదగ్ని, వసిష్ఠుఁడు.

మ. కని సత్యారమణీయుతంబుగ నమస్కారంబు గావించి భౌ
మనిశాటాహృతకుండలద్వయము నాత్మస్వర్ణ చేలాగ్రబం
ధనమున్వీడ్చి యొసంగ నందుకొని మోదంబంది యానందనం
దను దీవించుచుఁ జెంగట న్నిలిపెఁ జింతారత్నపీఠంబునన్. 25

టీ. కని = చూచి (శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త.) సత్యారమణీయుతంబుగన్ = సత్యభామా సంయుతముగా, నమస్కారంబున్, కావించి = చేసి, భౌమనిశాటాహృతకుండల ద్వయమున్ = భూమిసుతుండైన నరకాసురుఁడను రాత్రించరునిచే నపహృతమైన కుండలముల జంటను, ఆత్మస్వర్ణచేలాగ్రబంధనమున్ = తనబంగరుబట్ట చెఱఁగుముడిని, వీడ్చి = విప్పి, ఒసంగన్ = ఈయఁగా, అందుకొని = పుచ్చుకొని (అదితి

కర్త) ఆనంద నందనున్ = ఆనందకుమారుని, దీవించుచున్ = ఆశీర్వదించుచు, చెంగటన్ = సమీపమున, చింతారత్నపీఠంబునన్ = చింతామణీపీఠమున, నిలిపెన్ = కూర్చుండఁజేసెను.

విశే. కుండలములజంట నదితి కొసంగెడినెపముననే శ్రీకృష్ణుఁడు స్వర్గమున కేతెంచెనుగాన, గడుసరియుఁ గార్యసాధననిపుణుండును నగు శ్రీకృష్ణుఁడు తొలుదొల్త నాకృత్యమునే నిర్వర్తించి, తన కదితిపైఁ గలభక్త్యతిశయమునుగూడఁ బ్రకాశిత మొనర్చు కొనియెను.

-:: అదితి శౌరియవతారముల వర్ణించుట ::-

క. మే నిమిరి శిరసు మూర్కొని
దానవపరిపంథి ! యెంత ధన్యనొ నియత
ధ్యానపరు లయినమునులుం
గానని నినుఁ గంటి మంటి గతకల్మషనై. 26

టీ. మే = శరీరమును, నిమిరి = చేతితో రాచి, శిరసున్ = తలను, మూర్కొని = ఆఘ్రాణించి, (కర్త అదితి) దానవపరిపంథి = రాక్షసశత్రువగుకృష్ణా! ఎంతధన్యనొ? = ఎంతకృతార్థనొ?, నియతధ్యానపరులు = నియమముతోఁగూడిన ధ్యానమునం దాసక్తులగు వారు, అయిన, మునులున్, కానని = చూడనిలేని, నినున్, కంటిన్ = చూచితిని, గతకల్మషనై = పోయినపాపములు గలదాననై, మంటిన్ = బ్రదితికిని.

విశే. మే నిమురుట శిరసు మూర్కొనుటయు వాత్సల్యాతిశయసూచకములని గ్రహింపవలయు. తల్లులు తమ పిల్లలవిషయమున నిట్లు ప్రవర్తించుట నైజము.

ఉ. సర్గమొనర్తు బ్రహ్మ యన సత్కృపఁ బెంతు జనార్దనుండు నా
భర్గుఁ డనంగఁ గ్రమ్మఱఁగఁ బారణ సేయుదు విజ్జగంబు నై

సర్గికలీల నొక్కమఱి సౌఖ్యము నొందుదు కేవలంబు దో
రర్గళభూషణీకృతరథాంగ ! నినుం గొనియాడ నేర్తునే. 27

టీ. దోరర్గళ....రథాంగ - దోరర్గళ = గడియలంబోలు చేతులకు, భూషణీకృత = అభరణముగాఁ జేయఁబడిన, రథాంగ = చక్రాయుధముగలవాఁడ!, బ్రహ్మ = సృష్టికర్త, అనన్ = అనునట్లుగా, సర్గము = సృష్టిని, ఒనర్తు = చేయుదువు, జనార్దనుండు = విష్ణువు, నాన్ = అనునట్లు, సత్కృపన్ = మంచిదయతో, పెంతు = పోషింతువు, భర్గుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, అనంగన్ = అనునట్లు, క్రమ్మఱఁగన్ = మఱలను, పారణ = మ్రింగుట, చేయుదువు = ఒనర్తువు, మఱి = మఱియు, నైసర్గికలీలన్ = సహజమగువిలాసముతో, కేవలంబున్ = నిజరూపివై, సౌఖ్యమున్ = సుఖమును, ఒందుదు = పొందుదువు. నినున్, కొనియాడన్ = నుతింపఁగా, నేర్తునే = చాలుదునే?

భా. ఓకృష్ణ! సృష్టికర్తవై సృజించువాఁడవు నీవె, విష్ణువవై పాలించువాఁడవు నీవె, శివరూపివై సంహరించువాఁడవు నీవె, కేవల మాత్మారాముండవై సహజలీల సుఖించు వాఁడవు నీవె, ఓత్రిమూర్తిరూపీ! నిన్గొనియాడ నేఁ జాల నని భావము.

విశే. పరమాత్ముఁ డొక్కఁడే యాయాయిరూపముల సృష్టిస్థితిలయములఁ గావించునని శాస్త్రములు నుడువును. ఈవిషయమును కాళిదాసు కుమారసంభవమున రెండవసర్గ నిట్లే "తిసృభిస్త్వమనస్థాభి ర్మహిమాన ముదీరయన్, ప్రళయస్థితిసర్గాణా మేకః కారిణతాం గతః" అని ప్రతిపాదించి యున్నాఁడు.

ఇది మొదలుకొని విష్ణుని యవతారములు వర్ణితము లగును. ఇందందు మొదటిదగు మత్స్యావతారము వర్ణితము. -

ఉ. వాలముతాఁకున న్గిరులు వజ్రనిపాతము సంస్మరింపఁ బె
న్వాలుగవై మహార్ణవమునం దొలుఁబల్కులదొంగరక్కసున్

వాలికవంకవాఁడిగతిఁ వ్రచ్చి వెస న్నిగమాలిఁ దమ్మిపూఁ
జూలికిఁ దెచ్చి యీవె త్రిదశుల్గొనియాడ మురాసురాంతకా ! 28

టీ. మురాసురాంతకా = ఓమురద్వేషీ ! వాలముతాఁకునన్ = తోఁకదెబ్బచే గిరులు = పర్వతములు, వజ్రనిపాతమున్ = వజ్రాయుధపుదెబ్బను, సంస్మరింపన్ = జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనఁగన్, పెన్వాలుగవై = పెద్దచేఁపవై. మహార్ణవమున్ = పెద్దసముద్రమున, తొలుఁబల్కుల దొంగరక్కసున్ = వేదచోరుఁడగు రాక్షసుని. వాలికవంకవాఁడిగతిన్ = దీర్ఘమైన ప్రక్కనున్న తీక్ష్ణమైన తెక్కచేత. వ్రచ్చి = చీల్చి, వెసన్ = శీఘ్రముగా, నిగమాలిన్ = వేదముల సమూహమును, తమ్మిపూఁజూలికిన్ = పద్మోద్భవునకు, బ్రహ్మకు, తెచ్చి, త్రిదశుల్ = దేవతలు, కొనియాడన్ = నుతింపఁగా, ఈవె = ఒసంగవే !

భా. మత్స్యరూపి యగువిష్ణుని తోఁకాతాఁకుడు సముద్రమందలి గిరులకు వజ్రా యుధప్రహారమును జ్ఞప్తికిఁ దేఁగ నవ్వేదచోరుని రక్కసుని వాఁడితెక్కచేఁ జీల్చి వేదరాశి నజునకు సురలు నుతింప నొసంగె నని భావము.

వ్యా-విశే. సోమకుఁడనునసురుఁడు వేదముల నపహరించి సముద్రమున డాగఁగా నాతని శ్రీమహావిష్ణువు మత్స్యరూపముం దాల్చి సంహరించి వేదముల బ్రహ్మకు మఱల నిచ్చెననుపురాణగాధ ననుసంధింపవలెను. 'ఇచ్చుము+ఎ = ఇచ్చునకు సర్వంబునకీ యగును. ఎదాదులు పరంబగనపుడు ముజ్ నకు పుజీ రుజీ యగు. ఈవె. అలం. స్వభావోక్తి:

చ. సురనికరంబు రక్కసులుఁ జుట్టములై యమృతాభిలాష మం
దరగిరిఁ జిల్వరాచతరిత్రాట బిగించి పయఃపయోధి ని
ర్భరగతిఁ ద్రచ్చుచో నడుగువట్టినతద్గిరి యెత్తవే ధులీ
పరివృఢమూర్తివై కపటపద్మ ముఖీత్వవిమోహితాసురా ! 29

టీ. ఇందుఁ గూర్మావతారము వర్ణితము. కపటపద్మముఖీత్వవిమోహితాసురా ! = కృత్రిమస్త్రీత్వముచే మిగుల వివేకశూన్యులుగఁ జేయఁబడిన రక్కసులు గలవాఁడ! సురనికరంబున్ = త్రిదససమూహమును, రక్కసులున్ = రాక్షసులును, చుట్టములై = బంధువులై (పరస్పరము మిత్రులై యనుట), అమృతాభిలాషన్ = అమృతమందలి కోర్కితో, మందరగిరిన్ = మందరపర్వతమును, చిల్వరాచచరిత్రాటన్ = పాఁపరాజగు వాసుకిరూప మైన కవ్వంపుఁద్రాటితో, బిగించి = బిగియఁగట్టి, పయఃపయోధిన్ = పాలకడలిని, నిర్భర గతిన్ = భారశూన్యమైనరీతితో (అనాయాసముగా ననుట), త్రచ్చుచోన్ = మథించునపుడు, అడుగుపట్టిన = మునిఁగిక్రిందఁజేరిన, తద్గిరిన్ = ఆమంధరమును, ధుళీపరివృఢమూర్తివై = మేటికూర్మరూపముం బొందినవాఁడవై, ఎత్తవే = ఉద్ధరింపవే!

విశే. అమృతమును సురలకును, ననురులకును బంచిపెట్ట మోహినీరూపముం దాల్చి యసురుల వంచించుటంజేసి, యీసందర్భమున నక్కథాంశమును సూచించు 'కపటపద్మముఖీత్వవిమోహితాసురా!' అనుసంబుద్ధి నిల్పుట యెంతయు సరసము. చిలు = చీలిన, వా = నోరుగలది. లేక, చిలు - చిలుము = విషముగల. వా = నోరు గలది. చిల్వ. నలువు. మొ.

క. విలయోల్బణజలనిధిప
ల్వలమున నిల ముసుఁగ నేకలమ వై దంష్ట్రాం
చలమునఁ దాల్పవె నీ వా
బలిసద్మము దూఱి భుజగపర్యంకశయా! 30

టీ. ఇందు వరాహావతారము వర్ణితము - భుజగపర్యంకశయా = శేషతల్పమున శయనించినవాఁడా! విలయోల్బణ...పల్వలమునన్ - విలయ = ప్రళయకాలమున, ఉల్బణ = ఉప్పొంగిన, జలనిధి = సముద్రమనెడు. పల్వలమునన్ = నీటిగుంటయందు, ఇల = భూమి, మునుఁగన్, ఏకలమవై = వరాహమవై,

దంష్ట్రాంచలమునన్ = కోఱకొనచే, నీవు, అబలిసద్మమున్ = ఆపాతాళమును, దూఱి = చొచ్చి, తాల్పవె = ధరింపవా.

విశే. ఒక్కొక్కపద్యముతో నొక్కొకయవతారమును వర్ణించుచు నీసందర్భమున వరాహావతారమును మాత్రము రెండుపద్యములతో వర్ణించుటకు హేతువు చింత్య మనఁ దగును. మఱియు వృత్తములతో నవతారములు వర్ణితములైన ట్లీసందర్భము విశదీ కరించుచుంట నడుమంగల యీచిన్ని కందపద్యము ప్రక్షిప్తమైయుండు నేమోయని సందియము పొడమించెడిని.

చ. పెకలి యజాండకర్పరము బీఁటలువాఱఁగ మేనువెంచి యా
మకరనికేతనోదరనిమగ్న మహీమహిళాలలామఁ గే
తకముకుళాగ్రసంగతమదభ్రమరీసమరీతి గాఁగఁ గొ
మ్ముకొనఁ దగిల్చి యెత్తఁ గిటిమూర్తిని దాల్చితిగా జనార్దనా! 31

టీ. జనార్దనా = ఓకృష్ణా! అజాండకర్పరము = బ్రహ్మాండభాండము, పెకలి = పగిలి, బీఁటలువాఱఁగన్ = బ్రద్దలగునట్లుగా, మేను = శరీరమును, పెంచి = విజృంభింపఁజేసి, ఆమకర...లలామన్ - ఆమకరనికేతన = ఆసముద్రముయొక్క, ఉదర = నడుమను, నిమగ్న = మునిఁగిన, మహీ = భూమియను, మహిళాలలామన్ = స్త్రీ రత్నమును, కేతక...రీతి - కేతకముకుళ = మొగలిమొగ్గయొక్క, అగ్ర = శిఖరమును, సంగత = కూడియున్న, మదభ్రమరీ = మత్తిలిన యాఁడుతుమ్మెదతో, సమ = తుల్యమైన, రీతి = విధము, కాఁగన్ = సంభవించునట్లుగా, కొమ్ముకొనన్ = దంతాగ్రమునందు, తగిల్చి = లగ్నముగాఁజేసి, ఎత్తన్ = ఉద్ధరించుటకు, కిటిమూర్తిని = వరాహాకృతిని, తాల్చితిగా = ధరించితివిగదా .

భా. సముద్రమున మునింగిన భూమీరామను పల్లుకొనచే నుద్ధరించునదనునఁ బల్లుతెల్లఁగను, భువి నల్లఁగను నుంటంజేసి,

కేతకీముకుళాగ్రముననుండు మదభ్రమ రింబోలి యున్నదని భావము. భువియందు స్త్రీత్వ మారోపితమగుటంజేసి, భువి కాఁడుతుమ్మెదతో సామ్యము నిర్ణూపితము. అలం రూపకోపమలు.

చ. సట లిట మానురోరి! హరిసర్వమయుండటె యంచుఁ బట్టితోఁ
జిటచిటలాడి యిందుఁ గనఁజేయుము నీవని దైత్యుఁడాడినం
బటపట ఱాతికంబ మిరువాయలుగా నరసింహమూర్తివై
కుటిలనఖాగ్రకుంచికల గ్రువ్వవె వానియురఃకవాటమున్. 32

టీ. ఇందు నరసింహావతారము వర్ణితము - సటలు = కుశలోక్తులు, నేర్పుమాట లనుట. ఓరి, మానుర = వదలుర, ఓరి, ఇది ప్రహ్లాదునిగూర్చి తండ్రిపల్కినసంబుద్ధి. హరి = శ్రీవిష్ణువు, సర్వమయుండటె = సర్వవ్యాపియా! అంచు, పట్టితోన్ = కుమారుఁడగు ప్రహ్లాదునితో, చిటచిటలు = కోపోక్తులు, ఆడి = పల్కి, ఇందున్ = ఈ స్తంభమున, నీవు, కనన్ = అగపడునట్లుగా, చేయుము, కనఁ బఱపుమనుట. అని, దైత్యుఁడు = హిరణ్యకశిపుఁడు, ఆడినన్ = పలుకఁగా. పటపట =, ఇది ధ్వన్యనుకరణము, ఱాతికంబము = శిలాస్తంభము, ఇరువాయలుగాన్ = రెండుచెక్కలుకాఁగా, నరసింహమూర్తివై = నరమృగ రాజ రూపధారివై, కుటిలనఖాగ్రకుంచికలన్ - కుటిల = వక్రములైన, నఖాగ్ర = గోళ్లకొన లనెడు, కుంచికలన్ = తాళపుఁజెవులచే, వానియురఃకవాటమున్ = వానిగుండెయను తలుపును, గ్రువ్వవే = గ్రుచ్చితెరువవే?

వ్యా-విశే. రౌద్రరసోచితమగు దీర్ఘసమాసభూయిష్ఠమగురచన యిందు లేకున్నను పరుషాక్షరయుతమగురచన పొసఁగియుండుటంజేసి సందర్భము సంగతమేయగు మఱియు శార్దూలాదులవృత్తములఁ బొందుపఱుపక చంపకమును నిల్పుట చింత్యము. కాని పరుషాక్షరరచనయే రసప్రకాశనసమర్థమైయుంట వృత్తనియమముం గవి పరిత్య జించెనేమో యని యూహ పొడమెడిని. రా: ఇది

వచ్చుధాతు మధ్యమపురుషరూపమున మువర్ణకము లోపింప మిగిలినరూపము ఇది చెప్పురా. చేయురా ఇత్యాదులకొనందవిలి ప్రేమను నీచత్వమునుగూడ బోధించునదగునని తోఁచెడిని. కాని నిజముగ నరయ చేయుము, రమ్ము. అనియే యిట్టివాని కర్ణముగ నెన్నఁదగునని తోఁచెడిని.

మ. నను నాకశ్యపకామినీమణులలోన న్ధన్యఁగాఁ జేయ మ
త్తనయవ్యాజము దాల్చి వామనునిచందాన న్బలి న్మట్టవే
ఘనమార్గోన్న మితాంఘ్రిపద్మమునకుం గంజాప్తుఁడంశువ్రజం
బనుకింజల్కపరంపర ల్మెఱయ నుద్యత్కర్ణికం బోలఁగన్. 33

టీ. ననున్, ఆకశ్యపకామినీమణులలోనన్ = ఆకశ్యపమౌని భార్యారత్నములలో 'దితి అదితి' అను నిర్వురుభార్యలలో ననుట ధన్యఁగాన్ = కృతార్థురాలనుగా, చేయన్ = చేయుటకు, మత్తనయవ్యాజము = నాకొమరుఁడనుమిషను, తాల్చి = వహించి, వామనునిచందానన్ = పొట్టివానివిధమున, ఘన... పద్మమునకున్ - ఘనమార్గ = మేఘ మార్గమగు నాకాశమునకు, ఉన్నమిత = ఎత్తఁబడిన, అంఘ్రిపద్మమునకున్ = పదపద్మము నకు, అంశువ్రజంబు = కిరణసమూహము, అను = అనునట్టి, కింజల్కపరంపరల్ = కేసరముల పంక్తులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, కంజాప్తుఁడు = సూర్యుఁడు, ఉద్యత్కర్ణికన్ = ప్రకాశించుతామరగద్దెను, పోలఁగన్ = అనుకరింపఁగా, బలిన్ = బలి చక్రవర్తిని, మట్టవే = త్రొక్కవే.

విశే. ఆకసమునకుఁ జాచినచరణము సరసిజమువలెనుంట నద్దానికి సూర్యకిరణ ములు కింజల్కములవడువును సూర్యుఁడు తామరలోనుండు మిద్దెగతిని గూర్చుటఁ బద్మత్వము పూర్ణముగ సంపాదితమయ్యెను. అలం. రూపకోపమలు.

మ. ఘనదోర్దండనటత్కు ఠారమున వీఁక న్రాజహంసాలిఁ దు
త్తునియ ల్సేసియుఁ గ్రౌంచరంధ్రమునఁ దోడ్తో రాజహంసాలి మే

దినికిం దెచ్చితి కార్తవీర్యభుజపంక్తిం జక్కు గావించి తం
బునిధిం గ్రొత్తగ నాశ్రమంబునకు నిమ్ముం గొంటివీవమ్మునన్. 34

టీ. ఇందుఁ బరశురామావతారము వర్ణ్యము - ఈవు = నీవు, ఘనదోర్దండనట త్కుఠారమునన్ - ఘన = గొప్పదగు, దోర్దండ = దండమువంటిచేతియందు, నటత్ = చలించునట్టి, కురారమునన్ = గొడ్డలిచేత. వీఁకన్ = పరాక్రమమున, రాజహంసాలిన్ = రాజశ్రేష్ఠులను, తుత్తునియల్ = ముక్కముక్కలు, చేసియున్ = ఒనర్చియు, క్రౌంచరంధ్ర మునన్ = క్రౌంచపర్వతబిలమునందుండి, తోడ్తోన్ = వెనువెంటనే, వరుసగాననుట. రాజహంసాలిన్ = రాయంచలపంక్తిని, మేదినికిన్ = భువికి, తెచ్చితి = తీసికొనివచ్చితివి. కార్తవీర్యభుజపంక్తిన్ = కార్తవీర్యార్జునుని భుజములచాలును, చక్కుగావించితి = నఱికితివి. అంబునిధిన్ = సముద్రమునందు, క్రొత్తగ, ఆశ్రమంబునకున్ = నివాసమునకునై, అమ్మునన్ = బాణముచే. ఇమ్మున్ = స్థానమును, కొంటివి = స్వీకరించితివి.

విశే. పరశురాముఁడు ముయ్యేడుమాఱులు రాజశ్రేష్ఠులఁ దునిమెను. విలువిద్యా విషయమునఁ గుమారస్వామియందలి యీసుచేఁ గ్రౌంచాచలమును భేదించి బిలము నొనర్చి రాయంచలకు మానససరోవరమునకై రాకపోకలను మార్గముం గల్పించెను. కార్తవీర్యార్జునుని సహస్రభుజములను భేదించెను. బాణప్రయోగమున సముద్రము నుదకముం దొలఁగఁద్రోసి యాశ్రమ మచ్చో నేర్పఱచుకొనెను. పైనివ్రాసిన యాతని చర్యలంగొని కవి యీగతిని వర్ణించెను. రాజహంసలం దుత్తునియల్సేసియు రాజహంసా ళిని గ్రౌంచాచలరంధ్రమునుండి భువికి రావించుట విచిత్రమును విరుద్ధమును నగువిష యము. రాజశ్రేష్ఠులఁ దునిమి రాయంచలఁ దానొనర్చిన క్రౌంచరంధ్రమార్గమునుండి భువికి రావించెనని పరిహారము అలం. విరోధాభాసము.

మ. అరవిందాననఁ గేలుపోయిన యవజ్ఞావాప్తిచే వీరవా

నరసైన్యప్రకరంబు నేలి జలధి న్బంధించి లంకాపురీ
శ్వరకంఠాటవి నేర్చి రౌప్యగిరిలజ్జాపంకముం గీర్తిని
ర్ఘరపూరంబులచేఁ దొలంచితిగదా రామాభిధానంబునన్. 35

టీ. ఇందు శ్రీరామావతారము వర్ణితము - అరవిందాననన్ = పద్మముఖియగు సీతను. కోలుపోయిన = నష్టపడిన, అవజ్ఞావాప్తిచే = అవమానప్రాప్తిచేత, వీరవానరసైన్య ప్రకరంబున్ = శూరులగు కపిసేనాసమూహమును, ఏలి = పాలించి, జలదిన్ = సముద్రమును, బంధించి = కట్టి, అనఁగా సముద్రముపై సేతువుంగట్టి యనుట. లంకాపురీశ్వరకంఠాటవిన్ = రావణునియొక్క కంఠములనెడునడవిని, ఏర్చి = దహించి, రౌప్యగిరిలజ్జాపంకమున్ = కైలాసముయొక్క సిగ్గనుబురదను. కీర్తినిర్ఘరపూరంబులచేన్ = కీర్తియనెడు సెలయేటి వెల్లువలనీటిచే, రామాభిధానంబునన్ = రాముఁడనుపేరితో, తొలంచితిగదా = కడిగితివిగదా!

విశే. తొల్లి రావణునిచేఁ గైలాసము పెకలింపఁబడుటకతనఁ గైలాసమునకు సిగ్గు కల్గెననియు. నట్టి సిగ్గనుబురదను శ్రీరాముఁ డారావణుని సంహరించి తనకుఁ గల్గిన యశఃపయఃపూరాంబులఁ గడిగివేసెననియు తాత్పర్యము అలం. రూపకము

చ. అలుకఁ బ్రలంబదానవునిప్రాణము గొంటి కళిందనందనా
సలిలభరప్రవాహరభసంబు మరల్చితి పట్టిఁ బ్రోవ నాఁ
గలిమొన హస్తినాపురి పెకల్చితి కౌరవవీరు లెల్ల బె
గ్గిల నల రేవతీరమణికిం బతివై యదువంశమౌక్తికా! 36

టీ. ఇందు బలరామావతారము వర్ణితము. యదువంశమౌక్తికా = యదువంశ మను వెదురునకు ముత్యమైనవాఁడా! అలరేవతీరమణికిన్ = ఆరేవతీదేవికి. పతివై = భర్తవై, అలుకన్ = కోపముతో, ప్రలంబదానవుని ప్రాణమున్ = ప్రలంబాసురుని జీవమును, కొంటివి = స్వీకరించితివి, చంపితివనుట. కళింద....రభసంబున్ -

కళిందనందనా = యమునా నదియొక్క, సలిలభర = నీళులబారముకల్గిన, ప్రవాహ = వెల్లువయొక్క, రభసంబున్ = వేగమును. మఱల్చితి = త్రిప్పితివి. పట్టిన్ = సుతుని, ప్రోవన్ = రక్షించుటకై, నాఁగలి మొనన్ = లాంగలాగ్రమున, హస్తినాపురిన్ = హస్తినాపట్టణమును, కౌరవవీరు లెల్లన్, బెగ్గిలన్ = భయపడఁగా, పెకల్చితి = పెల్లగించితివి.

విశే. లక్షణను దుర్యోధనుని చెల్లెలం బరిగ్రహించి సాంబుఁడు పారిపోవుచుండ దుర్యోధనాదులు వానింజెఱఁబెట్టఁగా, బలరాముఁ డాతని విడువఁగోరెననియు, దుర్యోధనాదు లందుల కంగీకరింపక మీఁదు మిక్కిలి యాతని దూఱిరనియు, నక్కతన బల రాముఁడు కోపించి హస్తినాపురిని నీటఁగలుపనెంచి నాఁగేటిపాతమునఁ దలక్రిందుగాఁ జేసెననియు భాగవతము నుడుపును.

మ. త్రిపురస్త్రీలఁ బతివ్రతామణుల సారెం బుంశ్చలీవర్తనం
బుపదేశం బొనరించి బేల్పఱిచి వధ్యుల్గాని తద్భర్తలన్
ద్విపచర్మాంబరుచూపుటింగలమున న్వే ద్రోచి పాటింపవే
కపటశ్రీజినరూపము న్భువనరక్షాజాగరూకేక్షణా ! 37

టీ. భువనరక్షా జాగరూకేక్షణా! = లోకముల రక్షించుటయందు మేల్కొని యుండు కన్నులుగలవాఁడా! పతివ్రతామణులన్ = పాతివ్రత్యసంపన్నలగు స్త్రీరత్నములైన, త్రిపుర స్త్రీలన్ = త్రిపురాసురపట్టణములందలి వనితలను, సారెన్ = మాటిమాటికి, పుంశ్చలీ వర్తనంబు = జారత్వమును, ఉపదేశంబు = బోధించుట. ఒనరించి = చేసి, బేల్పఱిచి = వంచించి, వధ్యుల్ = చంప శక్యమైనవారలు, కాని = కానట్టి, తద్భర్తలన్ = ఆ త్రిపుర స్త్రీలపతులను, ద్విపచర్మా....టింగలమునన్ - ద్విపచర్మ = ఏనుఁగుచర్మము, గజాసుర చర్మమనుట. అంబరు = వస్త్రముగాఁగల శివునియొక్క, చూపుటింగలమునన్ = నేత్రాగ్ని యందు, శివునకు మూఁడవ కన్నగ్నిరూపమగుట ప్రసిద్ధము. వే = శీఘ్రముగ, ఇది కళ. ద్రోసి = పడఁద్రోసి,

కపటశ్రీజినరూపమున్ = కృత్రిమమగుశోభాయుక్తమైన బుద్ధరూపమను, పాటింపవే = తాల్పవే, ఇందు బుద్ధావతారము వర్ణ్యము.

విశే. మున్ను 'తారకాక్షుఁడు, కమలాక్షుఁడు, విద్యున్మాలి' అను మూఁగురు దానవులు తపమొనర్చి యవధ్యత నజునివలనఁ బడసి త్రిపురముల నిర్మించికొని తామును దమపత్నులును వేదవిహిత ధర్మానుష్ఠానపరులై దేవతలఁ బీడించుచు నవధ్యులై యుండ, విష్ణువు కృత్రిమ బుద్ధసన్యాసిరూపమున నారక్కసులకు దురాచారములఁగఱపి యవ్వారి జాయలకు జారత్వ ముపదేశించి చెఱపి భగ్నసద్ధర్ములనుగా నొనర్చెననియుఁ, బిదప నష్ట సదాచారులగువారి నీశ్వరుఁడు తన మూఁడవకంటిమంటచే దేవతలసాహాయ్యమునఁ ద్రిపురములతోడం గూల్చెననియు, భాగవతపద్మపురాణములు చెప్పుచున్నవి. కావున నిందు వర్ణితుఁ డైన బుద్ధుఁడు విష్ణ్వంశసంభూతుఁడుకాని కపిలవస్తునగరమున మాయా శుద్ధోదనుల కుదయించినవాఁడుగాఁడని విశదమగుచున్నది. కొందఱు శౌద్ధోదనియే దశావతరాములలోఁజేరిన బుద్ధుఁడని తలంతు రది యిందుఁ బొసఁగదు. మఱియు బలరాముని స్థానమునఁ గృష్ణ నవతారదశకమునఁజేర్తురు. కొందఱు బలరాముంజేర్తురు ఏదియెట్లున్నను బలరాముం జేర్చుటయే ప్రాచీనసంప్రదాయము. ఇందు యుక్తి మాత్రము చింత్యము

గణసమకదండకము:-

యదుతిలక! జగత్త్రయీనిర్మితిప్రక్రియా కర్మఠేందిందిరోద్భాసినాభీ సరఃపద్మ! పద్మానతీపాదపీఠాకృతిప్రస్ఫురత్కాన్తిభాంకూరితాళీక బాలాతపద్యోత! పద్యోతరంగిణ్యుదక్షాళి తైణాంకభృత్ప్రాంసులక్ష్మీ వేల్లజ్జటాజాల! జాలంధరోడ్యాణమూలాఖ్యబంధత్రయీబంధనం ధుక్షితస్ఫూర్జ్ఞనస్ఫూర్జ్ఞ నిర్గ్రంధితగ్రంధిషట్కాంత రోన్నిద్రకద్రూసుత శ్రీముఖజ్వాలవల్లీపరి స్రంసమానేందు నిష్యందసర్వాంగనిష్పంద యోగీంద్రహృద్వేదికావాస! యూవాసవాదు ల్సరోజాసనన్

మున్నుగాఁజేసి 'సర్వంసహాభీరుభారంబుఁ బోఁద్రోయవే' యంచుఁ బ్రార్థించిన న్దేవకీదేవిగర్భంబునం దుద్భవంబంది బాహుద్వయద్వంద్వమున్నందకస్యందనాంగాబ్జకౌమోద కీశార్ఙ్గ ముఖ్యాయుధవ్రాతముం బీదకౌశేయము న్వత్సభాగంబున న్మించుశ్రీవత్సముం జూపినం దల్లి భీతిల్లుచుం 'గావు కావంగదే' యన్న నీవంతలోఁ గావు కావంచు నేడ్పు ల్దలిర్పంగనుంగం దవై తండ్రియత్నంబున న్నందగోష్ఠంబునందున్నచో వ్రేతయై చేఁతిపాల్గ్రోల్పనేతెంచునాపూత నాభూతనారీకుచం బగ్రహస్తంబునంబట్టి తత్ప్రాణనిర్యాణశంఖంబుపూరించుచందంబునం గ్రుక్కలన్నొక్కిమక్కించియు న్బండిరాకాసిఁ గీలూడఁగాఁ దన్నియు న్వెన్నవేమాఱు గొల్లాడఁ గా గొల్లయిల్లాండ్రు నందారవిందాస్యతో అట్టు గావించిన న్నిక్కపుంబట్టివే యంచు నిన్నట్టి చట్రోలితోఁ గట్టినన్దిట్టవై కిట్టి పెన్మద్దిమద్దు ల్వడం ద్రోచియు న్శైశవంబు న్వడం బింపవే, లేఁగలు న్గోపబృందంబు బృందావనారణ్యవాటిన్నటింపం జలత్కాకపక్షంబుతో బర్హిబర్హావతంసంబుతో మంజుగుంజావలోద్దామదామంబుతోఁ దానమాన క్రియాశంసివంశంబుతో నేపుదీపించు నీప్రోపు వ్రేపాపలం గ్రేపుల న్వైపరీత్యంబుగాఁ బాపి యాపద్మజుండొక్కచోడాఁచిన న్వానిరూపంబు నీవైపునస్సృష్టి నాస్రష్టగర్వంబు ఖర్వంబుగాఁ జేయవే, తోయవేగోచ్చలద్వీచికా మర్దళధ్వాన మాగుబ్బుగా నుబ్బునం గేళిఁ గాళిందిలోఁ గాళియాహిస్ఫటారంగమధ్యంబునం దాండవం బాడవే, తోడిగోపాలకశ్రేణికి న్నీకు జన్నంబులన్నీఁదుగా నున్నయన్నంబుల న్వంచితాత్మేశ లై పంచలం జల్దు లందీమునిస్త్రీలకు న్లీలఁ గైవల్యముం గొల్ల యీవే, పెనుంజిల్వయై బల్విడిం జంగిలి న్మ్రింగుదైతేయువాత న్వడిం జొచ్చి మైవెంచి తత్కాయము న్రెండు వాయ ల్వడంజించి గోపంక్తిఁ బోషింపవే, గుంపులై యింపులం గూడి యాభీరు లాదేవతానేతకు న్వాతర ల్సేయ వారించి తత్పూజన ల్నీవు గైకొన్న మేకొన్న పేరల్కతోఁ బుష్కలావర్తకాబ్దంబులం బంపఁగా నంవజాలంబుగాఁ గొండలుర్లంగ వర్షించినం గాందిశీకత్వముం బొందునామందలంబ్రోవ గోవర్ధనం బెత్తవే, మత్తవేదం ముద్వృత్తి నెత్తిమ్మిపూవెత్తురీతి న్నిలింపానిశారిష్టదారిష్ట మాయాబలీ వర్దముం బట్టి మర్దించితంచు న్వడి

న్మాకలాశ్వాకృతిం డాసినం గేశిజీవానిలంబు ల్భుజాదండ శూకంబునం గ్రోలి నీ యహౌవనోద్యదుభ్బజాగర్వముంజూవవే, శరదభినవసాంద్రచంద్రప్రభా ధౌతభాస్వత్కళిందాత్మజాసైక తోత్సంగవీథిం ద్రిభంగ్యాకృతిన్నిల్చియాకుంచిత భ్రూవిలాసంబుతో మోమువామాంసముంజేరఁగా శోణదంతచ్ఛదాంతంబున న్వేణునాళంబు సంధించి రంధ్రాంతర న్యస్త హస్తాంగుళీపల్ల వాగ్రంబు లల్లాడ మ్రోయించిన న్మక్తరోమంధ నిష్పందగోబృందము న్వ్యక్తగోవర్ధన గ్రావనిష్యందము న్మందమందాంశువున్నంద నావేగముం గందళన్నీరసారణ్య జీర్ణాగముంగాఁ గదంబించుతత్పంచమారావమున్వించు నయ్యించువిల్కానికిం జిక్కి రాధాది గోపావరోధాంగన ల్డాసిన న్రాససంక్రీడ మాయాసముల్లాసివై సౌఖ్యవారాశి నోలార్పవే, దర్పితాశేష దోషాచరాధీశదుస్సాధమైయున్న నీవిక్రమక్రీడ వీక్షింప నక్రూరుచే మామ పిల్పించినం బోవుచోఁ ద్రోవ భావాతిగంబైన నీదివ్యరూపంబుఁ జూపం బరిభ్రాంతుఁడై యున్న మన్నింపవే వాని నీవానిఁగా, భోజభూజాని యుద్వేజనం బందఁ దద్రాజధానిం బ్రవేశించి యేతెంచుచో ముందటం జందనాలేపము న్దర్పనం బిచ్చిన న్గుజ్జుప్రాయాలికి న్సజ్జకంబైన యందంబు నొందింపవే, యాగపూజార్పితం బైనకోదండము న్ఖండఖండంబుగాఁ జేయుచుం దద్ధనుర్దండరక్షా భటస్తోమము స్తంబులంబెల్లుగా డొల్లఁగా వ్రేయుచు న్మల్లగర్జాభుజాస్ఫాల నాభీలమై యుల్లసడ్డిండిమారావ వాచాలమై నిగ్రహాయాతరక్షో భటోదగ్రమై యున్న యయ్యుగ్రసేనాత్మజాస్థానిఁ జొత్తేరఁ దత్తోరణ క్షోణీ నాథోరణుం డుద్ధతిం బైపయిం గొల్పినం బట్టపేనుంగుఁ జెండాడి గండస్రవద్దాన పంకంబునం బుండ్రముం గుంభనిర్ముక్తముక్తా వళింగర్ణదామంబును న్గట్టి రక్తంబునం బట్టె మైపూఁతయుం బ్రాఁతిగాఁబూసి తద్దంతకాండంబు కేలన్గదాదండమై యుండఁగా జెట్టివై గిట్టి చాణూరుజానూరువు ల్నాఱుమాఱు ల్వడింద్రిప్పి నీ వప్పళింప న్భయభ్రాంతుఁడై పాఱ నుంకించునక్కించుఁ గంసుం ద్రిలోకీనృశంసు న్నియుద్ధక్రియాపద్ధతిం గిక్కెస న్గొంతుక్రో ల్నొక్కవే, దేవతాదుందుభివ్రాతధింధింధిమిధ్వానగాన స్వరోత్కర్షహర్షంబులం గల్పకద్రుప్ర సూనాతివర్షంబులం బెల్లుగా నెల్లలోకంబు లుల్లాసముం బొందఁగా

వానిరాజ్యంబునం బూజ్యుఁగా నుగ్రసేనుంబ్రతిష్ఠాపితుం జేయువే, దుష్ట నష్టాదశాక్షౌహిణీవాహినీదుర్మదాంధుఞ్జరాసంధు భీమాపదేశంబునం జేసి శాసించి కౌంతేయుచే రాజసూయంబు సేయించుచో జాత్యనూయు న్పృయంబేది చేదిక్ష్మావల్లభుండెంతయున్ ద్రుళ్ళనంబ్రల్లదం బాడినం బళ్లెరంబెత్తి చిత్రంబుగాఁ దచ్ఛిరః కర్తనప్రౌఢి వర్తించి ధాత్రి న్వృధావాసుదేవప్రధాచండ శౌండీరు నప్పౌండ్రుఁ జక్రాహతిం జక్కుగాఁజేసి యీశానుఁ బోరన్మహాసేననాగాననవ్యూహసన్నాహము ల్వీడ వెన్నాడి బాణాసుర స్ఫారబాహా సహస్రచ్ఛిదాకేళిమైవాలి లోకంబుఁ బాలింపవే, ఘోరభౌమా సురగ్రామణీశిక్షకా ! కౌరవాకర్షితద్రౌపదీరక్షకా ! ఖేదసందగ్ధసాందీపసూనుప్రదా ! వేదశాఖాశిఖాంచత్పవాళత్పదా! మాధవా! సత్యభామాధవా!

టీ. దండకము కృష్ణావతారవర్ణనము - యదుతిలక = యదువంశశ్రేష్ఠ. జగత్త్రయీ ... సరఃపద్మ-జగత్త్రయీ = మూఁడులోకములయొక్క, నిర్మితిప్రక్రియా = సృజించుట యందు, కర్మక = ఆసక్తుఁడగు బ్రహ్మయనెడు, ఇందిందిర = తుమ్మెదచే, బ్రహ్మచే ననుట. ఉద్భాసి = ప్రకాశించు, నాభీసరఃపద్మ = బొడ్డనెడుకొలఁకునందలి తమ్మిగలవాఁడ ! పద్మనాభుని నాభిపద్మమున బ్రహ్మపుట్టుటంజేసి యాతఁడాతనినాభిపద్మమునఁ దుమ్మెదభాతినుండెననియు నాతనినాభి లోఁతై కొలఁకువలె నమరియుండెననియు భావము. పద్మావతీ ...ద్యోత-పద్మావతీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, పాదపీఠాకృతి = పాదవిన్యాస పీఠముయొక్క యాకారముతో, ప్రస్ఫురత్ = ప్రకాశించు, కౌస్తుభ = కౌస్తుభమాణిక్యము నుండి, అంకురిత = మొలకలెత్తిన, అళీక = కృత్రిమములైన, బాలాతప = లేయెండలనెడు, ద్యోత = కాంతిగలవాఁడ ! శ్రీవిష్ణునియురమునఁగల కౌస్తుభమందుండు లక్ష్మికిఁ బాదపీఠమువలె నుండెననియు, నద్దానికాంతులు లేయెండలంబోలి మించుచుండె ననియు భావము. పద్యో..జాల-పత్ = పాదమునందైన, ద్యోతరంగిణీ = ఆకాశగంగా సంబంధమైన, ఉద = నీటిచే, క్షాళిత = కడిగివేయఁబడిన, ఏణాంకభృత్ = జింకచిహ్నము గాఁగల చంద్రునిభరించినశివునియొక్క, పాంసుల ధూళిచే నిండిన, క్లిష్ట = చిక్కుపడిన,

వేల్లత్ = చలించుచున్న, జటాజాల = జడలసమూహముగలవాఁడ ! తొలుఁదొల్త, గంగ విష్ణుపాదమున నుద్భవించి పిదప నీశ్వరునిశిరసునఁ బడి క్రమముగ ముల్లోకముల వ్యాపించెను. దానంజేసి గంగోదకము శివునిపాంసుల జటాజూటమును శుభ్రపఱుపఁజాలెనని గ్రహించునది. జాలంధర...ఆవాస - జాలంధరోడ్యాణ మూలాఖ్యబంధత్రయీ = 'జాలంధరము, ఉడ్యాణము, మూలము' అను పేరుగల మూఁడుబంధములయొక్క, బంధ = నిర్బంధముచే, సంధుక్షిత = విజృంభితమైన, స్పర్శన = గాలియొక్క, స్పర్శ = తాఁకుటచే, నిర్గ్రంథిత = ముడిలేనివిగాఁ జేయఁబడిన, విప్పఁబడిన యనుట. గ్రంథిషట్క= ఆఱుగ్రంథులయొక్క, మూలాధారాది షట్చక్రములయొక్క యనుట. అంతర = నడుమను, ఉన్నిద్ర = మేల్కొనియున్న, కద్రూసుత = సర్పముయొక్క, కుండలినీశక్తి యొక్క యనుట. శ్రీముఖ = శోభాయుక్తమైన మొగమునందైన, జ్వాలవల్లీ = కాంతిలత నుండి, పరిస్రంసమాణ = అంతట జాఱుచుండు, ఇందునిష్యంద = అమృతముచేనైన సర్వాంగనిష్పంద = సమస్తావయవముల స్థైర్యముగల, యోగీంద్ర = యోగిశ్రేష్ఠుల యొక్క, హృద్వేదికా = మనఃపీఠములు, ఆవాస = వాసస్థానములుగాఁ గలవాఁడా ! జాలంధరాదిబంధముల నిర్బంధవశమున గాలి రేఁగి తాఁకుటకతన గ్రంథిషట్కము విప్పఁబడుననియు, నాన నాగ్రంథిషట్కమున నడుమంగల కుండలినీశక్తి మేల్కొనుననియు, నపుడద్దానినుండి యమృతము జాఱుననియు, దదాస్వాద పరాయణులై యోగులు నిశ్చలులై యుందురనియు, నట్టి యోగులమదులను బరమాత్ముఁడు తావుగాఁగొని యుండుననియు భావము. 'మూలాధారము, స్వాధిష్ఠానము, మణిపూరము, అనాహతము, విశుద్ధము, ఆజ్ఞ' అని షట్చక్రములకుఁ బేరులు. ఇందే గ్రంథిషట్కముండు నని యెన్నవలయును. బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి - మున్నగునవి గ్రంథులకుఁ బేరులు. ఈవాసవాదుల్ = ఈ దేవేంద్రాదులు, సరోజాసనున్ = బ్రహ్మను, మున్నుగాన్ = ముందగునట్లుగా, చేసి = ఒనర్చి, బ్రహ్మను ముందిడికొని యనుట. సర్వంసహాభీరు భారంబున్ = భూమియను

భయపడినదానియొక్క బరువును, పోన్ = పోవునట్లుగా, ద్రోయవే = తొలఁగింపవే, అంచున్ = అనుచు, ప్రార్థించినన్ = వేఁడఁగా, దేవకీదేవి గర్భంబునన్ = దేవకీదేవియొక్క కడుపున, ఉద్భవంబు = పుట్టుకను, అంది = పొంది, బాహుద్వయద్వంద్వమున్ = నాలుగుచేతులును, నందక...వ్రాతమున్ - నందక = నందకమనుకత్తియు, స్యందనాంగ = చక్రమును, అబ్జ = శంఖమును, కౌమోదకీ = కౌమోదకియనుగదయు, శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గమను ధనువును, ముఖ్య = మొదలగు, ఆయుధ వ్రాతమున్ = ఆయుధముల సమూహమును, పీతకౌశేయమున్ = పీతాంబరమును, వత్సభాగంబునన్ = వక్షస్థ్సలమున, మించు = ప్రకాశించునట్టి, శ్రీవత్సమున్ = శ్రీవత్స మనులాంఛనమును, చూపినన్ = అగపఱుపఁగా, తల్లి = దేవకీదేవి, భీతిల్లుచున్ = భయపడుచు, కాపు కావంగదే = రక్షింపవే రక్షింపవే, అన్నన్ = అనఁగా, నీవు, అంతలోన్, కావుకావంచున్ = కావుకావుమనుచు, శిశురోదనధ్వన్యనుకరణము, ఏడ్పుల్ = రోదనములు, తలిర్పన్ = ఒప్పఁగా, కసుంగందవై = పసిపాపవై, తండ్రియత్నంబునన్ = తండ్రియొక్క ప్రయత్నముచే. నందగోష్ఠంబునన్ = నందునియావులశాలలో, ఉన్నచో = ఉండునపుడు, వ్రేతయై = గొల్లదియై, చేఁతిపాలు = చేదుపాలు, విషక్షీరమనుట. క్రోల్పన్ = త్రావించుటకై, ఏతెంచు = వచ్చిన, ఆపూతనాభూతనారీకుచంబు = ఆ పూతనయను రాకాసిపడఁతియొక్క స్తనమును, అగ్రహస్తంబునన్ = చేతికొనచే, పట్టి, తత్ప్రాణనిర్యాణ శంఖంబు = ఆవనితయొక్క ప్రాణములు పోవునపుడైన చిందమును, పూరించు చందంబునన్ = నిండించువిధమున, గ్రుక్కలన్ = ఊర్పులను, నొక్కి = అణంచి, మక్కించియున్ = చంపియు, బండిరాకాసిన్ = శకటాసురుని, కీలు = సంధి, ఊడగాన్ = వదలునట్లుగా, తన్నియున్, వెన్నన్ = నవనీతమును, వేమాఱు = పలుమాఱు, కొల్లాడఁగాన్ = దొంగిలింపఁగా, గొల్లయిల్లాండ్రు = గోపికలు, నందారవిందాస్యతోన్ = నందుని పద్మముఖితో, అట్టు = నింద, కావించినన్ = చేయఁగా, నిక్కపుంబట్టివే = నిజముగ సుతుఁడవే, అంచున్, నిన్, పట్టి = పట్టుకొని, చక్రోలితోన్ =

ఱాతిరోటితోడ. కట్టినన్ = బంధింపఁగా, దిట్టవై = శూరుఁడవై, కిట్టి = సమీపించి. పెన్నుద్దిమద్దుల్ = గొప్పవగుజంట మద్దులను, యమళార్జునులననుట. పడన్, త్రోచియున్, శైశవంబున్ = బాల్యమును, విడంబింపవే = అనుకరింపవే. దేవకీదేవి యనుపదము మొదలుకొని యింతవఱ కేక వాక్యము. ఇందు దేవకికి శ్రీకృష్ణుఁ డుదయించి తన నిజరూపముం జూపుట, నందునింటి కంపఁబడుట, పూతనను జంపుట, శకటాసురుని హతునిఁగావించుట, నవనీతమును ముచ్చిలుట, తల్లి రోటం గట్టఁగా దానిం గిట్టుట, యమళార్జునుల భంజించుట మున్నగు శ్రీకృష్ణుని శైశవవిలాసములు వర్ణితములయ్యెను. లేఁగలున్ = ఆలదూడలును, గోపబృందంబున్ = గోపాలకసమూహమును, బృందావనారణ్యవాటిన్ = బృందావనమనెడి యడవియొక్క ప్రదేశమున, నటింపన్ = సంచరింపఁగా, చలత్కాకపక్షంబుతోన్ = కదలు నట్టి పిల్లజుట్టుతోను, బర్హిబర్హావతంసంబుతో = నెమిలిపించెమురూపముగు శిరోభూషణ ముతోడను మంజు....దామంబుతోన్ - మంజు = అందమైన, గుంజాఫల = గురివిందల యొక్క, ఉద్దామ = అధికమైన, దామంబుతోన్ = దండతోను, తానమానక్రియాశంసి వంశంబుతోన్ = స్వరాంతరప్రవర్తనావ్యాపారమును బ్రకటించు పిల్లనగ్రోవితోను, ఏపు = అతిశయమును, దీవించు = ప్రకాశింపఁజేయు, నీఁప్రోవు = నీరక్షణముగల, వ్రేపాపలన్ = గొల్లపిల్లలను, క్రేవులన్ = ఆలమందలను, వైపరీత్యంబుగాన్ = వ్యత్యస్తమగునట్లుగా, అనఁగా వేఱుపడునట్లుగా, పాపి = ఎడఁబాయఁజేసి, ఆపద్మజుఁడు = ఆబ్రహ్మ, ఒక్కచోన్ = ఒకానొకప్రదేశమున, డాచినన్ = దాపఁగా, వానిరూపంబు = ఆ గోపాలకులయొక్కయు నాలమందలయొక్కయు స్వరూపము, నీవై = నీవేయయి, అనఁగా నీవే గోపాలకులయుఁ గ్రేపులయు రూపును ధరించినవాఁడవై యనుట. పునస్సృష్టిన్ = ప్రతిసృష్టిచేతను, ఆస్రష్ట గర్వంబున్ = ఆబ్రహ్మగర్వమును, ఖర్వంబుగాన్ = హ్రస్వమైనదిగా, చేయవే = ఒనర్పవే. బ్రహ్మగోపాలురను మందలను దాచివేసి మాయుముచేయుఁగా, శ్రీకృష్ణుఁడు తానే వాని రూపముందాల్చి

పునస్సృష్టియొనర్చి సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మగర్వము నడంచెనని భావము. తోయవేగ....ధ్వానము-తోయవేగ = ఉదకవేగముచేత, ఉచ్చలత్ = లేచిన, వీచికా = తరంగములనెడు, మర్దళ = మద్దెలలయొక్క, ధ్వానము = ధ్వని, అగుబ్బుగాన్ = అతిశయింపఁగా, ఉబ్బునన్ = సంతోషముతో, కేళిన్ = విలాసముతో, కాళిందిలోన్ = కాళిందియను మడుపులో, కాళియాహి....మధ్యంబునన్ - కాళియాహి = కాళియమను నాగము యొక్క, స్ఫటా = పడగలనెడు, రంగ = నాట్యభూమియొక్క, మధ్యంబునన్ = నడుమను, తాండవంబు = నృత్యమును, ఆడవే = చేయవే తోడిగోపాలకశ్రేణికిన్ = నీతోఁగలిసిమెలిసి యున్న గోపాలురకును, నీకున్, జన్నంబులన్ = యజ్ఞంబులందు, మీఁదుగాన్ = ముడుపుగా, ఉన్న = ఉంచిన, అన్నంబులన్, వంచితాత్మేశలై = మోసపుచ్చిన పతులుగలవారై, పంచలన్ = గృహ పార్శ్వదేశముల, చల్లులు, అందిన్ = అందింపఁగా, ఇది శబ్దపల్లవమని యందురు. మునిస్త్రీలకున్ = మునిపత్నులకు, లీలన్ = విలాసముతో, కైవల్యమున్ = మోక్షమును, కొల్ల = అనివార్యముగా, ఈవే = ఒసంగవే. మునిపత్నులు తమ పతులకుఁదెల్పక దేవతలకై ముడుపుగానుంచిన యన్నములందెచ్చి శ్రీకృష్ణునకును, నాతనితోడిగోపాలురకును నొసంగ వాని నారగించి వారికి మోక్షముం గృపచేసెనని భావము. సర్వదేవతా స్వరూపుఁడును, యజ్ఞపురుషుఁడును నగు శ్రీకృష్ణుఁ డిట్లొనరించుటలో వింతయేమి? తత్ప్రీణనమునకేగదా యజ్ఞాదు లేర్పడినవి. పెనుంజిల్వయై = పెద్దపామయి, బల్విడిన్ = ఉద్ధతితో, జంగిలిన్ = ఆలమందను, మ్రింగు దైతేయువాతన్ = రాక్షసునినోటను, వడిన్ = వేగముగ, చొచ్చి = ప్రవేశించి, మై = శరీరమును, పెంచి = వృద్ధినందించి, తత్కాయమున్ = ఆసర్పరూపియగు రక్కసుని శరీరమును, రెండువాయల్ = రెండు చీలికలు, పడన్ = పడునట్లుగా, చించి = చీరి, గోపంక్తిన్ = ఆలచాలును, పోషింపవే = రక్షింపవే. గుంపులై = సమూహములై, ఇంపులన్ = ప్రేమలతో, కూడి = కలసి, ఆభీరులు = గొల్లలు, ఆదేవతానేతకున్ = ఆదేవేంద్రునకు, జాతరల్ = ఉత్సవములు, సేయన్, వారించి

= వలదని, తత్పూజనల్ = అయ్యర్చనలను, నీవు, కైకొన్న = స్వీకరింపఁగా, మేకొన్న = అంగీకృతమైన. పేరల్కతో = పెద్దకోపముతో, పుష్కలావర్తకాబ్దంబులన్ = పుష్కలావర్తకములను మేఘములను, పంపఁగా, అంపజా లంబుగాన్ = బాణసమూహమగునట్లుగా, కొండలు, ఉర్లంగన్ = పెకలింపఁబడునట్లు, వర్షించినన్, కాందిశీకత్వమున్ = భయపడి పాఱిపోవుటను, పొందు = పొందిన, ఆమందలన్ = ఆలమందలను, బ్రోవన్ = రక్షించుటకొఱకై, గోవర్ధనంబునన్ = గోవర్ధన మనుకొండను, ఎత్తవే = పైకెత్తితివిగావా! గొల్ల లెల్ల దేవేంద్రున కుత్సవం బొనర్ప నెంచి సర్వసంభారములం గూర్చికొని సిద్ధముగనుండ శ్రీకృష్ణుఁడు వారి నింద్రునకై జాతర సేయవలదని వారించితత్సంభారములను, దత్పూజనములను, దత్స్థానమునఁ దానే పొందఁగా నింద్రుఁడు కోపించి పుష్కలావర్తముల ననిపి మహోపద్రవముగ వర్షింపించిన గోవులు గోపకులును గాందిశీకులుగాఁగ గోవర్ధనము గొడుగుపడువున నెత్తి దానిక్రింద గోవులను గోపకులను నుంచి రక్షించెనని తాత్పర్యము. మత్తవేదండము = మదగజము, ఉద్వృత్తిన్ = ఉద్ధతితో, నెత్తమ్మిపూవు = మనోజ్ఞమగు పద్మమును, ఎత్తురీతిన్ = ఉద్ధరించుగతిని, నిలింపా...వర్ధమున్ - నిలింప = దేవతలకు, అనిశ = ఎల్లపుడును, అరిష్ట = ఆపత్తును, ద = ఇచ్చునట్టి, అరిష్ట = అరిష్టమను పేరుగల, మాయాబలీ వర్ధమున్ = కృత్రిమవృషభమును, పట్టి, మర్దించితి = కొట్టితివి, అంచున్, వడిన్ = శీఘ్రముగ, శూలకలాశ్వాకృతిన్ = మదించినయశ్వము నాకారముతో, డాసినన్ = సమీపింపఁగా, రూ. అ. దాయు. దకారమునకు డకారము కల్గె. కేశిజీవానిలంబుల్ = కేశియను రాక్షసుని ప్రాణవాయువులను, భుజాదండశూకంబునన్ = చేయియనునర్పముచే, క్రోలి = త్రావి, నీయౌవనోద్యద్భుజాగర్వమున్ = నీసంబంధమైన ప్రాయమువలన నుదయించిన భుజములమదమును, చూపవే = అగపఱుపవే! సర్పము వాయుభక్షకమగుటం జేసి ప్రాణవాయుభక్షణసమర్థనార్థము భుజమునందు సర్పత్వ మారోపితమయ్యెను. శరదభినవ ... వీథిన్ - శరత్ = శరత్కాలముచే, అభినవ = నూతనమైనదియు, సాంద్ర = తఱచైనది యునగు,

చంద్రప్రభా = వెన్నెలచే, ధౌత = తెల్లనైన, భాస్వత్ = ప్రకాశించునట్టి, కళిందా త్మజా = యమునానదియొక్క, సైకత = ఇసుకతిన్నెయొక్క, ఉత్సంగవీథిన్ = అంక భాగమున, త్రిభంగ్యాకృతిన్ = ముష్వంకయైనయాకారముతో, నిల్చి = ఉండి, ఆకుంచిత భ్రూవిలాసంబుతోన్ = గఱివంకబొమలయొక్క అందముతో, మోము = ముఖము, వామాంసమున్ = ఎడమభుజమును, చేరఁగా = చెందఁగా, శోణదంతచ్ఛదాంతబునన్ = ఎఱ్ఱనైన పెదవియొక్క కొనచే, వేణునాళంబున్ = పిల్లనగ్రోవిని, సంధించి = పట్టి, రంధ్రాంతర....గ్రంబులు - రంధ్రాంతర = బిలములమధ్యలందు, న్యస్త = ఉంచఁబడిన, హస్త = చేతులయొక్క, అంగుళీపల్లవ = చిగురులంబోలు వ్రేళులయొక్క, అగ్రంబులు = కొనలు, అల్లాడన్ = చలింపఁగా, మ్రోయించినన్ = వాగునట్లుచేయఁగా, ముక్త... బృందమున్ - ముక్త = విడువఁబడిన, రోమంథ = నెమరుకలదియు, నిష్పంద = చలింప నిదియునగు, గోబృందమున్ = అవులసమూహమును, వ్యక్త...నిష్యందమున్ - వ్యక్త = ప్రకటితమగు, గోవర్ధనగ్రావ = గోవర్ధనపర్వతపురాలయొక్క, నిష్యందమున్ = స్రవించుట యును, మంద...వేగమున్ - మందమంద = మిగుల మందమైన, అంశుమన్నందనా = సూర్యునికూఁతురగు కాళిందియొక్క, వేగమున్ = త్వరయును, కందళత్...గమున్ - కందళత్ = మొలకలెత్తు (చిగుర్చు), నీరసారణ్య = ఎండినయడవియందలి, జీర్ణాగమున్ = ముసలిమ్రాఁకులుగలదియు, కాన్ = అగునట్లుగా, కదంబించు = వాసించునట్టి, తత్పంచమారావమున్ = ఆవేణునాద సంబంధమగు పంచమధ్వనిని, వించున్ = ఆకర్ణించుచు, అయ్యించువిల్కానికిన్ = ఆమన్మథునకు, చిక్కి = వశలై, రాధాదిగోపావరో ధాంగనల్ = రాధ మున్నగు గోపాలుర భార్యలు, డాసినన్ = చేరరాఁగా, రాసనంక్రీడన్ = రాసక్రీడచే, మాయానముల్లాసివై = మాయానందముగలవాఁడవై, సౌఖ్యవారాశిన్ = సుఖ సముద్రమున, ఓలార్పవే = ఈఁదఁజేయవే. శరచ్చంద్రికచే మిగుల ధవళితమైన యమునా పులినోర్విని శ్రీకృష్ణుఁడు ముష్వంకగానిల్చి గఱివంక బొమలమర మోము

వామాంసమున నమరిచి పెదవులందు మురళినమర్చి మురళీబిలముల వ్రేళులు చలింపఁ బంచమనాద మెలర్ప వాయింప, నాలమందలు నెమరువేయుటమాని నిశ్చలములై నిల్చెననియు, గోవర్ధనగిరిశిలలు కరంగెననియు, యమునాప్రవాహవేగముంగూడ మిగుల మెల్లనయ్యె ననియు, మ్రోడులు చిగిర్చెననియు, రాధాదిగోపాంగనలు మన్మథవశలై యాతనికడ కేతెంచిరనియు, వచ్చినవారలను రాసక్రీడావిశేషమునఁ గృత్రిమానందపరవశుఁడై యానందాబ్ధి నోలలాడించెననియు భావము. అనఁగా శ్రీకృష్ణుని మురళీగానమాధురిని రాలు గరఁగెననియు, నావులుగూడ పరవశములయ్యెననియు, గోపికలు మన్మథవశ లైరనియు యచేతనమగు యమునాప్రవాహముంగూడఁ బరవశమయ్యెననియు, మ్రోడులుగూడఁ జిగిర్చెననియుఁ దాత్పర్యము. గోపికలసమూహమున నొక్కొక్క ద్వంద్వముతో శ్రీకృష్ణుఁడు తా నొక్కఁడే పలురూపములం దాల్చి మండలాకృతిని విహరించుట రాసక్రీడావిశేషముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్పితా...దుస్సాధమై-దర్పిత = గర్వితులైన, అశేష = సమస్తమైన, దోషాచరాధీశ = నిశాచరపతులకును, దుస్సాధమై = సాధింపరానిదై, ఉన్న నీవిక్రమక్రీడన్ = నీపరాక్రమక్రీడను, వీక్షింపన్ = చూచుటకై, అక్రూరుచే = అక్రూరుఁడనువానిచే, మామ = మామయగుకంసుఁడు, పిల్పించినన్ = పిలిపింపఁగా, పోవుచోన్ = ఏగునపుడు, త్రోవన్ = మార్గమున, భావాతిగంబు = ఊహింపరానిది, ఐన, నీదివ్యరూపంబున్ = నీమంగళరూపమును, చూపన్ = అగపఱుపఁగా, పరిభ్రాంతుఁడై = విమోహితుఁడై, ఉన్నన్ = ఉండఁగా, వానిన్ = ఆయక్రూరుని, నీవానిఁగా = నీభక్తునిఁగా, మన్నింపవే = గారవింపవే. కంసుఁడు శ్రీకృష్ణుని పరాక్రమముం జూడ నక్రూరునిచేఁ బిలిపింపఁగా శ్రీకృష్ణుఁ డేగుచు దారిలో నక్రూరునకుఁ దన దివ్య రూపముం జూపెననియు, దాన నాతఁడు భ్రాంతుఁడుగా వాని మన్నించెననియు భావము. భోజభూజాని = కంసుఁడు ఉద్వేజనంబు = భయమును, అందన్ = పొందునట్లుగా, తద్రాజధానిన్ = ఆతని ముఖ్యపట్టణమగుమధురను, ప్రవేశించి = చొచ్చి, ఏతెంచుచోన్ = వచ్చునపుడు,

చందనాలేపమున్ = చందనపంకమును దర్శనంబు = కాన్కగా, ఇచ్చినన్ = ఒసఁగఁగా, గుజ్జుప్రోయాలికిన్ = కుబ్జయనుగృహిణికి, సజ్జకంబైన = మనోజ్ఞమైన, అందంబున్ = సొగసును, ఒందింపవే = పొందునట్లు చేయలేదా! చందనాలేపము న్గానుకగా నొసంగఁ గుబ్జకు సుందరరూపముం గృష్ణుఁడు కృపచేసెనని భావము. యాగపూజార్చి తంబైన = యజ్ఞార్చనచేఁ బూజితమైన, కోదండమున్ = ధనువును, ఖండఖండంబుగాన్ = తుత్తునియలుగా, చేయుచున్, తద్ధను...మస్తంబులన్ - తద్ధనుర్దండ = ఆకోదండము యొక్క= శిరస్సులను, పెల్లుగాన్ = అధికముగా, దొల్లఁగాన్ = జాఱునట్లు, వ్రేయుచున్ = కొట్టుచు, మల్ల....భీలమై - మల్ల = జెట్టులయొక్క, గర్జా = సింహనాదములతోడను, భుజాస్ఫాలన = బీజముల యప్పళించుటలతోడను, అభీలమై = భయంకరమై, ఉల్లసత్ ...వాచాలమై - ఉల్లసత్ = ఒప్పుచున్న, డిండిమారావ = డిండిమమను వాద్య విశేషము యొక్క ధ్వనిచే, వాచాలమై = ధ్వనించుచున్నదై, నిగ్రహా...దగ్రమై - నిగ్రహ = శిక్షించుటకై, ఆయాత = వచ్చిన, రక్షోభట = రక్షోభటులచే, ఉదగ్రమై = అధికమైనదై, ఉన్న, అయ్యుగ్ర సేనాత్మజాస్థానిన్ = ఆకంసుని యాస్థానభూమిని, చొత్తేరన్ = ప్రవేశింపఁగా, తత్తోరణ క్షోణిన్ = ఆసభాభవనబహిర్ద్వారప్రదేశమున, ఆధోరణుండు = మావటీఁడు, ఉద్ధతిన్ = అతిశయముతో, పైపయిన్ = మీఁద మీఁద, కొల్పినన్ = పురికొల్పఁగా, పట్టపేనుంగున్ = పట్టపుగజమును, గువలయాపీడమను దానిని, చెండాడి = చంపి, గండ...పంకంబునన్ = బురదచే, పుండ్రమున్ = తిలకమును, కుంభనిర్ముక్తముక్తావళిన్ = కుంభస్థలము నుండి జాఱిన ముత్తెముల సమూహముచే, కర్ణదామంబునున్ = చెవుల కలంకారమగు దండను, కట్టి = కూర్చికొని, రక్తంబునన్ = ఆయేనుఁగు నెత్తుటిచే, పట్టె = సాంద్రమగు, మైపూఁతయున్ = శరీరలేపమును (చందనపుఁబూఁతవంటిదానిననుట), ప్రాఁతిగాన్ = సొగసుగా, పూసి = పూసికొని, తద్దంతకాండంబు = ఆయేనుఁగుయొక్క దండముంబోలు దంతము, కేలన్ = హస్తమున, గదాదండమై = గదరూపమగు నాయుధవిశేషమై, ఉండఁగాన్, జెట్టివై

= మల్లుఁడవై, చాణూరు = చాణూరుని, జానూరువుల్ = మోఁకాళ్లను దొడలను, నూఱుమాఱుల్ = నూఱుపర్యాయములు, వడిన్ = శీఘ్రముగ, త్రిప్పి = గిరగిరఁ ద్రిప్పి, గిట్టి = చంపి, నీవు, అప్పళింపన్ = చఱువఁగా, భుజోర్వాస్ఫాలన మొనర్పఁ గా ననుట. భయభ్రాంతుఁడై = భయముచేఁ దెలివితప్పినవాఁడై, పాఱన్ = పాఱిపోవుటకు, ఉంకించు = యత్నించునట్టి, అక్క్రించున్ = ఆరాక్షసుని, కంసున్ = కంసుని. త్రిలోకీనృశంసున్ = ముల్లోకములకు హింసకుఁడైనవానిని, నియుద్ధక్రియా పద్ధతిన్ = బాహుయుద్ధ వ్యాపారముయొక్క మార్గమున, కిక్కెనన్ = మిక్కిలి నొక్కుటచేత, గొంతుక్రోల్ = కంఠ నాళమును, నొక్కవే = అదుమవే!, దేవతా....హర్షంబులన్ - దేవతా = సురలసంబంధమైన, దుందుభివ్రాత = దుందుభులను వాద్యవిశేషములగుమియొక్క, ధింధింధిమిధ్వాన = ధింధింధిమియనుధ్వనితోఁగూడిన, గానస్వర = గీతస్వరములయొక్క, ఉత్కర్ష = అతి శయముచేనైన, హర్షంబులన్ = సంతోషములతో, కల్పకద్రు....వర్షంబులన్ - కల్పకద్రు = కల్పవృక్షసంబంధమైన, ప్రసూనాతివర్షంబులన్ = పుష్పరూపములగు విపులమైన వర్షములచే, పెల్లుగాన్ = అధికముగా, ఎల్లలోకంబులున్ = సమస్తలోకములు (అనఁగా వానియందలిజను లనుట), ఉల్లాసమున్ = సంతోషమును, పొందఁగాన్ = పొందునట్లుగా, వానిరాజ్యంబునన్ = ఆకంసునిరాజ్యమున, పూజ్యుఁగాన్ = పూజింపఁదగువానినిగా, ఉగ్రసేనున్ = ఉగ్రసేనుఁడను కంసునితండ్రి ప్రతిష్ఠాపితున్ = నెలకొల్పఁబడినవానినిగా, చేయవే = ఒనర్పవే. కంసునిరాజధానిం బ్రవేశించునపుడు బహిర్ద్వారమున మావటీఁడు మదగజముం గువలయాపీడముం దనపైఁ బురికొల్ప శ్రీకృష్ణుఁ డద్దానిం జంపి దానిమదమునఁ దిలకమును దిద్దికొని దాని కుంభస్థలమునందలి ముత్యములఁ గర్ణపూరముగఁజేసికొని దానిరక్తము మైపూఁతగనొనర్చి దాని దంతముం గదాదండముగఁజేకొని భయదమైన కంసాస్థానభువిం జొచ్చి చాణూరుని మల్లుని మడియఁజేసి కంసుని కంఠనాళమును నొక్కి చంపి యాతనిపట్టణమున నాతని

తండ్రి నుగ్రసేనుం దేవదుందు భులు మ్రోయం బ్రతిష్ఠించెనని భావము. దుష్టున్ = దుర్మార్గుని, అష్టాదశాక్షౌహిణీ వాహినీదుర్మదాంధున్ = పదునెనిమిది యక్షౌహిణుల పరిమాణముకల సేనచేనైన దుష్టమైన గర్వముచే గ్రుడ్డివాఁడైనవానిని, పదునెనిమిదక్షౌహిణులు గలవని గర్వించి కన్నుగాననివాఁడనుట కన్నుగాననివాఁడనుట జరాసంధున్ = జరాసంధుఁడనువానిని, భీమాపదశంబునంజేసి = భీమునిమిషచే, శాసించి = చంపి, కౌంతేయుచేన్ = ధర్మరాజుచే, రాజసూయంబు = రాజసూయమను యజ్ఞంబును, చేయించుచోన్ = ఒనరింపఁజేయు నపుడు, జాత్యసూయన్ = జాతియందైనయసూయచే, తానుత్తమక్షత్రియుండననియుఁగృష్ణుఁడు కాఁడనియు ననునీర్ష్యచే ననుట. భయంబు = వెఱపును, ఏది = విడిచి, చేదిక్షమావల్లభుండు = చేదిదేశాధీశుఁడగు శిశుపాలుఁడు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, త్రుళ్లనన్ = మిడిసిపాటుచే, ప్రల్లదంబు = దుష్టాలాపములు, ఆడినన్ = పలుకఁగా, పల్లెరంబు = పల్లెరముంబోలు చక్రమును, ఎత్తి = పైకెత్తి, తచ్ఛిరఃకర్తనప్రౌఢిన్ = ఆతని తలనఱుకుటయందలి ప్రౌఢత్వముతో, వర్తించి = ఒప్పి, పదునెనిమిదక్షౌహిణులు తనకుఁగలవని గర్వించియున్న జరాసంధుని శ్రీకృష్ణుఁడు భీమునిచేఁ జంపించి శత్రుశూన్యముగ భువినొనర్చి శత్రుజయానంతరమునఁ జేయఁదగినరాజసూయ మనుయాగమును గౌంతేయాగ్రజుచేఁ గావించియం దర్ఘ్యప్రదానవిషయమునఁ దన్నర్హునిగ నెన్నికొనఁగా శిశుపాలుఁడు తన్నుత్తమ క్షత్రియుఁడవు గావని దుర్భాషలాడినఁ, జక్రాహతి నాతని తలం దునిమెనని భావము. రెండుశకలములుగ నుదయించినవానిని జర యనుదేవత సంధించి యొకటిగఁ జేయుటంజేసి జరాసందనామ మా చేదీశునకుఁ గల్గెను, అక్షోహిణియనియు నోకారమధ్య ముగఁగవు లుపయోగించియున్నారు. 'సహస్రాక్షోహిణు లట్లు మీరు చూడరె యెందున్' అని తిక్కన. ఇరువదియొకవేయియు నెనిమిదినూర్ల డెబ్బదిరథములును, నన్నియె గజము లును నరువదియేనువేయిలయూరునూర్ల పదిగుఱ్ఱములును, నొకలక్షయుఁ దొంబది మూఁడు వేయిలమూఁడువందలయేఁ

బది కాల్బలమును గల్గినవాహిని యక్షోహిణినాఁబడునని యాది పర్వము. రాజసూయము = రాజులఁ జంపినకారణముగాఁ జేయునది. ధాత్రిన్ = భువిని, వృథావాసు...శౌండీరున్ - వృథా = వ్యర్థముగా, వాసుదేవ = వాసుదేవుఁడను, ప్రథా = ప్రసిద్ధిగల, చండ = దుష్టుఁడైన, శౌండీరున్ = గర్వితుఁడైనవానిని, అప్పౌండ్రున్ = ఆపౌండ్రకుఁ డనువానిని, చక్రాహతిన్ = సుదర్శనమనుచక్రంపు దెబ్బచే, చక్కుగా = ముద్దగా, చేసి, చంపి యనుట. శ్రీకృష్ణుఁడు వసుదేవాపత్యముగాన వాసుదేవుఁ డనుపేరాతనియెడల నవ్యర్థమగును. పౌండ్రకుఁడట్లుగాక తగనిరీతిని దావాసుదేవుఁ డనుతననామముం దాల్చి దుష్టుఁడై పరగుచుంట శ్రీకృష్ణుఁ డాతనిం జంపెనని తాత్పర్యము. పోరన్ = యుద్ధమున, మహాసేన...వ్యూహములు - మహాసేన = కుమార స్వామియొక్కయు, నాగానన = గజాననునియొక్కయు, వ్యూహసన్నాహము = సేనా సన్నివేశపుఁ గ్రమములు, వీడన్ = విచ్చిపోవునట్లుగా, ఈశానున్ = శంకరుని, వెన్నాడి = తఱిమి, బాణాసుర....కేళిమైన్ - బాణాసుర = బాణుఁడనురక్కసునియొక్క, స్ఫార = విస్తారమైన, బాహా సహస్ర = వేయిచేతులయొక్క, ఛిదాకేళిమైన్ = నఱకుటయను నాటచేత, నాలి = మించి, లోకంబు = జగమును, పాలింపవే = రక్షింపవే. శ్రీకృష్ణసుతుఁ డనిరుద్ధుఁ డుషాసఖి యగు చిత్రలేఖ దగుమంత్రబలమున బాణతనూజయైన యుష యను కన్యకదగునంతిపురంబునకుఁ గొనిపోఁబడి యామెతోడం గూడియుండ నంత నామెకు గర్భమొదవఁ దత్కన్యాసఖులు భయపడి బాణున కావిషయమును నివేదించిరి. అంత నారాక్షసరా జనిరుద్ధుఁగారాగారమున నిరుద్ధుఁజేసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డాతని విడువుమని కోరినను నాతఁడు విడువకుండెను. బాణునితపమునకు మెచ్చి శివుఁ డాతనివాకిటఁ గాపరియై యుండువాఁడు గాన శ్రీకృష్ణాదులు బాణునిపై దండెత్తినపుడు శివుఁడు తన భక్తునకుఁ గుమారస్వామి తోడను గజముఖునితోడను బ్రమథగణసమేతుఁడై తోడు సూపెను. అయ్యదనున జన్యమున శ్రీకృష్ణుఁ డాకుమారబలమును గజముఖుని బలమును గాందిశీకమొనర్చి యీశునోడించి బాణుం జరపి యుషానిరుద్ధులం గొని పురికేగి వారికిఁ

గల్యాణమొనర్చినను కథ యిచట ననుసంధింపఁదగును. ఘోరభౌమాసురుఁగ్రామణీశిక్షకా! = భయంకరుఁడైన భూమీసుతుండైన నరకాసురుం డనురాక్షసశ్రేష్ఠుని శిక్షించినవాఁడా! కౌరవాకర్షిత ద్రౌపదీరక్షకా! = కౌరవునిచే నీడ్వంబడు ద్రౌపదిని రక్షించిన వాఁడా! ఖేదసందగ్ధసాందీపసూనుప్రదా = దుఃఖముచేఁ బరితప్తుఁడైన సాందీపునకుఁ గుమారుఁనొసంగినవాఁడా, (ఉజ్జీవింపఁజేసినవాఁడనుట) వేదశాఖాశిఖాంచత్ ప్రవాళత్పదా = వేదములను కొమ్మలయొక్క యగ్రముల నొప్పునట్టి చిగుళ్లవలె నాచరించుపాదములు గలవాఁడ, వేదాంతవేద్యుఁడని భావము. మాధవా = శ్రీకృష్ణ (లక్ష్మీపతీ!) దీనిచే రుక్మిణీ పతిత్వము సూచితము. సత్యభామాధవా = సత్యభామకుఁ బతియైనవాఁడా.

విశే.ఇందు శ్రీకృష్ణునిశైశవాద్యవస్థలం దగుకృత్యములు సరసముగ వర్ణితములు అందు ముఖ్యముగ దుష్టశిక్షణ మిందు సూచితమగుటంజేసి, యాతనివిష్ణుత్వమును సమర్థితమగుచున్నది. దీనిం దండకంబండ్రు. ఇది యుద్ధరమాలావృత్తములోఁ జేరును. తొలుఁదొల్త నగణములు రెండు నిల్పి పిదప నన్నియు రగణములే నిల్పుట యొక లక్షణము. ఒక నగణము తొలుతను, బిదప నన్నియుఁ దగణములే నిల్పుట వేఱొక పక్షము. అన్నియుఁ దగణములే నిల్పుట యొండొకపక్షము ఇందేదేని స్వీకరింపనగును. ఈ దండకమునఁ దొలుత రెండు నగణములును బిదప రగణములును నిల్పఁబడినవి కాన మొదటవ్రాసినలక్షణమునకె యియ్యది లక్ష్యమగుచున్నది. సమానమగు గురు లఘువులు గలరగణములతోనే కూర్పఁబడినదౌట దీని గణనమకదండక మనఁ జనును. మనోహరములగు ననుప్రాసాదిశబ్దాలంకారములతోడను స్వభావోక్త్యాద్యర్థాలం కారముల తోడను, మృదుమధురపదసందర్భముతోడను, నిది హృద్యంబై వెలయుచున్నది. ముక్కు తిమ్మనార్యుముద్దుప ల్కిం దాయాయీసందర్భముల మనోజ్ఞమై యమరి యున్నది.

-:: కృష్ణుఁడు వైజయంతమున విడియుట :-

చ. అని కొనియాడి విశ్వభువనైకధురంధర ! నేఁడు రేపు నీ
వనితయు నీవు నిచ్చట నవశ్యము మజ్జనభోజనాదిపూ
జనములు గైకొన న్వలయు సమ్మతియై నని పల్క దేవతా
జననికి మ్రొక్కి యియ్యకొని జంభవిరోధిమొగంబుఁజూచినన్. 39

టీ. అని, కొనియాడి = నుతించి, విశ్వభువనైకధురంధర = సమస్తప్రపంచమునకు ముఖ్యుఁడైనభారవాహకుఁడా, నీవనితమున్, నీవున్, నేఁడున్ = ఈదినమునను, రేపున్ = మఱుచటిదినమునను, ఇచ్చటన్, అవశ్యమున్ = తప్పక, మజ్జన భజనాదిపూజనములు = స్నానము భోజనము మున్నగుసపర్యలు, సమ్మతిమైన్ = అంగీకారముతో, కైకొనన్ వలయును = స్వీకరింపవలెను, అని, పల్కన్ = అనఁగా, దేవతాజననికిన్ = దేవతలకుఁ దల్లియైనయదితికి, మ్రొక్కి = నమస్కరించి, (కృష్ణుఁడు కర్త), ఇయ్యకొని = అంగీకరించి, జంభవిరోధిమొగంబున్ = జంభశత్రువగు నింద్రుని మోమును, చూచినన్ = తిలకింపఁగా.

భా. సుగమము.

వ్యా-విశే. మెయి. మయి. మై. ఇవి తృతీయా ప్రత్యయార్థకములు.

చ. అమరవిభుండు సేరి వినయానతుఁ డై విడిపట్టు వైజయం
తమునను జిత్తగింపు మన నవ్వుచుఁ దద్బలదైత్యవైరి హ
స్తముఁ గయిదండ గొంచు గిరిశప్రముఖాఖిలలోకపాలకుల్
క్రమమునఁ జేరి కొల్వఁ జని కాంచెఁ దదున్నతసౌధరాజమున్. 40

టీ. అమరవిభుండు = దేవేంద్రుఁడు, చేరి = సమీపించి, వినయావనతుఁడై = అడఁకువచే నమ్రుఁడై, విడిపట్టు = విడిదల (బస) వైజయంతమునన్ = వైజయంతమను ప్రాసాదమున, ఇంద్రుడుండుమేడ కిది పేరు. చిత్తగింపుము =

అనుగ్రహింపుము. అనన్, నవ్వుచున్, తద్బలద్వైత్యవైరిహస్తమున్ = అబలాసురశత్రువగు నింద్రునిచేతిని, కయిదండ = ఊఁత, కొంచున్ = స్వీకరించుచు, గిరశప్రముఖాఖిలలోకపాలకుల్ = ఈశానుఁడు మొదలగులోకపాలురు, క్రమమున్ = వరుసగా, చేరి = సమీపించి, కొల్వన్ = సేవింపఁగా, చని = ఏగి, తదున్నతసౌధరాజమున్ = అయ్యింద్రునిసౌధశ్రేష్ఠమును, కాంచెన్ = చూచెను.

భా. సుగమము.

వ్యా-వి. కయి. రూ. కై. కయి = చేతికి, దండ - ఆశ్రయము = కైదండ.

-:: వైజయంతవర్ణనము :-

వ. అదియును నామరసరిదుపహృత హేమతామరసస్తోమతోరణాదామ రామణీయక సూచితసౌదామనీవిలసితంబును, గనత్కనకకింకిణీకులసంకులక్వాణముగ్ధమధురాలాప నృత్యన్నిజావత్యమూర్త్యావహాపార్శ్వప్రవర్తమాన విమానసంతానంబును, నర్థిజనాభిమతదానార్థ సంగ్రహసంశయాపాది సమస్తవస్తుప్రతిబింబసంభావిత శేఖరీకృతచింతారత్నంబును, నక్షీణ సహస్రాక్షమణిగవాక్షావళీసాక్షాత్కృత నాకలక్ష్మీకటాక్ష వీక్షావిశేషంబును, ననర్ఘమణిస్తంభ ప్రతి బింబితనృత్యదప్సరస్సహస్ర ప్రదర్శ్యమాన లాస్యావలోకన సారస్యాగతగృహదేవతాశత సన్నిధా నంబును, పులోమనముచిజంభపాకవృత్ర బలప్రముఖదైత్యవిధ్వంసనసన్నద్ధ శతమన్యుజన్య సన్నాహానుకారిచిత్రకర్మవిచిత్రితభిత్తిభాగంబును, వళితరుచిరరుచి నిరంతరస్ఫాటికకూటాంతర విశ్రాంతైరావతోచ్చైశ్శ్రవసప్రోచ్య మానక్షీరసాగరస్నానక్రమంబును, దరంగితమణి భృంగారక వీటికాకరండతాలవృంతచామరదర్పణకళాచికాపాదుకాది పరికర ప్రపంచ సంచితకరాంచల విశ్వకర్మనిర్మిత యంత్రపాంచాలికాసంచయ వంచితపరమార్థపరిచారికాసార్థంబును, నిరంతరసంతానా నోకహదుకూలమయపతాకాశతాకారితాకాశగంగాచటులతర తరంగావతర ణంబును, సమంతతస్తంతస్యమానతోయంకర్మాంతికనిర్ముక్తమందారవిటపి

మకరందగంధసలి లసే కాతిరేకశీతలమణివేదికాప్రదేశంబును, బహిర్ద్వారవితర్ది కాప్రకోష్ఠప్రతిష్ఠాపితాష్టాపదఖట్వాస్తీర్ణ హరిచందన సాలబాలవల్లవోల్లసితసంధ్యారాగసంధానంబును, సవిరళకల్ప ప్రసవరజః పటలపటవాసపాంసువాసిత కౌశేయవితానపటీప్రకటీకృత చంద్రాతపపరిపాటికంబు నగుచుఁ జతురతరశచీకరవిరచితంబులై మణికుట్టిమతలప్రతిబింబితతారకాకుటుంబంబుల విడంబించు పారిజాతకుసుమోపహారంబులవలన, స్వాహాబాహాంచలావహితంబులై మహారజత పాత్రంబులఁ జిత్రంబులుగా వెలుంగునారాత్రికాదీపకళికలవలన, యమకామినీధూమోర్ణా తీర్ణంబులై విస్తీర్ణంబుగానెగయు మలయజకాలాగురుధూపధోరణులవలన, యాతుధానావరోధ వధూవిధీయమానంబులై విలసిల్లు గృహప్రవేశనమయనముచితబలివిధాన సంవిధానంబుల వలనఁ, బాశధరమత్తకాశినీసూత్రితంబులై విలోకనపాత్రంబులగు లలితప్రవాళలతావందన మ్మాలికలవలనఁ, బవమానమానవతీనియుక్తంబు లై బాలికాజనంబులకరతలంబులం బరి భ్రమించు కర్పూరతాలవృంతంబులవలన, నరధర్మసధర్మిణీనిర్మితంబులగు నిధానకల్పిత శంఖపద్మమకరాకారరంగవల్లీమతల్లికలవలన, నయనోత్సవం బావహిలం బ్రవేశించి వాసవ వహ్నివైవస్వతవాసతే యీచరణవరుణవాయువసువల్లభవామదేవుల వరుస వీడ్కొల్పి సత్యభామాసహితుం డై యథోచితకృత్యంబు లాచరించి యనంతరంబ.

టీ. ఈగద్యమున దేవేంద్రుని వైజయంతమను ప్రాసాదము వర్ణితము. అమర సరిత్.....విలసితంబును - అమర = సురలసంబంధమైన, సరిత్ = నదినుండి, అనఁగా మందాకినినుండి యనుట, ఉపహృత = తీసికొనిరాఁబడిన, హేమతామరసస్తోమ = బంగరు పద్మములసమూహములచేనైన, తోరణదామ = తోరణమాలికలయొక్క, రామణీయక = అందముచే, సూచిత = ప్రకటితమగు, సౌదామనీ = మెఱుఁగులయొక్క, విలసితంబును = ప్రకాశముగలదియు, అవైజయంతమున హాటకపద్మనిర్మితములగు తోరణములు గట్టఁబడెననియు,

నయ్యని మెఱుంగుందీవలంబోలి తళతళలాడుచుండె ననియుఁ దాత్పర్యము. కనత్కనక....సంతానంబును - కనత్ = ప్రకాశించునట్టి, కనకకింకిణీకుల = బంగరుచిఱు గంటలగుమియొక్క, సంకుల = క్రమహీనయైన, క్వాణ = మ్రోఁతలనెడు, ముగ్ధ = మనోజ్ఞమైన, మధుర = తీయని, ఆలాప = పల్కులతో, నృత్యత్ = నాట్యమొనర్చునట్టి, నిజాపత్య = తనసంతానములయొక్క, మూర్తి = ఆకృతులను, ఆవహ = భరించుచున్న (అనఁగాఁ దనసంతానముల భ్రాంతినొందవించునదనుట), పార్శ్వ = కెలఁకులందు, ప్రవర్తమాన = ఒప్పుచున్న, విమానసంతానంబును = విమాన సమూహముగలదియు, వైజయంతపార్శ్వ భాగముల విమానము లుంపఁబడెననియు, వానికి బంగరుఁజిఱుగంటలు నిబద్ధములై యొప్పుననియు, నాబంగరుచిఱుగంటలు పలువిధముల శబ్దించుచుండుననియు, నట్టిశబ్దముల వెదఁజల్లుబంగరుఁజిఱుగంటలతో మించు నవ్విమానములు మధురాలాపములతోడ నృత్యమొనర్చు వైజయంతపు సంతానములవలె నొప్పెననియు భావము. అనఁగా విమానములు వైజయంత సదృశములై యుండెనని తాత్పర్యము. అర్థిజన....చింతారత్నంబును - అర్థిజన = యాచకులకు, అభిమత = కోర్కులను, దాన = ఇచ్చుటకొఱకైన, అర్థసంగ్రహ = వస్తు సంపాదనమును, సంశయ = సందేహమును, ఆపాది = కలుగఁజేయు సమస్తవస్తు = సకల పదార్థములయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిరూపములచే, సంభావిత = ఒప్పోచున్న, శేఖరీకృత = శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడిన, చింతారత్నంబును = చింతామణిగలదియు, అవ్వైజయంతవుశిఖరమున నలంకారముగఁ జింతామణి యమర్పఁబడియుండెననియు, నందు సర్వవస్తువులుఁ బ్రతిఫలించుచుండెననియు, నావస్తుప్రతిబింబములు చింతామణి యర్థుల నభిమతార్థములం దనుపసేకరించిన వివిధ పదార్థములో యనునట్లు మించెననియు భావము. అక్షీణ.....వీక్షావిశేషమును - అక్షీణ = అధికమైన, సహస్రాక్షమణి = ఇంద్రనీలమాణిక్యములచేనైన, గవాక్షావళీ = కిటికీల వరుసచే, సాక్షాత్కృత = కనుల కగపఱుపఁబడినదిగాఁజేయఁబడిన, నాకలక్ష్మీ

= స్వర్గలక్ష్మియొక్క, కటాక్షవీక్షావిశేషంబును = క్రేఁగంటి చూపుల యతిశయముగలదియు, ఆప్రాసాదమున నింద్రనీలమణి నిర్మిత గవాక్షము లనేకములు గలవనియు, వానినుండివెడలు నల్లనికాంతులు నాకలక్ష్మీకటాక్ష ములవడుపున నున్నవనియు భావము. స్త్రీలకటాక్షములను నల్లగానుండునట్లు వర్ణించుట కావ్యప్రసిద్ధ విషయము. అనర్ఘ....సన్నిధానంబును - అనర్ఘ = అమూల్యము లైన, మణిస్తంభ = మణినిర్మిత స్తంభములయందు, ప్రతిబింబిత = ప్రతిఫలించిన, నృత్యత్ = నర్తనమొనర్చునట్టి, అప్సరస్సహస్ర = అసంఖ్యాకలగునచ్చరలచే, ప్రదర్శ్యమాన = చూపఁబడు, లాస్య = నృత్యభేదముయొక్క, అవలోకన = చూచుటయందలి, సారస్య = రసికతచే, ఆగత = ఏతెంచినట్టి, గృహదేవతాశత = లెక్కలేనియిలువేల్పుల యొక్క, సన్నిధానంబును = సాక్షాత్కారముగలదియు, ఆవేడయందలి రత్నకంబముల నాట్య మొనర్చునచ్చరలు ప్రతిఫలించిరనియు, నవ్వారియా ప్రతిబింబములు, నర్తనమొనర్చు నచ్చరల నాట్యవిశేషముంజూడ నేతెంచిన యిలువేల్పులోయన మించెననియు భావము. పులోమ....భాగంబును = పులోమ, నముచి, జంభ, పాక, వృత్ర, బల, ప్రముఖ = మొదలగు, దైత్య = రాక్షసులను, విధ్వంసన = చంపుటయందు, సన్నద్ధ = సంసిద్ధుఁడైన, శతమన్యు = ఇంద్రుని యొక్క, జన్యసన్నాహ = యుద్ధప్రయత్నమును, అనుకారి = అనుకరించునట్టి, చిత్రకర్మ = చిత్తరువుంబనులచే, విచిత్రిత = విచిత్రముగాఁ జేయఁబడిన, అనఁగా నట్టిపటములచే నలంకృతమైన యనుట, భిత్తిభాగంబును = గోడల ప్రదేశముగలదియు, దేవేంద్రుఁడుపులోమాది రక్కసులఁజంప సిద్ధముగనున్నరీతిని జిత్రములం జిత్రించి గోడల నాచిత్రములచే నలంకరించిరని భావము. వళితరుచిర .... స్నానక్రమంబును - వళిత = గుండ్రముగా వ్యాపించు, రుచిర = మనోహరమైన, రుచి = కాంతులచే, నిరంతర = దట్టమై, స్ఫాటికకూట = స్ఫటికవికారములగు శిఖరముల యొక్క, అంతర = నడుమను, విశ్రాంత = విశ్రమించియున్న, ఐరావత = ఇంద్రుని పట్టపేనుఁగుచేతను, ఉచ్చైశ్శ్రవస్

= ఇంద్రునిగుఱ్ఱముచేతను, సూచ్యమాన = ప్రకాశిత మగుచున్న, క్షీరసాగరస్నాన = పాలకడలియందలిస్నానముయొక్క, క్రమంబును = ప్రకారముగలదియు, వైజయంతమను నాప్రాసాదపుశిఖరములు స్ఫటికమయములై యుండెననియు, వానినుండి తెల్లనికాంతులు వలయాకృతిని సాంద్రముగ వ్యాపించియుంట నప్రదేశము క్షీరసముద్రమువలె నుండెననియు నట్లు శుభ్రకాంతులచే దంతురితమైన ప్రదేశమున శయనించిన ఐరావతమునుచ్చైశ్శ్రవమును బాలకడలిలో స్నానమొనర్చువానివలె నున్నవనియు భావము. తరంగితమణి......సార్థంబును తరంగిత = చలితములగు, మణిభృంగారక = మణినిర్మితములైన జారీలు, వీటికాకరండ = తాంబూలపేటికలు, తాళవృంత = వీవనలు, చామర = వింజామరములు, దర్పణ = అద్దములు, కళాచికా = తమ్మపడిగెలు, పాదుకా = పావలు, ఆది = మొదలగు, పరికర = ఉపకరణములయొక్క, ప్రపంచ = సమూహముతో, సంచిత = కూడియున్న, కరాంచల = హస్తాగ్రములుగల, విశ్వకర్మనిర్మితయంత్ర పాంచాలికా = విశ్వకర్మచే సృజింపఁబడిన యంత్రపుబొమ్మలయొక్క (మఱబొమ్మలనుట) సంచయ = గుంపుచే, వంచిత = మోసపుచ్చఁబడిన, పరమార్థపరిచారికా = నిజమైనపరిచారికలయొక్క, సార్థంబును = సమూహముగలదియు, మణిభృంగాలకాదుల చేతఁబూనియున్న విశ్వకర్మనిర్మితములైన యంత్రపుత్రిక లందుఁగలవనియు, వానిచేతనున్న నాయాయీ మణిభృంగారకాదులు యంత్రబలమునఁ గదలుచుంట నవ్వానిం గాంచి నిజపరిచారికలు వంచిత లగుచుండిరనియు భావము. అగఁగా వానిం గాంచి యువియే నిజపరిచారికలేమో యని భ్రమపడిరని భావము. నిరంతర.... అవతరణంబును - నిరంతర = సాంద్రమైన, సంతానోకహ = కల్పవృక్షముల సంబంధమైన, దుకూలమయ = తెల్పట్టుబట్టల వికారమైన, పతాకాశత = లెక్కలేని జెండాలచే, ఆకారిత = పిలువబడిన, ఆకాశగంగా = మిన్నేటి యొక్క, చటులతర = మిగులఁ జలించునట్టి, తరంగ = కెరటములయొక్క, అవతరణంబును =

దిగుటగలదియు, వైజయంతమునకుఁ గట్టిన తెల్లని పట్టు టెక్కెములు చలించుచు మిన్నేటి నాహ్వానించునవివలె నుండెననియు, నవ్వాని యాహ్వానము ననుసరించి మిన్నేరలలవడిమీఱ నేతేంచునట్లు పైపైనెగురు మందాకినీ తరంగములు మించెననియు భావము. సమంతతః.....ప్రదేశమును - సమంతతః = అంతటను, తంతన్యమాన = విస్తృతినొందింపఁబడుచున్నదియు, తోయకర్మాంతిక = నీటి నాయాయిప్రదేశములకుఁ బాఱునట్లుచేయుభృత్యులచేత, నిర్ముక్త = విడువఁబడినది యునగు, మందారవిటపిమకరంద = కల్పవృక్షమరందములనెడు, గంధసలిల = పరిమళో దకముయొక్క, సేకాతిరేక = తడుపుటయొక్క యతిశయమున, శీతల = చల్లనైన, మణివేదికాప్రదేశంబును = మణినిర్మితములగు నరుఁగులతావులుగలదియు, వైజయంత పార్శ్వములఁగల మణివేదికలను నీరుగట్టువారు కల్పవృక్షమకరందమను సుగంధ జలమున నత్యంతము తడుపుటంజేసి యవి మిగుల చల్లనైయుండెనని భావము. బహిర్ద్వార...సంధానంబును - బహిర్ద్వార = బయటిద్వారముల యందలి, వితర్దికా = వేదికలుగల, ప్రకోష్ఠ = ముంగిళ్లయందు, ప్రతిష్ఠాపిత = నెలకొల్పఁబడిన, అష్టాపద ఖట్వా = బంగరుమంచములందు ఆస్తీర్ణ = పఱుపఁబడిన, హరిచందనసాలబాలపల్లవ = కల్పవృక్షసంబంధమైన లేఁజిగుళ్లచే, ఉల్లసిత = ప్రకాశితమైన, సంధ్యారాగ సంధానంబును = సంజ యెఱుపుయొక్క కూర్పుగలదియు, అవ్వైజయంతవు ముఖ ద్వారములందలి తిన్నెలుగల ముంగిళ్లయందు బంగరుమంచములు గలవనియు, నందుఁ గల్పకబాలపల్లవములు పఱుపంబడియుండెననియు, నవ్వానియుండే ప్రచురించు కెంపు చాయలు సంజమెఱుంగులం గూర్చుచున్నట్లుండెననియు భావము. అవిరళ....పరిపాటికంబును - అవిరళ = సాంద్రమైన, కల్పప్రసవ = కల్పవృక్ష పుష్పముల యొక్క, రజఃపటల = పరాగసమూహమనెడు, పటవాస = పరిమళద్రవ్యముల యొక్క, పాంసు = ధూళిచే, వాసిత = పరిమళింపఁజేయఁబడిన, కౌశేయ = దుకూలముచేనైన, వితానపటీ = చాందినీ బట్టలచేత, ప్రకటీకృత = ప్రకాశితమైన, చంద్రాతప = వెన్నెలయొక్క,

వరిపాటికంబునను = రీతిగలదయు, అగుచున్, ఆవేండయందుం గల్పకసుమపరాగమను పరిమళ ద్రవ్యముచే వాసితములైన దుకూలములచే మేల్కట్లు నవరింపఁబడెననియు, నవి ధవళములగుటంజేసి వెన్నెలవడువునఁ బ్రకాశించుచుండెననియు భావము. చతురతర....వలనన్ - చతురతర = మిగులఁ గుశలములై, శచీకర = ఇంద్రునిభార్యయగు శచియొక్క చేతులచేత, విరచితంబులై = చేయఁబడినవియు, మణికుట్టిమతల = మణినిర్మిత భూతలములందు, ప్రతిబింబిత = ప్రతిఫలించెడు, తారకాకుటుంబంబులన్ = నక్షత్రసమూహమును, విడంబించు = అనుకరించునవియునగు, ఆవైజయంతము నందలి మణినిర్మితభూతలములందు శచి నేర్పుమీఱ కల్పసుమములఁ జల్లెననియు నాకుసుమములు మణిభూములఁ బ్రతిఫలించిన నక్షత్రసమూహములవలె నొప్పియుండె ననియు భావము. ఇదిమొదలుకొని మతల్లికలవలన ననునంతవరకునూ గలవలనలంత మందుఁగల పంచమ్యంతవాక్యము లకు 'నయనోత్సవం బావహిలంజేయన్' అను దానితో నన్వయమని తెలియునది. స్వాహా .... వాహితంబులై. స్వాహా = అగ్నిభార్యయగు స్వాహాదేవియొక్క, బాహా = చేతులయొక్క, అంచల = కొనలచేత, ఆవాహితంబులై = ఉంపఁబడినవై, మహారజతపాత్రంబులన్ = గొప్ప బంగరుపాత్రములందు, చిత్రంబులుగాన్ = ఆశ్చర్యముగా, వెలుంగు = ప్రకాశించు, ఆరాత్రి కాదీపకళికలవలనన్ = మొగ్గలంబోలు నారతిదివ్వెలవలనను, ఆవైజయంతమున నగ్నిభార్యయగు స్వాహాదేవి బంగరుపళ్లెరముల హారతిరూపములగు కర్పూరదీపికల నిడెనని తాత్పర్యము. అగ్నిభార్య తేజోరూపముల నిల్పినట్లు చెప్పుట హృద్యము. ఇట్లే సురపతిభార్యయు హారముల నిడెననుట సరసము. యమకామినీ....వితీర్ణంబులై - యమకామినీ = యమునిజాయయగు, ధూమోర్ణా = ధూమోర్ణాదేవిచేత, వితీర్ణంబులై = నిల్పఁబడినవై, విస్తీర్ణంబుగాన్ = విశాలముగ, ఎగయు = వ్యాపించెడు, మలయజ = చందనసంబంధమైనట్టియు, కాలాగురు = నల్లయగరుసంబంధమైనట్టియు, ధూప

= ధూపములయొక్క, ధోరణులవలనన్ = పద్ధతుల వలనను, యమపత్ని ధూమోర్ణాదేవి యాప్రాసాదమునఁ జందనకాలాగురుధూపముల నెలకొల్పెనని భావము. యముఁ డసితుఁడు. వానిపత్ని ధూమోర్ణ. కాన నల్లనిధూప ధూమముల నామె యిడినట్లు తెల్పుట సముచిత మనఁదగును. యాతుధాన విధీయమానంబులై - యాతుధాన = నిరృతయొక్క, అవరోధవధూ = అంతఃపురస్త్రీ చేత, భార్యచేత ననుట. విధీయమానంబులై = పరికల్పితములై, విలసిల్లు = ప్రకాశించెడు, గృహప్రవేశ సమయసముచిత = ఇంటఁబ్రవేశించునదనుకర్హములైన, బలివిధాన = బలులుంచుటలయొక్క, సంవిధానంబు వలనన్ = కూర్పులచేతను, నిరృతిభార్య గృహప్రవేశసమయార్హములైన బలుల నావైజయంతమునఁ గూర్చెనని తాత్పర్యము. యాతుధానునిజాయకీకృత్య మెంతయు నర్హమేగదా ! బలులనుగైకొనువానిభార్యకు బలిప్రదానకౌశలము గల్గుట నైజముగదా! పాశధర....సూత్రితంబులై - పాశధర = వరుణునియొక్క, మత్తకాశినీ = కామినిచే, సూత్రితంబులై = గ్రువ్వఁబడినవై, విలోకనపాత్రంబులగు = దర్శనీయములైన, మనోజ్ఞము లనుట. లలిత = సొగసైన, ప్రవాళలతా = పగడపుఁదీఁగలచేనైన, వందనమాలికల వలనన్ = తోరణములవలనను, వరుణునిభార్య పవడములతోరణములచే వైజయంత ము నలంకరించెనని తాత్పర్యము. పవడములతీవలు సముద్రముననుండును. వరుణుఁడు జలాధిదేవత. కాన నట్టివానిఅర్య యిట్టికృత్యమును నిర్వర్తించినట్లు చెప్పుట సుసంగతము. పవమానమానవతీనియుక్తంబులై = వాయుదేవునిభార్యచే నాజ్ఞాపింపఁబడినవై, బాలికాజనంబుల కరతలంబులన్ = కన్యలహస్తతలములందు, పరిభ్రమించు = చలించుచున్న, కర్పూరతాలవృంతంబులవలనన్ = కర్పూరపు వీవనలవలనను, వాయు దేవునిభార్యయాజ్ఞాపింపఁగా బలికాజనములచేతులందలి కర్పూరపువీవనలు తిరుగు చున్నవని తాత్పర్యము. వాయుదేవునిభార్యను దాళవృంతచలనమున శాన కురాలనుగాఁజెప్పట యెంతయునరసము. నరధర్మసధర్మిణీనిర్మితంబులగు = కుబేరునిభార్యయగు బుద్ధిచేఁ గల్పింపఁబడినవగు,

నిధానకల్పిత = నిధులనుండి కూర్పఁబడిన, శంఖపద్మ మకరాకారరంగవల్లీమతల్లికలవలనను = శంఖపద్మమకరాకృతులుగల శ్రేష్ఠములగు ముగ్గులవలనను, కుబేరునిభార్య యీప్రాసాదమును శంఖపద్మ మకరాకృతులుగల ముగ్గులం ఘటించి యలంకరించెనని భావము. శంఖపద్మాది నిధులకధిపతి కుబేరుఁడు ఆతనిభార్య శంఖ పద్మాకృతులంబొల్చు ముగ్గులం ఘటించెననుట మిక్కిలి సరసము. ఈశానునిభార్య నిందుఁ బేర్కొనకుండుటకుఁ గారణము మృగ్యము. నయనోత్సవంబు = కన్నులపండుపు, ఆవహిలన్ = సంభవింపఁగా, ప్రవేశంచి = చొచ్చి, వాసవ.... వామదేవులన్ - వాసవ = ఇంద్రుఁడు, వహ్ని = అగ్ని, వైవస్వత = యముఁడు, వాసతేయీ చరణ = నిశాచరుఁడగు నిర్బతి, వరుణ = వరుణుఁడు, వాయు = వాయువు, వసువల్లభ = ధనపతి యగుకుబేరుఁడు, వామదేవుఁడు = ఈశానుఁడు, వీరలను, అనఁగా నష్ట దిక్పతుల ననుట. దిక్పాలురసతులను దిక్పతులను బేర్కొనుటలో బ్రాగ్దిగధిపతి యగు నింద్రునిభార్యను దొల్తఁ బేర్కొన్నపిదపఁ బ్రదక్షిణక్రమము ననుసరించి తక్కినవానిం బేర్కొనెనని గ్రహించునది. కవు లీదిక్కులంగూర్చి కాని తత్పతులం గూర్చికాని యేమేని చెప్పవలసి వచ్చినపు డిట్లే క్రమము ననుసరించుట సహజము. తొలిదిక్కున కధిపతియు, సర్వదిక్పాలకాధీశుఁడును నగునింద్రు మొట్టమొదట చెప్పుట యుచితముగదా! తరువాతఁ దిక్కులంగలవారి నపసవ్యమగుక్రమమున నుత్తర దిశ ననుసరించి చెప్పుటకంటె సవ్య క్రమమునఁ బ్రదక్షిణనిధిని దక్షిణదిశ ననుసరించి తెల్పుటయే సరసమని కవు లెన్నినట్లు తోఁచెడిని. వరుసన్ = క్రమముగా, వీడ్కొల్పి = సెలవిచ్చిపంపి, సత్యభామా సహితుండై = సత్యభామతోఁ గూడినవాఁడై, యథోచిత కృత్యంబులు = అర్హములైన కార్యములను, ఆచరించి = చేసి, యనంతరంబ = తరువాత.

విశే. ఇక్కవితల్లజుఁడు ముక్కుతిమ్మన తాఁగన్నారంగాంచిన విద్యానగర ప్రభు వర్యుని కృష్ణరాయుని వానసౌధమగు మలయకూటపునందము నీగతిని

ప్రకటించియుండు నేమో యని యూహ పొడమెడు.

శా. ఆరామప్రియసోదరుం డపుడు దివ్యారామ మంభోరుహా
క్షీ ! రమ్యం బదె చూతమే యని ఘృతాచీమేనకామంజుఘో
షారంభాహరిణీముఖత్రిదివయోషారత్నము ల్గొల్చి రా
నారూఢోత్సవచిత్తుఁడై గగనకుల్యాతీరదేశంబునన్. 42

టీ. ఆరామప్రియసోదరుండు = బలరాముని యనుంగుందమ్ముఁడు, అపుడు = యథోచితకృత్యముల నాచరించినపిదప, అంభోరుహాక్షీ . = పద్మములవంటి నేత్రములు గల సత్యభామా, రమ్యంబు = మనోహరమగు, దివ్యారామము = సురలపయుపవనమగు నందనము, అదె = అదిగో, చూతమే = తిలకింతమే (ఉభయకర్తృకము) అని, ఘృతాచీ ....రత్నముల్ - ఘృతాచి = మేనకా, మంజుఘోష, రంభ, హరిణి, ప్రముఖ = మొదలైన, త్రిదివయోషారత్నముల్ = దేవతాస్త్రీమతల్లికలు, కొల్చి = సేవించి, రాన్ = రాఁగా (వెంట నంటిరాననుట) ఆరూఢోత్సవచిత్తుఁడై, పొందఁబడిన సంతోషముగల మదిగలవాఁడై, గగనకుల్యాతీరదేశంబునన్ = ఆకాశ గంగానదియొక్క తీరతలమున, 44 పద్యమందలి "డాయం జనియెన్" అనుదానితో నన్వయము.

విశే. కల్పకోత్పాటనరూపముఖ్యోద్దేశమునకు బీజము నిల్పఁబడినది. మఱియు స్వర్గవైభవాతిశయాలోకమునను మనోజ్ఞవైజయంతవాసమునను దావచ్చినపనిని మఱువ లేదని సత్య కీమూలమున దెల్పుచు నామెయందుఁ దనకుఁ గల రాగాతిశయమును శ్రీ కృష్ణుఁడు వెల్లడించెనని గ్రహించునది సామాన్యముగఁ గుల్యయన నలంతినీటికాలువ యగుం గాని యిందు నదీపరముగఁ బ్రయుక్తమగుట వింత

క. చందనహరిచందనమక, రందసరిద్బిందుశీకరప్రమదవనేం
దిందిర పక్షస్పందన, కందళితమరుత్కిశోరకంబులు వొలయన్. 43

టీ. చందనహరి....కిశోరకంబులు - చందన = మంచిగందపుఁ జెట్లయొక్కయు, హరిచందన = కల్పవృక్షములయొక్కయు, లక్షణచేఁ దత్పుష్పములయొక్క యనుట. మకరందసరిత్ = తేనెయేళులందైన, బిందు = కణములయొక్క, శీకర = తుంపురులు గల్గి నట్టియు, ప్రమదవనేందిందిర = ఉపవనమునందలి తుమ్మెదలయొక్క, పక్షస్పందన = ఱెక్కల కదలికచే, కందళిత = మొలకలెత్తినవియు, అనఁగా నుద్భూతము లైనవనుట. మరుత్కిశోరకంబులు = పిల్లగాలులు (వాతపోతములు) పొలయన్ = వ్యాపింపఁగా.

విశే. తేనెయేళులకణములు గల్గినదనుటచే శైత్యమును, నాతేనెకణములు చందనహరిచందనవృక్షముల సంబంధమైనవనుటచే సౌరభ్యమును, భ్రమరపక్షచలమున మొలకలెత్తినవనుటచే మాంద్యమును బ్రకటీకృతములయ్యెనని యెన్నునది. ఏకసమాస ముతో గాలినిట్లు వర్ణించుట ప్రబంధకర్తల సంప్రదాయమై యున్నది.

సీ. రంభామహోరోజకుంభపరీరంభకుసుమిత ప్రత్యగ్రకురవకంబు
మంజుఘోషావక్త్ర కంజాతచకచకస్తబకితచంపకక్ష్మారుహంబు
హరిణీముఖప్రసూనాసవార్పణకోరకితలతావేల్లితకేసరంబు
నుర్వశీనవయావకోజ్జ్వలాంఘ్రినివేశపుష్పితకంకేళిభూరుహంబు

తే. మేనకామోదనిశ్వాసమృదుసమీర
కుట్మలితసింధువారంబు కుధరధరుఁడు
ప్రేయసియుఁ దాను నల్లన డాయఁ జనియె
దైవతాధీశనందనోద్యానసీమ. 44

టీ. ఇందు నందనోద్యానము వర్ణితము - రంభా ... కురవకంబు - రంభా = రంభయను నచ్చరయొక్క, మహోరోజకుంభ = కుంబములంబోలు గొప్పస్తనముల యొక్క, పరీరంభ = ఆలింగనముచే, కుసుమిత =పుష్పించిన, ప్రత్యగ్ర = నూతనమైన,

కురవకంబు = ఎఱ్ఱిగోరంటచెట్లుగలదియు, వనిత యాశ్లేషించినఁ గోరకము పుష్పించు ననుట కావ్య ప్రసిద్ధవిషయము. అనఁగా స్త్ర్యాలింగనము కోరకమునకు దోహదమని యెన్నవలయును. మంజుఘోషా...క్ష్మారుహంబు - మంజుఘోషా = మంజుఘోష యనునప్సరసయొక్క, వక్త్రకంజాత = ముఖపద్మముయొక్క, చకచక = కాంతులతళతళల చేత, స్తబకిత = పుష్పగుచ్ఛములుగలదిగాఁ జేయఁబడిన, చంపకక్ష్మారుహంబు = సంపెఁగచెట్లు గలదియు, స్త్రీముఖకాంతిప్రసారము చంపకమునకు దోహదమని తెలియుచున్నది. హరిణీ...కేసరంబు - హరిణీ = హరిణి యనునప్సరసయొక్క, ముఖ = మొగమునందైన, అనఁగా నోటియందున్న యనుట. ప్రసూనాసవ = సుమమద్యముయొక్క, పూలరసమున నిర్మితమయిన మద్యమనుట. అర్పణ = ఇచ్చుటచేత, అనఁగా నోటినుండి యుమియు టచేననుట. కోరకిత = మొగ్గతొడిగిన, లతావేల్లిత = తీఁగలచేఁ జుట్టఁబడిన, కేసరంబు = పొగడచెట్లుగలదియు, అందలిపొగడచెట్లు హరిణీముఖమద్యార్పణమున మొగ్గలెత్తెనని భావము. ముఖమద్యార్పణము పొగడకు దోహదమని తెలియవచ్చెడి. ఉర్వశీ...భూరు హంబు - ఉర్వశి = ఉర్వశియను దేవవేశ్యయొక్క, నవ = క్రొత్తదగు, యావక = లాక్షారస ముచే, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించునట్టి, అంఘ్రి = పాదములయొక్క, నివేశ = ఉంచుటచేత, అనఁగాఁ దన్నుటచేత ననుట. పుష్పిత = పూచినట్లొనర్పఁ బడిన, కంకేళిభూరుహంబు = అశోకవృక్షములు గలదియు, అందున్నయశోకము లుర్వశీచరణాహతిని గునుమితము లయ్యెనని భావము. స్త్రీపాదాహతి యశోకదోహదము. మేనకా....సిందువారంబు - మేనకా = మేనకయనునచ్చరయొక్క, ఆమోదవిశ్వాస = సుగంధమగునిట్టూర్పునెడు, మృదుసమీర = పిల్లగాలిచే, కుట్మలిత = మొగ్గతొడిగిన, సింధువారంబు = వావిలి చెట్లుగలదియు, అందలి వావిలిచెట్లు సుగంధమేనకామృదుముఖమారుతప్రసారమున మొగ్గలెత్తెనని భావము. స్త్రీముఖమారుత ప్రసారము సింధువారదోహదము దైవతాధీశ నందనోద్యానము = ఇంద్రునినందనవనమును, అపుడు = అయ్యెదనున, కుధరధుఁడు =

గోవర్ధనధారియగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ప్రేయసియున్ = సత్యయు, తానున్, అల్లనన్ = మెల్లఁగా, డాయన్, చనియెన్ = సమీపించెను. (చేరజనెను).

మ. మహిభృద్భేదివనాంతసీమమునఁ బద్మాజాని సత్యావధూ
సహితుం డై యనిమేషవారవనితాసందోహము ల్గొల్వఁగా
విహరింపం జనుదెంచినాఁ డనుచు సేవింపంగ వర్షాశర
న్మిహికాశీతవసంతఘర్మఋతువు ల్నిండెం దదుద్యానమున్. 45

టీ. పద్మాజాని = లక్ష్మీదేవిభార్యగాఁగల శ్రీకృష్ణుఁడు, మహాభృద్భేదివనాంతసీమ మునన్ = కొండలభేదించిన యింద్రునియొక్క నందనారామప్రదేశమున, సత్యావధూ సహితుండై = సత్యభామతోఁ గూడినవాఁడై, అనిమేషవారవనితాసందోహముల్ = దేవ వేశ్యాసమూహములు, కొల్వఁగాన్ = సేవింపఁగా, విహరింపన్, చనుదెంచినాఁడు = వచ్చినవాఁడు, అనుచున్, సేవింపంగన్, వర్షాశరన్మిహికాశీతవసంతఘర్మఋతువుల్ = వర్షా, శర, ద్ధేమంత, శిశిర, వసంత, గ్రీష్మములను నాఱుఋతువులు, తదుద్యానమున్ = ఆనందనోద్యానమును, నిండెన్.

భా. శ్రీకృష్ణుని నందనోద్యానమున సత్యాయుతుఁడై విహరించువానిని సేవింప షడృతువులు నందు సాక్షాత్కరించెనని భావము. షడృతువులు నేకకాలమున సాక్షాత్క రించినట్లు వర్ణించుట కావ్య ప్రసిద్ధ విషయము.

వ్యా-విశే. సిద్ధములగు బహువ్రీహిసమాసముల జాయాశబ్దములోని యకారము నకు నియనునదాదేశమగు.

సీ. కనుపట్టె నొకచోట ఘనఘనాఘనరంగ
విద్యున్నటీనాట్యవిలసనములు
చూపట్టె నొకచాయ వాపికాజలజాత
జాలవాచాలహంసవ్రజంబు

తలచూపె నొకవంక దరదళత్సేవంతి
కాగంధినీహారకణభరములు
పొడచూపె నొకచక్కిఁ బుష్పితఫలినీల
వంగవాసితశైత్యవైభవములు

తే. నెఱసె నొకయెడఁ దామ్రపర్ణీజలార్ద్ర
చందనాచలపవమానకందళములు
మొనసె నొకకడ సామిసంపుల్లమల్లి
పాటలీచంపకోత్పలప్రౌఢిమములు. 46

టీ. ఒకచోటన్ = ఒకానొకచోట, ఘనఘనా....విలసనములు - ఘన = గొప్పదైన, ఘనాఘన = వార్షికమేఘమనెడు, రంగ = నాట్యభూమియందు, విద్యున్నటీ = మెఱుపనెడు నర్తకియొక్క, విలసనములు = ప్రకాశములు, కనుపట్టెన్ = అగపడెను, వర్షర్తు ధర్మమిందు సూచితము ఒకచాయన్ = ఒకవైపున, వాపికా....వ్రజంబు - వాపికాజలజాత జాల = దీర్ఘి కలందలి పద్మసమూహములందు, వాచాల = ధ్వనినిజేయుచున్న, హంస వ్రజంబు = హంసలసమూహము, చూపట్టెన్ = అగపడెను. దీర్ఘికాపద్మములందు శబ్దించునంచగుములొకవైపున నగపడెననిభావము. ఇందు శరద్ధర్మము సూచితము. ఒకవంకన్ = ఒకదిక్కున, దరదళత్....భరములు - దరదళత్ = కొంచెముగా వికసించిన, సేవంతికా = చేమంతి పూవులచే గంధి = పరిమళముగల, నీహారకణభరములు = మంచు బొట్టుల యతిశయములు, తలచూపెన్ = అగపడెను, కొంచె విడినచేమంతి పూల గంధముగల్గిన మంచుబొట్లొకచో నగపడెననిభావము. హేమంతర్తుధర్మ మిందుఁ బ్రకాశితము. ఒకచక్కిన్ = ఒకప్రదేశమున, పుష్పిత....వైభవములు - పుష్పిత = పుష్పించిన, ఫలినీ = ప్రేంకణవృక్షములచేతను, లవంగ = లవంగవృక్షములచేతను, వాసిత = పరిమళము గలదిగాఁజేయఁబడిన, శైత్య = చల్లఁదనముయొక్క,

వైభవములు = విభవములు, పొడసూపెన్ = కనఁబడెను. ప్రేంకణలవంగవృక్షములు పూచినవై సుగంధ సాంద్రములగు చల్లందనములఁ గల్గించెనని తాత్పర్యము. ఇందు శిశిరర్తుధర్మము ప్రకటీకృతము. ఒకయెడన్ = ఒకచో, తామ్రపర్ణీ.....కందళములు - తామ్రపర్ణీ = తామ్రపర్ణి యనునదియొక్క, జల = ఉదకముచేత, ఆర్ద్ర = తడిసిన, చందనాచలపవమాన = మలయమారుతముయొక్క, కందళములు = మొలకలు, అనఁగాఁ బిల్లగాలు లనుట. నెఱసెన్ = వ్యాపించెను, ఇందు వసంతధర్మము ప్రకాశితము. ఒకడన్ = ఒకదిక్కున, సామి.....ప్రౌఢిమములు - సామి = సంగోరు, సంఫుల్ల = వికసించిన, మల్లి = మల్లి యొక్కయు, పాటలీ = పాటలికుసుమముల యొక్కయు, చంపక = సంపెఁగ పూవుల యొక్కయు, ఉత్పల = నల్లకలువలయొక్కయు, ప్రౌఢిమలు = అతిశయములు, మొనసెన్ = చేరెను. ఇందు గ్రీష్మర్తుధర్మము విశదీకృతము. ఇట్లాఱుఋతువులు నొక్కచో సాక్షాత్కరించియుండుట నందు శ్రీకృష్ణుఁడు గాంచె.

క. మలయానిలసంగతిఁ జూ
తలతికలంకూరజాలదౌహృదవతు లై
యలయిక సడలించినసొ
మ్ములకైవడిఁ బాండుపత్రములు వెస జాఱెన్. 47

టీ. చూతలతికలు = మామిడితీఁగలు, మలయానిలసంగతిన్ = మలయమారుత సంబంధముచే, అంకూరజాలదౌహృదవతులై = మొలకలసమూహములను గర్భధారణ లక్షణములు గలవారై, అలయికన్ = ఆయాసముచే, సడలించిన = జార్చిన, ఊడ్చినయనుట. సొమ్ములకైవడిన్ = ఆభరణములవిధమున, పాండుపత్రములు = పండిన తెల్లని యాకులు, వెసన్ = శీఘ్రముగా, జాఱెన్ = రాలెను.

విశే. మామిడులు వసంతప్రాదుర్భావమునఁ బాండుపత్రముల రాల్చి చిగురు

దొడుగఁగా, వాని చిగురుదొడుగుటను మలయమారుతుని కూడికచేనైన గర్భధారణ చిహ్నములు గాను, బాండుపత్రములరాల్చుటను నాయాసముచేనైన భూషణముల సడల్చుటగాను, గవి నిరూపించి లతికాశబ్దస్త్రీలింగసారస్యమును సరసముగఁ బోషించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. గురివెందఁ జైత్రుఁ డొందఁగఁ
గర మలుక న్మావి యవుడు కఱచిన నునువా
తెరమీఁదఁ గాననగు పలు
వరుస యన న్ననలు పల్లవముపై మొనసెన్. 48

టీ. గురువెందన్ = గురివెందచెట్టును, మాధవియని సంస్కృతనామము, చైత్రుఁడు = వసంతుఁడు, ఒందఁగన్ = పొందఁగా, కరము = మిక్కిలి, అలుకన్ = కోపముతో, మావి = మామిడి, అవుడుకఱచినన్ = పెదవికఱవఁగా, నునువాతెఱమీఁదన్ = నున్ననైన పెదవిపైని, కాననగు = అగపడునట్టి, పలువరున = దంతములచాలు, అనన్ = అను నట్లుగా, పల్లవములపైన్ = చిగుళ్లపైని, ననలు = పుష్పములు, మొనసెన్ = వ్యాపించెను.

భా. లోకమున నొకవనిత తనకాంతుఁ డన్యాంగనాసక్తుఁడుగాఁ గాంచి, యధిక కోపమునఁ బెదవిఁగొఱుకునట్లు మామిడి, వసంతుఁడు మాధవిం జెనకఁగాఁ, గోపమున నవుడుగఱచెననియుఁ, బెదవిఁగఱచునపు డందు దంతపంక్తి యేర్పడుట సహజము గావున జిగురువాతెఱను, ననలను దంతపంక్తి చెలంగెననియు భావము. అనఁగా వసంత సంబంధమున గురివెందలును జూతములును జిగిర్చి పుష్పించెనని తాత్పర్యము.

విశే. ఇందు నెఱ్ఱనిజిగురును బెదవిగాను, దానిపైమించుననలను దంతపంక్తి గాను భావించుట యెంతయు హృద్యము. మావిని ఖండితనాయికగా నిందుఁ

బేర్కొనెనని యెన్నునది. 'గురివెంద, మావి' అను స్త్రీసమములసారస్య మిందు మనోజ్ఞమగురీతిని బ్రకాశితము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. తలిరాకుగుత్తిఁ దమిఁ గో
యిల చంచునఁ జించి క్రోల్చె నీరీతి వియో
గులగుండియ లవియింపుదు
బలువిడి నని మరునియెదుటఁ బచరించె ననన్. 49

టీ. కోయిల = పికము, తలిరాకుగుత్తిన్ = చివురుజొంపమును, తమిన్ = అనురాగముతో, చంచునన్ = ముక్కుతో, ఈరీతిన్ = ఈప్రకారముగ, వియోగుల గుండియలు = విరహులహృదయములను, బలువిడిన్ = ఉద్ధతితో, అవియింపుదున్ = బ్రద్దలుచేయుదును, అని, మరునియెదుటన్ = మన్మథునియెదుట, పచరించెన్ = ప్రకటించెను. అనన్ = అనునట్లుగా, చించి = చీల్చి, క్రోల్చెన్ = కూసెను.

భా. కోయిలవసంతమునఁ జిగుళ్లను జీల్చి వానిరసముద్రావి కూయుట సహజము అట్టిదానికృత్యమును గవి యిట్లుత్ప్రేక్షించినవాఁడు. కోయిల చిగుళ్లంజీల్చుట యిట్లే విరహులహృదయములం జీల్తునని మన్మథునకుఁ దెల్పుచున్న ట్లుండెనని భావము. వసంతమునఁ బికకూజితశ్రవణమున విరహులు మిగుల బాధనందుట కావ్యప్రసిద్ధ విషయము. పికకూజిత ముద్దీపనభావముగదా. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. మలయసమీరణచ్యుతసమంచితపాండుపలాశలైనపా
దులననుసోగతీఁగెలు యదుప్రభునిం దలపించె బాలచా
పలహృతతీరవస్త్రలయి పంకరుహాకరమధ్యసీమలన్
నిలిచినముగ్ధగోపరమణీరమణీయవిలాసరేఖలన్. 50

టీ. మలయ.....పలాశలైన - మలయసమీరణ = మలయమారుతునిచేత,

చ్యుత = జాఱిన, పాండుపలాశలైన = పండుటాకులుగల, పాదులనునుసోగతీఁగలు = పాదు లందలి నున్ననైన పొడవైనతీఁగలు, బాలచాపల హృతతీరవస్త్రలయి-బాల = చిన్న వానియొక్క, చాపల = చపలత్వముచేత, అనఁగాఁ జిన్నతనుఁ జపలత్వముచేత ననుట హృత = దొంగిలింపఁబడిన, తీర = ఒడ్డునందలి, వస్త్రలు = బట్టలుగలవారలు, అయి, పంకరుహాకర మధ్యసీమలన్ = సరస్సుల మధ్యప్రదేశములందు, నిలిచిన = నిలిచియున్న, ముగ్ధగోప....రేఖలన్ - ముగ్ధ = సుందరులైన, లేక యితికర్తవ్యతా మూఢులైనయనియు నననగును. గోపరమణీ = గోపికలయొక్క, రమణీయ = మనోహరమైన, విలాస = లీలలుగల, రేఖలన్ = ఆకృతులను, తలపించెన్ = జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చెను.

భా. మలయమారుతప్రసారమున నానందనమునందలి పాదులందైన పాండు పర్ణములను రాల్చినతీవలు శ్రీకృష్ణునకు, బాల్యచాపలమునఁ దాను తీరవస్త్రములం దొంగిలింపఁ గమలాకరమధ్యదేశముల నిల్చియున్న గోపికాబృందమును జ్ఞాపకమునకు దెచ్చెనని భావము.

విశే. వండుటాకుల రాల్చినతీవలు వివస్త్రలగుగోపికలవలను, బాదులందుండుట కమలాకరమధ్యదేశముల నిల్చుటవలెను నుండెనని గ్రహించునది అలం. ఉత్ప్రేక్ష. స్మరణము.

సీ. పరువంబు గాక చొప్పడనిమామిడితేనె
 లాన నాసాస నఱ్ఱాడునవియుఁ
దమకించి చిగురాకు గమిచి నో రొగ రైనఁ
 గడఁగి గొజ్జెఁగనీటఁ గడుగునవియు
సంపంగెపొదరింటిచక్కి గోరఁటఁ గాంచి
 యుసు గంచు మగిడి నోరూరునవియుఁ
గలిగొట్టుపసరుమొగ్గలఁ గోర్కి పొలివోయి

మునుపటిమొల్లల మూఁగునవియు

ఆ. నగుచుఁ దేఁటికదుపు లామనిఁ దలసూపెఁ
జూపుదనుక నెల్లచోటఁ దేఁట
యందుఁ దామ యగుచు నమ్మరునెలగోలు
పౌఁజు లనఁగఁ జూడ్కిపండు వగుచు. 51

టీ. పరువంబుగాక = పరిపక్వముగాక, చొప్పదని = వలనుగాని, ఆనవీలులేని యనుట, మామిడితేనెలు = చూతమరందములను, ఆనన్ = క్రోలుటకై, ఆసాసన్ = ఆశగానియాశతో, అనఁగా పనికిరానియాశతో ననుట. అల్లాడునవియు = మిక్కిలి పరిభ్రమించునవియు, అనఁగా మామిడిపూవులు లెస్సగ వికసింపకుండుటంజేసి యందలి మరందమాన వీలులేమిని వానిఁ గ్రోలంజాలకయు, నట్లని వాని విడువ నిచ్ఛపుట్టకయు నడియాసతోఁ దుమ్మెదలు తిరుగుచుండెనని భావము. తమకించి =త్వరపడి, చిగురాకున్ = పల్లవమును, కమిచి = ఆక్రమించి, కొఱికి యనుట నోరు, ఒగరు = చేదు, ఐనన్ = కాఁగా, కడఁగి = పూని, గొజ్జెఁగనీటన్ = గులాబినీటిచే, కడుగునవియున్ = ప్రక్షాళనము చేసికొనునవియును, అనఁగాఁ గొన్నితుమ్మెదలు పుష్పోద్భవము గాకుండఁగనే వేగిర పాటునఁ గిసలయములం గొఱికెననియు, దాన వానినోళ్లు చేదెక్కెననియు, నట్టి చేదైన నోల్లను గొజ్జఁగినీటఁ జేదువోవుటకైకడుగుకొనుచుండెననియు భావము. తుమ్మెదలు త్వరచేఁ జిగుళ్లంజీల్చియు నందు మరందములేమి వీడి గొజ్జ గినీటిని గంధిలమగుదాని నానుచుండెనని గ్రహించునది. నంపెంగపొదరింటిచక్కిన్ = చంపకనికుంజప్రదేశమందైన, గోరఁటన్ = గోరంటచెట్టును, కాంచి = చూచి, ఉసురంచున్ = ఉసురనుచు, అనఁగా భయముచే నుపయోగింపఁ బనికిరాదయ్యెఁ గదా యని నిట్టూర్పువిడుచుచనుట. మగుడన్ = మఱల, నోరూరునవియున్ = నోటినుండి నీరుగార్చునవియును, ఏదేని వస్తువును దినవలెనను గోర్కియుండి యది యుగవడి లభింవనవుడు నోటినుండి నీరూరుట నైజవము. నంపెఁ

గవాసనతుమ్మెదలకుఁ బ్రాణాపాయము గల్గించునది. కురవకము సంపెఁ గపొంతనుంట నచ్చోటికి భ్రమరములు పోఁజాలక యుయెన్యా గోరఁట పూవులమరందము గ్రోలవీలులేక పోయెంఁగదాయని నోటి నీరూర నుస్సురనుచుండెనని భావము. కలిగొట్టుపసరుమొగ్గలన్ = పాటలవృక్షసంబంధమైన పూపమొగ్గలందలి, పసరుమొగ్గలనఁగాఁ బరిపాకదశనందని మొగ్గలనుట. కోర్కి = కాంక్ష, పొలివోయి = పోయి, మునుపటిమొల్లలన్ = పూర్వపు మొల్లపూవులందే, మూఁగునవియున్ = క్రమ్ముకనవియు, అనఁగాఁ దుమ్మెదలు = కలిగొట్టు మొగ్గలకడకు మరందముం గ్రోల నేఁగెననియు, నవి యిప్పటికి వికసింపక పసరుఁ గ్రకుకనవగుటంజేసి మగిడి తాము మున్నెచ్చట మరందముంగ్రోలినవో యామొల్ల పూవులనే చేరెననియు భావము. అగుచున్, తేఁటికదుపులు = తుమ్మెదమందలు, ఆమనిన్ = వసంతకాలమున, చూపుదనుకన్ = దృష్టివ్యాపించునంతవఱకు, తామె, అగుచున్ = ఉండుచు, అమ్మరు నెలగోలుపొఁజులు = అమన్మథునియొక్క కోల్తలసేయు సేవలు, అనఁగా వీరాలాపముల తోడ ముందు నడచుసేనలనుట. అనఁగన్ = అనునట్లు, చూడ్కిపండువు = నేత్రోత్సవము, అగుచున్, ఎల్లచోటన్ = సర్వప్రదేశములందును, తోఁటయందున్ = ఆనందనారామమున, తలసూపెన్ = అగపడెను, ఎచట దృష్టినిడిన యచటఁ దుమ్మెద మందలేయుండుటంజేసియు, మఱియు దృష్టి వ్యాపించునంతవఱ కవియే కన్పట్టు చుండుటంజేసియు, వసంతునివరివారమును మన్మథసైన్యముగాఁ బేర్కొనుట కవి సంప్రదాయసిద్ధమగువిషయ మగుటంజేసియుఁ, దుమ్మెదదొమ్మిమూఁకలను మన్మథు నెలగోలుపొఁజులుగఁ గవి నిరూపించినవాఁడని గ్రహించునది. అలం. స్వభావోక్తి. పొఁజులనుచోట నుత్ప్రేక్ష.

క. నందప్రియనందనుఁ డా
నందన మఖిలర్తునందనం బయి నయనా
నంద మొనరింప నమరీ

బృందంబులు గొలువఁ జనుచుఁ బ్రియసతి కనియెన్. 52

టీ. నందప్రియనందనుఁడు = నందుని గారాబుకొమరుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆనందనము = ఆనందనారామము, అఖిలర్తునందనంబు = సమస్తర్తులచేతను సంతోష దాయకంబు, ఐ = అయి, షడ్రుతువు నవహావేశమున నానందదాయకంబగుచున్నదనుట. నయనానందము = నేత్రములకు సంతోషమును, ఒనరింపన్ = చేయఁగా, అమరీ బృందంబులు = దేవవధూటీసమూహములు, కొలువన్ = సేవింపఁగా, చనుచున్ = పోవుచు, ప్రియసతికిన్ = ప్రేయసికి సత్యభామకు, అనియెన్, సత్యభామనుగూర్చి పల్కె ననుట. అలం. వృత్త్యనుప్రాసము. సుకరప్రాసము.

చ. సరసిజనేత్ర! చూచితె వసంతుఁడు నీవనవాటికారమా
తరుణియుఁ బాణిపీడనవిధానసమయంబునఁ గేలుదోయి నొం
డొరుపయి సమ్మదంబు లిగురొత్తఁగ మాటికిఁ జల్లు సేసఁబ్రా
ల్నెరసె ననంగ వ్రాలెఁ గుహళీవిగళన్నవకోరకావళుల్. 53

టీ. వసంతుఁడున్, ఈవనవాటికారమాతరుణియున్ = ఈనందనవన శ్రీయను యువతియును, ఈనందనవనప్రదేశపుశోభయను వనిత యనుట. పాణిపీడన విధానమయంబునన్ = పాణిగ్రహణవిధానకాలమున, పెండ్లి జరుగుసమయమున ననుట. కేలుదోయిన్ = రెండుచేతులతోడను, ఒండొరుపయిన్ = ఒకరిమీఁద నొకరు, సమ్మదంబులు = సంతసము, ఇగురొత్తఁగన్ = మొలకెత్తఁగా, మాటికిన్ = వేమఱు, చల్లు = చలుకొన్న, సేసఁబ్రాలు = శుభాక్షతలు, నెరసెన్ = వ్యాపించెను, అనంగన్ = అనునట్లుగా, కుహళీ...వళుల్ - కుహళీ = పోఁకపొత్తులనుండి, విగళత్ = జాఱిన, నవ = క్రొత్తవైన, కోరక = మొగ్గలయొక్క, ఆవళుల్ = పంక్తులు, వ్రాలెన్ = క్రిందఁబడెను. సరసిజనేత్ర = తమ్మికంటీ!, చూచితె = కనుఁగొంటివే !

భా. పోఁకపొత్తులనుండి నేలఁజాఱిన నూతనకోరికములు, నందవనశ్రీవసంతుల కల్యాణకాలమున నానూతనదంపతు లొండొరులపైఁ బోసికొనినట్టియు, నేలఁబడి వ్యాపించినట్టియు శుభాక్షతలంబోలి యొప్పెనని భావము.

విశే. పూగుత్తులనుండి పూఁచిననుమములు జాఱును గాని నూతనకోరకములు జాఱవు గానఁ, గుహాళీశబ్దమునకుఁ బోఁకపొత్తని యర్థముచెప్పుటయే యుచితమని తోఁచెడి. మఱియు నిందు వసంతతరుణీశబ్దసారస్యము ననుసరించి యువతీవివాహమే క్షత్త్రియోచితపద్ధతిని నిరూపితమయ్యెనని యూహింపఁదగును. ఇదిమొదలు 57-వ పద్యమువఱకును శ్రీకృష్ణుని సరసోక్తులు వర్ణితములు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. చిలుకలు వాఁడిచంచువులఁ జించినచో లవలీదళంబులన్
ఫలరసరేఖ లంటి కనుపట్టెడుఁ జూడుము చైత్రుఁ డీళతా
లలనలగండదర్పణతలంబులఁ గుంకుమపత్త్రభంగముల్
చెలువుగ వ్రాసెనో యన నలిప్రకరాద్వయవాదికైశికా ! 54

టీ. అలిప్రకర .కైశికా - అలిప్రకర = తుమ్మెదగుంపుతో, అద్వయ = అభేదమును, వాది = పలుకునట్టి, కైశికా = కొప్పుగలదాన, లవలీదళంబులన్ = లవలీపత్రములందు, చిలుకలు, వాఁడిచంచువులన్ = సూదిముక్కులతో, చించినచోన్ = చీల్చిన చోటులందు, లేక, చీల్చునపుడనియు నర్థము చెప్పనొప్పును. ఫలరసరేఖలు = పండ్లరసము యొక్క చిహ్నాలు, అంటి = అంటుకొని, చైత్రుఁడు = వసంతుఁడు, ఈలతాలలనలగండ దర్పణ తలంబులన్ = ఈతీవలను విలాసినుల యుద్దములవంటి చెక్కిళ్లతావులందు, కుంకుమ పత్రభంగముల్ = కుంకుమచే రచితమైన మకరికాదిపత్రరచనలను, చెలువుగన్ = అందముగ, వ్రాసెనో = దిద్దెనో అనన్ = అనునట్లుగా, కనుపట్టెడున్ = అగపడెడి, చూడుము = తిలకింపుము.

భా. చిలుకలు పండ్లను మొదట ముక్కులతోఁ జిదిమి పిదపఁ దద్రసయుక్తమైన ముక్కులతో లవలీదళములం జీల్పఁగా, నాదళములం దాముక్కులందంటియున్న ఫల రస మంటెననియు, నట్లు దళములనంటి నిల్చిన ఫలరసరేఖలు వసంతుఁడు లతావనితల చెక్కిళ్లనువ్రాసిన కుంకుమపత్రరచనలవలె నున్నవనియు భావము. చిలుకలు ఫలములను ముక్కుతోఁ బొడువఁగా వానినుండి చిప్పిలిజాఱివరస మాఫలవృక్షముల నల్లుకొనియున్న లవలీలతలయాకులపైఁ బడియుండెననియు, నవి వసంతుఁడు లతాలలనల చెక్కిళులనొనర్చిన కుంకుమపత్రరచనలవలె మించననియైనను భావము చెప్పనొప్పను. లవలీదళములను ఫలరస మంటియుండుముక్కుతోఁ జిలుకలు పొడిచిన కతన ఫలరసచిహ్నము లేర్పడెననుటకన్న లతలు చెట్టుల కల్లికొని యుండుట సహజమగు టంజేసియుఁ, బండ్లకు బిల వేర్పడినఁ దద్రసము చిప్పిలి జాఱుట నైజమగుటంజేసియు, ఫలరసము లవలీపల్లవముల జాఱి యంటెననుటయే యుచితమని తోఁచెడి. ఊరకె లవలీపల్లవచ్ఛేదన మంగీకరింపనేల?

వ్యా-విశే. లవలీపల్లవములు తెల్లగాఁదళతళలాడుచుండునని వర్ణించుటయు వానిని వనితాగండదేశముల కుపమానములుగఁబేర్కొనుటయుఁ గవులసంప్రదాయమై యున్నది. "లవలీపల్లవపాండురంబులగుగ ల్లక్షోణులన్" అని పాండురంగమాహాత్మ్యము. లవలీ పల్లవములు తెల్లనివిగావుననే దర్పణములవంటిచెక్కిళులకు సమానములుగాఁ గల్గినవని గ్రహించునది. పరికింపఁగా లవలీపల్లవములనఁగాఁ దములపుటాకులని విశదమగుచున్నది. అందుఁ బండుతములపుటాకు లిచ్చో గ్రహింపనగును. అలం. "గండదర్పణములు లతాలలనలు" అనుచో రూపకము. లవలీపల్లవములందలి ఫలరసములఁ గుంకుమమకరికాపత్రరచనలఁగా నూహించుటంజేసి యుత్ప్రేక్ష.

ఉ. పాదపనూతనాంబుధరపంక్తివిముక్తమరందవర్షసం

పాదితశక్రగోపములభావము నందుచు నోయదృష్టసిం
హోదరసన్నివేశ ! కడు నొప్పెడు దాడిమబీజముల్మదో
న్మాదితరాజకీరవదనత్రుటితోరుఫలచ్యుతంబులై. 55

టీ. ఓయదృష్ట సింహోదరసన్నివేశ = ఓకానరానిసింహమధ్యముంబోలు నడుము కూర్పుగల సత్యభామ, మదోన్మాది.....చ్యుతంబులై - మద = మదముచే, ఉన్మాదిత = మత్తిలిన, రాజకీర = చిలుకమిన్నలయొక్క, వదన = నోళ్లచేత, త్రుటిత = త్రుంపఁబడిన, ఉరు = గొప్పవైన, ఫల = పండ్లనుండి, చ్యుతంబులై = జాఱినవై, దాడిమ బీజముల్ = దానిమ్మగింజలు, పాదప....భావమున్ - పాదప = వృక్షములనెడు, నూత నాంబుధరపంక్తి = క్రొత్తమేఘములచాలునుండి, విముక్త = విడువఁబడిన, మరందవర్ష = పూఁదేనెయనెడు వర్షముచే, సంపాదిత = సమకూర్చఁబడిన, శక్రగోపములభావమున్ = ఇంద్రగోపములను పురుగులధర్మమును, అనఁగా నారుద్రపురువుల విధము ననుట. అందుచున్ = పొందుచు, కడున్ = మిక్కిలి, ఒప్పెడున్ = ప్రకాశించెడు.

భా. మదించినరాచిలుకలు ముక్కులచే దాడిమఫలములఁ ద్రుంపఁగా వానినుండి జాఱిన యెఱ్ఱనిబీజములు వానకారునఁ దోఁచు నింద్రగోపముల పోలికనుంట నయ్యని వృక్షపంక్తియు జలదమాలికచేఁ గూర్పఁబడిన యింద్రగోపములేమో యన్నట్లుం డెనని భావము. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

క. తలిరాకుమెఱుఁగువాతెఱ
కలకంఠవిటుండు గముపఁగాఁ జూతలతా
లలన విదిర్చెను గంటివె
యలికంకణముఖరవిటపహస్తముల సతీ! 56

టీ. సతీ = ఓపతివ్రతా ! కలకంఠవిటుండు = కోకిలయనువిటుఁడు, తలిరాకు మెఱుఁగువాతెఱన్ = చిగురుటాకును ప్రకాశించుపెదవిని, కముపఁగాన్ = అక్రమింపఁ

గా, అనఁగాఁ గొఱుకఁగా ననుట. చూతలతాలలన = మామిడితీవనువిలాసిని, అలికంకణ ముఖర... హస్తములన్ - అలి = తుమ్మెదలనెడు, కంకణ = హస్తాభరణములచే, ముఖర = ధ్వనించుచున్న, విటప = శాఖలనెడు, హస్తములన్ = చేతులచే, విదిర్చెన్ = తొలఁగించెను.

భా. మామిడిచివురుందినఁ గోయిల వచ్చియు నళిఝంకారయుతములగు తచ్ఛాఖల చలనమునకు భయపడి మెసవుట మానిపోయెనని తాత్పర్యము. పైని వ్రాసిన విషయమును గవి, చివురునువాతెరగాను, నలులఁగంకణములుగాను, వానిధ్వనిని గంకణా రావముగాను, విటపముల హస్తములుగాను రూపించి, మామిడితీవకు స్త్రీత్వ మొసంగి స్త్రీనిజేసి, కోయిలను విటునిగానెన్ని దానికి పురుషత్వ మారోపించి పురుషుంజేసి, కోయిల చిగురునాక్రమించుటను భుజంగుఁడు పెదవి గఱచుటగా నెన్ని, తుమ్మెదరొదల నొవ్వశాఖాచలనమును గామిని గంకణధ్వనులెసంగుచేతులతోఁ బెదవిఁగఱచువానిఁ ద్రోయుటనుగాఁ బల్కి, నరనముగఁ గామినీకాముకవ్యాపారముగ మార్చి వర్ణించెను. ఇందు ముగ్ధావ్యాపారము ప్రకాశితము. వాయి+తెర = వాతెఱ అలం. రూపకము.

చ. తనుఁ గనుఁబ్రామి యొండొకలతం బతి వేఱొకతేఁటిబోఁటిపొ
త్తున విరిదేనె గ్రోలఁ గని తాలుచు సంపఁగితావివెల్లిలోఁ
గనలునఁ గూలఁబోవునలికామినిసాహస మేమి సెప్ప న
య్యనుఁగుఁబ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగినమానదరాళకుంతలా !

57

టీ అరాళకుంతలా = వక్రములగునలకములు గలదాన, సత్య! కుటిలాలకములు గల్గుట స్త్రీకొకవన్నెగాఁ గవులు వర్ణించుట నైజము. పతి = భర్తయైన పురుష భృంగము, తనున్, కనుఁబ్రామి = వంచించి, కనుమొఱఁగి యనుట. ఒండొకలతన్ = వేఱొకలతయందు, వేఱొకతేఁటిబోటి పొత్తునన్ = మఱొకభ్రమరాంగనయొక్క

స్నేహముతో, విరిచేసెన్ = పుష్పాసవమును, క్రోలన్ = త్రావుచుండఁగా, కని = చూచి, తూలుచున్ = వంతచేఁ దడబాటునందుచు, సంపఁగితావివెల్లిలోన్ = చంపకపరిమళప్రవాహమున, కనలునన్ = కోపముతో, కూలన్ = పడుటకు, పోవు = ఏగునట్టి, అలికామినిసాహసము = భ్రమరాంగనయొక్క సాహసమును, చెప్పన్ ఏమి = చెప్పుట కేమున్నది. అయ్యనుఁగుఁబ్రియుండున్ = ఆ వేఱొక భ్రమరిపొత్తునఁ దేనెఁద్రావు నాభ్రమరిభర్తయును, నెచ్చెలులున్ = చెలికత్తెలును, అఁగినన్ = అడ్డగించినను, మానదు = విడువదు

భా. ఒకపురుషభ్రమరము తనజాయను వీడి వేఱొకయాఁడుతుమ్మెదతోఁ బుష్ప మరందముం గ్రోలుచుండఁగా, నామగతుమ్మెదజాయ యాజాడంగాంచి మానక్రోధము లగ్గలముగాఁ దాజీవితముం ద్యజింపఁ జంపకగంధప్రవాహమునఁ బడఁబోవు చుండెననియు, దానిమగఁడగు కొదమతుమ్మెదయు, దానిచెలులును వలదని యెంత వారించినను నది యా యత్నమును విడువకుండెననియు భావము. చంపకగంధము సారంగప్రాణాపాయకరమనుట సహజము. తుమ్మెద లిచ్చోటచ్చోటనక ప్రాణముల మీఁదియాసనుగూడ వీడి సంచరించుచున్నవని ఫలితార్థము

విశే. శ్రీకృష్ణుఁ డీమూలముగ స్త్రీలకుఁ గలసాహసము, పట్టుదల మున్నగువానిని సత్యకు సూచించుచు, నీవును నిట్టిదానివే యనువంశమును నిపుణముగఁ దెలియఁబల్కెనని యెన్నునది. పారిజాతమును రుక్మిణికొసంగినకతమున సత్య శ్రీకృష్ణునిపై నలుకఁబూనుట యనుసత్యావృత్తాంత మిందు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకు సాకూతముగఁ దెలియఁజేసెనని గ్రహించునది.

ఇందు "గ్రోలఁ గని తూలుచు" అనుచో "గ్రోలఁగ నెదుర్పడి" అను పాఠాంతర మగపడు. అప్పుడు "క్రోలఁగన్ = త్రావఁగా, ఎదుర్పడి = ఎదురై" అని యర్థము చెప్పవలెను. అనఁగా భ్రమరి యెచటనుండియో వచ్చుచు నెదురై చూచెనని భావము.

చ. అనుచుఁ బ్రియాంసపీఠి నిజహస్తతలంబున నూఁది గల్పకా
వనిజదుకూలమార్జనల వంజులపుష్పమరందసేచనన్
దనదువిహారవైఖరికి నందనదేవత యాయితంబు నే
సినగతి నొప్పుదివ్యవనసీమ ముదంబున సంచరించుచున్. 58

టీ అనుచున్ = పల్కుచు, శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త ప్రియాంసపీఠిన్ = ప్రేయసి యొక్క విశాలమగుమూఁపును, నిజహస్తతలంబునన్ = తనచేతితో, ఊఁది = పట్టుకొని, అనఁగా మూఁపునఁ జేయిఁడియనుట. కల్పకావనిజదుకూలమార్జనలన్ - కల్పకావని = కల్పవృక్షములసమూహమునుండి, జ = పుట్టిన, దుకూల = పట్టుబట్టలచేనైన, మార్జనలన్ = తుడుచుటలచేతను, వంజులపుష్పమరందసేచనన్ - వంజులపుష్ప = అశోక కుసుమ ముల సంబంధమైన, మరంద = తేనెయొక్క, సేచనన్ = తడుపుటచేతను, తనదువిహార వైఖరిన్ = తన విహారపురీతికి, నందనదేవత = నందనవనదేవత, ఆయితంబు = సిద్ధము, చేసినగతిన్ = చేసిన రీతిగ, ఒప్పు = ఒప్పునట్టి, దివ్యవనసీమన్ = దేవవనతలమున. ముదంబునన్ = సంతోషముతో, సంచరించుచున్ = తిరుగుచు.

భా. కల్పకదుకూలములచేఁ దుడువఁబడి యశోకసుమమరందసేచనమున మించు నవ్వనము శ్రీకృష్ణవిహారమునకై తగురీతినందనవనదేవత సిద్దముచేసినట్లుండె ననియు, నందు సత్యాంసమును జేతితోనూఁది శ్రీకృష్ణుఁడు విహరించెననియు భావము. భుజముపైఁజేయి వైచి నడుచుట కూర్మిని సూచించునదియు శృంగారపురీవిని బ్రకటించు నదియు నగును.

శా. అర్చిష్మత్ప్రతిమప్రతాప! మహనీయత్యాగ! దైత్యాభియా
త్యర్చోద్యచ్చతురర్ణవాంతసకలజ్యాభోగ! జాగ్రద్యశ
శ్చర్చాసాంద్ర దిగంగనాంగ! మదనశ్యామాసహాయేంద్ర బా
వర్చస్స్నైనశరీరమోహితజగద్వామా! కళామానసా! 59

టీ. అర్చిష్మత్త్రిమప్రతాప = సూర్యునితో సాటియైన ప్రతాపముగలవాఁడ, మహ నీయత్యాగ = గొప్పయీవిగలవాఁడ, దైత్యాభియాతి... భోగ - దైత్యాభియాతి = రాక్షస శత్రువగు విష్ణునియొక్క, అర్చా = పూజచేత, ఉద్యత్ = సంభవించిన, చతురర్ణవాంత = నాలుగుసముద్రములు హద్దుగాఁగల్గిన, సకలజ్యా = సమస్తభూమియొక్క, భోగ = అనుభవముగలవాఁడ, జాగ్రత్.....దిగంగనాంగ - జాగ్రత్ = సర్వోత్కర్షనున్న, యశః = కీర్తియనెడు, చర్చా = మైపూఁతచే, సాంద్ర = దట్టములైన, దిగంగనాంగ = దిక్సతుల యవయవములుగలవాఁడ, మదన....జగద్వామా - మదన = మన్మథునియొక్కయు, శ్యామాసహాయ నిశాసహాయుఁడగుచంద్రునియొక్కయు, ఇంద్రభూ = ఇంద్రుని కొడుకగు జయంతునియొక్కయు, వర్చః = తేజస్సులకు, స్తేన = దొంగయైన, శరీర = శరీరముచే, మోహిత = మోహింపఁజేయఁబడిన, జగత్ = లోకమునందలి, వామా = వనితలుగలవాఁడ, కళామానసా = విద్యాయుతమైన మదిగలవాఁడ.

భా. కృష్ణరాయఁడు సూర్యతుల్యప్రతాపుఁడనియు, మహాదాతయనియు, విష్ణు పూజాధురంధరత్వమున సంప్రాప్తమైన రాజ్యవైభవము గలవాఁడనియు, దిగంతవ్యాప్త యశస్కుఁడనియుఁ, జంద్రకంతుజయంతులకన్నఁ జక్కనివాఁడగుట నాతనింజూచి స్త్రీ లెల్లరును మోహముం జెందుచుందురనియు భావము.

విశే. చతురర్ణవపరీతభూవలయమంతయు వశపడకున్నను వశపడునట్లు చెప్పుట యతిశయోక్తి. ప్రతాపవిషయమున సూర్యునితోఁబోల్చుట సామాన్యముగఁ గవిసంప్ర దాయమాట నిచ్చో 'అర్చష్మత్' పదమునుండి యగ్నియనునర్థ ముద్ధరింప వీలున్నను న ట్లొనర్పలేదు. అగ్నికాంతికి సూర్యుఁడేగదా కతము.

క. విదళితకాళింగమదా, స్పదసింధురకుంభరత్నశర్కరిలారా
దుదయగిరికొండవీటీ, పదవీస్థల ! మండలీకభాస్కరబిరుదా ! 60

టీ. విదళిత...పదవీస్థల - విదళిత = బ్రద్దలుచేయఁబడిన, కాళింగ = కళింగ దేశాధిపతి సంబంధమైన, మదాస్పద = మదమునకుఁ దావులైన, అనఁగా మదించిన వనుట. సింధుర = ఏనుఁగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలములందలి, రత్న = రత్నములచే, ఏనుఁగుకుంభముల బొంగువెదుల్లను మంచి ముత్తెము లుండుననుట కవి సంప్రదాయమగుట, నిచ్చో రత్నపదమునకు మంచిముత్తెములని యర్థము. మఱియు నవరత్నములలో మంచి ముత్తెమొకటియౌట రత్నపదవ్యవహార మనియర్థము. శర్కరిల = కఱకుటిసకగలదిగాఁ జేయఁబడిన, ఆరాత్ = సమీపమునందున్న, అనఁగాఁ బట్టణసమీపమున నున్నవనుట. ఉదయగిరి కొండవీటివదవీస్థల = 'ఉదయగిరి', 'కొండవీడు' అనువట్టణముల ప్రదేశములుగలవాఁడ, అనఁగాఁ గృష్ణరాయఁ డుదయగిరి కొండవీడుల ప్రాంతములఁ గళింగరాజపాలితములను నారాజులసంబంధమైన మదపు టేనుంగుల కుంభములంజీల్చి యందలి ముత్తెములచే నిసుకగలవానినిగాఁ జేసెనని భావము. యుద్ధభూములు పట్టణబాహ్యముల నుండుట సహజముగదా. మండలీక భాస్కరబిరుదా = 'మండలీకభాస్కర' అను బిరుదముగలవాఁడ.

వ్యా-విశే. సిద్ధసమాసమునఁ జొనుపుచు నందుఁ బట్టణనామమగు కొండవీడు పదము నౌపవిభక్తికముగాను 'కొండవీటీ' అనియీకారాన్త స్త్రీలింగశబ్దముగాను బ్రయోగించుట వింత. లేదా కొండవీటీశబ్దమే ప్రాతిపదిక మనవలెను.

పంచదామరము. -

మరుద్వృధాతటస్థశత్రుమండలీగళాంతర
క్షరన్నవాసృగాపగాభిసారికాదృతాంబుధీ!
మరుత్పతిస్వరుక్షతిక్రమత్రుటత్కుభృద్వర
స్ఫురద్ధ్వనిప్రవృద్ధయుద్ధపుంఖితానకార్భటీ! 61

టీ. మరుద్వృధా....అంబుధీ - మరుద్వృధా = కావేరియొక్క, తటస్థ = తీరమందున్న, శత్రుమండలీ = శత్రుసమూహముయొక్క, గళాంతర = కంఠమధ్యము నుండి, క్షరత్ = కారుచున్న, నవాసృన్ = క్రొత్తనెత్తురనెడు, ఆపగా = నదీరూపమైన, అభిసారికా = కాంతునిబొందఁబోవు స్త్రీలచే, అదృత = ఆదరింపఁబడిన, సంతోష పెట్టఁబడినవాఁడనుట. అంబుధీ = సముద్రుఁడుగలవాఁడ, మరుత్పతి....ఆనకార్భటీ - మరుత్పతి = దేవేంద్రుని యొక్క, స్వరు = వజ్రాయుధసంబంధమైన, క్షతి = దెబ్బలచే, క్రమ = క్రమముగా, అనఁగా నొకటితరువాత నొకటి యనుట. త్రుటత్ = నేలఁగూలుచున్న కుభృద్వర = పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క, స్ఫురత్ = ప్రకాశమానమగు, అనఁగా వెలికి వెడలినదనుట. ధ్వని = చప్పుడువలె, ప్రవృద్ధ = అతిశయించిన, యుద్ధ = యుద్ధమునకు సంబంధించిన, పుంఖితానక = సక్రమముగా నొప్పునట్టి భేరీవిశేషములయొక్క, ఆర్భటీ = మ్రోఁతలుగలవాఁడ.

భా. కృష్ణరాయఁడు గావేరీతీరస్థశత్రుసమూహముం గూర్చి వారి క్రొన్నెత్తురు టేరులచే సముద్రు నుప్పొంగించెననియు, వజ్రాయుధహతిచే గుబాలున నేలంగూలు పర్వతముల యారావములవలె నాతని జయభేరీధ్వను లెసఁగెననియు భావము.

విశే. సముద్రుఁడు నదీపతియౌట నతనిం గాంతునిగాను, వానిం జెందఁ బోవు రక్తనదుల నభిసారికలగాను గవి పేర్కొనుట యుచితమనఁదగును. ఇది పంచచామర మనువృత్తము. దీని కొకపాదమునకు, జ. ర. జ. ర. జ. గ. అనుగణము లుండును. దశ మాక్షరము యతిస్థానమ. ఇట్లే తక్కుంగలపాదము లుండును. దీనినడకగూడ వర్ణ్యమగు భేరీధ్వనిచే యనుకరించుచున్నది.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామధేయప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరంణంబను మహా ప్రబంధంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

చతుర్థాశ్వాసము

వేంకటగిరివల్లభ
సేవాపరతంత్రహృదయ! చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక! కవితా
ప్రావీణ్యఫణీశ ! కృష్ణరాయమహీశా! 1

టీ. శ్రీవేంకట....హృదయ-శ్రీవేంకటగిరివల్లభ = శ్రీవేంకటాచలేశునియొక్క, సేవా = అర్చనయందు, పరతంత్ర = ఆసక్తమైన, హృదయ = మనస్సుగలవాఁడ చిన్నమదేవీజీవితనాయక = చిన్నమదేవీ ప్రాణేశ్వరుఁడా, కవితాప్రావీణ్యఫణీశ = కవిత్వ నైపుణి విషయమున శేషుని బోలువాఁడ, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయభూమీశ.

భా. కృష్ణరాయఁడు తిరుమలేశుండగు వేంకటేశ్వరుని గొల్చుటయందే మిగుల నాసక్తిగలవాఁడనియుఁ, జిన్నమదేవికిఁ బ్రియుఁడనియుఁ, గవిత్వ నైపుణిని శేషు ననుకరించువాఁడనియు భావము. కృష్ణరాయని కవితానైపుణి యిందుఁ బ్రకాశితము.

:: పారిజాతము ::

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కిట్లను నమ్మౌనివల్లభుండు
వనవిహారంబు సలుపుచు వచ్చి వచ్చి
పారిజాతంబు గాంచి సంభ్రమ మెలర్ప. 2

టీ. అవధరింపుము, జనమేజయక్షితీశవరునకున్. అమ్మౌనివల్లభుండు = ఆమునిశ్రేష్ఠుఁడు, ఇట్లనున్ = ఇట్లనెను, వనవిహారంబు, సలుపుచున్ = చేయుచు, వచ్చివచ్చి, కొంత దవ్వు వచ్చియనుట. కృష్ణుఁడు కర్త. పారిజాతంబున్ = పారిజాత వృక్షమును, కాంచి = చూచి, సంభ్రమము = త్వర, ఎలర్పన్ = అతిశయింపఁగా,

ముందటిపద్యముతో నన్వయము. శ్రీకృష్ణునికర్తవ్యాభినివేశ మీసందర్భమునఁ గని తెల్లముగావింప నెంచినవాఁడుగానఁ బ్రారంభముననే సంభ్రమ మెలర్పనని బీజమును నాటినాఁడు.

మ. అమరారాతివిఘాతి సత్యఁ గని కాంతాఁ చూచితే పారిజా
తము భూమీరుహచక్రవర్తి త్రిజగత్సంపూజ్యసౌరభ్యకీ
ర్తి మరుల్లోక మలంకరించునది గౌరీనాథు జూటస్థలం
బు మృగాంకుండు రమామనోరమునురంబుంగౌస్తుభంబుంబలెన్. 3

టీ. అమరారాతివిఘాతి = రాక్షసహంతయగు శ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యన్ = సత్యభామను, కని = చూచి, కాంతా ! భూమీరుహచక్రవర్తి = వృక్షరాజమైనదియు, త్రిజగత్ సంపూజ్యసౌరభ్యకీర్తి = ముల్లోకములచేతను నర్చింపఁదగిన పరిమళమను యశము గలదియు, గౌరీనాథుజూటస్థలంబున్ = శివుని మౌళిభాగమును, మృగాంకుండున్ = చంద్రుఁడును, రమామనోరమునురంబున్ = విష్ణువక్షస్థలంబును, కౌస్తుబంబుం బలెన్ = కౌస్తుభమాణిక్యమువలెను, మరుల్లోకమున్ = స్వర్గమును, అలంకరించునది = విభూషించునది, పారిజాతమున్ = పారిజాతవృక్షమును, చూచితే = చూచితివా?

ఇందలి 'కని' అను నసమాపకక్రియకు 11-వ పద్యమునందలి 'నావుడున్' అను దానితో నన్వయము.

భా. కౌస్తుభము విష్ణువక్షస్థలము నలంకరించుపగిదిని జంద్రుండు శంకరుని మౌళిభాగమును విభూషించువిధమున స్వర్లోకము నలంకరించునదియు, ముల్లోకముల వారిచేఁ గీర్త్యమగు పరిమళమను కీర్తిగలదియు, వృక్షములలోనెల్ల నుత్తమమైనదియుఁ గల్పనగమని భావము.

విశే. ఇందుఁ బారిజాతమునకు నిల్పఁబడినవిశేషణములు తద్ఘనతను వెల్లడింప సమర్థములై సత్యభామకుఁ దద్విషయకాభిలాష నతిశయింపఁజేయుచున్నవి.

ఇది మొదలుకొని 11-వ పద్యమువఱకుఁగల శ్రీకృష్ణసంభాషణ మిట్లే పారిజాతవృక్ష మహిమాప్రకాశకమై సత్యకుఁ దద్విషయమగుకోర్కి నతిశయింపఁజేయునదై తచ్ఛీల ప్రకాశనబీజభూతమై యొప్పుచున్నది.

వ్యా-విశే. కౌస్తుభంబుంబలెన్. ఇది సమస్తపదము. 'ఉపమేయము ప్రథమాంతమగునపుడు బలె పరంబగుచో నామతచ్ఛబ్దార్థములకుఁ బ్రథమ యగు' అను ప్రౌఢవ్యాకరణసూత్రము ననుసరించి బలెపరముగా నామమగుకౌస్తుభమునకుఁ బ్రథమ వచ్చె. పిదప "ప్రథమాంతములమీఁద పోలెబలెపోనిశబ్దములు ద్రుతపూర్వ కంబులు విభాషనగు" అను సూత్రమునుంచి 'బలె' అనుదానికి పూర్వము 'ను' కల్గి తరువాత ద్రుతకార్యము బిందువురాఁ బైరూపము సిద్ధించె. అలం. ఉపమ.

క. తరుణీ! యీతరుశాఖాం, తరలోలదుకూలమారుతము లింద్రాణీ
పరివారవారసతులకుఁ, బరువపువిరికోఁతఁ బొడముబడలిక నడఁచున్.

టీ. తరుణీ = యువతీ! ఈతరు...మారుతములు - ఈతరు = పారిజాతము యొక్క, శాఖాంతర = కొమ్మలనడుమను, లోల = కదలుచున్న, దుకూల = పట్టు బట్టలచేనైన, మారుతములు = గాలులు, ఇంద్రాణీపరివారవారసతులకున్ = శచీదేవి యొక్క పరిచారికలగు దేవ వేశ్యలకు, పరువపువిరికోఁతన్ = వికసించిన పూవులను గోయుటచే, పొడము = పుట్టిన, బడలికన్ = ఆయాసమును, అడఁచున్ = పోఁ గొట్టును.

విశే. 'ఏషాం పల్లవమంశుకాని' అని శక్తిభద్రుని యాశ్చర్యచూడామణి శ్లోక పాదము ననుసరించి కల్పకపల్లవములే దుకూలములని యెన్నవలసియున్నది. ఇందలి 'ఈ తరుశాఖా' అను సమాసమునందు మొదటఁగల 'ఈ' శబ్దము మారుత పదమునకు విశేషణమని గ్రహింపవలయును. అట్లైనచో నిం దేకదేశాన్వయమునకుఁ దావు గలుగదు.

ఉ. మానిని! దీనిరత్నకుసుమస్తబకమ్ములకాంతిఁ గమ్మఁబూఁ
దేనియ యంచుఁ గ్రోలఁ జనుదెంచినయాయెలదేఁటిదాఁటు లో
నూనినడప్పి మూఁగఁబడి యున్నతచంచలచంచుకోటిచే
నానెడుఁ జూడు మందగరుదంచలఝుంకృతు లుల్లసిల్లఁగన్. 5

టీ. మానిని = ఓ మానవతీ! ఇది సాభిప్రాయము. దీనిరత్నకుసుమస్తబకమ్ముల కాంతిన్ = ఈ కల్పకవృక్షసంబంధమైన మాణిక్యపుష్పగుచ్ఛముల ప్రభను, కమ్మబూఁదేనియ = కమ్మనిమకరందము, అంచున్ = తలంచుచు, క్రోలన్ = త్రాగుటకు, చనుదెంచిన = వచ్చిన, ఆయెలదేఁటిదాఁటు = ఆ లేఁదేంట్ల సమూహము, లోన్ = లోపల, ఊనిన = పుట్టియున్న, డప్పిన్ = దప్పిచే (తృషచేనని యర్థము), మూఁగఁబడి, ఉన్నత....కోటిచేన్ - ఉన్నత = దీర్ఘమైన, చంచల = కదలుచున్న, చంచు = ముక్కులయొక్క, కోటిచేన్ = కొనలచేత, మంద....ఝుంకృతులు - మంద = మెల్లనైన, గరుదంచలఝుంకృతులు = ఱెక్కల కొసలయొక్క ఝుంకారధ్వనులు, ఉల్లసిల్లఁగన్ = ప్రకాశితముగాఁగ, ఆనెడున్ = తాగును, చూడు = చూడుము.

భా. ఎలదేఁటిగుమి కల్పవృక్షరత్నపుష్పగుచ్ఛకాంతింగాంచి కమ్మని మరందమను భ్రాంతిని దృషతో దానింగ్రోల నేతెంచి యల్లనల్లన ఱెక్కలాడించుచుఁ జంచుకోటిచే నానుచున్న వదె కాంచుమని భావము.

విశే. విశేషణముల నిగాగమమునకు బిందువును సున్నసోఁకునఁ బరుషము సరళము నయ్యెను. కమ్మఁబూఁదేనె. అలం. భ్రాంతిమత్తు.

క. ఈతరుశాఖల వ్రేలెడు, మేతొడవులకాంతిలోన మెలఁగెడుపక్షి
వ్రాతము నెఱుఁగరు నిర్జర, కాతరలోచనలు పలుకఁగా వినకున్నన్.

టీ. ఈతరుశాఖలన్ = ఈచెట్టుకొమ్మలందు. వ్రేలెడు = వ్రేలాడునట్టి, మేతొడవుల కాంతిలోనన్ = శరీరాలంకారముల కాంతిలో, మెలఁగెడు = సంచరించునట్టి,

పక్షివ్రాతమున్ = పక్షుల సమూహమును, నిర్జరకాతరలోచనలు = దేవతాస్త్రీలు, (కాతరలోచన = భీతనేత్ర), పలుకఁగాన్ = శబ్దమొనర్పఁగాన్, వినకున్నన్ = వినక పాయినచో. ఎఱుంగరు = తెలిసికొనఁజాలరు.

భా. కల్పవృక్షశాఖలందు శరీరాభరణములు గలవనియు, నందునివసించు పక్షులును వానిపోల్కి కలిగియేయుండుటంజేసి యివి యాభరణము లియ్యవి పక్షులనిపోల్చుకొనుటకు వీలులేకపోయెననియు, నైనను బక్షులు కలకలధ్వనులు గల్గియుంటంజేసి దేవతాస్త్రీలు మైతొడపులను తెలిసికొనఁజాలిరనియు భావము.

క. తనపాదుజలములోనం, గనుపట్టెడునీడ నీనగము విలసిల్లున్
మనకన్న మున్న తా మే, దినికిం డిగి యేగుచున్న తెఱఁగునఁ దరుణీ!

టీ. తరుణీ = యువతీ! తన పాదుజలములోనన్ = తనయొక్క యాలవాలమునందలి నీటిలో, కనుపట్టెడు = అగపడునట్టి, నీడన్ = ప్రతిబింబముచే, ఈనగము = ఈకల్పకము, మనకన్నమున్న = మనకన్నముందుగానే, తాను, మేదినికిన్ = భూమికి, డిగి = దిగి, ఏగుచున్న తెఱఁగునన్ = పోవుచుండు విధమున, విలసిల్లున్ = ప్రకాశించుచున్నది.

భా. ఆలవాలోదకమునఁ బ్రతిఫలించిన కల్పవృక్షాకారము సత్యా శ్రీకృష్ణుల కన్న ముందుగానే కల్పకము భువికిఁ బోవుచున్న ట్లున్నదని భావము.

విశే. కల్పకము భువికిఁ గొనిపోవుట తప్పదనువంశమును సత్యకు సూచించి యుబ్బుఁ గల్గించుటకును, నామెకుఁ దద్గ్రహణవిషయమున సంభ్రమాతిశయమును బుట్టించుటకును నిట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రసంగించె ననఁదగును.

ఉ. వారణరాజయాన! సురవల్లభుఁ డాశచి నంకపీఠముం
జేరిచి సోగవెంట్రుకలఁ జిక్కులు వాపి వియన్నదీనవాం

భోరుహనాళసూత్రములఁ బొందుగ దీనిలతాంతము ల్సరు
ల్గా రచియించి నించుఁ గుతుకంబున వీఁగుమెఱుంగుఁగ్రొవ్వెదన్. 8

టీ. వారణరాజయాన = గజరాజగమన, (సత్య) సురవల్లభుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఆశచిన్ = ఆశచీదేవిని, అంకపీఠమునన్ = ఊరుదేశమును, చేరిచి = పొందించి, సొగవెంద్రుకలన్ = పెన్నెఱులందైన, చిక్కులు = మెలికలు, పాపి = పోఁగొట్టి, వియన్నదీనవాంభోరుహ నాళసూత్రములన్ = మిన్నేటిక్రొత్త తమికాడలదారములందు, పొందుగన్ = ఒప్పునట్లుగా, దీనిలతాంతముల్ = ఈకల్పవృక్షపుష్పములు, సరుల్ = దండలు, కాన్ = అగునట్లు, రచియించి = చేసి, (దండలను గ్రుచ్చి) కుతుకంబునన్ = సంతోషముతో, వీఁగుమెఱుంగుఁగ్రొవ్వెదన్ = గొప్పదై తళతళలాడుకొప్పునందు, నించున్ = నింపును. (ముడుచుననుట).

విశే. ఇట్టిభాగ్యము నీ కెపుడు గల్గునో యని సత్యను శ్రీకృష్ణుఁ డువ్విళులూరింప నిట్లు ప్రసంగించెనని గ్రహించునది.

మ. విను మింతు ల్తిలకంబుఁ జంపకముఁ గ్రోవిన్సిందువారంబుఁ బ్రేం
కనమున్మామిడి గోఁగుఁ బొన్నఁ బొగడం గంకేళి నూహించి క
న్గొన మోమెత్తఁగఁ గౌఁగిలించుకొన మూర్కొఁబాడఁజేనంట బ
ల్క నగం గల్లుమియంగఁ దన్న ననుచుం గల్గాగమాయావిరుల్. 9

టీ. ఇంతుల్ = స్త్రీలు, తిలకంబున్ = చంపకమున్ = సంపెఁగను, క్రోవిన్, సిందువారంబున్, ప్రేంకనమున్, మామిడిన్, గోఁగున్, పొన్నన్, పొగడన్, కంకేళిన్, ఈచెట్లులను, ఊహించి = మదిం దలంచికొని, క్రమముగా, కన్గొనన్ = చూడఁగా. మోమెత్తఁగన్ =మొగమెత్తఁగా, కౌఁగిలించికొనన్ = ఆశ్లేషింపఁగా, మూర్కొన్ = అఘ్రాణింపఁగా, పాడన్ = గానముసేయఁగా, చేనంటన్ = చేతితోఁ దాఁకఁగా, పల్కన్ = మాటాడఁగా, నగన్ = నవ్వఁగా, కల్లు+ఉమియంగన్ = కల్లునుమ్మఁగా, తన్నన్

= కాలిచేఁ దన్నఁగా. కల్పాగము = కల్పవృక్షము. ఆయావిరుల్ = (వారుదేని నూహించి పైఁజెప్పినరీతిని దోహద మాచరించెరో) యావృక్షసుమములను. ననుచున్ = పుష్పించును

విశే. ఇందుఁ గ్రమము ననుసరించి వృక్షవాచకశబ్దముల నొక్కొక్క యసమాపక క్రియతో సంబంధింపఁజేసి యన్వయము నరయునది. కాఁగా, తిలక వృక్షమునకు వీక్షణము. సంపెఁగకు ముఖరాగము. గొరంటకాలింగనము, సిందు వారమునకు ముఖానిలము, ప్రేంకనమునకు గానము. మామిడికిఁ గరస్పర్శము. కర్ణికారమునకు సల్లాపము, పొన్నకు నవ్వు, పొగడకు ముఖార్పితమద్యము. అశోకము నకుఁ జరణతాడనమును దోహద విశేషములని తెలియుచున్నది. ఆయావృక్షము లాయాయాసమయములందే పుష్పించుట ఫలించుట కలదు. కాలముకాని కాలమునఁ బుష్పింపవలెను. ఫలింపవలెనన్న పైనిచెప్పిన దోహదముల నాదరింప వలెనని తాత్పర్యము. ఈదోహదవిశేషములు స్త్రీకృతములే గావలెనని యందురు. కల్పవృక్షము తక్కినచెట్లవలెఁగాక యేవృక్షమును మదిఁ దలంచి దోహద మొనర్తురో యావృక్షములసుమములఁ దలఁచిన క్షణముననే ప్రసాదించునని గ్రహించునది. అనఁగా నన్నివృక్షములరూపమును దానే దాల్చి యాయాసుమముల నుద్భవింపఁజేయునని యెన్నునది. అలం. యథాసంఖ్యము.

చ. కనఁ దిలకంబుఁ గేసరముఁ గల్లుమియన్రహిఁ బాడఁ బ్రేంకనం
బు నిమురఁ మావి నవ్వ సురపొన్న ముఖాంబుజ మెత్తఁ జంపకం
బు నెఱగవుంగిలం గొరవి మూర్కొన వావిలి దన్న వంజుళం
బు నుడువ గేఁగునై తరుణి! పూచు సురద్రుమ మిన్నిపువ్వులన్. 10

టి. కనన్ = చూడఁగా. తిలకంబున్ = తిలకవృక్షమును, కల్లు = మద్యము, ఉమియన్ = ఉమ్మఁగా. కేసరమున్ = పొగడచెట్టును, రహిన్ = మధురముగా, పాడన్ = గానముసేయఁగా. ప్రేంకనంబున్ = ప్రియాళువృక్షమును, నిమురన్ =

కరస్పర్శనము చేయఁగా. మావిన్ = మామిడియు. నవ్వన్ = హసింపఁగా. సురపొన్న = సురపొన్న చెట్టును. ముఖాంబుజము = మోముఁదామర. ఎత్తన్ = ఎత్తఁగా. అనఁగా ముఖరాగ ప్రసారమున ననుట. చంపకంబున్ = సంపెఁగచెట్టును. నెఱన్ = పూర్ణముగా, కవుంగిలన్ = ఆలింగనము చేయఁగా. కొరవి = గోరంటయును, మూర్కొనన్ = ఆఘ్రాణింపఁగా. వావిలి. తన్నన్ = పాదాహతియొనర్ప. వంజులంబున్ = అశోకమును. నుడువన్ = మాటలాడఁగా. గోఁగును. ఐ = అయి. అనఁగా మీఁదనుడివిన చొప్పున దోహదమొనర్ప. నాయా దోహదవిశేషముల కనురూపముగ నాయా చెట్టులు తానేయై యనుట. తరుణీ = యువతి. సురద్రుమము = కల్పవృక్షము, ఇన్నిపువ్వులన్ = ఇన్ని చెట్టులపూవులను. పూచున్ = పుష్పించును.

విశే. పూర్వపద్యమున నాయావృక్షములం దలంచి దోహదమొనర్చిన నాయా వృక్షసుమములను గల్పాగ మొసంగునని వర్ణితమయ్యెననియు. నిందు నాయా వృక్షముల మదిం దలంపకయే యాయావృక్షములకు సంబంధించిన దోహదములను మాత్ర మొనర్చుటకతనఁ గల్పవృక్ష మాయావృక్షసుమములఁ బ్రసాదించునని వర్ణిత మయ్యెననియు గ్రహించునది. పూర్వపద్యమున నుక్తములైన దోహదవిశేషములే యిందుఁ బేర్కొనఁబడినవి.

ఉ. నావుడు సత్యభామ నిజనాథున కిట్లను నేల తామసం
బీవిబుధాధినాయకమహీరుహముం బెకలించి లోకసం
భావిత మైననీపలుకుఁ బంతము నెల్ల మదీయగేహ కే
ళీవనవాటి వేడుక దలిర్పఁగ నిల్పుము జీవితేశ్వరా ! 11

టీ. నావుడున్ = అనఁగానే, శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త. సత్యభామ, నిజనాథునకున్ = తనపతికి, ఇట్లు, అనున్ = అనెను. జీవితేశ్వరా = ప్రాణేశ్వరా ! తామసంబు = ఆలస్యము. ఎల = ఎందులకు? ఈవిబుధాధినాయక మహీరుహమున్ = ఈ దేవేంద్రుని చెట్టును. కల్పవృక్షముననుట. పెకలించి = పెల్లగించి, లోకసంబావితమైన

= లోకపూజ్యమైన నీపలుకును = నీమాటను. పంతమును. శపథమును. ప్రతిజ్ఞయనుట. చెల్లన్ = సాగఁగా. మదీయకేళీవనవాటిన్ = నాక్రీడావనప్రదేశమున. వేడుక = సంతసము. తలిర్పఁగన్ = ఒప్పునట్లు. నిల్పుము = స్థాపింపుము.

విశే. "నీపలుకును లోకులు గౌరవింతురు. కాన నిపుడు నీ వాడినమాట దథ్యముగాఁ జేసికొని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యసంధుఁడనుమాట నిల్పఁబెట్టుకొనుము. మఱియు నీమూలమునఁ గృతకృత్యుఁడవై సత్యప్రతిజ్ఞుఁడవు గమ్ము" అని సత్యభామ శ్రీకృష్ణునుత్సుకుంజేయ నిట్లు ప్రసంగించెను. శ్రీకృష్ణుఁడామె శీలమును గనుఁగొన నాడిన పూర్వ పద్యములందలిమాటలు వెనువెంటనే యామె త్వరపాటుగల స్వభావమును వలచినదానిని సాధించువిషయమున నామెకుఁగలపట్టుదలను బ్రకటింప సమర్థములయ్యె. మఱియు నామె యీకృత్యమును నెఱవేర్పనపుడు నీపలుకు లోకసంభావితము గాఁజాలదనియు నీవకృతప్రతిజ్ఞుఁడ వనుదూఱుకుఁ దాపల మగుదువనియుఁగూడ సూచించుచు. నిర్బంధించి యాతనిచేఁ దనపనిని జక్కఁబెట్టించికొన యత్నించెననియుఁ దోఁచెడును.

మ. అనినం గైటభదైత్యవైరి దరహాసాంకూరము ల్మోవిపై
మొనయం గొండొక నిల్చి యివ్వనమున న్మోదంబుతో నిర్జరీ
జనము ల్గొల్వఁగఁ గ్రీడ సల్పి భవదిష్టం బేను గావింతు నం
గన ! యంచాతరురత్నగుచ్ఛ మిడియెం గర్ణావతంసంబుగన్. 12

టీ. అనినన్ = అనఁగా. సత్యకర్త. కైటభదైత్యవైరి = కైటభాసురశత్రువగు శ్రీకృష్ణుఁడు. దరహాసాంకూరముల్ = చిఱునగవు మొలకలు. మోవిపైన్ = అధరముపై. మొనయన్ = వ్యాపింపఁగా. కొండొక = కొంచెముసేపు. నిల్చి. అంగన = కాంతా ! ఇవ్వనమునన్ = ఈయారామమున. మోదంబుతో = సంతోషముతో. నిర్జరీజనముల్ = దేవతాస్త్రీలు. కొల్వఁగన్ = సేవింపఁగా. క్రీడ. సల్పి = చేసి. భవదిష్టంబు = నీకోర్కిని. ఏను. కావింతున్ = ఒనర్తును. అంచున్. ఆతరురత్న

గుచ్ఛము = అకల్పకరత్న పుష్పస్తబకమును. కర్ణావతంసంబుగన్ = కర్ణాభరణముగా. ఇడియెను = పెట్టెను

విశే. శ్రీకృష్ణునకు మందహాసము గలుటలో సత్యాత్వరపాటును నామెపూర్వోక్త మార్గమునఁ దన్ను నిరోధించుటయుఁ గారణములుగా గ్రహించునది.

ఉ. ఈపగిది న్మురారి హృదయేశ్వరి నూఱడఁ బల్కి నిర్జరేం
ద్రోపవనస్థలంబునఁ బయోరుహనేత్రయుఁ దానుఁ జేరి పు
ష్పాపచయప్రమోదభరితాత్మకుఁ డై చిదిమె న్లతాంతముల్
గోపవధూకుచస్తన బకలోలనిశాతనఖాంకురంబులన్ 13

టీ. ఈపగిదిన్ = ఈరీతిగా. మురారి = మురద్వేషి శ్రీకృష్ణుఁడు. హృదయేశ్వరిన్ = ప్రాణేశ్వరిని. ఊఱడన్ = ఆశ్వాసమునందునట్లుగా. పల్కి = ఆడి. నిర్జరేంద్రోప వనస్థలంబునన్ = దేవేంద్రుని యారామప్రదేశమున. పయోరుహనేత్రలున్ = పద్మ నేత్రలైన దేవతాస్త్రీలును. తానున్. చేరి = గుమికూడి. పుష్పాపచయ... .త్మకుఁడై - పుష్పాపచయ = పూవులను కొయుటయందైన. ప్రమోద = సంతొషముచె, భరిత = పూర్ణమైన. నిండిన యనుట. ఆత్మకుఁడై = మనస్సుగలవాఁడై. గొప ....అంకురంబులన్ - గోపవధూ = గొపికాస్త్రీలయొక్క. కుచస్తబక = పూగుత్తులంబోలు స్తనములందు లోల = ఆసక్తములైన. నిశాత = తీక్ష్ణములైన. వాఁడియైన యనుట. నఖ = గోళుల యొక్క. అంకురంబులన్ = కొనలచేత లతాంతముల్ = పూవులను. చిదిమెన్ = గిల్లెను

విశే. గోళులను గోపవధూకుచస్తబకలోలము లనుటకు సారస్యము చింత్యము. శృంగారాతిశయసూచకము. లతాంతము = లతయొక్క తుదినుండునది పూవే తుదినుండునదిగాన దాని కీపేరు గలెను

మ. ఎలదేఁటుల్ దమవాలుఁగన్నవలపై నిందీవరభ్రాంతిచే
మెలఁగం జేరలఁ గప్పుకో నలవి గామిం *జీఁదఱం జెంది యి
చ్ఛలఁ గాంక్షించిరి నిర్నిమేషజలజాస్యల్ మానుషత్వంబు న
య్యలిభీతి న్ముకుళీకృతాక్షి యగుసత్యాకాంత నీక్షించుచున్. 14

టి. నిర్నిమేషజలజాస్యల్ = అనిమిషస్త్రీలు, దేవతాస్త్రీ లనుట ఎలదేఁటుల్ = లేఁబ్రాయంపుఁదుమ్మెదలు. తమవాలుఁగన్నవలపైన్ = తమదీర్ఘములగు కన్నులమీఁద. ఇందీవరభ్రాంతిచేన్ = నల్లకలువపూవులను భ్రమచేత. మెలఁగన్ = సంచరింపఁగా. చేరలన్ =చాఁచినతమచేతులచేత, కప్పుకోన్ = కప్పుకొనుటకు. అలవి = శక్యము కామిన్ = కాకుండుటచే. చీఁదఱన్ = చీకాకును, చెంది = పొంది. ఇచ్ఛలన్ = మనస్సులందు, అయ్యలిభీతిన్ = ఆతుమ్మెదలవలనిభయముచే. ముకుళీకృతాక్షి = మూసికొనఁబడిన కన్నులుగలది. అగు = అగునట్టి. సత్యాకాంతన్ = సత్యభామను. ఈక్షించుచున్ = చూచుచు. మానుషత్వంబున్ = మనుష్య ధర్మమును. కాంక్షించిరి = కోరిరి.

భా. అట్లు పుష్పాపచయ మొనర్చు ననిమిషాంగనల నేత్రములను గాంచి తుమ్మెదకొదమలు నల్లకలువపూవులను భ్రమంజెంది యందు వ్రాలంజొచ్చెననియు, నవ్వానిబాధ వారించికొనఁ జేరలకుమీఱి తమనేత్రము లుండుటచేతఁ జేరలచేఁ గప్పికొన వశముగామింజేసియుఁ గనులు మూఁతవడనివారగుటంజేసియుఁ, నానురాంగన లసమర్థులైరనియు, నట్టి భ్రమరబాధను సత్యాకాంత యపుడు కనుల మూసి వారించికొనుటం గాంచి మనుష్యులకువలెనే తమకును గనులు మూఁత పడుట సంభవించిన బాగుండును గదాయని తలంచిరనియు భావము.

విశే. ఇట్లు చెప్పుటకతనఁ గనులు నల్లకల్వలవలెఁ జేరలకు మించియున్నవని విశదమయ్యెను. ఇందనిమిషకాంతలు మానుషత్వమును గాంక్షించిరిగాని పొందఁ జాలక పోయిరనుట లెల్లము. ఇప్పట్టును మనుచరిత్రకర్త యనిమిషాంగనకు మానుషత్వమును మనుష్యభావనచే సంఘటించి సంస్కరించెనని తోఁచెడిని.

లజ్జలం

ఉ. అంబరచారిపంకజదళాక్షులు చంపకపుష్పరేణుజా
లంబులయందు సర్వశుభలక్షణరేఖలఁ బొల్చునట్టి పీ
తాంబరుపాదపంకజము లంటినతావులు ద్రొక్క నోడి పా
ర్శ్వంబుల సంచరింతురు పరస్పరకేళివచఃప్రసంగతిన్. 15

టీ. అంబరచారిపంకజదళాక్షులు = ఆకసమున సంచరించెడి సురాంగనలు. దేవతలకు భువిపైఁ బాదములు మోయకుండుట సహజము. దాన దేవతలంబరచారులనుట. చంపకపుష్పరేణుజాలంబులయందున్ =సంపెఁగ పుప్పొడులందు. సర్వశుభలక్షణరేఖలన్ = ఎల్లశుభచిహ్నముల యాకృతులతోడను, పొల్చునట్టి = ఒప్పునట్టి, పీతాంబరుపాదపంకజములు = శ్రీకృష్ణుని యడుగుఁదమ్మిలు, అంటిన = లగ్నమైన, తావులు = స్థలములు, త్రొక్కన్ = మట్టుటకు, ఓడి = జంకి, పరస్పరకేళివచఃప్రసంగతిన్ = అన్యోన్యవినోదాలాపప్రసక్తితో, పార్శ్వంబులన్ = కెలఁకులందు, సంచరింతురు = తిరుగుదురు.

వృషభగతిరగడ -

కొమ్మ ! వేగిర మేటికే కొనగోర గోరఁటవిరులు గిల్లుము
తమ్మిపువ్వులమీఁద జలములదార తాక యుండఁ జల్లుము
మృగవిలోచన! మేను చుఱుకన మేలమే లత నిటులు వ్రేయఁగ
వగవ నేటికిఁ జూడుమీ గొరువంకవంకఁ బ్రియుండుడాయఁగ
నలుగ నేటికి ముడువుమీ చెలువార వారణయాన ! మొల్లలు
పొలఁతి ! సైఁపవు మాకు నీకయ పోలుఁబో లులివడినకల్లలు
పన్నిదం బిడఁ బ్రేంకనమునఁ బాడి పాడి దొఱంగి తెచ్చితిఁ
బొన్న మొగ్గలఁ గంటసరి పూఁబోఁడి పోఁడిమిగాఁగ గ్రుచ్చితి
వడుగనేటికి దీనివిరులు దురాశ రా శఫరీవిలోచన (
జడఁ బరాగము నిండెఁ దుడువు రసాలసాలమరందసేచనఁ

జామరో ! సురపొన్నలకు నీపాయఁ జాయలఁ బల్కు నేటికి
భామ! కోయుదు వేగపడి పూఁబాళఁ బాళము గాదు నేఁటికి
మగువ ! పలుమఱు దిగిచిచూచుటి పూనుమా నులివడియె దండలు
మగిడీ చనుఁ డిఁకనేల యీయెలమావి మావిహరించుదండలు
పలుకకుము తుచ్ఛములు పలుమఱు బాల బాలకి యన్నుఁ దిట్టితి
పలసగమనముఁ జూపి చెలి ! నీ వంచ వంచన సేసి పట్టితి
తావి బుగులుగొనంగఁ దొడఁగె ఘృతాచి తాఁచితె యీయశోకము
రావె తేనియ కంచుఁ బలికెదు రంభ ! రంభలలో ననేకము
ననలు వేఁడిన మొఱఁగి తప్పెడు నాలి నాలికుచంబు ముట్టకు
మెనయుప్రాణపదంబుగాఁ దలఁ తీవ తీవ తలంగ మెట్టకు
మంజుఘోష ! సువర్ణలత లనుమానమా నందనవనంబున
నంజ దిది యెలదేఁటి కన నే మఱచె మఱచెద మే మనంబున
నమృతమధురములైనఫలరసమాని మానిని ! త్రుళ్లె శుకములు
గుములగు లేమావిచిగురులు గోయఁ గోయని కూసెఁ బికములు
గుమగుమని వాసనల గేదఁగికొమ్మ కొమ్మకు నందె దోఁటికి
రమణిఁ గొజ్జఁగిపొదలు గడు దూరమ్ము రమ్ము చలమ్ము లేటికి. 16

టీ. ఇందు సరసాలాపములు మీఱ యువతులు పుష్పాచయ మొనర్చుట వర్ణితము. - కొమ్మ = ఓవనిత. వేగిరము = త్వర. ఏటికే = ఎందులకే? కొనగోరన్ = గోటికొనచే. గోరఁటవిరులు = గోరంటపూవులు. గిల్లుము = కోయుము. తమ్మి పువ్వులమీఁదన్ = పద్మములపైని. జలములదార = నీళ్ల ధార. తారకయుండన్ = చేరకుండునట్లుగా. చల్లుము. నీడు కర్మ. మృగవిలోచన = లేడికన్నులంబోలు కన్నులు గలదాన ! మేను = శరీరము. చుఱుకనన్ = నొచ్చునట్లుగా. లతన్ = తీవను. ఇటులు = ఈరీతిగ. వ్రేయఁగన్ = కొట్టఁగా. మేలమే = పరిహాసమా ! వగవన్ = విచారింపఁగా. ఏటికిన్ = ఎందులకు ! గొరువంకవంకన్ = గొరువంకపక్షివైపు.

చూడుమీ ! ప్రియుండు = మనోహరుఁడు. డాయఁగన్ = సమీపింపఁగా. అలుగన్ = కోపింపఁగా. ఏటికిన్. వారణయాన = గజగమనా ! చెలువారన్ = అందమగు నట్లుగా. మొల్లలు = మొల్లపూవులు. ముడుపుమీ = కొప్పునఁ దుఱుముపమ్మా ! పొలఁతి = ఓ వనిత. మాకు. సైఁపవు = ఇష్టపడవు. నీకయ = నీకే. లులివడినకల్లలు = నీచములైన యసత్యపుమాటలు. పొలుఁబో = సరిపడునుజుమ్ము. పన్నిదంబు = పందెము. ఇడన్ = పెట్టఁగా. పాడిన్ = న్యాయమును. తొఱంగి = వీడి. పాడి = గానముచేసి. ప్రేంకనమునసన్ = ప్రియాళుపుష్పమును. తెచ్చితిన్. పొన్నమొగ్గలన్ = పొన్నమొగ్గలతో, కంటసరిన్ = కంఠాభరణరూపమగు హారమును. పూఁబోఁడి = పుష్పమువలె మనోజ్ఞమైనదాన. పోఁడిమిగాఁగన్ = ఒప్పిదమగునట్లుగా. గ్రుచ్చితివి = కూర్చితివి. శఫరీవిలోచన = మీననేత్ర ! దీనివిరులు = దీనిపూవులు. దురాశన్ = తగనియాసతో, అడుగనేటికిన్? రా = రమ్ము. జడన్ = జడయందు. పరాగము = పుప్పొడి. నిండెన్ = పూర్ణమయ్యెను. రసాలసాలమరందసేచనన్ = తీయమామిడి పూఁదేనియచే, తుడువుము = పోఁగొట్టుము. చామరో = ఇంతిరో. సురపొన్నలకున్ = పొన్నపూవులకై, ఈచాయన్ = ఈరీతిగా. చాయలన్ = వేఱువేఱుమార్గములతో. పల్కన్. ఏటికిన్? భామ = వనితా. వేగపడి, త్వరపడి, పూఁబాళన్ = పూగుత్తిని. కోయకు = కోయకుము. నేఁటికిన్ = ఈరోజునకు. పాళము = పరిపక్వమైనది. కాదు. మగువ = కాంతా, పలుమఱున్ = మాటిమాటికి. తగచి = తీసి, చూచుట. మానుమా = విడువుమా!, దండలు = పుష్పమాలలు, నులివడియెన్ = చిక్కుపడెను. మగిడి = మరలి. చనుఁడు = పొండు. ఇఁకనేల = ఇంకనెందులకు? ఈయెలమావి = ఈలేమామిడిచెట్టు. మావిహరించు దండలు = మేము విహరించుటకుఁ దావులు. పలుమఱున్ = మాటిమాటికి, తుచ్ఛములు = నీచపుమాటలు, పలుకకు = ఆడకుము. బాల ! బాలకి = బాలకి యని. అన్నన్. తిట్టితి = దుర్భాషలాడితివి. అలసగమనమున్ = మందగమనమును. చూపి = అగపఱచి. చెలి ! నీవు. అంచన్ = హంసను. వంచనచేసి = వంచించి. పట్టితి = పట్టుకొంటివి. తావి = పరిమళము.

బు పలుకొనం గు = దట్టముగ వ్యాపించునట్లు. తొడంగెం = పూసెను ఘృతాచి. ఈయునేకములం = ఈయనేక వృక్షములు. తాచితె = తన్నిలిచే? తేనియనుప = మకరందమునకై. రావే = రమ్ము. అంచుసు పలికెదు = పలికెదవు. రంభ ! రంభలలోన్ = అరఁటులలో. అనేకము = విస్తారము. ననలు = పూవులు. వేఁడినన్ = కోరఁగా. నాలిప = కపటముతో. అప్పుడు. మొఱఁగిలి = దాఁగితివి నాలికుచంబున్ = నానిమ్మను. ముట్టకుము = అంటకుము. ఎనయు. ప్రాణపదంబుగాన్ = ప్రాణతుల్యముగ. ఈవ = నీవే. తలఁతు = తలంతువు. లీవ = తీఁగను. తలంగన్ = తొలఁగునట్లు. మెట్టకు = త్రొక్కకుము. మంజుఘోష!. నందనవనంబునన్ = నందనోద్యానమున. సువర్ణలతలు = బంగారుతీవలు. అనుమానమా = సందేహమా? అనుమాన పదమునకు సంస్కృతమున నూహయర్థము. తెలుఁగున సందేహమను నర్థమునఁ గూడ నిది ప్రయుక్తమయ్యె. "అనుమానము లేక లిరిగెనతఁడెల్లెడలన్" అని తిక్కన చూ. ఉద్యో. ప. ఇది. ఇలదేఁటకిన్ = లేఁదేఁటిక. అంజదు = భయపడదు. అనన్ = అనఁగా. ఏమి. అఱచెన్ = శబ్దించెనో. మనంబునన్ = మదియందు. మఱచెదమే = విస్మరింతుమే. మానిని = మానవతీ.. పకములు = చిలుకలు. అమృతమధురములైన = సుధవలెఁ దీయనైన. ఫలరసము = పండ్లరసమును, ఆని = త్రావి. త్రుళ్లెన్ = గంతులిడెను. గుమురులగు = జొంపములగు. లేమావిచిగురులు = లేత మామిడి చిగుళ్లను. కోయన్ = త్రుంపఁగా. పికములు = కోయిలలు. కోయని, కూసెన్ = అఱచెను. గేదఁగికొమ్మ = మొగిలిచెట్టుశాఖ. గుమగుమనివాసనలన్ = కమ్మని పరిమళములతో. కొమ్మకు = (ఆ) స్త్రీక. దోఁటకిన్ = అందనివానింగోయ నుపకరించు కొంకకఱ్ఱకు. అందెన్. దానెగఱ్ఱయని వ్యవహారము. రమణి = కాంతా! గొజ్జఁగి పొదలు = గులాబీపొదలు. కడుదూరమ్ము = మిగులదూరము. చలమ్ములు = పంతములు. ఏటికిన్. రమ్ము

విశే. ఇందు రమణుల యాలాపములు నైజముగ వర్ణితములు వ్యవహారమునఁ బరస్పరము సంబంధశూన్యముగఁ బల్కురీతి యిందుఁ దెల్లము చేయఁ

బడినది. దీనిని వృషభగతిరగడయందురు దీని ప్రతిపాదమునకును 28 లఘువు లుండును. 15-వ లఘువు యతిస్థానము. రెండు రెండేసి పాదముల కంత్యప్రాస మును. రెండేసి యక్షరములకు ఛేకానుప్రాసమును గవుల ప్రయోగముల నగపడెడిని రెండేసి పాదములకుఁ బ్రాసైక్యము వృత్తములలో వలెనే యిందుండవలెను. అలం.స్వభావోక్తి.

మ. అనుచుం గాంతలు వల్లికారచితడోలాందోళనప్రక్రియం
గనకాంభోరుహ [1]కర్ణికాహృతిఁ బరాగక్షేపలీలాగతిన్
వనకేళీపరతంత్రవృత్తిఁ [2]దిరుగ న్మార్తాండబింబంబు ని
ల్చె నభోమధ్యమునం గఠోరకిరణశ్రేణీదురాలోక మై. 17

టీ. అనుచున్ = ఇట్లు మాటలాడుకొనుచు, కాంతలు = స్త్రీలు, వల్లికా.....ప్రక్రియన్ - వల్లికా = తీఁగలచే, రచిత = కూర్పఁబడిన, డోలా = ఉయ్యేలల యందు, ఆందోళన = ఊఁగుటయొక్క, ప్రక్రియన్ = వ్యాపారముచేతను, కనకాంభోరుహ = బంగరుపద్మముల సంబంధమైన, కర్ణికా = మిద్దెలయొక్క, ఆహృతిన్ = ఆకర్షణముచేతను, 'కందుకాహతిన్' అని పాఠము కొన్ని ప్రతులలోఁ జూడ నయ్యె. ఆపక్షమున, "కనకాంభోరుహకందుక = బంగరుపద్మనిర్మితమైన బంతులయొక్క, ఆహతిన్ = దెబ్బచే" అని యర్థము. బంగరుతమ్ముల నిర్మితము లైన బంతుల నాడుటచేనైన దెబ్బచే నని భావము. పరాగ....గతిన్ - పరాగ = పుప్పొడి యొక్క, క్షేప = చిమ్ముట యొక్క, లీలా = విలాసముయొక్క, గతిన్ = రీతిచేతను, పుప్పొడిని బరస్పరము మీఁదఁ జల్లికొనుటచే నని భావము. వన.....వృత్తిన్ - వన = ఉద్యానవనమునందైన, కేళి = ఆటలయందు, పరతంత్ర = ఆసక్తమైన, వృత్తిన = వ్యాపారముతో, తిరుగన = సంచరింపఁగా, మార్తాండ బింబంబు = సూర్యబింబము, కఠోర....దురాలోకమై - కఠోర = తీక్ష్ణములైన, కిరణ = రశ్ములయొక్క, శ్రేణి = పంక్తిచేత, దురాలోకమై = చూడశక్యముగానిదై, నభోమధ్యమునన్ = ఆకాశమునడుమను, నిల్చెన్ = ఉండెను, మట్టమధ్యాహ్న మయ్యెనని భావము.

1. కందుకాహతిఁ 2 నరుగన్

భా ఆదేవకాంత లట్లు ప్రసంగించికొనుచుఁ దీవయుయ్యెల లూఁగుచు, మిన్నేటి బంగరుఁదమ్ముల గద్దెల నాహరించుచుఁ, బుప్పొడుల నొండొరులపైఁ జల్లి కొనుచు వనవిహారమునందె యేకాగ్రచిత్తలై విహరించుచుండ, సూర్యుఁడు గగనమధ్య దేశము నందెనని భావము.

చ. వదలిననీవిబందముల వాడినమోముల జాఱుకొప్పులం
జెదరినపత్త్రభంగములఁ జిక్కులుగొన్న మణీసరంబులం
బొదలినయూర్పుఁదెమ్మెరలఁ బుప్పొడిఁ గెంపగు వాలుఁగన్నులం
ద్రిదశమృగాయతాక్షులు రతిశ్రమఖిన్నలఁ బోలిరందఱున్. 18

టీ. వదలిన నీవిబంధములన్ = జాఱినబట్టకట్టుముడులచేతను, వాడిన మోములన్ = మ్లానములైన ముఖములచేతను, జాఱుకొప్పులన్ = వీడిన కేశబంధ ములచేతను, చెదరిన పత్త్రభంగములన్ = చెదరిపోయిన మకరికాది పత్త్రరచనల చేతను, చిక్కులుగొన్నమణీ సరంబులన్ = చిక్కువడినమణిహారముల చేతను, పొదలినయూర్పుఁదెమ్మెరలన్ = ఒప్పిన నిట్టూర్పుగాడ్పులచేతను, పుప్పొడిన్ = పుష్పపరాగముచే. కెంపగు = ఎఱ్ఱనైన, వాలుఁగన్నులన్ = దీర్ఘములైన నేత్రముల చేతను, త్రిదశమృగాయతాక్షులు = దేవతాస్త్రీలు, అందఱున్ = ఎల్లరును, రతిశ్రమఖి న్నలన్ = సంభోగమువలని యాయాసముచేఁ గుందిన వనితలను, పోలిరి = అనుకరించిరి.

విశే. పోఁకముడులు వీడుట, మోము వాడుట, మకరికాపత్త్రములు చెదరుట; మణిహారములు చిక్కువడుట, నిట్టూర్పులు నిగుడుట, జాగరణముకతనఁ గన్ను లెఱ్ఱపడుట యనునీధర్మములు రతిశ్రమవలన సంభవించున వగుటంజేసియుఁ, ప్రకృతము దేవకాంతలయందీలక్షణములు చూపట్టుచుండుటంజేసియు, సుర కాంతలు రతిశ్రమఖిన్నలను బోలిరని గవి యూహించినాఁడు. మణిశబ్ద మీకారాంత ముగను సంస్కృతమునఁ గలదుగాన మణీసరంబులని కవి ప్రయోగించెను. రతి

శ్రమఖిన్నలనుగా దేవకాంతలను భావించుటకుఁ బైనున్న తృతీయాంతములెల్లను హేతువు లగుచున్నవి.

క. బెడిదమగు నెండసోఁకునఁ
దొడిమలు వసివాడి ననలు దొరఁగె లతల నె
ల్లెడ వనదేవతమేనం
బొడమిన లేఁగమ్మఁజెమటబొట్టు లనంగన్. 19

టీ. బెడిదమగు = తీక్ష్ణమగు, భయంకరమైన యని భావము. ఎండసోఁకునన్ = ఎండతాఁకుచే, తొడిమలు = మూడికలు; వృంతము లని యర్థము. వసివాడి = మిక్కిలి వాడి, ననలు = పూవులు, లతలన్ = లతలనుండి, ఎల్లెడన్ = అన్ని చోటులందును, వనదేవత మేనన్ = వనదేవతాశరీరమున, పొడమిన = పుట్టిన, లేఁగమ్మచెమటబొట్టులు = పరిమళించు చిఱుచెమ్మటబిందువులు, అనంగన్ = అనునట్లు, తొరఁగెన్ = జాఱెను.

భా. కఠోరాతపాహతిని వృంతములు వసివాడుటకతన లతలనుండి జాఱు పూవులు వనదేవతాగాత్రమునుండి జాఱు పరిమళించు చిఱుచెమటబొట్టులవలె నొప్పియుండెనని భావము.

విశే. కవి వనస్థలిని వనదేవతగను జాఱుగంధసుమములను వాసితమగు స్వేదబిందువులుగాను భావించెనని గ్రహించునది.

శా. తూఁగెం జల్లనిగాడ్పులేమి ఫణిసందోహంబు పేరాఁకటన్
లోఁగెం దప్తసరోజశీథురసముల్ గ్రోల న్మదాళిచ్ఛటల్
గ్రాఁగె *న్నీరుగఁ గాంచనాచలతటీగండోపలవ్రాతముల్
డాఁగె న్పల్వలపంకసీమ బకజాలత్రస్తపాఠీనముల్. 20

వి. పన్నగసందోహంబు = పాములగుంపు. చల్లనిగాడ్పు = చల్లనిగాలి. లేమిన్ – లేకపోవుటచే పెరాఁకటన్ – మిక్కిలి యాఁకలిచే. ఊఁగెన్ = ఒఱఁగెను. మదాళిప్రకటల్ = మత్తిలినతుమ్మెదగుంపులు. తప్తసరోజాతరసముల్ = క్రాఁగిన తమ్మిల మరందములను. క్రోలన్ = త్రాగుటకు. లోఁగెన్ = భయపడెను. కాంచనా.... వ్రాతముల్ - కాంచనాచల = మేరుపర్వతముయొక్క. తటీ = ప్రదేశములందైన. గండోపలవ్రాతముల్ = గండశిలలగుములు. నీరుగన్ = ద్రవమగునట్లు. క్రాఁగెన్ = సంతప్తములయ్యెను. 'నీఱుగన్' అను పాఠ మిచటఁ గననగు. కాంచనాచల శిలలు భస్మమయ్యె ననుటకంటె నీరయ్యె ననుటయే సరసముగాన నీభస్మమయ్యె నను నర్థమిచ్చుపాఠము సరసముగాదని చెప్పనగును. బకజాలత్రస్తపాఠీనముల్ = కొంగలవలన భయమందినచేఁపలు. పల్వలపంకసీమన్ = పడియలందలి బురద లందు. డాఁగెన్ = దాఁగెను.

భా. కఠోరకిరణుని మట్టమధ్యాహ్నసమయమునందైన తీక్ష్ణాతపస్పర్శమున గాలి తప్తమయ్యెననియు, నట్టివేఁడిగాలి నాస్వాదింపఁజాలక వాయుభుక్కులు సర్పములు క్షుద్బాధను గుందుచుండెననియు, మదాళులు తమ్మిలమరందము సంతప్తమగుటఁ గ్రోలంజాలక భయమందుచుండెననియు, మేరుశిలలు తప్తములై ద్రవీభవించుచుండెననియుఁ, గొంగలు తమ్ముఁ జంప నొడ్డునఁ గనుపెట్టికొని యుండుటంజేసియు (నీరు సలసలమనితెఱలు చుండుటంజేసియు) నీటిలోఁ దిరుగఁజాలక పడియలందలి బురదలందుఁ జేపలు దాఁగు చుండెననియు భావము. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. కనుఁగవ మ్రాన్పడంగ నెఱక ల్విరియుంబడ బోర మోవ నెం
డినవదనంబులం దెఱచి నిక్కినయట్టులు దల్లడించుటల్
గనఁబడ నూరుపు ల్దళముగా నిగుడ న్వడఁ *గంది యూరెలుం
గునఁ దమవానిఁ బిల్చుచు శకుంతములయ్యెడ నిల్చె మ్రాఁకులన్ 21

* నీరుగఁ

టీ. శకుంతములు = పక్షులు. కనుఁగవ = నేత్రద్వంద్వము. ప్రూస్పడంగన్ = సంశ్లేషితసంధఁగా. ఎఱకలు = ఱెక్కలు. ఎరియంబడఁ = విడినట్లుపడిపోఁగా. బొంత = వక్షఃస్థలము. మోపన్ = అంటఁగా. (చెట్టుకొమ్మ కనుట) ఎండినవదనంబులన్ = (దప్పిచే) శుష్కించిన నోళులను, తెఱచి = విప్పి. నిక్కినయుఖ్ఖులు = మీదికెగసిన కంఠములు. తల్లడించుటల్ = పరితపించుటలు. కనఁబడన్ = వెల్లడికాఁగా. ఊరుపుల్ = నిట్టూరుపులు. దళముగాన్ = సాంద్రముగా. నిగుడన్ = ప్రసరింపఁగా. వడన్ = ఎండవేఁడిమిచే. కంది = వివర్ణమై. ఈరెలుంగునన్ = సన్ననికంఠధ్వనితో. తమవానిన్ = సజాతిపక్షులను. పిల్చుచున్, అయ్యెడన్ = ఆమట్టమధ్యాహ్నకాలమున, భ్రూఁకులన్ = చెట్టులందు. నిల్చెన్ = నిల్చియుండెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. ఒకయెడఁ జక్రవాకము పయోరుహమిత్రునివేఁడియెండచేఁ
దెకతెకఁ గ్రాఁగు తమ్మివిరితేనియ ఱెక్కలఁ జల్లనార్చి కాం
తకుఁ [2]దనుపార నిచ్చెఁ బరితాపము వాయ మృణాళవల్లరీ
శకలము మాటికిం గమిచి చంచుపుటంబున [3]సందనిచ్చుచున్. 22

టీ. ఒకయెడన్ = ఒకచోటున, చక్రవాకము = పురుషరథాంగము, పయోరుహమిత్రుని వేఁడియెండచేన్ = అంభోజబంధువగు సూర్యునివేఁడియైన యెండచేత. తెకతెకన్ = సలసలమని, క్రాఁగు = మరుగునట్టి. తమివిరితేనియన్ = పద్మమకరందమును, ఱెక్కలన్ = ఱెక్కలచే, చల్లన్ = చల్లనగునట్లుగా, ఆర్చి = ఆరఁజేసి; చల్లార్చియనుట. కాంతకున్ = ప్రియురాలికి. తనుపారన్ = తృప్తియగునట్లుగా, పరితాపము = సంతాపము, పాయన్ = పోవుటకై. మృణాళవల్లరీశకలమున్ = తామరతూఁటితీవయొక్క ముక్కను. చంచుపుటంబునన్ = ముక్కుకొనచే, కమిచి = ఆకర్షించి. మాటికిన్ = వేమఱు, అందన్ ఇచ్చుచున్ = అందించుచు, ఇచ్చెన్ = ఒసఁగెను. పద్మమరందము ననుట.

1 చంచ. 2 దనివార 3 సందియుచ్చుచున్

విశే. పురుషవిహంగ మిందనుకూలనాయకుఁడుగను, స్త్రీవిహంగము స్వాధీనపతికగను వర్ణితులైరి. కాని యీయనురాగము తిర్యగ్గతమగుటకతన దీని నాలంకారికులు రసాభాసముగఁ బరిగణించిరి. శ్లో. ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్ తిర్యజ్ మ్లేచ్ఛగతో2పివా, యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధా మతః" అని ప్రతాపరుద్రీయము. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. అతపగ్లానిఁ బడలినయభ్రమువును
నిజకరాగ్రజలంబుల నెఱియఁ జల్లి
శ్రవణయుగతాలవృంతసంజాతశీత
వాతములఁ దీర్చె గీర్వాణవారణంబు. 23

టీ. గీర్వాణవారణంబు = సురహస్తియగు నైరావతము, ఆతపగ్లానిన్ = ఎండవలని యాయాసముచే, బడలిన = ఆయాసపడిన, అభ్రమువును = "అభ్రము" అనుతన భార్యను, నిజకరాగ్రజలంబులన్ = తన తొండము కొనయందలినీటిని, నెఱియన్ = పూర్ణముగా; అంతట ననుట. చల్లి, శ్రవణ...పోతములన్ - శ్రవణయుగ = రెండుచెవులనెడు, తాలవృంత = విననకఱ్ఱలవలన, సంజాత = పుట్టిన, శీతవాతములన్ = చల్లనిగాలుల చేత, తేర్చెన్ = పోయిన యాయాసముగలదానిగాఁ జేసెను.

విశే. ఇందును దిర్యగ్గతశృంగారమే వర్ణితముగాన నిదియు రసాభాసమే యగును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అపుడు జగత్పతి సత్యా
చపలాక్షియుఁ దాను వెడలె జలకేలికి న
య్యుపవనతరుకుసుమలతా
తపత్రములు పూని వేల్పుఁదరుణులు గొల్వన్. 24

టీ. అపుడు = ఆసమయమున, జగత్పతి = లోకనాధుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యాచపలాక్షియున్ = సత్యభామయును, తానున్, అయ్యుపవతరు కుసుమలతాతో పత్రములు = అయుద్యానమందలి చెట్టులందైన పుష్పలతలను గొడుగులను, పూని = పట్టి, వేల్పుఁదరుణులు = దేవతాస్త్రీలు, కొల్వన్ = సేవింపఁగా, జలకేళికిన్ = జలక్రీడకు, వెడలెన్ = బయలుదేరెను.

వ్యా-విశే. ఇందుఁ దాను శబ్దము ప్రయుక్త మయ్యెఁగానఁ గ్రియ యేక వచనము గానే ప్రయుక్తమయ్యెను.

చ. చనుఁగవబ్రేఁకము న్జఘనచక్రభరంబును మోవలేక యొ
య్యనఁ బదపంకజంబు లలసాలసవైఖరి మోపుచున్ జనా
ర్దనుభుజ మూఁతగాఁగ వనితామణి యేఁగెఁ బరస్పరాంగమే
ళనమున రోమహర్షముకుళవ్రజ మొండొరుమేన నిండఁగన్. 25

టీ. వనితామణి = కాంతారత్నమగు సత్యభామ, చనుఁగవబ్రేఁకమున్ = స్తనద్వంద్వపుభారమును, జఘనచక్రభరంబున్ = చక్రాకారమగు కటియొక్క భారమును, మోవన్ = మోయుటకు, లేక = శక్తురాలుగాక, ఒయ్యనన్ = మెల్లమెల్లఁగా, పదపంకజంబులు = పాదపద్మములు, అలసాలసవైఖరిన్ = మందమందమగు రీతితో, మోపుచున్ = భువియందుంచుచు, జనార్దనుభుజము = శ్రీకృష్ణుని భుజము, ఊఁత = అవలంబము, కాఁగన్, పరస్పరాంగమేళనమునన్ = ఒండొరుల శరీరముల కలయికచే, ఒండొరుమేనన్ = ఒండొరుల శరీరములందు, రోమహర్షముకుళ వ్రజము = మొగ్గలంబోలు గగుర్పాటుగుములు, నిండఁగన్ = పూర్ణముగాఁగ, ఏగెన్ = వెడలెను.

విశే. ఇందు సత్యా సౌకుమార్యము తీవి యంగసౌష్ఠవము సూచితములు

చ. ఇనకరతాపవేదన సహింపఁగ లేక నిజోదకంబులన్
మునిఁగి వినీలకుంతలసమూహము నారఁగ విచ్చెనాఁగ వీ
చినికరచాలనం దరులఁ జేరిన జొంపపునాఁచుఁదీఁగలం
దనరు నభోనదిం గనియె దానవలోకవిరోధి యత్తఱిన్. 26

టీ. ఇనకరతాపవేదనన్ = సూర్యునికిరణములచేనైన సంతాపమువలని దుఃఖమును. సహింపఁగన్ = ఓర్చుటకు, లేక = చాలక, నిజోదకంబులన్ = తననీళ్లను; మునిఁగి, వనీనీలకుంతల సమూహమున్ = మిగులనల్లనైన తన తలవెండ్రుకల గుంపును, ఆరఁగన్ = ఎండుటకు, విచ్చెన్ = విప్పెను, నాఁగన్ = అనునట్లుగా. వీచినికరచాలనన్ = తరంగ సమూహముల చలనముచే, దరులన్ = ఒడ్డులను, చేరిన = పొందిన, జొంపపు నాఁచుఁదీఁగలన్ = గుబురగు నాచుఁదీఁగెలచే, తనరు = ఒప్పునట్టి, నభోనదిన్ = మిన్నేటిని, అత్తఱిన్ = ఆసమయమున, దానవలోకవిరోధి = రాక్షసుల గుంపునకు శత్రువైన శ్రీకృష్ణుఁడు, కనియెన్ = చూచెను.

భా. అలలచలనముచే నొడ్డులందు జేరిన నాచుజొంపములు తీక్ష్ణాతప బాధకుఁదాళఁజాలక తననీఁట దానమాడి మిన్నేరు తడియారవిప్పిన కొప్పేమోయన నొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. కాంచి చేరంగఁ జని మధుకైటభారి
రత్నసోపానకలితమార్గముల డిగ్గి
కులసతియుఁ దాను వేలుపుఁగొలను దఱిసె
నొండొరులకేలుఁదమ్ముల నూఁతఁ గొనుచు. 27

టీ. కాంచి = చూచి, మధుకైటభారి = మధుకైటభశత్రువగు శ్రీకృష్ణుఁడు, చేరఁగన్ = దగ్గఱగా, చని = ఏగి, రత్నసోపానకలితమార్గములన్ = రత్ననిర్మితములైన మెట్లయొక్క త్రోవలనుండి, డిగ్గి = దిగి, కులసతియున్ = భార్యయగు

సత్యభామయు, తానున్, ఒండొరుల కేలుఁదమ్ముల న్ = ఒకరిహస్తపద్మము నొకరు, ఊఁత = అవలంబము, కొనుచున్ = స్వీకరించుచు. వేలుపుంగొలనున్ = దేవ సరస్సును; మందాకిని ననుట. తఱిసెన్ = సమీపించెను.

విశే. ఇందు "తఱిసిరి" అని పార మగపడెడి. ఇందుఁ దాను శబ్దము ప్రయుక్త మగుటంజేసి "తఱిసె" అని క్రియ యేకవచనముగానే యుండవలయును. కాన "తఱిసిరి" అనుపాఠము ప్రామాదిక మనంజనును. వియద్గంగ నదియైనను దానిం గొలనుగాఁ గవి పేర్కొనియున్నాఁడు ఇట్లే కవులు దేవతలు జలక్రీడ సేయునదియౌ టంగావలయు దానిని 'దేవదీర్ఘిక, దేవసరస్సు' అని వ్యవహరించుట సంప్రదాయ మైనది.

చ. తొడవులు పుచ్చి నిర్జరవధూటులు వేలుపుమ్రాని *చీనిపా
వడలు ధరించి దేహరుచివైభవము ల్నవమల్లికారుచిం
దొడర నితంబచక్రములతో నెఱివాలు మెఱుంగుఁగప్పుఁబె
న్జడ లొరయంగఁ దద్గగనశైవలినిం దగఁ జొచ్చి రందఱున్. 28

టీ. నిర్జరవధూటులు = సురయువతులు, తొడవులు = ఆభరణములను, పుచ్చి = సడలించి, వేలుపుమ్రాని చీనిపావడలు = కల్పవృక్షసంబంధమైన సన్నని వలువలను, ధరించి = కట్టి, దేహరుచి వైభవముల్ = దేహకాంతి విభవము, నవమల్లికారుచిన్ = క్రొత్తమల్లీ సుమములయొక్క కాంతిని, తొడరన్ = ఎదిరింపఁ గా, నెఱివాలుమెఱుంగుఁగప్పుపెన్జడలు - నెఱి = మనోహరమైన, వాలు = దీర్ఘములైన, మెఱుంగు = తళతళలాడునట్టి, కప్పు = నల్లందనముగల, పెన్ జడలు = పెద్దజడలు, నితంబచక్రములతోన్ = గుండ్రనగు జఘనములతో, ఒరయంగన్ = రాపాడఁగా, అందఱున్ = ఎల్లరను, తద్గగనశైవలినిన్ = ఆమందాకినీనదిలో, తగన్ = ఒప్పునట్లుగా, చొచ్చిరి = ప్రవేశించిరి.

*జీనిపావడలు

విశే. దేవకాంతలు తెల్లని దేహప్రభ గలవారనియుఁ, గటిదేశమువఱకు వ్రేలాడు ఊర్ధ్వపైన కొప్పుగలవారనియుఁ దెలియునగును. పూర్వపద్యమునందువలెనే యిందును మిన్నేటిని 'శైవలిని' యని కవి వ్యవహరించినాఁడు. నదియందు నాచుండుట పద్మములుండుట మొదలగునవి కానము. సరసులనుండుట సహజము. కాని కావ్యములమాత్రము నదీవర్ణనమున నిట్టివిషయములు గాననగును. కాన నిట్టివానిని గవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధములుగా నెన్నవలయునని తోఁచెడిని.

మ. మరుదంభోరుహనేత్ర లంబరధునీమధ్యంబున న్నిల్వ ని
ష్ఠురతత్పీనపయోధరాహత జలస్తోమంబు నల్వంకలం
దెరల న్నాభిచయంబు లోఁగొనియె దానిం జాలగాంభీర్యశీ
లురు సంక్షోభము నొందువారినెచటన్ లోఁగొంచు వర్తింపరే. 29

టీ. మరుదంభోరుహనేత్రలు = దేవతాస్త్రీలు, (అంభోరుహనేత్రలు = తమ్మిఱేకులంబోలు కనులుగలవారు) అంబరధునీమధ్యంబునన్ = మిన్నేటి నడుమను. నిల్వన్ = ఉండఁగా. తత్పీనపయోధరాహతిన్ = వారి బలిసిన స్తనముల దెబ్బచే. జలస్తోమంబు = జలరాశి. నల్వంకలన్ = నాలుగుదిక్కులకు, తెరలన్ = మఱలఁగా. దానిన్ = ఆజలమును, నాభిచయంబు = బొడ్డులగుమి, లోఁగొనియెన్ = లోపలికిఁ జేర్చుకొనెను: ఐక్యపఱచుకొనెననుట. చాలన్ = మిక్కిలి, గాంభీర్య శీలురు = గంభీరభావముగలవారు, (లోఁతుగలవని నాభిపరమగు నర్థాంతరము) సంక్షోభమున్ = కలఁతను, ఒందువారిన్ = పొందినవారిని, ఎచటన్ = ఎచ్చోటనైనను, లోఁగొంచున్ = తమలోఁ జేర్చుకొనుచు: అనఁగాఁ దమప్రాపు నొసంగి యనుట. లోపలికిఁ జేర్చుకొనుచని నాభి పరార్థాంతరము. వర్తింపరే = మెలంగరా ?

భా. లోకమున గంభీరభావులకుఁ గలఁతలొందినవారిఁ దమయాశ్రయ మొసంగి తమలోఁ జేర్చికొని రక్షించుట నైజము. కావుననే గంభీరభావముగల (లోఁతైన) సురస్త్రీలనాభులును స్తనహతిచేఁ జెదరి కలఁతనంది పాఱిన జలరాశిం దమలోఁ జేర్చికొని యరసిరనవని భావము.

సత్యభామయు, తానున్, ఒండొరుల కేలుఁదమ్ములన్ = ఒకరిహస్తపద్మము నొకరు, ఊఁత = అవలంబము, కొనుచున్ = స్వీకరించుచు. వేలుపుంగొలనున్ = దేవ సరస్సును, మందాకిని ననుట. తఱిసెన్ = సమీపించెను.

విశే. ఇందు "తఱిసిరి" అని పాఠ మగపడెడి. ఇందుఁ దాను శబ్దము ప్రయుక్త మగుటంజేసి "తఱిసె" అని క్రియ యేకవచనముగానే యుండవలయును. కాన "తఱిసిరి" అనుపాఠము ప్రామాదిక మనంజనును. వియద్గంగ నదియైనను దానిం గొలనుగాఁ గవి పేర్కొనియున్నాఁడు ఇట్లే కవులు దేవతలు జలక్రీడ సేయునదియో టంగావలయు దానిని 'దేవదీర్ఘిక, దేవసరస్సు' అని వ్యవహరించుట సంప్రదాయ మైనది.

చ. తొడవులు పుచ్చి నిర్జరవధూటులు వేలుపుమ్రాని *చీనిపా
వడలు ధరించి దేహరుచివైభవము ల్నవమల్లికారుచిం
దొడర నితంబచక్రములతో నెఱివాలు మెఱుంగుఁగప్పుఁబె
న్జడ లొరయంగఁ దద్గగనశైవలినిం దగఁ జొచ్చి రందఱున్. 28

టీ. నిర్జరవధూటులు = సురయువతులు, తొడవులు = ఆభరణములను, పుచ్చి = సడలించి, వేలుపుమ్రాని చీనిపావడలు = కల్పవృక్షసంబంధమైన సన్నని వలువలను, ధరించి = కట్టి, దేహరుచి వైభవముల్ = దేహకాంతి విభవము, నవమల్లికారుచిన్ = క్రొత్తమల్లీ సుమములయొక్క కాంతిని, తొడరన్ = ఎదిరింపఁగా, నెఱివాలుమెఱుంగుఁగప్పుపెన్జడలు - నెఱి = మనోహరమైన, వాలు = దీర్ఘములైన, మెఱుంగు = తళతళలాడునట్టి, కప్పు = నల్లందనముగల, పెన్ జడలు = పెద్దజడలు, నితంబచక్రములతోన్ = గుండ్రనగు జఘనములతో, ఒరయంగన్ = రాపాడఁగా, అందఱున్ = ఎల్లరను, తద్గగనశైవలినిన్ = ఆమందాకినీనదిలో, తగన్ = ఒప్పునట్లుగా, చొచ్చిరి = ప్రవేశించిరి.

*జీనిపావడలు

వి: దేవకాంతలు తెల్లని దేహప్రభ గలవారనియుఁ, గటిదేశమువఱకు ప్రేలాడు ఉత్తరీయపు కొప్పుగలవారనియుఁ దెలియునగును పూర్వపద్యమునందుపలెనే యిందును మిన్నేటని 'సైవలిని' యని కవి వ్యవహరించినాఁడు. నదియందు నాచుండుట పద్మములుండుట మొదలగునవి కానము. సరసులనుండుట సహజము. కాని కావ్యములమాత్రము నదీవర్ణనమున నిట్టివిషయములు గాననగును కాన నిట్టివానిని గవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధములుగా నెన్నవలయునని తోఁచెడిని.

మ. మరుదంభోరుహనేత్ర లంబరధునీమధ్యంబున న్నిల్వ ని
ష్ఠురతత్పీనపయోధరాహత జలస్తోమంబు నల్వంకలం
దెరల న్నాభిచయంబు లోఁగొనియె దానిం జాలగాంభీర్యశీ
లురు సంక్షోభము నొందువారి నెచటన్ లోఁగొంచు వర్తింపరే. 29

టీ. మరుదంభోరుహనేత్రలు = దేవతాస్త్రీలు. (అంభోరుహనేత్రలు = తమ్మిఱేకులంబోలు కనులుగలవారు) అంబరధునీమధ్యంబునన్ = మిన్నేటి నడుమను. నిల్వన్ = ఉండఁగా. తత్పీనపయోధరాహతిన్ = వారి బలిసిన స్తనముల దెబ్బచే. జలస్తోమంబు = జలరాశి. నల్వంకలన్ = నాలుగుదిక్కులకు, తెరలన్ = మఱలఁగా. దానిన్ = ఆజలమును. నాభిచయంబు = బొడ్డులగుమి, లోఁగొనియెన్ = లోపలికిఁ జేర్చుకొనెను: ఐక్యపఱచుకొనెననుట. చాలన్ = మిక్కిలి. గాంభీర్య శీలురు = గంభీరభావముగలవారు, (లోఁతుగలవని నాభిపరమగు నర్థాంతరము) సంక్షోభమున్ = కలఁతను, ఒందువారిన్ = పొందినవారిని, ఎచటన్ = ఎచ్చోనైనను, లోఁగొంచున్ = తమలోఁ జేర్చుకొనుచు: అనఁగాఁ దమప్రాపు నొసంగి యనుట. లోపలికిఁ జేర్చుకొనుచని నాభి పరార్థాంతరము. వర్తింపరే = మెలంగరా ?

భా. లోకమున గంభీరభావులకుఁ గలఁతలొందినవారిఁ దమయాశ్రయ మొసంగి తమలోఁ జేర్చికొని రక్షించుట నైజము. కావుననే గంభీరభావముగల (లోఁతైన) సురస్త్రీలనాభులును స్తనహతిచేఁ జెదరి కలఁతనంది పాఱిన జలరాశిం దమలోఁ జేర్చికొని యరసిరనవని బావము.

విశే నాభి గాంభీర్యము వ్యంగ్యము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. ఘనకుచకుంభము ల్బయలుగా విబుధాలయవారభామినీ
జనకరిణీసమూహములు సల్లె యదూద్వహకుంజరంబుపై
వనజవనీపరాగపరివాసిత మైననభస్తరంగిణీ
ఘనతరభంగతోయకణికాచయము ల్గరపుష్కరంబులన్. 30

టి. విబుధాలయ వారభామినీ జనకరిణి సమూహములు = దేవవేశ్యా సమూహములను నాఁడునేనుంగుగుంపులు, ఘనకుచకుంభముల్ = గొప్పవైన స్తనములనెడు కుంభస్థలములు, బయలుగాన్ = ప్రకాశమగునట్లుగా, యదూద్వహ కుంజరంబుపైన్ = శ్రీకృష్ణుఁడను మగయేనుఁగుపై, వనజవనీపరాగ పరివాసితమైన = పద్మసమూహముల సంబంధమైన పుప్పొడిచేఁ బూర్ణముగాఁ బరిమళింపఁ జేయఁ బడిన, నభస్తరంగిణీ....చయమున్ - నభస్తరంగిణీ = ఆకాశగంగాసంబంధమైన, ఘనతర = మిగులగొప్పవైన, భంగ = తరంగముల సంబంధమైన, తోయకణికా = ఉదకబిందువులయొక్క, చయమున్ = సమూహమును, కరపుష్కరంబులన్ = చేతులను కరిహస్తాగ్రములచేత, చల్లెన్ = చిమ్మెను.

విశే. పుష్కరశబ్దమునకు నేనుఁగుతొండము చివరయేగాక పద్మమును నర్థ మగుటంజేసియు, హస్తములకుఁ బద్మసామ్యము ప్రసిద్ధమగుటంజేసియు, నద్దాని నేకదేశ వివర్తిరూపకముగాఁ దలంచిన పద్మములంబోలు హస్తములను తొండముల కొనలచే ననియు నర్థము లభించును. ఇట్లే పూర్ణకుంభములను స్తనములను సాటిచేయుట సహజమగుటంజెసి యచ్చోఁగూడఁ బైనివ్రాసిన ప్రకారముగఁ దలంచినఁ గుంభములంబోలు స్తనములనెడు కుంభస్థలములని యర్థము సిద్ధించును. కుంజర శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమగుట నా స్థలమునఁగూడ యదుశ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడను పురుష గజమను నర్థము లభించెడు. ఏనుఁగుతల కిరువంకలనుండి నెత్తైన రెండు ప్రదేశములను రెండు కుంభములుగాఁ గవులు వర్ణించియున్నారు. కావుననే స్తన

ద్వంద్వమునకవి సాటియగుటయుఁ గుంభములని బహువచనముగా వ్యవహృత మగుటయుఁ బొసంగెను. "ఘనకుచకుంభముల్ దొరసి తార్కొని యొప్పునకై యసూయమై" అని యెఱ్ఱాప్రగడ నృసింహపురాణము. "తత్కుంభహస్తద్యుతుల్, నగజాచారుకుచోరువైఖరులఁ దెల్పన్" అని వసుచరిత్రము. అలం. రూపకము.

క. వారణయానలు కరముల
నీ రడిచినరవము మురజనిస్వనముగఁ జె
న్నారఁగఁ బద్మిను లాడెను
వారిజహ స్తముల మధుపవలయము లులియన్. 31

టీ. పద్మినులు = పద్మలతలు, (పద్మినీజాతి స్త్రీలని యర్థాంతరము.) వారణయానలు = గజగమనలగు సురస్త్రీలు, కరములన్ = హస్తములచే, నీరడిచిన రవము = నీటిని గొట్టఁగాఁ బుట్టినచప్పుడు, మురజనిస్వనముగన్ = మద్దెల మ్రోఁతకాఁగా, చెన్నారఁగన్ = అందముగా, వారిజహస్తములన్ = పద్మములనే చేతులందు, (వారిజములవంటి చేతులందలి యర్థాంతరము) మధుపవలయములు = తుమ్మెదలను కంకణములు. (వలయాకారములగు తుమ్మెదలను కంకణము లనియు గ్రహింపనగును). ఉలియన్ = శబ్దింపఁగా, ఆడెను = నాట్యముచేసెను.

భా. సురతరుణులు నీటిని జేతితోఁ గొట్టఁగా నా నీటనున్న తామరతీవల గుములును, దామరులును జలించెనని భావము.

విశే. నీటిని జేతితో నడచునపుడు పుట్టిన ధ్వనిని మద్దెల మ్రోఁతగను, నీరజముల హస్తములుగాను, మధుపములఁ గంకణములుగాను రూపించి పద్మినీ శబ్దమువలనఁ గలునర్థాంతరము నాధారముగఁగొని, పద్మినీ నాట్యమును గవి విశదీకరించినాఁడు. తుమ్మెదలను గంకణములుగా రూపించుటచేత నీకంకణములు నల్లవని చెప్పవలసియున్నది. దాననియ్యని యింద్రనీలనిర్మితములో యని

యూహింపవలసియున్నది. లేక వలయాకృతి నొక్కదానినిబట్టియే కంకణత్వ మూహించెనోయని యనుమానింపవలసి యున్నది లోకమునందలి స్త్రీనాట్యము గమ్యము. అలం. రూపకము.

క. ప్రోడతనంబులు మీఱఁగఁ
జేడియ లడుగులును మొగముఁ జేతులు మెఱయ
న్వేడుక నీఁదఁగ నపు డా
మ్రేడితజలజాత మయ్యె మిన్నే ఱెల్లన్. 32

టీ. చేడియలు = సురతరుణులు, ప్రోడతనంబులు = ప్రౌఢత్వములు, మీఱఁగన్ = అతిశయించునట్లుగా, అడుగులును = పాదములును, మొగమున్ = ముఖమును (మొగములని యర్థము) చేతులున్ = హస్తములును, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, వేడుకన్ = సంతోషముతో, ఈఁదఁగన్ = ఈఁతకొట్టఁగా, అపుడు = ఆసమయమున, మిన్నేఱెల్లన్ = మందాకినియంతయు, ఆమ్రేడితజలజాతము = ద్విగుణముగాఁజేయఁబడిన పద్మములుగలది, అయ్యెన్ = ఆయెను.

భా. పాదమునకును, మోమునకును, జేతులకును, బద్మముల సాటిచేయుట సహజము. ప్రకృతము నీటనీఁదులాడు స్త్రీలపాదములు మొగములు చేతులు నీటఁదేలి తమ్ములంబోలి యున్నవగుటంజేసి ఆకాశగంగయందుఁ బద్మములు ద్విగుణీకృతములైనట్లు తోఁచెనని భావము.

విశే. నీటనీఁదులాడునపుడు పాదాదులు తేలియే యుండు నీఁత వెలికలఁ బడి యీఁదునీఁతగా నెన్నవలసియున్నది. బోరఁగిలఁబడి యీఁదునీఁతయందు హస్తపాదముల కొకమాఱు మునుంగుటయు నొకమాఱు తేలుటయు సంభవించును గాన నపు డామ్రేడితజలజాతత్వము సరిగా సరిపడదని తోఁచెడిని. అలం. ఉపమగమ్యము.

తే. తామరల వ్రేటు లాడుచోఁ దరుణులెత్తు
కరరుహాంకితబాహువల్లరులు వొలిచె
బిరుదవర్ణావళీపరిస్ఫురిత మైన
పల్లవాస్త్రజయ స్తంభపటలి యనఁగ. 33

టీ. తామరలన్ = పద్మములచే, వ్రేటులాడుచో = (పరస్పరము) కొట్టుకొను నపుడు, తరుణులు = యువతులు, ఎత్తు = పైకెత్తిన, కరరుహాంకిత బాహువల్లరులు - కరరుహ = గోళ్లచే, అంకిత = చిహ్నితములైన, బాహువల్లరులు = తీఁగలంబోలు బాహువులు, బిరుద....స్ఫురితమైన - బిరుదవర్ణ = బిరుదాక్షరములయొక్క, ఆవళీ = పంక్తులచే, పరిస్ఫురితమైన = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, పల్లవాస్త్ర....పటలి । పల్లవాస్త్ర = మన్మథుని యొక్క, జయస్తంభ = విజయసూచకములగు స్తంభములయొక్క, పటలి = సమూహము, అనఁగన్ = అనునట్లు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

భా. తామరలచే నన్యోన్యము కొట్టుకొనునపుడు పైకెత్తిన తెల్లనిగోళ్లతో నొప్పు బాహువులు మన్మథుని విజయసూచకములగు స్తంభములంబోలి యొప్పెనని భావము. చేతులు స్తంభములవలెను నందలిగోళ్లు బిరుదాక్షరములవలెను ఒప్పెనని తాత్పర్యము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. దానవవైరి దివ్యవనితానికురుంబముతోడ జహ్నుక
న్యానవపంకజాతనివహంబులఁ గందుకకేలి సల్పుచు
న్మేనఁ దదబ్జపత్త్రములు నిండఁగ నంటిన నొప్పు నెంతయుం
దాను నుపేంద్రుఁడొట నయనంబులు పెక్కులు దాల్చెనో యనన్. 34

టీ. దానవవైరి = రాక్షసవైరి యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, జహ్నుకన్యానవపంకజాత నివహంబులన్ = మిన్నేటి క్రొత్తతమ్ములగుంపునందు (అనఁగా జాహ్నవియం దపుడపుడే వికసించిన పద్మసమూహముననుట) కందుకకేళి = బంతులాట, సల్పుచున్ = చేయుచు, మేనన్ = శరీరమున, తదబ్జపత్త్రములు = ఆకందుక

రూపములైన పద్మములరేఁకులు, నిండఁగన్ = అంతటను, అంటినన్ = అంటుకొనఁగా, తానున్, ఉపేంద్రుడు = ఉపేంద్రుఁడను పేరుగలవాఁడు: ఇంద్రునితమ్ముఁడు, ఔటన్ = అగుటచే, పెక్కులు = అనేకములు, నయనములు = నేత్రములు, తాల్చెనో = ధరించెనో, అనన్ = అనునట్లు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, ఒప్పున్ = ఒప్పెను.

భా. తామరరేకులను గన్నులకు సాటిగాఁ జెప్పుట ప్రసిద్ధము. ఇంద్రుఁడు వేయికన్నులవేలుపు. శ్రీకృష్ణుఁడు బంతులాడునపుడు మేనెల్లంటిన పద్మదళములతో సహస్రాక్షుఁడగు నింద్రునివలె నుండెననియుఁ, దానునింద్రునకుఁ దమ్ముఁడును నుపేంద్రుండును గాన నట్టిరూపము నాతఁడు కోరి ధరించిన ట్లుండెననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. **తనమనోవల్లభునిభుజా స్తంభ మూఁది**
సలిలవిహరణ మొనరించె సత్యభామ
యలసవైఖరి వీచిడోలాంతరావి
హారసంగతనవరాజహంసి యనఁగ. 35

టీ. సత్యభామ, తనమనోవల్లభుని భుజాస్తంభము = తనమనోహరుని స్తంభము వంటి భుజమును, ఊఁది = పట్టి, అలసవైఖరిన్ = మందమైనరీతితో, వీచి....హంసి - వీచి డోలా = తరంగములనెడు నుయ్యేలలయొక్క, అంతర = మధ్యభాగములందైన, విహార = విహారములతో, సంగత = కూడియున్న (తరంగడోలికా విహారాసక్తమైన యనుట) నవరాజహంసి = క్రొత్తరాజహంసాంగన, అనఁగన్ = అనునట్లు, సలిలవిహరణము = జలక్రీడ, ఒనరించెన్ = చేసెను.

భా. శ్రీకృష్ణునిభుజ మూఁతగాఁగొని జలక్రీడయొనర్చు సత్యభామ యలసభావ మలర తరంగడోలికలఁ గ్రీడాసక్తమగు రాజహంసాంగనపగిది నొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. 'వీచిడోలా' అనుచో రూపకము.

క. అవతంసితశైవల యై, వివలద్వేణి యయి కోకవిస్ఫుటకుచ యై
దివిషన్నది నాకపురీ, ధవలాక్షులలోన *నన్యతమ యనఁ బొల్చెన్. 36

టీ. దివిషన్నది = మిన్నేరు. అవతంసిత శైవలయై = శిరోభూషణముగఁ జేయఁబడిన నాఁచుగలదై; మిన్నేరునకుఁ బైనిదేలియాడు శైవలము శిరోభూషణమువలె నున్నదని గ్రహించునది. వేణిప్రవాహముగాన దానిపైఁగలనాఁచు శిరోభూషణ మయ్యెనని యెన్నునది. సురవనిత లానదిని దేలియాడుట వారిశిరసుల నాఁచులగ్న మయ్యెనని యెన్నవలయు. ఇట్లే యిందలివిశేషణములు సురవనితా సురనదీ సాధారణములు. వివలద్వేణియయి = పాఱుప్రవాహముగలదై యని నదీపరము. వీడినకొప్పుగలదియని సురవనితాపరము. కోకస్ఫుటకుచయై = చక్రవాకములనెడు తెల్లమగు స్తనములుగలదియని నదీపరము. చక్రవాకములవంటి ప్రస్ఫుటమగు స్తనములు గలదియని సురవనితాపరము. నాకపురీ ధవళాక్షులలోనన్ = దేవతా స్త్రీలలో, అన్యతమ = ఒకతె, అనన్ = అనునట్లుగా, పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

భా. నాకవనితలు జలక్రీడకతనఁ గొప్పునంటిన నాఁచుగలవారును, జడలు వీడినవారును, బయల్పడిన కుచములుగలవారును నైరనియు, సాదృశ్యమునుబట్టి మిన్నేరును నట్టిదేయగుటంజేసి యన్నదియు నాదేవతాస్త్రీలనే బోలి వారిలో నొక్కతె వలె నొప్పెననియుఁ దాత్పర్యము. జడకు ప్రవాహమును, గుచములకుఁ జక్రవాక ములను సాటిచేయుట సహజముగదా.

విశే. నాఁచును, శిరోభూషణముగాఁ జెప్పుటంజేసి దమనము మున్నగు తృణముల రూపమగు శిరోభూషణమునే గవి భావించెనని యెన్నవలయును. అలం రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. పెరిగినహారరత్నముల పెల్లున నొక్కెడఁ దామ్రపర్ణి యై
నెరసినసోగపెన్నెఱులనిగ్గున నొక్కెడ భానుకన్య యై

* నన్యతమయుంబొలెన్

గురుకుచలిప్తమైన నవకుంకుమ నొక్కెడ శోణ యై నభ
శ్చరసది యొప్పె దివ్యజలజాతముఖు ల్జలకేళి సల్పఁగన్. 37

టీ. దివ్యజలజాతముఖుల్ = సురవనితలు. జలకేళి = జలక్రీడ. సల్పఁగన్ = చేయఁగా, పెరిగిన = త్రెగిపడిన. హారరత్నముల పెల్లునన్ = ముత్యాలహారముల సంబంధమైన ముత్తెములయొక్క యాధిక్యముచే, ఒక్కెడన్ = ఒకచోటను, తామ్రపర్ణియై = తామ్రపర్ణీనదియై (తామ్రపర్ణీనదీరూపము గలదై యనుట.) నెరసిన సోగ పెన్నెఱుల నిగ్గునన్ = వ్యాప్తములైన నిడుదలై పెద్దశిరోజముల కాంతిచే, ఒక్కెడ = ఒక ప్రదేశమున, భానుకన్యయై = యమునానదియై (తత్స్వరూపము గలదై యనుట.) గురుకుచలిప్తమైన = లావైన స్తనములందుఁ బూయఁబడిన. నవకుంకుమన్ = క్రొత్తకుంకుమముచే, ఒక్కెడన్ = ఒకతావున, శోణయై = శోణనదియై, (శోణనదీ రూపముం దాల్చినదై యనుట.) నభశ్చరనది = ఆకాశగంగ, ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

భా. సురవనితలు జలకేళి యొనర్చునపుడు వారి ముత్యాలహారములు త్రెగి వానినుండి ముత్తెము లొక్కెడ రాలెననియుఁ, దామ్రపర్ణీనది ముత్తెముల కాకరమని నానుడిగలదు గాన దాని ననుసరించి యాముత్తెములతోడి తావుగల యన్నది తామ్రపర్ణివలె నొప్పెననియు, దేవభామినుల శిరోజముల యసితకాంతు లొకతావున వ్యాపించి జలమును నల్లగాఁజేయ నన్నది నల్లనియుదకముగల యమున ను బోలెననియు, దివ్యకాంతల కుచలిప్తమైన క్రొత్తకుంకుమము జలకేళి వేళ కరగి యొక్కెడ జలము నెఱ్ఱగాఁజేయ నెఱ్ఱనియుదకముతోఁ గూడిన యాకాశగంగ ఎఱ్ఱని నీటితో నొప్పు శోణనదిగతి నొప్పెననియు భావము.

విశే. నవరత్నములలో ముత్తెమును నొకటిగాన ముత్యమునకు రత్నశబ్దమును వాడెనని గ్రహింపనగును. మఱియు నట్టిరత్నములు గలహారము ముత్యముల హారమే యనియుఁ జెప్పవలెను. "తామ్రపర్ణీసమేతస్య ముక్తాసారంమహోదధేః" అని కాళిదాస సూక్తి ననుసరించి తామ్రపర్ణీనది ముత్తెముల కాకరమని యెన్నవలసి

యున్నది. దాన నీ పద్యమందలి హారమణిశబ్దములు ముక్తాహార ముక్తాఫలము లర్థముగాఁ గలవనియే యెన్నవలెను.

అలం. తనగుణము వీడి పరనదీగుణమును వియన్నది దాల్చినట్లు వర్ణించుట కతనఁ దద్గుణాలంకారము. ఒక్కమిన్నేటినే తామ్రపర్ణీ యమునా శోణలుగా వర్ణించు టంబట్టి యుల్లేఖాలంకారము. "తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః ఏకస్య బహుధోల్లేఖో....." అని యలంకారలక్షణములు.

చ. అలకలు నాసికామణియు నన్నువకౌనుఁ గుచద్వయంబుఁ గుం
డలములుఁ జంచలింప జతనంబున హస్తము లూఁది జీర్కుబం
డల దిగజాఱి రొండొరుకడం దరలాక్షులు దోనివింట బిం
జలు గొన నేయుపుష్పశరుసంపెఁగవాలికతూపులో యనన్. 38

టీ. తరళాక్షులు = సురచపలనయనలు, అలకలు = కురులును, నాసికామణియున్ = ముక్కురతనమును అన్నువకౌనున్ = సన్నని నడుమును, కుచద్వయంబున్ = స్తనద్వయమును, కుండలములున్ = కర్ణాభరణములును, చంచలింపన్ = సంచలింపఁగా, జతనంబునన్ = యత్నముతో, హస్తములు = చేతులు, ఊఁది = పట్టుకొని, జీర్కుబండలన్ = జరుగుడుఱాలమీఁద, ఒండొరుకడన్ = ఒకరి వెనుక నొకరు, దోనివింటన్ = వంగినధనువుచే పింజలుగొనన్ = ఒకదానినొకటి యంటునట్లుగా (పుంఖానుపుంఖముగ ననుట.) ఏయు = ప్రయోగించు, పుష్పశరుసంపెఁగవాలికతూపులో = మన్మథుని సంపెఁగపూవుల రూపమగు దీర్ఘములగు బాణములో, అనన్ = అనునట్లు, దిగజాఱిరి = క్రిందికి జాఱిరి.

భా. సురవనిత లొకరిచేతుల నొకరు పట్టుకొనిజరుగుడుబండపైనుండి క్రిందికి జాఱిరని భావము. జరుగుడుబండపైనుండి క్రిందికి నొకరితరువాత నొకరంటి జాఱుచుండుటంజేసియు జాఱునపుడు చలనము నవ్వారుగల్గియుండుటంజేసియు,

స్త్రీలను మన్మథ బాణములుగాఁ బల్కుట కవిసంప్రదాయ ప్రసిద్ధవిషయ మగుటం జేసియు, సురవనితలు సంపెఁగ పూవుజిగినిబోలు శరీరకాంతి గలవారగుటం జేసియుఁ, బుంఖానుపుంఖముగఁ జలించుచుఁబోవు మన్మథుని సంపెఁగ వాలిక కూపులంబోలి యొప్పిరని తాత్పర్యము.

మ. బలివిధ్వంసియుఁ బెక్కుభంగుల మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్
సలిల క్రీడ యొనర్చి నిర్భరమదస్తంబేరమప్రక్రియన్
వెలలె న్సత్యయుఁ దాను మజ్జనవిధావిభ్రాంతకౌటిల్యకుం
తలసంక్రాంతనితంబలై దివిజకాంతారత్నము ల్గొల్వఁగన్. 39

టీ. బలివిధ్వంసియు = బలినడఁచిన శ్రీకృష్ణుఁడును, పెక్కుభంగులన్ = పలురీతులతో, మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్ = దేవసరోమధ్యమున, సలిలక్రీడ = జలక్రీడ, ఒనర్చి = చేసి, నిర్భర.....ప్రక్రియన్ - నిర్భర = స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగు, మద స్తంబేరమ = మదపుటేనుఁగుయొక్క, ప్రక్రియన్ = ప్రకృష్టవ్యాపారముతో, సత్యయున్ = సత్యభామయును, తానున్, మజ్జన.....నితంబలై - మజ్జనవిధా = స్నానవిధిచే, విభ్రాంత = తిరుగుడుపడిన (అనఁగా వ్యత్యస్తములైన యనుట), కౌటిల్య = వక్రములైన, కుంతల = తలవెంట్రుకలచే, సంక్రాంత = ఆక్రమింపఁబడిన, నితంబలై = పిఱుఁదులు గలవారై, దివిజ కాంతారత్నముల్ = దేవతాస్త్రీమతల్లికలు, కొల్వఁగన్ = సేవింపఁగా, వెలలెన్ = వెడలెను.

వ్యా.విశే. స్తంబేరమునఁ దృణములందుఁ గ్రీడయొనర్చునదని వ్యుత్పత్త్యర్థము గాని యిచ్ఛేమాత్ర మయ్యర్థ మీశబ్దమునకు సరిపడదనియు నేనుఁగను సామాన్యార్థమే గ్రాహ్యమనియుఁ దోఁచెడిని. లేదా నాఁచుతీవలంటియున్న శ్రీకృష్ణుఁడు తృణ క్రీడా సక్తమైన యేనుఁగువలె నున్నవాఁడనియేని గ్రహింపవలెను. వెలలెను; రూ. అ. వెడలెను.

తే. నెఱులఁ దడియార్చి క్రొవ్విరు ల్దుఱిమి మేనఁ
గలపము లలంది తొడవు లంగములఁ బూని
కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి
రంగనలు మారునొఱతోడియలుఁగు లనఁగ. 40

టీ. నెఱులన్ = తల వెండ్రుకలను, తడియార్చి = చెమ్మనారఁజేసి, క్రొవ్విరుల్ = క్రొత్తపూవులను, తుఱిమి, మేనన్ = శరీరమున, కలపములు = చందనాది సుగంధలేపములను, అలంది = రాచుకొని, తొడవులు = అలంకారములు, అంగనలున్ = అవయవములందు, పూని = ధరించి, కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు = కల్పవృక్షసంబంధమైన పట్టుబట్టలను, అంగనలు = సురవనితలు, మారునొఱ తోడియలుఁగులు = మన్మథుని యొక్క యొఱతోనున్నములుకులు, అనఁగన్ = అనునట్లు, కట్టిరి = ధరించిరి.

భా. చందనాదిచర్చలచేతను దుకూలములచేతను నాచ్ఛాదితగాత్రులైన దేవతా స్త్రీలొఱతోడి మన్మథబాణములవలె మించిరని భావము. మన్మథబాణములు సుమములగుటంజేసి కుసుమములవలె మృదువైన శరీరములు గలవారని తాత్పర్యము.

విశే. కల్పవృక్షశాఖాంతరములందు దుకూలము లున్నవిధము 3 అ. 41 గద్యమునందలి 'నిరంతర సంతానోకహదుకూలమయపతాకా' అను పదము మూలముగను, 4 అ. 4 పద్యమునందలి "ఈతరుశాఖాంతరలోలదుకూల మారుతములను పదముమూలముగను సూచితమయ్యెను.

చ. జలరుహపత్రనేత్రుఁడును సత్యయుఁ దాను ననర్ఘ్యదివ్యభూ
షలు ధరియించి నిర్జరనిశాకరబింబముఖు ల్భజింపఁద
ద్బలపరిపంథిబాహుపరిపాలిత మైనపురంబు సొచ్చె ని
శ్చలతర నేత్ర పౌరజనసంతతి హర్మ్యము లెక్కి చూడగన్. 41

టీ. జలరుహపత్రనేత్రుడును = పద్మాక్షుఁడును, సత్యయున్, తానున్, అనర్ఘ్య దివ్యభూషలు = అమూల్యములగు మణిమయాలంకారములను, ధరియించి, నిర్జరనిశాకర బింబముఖుల్ = సురచంద్రవదనలు, భజింపన్ = సేవింపఁగా, తద్బలపరిసంథిబాహుపరిపాలితమైన = అబలరిపుండైన దేవేంద్రుని భాహువులచే రక్షితమైన, పురంబున్ = పట్టణమును; సురనగరినమరావతి ననుట. నిశ్చలతరనేత్రపౌరజనసంతతి = అనిమేషులగు పట్టణవాసుల సమూహము, స్వర్గమునందలి వారెల్లను ననిమిషులే. హర్మ్యములు = మేడలు, ఎక్కి = అధిరోహించి, చూడగన్, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెన్.

సూర్యాస్తమయాదివర్ణనము

క. దినరాజత్తఱిఁ బంకజ, వనములఁ జరియించు కాంతి వర్గము దానున్
వనధి జలకేళి సలుపఁగఁ, జనియె నన న్వారుణీదిశాతటిఁ బొల్చెన్. 42

టీ. దినరాజు = పగటిరాజు; సూర్యుడు, అత్తఱిన్ = ఆ సమయమున, పంకజవనములన్ = పద్మవనములందు, చరియించు = సంచరించునట్టి, కాంతివర్గము = ఛాయాసమూహమును, తానున్, వనదిన్ = సముద్రమున, జలకేళి = జలక్రీడ, చలుపఁగన్ = చేయఁగా, చనియెన్ = ఏగెనో, అనన్ = అనునట్లు, వారుణీదిశాతటిన్ = పశ్చిమదిక్తటమున, పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

భా. చాయలు సూర్యభార్యలు. ప్రకృతము స్త్రీలతోఁగూడి జలకేళియొనర్చిన శ్రీకృష్ణుని గాంచి తానును దనవనితలతో పశ్చిమాంభోధియందు జలకేళిసవరింపనేఁ గెనో యనునట్లు ప్రతీచీదిశ నొప్పెనని భావము. అనఁగా పడమటి దిక్కును రవి యస్తమింపఁజేరెనని తాత్పర్యము.

తే. వేల్పుఁజిగురాకుఁబోఁడులవీఁగుఁజన్నుఁ
గవలపైఁ గుంకుమచ్ఛాయ గడలుకొలిపి

పసిఁడిగట్టున కొకవింత [1]మిసిమి నించి
నెఱసెఁ [2]గడసావిముదుసలి తెఱపయెండ. 43

టీ వేల్పుఁజికురాకుఁబోడులనీఁగుజన్నుఁగవలపైనన్ = సురతరుణుల బరువై స్తనద్వంద్వములమీఁద, కుంకుమచ్ఛాయ = అరుణమైన కాంతిని, కడలుకొలిపి= వ్యాపింపఁజేసి, పసిడిగట్టునకున్ = బంగరుకొండకు, ఒకవింతమిసిమి = ఒకవింతయగు తేటును, నించి = నిండించి, కడసాని ..... యెండ-కడ = తుదినైన, సావి = కాలమునందలి, ముదుసలి = వృద్ధమైన, తెఱప =తైక్ష్ణ్యములేని, ఎండ = అతపము; అనఁగా సాయంసమయమునసైన జరతాతపమనుట. నెఱసెన్ = వ్యాపించెను.

విశే 'మిసిమి'యనుచోఁ 'బసిమి' యని పాఠమగపడెడి అపుడు పసిమి యనఁగాఁ బసుపుఁదళుకని యర్థమని గ్రహించునది. వేల్పువనితల స్తనములు తెల్లనివౌట నందుఁబడిన జరతాపమరుణముగ నుండెననియు, బంగరుకొండ పసుపుకాంతులుగలదౌట నందు దావుగొనిన ముసలియెండ నొకవింతజిగిని దానికిఁ గల్గించెననియు గ్రహింపవలెను.

ఆ. వేల్పుగట్టుగవుల వెలువడి వడదేఱఁ
జదలువాఁకనీట జలకమాడి
వైజయంతహర్మ్యవలభినీడంబులఁ
గ్రందుకొనియెఁ గిన్నెరద్వయములు 44

టీ. వేల్పు....... గవులన్ - వేల్పుగట్టు = దేవతల కొండయగు మేరువు యొక్క గవులన్ = గుహలనుండి, వెలువడి = బయలుదేరి, వడ = తాపము, తేఱన్ = పోవునట్లుగా, చదలువాఁకనీటన్ = మిన్నేటిజలమున, జలకమాడి = స్నానము చేసి, కిన్నరద్వయములు = కిన్నరమిధునములు, వైజయంతహర్మ్యవలభినీడంబులన్ = వైజయంతమను ప్రాసాదము యొక్క కొణిగెగూడులందు, క్రందుకొనియెన్ =

1 పసిమి 2 గడసారిముదుసలితఱసియెండ.

గుంపులుగాఁ జేరెను.

క. ఘనసాంధ్యరాగవినతా
తనయగరుత్పమితికడిఁది తాఁకున ధర వ్రా
లినగగనఫణిఫణామణి
యన రవిమండలము పశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకెన్. 45

టీ. ఘన..... తాఁకునన్ - ఘన = గొప్పదైన, సాంధ్యరాగ = సంజకెంజాయ యనునట్టి, వినతాతనయగరుత్పమితి = వినతానుతుండగు గరుడుని ఱెక్కల గుమిసంబంధమైన కడిఁదితాఁకునన్ = క్రూరమైన దెబ్బచే, ధరన్ = భూమియందు, వ్రాలిన = పడిన, గగనఫణి ఫణామణి= ఆకాశమను సర్పముయొక్క పడగయందలి మాణిక్యము, అనన్ = అనునట్లుగా, రవిమండలము = సూర్యమండలము, పశ్చిమాంబుధిన్ =పడమటి సంద్రమున, క్రుంకెన్ = అస్తమించెను.

వి.శే. గరుడుని ఱెక్కలెఱ్ఱనివౌట సంజకెంజాయను గరుడపక్షములుగా నెన్నుట సరసము. గగనమును ఫణిగా రూపించుటనుబట్టి యయ్యది కృష్ణసర్పముగా నెన్నవగును. గరుడవిక్రమమూలకమగు భావికథాంశము సూచితము.

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ శిఖిధూమ్యారోచిఁ గీనాశకా
సరదేహ ప్రభ *రాక్షసాసిలతికాంచద్దీధితి న్వారిధీ
శ్వరకేతుద్యుతి మాతరిశ్వహరిణచ్ఛాయన్ ధనాధ్యక్షనీ
లరుచిన్ ధూర్జటికంఠ కాంతిఁ దమముల్వ్రాపించె దిగ్భిత్తులన్. 46

టీ. మరుదీశ .... శోభన్ - మరుదీశ = దేవేంద్రుని యొక్క, ద్విప = ఏనుఁ గైన యైరావతము యొక్క, దాన = మదముయొక్క, శోభన్ = కాంతివంటి కాంతితోడను, శిఖి....రోచిన్ -శిఖ = అగ్నిహోత్రునియొక్క, ధూమ్యా = పొగగుంపు యొక్క, రోచిన్ = తేజస్సువంటి తేజస్సుతోడను, కీనాశకాసరదేహప్రభన్ = యముని

*రాక్షసాలితిలకాం

యెనుపోతుయొక్క శరీరకాంతివంటి కాంతితోడను, రాక్షస... దీధితిన్-రాక్షస=నైరృతుని యొక్క. అసిలతికా = లతవంటి కత్తియొక్క, అంచత్ = ఒప్పునట్టి, దీధితిన్ = ప్రభవంటి ప్రబతోడను, వారిధీశ్వరకేతుద్యుతిన్ = వరుణునియొక్క టెక్కెముయొక్క శోభ వంటి శోబతోడను, మాతరిశ్వహరిణచ్ఛాయన్ = వాయుదేవుని లేఁడయొక్క కాంతి వంటి కాంతితోడను, ధనాధ్యక్షనీలరుచిన్ = కుబేరుని నీలముల ప్రభవంటి ప్రభతోడను, ధూర్జటికంఠకాంతిన్ = ఈశానుని కుతుక శోభవంటి శోభతోడను, తమముల్ =చీఁకట్లు, దిగ్భిత్తులన్ = దిక్కులగోడలందు; అనఁగా దిక్తటములందనుట. ప్రాపించెను = వ్యాపించెను.

వి.శే. అష్టదిక్కుల నాక్రమించిన చీకటి యాయాదిగీశుల నల్లని వస్తువుల కాంతులుగాఁ గని యూహించుట సరసము. యమవాహనము మహిషము. వాయు వాహనము జింక. అలం. రత్నావళి.

మ. వనజశ్రీధనపశ్యతోహరుఁడు జీవంజీవజీవంబు ప
చ్చనివిల్కాకనికి మామ చల్వగని పశ్యత్ఫాలజూటాగ్రమో
హనరత్నంబు సుధాకరుం డపుడు ప్రాగద్రిస్థలీవిధి నొ
య్యనఁ దోతెంచె వియత్తటీకషణలీలానీతశంఖాకృతిన్. 47

టీ. వనజశ్రీ ... హరుఁడు - వనజశ్రీ = పద్మముశోభ యనెడు, ధన = ధనములకు, పశ్యతోహరుఁడు = చూచుచుండగనే దొంగిలించువాఁడు, జీవంజీవ జీవంబు = చకోరలకుఁ బ్రాణమైనవాఁడు, పచ్చనివిల్కానికిన్ = మన్మథునకు, మామ= మేనమామయు, చల్వగని = శైత్యములకు గర్వియైనవాఁడు, పశ్యత్ ... రత్నంబు- పశ్యత్ఫాల = చూచునట్టి నుదురుగలవాఁడగు నీశ్వరునియొక్క ; అలికమున నేత్రముగలవాఁడు గాన నీశుఁడు పశ్యత్ఫాలుడయ్యె. జూటాగ్ర = జడలముడి కొసయందు; మోహనరత్నంబు = సుందరమైన మాణిక్యమైనవాఁడు, సుధాకరుండు = చంద్రుడు; అమృతమునకు స్థానమైనవాఁడు అపుడు = ఆ సమయమున,

వియత్తటికషణ ...కృతిన్. వియత్తటీ = గగనదేశమునందు, కషణలీలా = ఒరయువిలాసముచే, అనీత = పొందింపఁబడిన, శంఖ = శంఖముయొక్క, ఆకృతిన్ = ఆకారముతో, ప్రాగ్స్థలీవీథిన్ = తూరుపుకొండదేశమున, ఒయ్యనన్ = మెల్లగా. తోఁతెంచె = తోచెను; అగపడెను.

వి.శే. మన్మథుఁడు లక్ష్మీపుత్రుడు, లక్ష్మికిఁ జంద్రుఁడన్న. కావున, మన్మథునకు జంద్రుడు మామయయ్యె.

క. ఆరాత్రి సత్యఁ గూడి ము
రారి ముదం బెసఁగ వైజయంతమున మనో
భూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రా
పారీణత నుండుచోఁ బ్రభాతం బయ్యెన్. 48

టీ. ఆరాత్రి = ఆరేయి, సత్యన్, కూడి, మురారి = శ్రీకృష్ణుడు, ముదంబు = సంతోషము, ఎసఁగన్ = అతిశయింపఁగా, వైజయంతమునన్ = దేవేంద్ర ప్రాసాదమున, మనోభూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రాపారీణతన్ = మన్మథరాజ్యసుఖ నిద్రాపూర్తితో, ఉండుచోన్ = ఉన్నచో, ప్రభాతంబు = ప్రాతఃకాలము, అయ్యెన్.

సీ. మొగుడుఁదమ్ములఁ జిక్కుమగతేఁటియలుఁగులు
సడలిపోఁ జేయు విశల్యకరణి
కాలవశంబునఁ గడచన్న వాసర
శ్రీఁ గ్రమ్మఱించు సంజీవకరణి
రే యనువాలునఁ బాయ లైనర థాంగ
తతుల హత్తించు సంధానకరణి
తిమిరంబుచే సొంపు సమసిన దిశలకు
వన్నియ నొసఁగు సావర్ణకరణి

మించుచీఁకెండయగ్గి ఁ బుట్టించునరణి
కలుషఘోరపయోరాశిఁ గడపుతరణి
తేఁచెఁ బ్రాచీమహీధరోత్తుంగసరణిఁ
బ్రాఁజదువుమానికంబులబరణి తరణి. 49

టీ. మొగుడుఁదమ్ములన్ = ముకుళించిన పద్మములందు, చిక్కు = చిక్కుకొన్న, మగతేటియలుఁగులు = కొదమతుమ్మెదలను బాణాగ్రములను, సడలిపోన్ = పదలిపోవునట్లుగా. చేయు = చేయునట్టి, విశల్యకరణియను నోషదీ విశేషము. (విశల్యకరణి = శల్యములను నిశ్శేషముగ నూడఁదీయునది.) విశల్యకరణియను నోషధి విశేషము శల్యములఁ బెఱికివేయుపగిదిని సూర్యుఁడు ముకుళించిన పద్మములందుఁ జిక్కిన తేటులను సడలించునని భావము. అనఁగా సూర్యోదయము కాఁగానే పద్మములు వికసించుట సహజమగుట నపుడందున్న తేంట్లు వెలుపలికి వెడలునని తాత్పర్యము, కాలవశంబునన్ = కాలగతి చేతను, కడచన్న = నశించిన, వాసరశ్రీన్ = దినలక్ష్మిని, క్రమ్మఱించు = మఱలించునట్టి: అనఁగా నుజ్జీవింపఁజేయునట్టి యనుట. సంజీవకరణి = సంజీవకరణియను నోషధి విశేషము. (సంజీవకరణి = మృతుని బునర్జీవతుంజేయునది), సంజీవకరణి = చచ్చినవాటిని దిరుగ బ్రతికించుపగిదిని సూర్యుడు గతించిన దినలక్ష్మిని దిరుగ నుజ్జీవింపఁజేయునని భావము. సూర్యుఁడుదయింపఁగనే దినశోభ తేజరిల్లునని తాత్పర్యము. రే = రాత్రి, అను = అనెడు, వాలునన్ = కత్తిచేయ, పాయలు = చక్కలు, ఐన, రథాంగతతులన్ = చక్రవాకసమూహములను, హత్తించు = అంటఁ జేయునట్టి, సంధానకరణి = సంధానకరణియను నోషధివిశేషము. (సంధానకరణి = విడినవానిం గలుపునది) సంధానకరణి విడిన వానిని గలుపు విధమున సూర్యుడు రాత్రిని బాయలైన రథాంగములఁ గలుపునని భావము. అనఁగాఁ జక్రవాకములకు రాత్రి వియోగదాయక మగుటం జేసి రథాంగములను బాయలుగాఁ జేయు విషయమున రేయిని గత్తిగాను. నట్లు పాయలుగా నేర్పడినవి. పగలు సూర్యోదయము

కాగానే కలిసికొనుటంజేసి సూర్యుని సంధానకరణిగాను గని పేర్కొనెనని గ్రహింప వలెను. తిమిరంబుచేసి = చీఁకటిచేత. సొంపు = అందము. ఉడుగిన = పోయిన. దిశలకున్ = దిక్కులకు. వన్నియన్ = శోభను. ఒసంగు = ఇచ్చునట్టి. సౌవర్ణకరణి = సౌవర్ణకరణియను నోషధివిశేషము. (సౌవర్ణకరణీ = సువర్ణశోభను గలుగఁజేయునది.) స్వర్ణకరణి పోయిన సువర్ణశోభను మరలఁ గల్గించుగలిని సూర్యుఁడు చీఁకటిచే నంధబుచెడి దిక్కులకు శోభను గల్గించెనని భావము సూర్యుఁడస్తంగతుఁడుగాఁ జీఁకటి వ్యాపించి దిశలశోభను దిరోహితమొనర్చెననియు. సూర్యుఁడుదయింపఁగనే దిశలెప్పటియట్లు శోభావంతము లయ్యెననియుఁ దాత్పర్యము. సూర్యుడు దిక్కులకు శోభను మఱలఁ గల్గించినకతన నాతనిని సౌవర్ణకరణిగాఁ గని పేర్కొనెను. మించు = అతిశయించునట్టి, బీరెండయగ్నిన్ = తీక్ష్ణాతపముననుగ్నిని, పుట్టించు = ఉద్భవింపఁ జేయు అరణి = అగ్నిమంథనదారువు. అగ్నిని మథించు దారువునుండి యగ్ని యుద్భవిల్లుపగిదిని సూర్యుని నుండి తీక్ష్ణాతప ముదయించెనని భావము. అగ్నిం బోలు తీక్ష్ణాతపము సూర్యుని నుండి యుద్భవించునుగాన సూర్యుని పంథనదారువుగాఁ గని పేర్కొనెను. కలుష ఘోరపయోరాశిన్ = పాపమను భయంకర మైన సముద్రమును, కడపు = దాఁటించు నట్టి. తరణీ = ఓడ. ఓడ సముద్రమును దాటించి దరిఁజేర్చునట్లు సూర్యుడు పాపములనుండి మనుజుని విముక్తుంజేసి మోక్షపారముంజేర్చునని గ్రహించునది. దరిఁజేర్చువాఁడు గాన సూర్యుని నోడగాఁ గని పేర్కొనెను ప్రాఁజదువుమానికంబుల బరణి = వేదములను మాణిక్యములకు బరిణయగువాఁడు. అనఁగా వేదస్వరూపుఁడనుట. తరణి = సూర్యుఁడు, ప్రాచీమహీ ధరోత్తుంగసరణిన్ = తూర్పుకొండయొక్క యెత్తైన త్రోవయందు, తోఁచెన్ = అగపడెను: ఉదయించెననుట.

వ్యా. విశే. ఇం దంత్యానుప్రాసనియు మన్నిపాదములందును గననగును. అలం. ఒక్క సూర్యుని యిన్ని విధములుగ నెన్నుటంజేసి యుల్లేఖాలంకారము.

ఽ పారిజాతాపహరణము ఽ

క. హరి యపుడు పారిజాతా
హరణోద్యోగమున నందనారామము ని
ర్భరగతిఁజొచ్చె విహగవర
పరివృఢుపయి నెక్కి సత్యభామయుఁ దానున్. 50

టీ. హరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, అపుడు = ఆ సమయమున ; సూర్యోదయకాలమున ననుట. సత్యభామయున్, తానున్, పారిజాతాహరణోద్యోగమునన్ - పారిజాత = పారిజాత వృక్షముయొక్క, ఆహరణ = హరించుటయందైన, ఉద్యోగమునన్ = ప్రయత్నముతో, విహగవరపరివృఢుపయిన్ - పక్షిరాజగు గరుడుని మీఁద, ఎక్కి = అధిరోహించి, నందనారామమున్ = నందనవనమును, నిర్భరగతిన్ = పూర్ణమగుగతితో, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను.

చ. సకల సురైకవంద్యుఁడగు చక్రధరుండిదె నేఁడు దన్ను ను
ర్వికిఁ గొనిపోవచ్చెనని వెక్కస మైనమనః ప్రభూతకౌ
తుకమునఁ బోలె సంభ్రమముతో నటియించె నభీష్టవస్తుదా
యకతరుచక్రవర్తి యపు డాతతవాత విధూతశాఖమై. 51

టీ. సకలసురైకవంద్యుఁడగు = దేవతలెల్లరకు ముఖ్యముగ నమస్కరింపఁదగిన వాఁడగు, చక్రధరుండు = చక్రము ధరించు శ్రీకృష్ణుడు, ఇదె = ఇదిగో, నేఁడు = ఈ దినమున, తన్నున్, ఉర్వికిన్ = భూమికి, కొనిపోవన్ = తీసికొనిపోవుటకు, వచ్చెన్, అని వెక్కసమైన = అధికమైన, మనఃప్రభూతకౌతుకమునఁబోలెన్ = మది నుదయించిన సంతసము చేతవలెను, అభీష్టవస్తుదాయక తరు చక్రవర్తి = కోరిన వస్తువుల నిచ్చెడు వృక్షశ్రేష్ఠము, అపుడు = ఆ సమయమున, ఆతతవాతవిధూతశాఖమై = విస్తారమైన గాలిచేఁ గదలునట్టి కొమ్మలుగలదై, సంభ్రమముతో, నటియించెన్ = చలించెను.

భా సురవంద్యు డమ్మహాత్ముడు శ్రీ కృష్ణుడు తన్ను భువికిఁ దీసికొని పోవునను నధిక సంతసమున నా వృక్షరాజము నటించెనో యనునట్లు గాలిచేఁ గదలు కొమ్మలుగల్గి యొప్పెనని భావము. అలం ఉత్ప్రేక్ష.

క. శౌరి యిదె పారిజాతముఁ
గోరికఁ గొని చనుచు మనలఁ గొనిపోఁడని లోఁ
గూరిననెవ్వగఁ దక్కిన
భూరుహములు మధురసాశ్రుపూరము నించెన్. 52

టీ. శౌరి = శ్రీకృష్ణుడు, ఇదె = ఇదిగో, పారిజాతమున్, కోరికన్ = కాంక్షతో, కొని = స్వీకరించి, చనుచున్ = పోవుచు, మనలన్, కొనిపోఁడు = తీసుకొనిపోఁడు, అని లోన్ = మనస్సులో, కూరిన = కూడునట్టి, నెవ్వగన్ = సంపూర్ణమైనదుఃఖముచే, తక్కిన భూరుహములు = తక్కినచెట్లు, మధురసాశ్రుపూరమున్ = పూఁదేనెయను కన్నీటి ప్రవాహమును, నించెన్ = నిండించెను.

మ. సురలోకాభిమత ప్రదానసమతాసూయన్బలెం గంసఘ
స్మరుఁ డత్యుద్ధతిఁ బారిజాతధరణీజాతంబు గోవర్ధనో
ద్ధరణప్రస్తుత మైనహస్తమున నుత్పాటించి లీలాగతిన్
గరుడస్కంధముమీఁద నిల్పి నిలిపెం గౌతూహలంబింతికిన్. 53

టీ. కంసఘస్మరుఁడు = కంసహంతయగు శ్రీకృష్ణుఁడు, సుర..... సూయన్బలెన్ సురలోక = దేవతల సమూహమునకు, అభిమత = కోరికలను, ప్రధాన = ఇచ్చుటయందైన, సమతా = సమత్వముచేతనైన; అనఁగాఁ దానును గల్పకమువలెనే దేవతలకు సర్వాభిమతముల నొసఁగువాఁడనుట. అసూయన్ బలెన్ = ఈర్ష్య చేతవలెను, అత్యుద్ధతిన్ = మిక్కిలి గర్వముతో, పారిజాతధరణీజాతంబున్ = పారిజాతభూరుహమును, గోవర్ధనోద్ధరణ ప్రస్తుతమైన = గోవర్ధనగిరి నెత్తుటచే నుతింపఁబడునట్టి, హస్తమునన్ = చేతితో, ఉత్పాటించి = పెల్లగించి, లీలాగతిన్ =

సవిలాసముగా. గరుడస్కంధము మీదన్ = గరుడుని మూఁపుపై నిల్పి = ఉంచి, ఇంతికిన = సత్యభామకు. కౌతూహలంబు = సంతోషము. నిలిపెన్ = నెలకొల్పెను. అలం ఉత్ప్రేక్ష.

చ. జలరుహనాభుఁ డిట్లు రభసంబున నందన పారిజాతముం
బలిమిఁ బెకల్చి యెత్త విటపంబుల వ్రేలుదుకూలపల్లవం
బులు [1]వడిఁ బట్టి యీడ్చుఁ గొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలఁగ
ల్పలతిక లెల్ల వల్లభలు ప్రాణవిభుం బెడబాయ నేర్తురే. 54

టీ. జలరూహనాభుఁడు = పద్మము నాభియందుఁగల శ్రీ కృష్ణుఁడు, ఇట్లు = ఈ రీతిగా, రభసంబునన్ = వేగముతో. నందనపారిజాతమున్ = నందనవనమందలి కల్పవృక్షమును. బలిమిన్ = బలముచే. పెకల్చి = పెల్లగి.చి, ఎత్తన్ = మీఁదికెత్తగా, కల్పలతికలెల్లన్ = కల్పవృక్షపుఁదీఁగలన్నియు, విటపంబులన్ = శాఖలందు, వ్రేలాడునట్టి, దుకూలపల్లవంబులు = పట్టుబట్టలరూపమైన చిగుళ్ళను. వడిన్ = శీఘ్రముగ. పట్టి = పట్టుకొని. కొనిపోవఁగన్ = తీసికొనిపోవుటకు. ఈక = అవకాశ మొసంగక. పెనంగులీలన్ = అడ్డగించు విధమున, ఈడ్చున్ = వెనుకకు లాఁగెను. వల్లభలు = భార్యలు, ప్రాణవిభున = ప్రాణనాథుని (భర్తననుట, పెడఁబాయన్ = విడుచుటకు, నేర్తురే = చాలుదురా?

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమును బెల్లగించి పైకెత్త నావృక్షము నాశ్రయించి యల్లికొనియున్న తీఁగలన్నియు నందలి దుకూలపల్లవములం బిగియబట్టి వెనకకిడ్చెననియు నట్లని వెనుకకు లాఁగుట శ్రీ కృష్ణుఁడా వృక్షమును దీసికొనిపోకుండ నడ్డగించుటవలె నున్నదనియు, లోకమున భార్యలు ప్రాణనాథుఁనెడఁబాయఁజాలనట్లు లతికలు కల్పనగమును దమనాథుని విడఁజాలక యట్లొనర్చెననియు భావము.

వి.శే. లతికాశబ్ద స్త్రీలింగసారస్యము ననుసరించియుఁ, గల్పవృక్షశబ్ద పుంలింగ సారస్యమును గమనించియు, లతికాకల్పనగ సంబంధమును బరికించియు భార్యా

1. బిగఁబట్టి,

భర్తృ భావమును గవి యూహించెనని గ్రహించునది. అలం. అర్థాంతరన్యాసము ఉత్ప్రేక్ష.

చ. గరుడుని ఱెక్కలం బొడముగాడ్పులసోఁకునఁ దక్కు వేలుపుం
దరువులుఁ బెల్లగిల్లి గగనంబునఁ దోడన వెంట నంటి రా
నరిగెడు పారిజాత [2]హరణాచరణవ్యసనైక లోలు నా
హరిఁ గని యడ్డమై పలికి రచ్చటి నందనపాలు రందఱున్. 35

టీ. గరుడుని ఱక్కలన్ = గరుడుని ఱెక్కలనుండి, పొడము = పుట్టిన గాడ్పుల సోఁకునన్ = గాలులతాఁకుచే. తక్కువేలుపుందరువులున్ = మిగిలిన దే వృక్షములును. అనఁగా "మందారము. పారిజాతము. హరిచందనము. సంతానము కల్పవృక్షము" అను నైదింటిలో మొదటి నాల్గుననుట. పెల్లగిల్లి = పట్టువదలి గగనంబునన్ = ఆకాశమున. తోడన = తనతోడనె. వెంటన్, అంటి = అనుసరించి రాన్ = రాఁగా, అరిగెడు = చనునట్టి, పారిజాత ... లోలున్ - పారిజాత = కల్పవృక్షమ యొక్క, హరణ = హరించుట యొక్క ఆచరణ = చేయుటయనెడు. వ్యసన = కష్టకార్యమున. ఏక = ముఖ్యముగా, లోలున్ = ఆసక్తుఁడైన, ఆహరిన్ = ఆ శ్రీకృష్ణు కని = చూచి, అచ్చటి నందన పాలురు = అచ్చోఁగల నందన వనరక్షకులు. అందఱు = ఎల్లరును. అడ్డమై. పలికిరి.

చ. తగునె యదు ప్రవీర! యిటు ధౌర్త్యము నీవొనరించి యీమరు
న్నగము హరించి వంచనఁ జనన్ దివిజాగ్రణి దీని నిచ్చెద
క్కుగ నిజకాంతకాకుసుమకోమల యాజ్ఞ భయంబునొందుఁ దేఁ
టిగములు దీని చెంగట నటింపను [3]బువ్వులతావిఁ గ్రోలఁగన్. 56

టీ. యదుప్రవీర = ఓయాదవ వీరుడా!. ఇటు = ఈరీతిగ. నీవు. ధౌర్త్యమున = దూర్తత్వమును : దుండగమునునుట ఓనరించి = చేసి ఈమరున్నగమున్ = ఈ దేవతరువును, హరించి = దొంగిలించి, వంచనన్ = మోసముతో, చనన్ = పోవుట

2 మహిజాహరణవ్యస.

తగునె = న్యాయమా?, దివిజాగ్రణి = దేవేంద్రుఁడు, దీనిన్ = ఈ పారిజాతమును, నిజకాంతకున్ = తన భార్యయగు శచీదేవికి, దక్కఁగన్ = స్వాధీనమగునట్లు, ఇచ్చెన్. ఆకుసుమకోమలయాజ్ఞన్ = ఆ పూఁబోఁడియాజ్ఞచే, తేఁటిగములు = భ్రమర బృందములు, దీనిచెంగటన్ = ఈ వృక్షసమీపమున, నటింపను = తిరుగుటకును, పువ్వులతావిన్ = పుష్పపరిమళమును, క్రోలగన్ = అనుభవించుటకును, భయంబున్ = భీతిని, వెఱపుననుట ఒందున్ = పొందును.

విశే. ఈ పద్యము కొన్ని ప్రతులలోఁ గానవచ్చెడినని భారతి వ్రాయుచున్నది. కానఁ దదనుసారముగ వ్యాఖ్యవ్రాయఁబడినది.

*క. అట్టిసురతరువు నెఱుఁగక
చుట్టపుమేలమునఁ గొంచు సుఁరిగెడుమది నీ
కెట్టు జనియించె మరలం 57
బెట్టుము బలభేది విన్న మేలే నీకున్

టీ. అట్టి సురతరువున్ = ఆరీతినున్న కల్పవృక్షమున్ ; అనఁగా దేవేంద్రుడు తన భార్యకిచ్చినట్టియు, నామెయాజ్ఞచేఁ దేటిగుంపులు కూడఁ జేరనరుగనట్టియు ననుట. ఎఱుఁగక = తెలిసికొనక; తెలివిమాలి యనుట. చుట్టపుమేలమునన్ = బంధుహాస్యముచే, కొంచున్ = స్వీకరించుచు, సురిఁగెడు = మాయమయ్యెడు, మది = మనస్సు, నీకున్, ఎట్టు = ఏలాఁగున, జనియించెన్ = పుట్టెను? మరలన్ = తిరుగ ; పెట్టుము = స్థాపింపుము. జలభేది = దేవేంద్రుడు, వెన్నన్ = వినినచో, నీకున్, మేలే = మేలా? నీకు మేలు లేదనుట.

ఉ. నా విని సత్యభామ వదనంబున లేనగ వంకురింప నే
మే వచియింపఁ బూనుహృదయేశ్వరునిం గరసంజ్ఞమాన్పి చ
న్రేవల జాఱుకొంగు వసరించుచు వీడినకొప్పుఁ బల్మఱుం 58
జే వెడదోఁపుచుం బలికెఁ జెందొవచూపులు క్రేళ్ళుదాఁటగన్.

1 నెందులతావిఁ

* ఈపద్యము కొన్ని ప్రతులలోఁ గనఁబడదు

టీ. నాన్ = అనఁగా, విని, సత్యభామ, వదనంబునన్ = మోమున, లేనగవు = మందహాసము, అంకురింపన్ = పుట్టఁగా, ఏమేన్ = ఏదోనొకదాని, వచియింపన్ = పల్లుటకు, పూను = సిద్ధమైన, హృదయేశ్వరునిన్ = ప్రాణనాథుని, శ్రీకృష్ణుని, కరసంజ్ఞన్ = హస్తసంజ్ఞచే, మాన్చి = మానునట్లు చేసి ; అనఁగా మాటలాడకుండ నొనర్చియనుట. చన్గేవలన్ = స్తనపార్శ్వములందు, జాఱఁ = సడలునట్టి, కొంగున్ = చెఱఁగును, సవరించుచున్ = చక్కదిద్దుకొంచు, వీడిన కొప్పున్ = వదలిన కొప్పును బల్మఱున్ = మాటిమాటికి, చేన్ = హస్తముతో, వెడదోఁపుచున్ = ఇంచుకదిద్దికొనుచు, చేందొవచూపులు = ఎఱ్ఱని చూపులు, క్రేళ్లుదాఁటఁగన్ = గంతులు వేయుచుండగా పలికెన్.

విశే. చన్గొంగును సమరించుకొనుట వీడిన కొప్పును వెడదోఁపుకొనుటయు బదులు పల్కుటయందలి సంభ్రమము నుద్ధతిని బ్రకటించుచున్నవి. చెందొవ చూపులు కోపాతిశయసూచకములు. శ్రీకృష్ణుని మాటలాడనీయక తానే యుద్యాన పాలకులతోఁ బ్రసంగించుట కుద్యమించుటకతన సత్య దిట్టతనమును గర్వము బ్రకాశితము లయ్యెను.

సీ. వినుఁడు సురేశ్వరువనపాలుకులు! వార్ధిఁ
బొడమినయీదివ్యభూరుహమున
కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు
తోడియిందిరను గౌస్తుభము నెవ్వఁ
డధిపుఁడై ధరియించె 'నతఁడె చేకొనుఁగాక
తెకతేర యిది యేమి యొకరిసొమ్మె
యిదె నాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు
నొడియించుకొని యేగుచున్న దానఁ

తే. బలుకు లేటికిఁ దా వీరపత్ని యేని
మీ శచీదేవి తనదుప్రాణేశుఁడైన
మఘవు నిటఁ బంపి సత్యభామావిధేయు
వలన మరలంగఁ గొనుటె పో వాసితనము. 59

టీ. సురేశ్వరువన పాలకులు=ఓ దేవేంద్రుని యుద్యానమును రక్షించెడు వారలారా.. వినుడు = ఆలకింపుడు, వార్థిన్ = సముద్రమున. పొడమిన = పుట్టిన, ఈ దివ్యభూరుహమునకున్ = ఈసురతరువునకు. ఇంద్రాణి = ఇంద్రుని భార్య శచి, ఎవ్వతె?, ఇంద్రుడున్. ఎవ్వడు? శచికిఁగాను యింద్రునకుఁగాని యిం ధధికార మేమికలదనుట, తోడియిందిరను = ఈ కల్పవృక్షముతోడుఁబుట్టిన లక్ష్మిని, కౌస్తుభమున్ = కౌస్తుభమాణిక్యమును, ఎవ్వడు = ఏ శ్రీకృష్ణుఁడు, అధిపుఁడై = ప్రభువై; స్వామియై, ధరియించెన్ = తాల్చెనో. అతఁడె = ఆ శ్రీకృష్ణుఁడె, చేకొనున్ [1]కాక = స్వీకరించుఁగాక. ఈ కల్పకముతోడఁ జనించిన లక్ష్మిని గౌస్తుభమణి నెవండు స్వామియై గ్రహించె నాతఁడే యీ కల్పకమును గూడఁ జేకొననర్హుఁడని భావము. తెకతేర = అచ్చముగా, ఇది = ఈ కల్పకము, ఒకరి సొమ్మె[2] ఏమి = ఒకరి ధనమా? ఇదె = ఇదిగో, నాదువిభునిచేన్ = నాస్వామిచేత, ఈవదాన్యనగంబున్ = ఈయీవుల వృక్షమును, ఒడియించికొని = హరించికొని, ఏగుచున్నదానన్ = పోవుచున్నదానను, పలుకులు = మాటలు, ఏటికిన్ = ఎందులకు? మీ శచీదేవి = మీయింద్రుని భార్యయైన శచీదేవి, తాను, వీరపత్నియేని = వీరుఁడు భర్తగాఁగలదైనచో, తనదుప్రాణేశుడైన = తన ప్రాణనాథుఁడైన, మఘవున్ = దేవేంద్రుని. ఇటన్ = ఇచ్చటికి, పంపి=పంపించి, సత్యభామావిధేయువలనన్ = సత్యభామకు విధేయుఁడైన కృష్ణునివలన, మరలంగన్ =తిరుగ, కొనుటె = స్వీకరించుట, వాసితనము పో = పౌరుషము సుమ్ము.

వ్యా-విశే. నావిభునిచే నేను హరించుకొనిపోవుచుంటిననుటయు. సత్యభామా విధేయుఁడని శ్రీకృష్ణుని తనచేత నున్నవానినిగాఁబల్కుటయు, సత్యకు మగనిపైఁ గల స్వాతంత్ర్యమును సూచించుచున్నవి. తక్కుంగల యుక్తులు గర్వాతిశయ

1 నతండిచ్చుఁగొనుఁగాక. 2. తెకతెక

ప్రకాశకములు. వినుఁడు సురేశ్వరువన పాలకులు . ఇచ్ఛో 'మధ్యమపురుష యోగంబునం దారా గమంబు విభాషనగు' అను పద్ధతి ననుసరించి 'వినుడు' అను మధ్యమపురుష క్రియాయోగము వన పాలకులను సంబుద్ధికిఁ గలుగుటంజేసి వనపాలకులను సంబుద్ధికారగాగమంబు గలుగదయ్యెను. రూ. అ. వినుఁడు వన పాలకులార!

క. అని పలికినగర్వోక్తులు, విని వనపాలకులు చాల విస్మితు లగుచుం
జని చెప్పిరంతయును వారనిమిషపతికిం బులోమజాన్వీతునకున్. 60

ॐ యుద్ధోద్యోగము ॐ

టీ. అని, పలికిన = ఆడిన. గర్వోక్తులు = గర్వముతోఁగూడిన మాటలు, విని. వనపాలకులు = ఉద్యానరక్షకులు. చాల, విస్మితులు = ఆశ్చర్యమునందినవారు, అగుచున్. వారు = వారు, చని=పోయి. అంతయున్ = జరిగినదెల్లను, పులోమ జాన్వీతునకున్ = శచీదేవితోఁ గూడియున్నవానికి, ఆనిమిషపతికిన్ = దేవేంద్రునకు చెప్పిరి.

వి.శే. సత్యమాటలనుండియె గర్వ ముట్టిపడుచుండుటంబట్టి గర్వము సుప్రకాశితము. ఆఁడుది దిట్టతనము వహించి భయము వీడి. యింద్రుని శచిని గూడ సరకు సెయక తమ యెదుట నట్లు పల్కినందులకు వారాశ్చర్యముదనొందిరని యెన్నవలయును. పులోమజాన్వితునిగా నింద్రునిఁబోర్కొనుట శచిసమక్షమునఁ బరిభవమునంది సురపతి యతిక్రోధమునందుటకై యని యెన్నఁదగును.

శా. ఆమాట ల్విని పాకశాసనుఁడు రౌద్రాకారుఁడై పేర్చి యే
మేమీ కృష్ణుఁడు *మందలో బలెనె తానింద్రద్రుమోత్పాటనం
బీమై నచ్చుటఁ జూపవచ్చు నట మేల్ తార్క్ష్యుఁడున్న న్మరి
యామాఘాశనిపాత మిట్టిదని యాహా తల్పెఁడాయెం జుమీ. 61

టీ. ఆ మాటలు = అసత్యభామ పల్కినట్లుగాఁ జెప్పిన పల్కులు. విని, పాకశాసనుఁడు = పాకాసురశిక్షకుఁడగు దేవేంద్రుడు: ఇది శూరత్వసూచకము. రౌద్రాకారుఁడై. మూర్తీభవించిన రౌద్రమువలె నున్న వాఁడనుట. పేర్చి = అతిశయించి. ఏమేమీ -- ఏమి + ఏమీ : ఇది పల్కుల నాలకించిన పిదప గల సంభ్రమమును సూచించును కృష్ణుడు. మందలోబలెన = అలమందలోవలెనె, తాను. ఇంద్రద్రుమోత్పాటనంబున్ = కల్పవృక్షముయొక్క పెల్లగించుటను: ఇంద్రద్రుమన మద్దిచెట్టుగాన నర్జున వృక్షము యొక్క పెల్లగించుటననియు నర్థాంతరము. ఈమైన్ = ఈ విధముగా. ఇచ్చుటన్, చూపన్ = అగపఱచుటకు, వచ్చెన్, ఇది = ఈ కృత్యము, మేలే = మంచిదా? తార్క్ష్యుడై నన్ = గరుడుఁడైనను, మదీయా... పాతముమదీయ = నాసంబంధమైన, అమోఘ=వ్యర్థముగాని. అశని = వజ్రాయుధముయొక్క, పాతమున్ = దెచ్చి, ఇట్టిది= ఈ విధమైనది. అని. తెల్పఁడాయెన్+చుమీ = తెల్పలేదుసుమ్మీ? ఆహా = ఆశ్చర్యము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడాలమందలో నింద్రద్రుమమును బెల్లగించుటవలెనిందును నింద్రద్రుమోత్పాటనమును జేయనేతెంచెను. ఇది సుకరమా? తనకు మేలుగలుగ జేయునా? ఇక్కార్యమునఁ గొంతవఱకుఁ బాల్గొనిన యాగరుడుఁడేని తన స్వామితో నా వజ్రాయుధపు దెబ్బ యిట్టిదని తెల్పఁడాయెఁగదా? ఆశ్చర్యము.

విశే. నిక్కముగ నివి యిట యింద్రుని గర్వోక్తులని యెన్నఁదగును. యమళార్జున భంజనమును శ్రీకృష్ణుఁడొనర్చెను. అర్జున వృక్షమున కనఁగా మద్దికి సురద్రుమమనియు నామాంతరము. కాన నింద్రద్రుమోత్పాటనంబనుచో శ్లేషము.

మ. అని పౌలోమిమొగంబుఁ జూచి వినుమోయబ్జాస్య! నీకింతమా
త్రన విన్నంబడ నేల పోదు నిదె సత్యాగర్వభారంబు ది
వ్యనగంబు న్విడిపించి వత్తు నని సాహంకారుడై లేచి చ
య్యన శుద్ధాంతగృహంబు వెల్వడి సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుడై. 62

* మందలోనబలె

టీ అని, పౌలోమిమొగంబున్ = శచీదేవి మోమును. చూచి. ఓయబ్జాస్య=ఓ పద్మముఖీ. వినుము. నీకును. ఇంతమాత్రాన = ఇంతమాత్రము చేతనె. నిన్నంబడన్ = దైన్యమునుబొందుట. ఏల = ఎందులకు? ఇదె = ఇదిగో, పోదున్ = వెళ్లెదను. సత్యాగర్వభారంబున్ = సత్యభామయొక్క గర్వసంబంధమైన బరువును. దివ్యనగంబున్ = సురతరువును, విడిపించి = వదలించి. వత్తును=వచ్చెదను. అని. సాహంకారుఁడై = అహంకారముతోఁ గూడినవాఁడై. లేచి. చయ్యనన్ = శీఘ్రముగా. పద్మాంతగృహంబున్ = అంతఃపురమునుండి, వెల్వడి = వెడలివచ్చి, సుధర్మాస్థాన మధ్యస్థుఁడై = సుధర్మయను కొలువు కూటముయొక్క నడుమ నున్నవాఁడై, ముందటి పద్యమునందలి 'పట్టినన్' అనుదాని తోడ నన్వయము.

ఉ. తానఁటె పారిజాతవసుధారుహముం గొనిపోవువాఁడు క
న్గానఁడు యాదవుండనుచుఁ గన్నులు వేయును జేవుఱింప వై
శ్వానరధర్మదైత్యవర వారిధిపానిలయక్షనాయకే
శానులదిక్కు చూచి కులిశంబు కరంబునఁ బూఁచి పట్టినన్. 63

టీ. తానఁటె = తానా? ఇది యింద్రుని యలక్ష్యభావమును సూచించును. పారిజాత వసుధారుహమున్ = పారిజాతభూరుహమును. కొనిపోవువాఁడు = తీసికొని పోవువాడు, యాదవుండు = యదువంశోద్భవుఁడు : శ్రీకృష్ణుఁడు. ఇది కులహీన సూచకము, కన్గానఁడు = కన్నుఁదెలియనివాఁడు; మదాంధుఁడనుట. అనుచున్, కన్నులు, వేయును = సహస్రమును, చేవురింపన్ = ఎఱ్ఱవారఁగా, వైశ్వానర... దిక్కు వైశ్వానర=అగ్నిదేవుఁడు, ధర్మ=యముఁడు, దైత్యవర = నిర్ృతి. వారిధిప = వరుణుఁడు, అనిల = వాయుదేవుఁడు, యక్షనాయక = కుబేరుఁడు, ఈశాన = ఈశానుఁడు, వీరలయొక్క, దిక్కు = వైపు, చూచి, కులిశంబున్ = వజ్రాయుధమును, కరంబునన్ = హస్తమున, పూఁచి = పూని, పట్టినన్ = ధరింపఁగా, ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

వి.శే. యుద్ధము సేయఁదలంచిన వాఁడు గాన నింద్రుఁ డాస్థానముంచేరి యుష్టదిక్పతుల సమ్మతినందుట యుచితమె.

ఉ. కోణపరంపరాహతులఁ గూరినవేదననో సమస్తని
ర్మాణభృతిప్రణాశకరు మాధవునిం జెనకంగఁ బోవుగీ
ర్వాణులఁ బోకుఁ డంచు మొఱవై చెనొకోయన మ్రోసెనంత ని
స్సాణము పాకశాసను హజారమునం గదనాభిశంసి యై. 65

టీ. కోణపరంపరాహతులన్ = వాద్యవిశేషములను గొట్టునట్టి కఱ్ఱల గుమియొక్క దెబ్బల చేతను. కూరిన = పొందిన; వేదననో-వేదనన్+ఓ= బాధచేతనో, సమస్త .... కరున్ - సమస్త = స్థావరజంగమరూపమైన సర్వపదార్థములయొక్క, నిర్మాణ = సృష్టిని, భృతి = పోషణమును, ప్రణాశ=వినాశమును, కరున్ = చేయువానిని, మాధవునిన్ = శ్రీకృష్ణుని, చెనకంగన్ = తాఁకుటకు, పోవు = ఏగునట్టి, గీర్వాణులన్ = దేవతలను, పోకుఁడు= వెళ్లవలదు, అంచున్ = అనుచు, మొఱవైచెనొకోయనన్ = మొఱ్ఱపెట్టెనోయనునట్లుగా అంతన్ = ఆ సమయమున, నిస్సాణము = భేరి: యుద్ధమునగేగుటకుఁ బూర్వము మ్రోగించు జయభేరి యనుట, పాకశాసనుహజారమునన్ = దేవేంద్రుని యింటిముందర, కదనాభిశంసియై = యుద్ధసూచకమై, యుద్ధమును నిందించునదైయనియు నర్థాంతరము. మ్రోసెన్ = శబ్దించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. అపుడాబద్ధఖలీనకాశ్వచయ మై యందూపరిభ్రంశిత
ద్వీప మై దివ్యరథాగ్రకేతుపటసంధిత్సామిళత్స్రోత మై
యపరాభూతభుజావలేపభటవీరాలాపమై జంభవై
రిపురం బంతయు మందరక్షుభిత వార్ధింబోలె ఘూర్ణిల్లుచున్. 65

టీ. అపుడు = ఆ సమయమున. అబద్ధ .... చయమై-అబద్ధ = కట్టబడిన, ఖలీనక = కళ్లెములు గల, అశ్వచయమై = గుఱ్ఱముల గుంపుగలదై, అందూ ....

ద్వీపమై-అందూ=గొలుసులనుండి. పరిభ్రంశిత = విడువఁబడిన. ద్వీపమై = ఏనుఁగులుగలదై. దివ్య.. సూతమై-దివ్యరథాగ్ర = సురరథములకొనలందు. కేతుపట = టెక్కెములను. సందిత్సా = కూర్చవలెననుకోర్కితో. మిళత్ = చేరిన. సూతమై = సారథులు గలదై. అపరాభూత.... ఆలాపమై-అపరాభూత = జయింబఁబడని. భుజావలేప = భుజముల గర్వముగల. భట = యుద్ధభటులయొక్క. వీరాలాపమై = శూరోక్తులుగలదై, జంభవైరిపురంభ + అంతయున్ = ఇంద్రుని యమరావతి యెల్లను. ఘూర్ణిల్లుచున్ = ధ్వనించుచు. మందరక్షుభిత వార్థిన్ = మందర పర్వతముచేఁ గలఁతనందింపఁడిన సముద్రమును, పోలెన్ = అనుకరించెను. అలం. ఉపమ.

ఉ. నీయనుజన్ముఁడ స్సఖుఁడ నీకని యింటికి వచ్చి జంభదై
తేయవిరోధిచే నపుడు తేజము లన్నియుఁ గాంచి చేసె న
న్యాయము పారిజాతహరణంబునఁ గృష్ణుడు మంచి చుట్ట మౌ
రా యని పల్కఁగా జనపరంపరచే విని రెల్లవారలున్. 66

టీ. నీయనుజన్ముఁడన్ = నీతమ్ముడను, సఖుఁడన్ = మిత్రుడను, నీకున్ + అని = మీ కొఱకై యని, ఇంటికిన్ = గృహమునకు, వచ్చి, జంభదైతేయవిరోధిచేన్ = జంభవైరియగు నింద్రునిచే, అపుడు = ఆ వచ్చిన సమయమున. తేజములు = ప్రాభవములు, అన్నియున్ = ఎల్లయును, కాంచి = పొంది (అనఁగా నింద్ర కృతములగు మర్యాదలనెల్ల పొంది యనుట.) కృష్ణుఁడు. అన్యాయమున = అధర్మమున, పారిజాతహరణమునన్ = కల్పవృక్షహరణముచే, చేసెన్ = ఒనర్చెను ఔరా = ఆశ్చర్యము, మంచి చుట్టము = మేలైన బంధువే. అని, పల్కఁగాన్ జనపరంపరచేన్ = జన సమూహముచే, ఎల్లవారలున్. అనిరి.

వ. అత్తఱిం దత్తఱంబునం దత్తడులం బల్లింపకయు నెప్పరంబున నెక్కంబోవువారును, గృష్ణుండు కృష్ణుండని పౌనఃపున్యంబుగాఁ బలుకుచు నేమేమి యెక్కడెక్కడ

నని యడుగువారికిఁ దెలివిపడ నుడువందడవు లేక పారిజాతంబు పారిజాతం బని పలుకుచు రణసంభ్రమంబునం బరిభ్రమించువారును, గణయకంపణము సలముద్గరపరిఘపరశ్వధంబులనియెడు బహువిధప్రహరణాహరణ విపర్యాసంబున శస్త్రశాలాంతరంబునం గలహించువారును, మరుదధిప మలినపథ మహిషరథమాంసాశన మకరాకరేశ మాతరిశ్వ మనుష్యధర్మ మహేశ్వరులకు మానవుండీడగునే యనియను వారును, గత్తులంకించువారును, రిత్తజంకించవారును, సంగడీలం జీరువారును, సంగరభీరులం గేరువారును, వాహనంబులఁ దఱుమువారును, సాహసంబుల నఱుమువారును నైవీరావేశంబున రాజద్వారంబునం దొట్టి రయ్యవసరంబున. 67

వ. అత్తఱిన్ = ఆ సమయమున, తత్తఱంబునన్ = సంభ్రమముతో, తత్తడులన్ = గుఱ్ఱములను. పల్లింపకయు = జీనుకట్టకుండనే, నేప్పరంబునన్ = శీఘ్రముగా. ఎక్కన్ = అధిరోహించుటకు. పోవువారును = వెడలువారును. కృష్ణుఁడు. కృష్ణుఁడు. కృష్ణుడు+అని. పౌనఃపున్యంబుగాన్ =దిరుగఁదిరుగనగునట్లు, పలుకుచున్, ఏమేమి? ఎక్కడ? ఎక్కడ? ఎక్కఁడ నేమి జరిగెననుట అని, అడుగు వారికిన, తెలివిపడన = తెలియునట్లు, నుడువన = చెప్పుటకు, తడవు = అవకాశము, లేక. పారిజాతంబు. పారిజాతంబు. అని, పలుకుచున్. రణసంభ్ర మంబునన్ = యుద్ధపుఁద్వరచె, పరిభ్రమించువారును = తిరుగువారును, కణయ... పరశ్వ ధంబులు-కణయ = కుంతవిశేషము, కంపణ=ప్రవరణవిశేషము, ముసల = రోఁకలి, ముద్ధర = ఇనుపగుదియ, పరిఘ = ఇనుపకట్లగుదియ, పరశ్వథంబులు = గండ్రగొడ్డలి. అని యెడు = అనునట్టి. బహువిధ....... విపర్యాసంఉనన్ - బహువిధ = అనేక విధములైన, ప్రహరణ = ఆయుధవముల యొక్క. అహరణ = తీసికొనుటయందలి, విపర్యాసంబునన్ = తారుమారుచే (వ్యత్యాసముచేననుట అనఁగా నొకరు గ్రహింపవలసినదాని నొండొకరు గ్రహించుటచే నని భావము.) శస్త్ర శాలాంతరంబునన్ = ఆయుధగృహమధ్యమున, కలహించు వారును. మరుదధిప . . మహేశ్వరులకున్ -మరుధదిప = దేవేంద్రుఁడు. మలినపథ = కృష్ణవర్మ: అగ్ని,

మహిషరథ = ఎనుపోతు రథముగాఁగల యముఁడు. మాంసాశన = మాంసము భోజనముగాఁగల నిర్వతి, మకరాకరేశ = సముద్రాధిపతియగు వరుణుఁడు. మాతరిశ్వ = వాయువు. మనుష్యధర్మ = కుబేరుఁడు. మహేశ్వర = ఈశానుఁడు. వీరలకు. మానువుండు =మనుష్యుఁడు, ఈఁడు = సాటి, అగునే, అనియనువారును. దిక్పతులను మకారాదిపదములతో వ్యవహరించుట సరసము. కత్తులు = ఖడ్గములను, ఆలకించువారును = జళిపించువారును, రిత్త = పట్టి. జంకించువారును = భయపెట్టువారును, సంగడిలన్ = మిత్రులను. చీరువారును = పిలుచువారును. సంగరభీరులన్ = యుద్ధమునకు భయపడువారలను, కేరువారును = తిరస్కరించువారును, వాహనంబులన్ = గుఱ్ఱములు మొదలైన తామెక్కిన వానిని, తఱుమువారును = త్వరగాఁ దోలువారును. సాహసంబులన్ = తెంపరితనములచేత, అఱుము వారును = విజృంభించువారును, ఐ, వీరావేశంబునన్ = వీరుల యావేశముతో. రాజద్వారంబునన్ = రాజగృహద్వారదేశమున. తొట్టిరి = కూడిరి, అయ్యవసరంబునన్.

విశే. ఇందు యోధులచర్యలు సహజముగ వర్ణితములు.

ఇది మొదలుకొని డెబ్బది రెండవ పద్యము వఱకు నమంగళ సూచకములగు కొన్ని కృత్యములు వర్ణితములు

తే. గలితశృంఖల లయ్యు న కాలనిద్ర
గనుఁగవలఁ గ్రాలఁ దమయంతఁ గదలవయ్యె
దారుణాధోరణప్రయత్నమునఁ గాని
నముచిమథనునివీట శుండాలఘటలు. 68

టీ. నముచిమథనునివీటన్ = నముచిశాసకుఁడగు దేవేంద్రుని నగరమున, శుండాలఘటలు = ఏనుఁగుల గుంపులు. గలితశృంఖలలు = జార్చబడిన గొలుసులు గలవి, అయ్యున్ = అయినను. అకాలనిద్ర = కాలముగాని కాలము గల్గిన నిద్ర, కనుఁగవలన్= నేత్రద్వంద్వములందు, క్రాలన్ = ప్రకాశింపఁగా దారుణ..... యత్నము

నన్+కాని-దారుణ = క్రూరమైన, అధోరణ =మావటివానియొక్క, ప్రయత్నమునన్ కాని = యత్నము చేతఁగాని: అనఁగా మావటీఁ డంకుశముచేఁ గఠినముగఁబొడిచి బాధింపకున్న ననుట, తమయంతన్ = స్వయముగా, కదలవయ్యెన్.

క. పొరిఁబొరి నెగయుచు మ్రొగ్గుచు
ధరణీస్థలిఁ బొరలఁబడుచుఁ దలకొని శిక్షం
బొరసిన వయ్యు హయంబులు
భరియింపవు కొంతతడవు పల్యాణంబుల్. 69

టీ. పొరిఁబొరిన్ = మాటిమాటికి, ఎగయుచున్ = ఎగురుచు, మ్రొగ్గుచున్ = వ్రాలుచు, ధరణీస్థలిన్, పొరలన్ + పడుచున్ = తలక్రిందుగా దొర్లుచు, తలకొని = పూని, శిక్షన్ = దండనమును, పొరసినవి = పొందినవి, అయ్యున్ = అయినను; అనఁగాఁ గ్రమశిక్షనితః పూర్వము పొందినవైన ననుట హయంబులు = గుఱ్ఱములు, కొంత తడవు = కొంత సేపు, పల్యాణంబుల్ = జీనులను, భరియింపవు = ధరింపవు.

ఉ. డాసి పురోహరిన్మణివిటంకమునం దనమేనినీడ ను
ల్కాసమదృష్టిఁ జూచి కినకం బ్రతివీరుఁడ యంచువ్రేసిబా
హాసి విభిన్నమై పడఁ దదర్థముఁ జేకొని వచ్చెఁ గల్పవృ
క్షాసవపానమత్తుఁ డమృతాంధసుఁ డొక్కఁడు జన్యకేలికిన్ 70

టీ. కల్పవృక్షాసనపానమత్తుడు = కల్పవృక్షసంబంధమైన మద్యముయొక్క త్రావుటచే మదించినవాఁడగు, ఒక్కఁడు, అమృతాంధసుఁడు = అమృతమే యాహారము గాఁగల యమరుఁడు, డాసి = సమీపించి, పురో .... విటంకమునన్ = పురః = ఎదుటనున్న, హరిన్మణి = ఇంద్రనీలమణిబద్ధమైన, విటంకమునన్ = గువ్వ గూడు నందు, తన మేనినీడన్ = తన శరీరము యొక్క ప్రతిబింబమును, ఉల్కాసమదృష్టిన్ = కొఱవితో సమానమైన చూపుతో; అనఁగాఁ గోపారుణమైన చూపుతో ననుట. చూచి, కినుకన్ = కోపముతో, ప్రతివీరుఁడ = తన్నెదిరించు శూరుఁడె, అంచున్, వ్రేసి =

కొట్టి, బాహాసి = చేతఁగలకత్తి, విభిన్నమై = ముక్కలైనదై, పడన్ = జాఱఁగా. తదర్ధమున్ = ఆ కత్తియొక్క సంగొరు ముక్కను. చేకొని = స్వీకరించి, జన్యకేళికిన్ = యుద్ధక్రీడకు వచ్చెన్ = ఏతెంచెను

భా ఒక యమరుఁడు కల్పవృక్షమద్యముచే మదించి యెదుటనున్ యింద్రనీల విటంకమునఁ బ్రతిఫలించిన తన ప్రతిబింబముంగాంచి తన్నెదిరించ ప్రతివీరుఁడని భ్రమసి చేతనున్న కత్తితోఁ గొట్టి యాకత్తి యొక్క తన రెండ ముక్కలుగాగ నర్ధాని సంగొరు ముక్కను చేఁబూని యుద్ధమున కేతెంచెనని బావమ

విశే. ఇందుత్సాహము లెస్సగ సూచితము. మఱియుఁ గత్తి ముక్కలగుట యుద్ధాపజయరూపావశకున సూచకము. అలం. భ్రాంతిమంతము.

తే. కారణము లేక యూరకె నారి దెగిన
విడిచిపెట్టక రణరసావేశ మొదవఁ
బట్టి కోదండదండంబు పరిఘ గాఁగ
విసరుచును వచ్చె వేఱొండువేల్పుజోదు. 1

టీ. వేఱొండు = మఱియొక, వేల్పుబోదు = సురయోధుఁడు, కారణమ లేక = హేతువులేకయే, ఊరకె, నారి = అల్లెత్రాడు, తెగినన్ = భిన్నమైనను, విడిచిపెట్ట = పరిత్యజింపక, రణరసావేశము = జన్యోత్సాహము, ఒదవన్ = పుట్టఁ కోదండదండంబున& = ధనుర్ధండమును, పట్టి = పూని, పరిఘకాఁగన్ = గుదియగునట్లుగా, విసరుచున్ = చిమ్ముచు, వచ్చెన్ = ఏతెంచెను

భా. కారణములేకయె యల్లెత్రాడు త్రెగఁగా నొకవేల్పుజోదు కోదండదండమున్ గదవలెఁ జేఁబూని విసరుచు జన్యమునకు వచ్చెనని భావము.

వ్యా విశే కారణములేకయె నారి తెగుట యపశకున సూచకము. జోర యోధశబ్దభవను.

క. గొనయంబు [1]నెక్కఁద్రోచిన
గనయంబున కెక్కకున్నఁ గ్రమ్మినతమకం
బున విల్లు విడిచి వేఱొక
యనిమిషభటుఁ డనికి వెడలె నడిదముఁ గొనుచున్ 72

టీ. గొనయంబున్ =అల్లెత్రాటిని; నారిననుట. ఎక్కన్ = మీఁది కెగయునట్లు, త్రోచినన్ = త్రోసినను, గనయంబునకున్ = వింటికొప్పునకు, ఎక్కకున్నన్ = ఎక్కడ పోఁగా, క్రమ్మిన = ముఁగిన, తమకంబునన్ = త్వరచే, విల్లున్ = ధనువును, విడిచి, వేఱొక యనిమిషభటుఁడు మఱియొక సురభటుఁడు, అడిదమున్ = కత్తిని, కొనుచున్ = స్వీకరించుచు, అనికిన్ = యుద్ధమునకు, వెడలెన్ = బయలుదేరెను.

వ్యా. విశే. గొనయము గనయమున కెక్కకుంట యపశకునము గొనయము ప్ర. గుణము.

ఉ.
పట్టఁదలంచెనేని కరపద్మ యుగంబు వశంబు గాక లోఁ
బుట్టిన బాష్పగద్గదికఁ బోకు మనం బలు కెత్తలేక పైఁ
జుట్టిన నెయ్యపుంబదనుచూపులచే సతి వెంట నంటి త
న్పట్టఁగఁబట్టఁగా నొక సుపర్వుఁడు వచ్చె రణాభిలాషియై. 73

టీ. ఒక సుపర్వుఁడు = ఒక యమరుఁడు, పట్టన్ = పట్టుకొనుటకు, తలంచెనేని = ఉద్దేశించినను, కరపద్మయుగంబు = తామరంబోలుఁజేదోయి, వశంబు = స్వాధీనము, కాక = కామి; అనఁగా సమరకాంత చేతులతోఁ తనప్రియునిబట్టి పోకుండ నిర్భంధించుటకు నామెచేతు లామెకు స్వాధీనము కావయ్యెననుట. లోన్ = లోపలను, పుట్టి, బాష్పగద్గదికన్ = కన్నీటిచేనైన డగ్గుత్తికచే, పోకుము = వెడలకుము, అనన్ = అనుటకు, పలుకెత్తలేక = మాట బైటికి వెడలఁజేయఁజాలక, అనఁగాఁ గన్నీటియలజడింగలిగిన డగ్గుత్తికచేఁ బోవలదని యనజాఁలక యనుట పైన్ = వెలుపల ఎట్టి = అల్లికొన్న, పదనుచూపుల చేన్ = వాఁడిచూపులతోడ, సతి =

1 నెంతఁ.. నెక్కకున్నఁ

భార్య. వెంటన్ = వెంబడిని, అంటి = తవిలి, తన్ = తన్నును, పట్టఁగాన్+పట్టఁగాన్ = అత్యంతము పట్టుకొనఁగా; ద్విరుక్తిసంభ్రమ సూచకము. రణాభిలాషియై = యుద్ధకాంక్షియై, వచ్చెన్.

వి.శే. యుద్ధమున కేగునపుడు వనిత వలదని యడ్డుపడుట యపశకునము. "పదయుగంబు" అని పాఠము కొన్ని ప్రతులలోఁ గానవగును. అపుడు నాయికకు నాయకునిఁ బట్టఁగాఁ గాళ్ళురావయ్యెనని యెన్నవలెను. గ్రహణవిషయముగానఁ జేతులు రావయ్యె ననుటయే యుచితమని యెంచి కరపాఠమే వ్యాఖ్యాతమయ్యె.

క. సురవీరుఁ డొకఁడు సతిచే
దురమునకు ననుజ్ఞ వేఁడి తొల్లిటియలుకం
జిరకాలదుర్లభం బగు
పరిరంభము గాంచి వెడలెఁ బ్రమదం బెసఁగన్. 74

టీ. ఒకఁడు, సురవీరుఁడు, సతిచేన్ = భార్యచేతను, దురమునకున్ = యుద్ధమునకు, అనుజ్ఞన్ = ఆజ్ఞను, వేఁడి = కోరి, తొల్లిటియలుకన్ = పూర్వపుఁ బ్రణయకలహముచే, చిరకాలదుర్లభంబు + అగు = చాలకాలములభింపనట్టి, పరిరంభమున్ = ఆలింగనమును, కాంచి = పొంది, ప్రమదంబు = సంతోషము, ఎసఁగన్ = ఒప్పఁగా, వెడలెన్ = బయలుదేరెను.

విశే. యుద్ధమున కేగునపుడు భార్య నాలింగనమొనర్చుటయు నపశకునముగా నెన్నవలయును.

చ. నను నని సేయఁ బంపు ఖగనాథునిసోఁగపసిండి తెక్కలు
క్కునఁ గొని కర్ణపూరమునకు న్నభసంబునఁ దెత్తు నేను నీ
కని తన కడ్డమై నిలుచునచ్చరతొయ్యలి నూఱడించి పో
రున కరుదెంచె వేల్పుఁగొమరుం [1]డొకరుండురుదండహస్తుఁడై. 75

టీ. వేల్పుఁగొమరుండు ఒకరుండు = ఒక దేవయువకుఁడు, ననున్ = నన్నును. అని = యుద్ధము, చేయన్ = చేయుటకు, పంపుము = అనుపుము. ఖగనాథుని సోఁగపసిండి తెక్కలు = గరుడుని నిడుదలగు బంగరు తెక్కలను, ఉక్కునన్ = బలముచే, కొని = స్వీకరించి, కర్ణపూరమునకున్ = కర్ణాభరణమునకై, రభసంబునన్ = శ్రీఘ్రముగ, తెత్తును, నేను, నీకున్, అని, తనకున్, అడ్డమైన, నిలుచు = నిల్చినట్టి, అచ్చరతొయ్యలిన్ = అప్సరసము, ఊఱడించి = ఆశ్వాసించి; ఓదార్చియనుట. ఉరుదండహస్తుఁడై = గొప్పదండము హస్తము నందుఁగలవాఁడై, పోరునకున్ = యుద్ధమునకు, అరుదెంచెన్ = వచ్చెను.

భా. ఒక యప్సరస తనమగని యుద్ధమునకుఁ బోవలదని యడ్డమై నిల్వ నా యమరుఁడు నీకుఁ గర్ణాభరణముగ గరుడుని బంగరుతెక్కలంగొని శ్రీఘ్రమ వత్తునని యోదార్చిగదందాల్చి యుద్ధమున కేగెనని భావము.

విశే. భార్య యుద్ధమునకేగుమగని వలదని యడ్డమై నిల్చుట యపశకునము. గరుడుఁడు స్వర్ణపక్షుఁడు గాన బంగరు తెక్కలనుటయు వానిని గర్ణపూరములుగా నుపయోగింప నర్హతను జూపుటయు సముచితంబు.

ఉ. మానసవేగరథ్యమును మాతలిసారథికంబు నగ్రసం
దానితనీరదపతాకము నైనరథంబుపై శచీ
జాని పులోమవృత్రబలజంభశర2 ప్రవిఘాత కారణం
భైనతమ్మత్రముం దొడిగె నాహవదోహలమానసంబునన్. 76

టీ. మానసవేగరథ్యమును = మనోవేగమువంటి వేగముగల గుఱ్ఱములు గలదియును, మాతలిసారథికంబున్ =మాతలి సారథిగాఁగలదియు, అగ్ర..... పతాకమున్ - అగ్ర = శిఖరములందు, సందానిత = కూర్పబడిన, నీలనీరద = నల్లమబ్బునెడు, పతాకమున్ = టెక్కెముగలదియును, ఐన = అయినట్టి, రథంబుపైన్ = అరదముమీఁద, శచీజాని = శచి భార్యగాఁగల యింద్రుడు, పులోమ....కారణంబు-

1. దొకఁడుద్ధరఖడ్గహస్తుఁడ,. 2. ప్రతిఘాతకారణం

పులోమవృత్రభలజంభ = పులోముఁడు, వృత్రాసురుఁడు, బలాసురుడు, జంభుడు అను వారలయొక్క, శర = బాణముల యొక్క, ప్రవిఘాత = నాశమునకు కారణంబు = హేతువు, ఐన, తనుత్రమున్ = కవచమును, అహనదోహలమానసంబునన్ = యుద్ధమందుఁగోర్కిగలమదితో, తొడిగెన్ = ధరించెను.

వ్యా.విశే. బహువ్రీహిని జాయాశబ్దమునకునిఙ్ వచ్చునుగాన 'శచీజానికి' అని రూపమేర్పడెను. ఇట్లే "భూతానికి, సీతాజానికి" అనునవి యేర్పడును. తనుత్రము = శరీరమును రక్షించునది. రూ. తనుత్రాణము.

సీ. గతి ముచ్చిలఁగ వేచుగాలిఁ ద్రావఁగఁ బాము
నిడినకై వడిఁ గాలికడియ మమర
నల దేవమణికిఁ గావలి యిడ్డప్రహరి నా
గళమున ఘంటికావళులు మెఱయఁ
బన్ను గాశికి *నెదుర్పడ వెండి తెక్కలు
ధరియించె ననఁగఁ బక్కెర సెలంగఁ
బారిజాతాహృతిప్రభవరోష మనంగ
గతిరోధజనితపూత్కృతులు నిగుడ

తే. ఖురముఖక్షుణ్ణకాంచనక్షోణిరజము
పర్వి సంధ్యారుణేందుబింబంబుఁ బోల
వాహకోత్తముఁ డైనరేవంతుఁ డమర
వల్లభుని మ్రోల నుచ్చైశ్శ్రవంబు నిలిపె.

టీ. ఇందింద్ర వాహనమగు నుచ్చైశ్శ్రవము వర్ణితము - గతిన్ = గమనమును ముచ్చిలఁగన్ = దొంగలించుటకై, వేచు = కనిపెట్టుకొనియున్న, గాలిన్ = వాయువును, త్రావఁగన్ = త్రాగుటకై, పామున్ = సర్పమును, ఇడినకైవడిన్ = ఉంచినరీతిగ, కాలికడియము = కాలియందు, అమరన్ = ఒప్పుచుండగ

* నెదుర్పడి పైఁడితెక్కలు

పక్కెరలుసెలఁగ నెదుర్పడ వేడితెక్కలు

ఉచ్చైశ్శ్రవము గాలినతిక్రమించిన వేగముగలది కాన గాలి దీనిగమనమునకు రొసి యావేగమును భంగపింపఁ గసుపెట్టుకొనియున్నదనియు. నట్లుగాలి దీనిఁగలసి పొంగిలింపకుండ వాయుభక్షకమగు సర్పమును నిల్పిరో యనునట్లు కాలియందె యున్నదనియు భావము. సర్పము వాయువును భుజించి నశింపజేయుఁగాన గాలిబాధ యాగుఱ్ఱమునకుఁ గలుగదని యాశయము. దీన నింద్రుని గుఱ్ఱము వాయువేగమును మించిన గతివేగము గలదని ధ్వనితమగుచున్నది. అలదేవమణికిన్ = ఆగుఱ్ఱపు మెడమీఁదనుండు దేవమణి యను నామము గల మంగళ ప్రదమగుసుడికి. కావలి = కాపు. ఇడ్డ = పెట్టిన. ప్రహరినాన్ = ప్రాకారమోయన్నట్లు. గళమునన్ = కంఠమున. ఘంటికావళులు = ఘంట పంక్తులు. మెఱయున్ = ప్రకాశించుచుండగా . అయ్యుచ్చైశ్శ్రవంబు మెడపైనున్న దేవమణియను శుభప్రద మగుసుడిని గాపాడఁ బెట్టిన ప్రాకారమో యన్నట్లు మెడను ఘంటల వలయములు మెఱయుచున్నవని భావము మెడను సుడి యుండుట యుత్తమాశ్వలక్షణమని యశ్వశాస్త్రము పన్నగాశికిన్ = గరుడునకు. ఎదుర్పడన్ = ప్రతిఘటించుటకు. వెండిఱెక్కలు = రౌప్యపక్షములను. ధరియించెన్. అనఁగళ్ = అనునట్లుగా. పక్కెర = మీఁదనున్న జీలాడుసంగీ. చెలంగన్ = ఒప్పుగా : గరుడుడు సువర్ణపక్షుఁడు. అస్వర్ణపక్షునితోఁ బ్రతిఘటింపఁ దాఁదలంచినది గానఁ దత్సామ్యమునకై తాను వెండి ఱెక్కల సవరించెనో యనున ట్లంగీ యమరెనని భావము. పారిజాతా .. రోషము - పారిజాత = కల్పవృక్షముయొక్క. అహృతి = ఆహరణముచే. ప్రభవ = పుట్టిన. రోషములు. కోపము. అనంగన్ = అనునట్లు. గతిరోధజనిత. ఫూత్కృతులు = గమన నిరోధముచేఁ బుట్టిన ఫూత్కారములు. నిగుడన్ = వ్యాపించుచుండఁగా : గమన నిరోధము చేఁ గలిగిన ఫూత్కారములు కల్పకాహరణముచే నైనకోపమునానొప్పెనని బావము ఖుర

జమము. ఖుర = డెక్కలయొక్క. ముఖ = అగ్రములచే. క్షణ్ణ = నలఁగిన. కాంచనక్షోణి = బంగారు నేలయొక్క. రజము = పరాగము. పర్వి = వ్యాపించి. సంధ్యారుణేందుబింబమున్ = సంధ్యాసమయమున నెఱ్ఱనైన చంద్ర బింబమును.

పోలన్ = అనుకరింపఁగా ఉచ్చైశ్శ్రవము తెల్లనిదిగానఁ జంద్రునిఁబలె నున్నదనియుఁ బ్రకృతము - దేవభూమియగు బంగరుకొండయందు డెక్కలతాఁకునఁ రేఁగిన పరాగము మెయిని గ్రమ్ముటంజేసి సంధ్యారుణ చంద్రబింబముం బోలియున్నదనియుఁ దాత్పర్యము. వాహకోత్తముఁడైన = శ్రేష్ఠుఁడైన గుఱ్ఱపు రౌతగు, రేవంతుఁడు = రేవంతుఁ డనువాడు, అమరన్ = ఒప్పునట్లుగా. వల్లభుని మ్రోలన్ = విభుఁడగు నింద్రునెదుట ఉచ్చైశ్శ్రవంబున్. నిలిపెన్ = నిలువఁబెట్టెను

అలం. సీసపాదముల నుత్ప్రేక్షలు. గీత పాదమున నుపమ.

శా. చంచస్థూలరదద్వయద్వయమహాస్తంభంబులంబూని యు
ద్దండస్ఫారపతాకికాసహితమై దానచ్ఛటాచిత్రవ
ద్గండాభోగవిశాలకుడ్యములచేఁ *గన్పట్టునద్దేవతా
శుండాలం బరుదెంచె సంగరరమాశుద్ధాంతసౌధంబనన్. 78

టీ. చండ... స్తంభంబులన్, చండ = తీక్షణములైన: అనఁగా వాఁడియైన యనుట = స్థూల = బలసిన, రదద్వయద్వయ = నాలుగుదంతములనెడు, మహా స్తంభంబులన్ = గొప్ప స్తంభములను. పూని = ధరించి. ఉద్దండ... సహితమై-ఉద్దండ = భయంకరమైన, స్ఫార = విస్తారమైన, పతాకికా = టెక్కెములతో. సహితమై = కూడినదై దాన.... కుడ్యములచేన్-దానచ్ఛటా = మదజలములచేత, చిత్రవత్ = చిత్రమైన వర్ణముగల, గండా భోగ = చెక్కిళులవైశాల్యమనెడు, విశాల కుడ్యములచేన్ = విశాలములగు గోడల చేతను, కన్పట్టు = చూపట్టునట్టి, అద్దేవతా శుండాలంబు = అసురగజమగు నైరావతము. సంగర రమాశుద్ధాంతసౌధంబు = యుద్ధ లక్ష్మియొక్క యంతఃపురపు మేడ. అనన్ = అనునట్లుగా, అరుదెంచెన్ = వచ్చెను.

విశే. దంతములను స్తంభము. పతాకలు, దానచ్ఛటాచిత్రితగండము లనెడు కుడ్యములు గలిగియుండుటంజేసి, యైరావతము రణలక్ష్మీశుద్ధాంత సౌధము వలె నున్నదని యెన్నవలయును. ఐరావతము నాలుగుదంతములు గలదను

* గన్పట్టియద్దేవతా

సుప్రసిద్ధము అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష

ఉ. ఏడుకరంబుల న్వరుస నెత్తినతోమర శక్తి చాప శ
స్త్రీడమరుస్రువవ్యజనదివ్యమహత్త్రరసాధనంబు లా
మ్రేడిత కాంతితో నిజశరీరరుచిం బచరింప వచ్చెన
య్యేడికరాచతత్తడిపయై హుతవాహుఁడుదగ్రమూర్తియ.. 79

టీ. హుతవాహుడు = హవ్యవాహనుఁడగు నగ్ని, ఏడుకరంబులన్ = ఏడు చేతులచేతను, వరుసన్ = క్రమముగా, ఎత్తిన, తోమర ... సాధనములు - తోమర, శక్తి, చాప, శస్త్రి, డమరు, స్రువ, వ్యజనములను, దివ్య = దేవసంబంధమైలైన, సాధనంబులు = ఆయుధములు, అమ్రేడితకాంతితోన్ = రెట్టింపైన తేజస్సుతో, నిజశరీర రుచిన్ = తన శరీర కాంతిని, పచరింపన్ = చేయఁగా, అయ్యేడి కరాచ తత్తడిపయిన్ = ఆ శ్రేష్ఠమగు మేఁకయనెడు గుఱ్ఱముమీఁదను,ఉదగ్రమూర్తియై = భయంకరమగు నాకృతి గలవాఁడై, వచ్చెన్.

వ్యా-విశే. అగ్ని యేడు చేతులు గలవాఁడనుటయు, మేషవాహనుఁడనుటయుఁ బ్రసిద్ధము. సమాసమున రాజు శబ్దములోని జుకారము చకారముగా మారును. ఏడిక రాచతత్తడిపయిన్" అలం. స్వభావోక్తి.

శా. బాహాసంభృతకాలదండజనితస్ఫారస్ఫులింగాలికి
న్నాహార్యంబు ఘటించి కోపరసఘూర్ణన్నేత్రదీప్తుల్పయో
వాహాంతర్గతవైద్యుత ప్రభల లేవంజోప వాహద్విష
ద్వాహోత్తంసము నెక్కి పోరి కడరెన్వైవస్వతుం డుద్ధతిన్ 80

టీ. వైవస్వతుండు = యముఁడు, బాహా ... స్ఫులింగాలికిన్ - బాహా = భుజములందు, సంభృత = భరింపఁబడిన, కాలదండ = యమదండమునుండి, జనిత = పుట్టిన స్ఫార = విస్తారమైన, స్ఫులింగ = మిణుఁగురులయొక్క, ఆలికిన్ = పంక్తికి, కోప... దీప్తుల్ - కోపరస = క్రోధరసముచే, ఘూర్ణత్ = మిగులఁ దిరుగుడు

పడుచుండు, నేత్ర=కన్నులయొక్క, దీప్తుల్ = కాంతులు, సాహాయ్యంబున్ = సహాయమును. అనఁగాఁ దోడ్పాటు ననుట. ఘటించి = కూర్చి. పయో.. ప్రభలన్ - పయోవాహ = మేఘమునందు. అంతర్గత = అడఁగియున్న, వైద్యుత = మెఱపు సంబంధమైన, ప్రభలన్ = కాంతులను, లేవఁజోపన్ = లేవనెత్తఁగా, వాహద్విషత్ .... త్తంసమున్ - వాహద్విషత్ = ఎనుపోతనెడు, వాహోత్తంసమున్ = వాహనశ్రేష్ఠమును, ఎక్కి = అధిష్ఠించి, ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో, పోరికిన్ = యుద్ధమునకు, అడరెన్ = విజృంభించెను.

విశే. ఇందు మూఁడవ పాదమున "లేవంజోపన్" అనుదానికి బదులుగ "శేవంజూపన్" అను పాఠము గానంబడియెడి. కోపఘూర్ణితనేత్రకాంతులు మేఘలీనవిద్యుత్కాంతులను లేవనెత్తెననుటకన్న యసితుండై వార్షిక మేఘమువడువున నొప్పుయమునందుఁ జూపట్టు నరుణదీధితులు మేఘాంతర్గత విద్యుత్ప్రభలశేవనే యనఁగా రీవినే చూపినవనుట యుక్తమని తోఁచెడుఁ గాన "శేవంజూపన్" అను పాఠమే సరసమని తోఁచెడు.

వ్యా-విశే. వాహద్విషత్-అశ్వశత్రువు = మహిషము. వైద్యుతన్ = విద్యుత్సంబంధమైనది. అణ్. అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ గమ్యము.

శా. భీమాకారులు కామరూపధరు లాభీల క్రియా *పాదనో
ద్దాము ల్పుణ్యజను ల్భజింపఁ గుముదస్తంబేరమం బగ్రతో
భూమిం బల్లన గట్టి రా నసిరుచి స్ఫూర్తు ల్విజృంభింప సం
గ్రామేచ్ఛం బలలాశి యేగె మనుజస్కంధాంత రారూఢుఁడై. 81

టీ. పలలాశి = మాంసాశియగునిర్భతి, భీమాకారులు = భయంకరమైన రూపములు గలవారు, కామరూపధరులు = ఇచ్ఛవచ్చిన యాకృతుల ధరింపఁ జాలువారు, అభీల క్రియాపాదనోద్దాముల్ - అభీల క్రియా = భయంకర వ్యాపారమును; అనఁగా యుద్ధ వ్యాపారము ననుట. ఆపాదన = చేయుటయందు,

ఉద్దాముల్ = అధికులు, పుణ్యజనులు = రాక్షసులు, భజింపన్ = సేవింపఁగా. కుముదస్తంబేరమంబు = కుముదమను పేరుగలవాని యేనుగు, అగ్రతో భూమిన్ = ఎదుట, పల్లవ = జీను, కట్టి, రాన్ = రాఁగా, అసిరుచి స్ఫూర్తుల్ = కత్తిమెఱుంగుల వికాసములు, విజృంభింపన్ = అతిశయింపగా, మనుజస్కంధాంతరారూఢుఁడై = మనుష్యుని మూఁపునడుమఁగూర్చున్నవాఁడై, సంగ్రామేచ్ఛన్= యుద్ధకాంక్షతో, ఏగెన్ = వెడలెను.

విశే. "అభీలక్రియాపాదన" అనుచో "నాభీలక్రియాపారగ" యను పాఠ మగపడెను. అపుడు యుద్ధవ్యాపారపారమునందిన వారని యర్థము చెప్పవలెను. పుణ్యజనుఁడు = రాక్షసుఁడు. "యాతుధానఃపుణ్యజనః" అని యమరము. నిరృతియేనుఁగు కుముదము. క్రమముగాఁ బ్రాగాద్యష్టదిశలందుండుగజములు "ఐరావతః పుండరీకోవానఃకుముదో జనః, పుష్పదంత స్సార్వభౌమ స్సుప్రతీకచ్ఛ దిగ్గజాః" అనునవి యని యమరుఁడు నుడివెను గాన నాయాదిక్కులందలి గజము లాయా దిక్పతులవని యెన్నవలయును. నిరృతి నరవాహనుఁడనుట ప్రసిద్ధము. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. మకర కుళీర కచ్ఛప సమానము లైనముఖంబుల న్భయా
నకరస ముప్పతిల్లఁ గెలవ న్నిజకింకర *దైత్యదానవ
ప్రకరము గొల్వ బాహుశిఖరంబునఁ బాశము పూని వార్థినా
యకుఁడని కేగుదెంచెఁ గల హంసతురంగరథాదిరూఢుఁడై. 82

టీ. వార్ధినాయకుఁడు = సముద్రాధిపతి వరుణుఁడు, మకరకుళీర.... ముఖంబులన్ - మకర = మొసలి, కుళీర = ఎండ్రకాయ, కచ్ఛప = కూర్మము, అను వీనికి, సమానములైన = సదృశములైన, ముఖంబులన్ = మొగములందు, భయానకరసము = భయజనకమగు రసము, ఉప్పతిల్లన్ = పుట్టఁగా, కెలనన్ పార్శ్వమున, నిజకింకరదైత్యదానవప్రకరము = తన భటులైన దైత్యులయు దానవు

* పారగోద్దాముల్

లయు సమూహము, కొల్వన్ = సేవింపఁగా, బాహు శిఖరంబునన్ = భుజశిఖరమున, పాశమున్ = పాశమను నాయుధవిశేషమును, పూని = పట్టి, కలహంసతురంగ రథాధిరూఢుఁడై = రాయంచ గుఱ్ఱముగాఁగల రథము నెక్కిన వాడై, అనికిన్ = యుద్ధమునకు, ఏగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

విశే. వరుణునకు రాయంచ వాహనము. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అంగసుగంధము ల్నిజభటాలిపథశ్రమమున్ హరింప ను
త్తుంగగ దాపరిభ్రమవిధూతము లై ఘనము ల్దిగంతమా
తంగవిశాలకర్ణములఁ దార్కొని చామరలీల జూప సా
రంగహయంబు నెక్కి సమరంబున కేగె సమీరు డుద్ధతిన్. 83

టీ. సమీరుఁడు = వాయుదేవుఁడు, అంగసుగంధముల్ = శరీర పరిమళములు, నిజభటాలిపథశ్రమమున& = తన భటుల మార్గాయాసమును, హరింపన్ = పోఁగొట్టఁగా, ఉత్తుంగ... విధూతములై-ఉత్తుంగ = ఎత్తైన, గదా = గదయను నాయుధముయొక్క, పరిభ్రమ = త్రిప్పుటచే, విధూతములై = ఎగఁజిమ్మఁబడినవై ఘనముల్ = మేఘములు, దిగంతమాతంగ విశాలకర్ణములన్ = దిగంతములందైన యేనుంగులయొక్క విశాలమైన చెవులందు, తార్కొని = తగిలి, చామరలీలన్ = చామరములవిలాసమును, చూపన్ = అగపఱుఁపఁగా, సారంగ హయంబున్ = కురంగవాహనమును, ఎక్కి, ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో, సమరంబునకున్ = యుద్ధమునకు, ఏగెన్.

విశే. గదావిధూతములై దిగ్గజకర్ణములు దవిలిన మేఘములు చామరము లలీలంభరించెనని గ్రహించునది. వాయువు కురంగవాహనుఁడనుట ప్రసిద్ధము అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ గమ్యము.

* వీరదానవ

క. నలకూబరమణికంధరులు, బలముల నడపింప సర్వపతి తురగముపై
ఝళదళితచంద్రహాసో, జ్జ్వలితభుజుండగుచు నడచె వాసవుప్రోలన్.

టీ. సర్వపతి = కుబేరుడు. నలకూబరమణికంధరులు = నలకూబరుడను తన తనయుఁడును. మణికంధరుఁడును. బలములన్ = సేనలను. నడపింపన్ = నడుచునట్లు చేయఁగా. ఝళదళితచంద్రహాసోజ్జ్వలితభుజుండగుచున్ = తళతళమని మెఱయునట్లు చేయఁబడిన కత్తిచేఁ ప్రకాశితమగు బాహువు గలవాఁడగుచు వాసవుప్రోలన్ = ఇంద్రుని ప్రక్క. నడచెన్.

అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అసనసీమఁ గ్రోధజనితారుణదీధితి ఫాలభాగనే
త్రానలకీలలం బెనుప హస్తమున న్నిశితత్రిశూలముం
బూని మదించి అంకె లిడుపోఁటరి గిబ్బలజేని నెక్కి యీ
శానుఁడు వచ్చెఁ బారిషదసైన్యముతో రణకౌతుకంబునన్. 85

టీ. ఈశానుఁడు = ఈశానుఁడను దిక్పతి. అసనసీమన్ = ముఖప్రదేశమునందైన. క్రోధాజనితారుణదీధితి = కోపమువలనఁ బుట్టిన యెఱ్ఱని కాంతి. ఫాలభాగనేత్రానలకీలలం = లలాటమునందైన నేత్రసంబంధమగునగ్ని యొక్క మంటలను. పెనుపన్ = వృద్ధినందింపఁగా. హస్తమునన్ = చేతియందు, నిశితత్రిశూలమున్ = వాఁడియైన త్రిశూలమును పూని = మదించి = మత్తిలి. అంకెలు = బొబ్బలు, ఇడు = పెట్టునట్టి. పోఁటరిగిబ్బలజేనిన్ = శూరుఁడైన దైవవృషభాధిపుని ఎక్కి = అధిష్ఠించి. పారిషదసైన్యముతోన్ = ప్రమథగణముల తోడ. రణకౌతుకంబునన్ = యుద్ధోత్సాహముతొ. వచ్చెన్.

విశే ఈశానుడు శివాంశసంభూతుఁడగుట నాతనిని శివసదృశాకారధర్మములు గలవానినిగ భావించి వర్ణించుట సహజము. అలం స్వభావోక్తి

ఉ. అయుధగర్భితంబు లగునంజలు లెత్తి పులోమకన్యకా
నాయక. యేన యేన యని నాకనివాసులు మ్రొక్కి సూరెలం
బాయక కొల్వ రా దిగధిపాలురతో నలనందనూనుఁడా
హా యిటు సేయునే యని మహాహమికంబలుమాఱు పల్కుచున్. 86

టీ. నాకనివాసులు = స్వర్గవాసులు సురలు. ఆయుధగర్భితంబులు = ఆయుధములతోఁగూడినవి. అగు = అగునట్టి. అంజలులు = దోసిళ్ళు. ఎత్తి = పైకెత్తి. పులోమకన్యకా నాయక = ఓ పౌలోమీపతీ! ఏన ఏన = నేనే నేనే. అని మ్రొక్కి = నమస్కరించి. సూరెలన్ = పార్శ్వములందు, పాయక = చేరి. కొల్వ = సేవించి. రాన్ = రాఁగా. దిగధిపాలురతోన్ = దిక్పాలురతోను, అలనందనూనుఁడు = ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు. ఆహా = అయ్యో. ఇటు = ఈరీతిగ. చేయునే = ఒనర్చునే. అని మహాహమికన్ = గొప్పదైన గర్వముతో. పలుమాఱు = మాటిమాటికి. పల్కుచున్ = అనుచు ఇంద్రుఁడతనికి వెడలెనని ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

వ్యా- విశే. మహత్ + అహమిక = మహాహమిక

చ. హరిహయుఁ డాహరింగెలుచునాసయు మోసము నాక యీగతిం
బురి వెడలంగ నవ్విభునిమ్రోల మరుద్వసువిశ్వరుద్రభా
స్వరతుషితాదికత్రిదశవర్గము ముప్పదిమూఁడు కోటులు
ద్ధురగతి నేగుదెంచె రణధూర్వహగర్వము లుల్లసిల్లఁగన్. 87

టీ. హరిహయుఁడు = ఇంద్రుడు. ఆహరిన్ = ఆ శ్రీకృష్ణుని, గెలుచు నాసయున = జయించునాశయు, మోసము = ప్రమాదము. నాక = అనక ; అనగ శ్రీకృష్ణుని గెల్చుట దుస్సాధ్యమని మదినెన్నకయని భావము ఈగతిన్ = ఈరీతిగ పురిన్ = పట్టణమునుండి. వెడలంగన్ = బయలువెడలఁగ. అవ్విభునిమ్రోలన్ = ఆ దేవేంద్రుని పార్శ్వమున. మరుద్వను. వరము మరుత్తులు. వసువులు. విశ్వులు రుద్రులు. భాస్వరులు. తుషితులు. అదిక = మొదలైన. త్రిదశవర్గము = సురస మూహము. ముప్పది మూఁడు కోటులు = ముప్పది మూఁడు కోట్ల సంఖ్యగలవారు

దచ్చురగరిలు = ...మునసముతో. రణమాల్యహార్యముల = యుద్ధహారముసు మోయు...ములు ...ప్రకాశింపగా. ఏపదెంచెన్ = వచ్చెను

విశే. ముప్పదిమూడు కోట్ల తెనల భేదములు ఇందు త్రిదశపంపదము కర్తయగుటంజేసి వారు ముప్పదిమూఁడు కోటులుల సంఖ్యగలవారైనను మహత్తులైనను. వత్సమూహముమందెలియఁబల్కు వరశబ్దమహద్వాచకమగుటం జేసి క్రియ యుషహర్షకృత్యకము ఏనప్త ఎల్పురీతినే నిల్పఁబడెను. "ఏపదెంచెన్" అని ఇట్టి చోటుల 'త్రిదశ వర మేపదెంచిరి' అనియుఁ బాక్షికముగ రూపముండనగను. 'మహత్స మూహార్థక శబ్దం బమహత్కార్యయుక్తంబయ్యుఁ దద్విశేషణ క్రియలు మహత్కార్య యోగ్యంబులు విభాషనగు" అని ప్రౌఢవ్యా. శబ్దప 17 సూ.

శా.
అర్వారోహణచాతురీవిలసనాహంకారదుర్వారతన్
సర్వాంగీణము లైనమైమఱువులు *న్మస్త్రీకృపాణంబులున్
గర్వాలాపవిడంబము ల్మెఱయ జోకం జిత్రసేనాదిగం
ధర్వు ల్వజ్రికిఁ దోడు సూపిరి పురద్వారప్రదేశంబునన్ 88

టీ. చిత్రసేనాధిగంధర్వుల్ = చిత్రసేనుఁడు మొదలైన గంధర్వులు. అర్వారోహణ ..... దుర్వారతన్ - అర్వారోహణ = గుఱ్ఱమునెక్కుటయందలి. చాతురీ = నైపుణియొక్కః అనఁగా స్వారిచేయునేర్పుయొక్క యనుట. విలసన = విలాసము వల్లనైన. అహంకార = గర్వముయొక్క. దుర్వారతన్ = అనివార్యత్వమును. సర్వాంగీణములైన = ఎల్లయవయవములంగప్పియున్న. మైమఱువులున్ = శరీరాచ్ఛాదనములు కవచములును. శస్త్రీకృపాణంబులున్ = చురకత్తులును ఖడ్గములును. కర్వాలాపవిడంబముల్ = గర్వపు మాటల యతిశయము. మెఱయున్ = ప్రకాశింపఁగా. జోకన్ = పరాక్రమముతో పురద్వారప్రదేశంబునన్ = పట్టణ బహిర్ద్వారదేశమున. వజ్రికిన్ = వజ్రాయుధముగల యింద్రునకు. తోడుసూపిరి = సహాయులైరి.

* సజంచత్కృపాణంబులున్

ఉ హేమధరాధరంబు చలియింప వెసన్ బహుకోటిసంఖ్యలై
యమరసైన్యము లడచునప్పు డనంతసితోష్ణవారణ
స్తోమనిరోధ మందియును దోడనె దిక్కులు గప్పె నయ్యెడం
జామరవాయునున్నములు సాంద్రహిరణ్మయభూపరాగముల్. 89

టీ హేమధరాధరంబు = బంగరుకొండ : మేరువనుట: ఇది సురాలయముగదా. చలియింపన్ = కదలునట్లుగా. వెసన్ = శీఘ్రముగ. బహుకోటి సంఖ్యలై = అనేకకోటుల సంఖ్యకలవై . అనగా లెక్కకు మిక్కిలియై యనుట. అమరసైన్యముల్ = సురసైన్యములు నడచునప్పుడు. అనంతసితోష్ణ...... నిరోధము-అనంత = లెక్కలేని. సిత = తెల్లనైన, ఉష్ణవారణస్తోమ = గొడుగుల గుంపుయొక్క. నిరోధము = అడ్డగింపును, అందియున్ = పొందినప్పటికిని, తోడనె = వెనువెంటనె. చామరవాయునున్నములు = చామరములగాలులచే నెగఁజిమ్మఁబడినట్టి, సాంద్రహిరణ్మయభూపరాగముల్ = దట్టమైన బంగరు నేలసంబంధమైన ధూళులు, అయ్యెడన్ = ఆ సమయమున. దిక్కులు = దిశలు, కప్పెన్ = ఆవరించెను.

వ్యా-విశే. గొడుగులచే నాచ్ఛాదితమైనను జామరములగాలులచే రేఁగిన స్వర్ణపరాగములు దిశల నావరించెనని యెన్నునది. అమరాణామిదమ్ = అమరం. అణ్.

ఉ. దారుణభంగి నొండొకటిఁ దాఁకెడువస్త్రముఖంబులన్ఘణా
త్కారము లుల్లసిల్ల బెడిదంబుగఁ బుట్టినసందడిం బుర
ద్వారము నిర్గమించె సురవల్లభుసేనలు భర్గజూటకాం
తారముఖంబున న్వెడలుదైవతసింధుఝరంబులో యనన్. 90

టీ. దారుణభంగిన్ = భయంకరమగురీతితో, ఒండొకటిన్ = అన్యోన్యమును : ఒకటొకట యనుట. తాఁకెడు = అంటునట్టి, అస్త్రముఖంబులన్ = అస్త్రాగ్రముల నుండి. ఘణాత్కారములు = ఘణఘణధ్వనులు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపగా,

[illegible]

[illegible]

[illegible] దైవత [illegible]

[illegible] పుటద్వారమున్ = పట్టణ ద్వారమునందు. నరమింపను = వెలువడెను.

విశే ఇందు తెంపన పాఠమున 'ఉప్పరిల్లు' అనుచో 'ఉప్పరిల్లు' [illegible] పాఠము [illegible] 'ఉప్పరిల్లు' [illegible] పుట్టన' అనుచో 'తొట్టన' యనుపాఠము [illegible]

శా. బాణద్విణ్మథితాంబుధిధ్వనికళాపాటింధమానీకని
స్సాణస్సానఘదేశిమాద్రితట! నిస్సామాన్యచాపాగమ
ద్రోణాచార్య! సురీసమూహవరణోద్యుక్తాహితశ్రేణిని
శ్రేణీభూతకృపాణ! మాంసలభుజా శేషాహిపత్యుద్ధరా! 91

ప. బాణ. తట - బాణద్విట్ = బాణాసురశత్రువగు విష్ణునిచే మథిత = త్రచ్చబడిన అంబుధి = సముద్రముయొక్క ధ్వనికళా = శబ్దవిద్యలను, పాటింధమ = వ్రేట్టినణచుచున్న, అనీక = సేనలయొక్క నిస్సాణస్సాన = వాద్యవిశేషముల మ్రోతల చేత ఘదేశిమ = తమంతటదామె పగులుచున్న, అద్రితట = పర్వత ప్రదేశములు గలవాడ. నిస్సామాన్య ద్రోణాచార్య నిస్సామాన్య = అనితరసాధారణమైన. ఇతరులకలవిగాని యనుట చాపాగమ = ధనుర్వేదమునందు ద్రోణాచార్య = ద్రోణాచార్యునివంటివాడ. సురీసమూహ కృపాణ-సురీసమూహ = దేవతా స్త్రీలగుంపును. వరణ = వరించుటకు పెండ్లియాడుటకు అనుట. ఉద్యుక్త = సంసిద్ధులైన అహితశ్రేణి = శత్రుపంక్తికి నిశ్రేణీభూత = నిచ్చెనయైన కృపాణ = కత్తిగలవాడ. మాంసల ద్ధరా-మాంసల = బలిసిన. భుజా = భుజములచే. శేషాహిపతి = ఆదిశేషుని ఉద్ధరా = ఉద్ధరించినవాడా! [illegible] యనుట.
ఇవి యన్నియుఁ గృష్ణరాయనికి సంబుద్ధులు

భా. కృష్ణరాయలు దిగ్విజయార్థ మేగునపుడు సేనలొనర్చిన జయభేరుల మ్రోతలు సముద్రమథనసమయమునైన ధ్వనులగుడ మించియున్నవనియుఁ, గృష్ణరాయలు ధనుర్విద్యావిషయమున ద్రోణుంబోలువాఁడనికి, శత్రుకోటిని యుద్ధమునందుఁ జంపి దేవతాస్త్రీభోగమును వారికిఁ గూర్చునదగుట శ్రీకృష్ణరాయల కత్తి శత్రులు సురస్త్రీలం గలిసికొనుటకు మీఁదికి నంపుసాధనమగు నిచ్చెనవలె వెలయుచున్నదనియు. బలిసిన భుజములందు భువినుంచి కృష్ణరాయలు పాలించు వాఁడౌటంజేసి యాదిశేషునకు భువిని మోయు వ్యాపారము శూన్యమయ్యెననియు, దానఁ గృష్ణరాయలు శేషు నుద్ధరించినవాఁడయ్యెననియు భావము.

విశే. ప్రకృతకథాంశమున కనుగుణరీతి నిందుఁ గృష్ణరాయల భేరిమ్రోఁతలు సైన్యములు, వీరత్వము, శత్రునాశము మున్నగునవి ప్రతిపాదితమైలై హృదయంగమము లగుచున్నవి.

శా. వాజ్యారోహణనైపుణీనకుల! దోర్వాతంధయారూఢస
ర్వజ్యాచక్ర! రజస్తమశ్చయతమిస్రారూపజన్యాంగణ
ప్రాజ్యోద్గతయశశ్శశాంక! దళితారాతిక్షమాపాల
క్షాజ్యోదంచదుదార శౌర్యహుతభుగ్వ్యాప్తాఖిలాశాంతరా! 92

టీ. వాజ్యా.... నకుల-వాజి = గుఱ్ఱములయొక్క, ఆరోహణ = ఎక్కుట యొక్క, నైపుణీ = నేర్పువిషయమున, నకుల = నకులుఁడవైనవాఁడా : నకులుఁ డు పాండురాజు కొడుకు. ధర్మజుని తమ్ముఁడు ఈత నేర్పరియైనయట్లు మహాభారత విరాటపర్వాదులందలి కథాభాగములవలనఁ దెల్లమయ్యెడివి. దోర్వాతం ..... జ్యాచక్ర-దోః =బాహువనే, వాతంధయ = సర్పమును, ఆరూఢ = అధిష్ఠించిన, సర్వ = సమస్తమైన. జ్యా =భూమియొక్క, చక్ర = వలయముగలవాఁడ, రజస్తమ ... శశాంక - రజః = దూళులనెడు, తమః = చీకట్లయొక్క, చయ = గుంపుచే, తమిస్రా = చీఁకటిరేయి యొక్క, రూప = రూపమైన ; చీఁకటిరేయియాకారమును ధరించిన

యనుట. జన్యాంగణ = యుద్ధరంగమునందు. ప్రాజ్య = పూజ్యముగ. ఉద్గీత = హెచ్చుగఁ గొనియాడుబడునట్టి. యశః = కీర్తియనెడు. శశాంక = చంద్రుడు గలవాఁడా! చీఁకటిరేయిజంద్రుఁడు దోఁచి సర్వమును బ్రకాశితము సేయగతిని. పరాగమను చిమ్మచీఁకటి గ్రమ్ముటంజేసి చీఁకటిరేయి ననుకరించు యుద్ధరంగమున గతిగానక చింతించు పగతున కీతని యశశ్చంద్రప్రశంసయే తారకమయ్యెనని భావము. చంద్రుఁడు చీఁకటిని బాఱఁద్రోలుగలి నీతని యశోగానము పగతురను యుద్ధరంగపుఁ గష్టములనుండి విముక్తులంజేసెనని ఫలితము. దళిత ... అశాంతరా-దళిత = చీల్పఁబడిన, అరాలిక్షమాపాల = శత్రురాజులయొక్క, రక్త = నెత్తురనెడు, ఆజ్య = నేతిచే, ఉదంచత్ = పైకెగసిన ; మండినయనుట, ఉదార = గొప్పదైన శౌర్య = పరాక్రమమనెడు. హుతభుక్ = అగ్నిచే. వ్యాప్త = వ్యాపింపఁబడిన, అఖిల = సమస్తమైన, అశా = దిక్కులయొక్క, అంతరా = వెలుపలి భాగములు గలవాఁడ. ఈతని శౌర్యాగ్ని పగతుర నెత్తుటిధార లనునేతిచేఁ బ్రజ్వలితమై దిగంతముల ముట్టెనని భావము. అహితవిధళనమున నీతని పరాక్రమము దిగ,తవ్యాప్తమయ్యెనని ఫలితము.

భా. కృష్ణరాయఁడు నకులునివలె నశ్వశిక్షానిపుణుఁడనియు, నీతని బాహువు శేషునివలె భువి నశ్రమముగ మోసి సుఖపెట్టుచున్నదనియు, యుద్ధరంగమునఁ గల్గిన బహులధూళింగాంచి కర్తవ్యముంగానక వెఱపంది శత్రురాజు లీతనికీర్తిని గానము జేసి యాకష్టములనుండి విముక్తిం గాంచుచుండిరనియు, నరినరపతులఁ జంపుటక తన నీతని శౌర్యము దిగంతవిఖ్యాతమయ్యెననియు భావము.

విశే. వాతంధయ = గాలిని ద్రావునది; పాము. ఇట్టిదే స్తనంధయశబ్దము. స్తనమును ద్రావువాఁడు చంటిబిడ్డ, జ్యా = నేల. భూమి గుండ్రముగ నుండుట నైజము గాన జ్యాచక్రమనెను. క్షమా = భూమిని పాలించువాఁడు గాన రాజు క్షమాపాలుఁడయ్యెను. హుతభుక్ = హోమము చేయఁబడినదానిం దినువాఁడు; అగ్ని. కీర్తి తెల్లగా నుండుటయు. దానిని జంద్రునిగా నెన్నుటయుఁ గవిలోక ప్రసిద్ధ

విషయములు. శేషుఁడు భూమిని మోచుట పురాణాదిప్రసిద్ధాంతము. ప్రతీతు పాదాదినుపసర్గసంధి యొప్పుటంజేసి యుపసర యతి నియమమును నుపకరించి యచ్చునకును. హల్లునకును యతి వేయనగుంగాన 'దశీ తారాలి' అను పదమున విఖుఁగునట్టి తకారము పైనుండు అకారము 'ప్రా' అనుదానిపైఁ గల ఆకారమునకు యతియయ్యె. అలం. రూపకము.

క. చండతరమూరురాయర, గండమహాబిరుద! ధాటికారయవిచల
త్కొండపలి కొండవీటీ, మండల! కటకేశసింధుమందరకుధరా. 93

టీ. చండతర ...... మహాబిరుద-చండతరమూరు రాయరగండ = మహోగ్రమైన 'మూరురాయరగండ' అనెడు. మహాబిరుద = గొప్పబిరుదముగలవాఁడ. 'అశ్వపతులు, నరపతులు, గజపతులు' అను మూఁడు తెగలరాజులను జయించినవాఁడౌటఁ గృష్ణరాయల కీబిరుదము గలెె. ఇది కన్నడపదము. ధాటికా .....మండల - ధాటి కారయ = దాడియొక్క వెగముచె. విచలత్ = మిగులఁ గంపించు నట్టి. కొండపల్లి కొండవిటి మండల = కొండపల్లి కొండవిడను ప్రదేశములు గలవాఁడ. కటకేశ..... కుధరా-కటకేశ = కటకాదిపతి యనెడు. సింధు = సముద్రమునకు. మంధరకుధరా = మందర పర్వతమైనవాడా!

భా. కృష్ణదేవరాయలు మూరురాయరగండ యను మహాబిరుదము గలవాడనియుఁ, గొండపల్లి కొండవీడుల జయించినవాఁడనియుఁ, గటకాధీశుని గెలఁచిన వాఁడనికి భావము.

విశే. కొండపల్లి కొండవీడులందలి కొండపదములు శ్రీకృష్ణరాయని ధాటి రయము కొండలంగూడఁ జలింపఁజేసెనను జమత్కారార్థమును స్ఫురింపఁజేయుచు సరసములై యొప్పుచున్నవి. ఇదియుఁ బ్రకృతకథానుకూలవిషయప్రకాశకమై సరసముగ నొప్పుచున్నది.

తోటకము : -

త్వరితాధరితానిలవాజినట, త్ఖురజోరురజోభరగూఢరవి,
స్ఫురణా! కరణాధికశూత్కృతిమ, ద్ద్విరదాకరదారణ వీరబలా 94

టీ. త్వరిత....... రవిస్ఫురణా - త్వరిత = వేగముచే, అధరిత = క్రిందుగాఁ జేయఁబడిన, అనిల = గాలిగల; అనఁగా వాయువేగమును మీఱిన వనుట. వాజి = గుఱ్ఱముల యొక్క, నటత్ = నటించునట్టి; అనఁగాఁ జలించునట్టియనుట ; నర్తనమనునర్థము సౌసఁగమిఁ జలనమే గ్రాహ్యము. ఖురజ = డెక్కలనుండి పుట్టిన, ఉరు = గొప్పదైన, రజోభర = పరాగభారముచే, గూఢ = మఱుఁగుపడిన, రవి = సూర్యునియొక్క, స్ఫురణా = కాంతిగలవాఁడ, కరణా .... వీరబలా-కరణ = శరీరములచే, అధిక = అధికములైన; అనఁగా గొప్పశరీరము గలవనుట, శూత్కృతిమత్ = శూత్కారముగల, ద్విరదాకర = ఏనుఁగులగుంపును, దారణ =చీల్చునట్టి, వీరబలా = వీరసైన్యములు గలవాఁడ!

భా. కృష్ణరాయల దాడులం దశ్వసైన్యములవలన రేఁగిన ధూళులు సూర్య కాంతిని గూడ మఱుఁగుపఱచెననియుఁ, గృష్ణరాయని సైనికులు మత్తగజముల విదారింప నెంతయు సమర్థులనియు భావము.

విశే. ఈ పద్యము నడక చేతను, వ్యర్థము చేతను, జన్యాటోపమును సూచించునదై ప్రకృతకథానుకూలమై హృద్యమైయున్నది. మొత్తముమీఁద నిందాశ్వాసాంత పద్యము లందలి విషయములు యుద్ధవార్తలనే సూచించుచున్నవి. ఇది తోటకవృత్తము నాఁబడు. దీనికిఁ బ్రతిపాదమునకు నాలుగేసి సగణము లుండును. తొమ్మిదవ యక్షరము యతిస్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభి నందిసింగ యామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబను మహా ప్రబంధంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

పంచమాశ్వాసము

వర్ణనీయ ! తిరుమల
దేవీహృదయేశ ! యమృతదీధితికులపా
రావారపారిజాత ! ధ
రావలయశరణ్య ! కృష్ణరాయవరేణ్యా 1

టీ. శ్రీవర్ణనీయ = సంపదలచేత వర్ణింపఁదగినవాడా! తిరుమల దేవీ హృదయేశ = తిరుమలదేవి భర్తయైనవాఁడ, అమృతదీధితికులపారావారపారిజాత = చంద్రవంశమను సముద్రమునకుఁ గల్పవృక్షమైనవాఁడా, ధరావలయ శరణ్య = భూమండలమునకు రక్షకుఁడైనవాడా; అనఁగా భూమి యందలి ప్రజలకు రక్షకుఁడాయనుట, కృష్ణరాయవరేణ్యా = కృష్ణరాయశ్రేష్ఠా ! 'అవధరింపుము' అని ముందటి పద్యముతో నన్వయము,

విశే ఇందలి 'అమృతదీధితికులపారావారాపారిజాత, తిరుమలదేవీ హృదయేశ అనుపదములు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యాసక్తుఁడై భువికిఁ బారిజాతముం గొని తెచ్చిన యీ యాశ్వాసపుఁగథకు సూచకములై వెలయుచున్నవి. అలం. రూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కిట్లను నమ్మౌనివల్లభుండు
దైవసైన్యంబు లీరీతిఁ దరతరంబ
వెడలి మొన లేర్పరించి యుద్వేలవృత్తి. 2

టీ. ఆవధరింపుము= సావధానబుద్ధిని వినుము. జనమేజయక్షితీశవరునకున్ = జనమేజయుఁడను రాజశ్రేష్ఠునకు. అవర్మునివల్లభుండు = ఆమునిపతి, ఇట్లు, అనున్ = అనెను. దైవసైన్యంబువులు = సురసైన్యములు, ఈరీరిన్, తరతరంబ = ఒకటివెనుకనొకటి, వెడలి, మొనలు = మొగ్గరములు, ఏర్పరించి = ఏర్పాటు చేసి. ఉద్వేలవృత్తిన్ = అధికమగు వ్యాపారముతో . ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

❄ యుద్ధము ❄

ఉ. పచ్చితి మింక నెందుఁ జనవచ్చు నొహో నిలు పారిజాతపా
టచ్చర! యంచు జంకెలు గడల్కొనఁ గృష్ణునిఁ జుట్టుముట్టి వై
యచ్చరసేన దాఁకునపు డచ్చల మేమని చెప్ప దిక్కులం
జిచ్చుఱతూపుతండములు సింహరవంబులు నిండె నొక్కటన్. 3

టీ. పారిజాతపాటచ్చర = ఓ పారిజాతవృక్షమును దొంగలించినవాఁడ, వచ్చితిమి, ఇంకన్, ఎందున్, చనన్, వచ్చున్ = వీలగును, ఒహో = ఒహో, నిలు = నిలువుము, అంచున్, జంకెలు = బెదరింపులు, కడల్కొనన్ = వ్యాపింపఁగా, వియచ్చరసేన = వియచ్చరసైన్యములు ; అనఁగా సురబలములనుట, తాకునప్పుడు = ఎదుర్కొన్ను సమయమున, దిక్కులన్ = దిశలందు, చిచ్చుఱతూపు తండములు = అగ్నినిజిలుకు బాణములగుంపులు, ఆగ్నేయాస్త్రములనుట, సింహరవంబులు = సింహనాదములు, ఒక్కటన్ = ఒక సమయమునందే, నిండెన్. ఏమి అని చెప్పన్ = చెప్పుట కశక్యమనుట.

భా. బెదరింపులతో జేజేలబలగము లేతెంచి యాగ్నేయాస్త్రప్రయోగములను సింహనాదములతోడనే చేసిరని భావము.

ఉ. అకమలాయతాక్షి సమరావనిజాతము డించి సంభ్రమ
న్నాకపురీమహారథుల నవ్వుచుఁ గన్గొని యంగుళీత్రగో
ధాకలనంబుతో యదువతంసుఁడు శార్ఙ్గనిబద్ధశేషని
ర్మోకనిచోళముం దిగిచె రోషనటద్భ్రుకుటీవిలాసుఁడై. 4

టీ. అకమలాయతాక్షిన్ = ఆపద్మాయతాక్షిని సత్యను. అమరావనిజాతమున్ = దేవభూరుహమును గల్పకమును, డించి = దించి, యదువతంసుఁడు = యాదవశ్రేష్ఠుడు కృష్ణుడు, సంభ్రమన్నాకపురీమహారథులన్ = తొందరపడుసుర మహారథులను, నవ్వుచున్, కన్గొని = చూచి, అంగుళి.... కలనంబుతోన్-అంగుళి = వ్రేళ్లను, త్ర = రక్షించు నట్టి, గోధా = ఉడుముతోలుయొక్క, కలనంబుతోన్ = అచ్ఛాదనముతో, శార్ఙ్గనిబద్ధ...నిచోళమున్-శార్ఙ=శార్ఙ్గమును తన వింటియందు, నిబద్ధ=కూర్పఁబడిన, శేషనిర్మోక = శేషుని కుబుసమనెడి, నిచోళమున్ = అచ్ఛాదన వస్త్రమును, తిగిచెన్ = అకర్షించెను ; అనఁగా ధనువునకుఁ గప్పిన శేషనిర్మోక రూపాచ్ఛాదనమును దొలఁగించెననుట, రోషనటల్.... విలాసుఁడై-రోష = కోప ముచే, నటత్ = చలించునట్టి, భ్రుకుటి = బొమముడియొక్క, విలాసుఁడై = అందముగలవాఁడై, తిగిచెనని పూర్వపదముతో నన్వయము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామను గల్పవృక్షమును నొక్కచో దించి హస్తమున నుడుముతోలు కవచముం దొడిగి కోపమున బొమముడి యమర సర్పనిర్మోకా చ్ఛాదనముం దొలఁగించి ధనువుం జేఁబూని యుద్ధసన్నద్ధుఁ డయ్యెనని భావము.

విశే. నవ్వుట హేలాసూచకము.

క. తిగిచి శరాసన మెక్కిం
చి గుణధ్వని చేసి యంసశిరముల దొనలన్

బిగియించి తూపు లొక్కట
నిగిడింపఁ దొడంగె మరుదనీకినిమీఁదన్. 5

టీ. తిగిచి = ఆకర్షించి; అనఁగా నాచ్ఛాదనముం దొలఁగించి, శరాసనము = వింటిని, ఎక్కించి = ఎక్కుపెట్టి, గుణధ్వని = నారియొక్క నాదము, చేసి = ఒనర్చి, అంశశిరములన్ = భుజశిఖరములందు, దొనలన్ = అమ్ములపొదులను, బిగియించి = బిగియఁగట్టి, తూపులు = బాణములు, ఒక్కటన్ = ఒక్కమాఱుగా, మరుదనీకినిమీఁదన్ = సురసైన్యముపైని, నిగిడింపన్ = వ్యాపింపఁజేయుటకు, తొడంగెన్ = ప్రయత్నించెను.

క. భిన్నాసురాస్రములచవి
గన్నమురాహితశిలీముఖము లపు డనిలో
మున్నెఱుఁగని సురవీరుల
క్రొన్నెత్తురుచవియు నెఱిఁగి క్రోలఁదొడంగెన్. 6

టి. భిన్నాసురాస్రములచవి = నఱుకఁబడిన రాక్షసులనెత్తురుల రుచిని, కన్న=పొందిన, మురాహిత శిలీముఖములు = శ్రీకృష్ణుని బాణములు, అపుడు = ఆసమయమున, అనిలోన్ = యుద్ధములో, మున్ను = పూర్వమున, ఎఱుఁగని, సురవీరుల క్రొన్నెత్తురు చవియున్ = దేవశూరుల క్రొత్తరక్తపురుచియును, ఎఱిఁగి =తెలిసి, క్రోలన్ = త్రావుటను, తొడంగెన్ = పూనెను.

భా. శ్రీకృష్ణుని బాణములు సురరక్షణార్థమింతకుమున్ను రక్కసులనే వధించిన దౌటంజేసి దేవవీరుల నెత్తురుచవి వానికిఁ దెలియదు. నేఁడు సుర వీరులతో యుద్ధము తటస్థించుటచే సురవీరుల నెత్తుటిరుచిగూడ నెఱింగెనని భావము.

చ. అమరహితంబు గోరి యసురాంగకము ల్విదళించునట్టి మా
కమరులఁ [1]ద్రుంపఁగావలసె నక్కఁట నేఁ డని సిగ్గుఁ జెందుచం
దమున గఠోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు వైరిమర్మభే
దములొనరించి యుద్ధవసుధాస్థలిఁ [2]గూడఁగఁబాఱు నయ్యెడన్. 7

టీ. అమరహితంబున్ = సురల మేలును, కోరి, అసురాంగకముల్ = రాక్షసుల యవవయములను, విదళించునట్టి = బ్రద్దలు సేయునట్టి, మాకున్, అమరులన్ = దేవతలను, త్రుంపఁగాన్ = ఖండింపఁగా, వలసెన్ = వచ్చెను. అక్కట = అయ్యో, నేఁడు, అని, సిగ్గు = లజ్జను, చెందుచందమునన్ = పొందువిధమున, కఠోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు = కఠినమైన శార్ఙ్గమును ధనువునుండి పుట్టిన బాణములు, వైరిమర్మ భేధములు = శత్రులయాయువు పట్టులను భేధించుటలను, ఒనరించి = చేసి, అయ్యెడన్ = ఆసమయమున, యుద్ధవసుధాస్థలిన్ = యుద్ధభూమియందు, కూడఁగన్+పాఱున్ = గుంపులుగాఁ జేరును. అనఁగా శ్రీకృష్ణుని బాణములు సురవీరమర్మముల విదళించి యుద్ధ భూమిం గుమిగాఁ గూలెనని భావము.

విశే. రెండవ పాదమున "త్రుంపఁగాన్" అనుచో "నొంపఁగాన్" అను పాఠ మగపడును. దేవతల మరులు గాన నొంపఁగా నను పాఠమే సరసమని తోఁచె డిని. అట్లే నాల్గవపాదమున "కూడఁగఁబాఱు" ననుచో "దూరఁగఁబాఱె" అను పాఠమగపడు. సిగ్గుఁజెందు చందమును సూచింపదూరఁగఁబాఱె నను పాఠమే సమర్థమగుట నదియె యాదరణీయమని తోఁచెడిని. సిగ్గుఁజెందిన నొరులకంటఁ బడఁజాలక దాఁగియుండ యత్నించుట నైజముగదా! మఱియు బాణవేగాతి శయముందెల్ప దూరఁగఁబాఱెనను పాఠమే సమర్థమగునని చెప్పనగును.

1. నొంపఁగా, 2. దూరఁగఁబాఱె.

సీ. హరిబాణలూనంబు లై వచ్చునమరాస్త్ర
ఖండము ల్దూల్చుఁబక్షముల జడిసి
యమృతగంధాసక్తమగుచంచుపుటమున
వడి సింధురంబులఁ బొడిచి యెత్తు
నధిపుఁ డేసినఁ బాఱునాశుగంబులకంటె
మునుమున్న చని లక్ష్యముల దళించు
భటులపై హరులపై బహురథాగ్రములపై
నొక్కఁడయ్యును దోఁచుఁ బెక్కుగతుల

తే. నఖముఖంబుల నిఱికి గండ్రలుగఁ జేయు
దివిజబిరుదధ్వజంబు [1]లుద్రేకవృత్తి
నిఖిలలోకాద్భుతావహనిర్నరోధ
విక్రమస్ఫూర్తి ఖగరాజచక్రవర్తి. 8

టీ. నిఖిల..... స్ఫూర్తి=నిఖిల = సమస్తమైన, లోక = జగత్తులకు, అద్భుత = ఆశ్చర్యమును, అవహ = కూర్చునట్టి, నిర్నిరోధ = అడ్డులేని, విక్రమ = పరాక్రమము యొక్క, స్ఫూర్తి = వికాసముగలవి, ఖగరాజచక్రవర్తి = గరుడుఁడు, ఉద్రేకవృత్తిన్ = విజృంభించిన వ్యాపారముతోడను, హరిబాణ లూనంబులై = శ్రీకృష్ణుని బాణములచేఁ దెగినవై, వచ్చు, అమరాస్త్రఖండముల్ = సురల బాణములముక్కలను, పక్షములన్ = ఱెక్కలచేత, జడిసి = వారించి, తూల్చున్ = ఎగురఁగొట్టును, అమృతగంధాసక్తము = అమృతముయొక్క పరిమళము నందుఁ బ్రేమగలది, అగు = అగునట్టి, చంచుపుటమునన్ = ముక్కుకొనచే, వడిన్ = శ్రీఘ్రముగ, సింధురంబులన్ = ఏనుఁగులను, పొడిచి = గ్రుచ్చి, ఎత్తున్ = పైకెత్తును; గరుడుఁడు తల్లిదాస్యముంబాపఁ జంచుపుటమున నమృతముం

1. లుద్వేలవృత్తి.

గొని తెచ్చినవాఁడౌట నాతని చంచుపుట మమృతగంధాసక్తమని యెన్నవలయును. అధిపుఁడు = తన విభుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఏసినన్ = ప్రయోగింపఁగా, పాఱు=పఱుఁ గెత్త, అశుగంబులకంటెన్ = బాణములకన్న, "అశు గచ్ఛంతీత్యాశుగాః" శీఘ్రముగఁ బోవుట వనుట. ఇది యిచ్చోఁ బ్రయుక్తమగుట సరసము. మునుమున్న = ముందే, చని=పోయి. లక్ష్యములన్ = గుఱిలను, దళించున్ = చీల్చును. ఒక్కఁడయ్యున్ = అసహాయుఁడైనను. భటులపైన్ = భటులమీఁదను, హరులపైన్ = గుఱ్ఱముల మీఁదను, బహురథాగ్రములపైన్ = అనేకరథముల శిఖరములమీఁదను, పెక్కుగతులన్ = పలుసర్తనములతో, లోచున్ = అగపడును. అనఁగాఁ దానొక్కఁడే యైనను విక్రమకౌశలమున నెక్కడఁ జూచినను దానే యగపడుననుట. తివిజబిరుదధ్వజంబులు = మరల యయా జయచిహ్నములు గలపతాకలను, నఖముఖంబులన్ = గోళ్లకొనలందు, ఇఱికి = ఇఱుకునట్లుచేసి, గండ్రలుగన్ = ముక్కముక్కలుగ. చేయున్ = ఒనర్చును.

తే. సర్వతోముఖ మయి పేర్చుశార్ఙ్గిబాణ
వర్షసమ్మర్దదుర్దినవ్యాప్తివలన
నప్పు డెదిరించి పన్నిద్దఱుహిమకరులుఁ
గానఁబడలేక తేజోవిహీనులైరి. 9

టీ. సర్వతోముఖమయి = అంతటను వ్యాపించినవై, పేర్చు = విజృంభించిన, శార్ఙ్గి....... వ్యాప్తివలనన్-శార్ఙ్గి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, బాణవర్ష = అమ్ములవానయొక్క, సమ్మర్ద = రాపిడిచేనైన, (అనఁగా బాణవర్షమనువానవలనఁ గలిగియనుట.) దుర్దిన = మేఘచ్ఛన్నదినముయొక్క, వ్యాప్తివలనన్ = క్రమ్ముట వలన, పన్నిద్దఱు+అహిమకరులున్ = ద్వాదశాదిత్యులున్, అప్పుడు, ఎదిరించి = మార్కొని; శ్రీకృష్ణుననుట. కానఁలున్ = ద్వాదశాదిత్యులున్, అప్పుడు, ఎదిరించి

= మార్గాని; శ్రీకృష్ణుననుట. కానఁబడలేక = కనఁబడఁజాలక; అదృశ్యులైయనుట. తేజోవిహీనులు = కాంతిలేనివారు, ఐరి.

భా. మేఘచ్ఛన్నదినమున సూర్యుఁడు తేజోహీనుఁడై యదృశ్యుఁడగుట సహజము. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణబాణవర్షముకతన దుర్దినము సంభవించెననియు దానఁబన్నిద్దఱు సూర్యులును దేజోవిహీనులై యదృశ్యులైరనియు భావము. ద్వాదశాదిత్యులు శ్రీకృష్ణబాణపాతమున కోర్వ జాలక తేజోవిహీనులై యోడి యదృశ్యులైరని తాత్పర్యము.

విశే. శార్ఙ్గమను ధనువుగలవాఁడు, అహిమకరులు = సంతాపముంగలుగఁ జేయువారు. ద్వాదశాదిత్యులు :- 1. అర్యముఁడు, 2. ధాత, 3. త్వష్ట, 4. పూషుఁడు. 5. వివస్వంతుడు, 6. సవిత, 7. మిత్రుఁడు, 8. వరుణుఁడు, 9. అంశుమంతుఁడు, 10. భగుడు, 11. శక్రుఁడు, 12. విష్ణువు.

ఉ. చుక్కలరాణివాసముల సోయగపుంజనుదోయి త్రెక్కునం
జిక్కన యైనయక్కు యదుసింహుఁడు బాణపరంపరాహతిన్
వ్రక్కలు నేయఁ గాఱు రుధిరంబునఁ దోఁగుచు రేవెలుంగు గెం
పెక్కిన చాయ నభ్యుదయమేదియుఁ దాల్చె రణాంగణంబునన్. 10

టీ. చుక్కల .... త్రెక్కునన్ - చుక్కల రాణివాసముల = నక్షత్రములనెడు రాణులయొక్క, చంద్రుఁడు తారకాభర్తగదా, సోయగపుంజనుదోయి = సుందరమైన స్తనద్వంద్వముయొక్క, త్రెక్కునన్ = రాపిడిచేత, చిక్కనయైన = దట్టమైన; అనఁగా స్తనములరాపిడిచేఁ గఠినమైనదనుట, అక్కు = వక్షస్థలమును, యదుసింహుఁడు = శ్రీకృష్ణుడు, బాణపరంపరాహతిన్ = బాణసమూహముల దెబ్బచే, వ్రక్కలు = ముక్కలు, చేయన్ = ఒనర్పఁగా; ఛేదింపఁగా ననుట, కాఱు

= స్రవించునట్టి, రుధిరంబునన్ = నెత్తుటియందు, తోఁగుచున్ = మునుంగుచు, రేవెలుంగు = చంద్రుడు, అభ్యుదయము = అభివృద్ధి ; ఉదయించుటయని యర్థాంతరము. ఏదియున్ = విడిచియు; అనఁగా నొకపక్షమున సొంపుచెడి యనియు; నొక పక్షమున నుదయించుట లేకున్ననియు భావము, రణాంగణంబునన్ = యుద్ధభూమియందు, కెంపెక్కినచాయన్ = ఎఱుపెక్కిన కాంతిని; ఎఱ్ఱని కాంతి ననుట. తాల్చెన్ = ధరించెను.

భా. చంద్రుఁడుదయించునపు డరుణకాంతిని ధరించుట సహజము. ప్రకృతమభ్యుదయము లేకున్నను నరుణకాంతి నాతడుఁ ధరించెను. ఇది యెట్లు పొసంగును. శ్రీకృష్ణబాణములదెబ్బచే తారకారాణుల స్తనద్వంద్వముల యొరయికం గర్కశమైన చంద్రునురము చీలువబడెననియు, నందుండి కాఱురుధిరంబు శరీరమంతటను వ్యాపించుటకతన నుదయించుట లేకున్నను బ్రకృత మభివృద్ధిచెడినను, నరుణగాత్రుఁడయ్యెనని భావము. అనఁగాఁ జెలుపేది చందురుండు రక్తసిక్తగాత్రుఁ డయ్యెనని భావము. అలం. విరోధము.

తే. చోద్య మప్పుడు భవరోగవైద్యుఁ డైన
యంబుజోదరు డాసినయంతమాత్ర
నపగతాసాధ్యగదుఁడయ్యె యక్షభర్త
సొరిది రుద్రులు నిర్ముక్తశూలు లైరి. 11

టీ. అప్పుడు, భవరోగవైద్యుఁడైన = సంసారమను రోగమునకు వెద్యుఁడగు అంబుజోదరున్ = శ్రీకృష్ణుని, డాసినయంత్రమాత్రన్ = సమీపించినంత మాత్రముననే, యక్షభర్త = కుబేరుఁడు ; కుత్సితదేహుఁడనియు నర్థాంతరము. ఈ పక్షమునఁ ద్వగ్రోగియని భావము. అపగతా.....గదుఁడు-అపగత = నశించిన, అసాధ్య = జీతముగాని, గదుఁడు = గదకలవాఁడు ; అపగత = పోయిన, అసాధ్య

= సౌఖ్యముకాని, గదుఁడు = రోగముకలవాఁడు, అని యర్థాంతరము. అభ్యేన్ = ఆయెను, సారిదిన్ = క్రమముగా, రుద్రులు = ఏకాదశరుద్రులును, నిర్ముక్త శూలులు = విడుపఁబడిన త్రిశూలములు గలవారు; పోయిన శూలరోగము గలవారని యర్థాంతరము. ఐరి = అయిరి.

భా. లోకమున నుత్తమవైద్యుని చెంతకుఁబోగానె వివిధ రోగములు శూలలు, నివర్తించునటుల సంసారరోగ వైద్యుఁడగు శ్రీకృష్ణుని సమీపింపఁగనె కుబేరుఁడు నిరస్తగదుఁడును, రుద్రులు నిర్ముకశూలులును నైరని భావము. అనఁగాఁ గుబేరుని గదధ్వస్త మయ్యెననియు; రుద్రుల త్రిశూలములు నిరర్థకములయ్యె ననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. శ్లేషము. అతిశయోక్తి.

సీ. నిశృగ్నశృంగుఁడై నిజవాహనముఁ దాను
వైవస్వతుఁడు లాఘవంబు నొందె
దళితశాతకృపాణదంష్ట్రమైనైరృత
భుజభుజంగస్వామి పొల్లువోయె
నిర్ధూతహేతియై నిలువునీఱుగ నగ్ని
దేవుండు నిర్వాణతేజుఁడయ్యె
భయపలాయనవేళఁ బవమానునకు నాత్మ
జవసత్త్వములకల్మి సఫల మయ్యె
తే. వరుణునకు డాఁగికొనఁ జోటు వలఁతి యగుట
నుదధినాయకభావంబు నుపకరించె
జలరుహోదరసవ్యాపసవ్యముక్త
నిష్ఠురాస్త్రంబు లొండొండ నిగుడునపుడు. 18

టీ. జలరుహోదర..... స్త్రంబులు-జలరుహోదర = పద్మనాభుఁడగు శ్రీకృష్ణుని యొక్క, సవ్యాపసవ్య = కుడియెడమచేతులచేత, ముక్త = విడువఁబడిన, నిష్ఠుర = క్రూరములైన. అస్త్రంబులు = బాణములు, ఒండొండన్ = ఒకటితోనొకట. నిగుడునపుడు = వ్యాపించునపుడు ; అనఁగా నొకదానినొకటి యంటి పుంఖాను పుంఖముగఁ బ్రసరించునపుడనుట. వైవస్వంతుడు = యముఁడు, నిజ వాహనమున్ = తన వాహనమగునెనుబోఁతున్, తానున్, నిర్భగ్నశృంగుడై = శృంగ భంగముగలవాఁడై అని యమపరార్థము. విఱిగిన కొమ్ములు గలదై యని మహిష వాహనపరము. శృంగభంగమనఁగా నవమానముగాన యముఁడవ మానము నందుననియు, వాహనమగు మహిషమునకుఁ గొమ్ములు విఱిగెననియుఁ దాత్పర్యము. లాఘవంబున్ = చులకఁదనమును. ఒందెన్ = పొందెను. కొమ్ముల బరువు తగ్గెను గాన మహిషము లఘుత్వమును బొందెననుట. నైరృతభుజ భుజంగ స్వామి = నైరృతుఁడను దిక్పాలునియొక్క బాహువనెడు సర్పశ్రేష్ఠమున దళిత..... దష్ట్రమై-దళిత = చీల్చబడిన. శాతకృపాణ = వాఁడియైన కత్తి యనెడు. దంష్ట్రమై = కోరకలదై, పొల్లుపోయెన్ = వ్యర్థమయ్యెను: అనఁగాఁ గోరఁబెఱికిన పామువలె నైరృహేతియై౦ = నష్టమైనన జ్వాలలు గలవాఁడై: కత్తి గలవాఁడై యని యర్థాంతరము. నిలువునీఱుగన్ = నిశ్శేషుఁడై; నిలిచియున్నపాటుగా భస్మమైయని యర్థాంతరము. నిర్వాణతేజుఁడు = నశించిన ప్రతాపము గలవాఁడు, ఆరిన కాంతిగలవాఁడు, అయ్యెన్. అగ్నిదేవుఁడు తన యాయుధముంగోల్పోయి 'నిస్తేజ స్కుఁడై. నిశ్శేషుఁడై, మంటలారుట. భస్మరూపముం దాల్చుట, యారి పోవుట, యను సహజధర్మములం బొందెనని భావము. భయపలాయన వేళన్ = భయముతోఁ బరువిడిపోవుసమయమున, పవమానునకున్ = వాయుదేవునకు, ఆత్మజవసత్మములకల్మి = తన వేగముయొక్కయు. బలము యొక్కయు నునికి, సఫలము =ఫలవంతమైనది, అయ్యెన్ ; అనఁగా నుపకరించె ననుట. శ్రీకృష్ణుని కోల్తల కోర్వంజాలక వాయుదేవుఁడు తనకుఁగల వేగమును బలమును

వినియోగపఱచికొని పాఱిపోయెనని భావము వాయువు మహావేగుఁడును మహాబలుఁడును గదా వరుణునకున్. డాఁగికొనన్ = దాఁగుకొనుటకు. చోటు = స్థలము. వలఁతి = సమర్థమైనది. అగుటన్ = సంభవించెటం జేసి. ఉదధి నాయకభావంబున్ = సముద్రాధిపత్యముగూడ.ఉపకరించెన్ = ఉపయోగపడెను. వరుణుఁడు సాగరాలయుఁడును సాగరస్వామియుఁగాన శ్రీకృష్ణబాణప్రహారముల కోడి యుదధిం డాఁగెనని భావము

వ. మఱియు సమ్మదముదమ సముద్దండ దోర్దండ మండలీకృత శార్ఙ్గకోదండ నిర్ముక్త నిర్భర క్రూరా నారాచధారా నిపాతంబున గవాక్షిత పక్షులగు యక్షులును, జక్రనిర్వక్రవిక్రమక్రీడలం బరిచ్ఛిన్న కర్ణనాసాధరు లగు విద్యాధరులును, గౌమోదకీ ప్రహారంబులం జూర్ణీకృత శిరోమధ్యు లగుసాధ్యులును, నందకాసిధారా విదారణంబునం బ్రత్యవయవశిథిలానువిద్ధులగుసిద్ధులును, బతంగపుంగవ పక్ష విక్షేపణాహతిందూలి జర్జరు లగునిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన కంకటంబులు వ్రస్సినం జులుకఁదనంబు నొంది సాధ్వసోద్రేకంబున భద్రదంతా వళంబుల డిగ్గ నుఱికి మేరు శిఖరంబులు వ్రాఁకియు రథ్యసారథిసహితంబుగా పొడిపొడి యైనం జొర మఱు వెఱుంగక మాతంగశవంబుల క్రింద నీఁగియు భగ్నచరణంబులై తరకెడవుగంద్రెళ్లిన తురంగకళేబరంబులం గౌఁగిలించుకొని నిర్జీవులుంబోలె గ్రుక్కుమిక్కనక పక్కెరలు పైఁ ద్రోచుకొనియును సంత్యక్త హేతివర్గంబును సర్వతః ప్రధానమార్గంబును బ్రవర్తిత ప్రార్థనాలాపంబును బరిభూయమాన కేశ కలాపంబునుంగాఁ గాందిశీకత్వంబు నొంది తిరుగుడు వడి పాంచజన్యఘోషంబు మున్నుగా దిగంతంబు లంటంబఱచుటయు, బ్రహారమూర్ఛాపరవశు లగు జయంత వలవైరి చిత్రసేనాదులం గనకకమల దళపుటానీయమానంబు లగు నభ్రగంగా పానీయంబుల సేదదేర్చి ఫలకగర్భంబులకుం దార్చి విజనివాసంబులకుం జేర్చికొనునాప్త సేవకవర్గంబువలనను, విలూనదండంబులై పడిన ధవళచ్ఛత్రంబుల బ్రఫుల్ల పుండరీకంబులని పరిభ్రాంతి నొడియనల్లాడుచు నిపాతితవరుణంబై నింగిఁ

వేరెంబు వాఱు వాహనహంసంబువలనను, మేదురమేదఃపంకసంకులంబులగు రుధిర పల్వలంబులు దఱిసి మజ్జన క్రీడాపరాయణం బై చండి వడిఁగదలమింగ్రుతాంతుండు విడిచి పోయిన జిఱికొట్టుచుఁ దిరుగుసున్మత్త లులాయంబువలనను, మూర్ఛిత క్షపాకరమండలనిర్గతంబై నిర్గళిత శృంగంబగు లాంఛనమృగంబుం గురంగీశంకం దఱిమికొని వెనువెంటం దిరుగుప్రలాయితపవమాన విముక్తకురంగంబువలనను, వైనతేయచరణ నఖముఖాఘాతనిపాతితంబులై రణధరాధిధరానరితంబులగు రుద్రజటామండలమండన శశిఖండఖండంబులఁ గర్ణపూరంబులుగా నిడుకొనువేడుకం గూడ నొండొరులఁ గడవం * గేరికొను బేతాళబాలికా జనంబుల వలనను, గదనరంగం బభిరామం బయ్యె నయ్యవసరంబున. 13

టీ. మఱియున్, అమ్మధుమథమ... నిపాతంబునన్ - అమ్మధుమథను = అమధుసూధసునియొక్క, సముద్దండ = అధికమైన, దోర్దండ = దండముం బోలు చేలియందు, మండలీకృత = గుండ్రముగాఁజేయబడిన, శార్ఙ్గకోదండ = శార్ఙ్గమనుధనువునుండి, నిర్ముక్త = విడువఁబడిన, నిర్భర = పూర్ణమైన, క్రూర-భయంకరమైన, నారాచధారా = బాణధారయొక్క, నిపాతంబునన్ = పడుట చేత—అనఁగా నెడతెగని శ్రీకృష్ణబాణముల పాతముచేననుట. గవాక్షితవక్షులగు = కిటకీలవలెఁజేయఁబడిన ఱొమ్ములు గలవారగు: అనఁగాఁ జిల్లులుపోయిన యెదలు గలవారనుట,యక్షులును, చక్ర.... క్రీడలన్, చక్ర = సుదర్శనమను చక్రాయుధముయొక్క, నిర్వక్ర = అకుటిలమైన, విక్రమ = పరాక్రమముయొక్క, క్రీడలన్ = ఆటలచే, పరిచ్ఛిన్నకర్ణ నాసాధరులు = త్రెగిన చెవులను ముక్కులను ధరించినవారగు, విద్యాధరులును; చక్రపు దెబ్బలచేఁ గొందఱకు విద్యాధరులకుఁ జెవులును గొందఱకు ముక్కులును త్రెగెనని భావము కౌమోదకీప్రహారంబులన్ = కౌమోదకి యను గద యొక్క దెబ్బలచే, చూర్ణీకృతశిరోమధ్యులు = చూర్ణముగాఁ జేయబడిన తలనడుమ భాగముగలవారు, అగు = జనట్టి, సాధ్యులును, నందకాసిధారా విదారణంబునన్ = నందకమనెడి కత్తి యంచుచేనైన బ్రద్దలు చేయుటచే,

* జేరుకొను

ప్రత్యపయవశిధిలితానువిద్ధులు = ప్రత్యంగము యొక్క శైధిల్యముతోఁ గూడినవారు, అగు = ఐన సిద్ధులును: అనఁగా నందకాసిచే నంగము లెల్ల విదారితములగుట; నట్టిశిధిలములైన యంగములతోఁ గూడిన వారని తాత్పర్యము. పతంగపుంగవపక్షనిక్షేపణాహతిన్ = పక్షిశ్రేష్ఠమగు గరుడునియొక్క ఱెక్కల విక్షేపమువలనిదెబ్బచే, తూలి, జర్జరులు = శిథిలులు, అగు = ఐన, నిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన = ధైర్యముతోఁబాటుగఁ గవచములును శీర్ణములయ్యెననుట, చులుకఁదనంబున్ = లఘుత్వమును: నీచత్వముననుట. కవచములు శరీరభారభూతములు జాఱెను గానఁ జులకందనము కల్గెననియు గ్రహించునది. ఒంది, సాధ్వసోద్రేకంబునన్ = భయాతిరేకముచే, భద్రదంతావళంబులన్ = భద్రగజములను, డిగ్గన్ =దిగునట్లుగా. ఉఱికి = గెంతి; దిగియనుట. మేరు శిఖరంబులు = మేరుపర్వతశిఖరములు ప్రాకియు = ఎగఁబ్రాఁకియును, రథ్య సారధిసహితంబుగాన్ = గుఱ్ఱములతోడను సారథి తోడను, శతాంగంబులు = రథములు, పొడిపొడి = చూర్ణము, ఐనన్ = కాఁగా, చొరన్ = చొచ్చుటకు, మఱువు = రహస్యమగు చోటు, ఎఱుంగక = కానక, మాతంగవశంబుల క్రిందన్ = చచ్చిన యేనుఁగుల క్రిందకు, ఈఁగియున్ = అణఁగియును, భగ్నచరణంబులై = నఱుకఁబడిన కాళ్ళుగలవై, తలకెడవుగన్ = తారుమాఱు మెడలు కలుగునట్లుగా, త్రెళ్లిన = భువింపడిన, తురంగకళేబరంబులన్ = గుఱ్ఱములశరీరములను, కౌఁగలించుకొని = ఆలింగనము చేసికొని, నిర్జీవులుంబోలెన్ = ప్రాణములేనివారువలె. గ్రుక్కుమిక్కనక = ఊపిరితీయక గుటకవేయక, పక్కెరలు = ఏనుఁగు గుఱ్ఱము మున్నగు వాని వీపుపై జేయు బట్టలను, పైన్ = తమమీఁద, త్రోచుకొనియును = వైచికొనియును. అనఁగా వానిని గప్పికొనియనుట, సంత్యక్త హేతివర్గంబును = విడుఁవబడిన యాయుధములు గలవారును, సర్వతః ప్రధావన మార్గంబును = అంతటను బరు గెత్తుత్రోవ గలవారును : అనఁగా మార్గమంతటను బరుగెత్తుచుండి రనుట. ప్రవర్తిత

ప్రార్థనాలాపంబును = చేయబడిన ప్రార్థనావాక్యములుగలవారును : అనఁగా విడువుమని వేఁడికొనుచుండిరనుట. పరిధూయమానకేశకలాపంబునున్ = చెదరి చలించు శిరోజములుగలవారును. కాన్ = అగునట్లుగా, కాందిశీకత్వంబున్ = భయముచే నల్దిక్కుల కేగుటను, ఒంది = పొంది, తిరుగుడువడి = సంభ్రమునంది, పాంచజన్యఘోషంబు = శ్రీకృష్ణ విజయశంఖధ్వని, మున్నుగాన్ = ముందుగాఁగ, దిగంతంబులు = దిశలుకొనలు. అంటన్ = చేరునట్లు. పఱచుటయున్ = పరుగెత్తఁగా. పైయసమాపక క్రియలకెల్లను బైని బేర్కొనఁబడిన యక్షసాధ్య విద్యాధరాది పదములు కర్తలు. ప్రహారమూర్ఛాపరవశులు = దెబ్బలచేనైన యింద్రియముల తెలివితప్పుటచే నస్వాధీనులు. అగు = ఐనట్టి. జయంతనలకూబర చిత్రకమల దళపుటానీయామానంబులగు=బంగరుపద్మముల రేకులచేనైన దొప్పులచేఁ దీసికొని రాఁబడినవైన, అభ్రగంగా పానీయంబులన్ = ఆకాశ గంగోదకములచే. సేదదేర్చి = శ్రమ మపనయించి. ఫలకగర్భంబులకున్ = పీటలనడుమకు. తార్చి = పొందించి, నిజనివాసంబులకున్ = తమయిండ్లకు, చేర్చికొను = పొందించుకొను, ఆప్తసేవక వర్గంబువలనన్ = ఇష్టులగు భృత్యులసమూహములవలనను: అనఁగా సేవకులు తమ స్వామి కుమారాదులను మిన్నేటి నీటిని దెచ్చి ప్రహారములవలని మూర్ఛఁదేర్చి మెల్లఁగ ఫలకగర్భంబులందార్చి యిండ్లకుఁ గొనిపోయిరనుట. విలూనదండంబులై = శిథిలములైన కఱ్ఱలుగలవై : అనగాఁ జాఱినకఱ్ఱ గలవనుట. పడిన = భూమిపైఁ బడిన, ధవళచ్ఛత్రంబులన్ = వెల్లగొడుగులను, ప్రఫుల్ల పుండరీకంబులు = వికసించిన తెల్లఁదామరలు. అని పరిభ్రాంతిన్ = మోహముతో, ఒడియున్ = గ్రహించుటకు. అఱ్ఱాడుచున్ = చుట్టుపట్ల వదలక సంచరించుచు, నిపాతితవరుణంబై = పడఁద్రోయబడిన వరుణుఁడుగలదై. నింగిన్ = ఆకసమున: పేరెంబువాఱు = పరుగెత్తుచున్న. వాహనహంసంబువలనను = వాహనమైన హంసవలనను: అనఁగా వరుణవాహనమగు హంసదండములు తెగి భువిఁద్రెళ్ళిన వెల్లగొడుగులంగాంచి తెల్లతామరలను భ్రమం జెంది తనకుఁ దామరలు ప్రియమైనవి గానఁ దనరౌతును

వరుణుని దిగ(ద్రోసి యా వెల్లగొడుగులదరికేగి తిరుగుచుండెనని భావము. మేదుర మేదఃపంకసంకులంబులగు = దట్టమగు మేదస్సనెడు బురదచే విస్తారము లైన. రుధిరపల్వలంబులగు = దట్టమగు మేడ బురదంబోలు మేదస్సుతోడను, నిండిన నెత్తుటిచే నిండిన చిన్న చిన్న పల్లపు నేలలనని భావము. తఱిసి = సమీ పించి. మజ్జన క్రీడాపరాయణంబై = మునుంగుట యనునాటయం దాసక్తిగలదై, చండి = చండితనమునంది. పడిన్ శీఘ్రముగా. కదలమిన్ = కదలకుండుటచే. కృతాంతుడు = యము(డు, విడిచి. పోయినన్ = పో(గా, బుఱకొట్టుచున్ = బుస కొట్టుచు, తిరుగు = సంచరించు. లులాయంబువలనన్ = ఎనుపోతుల వలనను: అన(గా యమ వాహనమగు మహిష మాకదనరంగమున నచ్చటచ్చట మేదస్సు తోడను రక్తముతోడను నిండిన చిన్న చిన్న గుంటలంగాంచి బురద నీటిగుంట అనుభ్రమ(చెంది తనకు బురదనీటిగుంటలందు మునుంగు కోర్కి మిక్కుట ముగాన(దనస్వామి యెంత యదలించినను మొండితనము పూని కదలక యుండెననియు, దాన నాత(డు దానిని విడిచిపెట్టపోయెననియు(, బిదప నది బుసకొట్టుచు నచ్చో(దిరుగుచుండెననియు. దాత్పర్యము. మూర్ఛిత క్షపాకరమండల నిర్గతంబై = మూర్ఛనందిన చంద్రుని యొక్క మండలాకృతినుండి వెడలినదై, నిర్గళిత శృంగంబగు = జాఱిన కొమ్ములు గలదైన. లాంఛన మృంగంబున్ = చంద్రలాంఛనమగు కురంగమును; చంద్రునియందలి మచ్చను గొందఱు కురంగమునగను గొందఱు భూచ్ఛాయగను మఱికొందఱు వేఱొక రీతిగను భావించిరనుట ప్రసిద్ధము. అం దిచ్చో గురంగరూపముననే యది సంభావితమయ్యెనని యెన్నునది. కురంగీశంకన్ = ఆ(డులేడి యనుభ్రమతో, తఱిమికొని = వెంబడించి, వెనువెంటన్ = వెనుకవెనుకను, తిరుగు = సంచరించు. పలాయిత పవమాన విముక్త కురంగంబువలనను = పాఱిపోయిన వాయుదేవునిచే విడువబడిన మగలేడివలనను: వాయుదేవునకు లేడివాహనము. అత(డద్దాని నచ్చో(దిగవిడిచి యుద్ధరంగమునను వీడి భయమున(బాఱిపోయెను. పిదప నది యుద్ధమున (గొప్పులు గోల్పోయిన చంద్రలాంఛనమగు కురంగముంగాంచి

యాఁడులేడికిఁ గొమ్ములుండకుండుట సహజమాటంజేసి ప్రకృతము దీనికిఁ గొమ్ములు లేమించేసి యాఁడు లేడియను భ్రమనంది దాని వెంబడించి తిరుగు చుండెనని తాత్పర్యము. వైనతేయ ... నిపాలితంబులై = వైనతేయ = గరుడునియొక్క. చరణ = కాళులందలి. నఖ = గోళులయొక్క. ముఖ=కొనలయొక్క. అఘాత = దెబ్బలచే, నిపాతితంబులై = క్రిందఁ ద్రోయబడినవై. రణధూళి ధూసరితంబులగు = యుద్ధము నందలి పరాగముచే ధూమ్రవర్ణము గలవైన. రుద్ర జటామండల మండన శశిఖండ ఖండంబులన్ = రుద్ర = పదునొకొండుగురగు నీశానులయొక్క. జటా మండల = జటామండలములకు. మండన = అలంకారములైన. శశిఖండ = చంద్రకళల సంబంధమైన. ఖండంబులన్ = ముక్కలను. కర్ణపూరంబులుగాక = కర్ణాభరణము లుగా. ఇడుకొను = పెట్టుకొనునట్టి. వేడుకన్ గూడ = సంతోషముతోఁ గూడ. ఒండొరులన్ = ఒకరినొకరు. కడవన్ = అతిక్రమించుటకై. కేరికొను = ఉత్సహించు. బేతాళ బాలికాజనంబులవలనన్ = బేతాళ కన్యాసమూహముల వలనను. అనఁగా నేకాదశరుద్రుల జటామండలముల కలంకారములైన శశిఖండములు గరుడనఖా ఘాతములచే ముక్కముక్కలై యుద్ధభూమిని రాలియుందలి ధూళిచే దూసరితము లయ్యెనని యట్టి యామ్ముక్కలను గర్ణాభరణముగాఁ జేయఁదలంచినవారై యచటి భూతబాలిక అన్యోన్య మాముక్కలకై యహమహమికతో నొకరికన్నముందొకరు పఱుగిడుచుండిరనియు భావము. కదనరంగంబు = యుద్ధభూమి. అభిరామంబు = మనోహరమైనది. అయ్యెన్. అయ్యవసరంబునన్ = ఆ సమయమునందు; పైని వర్ణించిన ప్రకారము సేవకులు. హంస. మహిషము కురంగము. బేతాళబాలికలు ప్రవర్తించుటంబట్టి. యుద్ధభూమి మనోహరమయ్యెనని యెన్నునది.

విశే. ఈ సందర్భమునఁ గని నిపుణముగా నీశానుల పరాభవమును సూచించెను గాని తక్కిన దేవతలకువలె నిష్ఠురముగా వర్ణింపఁడయ్యెను.

చ. హరిహయుఁ డాగ్రహోజ్జ్వలితుఁడై యనిఁ బాఱుదిశాధినాథులన్
దిరుగుఁడు పోకుపోకుఁ డని తిట్టి యదల్చి నవోదయత్పయో
ధరము నలంకరించు తనధన్వ మధిజ్యము చేసి గోత్రభీ
కరముగ బాహు లెత్తి తమకంబున సేనకుఁ జేయివీచినన్. 14

టి. హరినాయకుఁడు = దేవేంద్రుడు. ఆగ్రహోజ్జ్వలితుఁడై = కోపముచే నుద్దీప్తుఁడై. అనిన్ = యుద్ధమునుండి. పాఱు = పరుగెత్తు. దిశాధినాథులన్ = దిక్పతులను. తిరుగుఁడు = మఱలుఁడు. పోకుపోకుఁడు=పోకుఁడుపోకుఁడు. అని. తిట్టి = దూషించి. అదల్చి = భయపెట్టి. నవోదయత్పయోధరమున్ = క్రొత్తఁగా నుదయించిన మేఘమును: అనఁగాఁ దొలుకారుమొగులు ననుట. అలంకరించు = భూషించు: ఇంద్రధనువు మేఘమునకు శోభను గలుగఁజేయునదియు. సామాన్యముగఁ దొలుకారునఁ గల్గునదియు నగుఁగదా. దినినిఁ బోలునదని తాత్పర్యము. తనధన్వము = తనవింటిని. అధిజ్యము చేసి = ఎక్కుపెట్టి. గోత్ర భీకరముగన్ = కొండలకు భయంకరమగునట్లుగా: రాజులకు భయము గలుగు నట్లుగా ననియు నర్థాంతరము బాహులు = చేతులు. ఎత్తి = పైకెత్తి, తమ కంబునన్ = సంభ్రమముతో. సేనకున్ = సైన్యమునకు. చేయి+వీచినన్ = రండని హస్తమెత్తి సంజ్ఞ సేయఁగా.

విశే. అధిజ్యము = ఎక్కుపెట్టిననారి గలది.

క. గిరితటముఁ దాకి తిరిగెడు
తరంగిణియుఁ బోలె దేవతాపతియాజ్ఞన్
మరలి వియచ్చరవాహిని
మురహరునిం బొదివి ఘోరముగఁ బోరునెడన్. 15

టీ. వియచ్చరవాహిని = దేవసైన్యము; దేవనది యనియు నర్థాంతరము, గిరితటమున్ = పర్వతతటము. తాఁకి = అంటి, తిరిగెడు = మరలునట్టి,

తరంగిణియుఁబోలె = నదివలె. దేవతాపతియాజ్ఞన్ = దేవేంద్రునియాజ్ఞచే, మరలి = తిరిగి. మురహరునిన్ = శ్రీకృష్ణుని. పొదివి = కప్పి. ఘోరముగన్ = భయంకరముగ. పోరునెడన్ = యుద్ధము సేయుసమయమున. అలం. ఉపమ. ఇంద్రుని యాజ్ఞ గిరితటమువలెను, వియచ్చరవాహిని తరంగిణి వలెను. గిరి తటము తాఁకువలె నింద్రునియాజ్ఞాశ్రవణమును, మరలునదివలె సైన్యము మరలుటయు నొప్పెను.

ఉ. *ఖంగను మ్రోత మ్రోగుచును తెక్కలపాములువోలె శౌరిచే
సింగిణివింట వెల్గినొనుచిత్రశరంబులు సూతు నొంచి ర
థ్యాంగకము ల్దళించుచు నిజావయవంబులఁ దూల్చ దేవతా
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన సడ్డముసొచ్చె సైన్యముల్. 16

టీ. ఖంగను మ్రోతన్ = ఖంగనుధ్వనితో. మ్రోగుచును = ధ్వనిచేయుచు. తెక్కలపాములువోలెన్ = తెక్కగలసర్పములవలె, శౌరిచేసింగిణివింటన్ = శ్రీకృష్ణుని చేతియందలి సింగిణివింటనుండి. వెల్గొను చిత్రశరంబులు = ప్రవహించు చిత్రములైన బాణములు. సూతున్ = సారథిని. నొంచి = నొప్పించి. రథ్యాంగకముల్ = గుఱ్ఱములయవయవములను. దళించుచున్ = చీల్చుచు. నిజావయవంబులన్ = తన యవయవములను. తూల్పన్ = సంచలింపఁజేయగా: అనఁగా శ్రీకృష్ణబాణములు ధ్వనిచేయుచుఁ బరంపరగా నేతెంచి యింద్రుని సారథిని నొప్పించి గుఱ్ఱములయవయవములం జీల్చి యింద్రుని యంగములం గూడ బాధించె ననుట. దేవతాపుంగవుఁడు = దేవేంద్రుడు. ఒసరించుటయున్ = వెనకదీయఁగానే, బోరనన్ = శ్రీఘ్రముగా. సైన్యములు. అడ్డముసొచ్చెన్ = మధ్యపడెను.

మ. మది నొక్కించుక శంక లేక సమరోన్మాదంబునం బేర్చి పె
ట్టిద పై తాఁకినదేవతారథికకోటిం గిట్టి తూలించెను

* ఖంగున మోము మ్రోయుచును

న్మద వేదండఘటాతమశ్చయనిశమ్మన్యంబుఁ దత్సైన్యమున్
గదచే శార్ఙ్గముచే రథాంగకముచేఁ గంసారి హింసారతిన్. 17

టి. మదిన్ = మనస్సునందు. ఒక్కించుక = కొంచెమైనను. శంక = సందేహము. లేక : అనఁగా మనము శ్రీకృష్ణుని గెల్వగలమా యను విచారమును మానియనుట. సమరోన్మాదంబునన్ = యుద్ధోన్మత్తతచే. పేర్చి = విజృంభించి. బెట్టిదమై = భయంకరమై. తాఁకిన = ఎదుర్కొనిన. దేవతారథికకోటిన్ = సురరథికులగుంపు : రథములనున్న సురలననుట. ఉన్మద.. నిశమ్మన్యంబున్ - ఉన్మద = అధికమదముగల. వేదండఘటా = గజబృందములనెడు, తమశ్చయ = చీఁకటులచే, నిశమ్మన్యంబున్ = రాత్రియనితలంపఁదగినట్టి. తత్సైన్యమున్ = ఆదేవసైన్యమును. గదచేన్ = కౌమోదకిచేతను. శార్ఙ్గముచేన్ = శార్ఙ్గమను ధనువుచేతను. రథాంగకముచేన్ = సుదర్శన మను చక్రముచే. కంసారి = శ్రీకృష్ణుఁడు. హింసారతిన్ = హింసయందైన యాసక్తితో ; అనఁగా హింసింతునను నుత్సాహ ముతో ననుట, కిట్టి = తొడరి, తూలించెన్ = పాఱఁదోలెను.

ఉ. సైనికు[1]లెల్ల నంత రణసన్నహనం బెడలించి పాఱిన
న్నానయు నచ్చలంబు మది నాటుకొనంగఁ గపోలమండలీ
దానమిళద్ద్విరేఫనినదంబుల ఘీంకృతి సందడింప వె
ల్లేనుఁగు మీఁద డీకొలిపి యింద్రుఁడుఁ డుపేంద్రునిఁ దాఁకెనుద్ధతిన్. 18

టీ అంతన్. సైనికులెల్లన్ = సేనలోనివారెల్లను, రణసన్నహనంబు = యుద్ధ సన్నాహమును, ఎడలించి = సడలించి; అనఁగా యుద్ధయత్నమును విడిచి యనుట, పాఱినన్ = పాఱిపోఁగా, నానయున్ = సిగ్గును, అచ్చలంబున్ = అగ్రహ మును. మదిన్. నాటుకొనంగన్ = నాటఁగా. కపోల.... నినదంబులన్ - కపోల మండలీ = గండస్థలనినదంబులన్ = ధ్వనులతో, ఘీంకృతి = ఘీంకారము. సందడింపన్ = సందడి చెయఁగా; కలిసికొనఁగా ననుట వెల్లేనుఁగున్ = తెల్ల

1. లివ్వేథంగదసనన్నహనం.

యేనుగగు నైరావతమును. మీఁదన్ = శ్రీకృష్ణునిపైకి. డీకొలిపి = పురికొలిపి. ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో. ఇంద్రుఁడు, ఉపేంద్రునిన్ = ఇంద్రావరజుని శ్రీకృష్ణుని. తాఁకెన్.

క. పునరాగతుఁ డగుమఘవునిఁ
గనుఁగొని తనమ్రోల నున్న కామినినెమ్మో
మున దృష్టి నిలిపి మురమ
ర్దనుఁ డిట్లను హాసగర్విత[2]క్రోధోక్తిన్. 19

టీ. పునరాగతుఁడగు = తిరుగవచ్చిన. మఘవున్ = ఇంద్రుని. కనుఁగొని = చూచి. తనమ్రోలన్ = తనయెదుట. ఉన్నకామినినెమ్మోమునన్ = ఉన్నస్త్రీయొక్క మనోహరమగు ముఖమునందు: సత్యమొగమునందనుట. దృష్టి = చూపును. నిలిపి. హాసగర్భితక్రోధోక్తిన్ = నగవుచే గర్భితమైన కోపోక్తితో, ఇట్లనున్ = ఇట్లనెను.

విశే. సత్యమొగమునఁ జూపునిల్పుటకుఁ దన పౌరుషాతిశయమును. వాసవుని పరాభవమును బ్రెయసికిఁ బ్రకాశింపఁజేయుటయే ఫలమని గ్రహించునది.

ఉ. అచ్చరలేమ లెల్ల నగ నాహవభూస్థలిఁ దానుఁ దోడుగా
వచ్చిన తద్దిశాధిపతివర్గములుం దల లూడఁ బాఱియు
న్మచ్చటులాస్త్రఘట్టన మనంబున నెంచక నానగండయ,
వచ్చినవాఁడు చూచితివె వాసవునిం గమలాయతేక్షణా! 20

టీ. అచ్చరలేమలెల్లన్ = అప్సరసస్త్రీలెల్లరు. నగన్ = నవ్వఁగా. ఆహవభూస్థలిన్ = యుద్ధభూమియందు, తానున్. తోడుగాన్ = సహాయముగా. వచ్చిన. తద్దిశాధిపతివర్గములున్ = ఆ దిక్పాలురును, తలలు. ఊడన్ = ఊడఁగా: అనఁగాఁ దలవెండ్రుకలు వీడఁగా ననుట. పాఱియున్ = పరుగెత్తియు. మచ్చటులాస్త్రఘట్టనన్ = నాసంబంధమైన తీక్ష్ణములగు వస్త్రములరాపిడిని.

2. ప్రౌఢోక్తిన్

మనంబునన్ = మదియందు, ఎంచక = గణింపక, నానగండయు, = సిగ్గులేనివాఁడై, వచ్చినవాఁడు. కమలాయతేక్షణా = పద్మమువలె దీర్ఘములగు కన్నులు గలదానా! వాసవునిన్ = ఇంద్రుని, చూచితివె = చూచితివా.

వ్యా- విశే. వచ్చిన వాఁడు : వచ్చె ననునర్థమున వర్తమానకాలిక ప్రయోగము, "వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగరాదు" అని తిక్కన భారత ప్రయోగము. "తలలూడన్" అనుచో "తల" అనుదానికిఁ లక్షణాశక్తి నంగీకరించి శిరోజమర్థము చేయువలయును. లేదా "తలలూడ" ననుదానికిఁ దలలు బ్రద్దలగుట యనియైన నర్థము చెప్పవలయును.

ఉ. చూడుము నన్ను నంచు మధుసూదనుఁ డమ్మరిఁ బోసి తద్భుజా
క్రోడము గాఁడ నేసిన నకుంఠితుఁడై సురరాజు కృష్ణునీ
రేడుశరంబుల న్ఖగకులేశ్వరు ముప్పదిరెంట నేసెఁ బే
ర్వాడి తదన్యదిక్పతులు గ్రక్కున గంధగజాధిరూఢులై. 21

టీ. చూడుము, నన్నున్, అంచున్; అనఁగా నా ప్రతాపముం బరీక్షింపు మనుట, మధుసూదనుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అమ్ము=బాణము, అరిన్ = అల్లెత్రాటి యందు, పోసి = కూర్చి, తద్భుజాక్రోడము = ఆ దేవేంద్రుని భుజమధ్యప్రదేశము, కాఁడన్ = గ్రుచ్చుకొనునట్లు, ఏసినన్ = ప్రయోగింపఁగా, అకుంఠితుఁడై = మొక్క వోనివాఁడై; అనఁగా నొప్పినందనివాఁడనుట, సురరాజు=దేవేంద్రుఁడు. కృష్ణున్. ఈరేడుశరంబులన్ = ఈరు+ఏడు = పదునాలుగు బాణములచేతను, ఖగకు లేశ్వరున్ = గరుడుని, ముప్పదిరెంటన్ = ముప్పదిరెండుబాణములచేతను, ఏసెన్, పేర్వాడి = మిగులవాడి, తదన్యదిక్పతులు = దేవేంద్రునికన్న నితరులగుది క్పాలురు : అనఁగా దేవేంద్రుడు తన పరాక్రమముం జూపుటయుఁ, దాము చూపఁజాలకుండుటయు ననుసరించి దిక్పాలురు వసివాఁడిరనుట. గ్రక్కునన్ =శీఘ్రముగా. గంధగజాధిరూఢులై = మత్తగజములనెక్కినవారై, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

చ. అనలుఁడు రెండు మూఁడు యముఁడానురనాథుఁడు నాలుగైదుతో
యనిధిపుఁ డాఱు గంధవహుఁడర్థపుఁ డేడు మహేశుఁడెన్మిదిన్
ఘనవిశిఖంబు లేయ మురఘస్మరుఁ డన్నియుఁ ద్రెంచి శార్ఙ్గ సం
జనితమహోగ్రభల్లముల జర్జరితాంగులఁ జేసె నందఱన్. 22

టీ. అనలుఁడు=అగ్ని, రెండున్ = రెండు బాణములను, యముఁడు, మూఁడున్, అమరనాథుఁడు = నిర్బతి, నాలుగు, తోయనిధిపుఁడు = వరుణుడు, ఐదు, ఆఱు, గంధవహుఁడు = వాయుదేవుఁడు, అర్థపుఁడు = కుబేరుఁడు, ఏడు, మహేశుఁడు = ఈశానుఁడు, ఎన్మిదిన్, ఘనవిశిఖంబులు = గొప్పబాణ ములు, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగా, మురఘస్మరుఁడు = మురాసురహంత యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, అన్నియున్ = ఆ బాణములెల్లను, త్రుంచి = ముక్కలుగాఁజేసి, శార్ఙ్గ................ భల్లములన్-శార్ఙ్గ =శార్ఙ్గమను తన ధనువునుండి, సంజనిత = పుట్టిన, మహోగ్ర= మిక్కిలి క్రూరములైన, భల్లములన్ = బాణములచే, అందఱన్ = ఆ దిక్పతులనెల్లను, జర్జరితాంగులన్ = వివశమగు నవయవములు గలవారినిగా, చేసేన్.

విశే. ఇందింద్రుని ప్రథమదిక్పతిగా నెంచి ప్రదక్షిణక్రమమున దిక్పాలురు నిర్దిష్టులైరి. అపు డగ్న్యాది దిక్పాలురకు రెండవదిక్పతి మూఁడవదిక్పతియను మున్నగు సంజ్ఞలు గల్గును. దాని ననుసరించి యెన్నవదిక్కున కధిపతియైన వాఁడన్ని బాణములనే ప్రయోగించె నని కవి చమత్కారముగాఁ జెప్పినాఁడు.

ఆ. వేల్పుమ్రానియందు వేడుకపడుకూర్మి
సతులకోర్కి దీర్పఁ జాలి యపుడు
హరియు హరియుఁ బోరి రన్యోన్యజయకాంక్ష
ననురజీవితాపహాశుగముల. 23

టీ. వేల్పుమ్రానియందున్ = కల్పవృక్షమందు, వేడుకపడు = సంతోషపడు నట్టి : అనఁగాఁ గల్పవృక్షమునం దానక్తలైన యనుట, కూర్మిసతులకోర్కి =

ప్రియసతులకోర్కిని; శచికి సురద్రుమము ప్రియతమము. సత్యకును బ్రియత మమే. కాన నిర్వురు సతులును గల్పకమునందుఁ గోర్కిగలవా రనుట. తీర్పఁజాలి = చక్కఁ జేయజాలి అప్పుడు = ఆసమయమున. హరియున్ = ఇంద్రుఁడును, హరియున్ = శ్రీకృష్ణుఁడును, అన్యోన్యజయకాంక్షన్ = ఒకరినొకరు జయింపవలె ననుకోర్కితో, అసురజీవితాపహాపగములన్-అసుర = రాక్షసులయొక్క, జీవిత = ప్రాణములను, అపహ=నశింపఁజేయునట్టి, ఆశుగములన్ = బాణములచేత, పోరిరి=యుద్ధము చేసిరి.

వ్యా-విశే. ఇందు యుద్ధము చేయ నిద్దఱికిని బేరొకటే యనియు, యుద్ధ కారణము నొకటే యనియు, వారి బాణముల స్వభావముగూడ నొక్కరీతిదే యనియుఁ గవి చమత్కారముగా వచించినాఁడు. ఆశుగ = శీఘ్రముగఁ బోవునది

క. మురహరబలహరు లి ట్లొం
డొరుతూపులఁ గప్పఁబడుట నొదవించిరి త
మ్మిరువురఁ గనుఁగొనఁ దివిరెడు
గరుడోరగముఖులకోరికకు విఘ్నంబుల్. 24

టీ. మురహరబలహరులు = మురాసురుని జంపిన శ్రీకృష్ణుఁడును, బలాసురుని సంహరించిన దేవేంద్రుఁడును; అసురసంహారమున నిద్దఱును సములే యనుట. ఇట్లు = ఈతీరుగ, ఒండొరుతూపులన్ = ఒకరిబాణములచే నొకరు, కప్పఁబడుటన్ = ఆచ్ఛాదితులగుటచే, తమ్మిరువురన్ = తమ్ము నిర్వురను, కనుఁగొనన్ = చూచుటకు, తివిరెడు = యత్నించెడునట్టి, గరుడోరగముఖులకోరికకున్ = గరుడులు నురగులు మొదలగు వారి యొక్క కోరికకు, విఘ్నంబుల్ = అంతరాయములు, ఒదవించిరి = పుట్టించిరి.

భా. గరుడాదిఖచరులు దేవేంద్రకృష్ణుల యుద్ధకౌశలముం గాంచ దివి నుండి రనియు, వా రొండొరుబాణముల యాచ్ఛాదనమున వారికిఁ గన్పడకుండి రనియు భావము అలం పర్యాయోక్తి.

చ. అలుఁగుల దట్టమై పొడముసగ్ని కణంబులు సోఁకి పైగఱుల్
వొలిసియుఁ దొంటివేగముడివోక క్రమంబున నొండొకంటిఁ బిం
జలుగొని త్రోచికొంచు శరసంఘము లక్ష్యము దాఁకు విస్మితా
ఖిలసురసిద్ధసాధ్యముగఁ గృష్ణుడు జిష్ణుడుఁ బోరనయ్యెడన్. 25

టి. కృష్ణుడున్, జిష్ణుడున్ = దేవేంద్రుఁడును, పోరన్ = కలహింపఁగా, అయ్యెడన్ = అసమయమున, అలుఁగున్ = బాణములనుండి, దట్టమై = సాంద్రముగా, పొడము = పుట్టునట్టి, అగ్నికణంబులు = నిప్పుకలు, సోఁకి = అంటి, పైగఱుల్ = పైనున్న ఱెక్కలు, పొలిసియున్; అనఁగాఁ గాలిపోయిన వనుట. తొంటి వేగము = ఱెక్కలున్నపుడు గల త్వర, ఉడివోక= నశింపక, క్రమంబునన్ = వరుసగా, ఒండొకంటిన్ = ఒకటినొకటి, పింజలుగొని = గ్రుచ్చుకొని, త్రోచి కొంచున్ = రాపాడుచు, శరసంఘము = బాణసమూహము, విస్మితాఖిల సురసిద్ధ సాధ్యముగన్ = ఆశ్చర్యము నందిన సమస్తమైన సురలు, సిద్ధులు, సాధ్యులు నగునట్లుగా, లక్ష్యమున్ = చేరవలసిన చోటున్, తాఁకున్ = అంటును.

భా. ఇంద్రోపేంద్రులు ప్రయోగించుకొను బాణముల రాపిడివలన నగ్ని కణములు రేఁగి యాబాణముల ఱెక్కలు దగ్ధము లయ్యెననియు, ఱెక్కలు లేకున్నను నా బాణములు వేగము వీడక పరస్పరము రాపాడుచు నేగి పుంఖాను పుంఖముగ లక్ష్యములందుఁ దగుల్కొనుచుండెననియు, నాకృత్యమును జూచి సురసిద్ధసాధ్యాదిఖచరులాశ్చర్యము నందిరనియు భావము. అలం. అతిశయోక్తి.

తే. ఘోరముగ మింటఁ బందిరిగొని జగంబు
నందముగఁ జేయునిరువురయంపగములు
నొండొకటి దాఁకి క్రొమ్మంట లొదవి తామ
చూర్ణమై పోవ ముద మయ్యెఁ జూపఱకున్. 26

టీ. ఘోరముగన్ = భయంకరముగ, మింటన్ = ఆకాశమున, పందిరిగొని = పందిరివలెనొప్పి, జగంబున్ = లోకమును, అంధముగన్ = గ్రుడ్డిదిగ, చేయు = చేయునట్టి, ఇరువురయంపగములున్ = ఇంద్రోపేంద్రుల బాణసమూహములు ; బాణముల సమూహము లాకసమున వ్యాపించి పందిరివేసినట్లు గప్పియుంట సూర్యరశ్మి భువిపైఁ బడలేదనియు దాన లోకమంధమయ్యెననుట. ఒండొకటిన్ = అన్యోన్యము, తాఁకి = ముట్టి, క్రొమ్మంటలు = క్రొత్తమంటలు, ఒదవి=పుట్టి, తామ = తమకుఁదామే, చూర్ణమై = భస్మమై, పోవన్ = నశింపఁగా, చూపఱకున్ = చూచువారలకు, ముదము = సంతోషము, అయ్యెన్ = సంభవించెను. అట్టి క్రూరనారాచము లేరి కెట్టి బాధ యొదవించునో యని భయపడుచుండ నవి తామే చూర్ణమగుటంజేసి చూపఱకు సంతసమయ్యెనని భావము.

వ్యా - విశే. అమ్ము+గములు = అంపగములు, సమానమునఁ గోండొకచో నామ్వాదికనుమ్వాదుల మువర్ణంబులు పజ్బవర్ణంబులగును. చూపఱు=ఇది బహువచనము.

క. అలనాటినన్ను మఱచితె
నిలు నిలుమీ తగిన యాజ్ఞ నీ కిదె యంచుం
బులుఁగులతేని మహేంద్రు
డలుఁగులపెనుగూఁటఁ జిక్కునట్టుగ నేసెన్. 27

టి. మహేంద్రుండు = దేవేంద్రుఁడు, అలనాఁటి నన్నున్ = అనాఁడు నీతో యుద్ధము చేసిన నన్ను; గరుడుఁ డమృతము నపహరించునపుడు దేవేంద్రుఁ డడ్డు తగిలి యుద్ధము చేసెననుట, మఱచితె = మఱచితివా? నిలునిలుమీ = నిలువుము నిలువుమ, నీకున్, ఇదె = ఇదిగో, తగినయాజ్ఞ=తగిన శిక్ష, అంచున్, పులుఁగులతేనిన్ = పక్షీంద్రుఁడగు గరుడుని, అలుఁగుల పెనుఁగూటన్ = బాణనిర్మితమైన పెద్దగూడునందు, చిక్కునట్టుగన్ = కట్టునట్టునట్లుగ, ఏసెన్.

విశే. పక్షి గూడునం దుండుట నైజము గానఁ బక్షీంద్రమగు గరుడున కలుఁగులపెనుగూడే యింద్రుఁడేర్పఱచెనని చమత్కారము. నిలువుమీ+నిలువుమీ = నిలునిలుమీ, మధ్యము మువర్ణమునకు లోపమును గడవ్రాయికి లోపంబును గల్గెను. అలం. పరికరము.

మ. అలుకం గంసవిభేది నందకముచే నయ్యస్త్రము ల్ద్రుంచి వే
బలుదూపుల్దృఢముష్టిఁ గూర్చి బలభిద్భద్రేభకుంభంబు వ్ర
క్కలుగా నేసినఁ బోరునం దొరఁగె ముక్తాశ్రేణి పైపై హిమా
చలశృంగావతర న్నభశ్చరధునీచంచత్ప్రవాహాకృతిన్. 28

టీ. కంసవిభేది = శ్రీకృష్ణుఁడు, అలుకన్ = కోపముతో, నందకముచేన్ = నందకమను కత్తిచే, అయ్యస్త్రముల్ = అయస్త్రములను, త్రుంచి, వే=శీఘ్రముగ, బలుదూపుల్ = విస్తారములైన బాణములను, దృఢమైన ముష్టిచే, కూర్చి = సంధించి, బలభిద్భద్రేభకుంభంబు = దేవేంద్రుని మంగళగజముయొక్క కుంభస్థలము; అనఁగా నైరావతకుంభ మనుట, వ్రక్కలు = ముక్కలు, కాన్ = అగునట్లు, ఏసినన్, హిమాచల ..... కృతిన్-హిమాచల = మంచుకొండయొక్క, శృంగ = శిఖరము నుండి, అవతరత్ = జాఱుచున్న, నభశ్చరధునీ = మిన్నేటియొక్క, చంచత్ = గంతులిడు, ప్రవాహ = నీటివెల్లువయొక్క, ఆకృతిన్ = రూపమువంటి రూపముతో, పైపైన్ = మీఁదుమీఁదుగా, ముక్తాశ్రేణి=ముత్యములపంక్తి, బోరునన్ = బోరుమని, తొరఁగెన్ = జాఱెను.

విశే. ఐరావతము తెల్లనిదిగాన దానిని తెల్లనగు మంచుకొండతోను, నద్దాని కుంభములనుండి జాఱు తెల్లని మంచిముత్తియములచాలును నప్పర్వత శిఖరమునుండి దిగు మిన్నేటిప్రవాహముతోను బోల్పఁబడినవి, అలం. ఉపమ.

కరీంద్రకుంభములు ముక్తాఫలాశ్రములనుట సుప్రసిద్ధము.

వ. ఇతని కితండె సాటి యగు నీతని కీతఁడె సాటి వచ్చు నొం
డ్లితరులు వీరిఁ బోలఁగలరే యను చారణసిద్ధసాధ్యసం
స్తుతులు సెలంగె నారణము చూచి రణాశనమౌని నింగిపైఁ
గుతుకరసాతిరేకమునఁ గుంచియ వీచి నటించె నయ్యెడన్. 29

టీ. ఇతనికిన్, ఇతండు, సాటి, యగున్, ఈతనికిన్, ఈతఁడె, సాటి వచ్చును ఒండ్లు+ఇతరులు=పరులు, పోలన్ = సాటియగుటకు, కలరే, అను, చారణ సిద్ధసాధ్యసంస్తుతులు = చారణాదులస్తోత్రములు, చెలంగెన్ = ఒప్పెను. అరణము చూచి, రణాశనమౌని = కలహభోజనుఁడు నారదుడు, నింగిపైన్ = అకాశముపైని కుతుకరసాతిరేకమునన్ = సంతోషాతిశయముచే, కుంచియ= నెమిలికుంచెను వీచి = అడించి, అయ్యెడన్ = ఆసమయమున, నటించెన్ = నాట్యము చేసెను అలం. అనన్వయము.

సీ. కినిసి బిడౌజుఁ డాగ్నేయాస్త్ర మడరింప
నది శార్ఙ్గితేజంబునందు డిందెఁ
గనలి వృద్ధశ్రవుం డనిలాస్త్ర మేసిన
నది యదూద్వహునూర్పునందు డిందె
నలిగి బలారి సౌరాస్త్రంబు నిగిడింప
నది శౌరివలచూడ్కియందు డిందె
నడరి యింద్రుండు బ్రహ్మాస్త్రంబు పయి కొల్ప
నది మురాంతకునాభియందు డిందెఁ

ఆ. బాకదమనముక్తపాశుపతాస్త్రంబు
హరినిజార్థతనువునందు డిందె
నేమి సేయవచ్చు నీశ్వరుం డఖిలాత్ముఁ
డతని గెల్వఁ దనకు నలవి యగునె. 30

టీ కినిసి = కోపించి. బిడౌజుఁడు = దేవేంద్రుడు. ఆగ్నేయాస్త్రము = అగ్ని దేవతాకమైనయస్త్రమును. అడరింపన్ = విజృంభింపఁజేయగా అది = ఆయస్త్రము. శార్ఙి తేజంబునందున్ = శ్రీకృష్ణుతేజస్సునందు. డిందెన్ = లీనమయ్యెను: శ్రీకృష్ణుడు సర్వదేవతాత్మకుండగుట తేజోరూపమగు నయ్యస్త్ర మాతనితేజమున లీనమయ్యె ననుట. కనలి = కోపించి. వృద్ధశ్రవుండు = ఇంద్రుఁడు. అనిలాస్త్రము = వాయుదేవతాకమగునస్త్రమును. ఏసినన్ = ప్రయోగింపఁగా. అది. యదూద్వహు నూర్పునందున్ = యాదవకులోద్ధారుఁడగు శ్రీకృష్ణునినిట్టూర్పునందు. డిందెన్: సర్వాత్ముఁడగు శ్రీకృష్ణభగవానుని యందు వాయురూపమగునయ్యస్త్ర మాతని వాయువునం దడంగెననుట. అలిగి = ఆ=గ్రహించి, బలారి = సురపతి, సౌరాస్త్రంబున్ = సూర్యదేవతాకమగునస్త్రమును. నిగిడింపన్ = వ్యాపింపఁజేయఁగా. అది. శౌరివల చూడ్కియందున్ = శ్రీకృష్ణుని దక్షిణనేత్రము నందు. డిందెన్ : సూర్యదేవతాకమగు నయ్యస్త్ర మాతని సూర్యనేత్రమునందడంగెననుట. భగవానుఁడు సూర్యచంద్రనేత్రుఁ డగుట పురాణప్రసిద్ధము. అడరి = విజృంభించి. ఇంద్రుండు, బ్రహ్మాస్త్రంబు, పయికొల్పన్ = మీఁదుకొల్పఁగా. అది. మురాంతకునాభియందున్ = శ్రీకృష్ణునిబొడ్డునందను. డిందెన్ బ్రహ్మదేవతాకమగు నయ్యస్త్రము బ్రహ్మోద్భవస్థానమగు నాతని నాభికమలమున నడంగెననుట కొమరుని ప్రతాపము తండ్రిపైఁ బోకుండుటయుఁ, గుంఠితమగుటయు నైజములుగదా! పాక ... స్త్రంబు-పాకాసురశిక్షకుఁడగు దేవేంద్రునిచే. ముక్త = విడువఁ బడిన. పాశుపతాస్త్రంబు = శివదేవతాకమగు నస్త్రము. హరినిజార్ధతనువునందున్ = శ్రీకృష్ణుని సంగొరుశరీరమునందు. డిందెన్ శివకేశవు లభిన్నులగుటంజేసి శ్రీకృష్ణుఁడు శివస్వరూపుఁడే యగును. మఱియు నిచ్చో భగవంతుని హరిహరస్వరూపముగ కవి భావించుటంజేసి శివదేవతాకమగు నాయస్త్ర మాతని యర్ధాంగశివరూపమున నడఁగెనని యెన్నవలెను. ఏమి, సేయన్, వచ్చున్ = ఏమిచేయుట కింక వీలగును? ఈశ్వరుండు. అఖిలాత్ముడు = సర్వస్వరూపుఁడు. అతనిన్ = ఆసర్వాత్ముని. గెల్వన్ = జయించుట. తనకున్ = దేవేంద్రునకు. అలవి = శక్యము. అగునె = అగునా?

విశే. ఇందుఁ గని శ్రీకృష్ణుని సర్వాత్మకుఁడును, సర్వస్వరూపుఁడును, హరిహర రూపుఁడు నగు పరమాత్మగా భావించి యిట్టివర్ణనము నొనర్చెనని గ్రహింప వలయును.

చ. తఱిగొని యంతలోన మధుదైత్యహరుండు మహేంద్రుశింజినిం
గొఱనెలతూపునం దునిమి క్రూరతరం బగుభల్ల మొక్కట
న్నఱికినఁ గూలె దద్ఘనఘనాఘనకల్పిత మైన టెక్కియం
బొఱలుచు నోరుగాలి మొదలూడఁగఁ గూలెడు మ్రానికైవడిన్. 31

టీ. తఱి = సమయమును, కొని = పొంది: సమయము చూచి యనుట. అంతలోనన్, మధుదైత్యహరుండు = మధుసూదనుఁడు: శ్రీకృష్ణుఁడు, మహేంద్రు శింజినిన్ = దేవేంద్రుని వింటినారిని, కొఱనెలతూపునన్ = అర్ధచంద్రబాణముచేత, తునిమి = త్రెంపి, క్రూరతరంబగు = మిక్కిలి క్రూరమగు, భల్లమొక్కటన్ = బాణము నొక దానిచే, నఱికినన్ = ఖండింపఁగా, తద్ఘనఘనాఘనకల్పితమైన = ఆ దేవేంద్రుని వార్షికమేఘముచే, జేయఁబడిన, టెక్కియంబు = పతాకము, ఒఱలుచున్ = ఒరఁగి పోవుచు: అనఁగా వ్రాలుచు ననుట. ఓరుగాలిన్ = ఝంఝుం మారుతముచే, మొదలు = మూలఁము, ఊడగన్ = పెల్లగిలఁగా, కూలెడు = భువిపైఁ బడెడు, మ్రానికైవడిన్ = చెట్టురీతిగ, కూలెన్ = త్రెళ్లెను.

భా. శ్రీకృష్ణుని యర్ధచంద్రబాణాఘాతమున నింద్రుని టెక్కెము ఝంఝూ మారుతముచె వ్రేళ్లూడిపడిన తరువువలెఁ ద్రెళ్లెనని తాత్పర్యము.

వ్యా. విశే. కొఱ = కొఱఁతగల, నెల = చంద్రుఁడు, తద్రూపమైన తూపు = అర్ధచంద్రబాణము. టెక్కియంము. రూ. టెక్కెము.

శా. భుగ్నభ్రూకుటిదుర్ముఖుం డగుచు నాస్ఫోటించుచు న్లోనిరో
షాగ్నిజ్వాలలు బాహ్యనిర్గతము లైన ట్లుత్కటారుణ్యని
ర్మగ్నంబై కనుపట్టులోచనసహస్రం బొప్ప మౌర్వీలతా
భగ్నం బైనశరాస *మున్విడిచి జంభ ద్వేషి యత్యుగ్రతన్. 32

* నం బుడిగి జంభ.

టీ. జంభద్వేషి = జంభాసురశత్రువగు నింద్రుడు, భుగ్నభ్రూకుటి దుర్ముఖుండగుచున్ = వంచఁబడిన బొమముడిచే వికృతమైన మొగము గలవాఁడగుచు, అస్ఫోటించుచున్ = అప్పళించుచు, లోని రోషాగ్నిజ్వాలలు = లోపలనున్న కోపమనెడు నగ్ని యొక్క మంటలు, బాహ్యనిర్గతములైనట్లు = వెలుపలికి వెడలివచ్చినవన్న రీతిగ, ఉత్కటారుణ్యనిర్మగ్నంబై = అధికమగు నెఱుపు రంగునందు మునింగినదై, కనుపట్టు = అగపడునట్టి, లోచనసహస్రంబు = నేత్రముల వేయి; అనఁగా వేయికన్ను లనుట. ఒప్పన్ = ఉండఁగా, మౌర్వీలతా భగ్నంబైన = లతనుబోలువారి(త్రెగిన, శరాసమున్ = ధనువును, విడిచి, అత్యుగ్రతన్ = మిగుల నుగ్రత్వముతో, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

భా. తన ధనువునారియు టెక్కెముం దెగఁగా నింద్రుఁడు బొమముడిని వికృతమైన మొగముగలవాఁడై మదినున్న రోషాగ్నిజ్వాలలు పైకి వచ్చినచో యన్నట్లు కన్ను అత్యంతారుణములై యొప్పఁగా నల్లెత్రాఁడు తెగిన యవ్వింటిని వీడి చండుఁడై వజ్రాయుధముంబూనెనని భావము.

విశే. రౌద్రరసమును దదనుగుణమగునారభటియు నిందుఁ గననగును.

చ. కులవసుధాధరావలికిఁ గుంటితనం బొదవించె నెద్ది యా
బలితపుఁగైదువుం గొని సుపర్వకులాగ్రణి వేయుఁగన్నులం
దలకొని కౌస్తుభస్తబకితం బగుశౌరియురంబు సూచిన
న్జలజదళోదరోదకముచాడ్పున నల్లలనాడె లోకముల్. 33

టీ. ఎద్ది = ఏది, కులవసుధాధరావలికిన్ = కులపర్వతపంక్తికి, కుంటి తనంబున్ = గతినిరోధమును, నడువలేకపోవుట ననుట. ఇంద్రుఁడు పక్షముల నఱికిన కతనఁ బర్వత శ్రేణిసంచరింప శక్తి లేనివయ్యెను గాన వజ్రాయుధము పర్వతములకుఁ ఆబలితపుంగైదువున్ = అబలిష్టమైన యాయుధమును (వజ్రా యుధమును) కొని =స్వీకరించి, సుపర్వకులాగ్రణి = దేవకులాగ్రణి యగు నింద్రుఁడు, వేయుఁగన్నులన్

= సహస్ర నేత్రములచేతను, తలకొని = పూని. కౌస్తుభస్త బకితంబగు = కౌస్తుభమణిచే నలంకృతమగు. శౌరియురంబున్ = శ్రీకృష్ణుని వక్షస్థలంబును, చూచినన్ = చూడఁగా, జలజదళోదరోదకముచాడ్పునన్ = తామ రాకు నడుమనున్న నీటివలె, లోకముల్ = జగములు, అల్లలనాడెన్ = సంచ లించెను. అనఁగా గడగడ వడంకె ననుట.

విశే. కులపర్వతములు : 1. మహేంద్రము, 2. మలయము. 3. సహ్యము, 4. శుక్తిమంతము, 5. గంధమాదనము 6. వింధ్యము, 7. పారియాత్రము.

విశే. కులపర్వతములు :- 1. మహేంద్రము, 2. మలయము, 3. సహ్యము, 4. శుక్తిమంతము, 5. గంధమాదనము, 6. వింధ్యము మ. పారియాత్రము.

ఉ. వీరుఁడ వౌదు దీనిబలుప్రేటున కోరిచి నిల్చితేని యం
భోరుహనాభ! యంచు సురపుంగవుఁ డప్పుడు లోకభీకరా
కారత నిల్చి భీతిపరికంపితులై సుర లూహ లేది హా
హారవము ల్ఘటింపఁ గులిశాయుధరాజముఁ బూఁచి వైచినన్. 34

టీ. అంభోరుహనాభ = పద్మనాభ దీనిబలుప్రేటునకున్ = ఈ వజ్రా యుధము యొక్క గొప్పదెబ్బకు, ఓరిచి నిల్చితివి+ఏని = ఓరిచి నిల్చితేని = సహించితివేని, వీరుఁడవు = పరాక్రమమము గలవాఁడవు, ఔదు = అగుదువు, అంచున్ = అనుచు, సురపుంగతన్ = లోకములకు వెఱపుఁగొల్పు నాకారముతో, నిల్చి, కర్త సురపుంగవుఁడు, భీతి పరికంపితులై = భయముచే గడగడ వడఁకువారై, సురలు = దేవతలు, ఊహలు = తలంపులు = ఏది = విడిచికొని; అనఁగా నేమి చేయుటకుఁ దోపక నిశ్చేష్టులై యనుట, హాహారవముల్ = హాహా యను ధ్వనులను, ఘటింపన్ = చేయఁగా, కర్త సురలు, కులిశాయుధ రాజమున్ = ఆయుధ శ్రేష్ఠమగు వజ్రమును, పూఁచి = ధరించి, వైచినన్ = వేయఁగా: అనఁగాఁ బ్రయో గింపఁగా ననుట.

విశే. పూఁచి. రూ. పూనిచి, పూంచి, పూన్చి,.

మహాస్రగ్ధర —

శతధారాజాయమానజ్వలనముఖశిఖాచ్ఛాదితాభ్రస్థలంబై
వితతాభీలధ్వని శ్రీవిలసనబధిరోద్విగ్నదిగ్వారణంబై
కృతలోకాలోకముఖ్యాఖిలగిరిచలనక్షిప్తభూమండలంబై
పతయాళుద్వాదశాత్మప్రకరఖరకరౌపమ్యమై యేఁగు దేరన్. 35

టీ. శతధారా..... స్థలంబై-శతాధారా = నూఱంచులనుండియు. జాయమాన = పుట్టుచున్న, జ్వలనముఖ = అగ్నిముఖములయొక్క, శిఖ = జ్వాలలచేత, అచ్ఛాదిత = కప్పఁబడిన, అభ్రస్థలంబై = ఆకాశప్రదేశముగలదై ; వజ్రాయుధపు నూఱంచులనుండియు నగ్ని జ్వాలలు వెడలుచున్నవనియు నమ్మంట లాకసమును గప్పినవనియు భావము. వితతా.... దిగ్వారణంబై-వితత= విస్తారమైనట్టి, ఆభీలధ్వని = భయంకరశబ్దముయొక్క, శ్రీ = శోభముయొక్క, విలసన = ప్రకాశముచే, బధిర = చెవుడుగలిగినట్టివైన, ఉద్విగ్న = సంక్షోభపడునవైన, దిగ్వారణంబై = దిగ్గజములు గలదై; వజ్రాయుధవేగమువలని భయంకర శబ్దము వ్యాపించి దిగ్గజములకు చెవుడును గలఁతను గలుగఁజేసెనని భావము. కృత..... భూమండలంబై-కృత = చేయఁబడిన, లోకాలోక = చక్రవాళపర్వతము, ముఖ్య = మొదలగు, అఖిల=సమస్తములైన, గిరి = కొండలయొక్క, చలన = కదలుట చేత, క్షిప్త= ఎగఁజిమ్మబడిన, భూమండలంబై = భూతలము గలదై ; అనఁగా వజ్రాయుధ వేగముచేఁ జక్రవాళాదిపర్వతములు గదలెననియు దాన భూములు పైకుభికెననియుఁ దాత్పర్యము. పతయాళు.... కరౌపమ్యమై - పతయాళు = పడునట్టి స్వభావము గల; అనఁగాఁ బడుచున్న యనుట. ద్వాదశాత్మ = సూర్యులయొక్క, ప్రకర సమూహముయొక్క, అనఁగా బన్నిద్దరు సూర్యులయొక్క యనుట. ఖర = తీక్ష్ణములైన, కర = కిరణములు, ఔపమ్యమై = సాటిగాఁ గలదై; అనఁగా నీ వజ్రాయుధము భువింబడు ద్వాదశాదిత్యులంబోలి చండతర కిరణంబై యొప్పననుట. ఏఁగుదేరన్ రాఁగా ; ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

వి.శే. ఇది మహాస్రగ్ధరావృత్తము. ప్రతిపాదమునకును, స. త. త. న. స. ర. ర. గ గణము లుండును. తొమ్మిదవ పదునాఱవ యక్షరములు ప్రతిపాదమున యతిస్థానములు. అనఁగా బాదమున రెండు యతిస్థానము లుండునని భావము. ఇందురౌద్రరసము తదనుగుణ మగు నా రభటితోఁ గూర్చి వర్ణితమయ్యెను.

మ. కని నెమ్మోమునఁ బిన్న నవ్వు దొలఁకం గంసారి నిశ్శంకఁదా
ర్క్ష్యుని నడ్డంబుగఁ ద్రిప్పి వేగ రవితేజోదుస్సహస్ఫూర్తిమైఁ
దను డాయ న్శతకోటిఁ గేలిశతపత్త్రక్రీడఁ బట్టెం గటా
క్షనిరీక్షాగతి నందకత్సరుకిణాంకం బైనహస్తంబునన్. 36

టీ. కని = చూచి ; వజ్రాయుధము ననుట. నెమ్మోమున = సుందరమగు మొగమున, పిన్న నవ్వు = మందహాసము : చిఱునగ వనుట. తోలగన్ = చలింపఁగా; మందహాసమున కిదియేమో నను నొప్పించునని యింద్రుఁడు ప్రయోగించెఁగాని యిది నన్నేమి చేయునను శ్రీకృష్ణుని తలంపునకు సూచకమని తలంప వలయును. కంసారి = శ్రీకృష్ణుఁడు, నిశ్శంకన్ = సందేహములేకుండుటతో, తార్క్ష్యునిన్ = గరుడుని, అడ్డంబుగన్ = అడ్డుగా, త్రిప్పి = మఱలించి, వేగన్ = త్వరతో, రవి.....స్ఫూర్తిమైన్-రవి = సూర్యుని యొక్క, తేజః = కాంతివలె, దుస్సహ=సహింపరాని, స్ఫూర్తిమైన్ = ప్రకాశము తోడ, తనున్ = తన్ను, డాయన్ = చేరరాఁగా; సమీపింపఁగాననుట. శతకోటిన్ = నూఱంచులు గలదానిని; వజ్రా యుధమును, కటాక్షనిరీక్షాగతిన్ = క్రేఁ గంటిచూపులయొక్క ప్రసారముతో, నందక .... కంబైన-నందక = నందకమనెడు కత్తియొక్క, త్సరు =పిడిచేనైన, "త్సరుః కడ్గముష్టి" కిణ = కాయలచే, అంకంబైన = చిహ్నితమైన ; నందకము పిడిని పట్టుకొనుటచే శ్రీకృష్ణునిచేతఁ గాయాలేర్పడెననుట. కాయలేర్పడినచేత నెంతటి వస్తువు పట్టుకొనినను నొప్పి పుట్టకుండుట నైజము. హస్తంబునన్ = చేతితో, కేలిశత పత్త్రక్రీడన్ = విలాస పద్మ క్రీడవలె; అనఁగాఁ జేత విలాసార్థము పట్టిన పద్మము నెగురవేసిపట్టుకొనునటుల ననుట. పట్టెన్ = గ్రహించెను.

భా. అట్లు భయంకరమై యేతెంచు వజ్రాయుధమును నూఱంచులతో శత పత్రమువలె భాసిల్లుదాని శ్రీకృష్ణుఁడు, చిఱునగవొలుక సందియమందక సవిలాసముగఁ గ్రేగంటిచూపులతోడ నందకము పిడితాఁకున గాయలేర్పడిన చేతితోఁ గ్రీడా పద్మమును గ్రహించునది గ్రహించెనని భావము.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణుని మహానుభావత, పరాక్రమాతిశయము మున్నగునవి సంసూచితములు.

సీ. తలలు వీడంగ విద్యాధరు ల్పఱచిరి
గగ్గలకాడైరి ఖచరవరులు
చట్టుపై పోఁక లై చనిరి గంధర్వులు
గరుడులు పంచబంగాళ మైరి
కన్నది గతి గాఁగఁ *గిన్నరు లరిగిరి
పన్నగేంద్రులు పటాపంచలైరి
పోయినపోక లై పోయిరి సిద్ధులు
దిక్కామొకములైరి దిగధిపతులు
తే. హరిహ యత్రాణనాయత్తు లగుచు వచ్చి
మునులు సంప్రార్థనావచోముఖరు లైరి
పూని తనమీఁద వచ్చుదంభోళి నిట్లు
పంకజోదరుఁ డొడిసి చేపట్టుటయును. 37

టీ. పూని, తనమీఁదన్, వచ్చు, దంభోళిన్ = వజ్రాయుధమును, పంకజోదరుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఒడిసి = కొంచెము పైకెగిరి, చేపట్టవలయును = చేతితోఁ బట్టఁగా, తలలు - శిరోజములనుట, వీడఁగన్, విద్యాధరుల్, పఱచిరి = పరుగెత్తిరి. ఖచరవరులు = సురశ్రేష్ఠులు, గగ్గలకాడు = కంకులసమూహము; అనఁగా నిస్సారపైనవారనుట. ఐరి. గంధర్వులు, చట్టుపైపోకలై = బండరాతిపైఁ బడ్డ

* గిన్నరుల్ మరిగిరి.

వక్కలవలె, చనిరి; చెఱి యొక్క దిక్కున కేగిరనుట, కిన్నరులు, కన్నది = కనుపడిన త్రోవయే, గతి = శరణ్యము, కాఁగన్ = అగునట్లుగా, అరిగిరి; అనఁగాఁ దమకంటి కగపడిన త్రోవనే యాధారముగాఁగొని పరుగెత్తిరనుట. పన్నగేంద్రులు = పన్నగ శ్రేష్ఠులు, పటాపంచలైరి = చెదిరిపారిపోయిరి. సిద్ధులు, పోయినపోకలై = ఏదారి కనఁబడిన యాదారినే పట్టినవారై, పోయిరి. దిగధిపతులు = దిక్పాలురు, దిక్కామొకములు = దిగంతములను గూర్చి యభిముఖులు; అనఁగా దిగంతము లకుఁ బాఱిరనుట. దిక్పతులు దిగంతములకు స్వాశ్రయములకుఁ బరుగిడుట సహజమే గదా. ఐరి. మునులు = ఋషులు, హరిహయత్రాణనాయత్తులు = దేవేంద్రుని రక్షించుటయందు సంసిద్ధులు, అగుచున్, వచ్చి, సంప్రార్థన వచో ముఖరులు = వేఁడికొనుమాటలచే ధ్వనియొనర్చువారు, ఐరి; అనఁగాఁ ప్రార్థనావాక్యములఁ బలుకుచుండి రనుట.

ఉ. ముందల పట్టినట్లు తన ముఖ్యతరాస్త్రము గొన్న దేవకీ
నందనుఁ జూచి సాధ్వసము నానయుఁ గ్రమ్మగరీంద్రు డిగ్గి సం
క్రందనుఁ డోముకుంద! మురఘస్మర! యేనపరాధి నంచు వే
ముందఱ వచ్చి సాఁగబడి మ్రొక్కిన శౌరికృపార్ద్రచిత్తుఁడై. 38

టీ. ముందల = ముందుతలను, పట్టినట్లు; ఇది యవమానసూచకము, తన ముఖ్యత రాస్త్రమున్ = తనయొక్క మిక్కిలి ప్రధానమగు నాయుధమును, కొన్న స్వీకరించిన; తన ముఖ్యాస్త్రముం జేతఁబట్టుట తన ముందలవట్టిన ట్లింద్రున కయ్యెనని భావము. దేవకీనందనున్ = శ్రీకృష్ణుని, చూచి, సాధ్వసమున్ = భయమును; ఏమి చేయునో యవ్వీరుఁ డనుభయమనుట. నానయున్ = సిగ్గును, ఓడితినిగదా యనియు నంతటివానిపైఁ గొలఁది యెఱుంగక తలపడితిననియు సిగ్గు జనించెననుట. క్రమ్మన్ =వ్యాపింపఁగా, కరీంద్రున్ = ఐరావతమును, డిగ్గి = దిగి, సంక్రందనుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఓ ముకుంద! మురఘస్మర = ముర

హంత! ఏను, అపరాధిని = తప్పుచేసినవాఁడను, అంచున్, వే= వేగ, ముందఱన్ = అభిముఖముగా. వచ్చి సాఁగన్ = చాఁగునట్లుగా : దండాకారముగా. పడి = ఒరఁగి, మ్రొక్కినన్ = నమస్కరింపఁగా : సాష్టాంగ మొనర్పఁగాననుట. శౌరి = శ్రీకృష్ణుడు, కృపార్ద్రచిత్తుఁడు+ఐ = దయచేఁదడిసిన మనస్సుగలవాఁడై, ముందటి పద్యముతోడ నన్వయము.

ఉ. లెమ్ము సురేంద్ర! నీవలన లే దొక తప్పును నీమఱంద లీ
కొమ్మ వదాన్యభూరుహముఁ గోరినఁ దెచ్చితిఁగాని కొమ్ము నీ
సొమ్మని వజ్రమిచ్చి మధుసూధనుఁ డాతరు వీఁదలంచినం
గ్రమ్మఱ మ్రొక్కి వాసవుఁడు కందళితప్రమదాంతరంగుఁ డై. 39

టీ. సురేంద్ర = దేవేంద్ర! ఈ పదము సాభిప్రాయము. సురేంద్రుఁడ వగుట కతన సురద్రుమము నీదే యగును. దానిని నేఁగొనుట నాది తప్పుగాని నీ ద్రుమ మునకై నీవు పోరాడుట నీది తప్పుగా దనుట. లెమ్ము; సాష్టాంగముగఁ బడియున్నవాఁడుగాన లెమ్మనె ననుట. నీ వలనన్ = నీ పక్షమున, ఒకతప్పును = కొంచెము దోషమును, ఇచట నొక శబ్ద మల్పార్థకము. నీమఱందలు, ఈకొమ్మ = ఈయువతి, వదాన్యభూరుహము = ఈవులమ్రాను, కోరినన్, తెచ్చితి ; ఈతరు వును గూర్చి కాంక్ష నాకునులేదు గాన నా వలనఁగూఁడ దప్పులేదనియు భ్రాతల కన్యోన్యవైర ముండకపోవచ్చును గాని భ్రాతృజాయల కన్యోన్యవైరము తప్పక యుండు ననియు, నందు బావగారి పెండ్లమున కట్టి వదాన్యభూరుహము కల్గియుండ నామె తోడికోడ లూరకొనకుండుట సహజమాటకతన సత్యాకాంక్షను తీర్పవలసి వచ్చుటంజేసి నే నిక్కార్యమునఁ బ్రవర్తించితిననియు శ్రీకృష్ణుఁడీగతిని నిపుణ ముగఁ బల్కెననుట. కాని, నీ సొమ్ము = నీ ధనమును, కొమ్ము = తీసికొనుము, అని, వజ్రము = వజ్రాయుధము, ఇచ్చి, మధుసూదనుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆతరపు = ఆ కల్పవృక్షమును, ఈన్ = ఇచ్చివేయుటకు, తలంచినన్

= ఉద్దేశింపఁగా: తరువును దిరుగనిచ్చుటకతన శ్రీకృష్ణుని యుదారత వెల్లడి యగుచున్నది. వాసవుఁడు = దేవేంద్రుడు. క్రమ్మఱన్ = మఱల, మ్రొక్కి, కందళిత .... అంతరంగుఁడై-కందళిత = మొలకలెత్తుచున్న, ప్రమద = సంతోషముకల, అంతరంగుఁడై = మదిగలవాఁడై, తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. సొమ్మన నెద్ది యే ననఁగ సొమ్మున కెవ్వఁడఁ గర్త వీవు నీ
సొ మ్మఖిల ప్రపంచమును శూరకులంబు నలంకరించునీ
వమ్మహి నుండునంతకు ననన్యదురాపము పారిజాతభూ
జమ్మును నుండు నన్న వికసన్ముఖుఁడై హరి వీడుకొల్పుచున్. 40

టీ. సొమ్ము, అనన్ = అనఁగా, ఎద్ది = ఏది? సొమ్మనఁగా నేదియనుటంజేసి యన్ని సొమ్ములును నీవేయనియు, నన్నిసొమ్ములును నీరూపములే యనియుఁ దాత్పర్యము. ఏను, అనఁగన్, సొమ్మునకున్, ఎవ్వడను? అన్ని సొమ్ములయధి కారమును నీదేయగుట నాకు సొమ్మనఁగా నేమియనుట. ఈవు కర్తవు; ఎల్లవానికి ననుట. కర్తవుగానఁ గార్యములన్నియు నీవయని భావము. అఖిల ప్రపంచమును = సర్వజగత్తును, నీ సొమ్ము = నీ ధనము; జగమంతయు నీదెయనుట. శూర కులంబున్ = శూరవంశమును, అలంకరించు = భూషించు, నీవు, అమ్మహిన్ = ఆ భూమి యందు, ఉండునంతకున్ = ఉండువఱకును; అనఁగా శౌరివై భువినుండు నంతకాల మనుట. అనన్యదురాపము = ఇతరులకుఁ బొంద నలవి గానట్టి, పారిజాతభూజమ్మును = పారిజాతవృక్షముగూడ, ఉండును ; భువిపై నుండు ననుట, అన్నన, వికసన్ముఖుఁడై = వికసించిన మొగము గలవాఁడై; సత్యప్రతినం దీర్పగల్గితినిగదా యని సంతసముగల్గెననుట. శ్రీకృష్ణుడు కర్త, హరిన్ = ఇంద్రుని, వీడుకొల్పుచున్ = పోవ ననుజ్ఞ నొసంగుచు, తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణభగవానుని కార్య కారణరూపునిగాను, సర్వస్వామిగాను గవి వర్ణించినాఁడు.

శా. గంధర్వోరగసిద్ధసాధ్యవరులం గారుణ్యదృష్టిక్రియా
సంధానంబున వీడుకొల్పి సురభూజంబు న్సతి న్వాహన
స్కంధాగ్రంబున నుంచి విక్రమకళా *సంలబ్ధతత్ప్రేయసీ
సంధాసిద్ధిం గృతార్థుండై మఱలె నిచ్చ న్వేడ్కలుప్పొంగఁగన్. 41

టీ. గంధర్వోరగ సిద్ధసాధ్యవరులన్ = గంధర్వశ్రేష్ఠులను, నాగశ్రేష్ఠులను, సిద్ధశ్రేష్ఠులను, సాధ్యశ్రేష్ఠులను, కారుణ్యదృష్టి క్రియాసంధానంబునన్ = దయతోఁ గూడిన చూపుయొక్క ప్రసారము చేతను, వీడుకొల్పి = సెలవిచ్చి పంపి, సుర భూజంబున్ = కల్పవృక్షమును, సతిన్ = సత్యభామను, వాహన స్కంధాగ్రంబునన్ = వాహనమగు గరుడుని యొక్క, మూఁపుకొనయందు, ఉంచి, విక్రమ.... సంధా సిద్ధిన్-విక్రమకళా = పరాక్రమ విద్యచే, సంలబ్ధ = పొందఁబడిన, తత్ప్రేయసీ = ఆభార్యయగు సత్యభామ యొక్క, సంధా = ప్రతిజ్ఞయొక్క, సిద్ధిన్ = నెఱవేరుట చేత, కృతార్థుడై = సఫలకార్యముగలవాఁడై, ఇచ్చన్ = మదియందు, వేడ్కలు = సంతోషములు, ఉప్పొంగగన్ = పొంగి పొరలంగా, మఱలెన్.

విశే. ప్రేయసీప్రతిజ్ఞాసిద్ధియే వాంఛితముగాని శ్రీకృష్ణునకు నింద్రుని పరాభ వించుటగాని సురభుజము నపహరించుటగాని, కోర్కిగాదని గ్రహింప నగును. ఇచ్చ. ప్ర. ఇచ్చ.

ఉ. వాసవుతోడికయ్యమున వార్తలు సెప్పుచు మోముఁదమ్మిను
ల్లాసము మందహాసముఁ దొలంకఁగ వేలుప్రానిపూవులం
జేసినసొమ్ము లుంగములఁ జేర్చి వధూమణి నాదరించున్
వాసుకిభోగతల్పుఁడు సువర్ణగిరీంద్రము దాఁటెఁ జయ్యనన్. 42

టీ. వాసవుతోడి కయ్యమునవార్తలు =ఇంద్రునితోనైన యుద్ధమునందలి వృత్తాంతములు, చెప్పుచున్, మోముఁదమ్మిన్ = ముఖపద్మమున, ఉల్లాసమున్

*సంరబ్ధి; సంరబ్ధ

= వికాసమును, మందహాసముననన్ = చిరునవ్వును, తొలంకఁగన్ = చలింఁపగా; సురభూజమును స్వాధీనముగఁ జేసికొని ప్రేయసీప్రతిజ్ఞ తీర్పఁగల్గుటక తన నుల్లాసమును, నా కార్యమునకై యింద్రాదులతోడి సంగరమున సంభవించిన యాయావిశేషముల విభావన సేయుకతన మందహాసమును గల్గెననుట. వేలుపుమ్రాని పూవులన్ = కల్పవృక్ష పుష్పములచే, చేసిన = సిద్ధించిన, సొమ్ములు = నగలు, చేర్చి = కూర్చి, వధూమణిన్ = యువతీరత్నమును సత్యను, ఆదరించుచున్ = గారవించుచు, వాసుకిభోగతల్పుఁడు = శేషశయనుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, చయ్యనన్ = శ్రీఘ్రముగ, సువర్ణగిరీంద్రమున్ = మేరుపర్వతమును, దాఁటెన్ = అతిక్రమించెను.

వ్యా-విశే. వేలుపుమ్రాని పూవులచేఁ జేసిన సొమ్ములనఁగా, నా పూవులచేఁ గూర్చిన పుష్పమాలారూపములగు సొమ్ములని చెప్పనగును. మఱియు వేలుపుమ్రానేగాక దాని పుష్పాదులును వాంఛితార్థములనెల్ల నొసంగ సమర్థములగుటంజేసి వానివలన సిద్ధించిన సొమ్ములను సత్యాంగములఁగూర్చెననియైన గ్రహింపనగును. "వాసవుతోడి కయ్యమున వార్తలు" ఇందు సమాసమునఁ దోడవర్ణకమునకిత్వమును సప్తమీతత్పురుషమున సవర్ణకమును గల్గెను. "చేత తోడ వలనల కిత్వంబు సమాసంబునం దగును" అని బాలవ్యాకరణము. "సప్తమీతత్పురుషంబునందుఁ గొన్ని యెడల సవర్ణకంబగు" అని ప్రౌఢవ్యాకరణము.

❊ శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతముతో నిజనగరి కేతెంచుట. ❊

వ. కనకగిరీంద్రముం గడచి గ్రక్కున రైవతకాద్రి పొంత ని
ల్చిన యదువృష్ణిభోజనృపసింహుఁలు సేవలతోడఁ దన్నెదు
ర్కొన నగరంబుఁ జొచ్చె మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీ
జనములు సేసముత్తెములు సల్లఁగ నుల్లసితాంతరంగుఁడై. 43

టీ. కనకగిరీంద్రమున్ = సువర్ణపర్వతమును మేరువును, కడచి = అతిక్రమించి, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగ, రైవతకాద్రిపొంతన్ = రైవతకపర్వత సమీపమున, నిల్చినన్ = ఉండఁగా యదువృష్ణిభోజనృపసింహులు = యాదవ కులముల తెగలకు సంబంధించిన రాజశ్రేష్ఠులు, సేనలతోడన్, తన్నున్, ఎదుర్కొనఁగా, మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీజనములు = మణివికారములైన బహిర్ద్వారము లందున్న పట్టణ వాసుల భార్యలు, సేసముత్తెములు = శుభాక్షతస్థానీయములగు మంచి ముత్తెములను, చల్లఁగన్, ఉల్లసితాంతరంగుఁడై = వికసించిన మనస్సుగలవాఁడై, నగరంబున్ = పట్టణమును, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను.

విశే. నాకపురినుండి శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చిన మార్గమును వర్ణింప మఱలఁ గవి తలంపకుండుటం జేసి యప్రసక్తముగ వర్ణనలఁ జొన్పుట కిష్టపడమి తెల్లమయ్యెడి.

తే. పురబహిర్ద్వారములు దాఁటి భుజగశాయి
రాజమార్గంబు దఱియ హేరాళ మగుచు
బుగులుకొనియె ననాఘ్రాత పూర్వకములు
పారిజాతమహీజాతపరిమళములు. 44

టీ. పురబహిర్ద్వారములు = పట్టణంపు వెలుపలిద్వారములను, దాఁటి, భుజగశాయి =శ్రీకృష్ణుఁడు, రాజమార్గంబున్ = ఘంటాపథమును, తఱియన్ = సమీపింపఁగా, అనాఘ్రాత పూర్వకములు = ఇంతకుమున్నెన్నఁడును వాసన చూచినట్టివి కానట్టి, పారిజాత మహీజాతపరిమళములు = పారిజాతవృక్షపు సుగంధములు, బుగులుకొనియెన్ = వ్యాపించెను.

విశే. ఇందు "ననాఘ్రాతపూర్వకము" లనుచో "నామోదపూర్వకము" లను పాఠము గాననగును. ఆమోదపూర్వకములు = సంతోషము ముందు గలవి. అనఁ

గా సంతోషమును ముందుగఁ బుట్టించుట యనుట, విని కని యెఱుంగని పరిమళము లగుటం జేసి దీనికన్న (బైపాఠమే సరసమని తోఁచును.

ఉ. ఆమహిజాతముం గనినయంతటిలో ధనధాన్యరాశితో
సామజఘోటికామహితశాలలతో మణిసౌధపంక్తితో
గోమహిషీశతాంగభటకోటులతో మణిభూషణాలితోఁ
దామరతంపరై తనరెఁ దత్పురిఁ గింపచగేహవాటికల్ 45

టీ. ఇందుఁ గల్పకదర్శనమాత్రమునఁగల్గిన సిరివర్ణితము, -- తత్పురిన్ = ఆ ద్వారకాపట్టణమందు, కింపచగేహవాటికల్ = దరిద్రుల యిండ్లప్రదేశములు, ఆ మహిజాతమున్ = ఆ వృక్షమును, కనినయంతటిలోన్ = చూచినంతలో, ధనధాన్యరాశితోన్ = ధనసమూహముతోడను ధాన్యసమూహముతోడను, సామజ...శాలలతోన్ = సామజ = ఏనుఁగులతోడను, ఘోటికా = గుఱ్ఱముల తోడను, మహిత = పూజ్యమైన శాలలతోన్ = స్థానములతోడను, మణిసౌధ పంక్తితోన్ = మణివికారములైన మేడలవరుసతోడను, గోమహిషీశతాంగ భటకోటులతోన్ = గోవులు భార్యలు రథములు భృత్యులు విని సమూహముల తోడను, మణిభూషణాలితోన్ = మణిమయములైన యలంకారముల వరుసతోడను, తామరతంపరై = ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధిగలవై; తామరతీవ లెడతెగక యల్లుకొనునట్లు తనరెననుట. తనరెన్ = ఒప్పెను.

మ. బెరసె న్మేన నిగిడ్చినట్లు వళు లుబ్బె న్మర్భలాంగంబు లం
కురము ల్సాపె రదంబు లంఘ్రులవడంకు ల్డీఱె వాలారులై
కరజంబు ల్సిగిరించెఁ గేశవితతు ల్గప్పారు వృద్ధాలికిన్
మరలం బ్రాయము వచ్చెఁ దత్తరుచలన్మందానిలాసంగతిన్. 46

టీ. కల్పకవాయుసంస్పర్శమువలన జనులకుఁ గల్గినయవస్థ యిందు వర్ణితము. తత్తరుచలన్మందానిలాసంగతిన్ -తత్తరు = ఆ కల్పవృక్షసంబంధమౌర,

చలత్ =కదలునట్టి, మందానిల = మందమారుతముయొక్క, ఆ సంగతిన్ సంపూర్ణసంబంధముచే, వృద్ధాలికిన్ = ముసలివారలకు, మేనన్ = శరీరమందు, నిగిడ్పినట్లు = నిట్టవొడిచినవిధముగా, వళులు = ముడుతలు, బెరసెన్ = కూడెను. దుర్బలాంగంబులు = బలహీనములైన శరీరములు, ఉబ్బెను = ఉప్పొంగెను; అనగా బలిసెననుట. రదంబులు = దంతములు, అంకురముల్ = మొలకలు, చూపెన్; అనఁగా మఱల మొలచెననుట. అంఘ్రులవడంకుల్ = కాళ్లసంచల నములు, తీఱెన్ = నశించెను. వాలారులై = దీర్ఘములై, కరజంబులన్ = గోళులు, చిగిరించెన్ =పల్లవించెను, కేశవితతుల్ = తలవెండ్రుకల గుంపులు, కప్పారెన్ = నల్లనయ్యెను. మరలన్ = తిరుగ, ప్రాయము = యౌవనము, వచ్చెన్, పైని పేర్కొనిన యౌవనధర్మములు గల్గెనని తాత్పర్యము.

క. విన నేరర్చిరి బధిరులు గనుఁ
గొన నేర్చిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱన్
జన నేర్చిరి వికలాంగకు
లనిమిషతరుకుసుమసౌరభావేశమునన్. 47

టీ. కల్పకపరిమళావేశమునఁ బ్రజలకుఁ గల్గినయవస్థ లిందు వర్ణితములు -- ఆ నిమిషతరుకుసుమసౌరభావేశమునన్ = కల్పవృక్షపుష్పసంబంధమైన పరిమళము యొక్క చేరికచేత, బధిరులు = చెవిటివారు, వినన్ = ఆలించుటకు, నేర్చిరి = చాలిరి; శక్తులై రనుట. అంధకులు = గ్రుడ్డివారు, కనుగొనన్ = చూచు టకు, నేర్చిరి = శక్తులైరి. వికలాంగకులు = వికలమైన యవయవములు గలవారు; అనఁగాఁ గుంటివారు మొదలగు నవయవహీనులు, లఘుత్వము = లాఘవము, మీఱన్ = అతిశయించునట్లుగా; చనన్ = నడచుటకు, నేర్చిరి = శక్తులైరి.

క. విస్మయముగ నీగతి మురఘస్మరుఁడు నికేతన ప్రఘాణమున భుజం
గస్మయహరవాహము డిగి, సస్మితముఖుఁడగుచు నరిగెనమ్మోదమునన్.

టీ. మురఘస్మరుఁడు = మురహంత శ్రీ కృష్ణుఁడు, ఈ గతిన్ = ఈరీతిగ, విస్మయముగన్ = ఆశ్చర్యముగా; పైని మూఁడు పద్యములలోఁ జెప్పినట్లు నాశ్చర్యకరములగు పనులు కల్గుటయే యాశ్చర్యమునకుఁ గారణమనుట. నికేతనప్రఘాణమునన్ =ఇంటిముంగిలివాకిటను, భుజంగస్మయహరవాహమున్ = భుజంగ = పాములయొక్క, స్మయ = గర్వమును, హర = నశింపఁజేయునట్టి, వాహమున్ = వాహనమును ; గరుడవాహనమును, గరుడవాహనముననుట. డిగి = దిగి, స్మితముఖుఁడగుచున్ = నగవుతోఁ గూడిన మొగముగలవాఁడగుచు, సమ్మోదమునన్ = సంతోషముతో, అరిగెన్ = వెడలెను.

విశే. కార్యజ్ఞ వడసి వచ్చినవాఁడగుట మది సమ్మోదమును, మొగమున హాసమును దళుకొత్తెనని గ్రహించునది.

సీ. వర్ధభక్తి దేవకీవసుదేవులకు మ్రొక్కి
బలభద్రునకు నట్ల ప్రణతి నేసి
గురుపురోహితబంధుకోటికి వినయంబు
గావించి మిత్రులఁ గౌగిలించి
సుతసోదరామాత్యతతినతు ల్గయికొని
యాప్తవర్గంబుల నాదరించి
గౌరవంబునఁ బెక్కుగతుల మన్నించుచు
వినతాతనూభవు వీడుకొలిపి
తే. ప్రేయసియుఁ దానుఁ గూడి తదీయమంది
రమున కేగి సుఖాలాపరచన మెఱయుఁ
బ్రతిన వచ్చెఁ గదా యిదె పారిజాత
మనుచు నర్పింప నద్దేవి హర్ష మంది. 49

టీ. వరభక్తిన్ = శ్రేష్ఠయగు భక్తితోడ, దేవకీవసుదేవులకున్, మ్రొక్కి = నమస్కరించి; తల్లిదండ్రులయెడ సంతానమునకు భక్తి యుండవలెఁ గాన నిచ్చో భక్తియని కవి వ్యవహరించెననుట, బలభద్రునకున్ = బలరామునకు, అట్ల; భక్తితోడనెయనుట. అగ్రజుఁడు పితృసముఁడు గాన నాతనియెడలను భక్తినే యగపఱచెననుట. ప్రణతి = నమస్కారము, చేసి, గురుపురోహితబంధుకోటికిన్ = గురువునకును బురోహితునకును బంధుసమూహమునకును, వినయంబు = అణఁకువ, కావించి, చేసి; పెద్దల యెడల వినయము చూపవలెఁ గానఁ బెద్ద లును బూజ్యులును నగు గురుపురోహితబంధువుల కడకువం జూపెననుట. మిత్రులన్ = సఖులను, కౌఁగిలించి = ఆలింగనమొనర్చి; మిత్రులయెడలఁబ్రేమను బ్రకటింపవలెఁ గానఁ బ్రేమసూచకమగు నాలింగనమొనర్చెననుట. సుతసోదరా మాత్యతతినతులు = సుతుల్ నన్నదమ్ములు మంత్రులు వీరలయొక్క నమస్కా రములు, కయికొని = అందికొని; పైని నిరూపించినవారు నమస్కార మొనర్పఁ దగినవారగుట నమస్కరించిరని చెప్పుట సరసము. అప్తవర్గంబులన్ =అప్తుల సమూహములను, ఆదరించి = మన్నించి; తన కష్టసుఖములకుఁ దోడ్పడువారి నాదరించుట సహజమగుటం జేసి వారియెడల నాదరముం జూపె ననుట హృద్యము, గారవంబునన్ = గౌరవముతో, పెక్కుగతులన్ = పలు విధముల, మన్నించుచున్ = మన్ననసేయుచు, వినతాతనూభవున్ = వినత కొడుకగు గరు డుని, వీడుకొల్పి = సెలవిచ్చి పంపి; తనకు సర్వవిధముఁ దోడ్పడిన వారిని మన్నిం చుట యాచారము గానఁ దన కెల్లభంగుల సాహాయ్యమొనర్చిన వానిని మన్నించె ననుట సుసంగతము. ప్రేయసియున్ =సత్యయు, తానున్, కూడి = కలిసి,తదీయ మందిరమునకున్ = సత్యగృహమునకు, ఏగి, సుఖాలాపరచన = సుఖకరమగు మాటలకూర్పు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా; అనఁగా సరసా లాపములాడుచనుట, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, వచ్చెన్+కదా = తీరెఁగదా, ఇదె = ఇదిగో, పారిజాతము, అనుచున్, అర్పింపన్ = ఈయఁగా, అద్దేవి = అద్దేవి = అసత్య, హర్షము = సంతోషము, అంది = పొంది; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందు వారివారియెడల శ్రీకృష్ణుఁ డగపఱచిన భక్తిని సముచిత రీతిందగు పదముల విన్యాసముతోడ నిరూపించుటంబట్టి తిమ్మనార్యు ముద్దు పల్కురీతియుఁ దూచిమాటలవేయు చాతురియుఁ బ్రకాశితములగుచున్నవి.

❋ పారిజాతప్రతిష్ఠ ❋

తే. ప్రాణవిభుఁ బెక్కు మాఱులు ప్రస్తుతించి
మంది రారామవాటికామధ్య సీమ
దివిజభూమీరుహంబుఁ బ్రతిష్ఠసేసి
యర్ఘ పూజన మొనరించె ననుదినంబు. 50

టీ. ప్రాణవిభున్ = ప్రాణనాథుని శ్రీ కృష్ణుని, పెక్కుమాఱులు = అనేక పర్యాయములు, ప్రస్తుతించి = స్తోత్రముచేసి, మందిరారామవాటికామధ్యసీమన్ = గృహారామప్రదేశమధ్యభాగమున, దివిజభూమీరుహంబున్ = సురతరువగు కల్పవృక్షమును, ప్రతిష్ఠ+చేసి = నాఁటి, అనుదినంబున్ = ప్రతిదినమును, అర్ఘ పూజనము = తగినపూజను, ఒనరించెన్ = చేసెను.

చ. సతులఁట ప్రాణనాథులఁట సారెకు నైక్యము లైనమొహసం
గతులఁట యేమి సెప్ప బలఘస్మరుఁ బోర జయించి కల్పక
క్షితిరుహము న్ని జేశ్వరికిఁ గృష్ణుడు దా నిటఁ దెచ్చెనంచు సం
స్తుతు లొనరించి రిండొరులతో సవతుల్పదియాఱువేవురున్. 51

టీ. సతులఁట = భార్యలఁట, ప్రాణనాథులఁట = భర్తలఁట, సారెకున్ = మాటిమాటికిని, ఐక్యములైన = ఏకీభావమును గూర్చునవియైన; అనఁగాఁ బరస్పరమునకు అత్యంతమైత్రిని గూర్చుననుట. మోహసంగతులఁట = మోహము నకు సంబంధించిన వ్యాపారములఁట; అనఁగా లోకమున సతీపతు లనేకులు గలరు. వారి కత్యంత మైత్రి పొసఁగను. దాన ననేక మోహవ్యాపారము కలుగును.

గాని యిట్టి యనిర్వాచ్యమైన ప్రేమతో నెసఁగు మోహవ్యాపారములతో నొప్పు నార్యభర్తలను గానమని తక్కుంగల దేవేరు లాశ్చర్యముపడి మెచ్చుకొనుచున్నారని యెన్నవలయును. చెప్పన్ = చెప్పుటకు, ఏమి; ఏమి కలదనుట. బలఘస్మరున్ బలాసురంతను, పోరన్ = యుద్ధమున, జయించి, కల్పకక్షితిరూహమున్ = ల్పభూజమును,నిజేశ్వరికిన్ = తన భార్యకై, తాను, ఇటన్ = ఇచ్చుటకి, తెచ్చె, ంచున్, సవతులు పదియాఱువేవురున్ = పదునాఱువేలమందియైన సపత్ను ంను, ఒండొరులతోన్ = ఒకరితో నొకరు, సంస్తుతులు = నుతులు, ఒనర్చిరి = సిరి. దాంపత్యమనఁగా నిట్లుండవలెనని వారి యన్యోన్యప్రేమను శ్లాఘించి ముట. ఇట నఁట కిలార్థకము.

విరివిగా నొకవేళఁ బెరిఁగి వీటికినెల్ల
నిజశీతలచ్ఛాయ నిగుడఁజేయుఁ
బిన్నగా నొకవేళఁ బెనుప్రేలియంత యై
చూడ్కుల కెంతయు వేడ్క సేయు
వింతగా నొకవేళ వివిధభూరుహపుష్ప
సురభిగంధంబుల సోడు ముట్టు
వేర్వేఱ నొకవేళ వికచకాంచనరత్న
పరిపక్వఫలములఁ బరిణమించు

నభిలషించిన రూపంబు నభినయించు
నుల్లమునఁ గోరుకోరిక లెల్ల నొసఁగు
సత్యభామాగృహారామనిత్యమైన
పారిజాతంబు విస్మయాపాది యగుచు. 52

టీ. ఇందుఁ బారిజాతమునునికి వర్ణితము. -- విరివిగాన్ = విశాలముగా, ఒకవేళన్ = ఒకానొకసమయమున, పెరిఁగి = వృద్ధిపొంది, వీటికినెల్లన్ = పట్టణమంతకును, నిజశీతలచ్ఛాయన్ = తనచల్లనినీడను, నిగుడన్+చేయున్ = వ్యాపింపఁజేయును, పిన్నగాన్ = చిన్నదిగా, ఒకవేళన్ = ఒక సమయమున, పెనువ్రేలియంతయై = పెద్దవ్రేలిపరిమాణముకలదై, చూడ్కులకున్ = చూపులకు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, వేడ్కన్ = సంతోషమును, చేయున్. వింతగాన్ = ఆశ్చర్యముగా, ఒకవేళన్, వివిధ .... గంధంబులన్ - వివిధ = నానావిధములైన, భూరుహ = వృక్షములయొక్క, పుష్ప = పూవులయొక్క, సురభి=పరిమళించునట్టి, గంధంబులన్ = పరిమళములచేతను, సోఁడు = బ్రహ్మరంధ్రమును, ముట్టున్ = అంటును; అనఁగాఁ బారిజాతము వివిధవృక్షముల పూవులను దానే పుట్టించి వాని పరిమళముచేఁ గపాలము నంటుననుట. ఏదియైన నాఘ్రాణించిన నద్దాని గంధము నాసాద్వారమునఁ గపాలమునకు బోవుట నైజముగదా! వేర్వేఱన్ = విభిన్నముగా; అనఁగా భేదము సుగమమగునట్లనుట. ఒకవేళన్, వికచకాంచన రత్న పరిపక్వఫలములన్ = మంచిరంగుగల బంగారురూపమైనట్టియు, రత్నరూపమైనట్టియు బాగుగాఁ బండిన పండ్లతో, పరిణమించున్ = పరిణామము నందును; అనఁగా మాఱి యొప్పుననుట. అభిలషించిన రూపంబున్ = కోరిన రూపమును, అభినయించున్ = తాల్చి నటించును. ఉల్లముననన్ = మదియందు, కోరు వాంఛించునట్టి, కోరికలెల్లన్, ఒసఁగున్ = ఇచ్చును. సత్యభామాగృహా రామ నిత్యమైన = సత్యభామయొక్క యింటిముంగిటి యుద్యానమున స్థిరమైన పారిజాతంబు, కర్త. విస్మయాపాది = ఆశ్చర్యమును గలుగఁజేయునది, అగుచున్ పూర్వసీసపాదముతో నన్వయము. సీసపాదములలో విస్మయమును గలుగఁ జేయుటకు హేతువులు నిర్దిష్టములయ్యె.

❁ నారదాగమనము ❁

వ. ఇవ్విధంబున నభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును నిఖిలలోకైక సంస్తూయమానమహామహిమోదాత్తులు నై నిరంతరసౌఖ్యవర్ధిష్ణులగు నాసత్యాకృష్ణులను జూచువేడుకం గ్రమ్మఱ నొక్కనాఁడు నిజతనుప్రభాప్రభావాపహసితశారదనీరదుం డగునారదుం డరుగు దెంచి యాదంపతులు సేయుసత్కారంబు లం బరితుష్టి నొంది సుఖోపవిష్టుండై యిష్టాలాపనసమయంబున నుల్లసితముఖారవిందుం డగుచు నయ్యిందువదనం గనుంగొని. 53

టీ. ఇవ్విధంబునన్ = ఈరీతిగ, అభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును = కోర్కిఫలము సిద్ధించుటచే సంతోషవడిన మనస్సుగలవారును, నిఖిల... దాత్తులు-నిఖిల=సమస్తమైన, లోక=జనులచే, సంస్తూయమాన = నుతింపఁబడుచున్న, మహామహిమ = మహానుభావతచే, ఉదాత్తులనన్ + అధికులును,ఐ= అయి, నిరంతర సౌఖ్యవర్ధిష్ణులగు అత్యదిక సౌఖ్యముచే వర్థిల్లువారగు, సత్యాకృష్ణులను, చూచువేడుకన్, క్రమ్మఱన్ = మఱల, ఒక్కనాఁడు, నిజ.... నీరదుండగు-నిజ =తమయొక్క, తనుప్రభా=శరీరకాంతియొక్క, ప్రభావ = మహిమచే, అవహసిత = నవ్వఁబడుచున్న, శారదనీరదుండగు = శరత్కాల మేఘము గలవాఁడగు, నారదుండు, అరుగుదెంచి = వచ్చి, ఆ దంపతులు = ఆ సత్యాకృష్ణులు, చేయు సత్కారంబులన్ = చేసినట్టి సమ్మానములచే, పరితుష్టిన్ = సంతుష్టిని, ఒంది = పొంది, సుఖోపవిష్టుండై = సుఖముగఁ గూర్చున్న వాఁడై, ఇష్టాలాపనసమయంబునన్ = ఇష్టాగోష్ఠితోనుండునసమయంబున; అనఁగా నిచ్చవచ్చిన మాటలాడుకొనునపు డనుట. ఉల్లసిత ముఖారవిందుండగుచున్ = వికసితమైన ముఖ పద్మము గలవాఁ డగుచు, అయ్యిందువదనన్ = ఆచంద్ర వదనను; సత్యను, కనుంగొని = చూచి.

హేమనిభగాత్రి! నీ భాగ్యమేమి చెప్ప

జిష్ణుభూజంబు నీ పెట్టుచెట్టుఁ జేసి
సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ
బొలుచుపౌలోమి గెలిచితి వలఘుమహిమ 54

టీ. హేమనిభగాత్రి = బంగారుతో సమానమైన శరీరముగలదాన! నీ భాగ్యము = నీయదృష్టము; నీ సంపత్తు, చెప్పన్, ఏమి? అనఁగా ననిర్వాచ్య మనుట. జిష్ణుభూజంబున్ = ఇంద్రద్రుమమున; పారిజాతము ననుట. నీ పెట్టు చెట్టును = నీవు నాఁటిన చెట్టుగా, చేసి = ఒనర్చి, సవతులన్+ఆ-సవతులన = సపత్నులనే, కాదు, త్రిభువనేశ్వరి = ముల్లోకములకు రాణి, అనంగన్ = అను నుట్లుగా, పొలుచు = ఒప్పునట్టి, పౌలోమిన్ = ఇంద్రుని భార్యను శచిని, అలఘుమహిమన్ = గొప్పమహిమచే, గెలిచితి = జయించితివి.

విశే. నారదుఁడు నా మూలముననే నుమ్మ నీకింతటి భాగ్యము కల్గెనని నిపుణముగఁ బ్రసంగించినాఁడు, మఱియుఁ బుణ్యకవ్రతము సేయఁ బురికొల్పఁ దలంచిన వాఁడు గానఁదన చెప్పిన చొప్పున నడుచువారల కెల్లభాగ్యములును గల్గుననియు నిపుణముగఁ దెలియఁ బల్కినవాఁడు.

❉ పుణ్యకవ్రతము ❉

చ. అతులిత తావకీనమహిమాతిశయోచిత మైనపుణ్యక
వ్రత మొనరింపఁగా వలయు వారిజలోచన నీవు నయ్యరుం
ధతియును గౌరియు న్శచియుఁ దత్పరబుద్ధి నొనర్పువేళఁ జూ
చితి ముని తద్విధంబెఱుఁగఁ జెప్పెద నే నిపుడానుపూర్విగన్. 55

టీ. వారిజలోచన = పద్మాక్షీ, నీవును, అతులితతావకీన మహిమాతి శయోచితమైన = సాటిలేని నీదగు ప్రాభవాతిశయమునకుఁ దగినదైన, పుణ్యక వ్రతము = పుణ్యకవ్రతము = పుణ్యకమను వ్రతమును; పుణ్యముగలఁ గలుగఁ

జేయు వ్రతముగాన దీనికీ పేరు గల్గెను. ఒనరింపఁగాన్ - వలయున్ = చేయ వలెను. షయ్యరుంధతియున్, గౌరియున్, శచియున్, తత్పరబుద్ధిన్ = ఆ పుణ్యకవ్రతమం దాసక్తమైన మదితో, ఒనర్చువేళన్ = చేయు సమయమున, మును = పూర్వమందు, చూచితిని, నేను, ఇపుడు, తద్విధంబు = ఆపుణ్యక వ్రతమురీతిని, అనుపూర్విగన్ = సక్రమముగా, చెప్పెదను.

విశే. అరుంధతీగౌరీశచులు చేసిరనుటంజేసి వారలవలె నీవును స్వాధీన పతికవగుటం జేసి చేయవలెనని హెచ్చరించెనని గ్రహించునది.

చ. తెలతెలవాఱ మౌననియతి న్నదికిం జని తీర్థమాడి ని
ర్మలవసనంబు గట్టి నవరత్న విభూషణము ల్ధరించి మైఁ
గలప మలంది క్రొమ్ముడిని గమ్మవిరు ల్సవరించి యత్తమా
మలకును నాత్మభర్తకు నమస్కృతి సేసి తదీయసమ్మతిన్. 56

టీ. తెలతెలవాఱన్ = తూర్పు తెలతెలనగుచుండ; అనఁగా నుషఃకాలమున ననుట, మౌననియతిన్ = మాటలాడకుండుట యను నియమముతోడ; మౌనము తోడననుట. నదికిన్, చని తీర్థమాడి = స్నానమొనర్చి (తీర్థము = జలమునందు, ఆడి = మునిఁగి) నిర్మలవసనంబున్ = శుభ్రవస్త్రమును, కట్టి, నవరత్న విభూషణ ముల్ = తొమ్మిదిజాతుల రత్నములచేనైన యలంకారములను ధరించి, లేదా నూతనరత్నాలంకారములను ధరించియైన చెప్పనగును. మైన్ = శరీరమున, కలపము = అంగరాగము; అనఁగాఁ జందనాదులనుట. అలంది = పూసికొని, క్రొమ్ముడిని = క్రొత్తయైన శిరోజముల ముడియందు, కమ్మవిరుల్ = పరిమళించు పుష్పములు, సవరించి = కూర్చి; అనఁగా ముడిచికొని యనుట. అత్తమామలకున్, ఆత్మభర్తకున్ = తనమగనికి, నమస్కృతి, చేసి తదీయసమ్మతిన్ = వారి యంగీ కారముచే; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశే. శ్రుతులును, స్మృతులును పత్యనుమతినందక భార్య యేవ్రతమును జేయరాదనియు, నట్లు చేసిన నది విఫలమగుననియుఁ బల్కును గాన, నిందుఁ బతియనుజ్ఞ నందవలెనని కవి పల్కినాఁడని యెన్నవలెను.

చ. కువలయనేత్ర! తొంటితనకోపము గర్వము మత్సరంబు మా
ని వినయముం బ్రమోదమును నిండి తొలంకెడు నెమ్మనంబున
న్నవతులయిండ్ల కెల్ల తొలునాడు క్రమంబున నేగి తద్వ్రతో
త్సవమున కామతించి యతిసంభ్రమలీలల దోడితే దగున్. 57

టి. కువలయ నేత్ర = కలువకంటీ! తొంటితనకోపమున్ = పూర్వమునఁ గల తన అణఁకువయు, ప్రమాదమున్ = సంతోషమును, నిండి, తొలంకెడు = ఒలుకుచున్న, నెమ్మనంబునకున్ = ఆవ్రతోత్సవమునకై, అమతించి = ఆహ్వానించి; పిలిచి యనుట, అతి సంభ్రమలీలన్; అత్యంతోత్సాహ విలాసములతో ననుట, తోడితేన్ = తీసికొని వచ్చుట, తగును.

విశే. ఈ విధానము సత్యాగర్వపరిహారార్థమని యెన్నవలెను,

చ. దినదిన మట్లు తత్పరమతిం బదివేవురు పేరఁటాండ్ర క
ర్చన లొనరించి సారఘనసారసుగంధములు న్విచిత్రనూ
తనపటవస్త్రభూషణవితానము లిచ్చుచు వేడ్కఁజైత్ర శు
ద్ధనవమి యాదిగా నెల వ్రతం బొనరించినయంతమీదటన్. 58

టి. దినము = ప్రతిదినము, అట్లు= అరీతిగ, పదివేవురు పేరఁటాండ్రకున్ = పదివేలమందియైన ముత్తైదువలకు, అర్చనలు=పూజలు, ఒనరించి = చేసి, సారఘనసార సుగంధములన్ = శ్రేష్ఠమైన పచ్చకప్పురమును బరిమళ ద్రవ్యములును, విచిత్రనూతన పటవస్త్రభూషణవితానములు = విచిత్రములైన క్రొత్తపట్టుబట్టలయు నలంకారములయు సమూహములను, ఇచ్చుచున్, వేడ్కన్ = సంతోషముతో, చైత్రశుద్ధనవమి యాదిగాన్ = చైత్రమాస శుక్లపక్ష నవమి ముదలుగా నెల = మాసము, వ్రతంబు, ఒనరించిన యంతమీఁదటన్ = చేసిన పిదప; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

మ. పరమాచారధురీణు నధ్యయనసంపన్ను న్శుభాకారు శా
స్త్రరహస్యజ్ఞు విశిష్టవంశజుఁ బ్రశాంతస్వాంతు నుద్యద్దయా
పరతంత్రున్విదితాత్ము భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగాఁ
దరళాక్షీ! నియమింపఁగాఁదగు వ్రతోద్యాసక్రియావేళకున్. 59

టి. తరళాక్షీ = చపలాక్షీ ! పరమాచారధురీణున్ = ఉత్కృష్టమైన వేదవిహిత ధర్మానుష్ఠానము యొక్క భారమును వహించునట్టి వానిని; అనఁగా వేదవిహిత మగు ధర్మ ములఁ దప్పక యాచరించువాని ననుట, అధ్యయన నంపన్నున్ = వేదాధ్యయనముతో ఁగూడినవానిన; అనఁగా జక్కఁగా వేదవేదాంగములఁ జదివి కొన్న వాని ననుట, శుభాకారున్ = దర్శనీయమైన యాకారము గలవానిని; అనఁగా నంగవైకల్యము లేని వాని ననుట, అంగవైకల్యము గలవాఁడు దాన యోగ్యుఁడు కాఁడని భావము, శాస్త్రరహస్యజ్ఞున్= ఎల్ల శాస్త్రముల రహస్యము నెఱింగిన వానిని; అనఁగా సత్కార్యప్రవృత్తియు నసత్కార్య నివృత్తియుంజేయు శాస్త్రముల మర్మముల నెఱింగినవాని ననుట, విశిష్టవంశజున్ = ఉత్కృష్ట శిష్టవం శమున బుట్టినవానిని; అనఁగా వేదవిహితధర్మములం జేయుచుఁదన్మార్గమును వీడక వర్తించు నుత్తమవంశమునఁ బుట్టినవానిననుట, ప్రశాంతస్వాంతున్ = మిగుల శాంతమైన మదిగలవానని; అనఁగా గామక్రోధాదులఁ గలుషితము గాని మదిగలవానిని ననుట. ఉద్యద్దయాపరతంత్రున్= ఉదయించుదయ కధీనుఁ డైన వానిని ; అనఁగా నెంతయు దయాళువైనవాని ననుట, విధిదాత్మున్ = తెలియఁబడిన బ్రహ్మజ్ఞానముగలవానిని; అనఁగా బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్ను ననుట, భూసుర వరున్ = బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుని, పైని పేర్కొనిన లక్షణములు గలవాఁడే బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుఁడని పించుకొనునని భావము, ప్రార్థించి = వేఁడి, వ్రతోద్యాన క్రియావేళకున్ = వ్రతపరిసమాప్తి వ్యాపార కాలమునకు; ఉద్యాపనము చేయు సమయమున కనుట. ఆచార్యుఁగాన్ = గురువుగా; అనఁగా వ్రతతంత్రము నందలి యాయాక్రియల నుపదేశించుటకును, నందాయాదానాదులఁ బ్రతి గ్రహిం

చ. కువలయనేత్ర! తొంటితనకోపము గర్వము మత్సరంబు మా
ని వినయముం బ్రమోదమును నిండి తొలంకెడు నెమ్మనంబున
న్వ్రతములయిండ్ల కెల్ల తొలునాడు క్రమంబున నేగి తద్వ్రతో
త్సవమున కామతించి యతిసంభ్రమలీలల దోడితే దగున్ 57

టి. కువలయ నేత్ర = కలువకంటీ, తొంటితనకోపమున్ = పూర్వమునం గల తన అణఁకువయు, ప్రమాదమున్ = సంతోషమును, నిండి, తొలంకెడు = ఒలుకుచున్న, నెమ్మనంబునకున్ = అవ్రతోత్సవమునకై, అమతించి = ఆహ్వానించి; పిలిచి యనుట, అతి సంభ్రమలీలన్; అత్యంతోత్సాహ విలాసములతో ననుట, తోడితేన్ = తీసికొని వచ్చుట, తగును.

విశే. ఈ విధానము సత్యాగర్వపరిహారార్థమని యెన్నవలెను,

చ. దినదిన మట్లు తత్పరమతిం బదివేవురు పేరఁటాండ్ర క
ర్చన లొనరించి సారఘనసారసుగంధములు న్విచిత్రనూ
తనపటవస్త్రభూషణవితానము లిచ్చుచు వేడ్కఁజైత్ర శు
ద్ధనవమి యాదిగా నెల వ్రతం బొనరించినయంతమీఁదటన్. 58

టి. దినము = ప్రతిదినము, అట్లు= అరీతిగ, పదివేవురు పేరఁటాండ్రకున్ = పదివేలమందియైన ముత్తైదువలకు, అర్చనలు=పూజలు, ఒనరించి = చేసి, సారఘనసార సుగంధములన్ = శ్రేష్ఠమైన పచ్చకప్పురమును బరిమళ ద్రవ్యములును, విచిత్రనూతన పటవస్త్రభూషణవితానములు = విచిత్రములైన క్రొత్తపట్టుబట్టలయు నలంకారములయు సమూహములను, ఇచ్చుచున్, వేడ్కన్ = సంతోషముతో, చైత్రశుద్ధనవమి యాదిగాన్ = చైత్రమాస శుక్లపక్ష నవమి ముదలుగా నెల = మాసము, వ్రతంబు, ఒనరించిన యంతమీఁదటన్ = చేసిన పిదప; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

మ. పరమాచారధురీణు నధ్యయనసంపన్ను న్శుభాకారు శా
స్త్రరహస్యజ్ఞు విశిష్టవంశజుఁ బ్రశాంతస్వాంతు నుద్యద్దయా
పరతంత్రు న్విదితాత్ము భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగాఁ
దరళాక్షీ! నియమింపఁగాఁదగు వ్రతోద్యాసక్రియావేళకున్. 59

టీ. తరళాక్షీ = చపలాక్షీ ! పరమాచారధురీణున్ = ఉత్కృష్టమైన వేదవిహిత ధర్మానుష్ఠానము యొక్క భారమును వహించునట్టి వానిని; అనఁగా వేదవిహిత మగు ధర్మ ములఁ దప్పక యాచరించువాని ననుట, అధ్యయన సంపన్నున్ = వేదాధ్యయనముతోఁ గూడినవానిన; అనఁగా జక్కఁగా వేదవేదాంగములఁ జదివి కొన్న వాని ననుట, శుభాకారున్ = దర్శనీయమైన యాకారము గలవానిని; అనఁగా నంగవైకల్యము లేని వాని ననుట, అంగవైకల్యము గలవాఁడు దాన యోగ్యుఁడు కాఁడని భావము, శాస్త్రరహస్యజ్ఞున్= ఎల్ల శాస్త్రముల రహస్యము నెఱింగిన వానిని; అనఁగా సత్కార్యప్రవృత్తియు నసత్కార్య నివృత్తియుంజేయు శాస్త్రముల మర్మముల నెఱింగినవాని ననుట, విశిష్టవంశజున్ = ఉత్కృష్ట శిష్టవం శమున బుట్టినవానిని; అనఁగా వేదవిహితధర్మములం జేయుచుఁదన్మార్గమును వీడక వర్తించు నుత్తమవంశమునఁ బుట్టినవానిననుట, ప్రశాంతస్వాంతున్ = మిగుల శాంతమైన మదిగలవానని; అనఁగా గామక్రోధాదులఁ గలుషితము గాని మదిగలవానిని ననుట. ఉద్యద్దయాపరతంత్రున్= ఉదయించుదయ కధీనుఁ డైన వానిని ; అనఁగా నెంతయు దయాళువైనవాని ననుట, విదితాత్మున్ = తెలియఁబడిన బ్రహ్మజ్ఞానముగలవానిని; అనఁగా బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్ను ననుట, భూసుర వరున్ = బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుని, పైని పేర్కొనిన లక్షణములు గలవాఁడే బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుఁడని పించుకొనునని భావము, ప్రార్థించి = వేఁడి, వ్రతోద్యాస క్రియావేళకున్ = వ్రతపరిసమాప్తి వ్యాపార కాలమునకు; ఉద్యాపనము చేయు సమయమున కనుట. ఆచార్యుఁగాన్ = గురువుగా; అనఁగా వ్రతతంత్రము నందలి యాయాక్రియల నుపదేశించుటకును, నందాయాదానాదులఁ బ్రతి గ్రహిం

చుటకును దగుబ్రహ్మగా ననుట. నియమింపఁగాన్ = ఏర్పఱుపఁగా, తగును: నియమింపవలె ననుట.

శా. అరీతి న్నియమించి యీవలయు మాద్యద్ధంతివాహావళు
ల్నారీరత్న చయం బనర్ఘనవరత్నశ్రేణిగోభూపరీ
వారంబు ల్ధనధాన్యసంతతి రసవ్రాతంబుఁ గర్పూరక
స్తూరీసంకుమదాగురుక్రముకరాసు ల్కోటిసంఖ్యాకముల్. 60

టీ. ఆరీతిన్ = పైని చెప్పినచొప్పున, నియమించి, మాద్యద్ధంతివాహావళుల్ = మదించిన యేనుఁగులయు గుఱ్ఱములయు సమూహములను, నారీరత్న చయంబు = స్త్రీరత్నసమూహమును, అనర్ఘ...వారంబుల్ - అనర్ఘ = అమూల్యము లైన, నవరత్న = తొమ్మిది జాతుల రత్నములయొక్క; లేక క్రొత్తరత్నముల, శ్రేణి = పంక్తియు, గో = ఆవులు, భూ = భూమి, పరీవారంబుల్ = పరిచారకులును, ధనధాన్యసంతతి = ధనధాన్యముల సమూహమును, రసవ్రాతంబున్ = ధన ద్రవ్యముల సమూహమును ; అనఁగా నేయి తేనె మొదలగువాని ననుట, కర్పూర... క్రముకరాసుల్ - కర్పూర = కర్పూరము, కస్తూరీ = కస్తూరి, సంకుమద = జవాది, అగురు, క్రముక = పోక (వీనియొక్క), రాసుల్ = కుప్పలు, కోటి సంఖ్యాకముల్ = కోటిలెక్కగలవానిని; కోట్లకొలఁది యనుట, ఈన్+వలయున్ = ఒసంగవలెను.

శా. ఏతద్వస్తు సదక్షిణాకముగ నాత్మేశు స్సురానోకహ
వీతుంగాఁ దగ ధారవోసి ద్విజుఁ డేయేయర్థము ల్వేఁడినం
జేతప్రీతిగ నిచ్చి క్రమ్మఱఁ బతిం జేకొంట యుక్తంబు వి
ఖ్యాతంబై తనరారు నీ వ్రతము సాకల్యంబుగాఁ జేసినన్. 61

టీ. ఏతద్వస్తు = ఈవస్తుసమూహము; జాత్యేకవచనము, సదక్షిణాకముగన్= దక్షిణతోఁ గూడుకొనునట్లుగా; అనఁగా వినికి దక్షిణగా ననుట, ఆత్మేశున్ = తన

ప్రాణనాథుని; భర్తననుట. సురానోకహాన్వీతుంగాన్ = కల్పవృక్షముతోఁ గూడిన దానినిఁగా; అనఁగాఁ గల్ప వృక్షముతోఁ గూర్చి యనుట. తగన్ = ఉచిత మగునట్లుగా, ధారవోసి = ఉదకధారతో దత్తము చేసి, ద్విజుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు, ఏయేయర్థముల్ = ఏయే పదార్థములను, వేఁడినన్ = కోరినను, చేతః ప్రీతిగన్ = మదికి సంతోషము గల్గునట్లుగా, ఇచ్చి ; అనఁగా దానముపట్టిన యాచార్యుఁ డేమి కావలెనన్న నవ్వానినిచ్చి దాని మనస్సును సంతోషపెట్టి యనుట, క్రమ్మఱన్ = మఱల, పతిన్ = భర్తను, చేకొంట = పరిగ్రహించుట, యుక్తంబు = అర్హము, ఈ వ్రతము, విఖ్యాతంబై = ప్రసిద్ధమై, తనరారున్ = ఒప్పును; ప్రసిద్ధముగా నున్నదానినే చెప్పితిని గాని లేనిదానిం జెప్పలేదనుట. ప్రాణనాథుని సురభూజముతో ధారవోయు పద్ధతి కల్పిత మనుకొనునేమో యది యీ మాట యిచ్చోఁ గూర్పవలసివచ్చెను. సాకల్యంబుగాన్ = సంపూర్ణముగా; కొఱంతలేక యనుట, చేసినన్ = చేసినచో; తరువాతి పద్యముతోడ నన్వయము.

క. ధనకనకవస్తుసమితియుఁ
దనయసమృద్ధియును గల్గి తానుం బతియున్
మనమున నఱగొఱ లెఱుఁగక
యనితరసులభైకసుఖము లందుదు రనుచున్. 67

టీ. ఇందు వ్రతమువలని ఫలము పేర్కొనబడుచున్నది - దనకనక వస్తు సమితియున్ = ధనము బంగారము వివిధ వస్తువులు వీని సమూహమును, తనయసమృద్ధియును = పుత్రసమృద్ధియు, కల్గి, తానున్, పతియున్, మనమునన్ = మదిని, అఱగొఱలు = అఱమఱలు; కొఱంతలు, ఎఱుఁగక = లేక, అనితర సులభైక సుఖముల్ = ఇతరులకుఁ బొందరాని ముఖ్యములైన సుఖములను, అందుదురు = పొందుదురు, అనుచున్.

భా. వ్రతమాచరించిన వనిత ధనధాన్యాది వస్తుసమృద్ధియుఁ బుత్ర సమృద్ధియుఁ గల్గి, పొచ్చెముకాని పతిప్రేమకుఁ దావలమై, యన్యదుర్లభములగు సుఖములం బొందునని భావము.

❄ పుణ్యకవ్రతము ❄

క. నారదుఁడు పుణ్యకవ్రత, మారూఢిగ నెఱుఁగఁ జెప్ప నవహితమతియై
కోరిక లిగురొత్తఁగఁ ద, త్ప్రారంభ మొనర్చె సత్య ధవునియనుజ్ఞన్.

టీ. నారదుఁడు, పుణ్యకవ్రతను, అరూఢిగన్ = ప్రసిద్ధముగ, నెఱుఁగన్ = తెలియునట్లుగ, చెప్పన్, అవహితమతియై = సావధానబుద్ధిగలదై, కోరికలు = వాంఛలు, ఇగురొత్తఁగన్ = పల్లవింపఁగా, సత్య = సత్యభామ, ధవునియనుజ్ఞన్ = భర్తయగు శ్రీకృష్ణునిసెలవుచే, తత్ప్రారంభము = అపుణ్యకవ్రతప్రారంభము ఒనర్చెన్ = చేసెను.

విశే. నారదుఁడు పతి సెలవునందవలెనని తెల్పెను గాన సత్య శ్రీ కృష్ణ ననుజ్ఞంపడనెనని గ్రహించునది.

సీ. యదువృష్టికుకురభోజాంధకాదికముగా
*నాత్మీయమైనట్టి యాప్తగణము
సంబంధు లైన భీష్మకమహీశాదులు
పదియాఱువేల భూపతులకులము
పాండవకౌరవపాంచాలు రాదిగాఁ
బరమహితం బైనబంధుసమితి
నందాదిగోపాలబృందంబు మఱియును
నెయ్యు రై వర్తించునృపచయంబు

*నాత్మకీయంబైన.

తే. వారివారలచుట్టము ల్వారిసఖులు
గా జగంబునఁ గల్గిన రాజలోక
మెంత యంతయు సకుటుంబ మేగుదెంచెఁ
బుణ్య కాఖ్యవ్రతోత్సవాభ్యుదయమునకు. 64

టీ. యదు వృష్టి కుకుర భోజాంధకాదికముగాన్ = యాదవులు, వృష్ణులు, కుకురులు, భోజులు, అంధకులు మొదలుగా; పైని పేర్కొనినవారలు యదు వంశములోని యాయా తెగలకు సంబంధించినవారనుట, ఆత్మీయమైనట్టి = తన సంబంధమైన, ఆప్తగణము = ఆప్తుల సమూహము, సంబంధులైన = వివాహాది సంబంధముగలవారైన; అనఁగా వియ్యము నందినవారనుట. భీష్మక మహీశాదులు = భీష్మకుఁడు మొదలగు రాజులును. భీష్మకుఁడు రుక్మిణి తండ్రి. పదియాఱువేల భూపతులకులమున్ = పదియాఱువేల రాజుల సమూ హమును; వీరు శ్రీకృష్ణుని పదియాఱువేల పట్టపుదేవేరుల తండ్రులు. పాండవ కౌరవ పాంచాలురు = పాండవులు, కౌరవులు, పాంచాలురు, అదిగాన్ = మొద లుగా, పరమహితంబైన = మిగులనిష్టమైన, బంధుసమితి = చుట్టాలగుంపు; పాండవులు కౌరవులును శ్రీకృష్ణునకు మేనత్తకొడుకులు గాన, సహజమిత్రులు మేనత్త కొడుకులు సహజశత్రువు లన్నదమ్ముల బిడ్డలను న్యాయము ననుసరించి వారు పరమ హితులనుట. ఆ పాండవులకు కూఁతురునిచ్చిన వియ్యపువారగుటఁ బాంచాలురు (ద్రుపదుని కొడుకులు మొదలగువారు) నాప్తులే యగుదురు. నందాది గోపాలబృందంబున్ = నందుఁడు మొదలైన గోపాలసమూహమును, మఱియును, నెయ్యురై = మిత్రులై, వర్తించు = ప్రవర్తించునట్టి, నృపచయంబున్ = రాజసమూహమును, వారివారలచుట్టముల్ = అయావారికి బంధువులును, వారి సఖులున్ = అయావారలమిత్రులును, కాన్ = అగునట్లు జగంబునన్ = లోకమున, కల్గిన = ఉన్న, రాజలోకంబు = రాజసమూహము, ఎంత = ఎంత కలదో, అంతయున్ = సర్వమును, సకుటుంబము = కుటుంబముతోఁగూడ,

పుణ్యకాఖ్యవ్రతోత్సవాభ్యుదయమునకున్ = పుణ్యకమను పేరుగల వ్రతము యొుక్క యుత్సవముయొుక్క యభివృద్ధికై, ఏగుదెంచెన్ = వచ్చెను. పైని పేర్కొన్న వారెల్లను భార్యలతోడను, బంధువులతోడను, మిత్రులతోడను నేతెంచిరని భావము.

వ్యా - విశే. ఇందు వచ్చినవారిని బేర్కొనుటలోఁ గల క్రమ మతిహృద్యము. నెయ్యము. ప్ర. స్నేహము.

క. నగముల నదులఁ బయోధుల
దిగంతములఁ గాననముల దీవుల మఱియుం
దగు నెడలఁ బుణ్యకవ్రత
జగదుత్సవమునకు వచ్చె సంభారంబుల్. 65

టీ. పుణ్యకవ్రతజగదుత్సవమునకున్ = పుణ్యకవ్రతమను లోకోత్సవమునకు, నగములన్ = కొండలనుండియు, నదులన్ = ఏఱులనుండియు, పయోధులన్ = సముద్రములనుండియు, దిగంతములన్ = దిజ్మాలముల నుండియు, కాననములన్ = అడవులనుండియు, దీవులన్ = ద్వీపముల నుండియు, మఱియున్, తగునెడలన్ = తగినతావులనుండియు, సంభారంబుల్ = సామగ్రులు, వచ్చెన్ ; అనఁగా వానినుండి కొనివచ్చిరని భావము.

వ్యా - విశే. దీవి. ప్ర. ద్వీపమ్.

తే. అసురహరునాజ్ఞ రైవతకాద్రిపొంత
విస్మయము గాఁగ నిర్మించె విశ్వకర్మ
యాత్మనిర్మాణచాతురి కవధి గాఁగ
మణిమయోజ్వల మగుదానమంటపంబు. 66

టీ. విశ్వకర్మ = దేవశిల్పి, అసురహరునాజ్ఞన్ = శ్రీకృష్ణునియాజ్ఞచే, రైవతకాద్రిపొంతన్ = రైవతకపర్వతసమీపమున, విస్మయముగాఁగన్ = ఆశ్చర్య

కరముగా, ఆత్మనిర్మాణచాతురికిన్ = తనసృష్టినైపుణ్యమునకును. అవధి = హద్దు. కాఁగన్ = అగునట్లుగా. అనఁగా నింతకెక్కు నొండు నిర్మింప వీలులేని యట్లనుట. తన నిర్మాణ నైపుణి కిది పరమావధిగాఁ జేసెనని భావము. *మణి మయోజ్జ్వలమగు* = మణిప్రచురమగుటచేఁ బ్రకాశించు, దానమంటపంబున్ = దానము చేయునపు డుండఁదగిన మంటపమును, నిర్మించెన్ = సృజించెను.

సీ. చూడ్కికి వ్రేఁక మై సురవిమానములచే
 గగనమార్గంబెల్లఁ గ్రందుకొనియె
మనుజనాయకవరమకుటాగ్రమణులచే
 దిగ్భిత్తు లధికచిత్రితము లయ్యె
నాహూతు లైనమహామునీశ్వరులచేఁ
 బొడవడ దయ్యె భూభువనతలము
సందర్శనాయాతజనభరంబునఁ గ్రింద
 భుగ్నస్ఫుటుం డయ్యెభుజగభర్త

తే. సమయబహుముఖముఖరతూర్యములవలనఁ
బద్మజాండంబు ఘోషసంభరిత మయ్యె
సకలలోకమహాశ్చర్యజనక మయిన
పుణ్యకాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను. 67

టి. సకలలోక మహాశ్చర్యజనకమైన = ఎల్లప్రజలకు మిగుల నాశ్చర్యమును గలుగఁజేయునట్టి, పుణ్యకాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను = పుణ్యక మను పేరుగల గొప్పయుత్సవముయొక్క యభివృద్ధియందు, చూడ్కికిన్ = దృష్టికి, వ్రేఁకమై = భారమై, సురవిమానములచేన్ = దేవతల విమానములచే, గగన మార్గంబెల్ల = ఆకాశమార్గమంతయు, క్రందుకొనియెన్ = క్రిక్కిఱిసెను; విమానములపైనుండి సురలెల్లరు నుత్సవముం దిలకించుచుండిరని భావము.

మనుజనాయకవరమకుటాగ్రమణులచేన్ = రాజశ్రేష్ఠుల కిరీటముల కొనలనుండు మాణిక్యములచేత, దిగ్భిత్తులు = దిక్కులగోడలు; రిక్తటము లనుట. అధిక చిత్రితములు = మిగుల చిత్రవర్ణము గలవిగాఁ జేయఁబడినవి, అయ్యెన్ : లెక్కకు మిక్కిలియైన రాజు లేతెంచిరనుట. అహూతులైన మహామునీశ్వరులచేన్ = పిలువఁబడిన మహర్షులచేతను, భూభువనతలము = భూలోక ప్రదేశము, పాడవడదయ్యెన్ = అగపడదయ్యెను ; మహామునీశు లసంఖ్యాకు లేతెంచిరనుట. సందర్శనాయాతజనధరంబునన్ = చూచుటకు వచ్చిన జనులబరువుచే, భుజగభర్త = శేషుఁడు, భుగ్నస్ఫటుండగు = వంగినపడగగలవాఁడు, అయ్యెన్ : భువినిమోయు శేషునితల జనభారమును వహింపఁజాలక వంగెననుట. అనఁగాఁ బ్రజ లసంఖ్యాకుల లుత్సవముంజూడవచ్చిరనుట. సమయబహుముఖ ముఖరతూర్యముల వలనన్ = అయుత్సతసమయమున నానాప్రకారముగ ధ్వని చేయు మంగళ వాద్యములవలన, పద్మజాండంబు = బ్రహ్మాండము, ఘోష సంభరితము = ధ్వనితోఁ బూర్ణమైనది, అయ్యెన్ ; అనఁగా వివిధ వాద్యములు నయ్యుత్సవమున బ్రయోగింపఁ బడె ననుట.

ఉ. దానవభేది సత్యయును దాను యథోచితవృత్తి మంగళ
స్నాన మొనర్చి శుభ్రవసనంబులు గట్టి యనర్ఘరత్నభూ
షానివహంబు పూని హరిచందనచర్చ వహించి వృద్ధన
భ్యానుమతి న్సులగ్నమున నా వ్రతదీక్ష వహించె నయ్యెడన్. 68

టీ. దానవభేది = శ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యయును, తానున్, యథోచితవృత్తిన్ = యథార్థమైన వర్తనముతో; అనఁగా నపు డెట్లొనర్పవలెనో యట్లనుట, మంగళ స్నానము = వ్రతదీక్షకుఁ బూర్వమునఁ జేయు స్నానమును, ఒనర్చి = చేసి, శుభ్ర వసనంబులు = ధౌతవస్త్రములను. కట్టి; వ్రతాదుల ధౌతవస్త్రధారణ, మవశ్య కర్తవ్యము. అనర్ఘరత్న భూషానివహంబున్ = అమూల్యములైన రత్నాలంకారముల

సమూహమును, పూని = తాల్చి, హరిచందనచర్చ = హరిచందనపుఁబూఁతను, వహించి: పూసికొని యనుట. వృద్ధసభ్యానుమతిన్ = వృద్ధులగు సభాసదుల యంగీకారముచే, అయ్యెడన్ = ఆ సమయమున, సులగ్నమునన్ = మంచి లగ్నమునందు; అవ్రతదీక్షన్, వహించెన్.

క. వ్రతకల్పోచితదాన, ప్రతిగ్రహార్థముగ నిఖిలపరిషదనుజ్ఞం
గృతనిశ్చయుఁ డై సవినయ, నతిచే సమ్మతిలఁ జేసి నారదమౌనిన్. 69

టీ. వ్రతకల్పోచిత...ర్థముగన్ - వ్రతకల్ప = వ్రతవిధానమునకు, ఉచిత = తగిన, దాన = దానమును, ప్రతిగ్రహార్థముగన్ = పుచ్చుకొనుటకుఁగాని, నిఖిల పరిషదనుజ్ఞన్ = సమస్తమైన సభయొక్క సమ్మతిచే, కృతనిశ్చయుఁడై = చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవాఁడై, కర్త దానవభేది, సవినయతిచేన్ = అడఁకువతోఁ గూడిన నమస్కారముచే, నారదమౌనిన్, సమ్మతిలన్ = అంగీకరించునట్లుగా, చేసి = ఒనర్చి; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మదవతీకరముక్తమణికుంభసంభృత
సౌరభోదకముల జలకమార్చి
హిమధామకిరణవిభ్రమవిడంబక శుభ్ర
కౌశేయయుగళంబు గట్ట నిచ్చి
ఘనసార మృగమదగంధబంధుర మైన
గంధసారము మేనఁగలయ నలఁది
విస్ఫురపరిమళ ప్రసవమాల్యంబులు
ఘనజటాజూటంబు మునుఁగఁ జుట్టి
తే. లలితమణిమయభూషణావళులు దొడిగి
యిష్టరాజోపచారసంతుష్టుఁ జేసి
ఋత్విజులఁ గాఁగ ధౌమ్యాదిఋషుల నిలిపి
వారిఁ బూజించె సకలోత్సవంబు మెఱయ. 70

టీ. మదవతీ .... దకములన్ - మదవతీ = యువతులయొక్క, కర = చేతుల నుండి, ముక్త = విడువఁబడిన, మణికుంభసంభృత = మణికలశములందు నిండిన, సౌరభోదకములన్ = సుగంధజలముచే, జలకమార్చి = స్నానము చేయించి, హిమధామ.... యుగళంబున్-హిమధామ = చంద్రునియొక్క, కిరణ = కిరణములయొక్క, విభ్రమ = విలాసములను, విడంబక = అనుకరించునట్టి, శుభ్ర = తెల్లని, కౌశేయయుగళంబున్ = దుకూలద్వయమును. కట్టన్ = కట్టుకొనుటకు, ఇచ్చి; చంద్రకిరణములంబోలి తళతళ మెఱయ పట్టుబట్టల రెండింటిని గట్టుకొనుట కిచ్చిరనుట. ఘనసార....బంధురము-ఘనసార = కర్పూరము, మృగమద = కస్తూరి (వీనియొక్క), గంధ = పరిమళముచే, బంధురము = పూర్ణము, ఐన, గంధసారమున్ = చందనమును, మేనన్ = శరీరమున, కలయన్ = అంతటను, అలఁది = రాఁచి; అనఁగాఁ గర్పూరము కస్తూరి చేర్చిన చందనమును శరీరమునకుఁ పూసిరనుట. విసృమర .... మాల్యంబులు-విసృమర = వ్యాపించునట్టి, పరిమళ= సుగంధముగల, ప్రసవ మాల్యంబులు = పుష్పమాలలను, ఘన జటాజూటంబు = గొప్పదగు ఆటలగుంపు, మునుఁగన్ = నిండునట్లుగా, చుట్టి; జటాజూటముగనపడనియట్లు పరిమళించు పూలదండలను జుట్టిరనుట. లలితమణిమయభూషణావళులు = సొగసైన రత్నాలంకారముల సమూహమును, తొడిగి, ఇష్టరాజోపచార సంతు ష్టున్-ఇష్టము లగు రాజున కొనర్చు నుపచారములవంటి యుపచారములచే, సంతుష్టున్ = సంతోషించిన వానినిగా, చేసి; నారదుననుట. ఋత్విజాలన్ = వ్రతముచేయించువారు, కాఁగన్ = అగునట్లు, ధౌమ్యాదిఋషులన్ = ధౌమ్యుఁడు మొదలుగాఁగల ఋషులను, నిలిపి, వారిన్, పూజించెన్ = అర్పించెను. సకలోత్సవంబు = సంపూర్ణమగు నుత్సవము, మెఱయన్ = ప్రకాశించునట్లుగా; తరువాతి పద్యముతోడ నన్వయము.

శా. భద్రేభంబులమీఁద నెక్కి వెనుకం బ్రద్యుమ్నశైనేయసౌ
భద్రాదుల్సన ధర్మజప్రముఖభూపశ్రేణితో శౌరి తూ
ర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు లుప్పతిలఁ జేర న్వచ్చె సంపన్ననా
నాద్రవ్యం బగుదానమంటపము నంతన్సంభృతానందుఁడై. 71

టీ. భద్రేభంబులమీఁదన్ = మంగళగజములపైని, ఎక్కి, వెనకన్, ప్రద్యుమ్న శైనెయసౌభద్రాదుల్ = ప్రద్యుమ్నుఁడు, సాత్యకి, సుభద్రకొడు కభిమన్యుఁడు మొదలగువారు, చనన్, ధర్మజప్రముఖభూపశ్రేణితోన్ = ధర్మరాజు మొదలగు రాజుల పంక్తితో, శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, తూర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు = మంగళవాద్యముల మిగుల దీర్ఘములైన చప్పుడులు, ఉప్పతిలన్ = ఒప్పుచుండఁగా, సంపన్ననానా ద్రవ్యంబు = ఒప్పియున్న వివిధపదార్థములుగల, దానమంటపమున్, అంతన్, సంభృతానందుఁడై = నిండిన సంతోషముగలవాఁడై, చేరన్+వచ్చెన్ = సమీ పించెను.

విశే. దీర్ఘశబ్దముపై తమన్ ప్రత్యయము చేయఁ గల్గిన రూపము ద్రాఘిష్ఠ.

ఉ. ద్రోవదియు న్సుభద్రయును దోఁ జనుదే విభవాగతాన్యపృ
థ్వీవరకామినీమణులు వేడ్క భజింపఁగ సత్యభామ ము
క్తావినిబద్ధపంజరయుతం బగుపల్లకి యెక్కి వచ్చె వృ
ద్ధావిసరంబు మున్నుగ వ్రతప్రతిపాదనసావధానయై. 72

టీ. ద్రోవదియున్ = ద్రౌపదియును, సుభద్రయును, తోన్ = తనతోడ, చనుదేన్ = రాఁగా, విభవాగతాన్యపృథ్వీవరకామినీమణులు = వ్రతవైభవమును జూడవచ్చిన యితర రాజశ్రేష్ఠుల యువతీరత్నములు; ఇతర రాజుల భార్యలనుట. వేడ్కన్ = సంతోషముతో, భజింపఁగన్ = సేవింపఁగా, సత్యభామ, ముక్తావి నిబద్ధపంజరయుతంబగు = మంచిముత్తెములచేఁ జేయబడిన యాచ్ఛాదనముతోఁ గూడినదైన, పల్లకిన్, ఎక్కి, వృద్ధావిసరంబు = వృద్ధాంగనాసమూహము, మున్నుగన్

= ముందునడువఁగా, వ్రతప్రతిపాదనసావధానయై = వ్రతమును జేయుటయం దవహితమైన బుద్ధికలదై, వచ్చెన్.

❈ వ్రతదానములు ❈

చ. జలరుహపత్రనేత్ర మునిసత్తమవృద్ధసువాసినీజనం
బులు వెనువెంట రాఁ జని ప్రమోదముతో వ్రతదానమంటప
స్థలమున నర్చితం బగువదాన్యమహీరుహసార్వభౌమమున్
వలగొని వచ్చి దేవమునివర్యున కిచ్చె యథోచితార్చనల్. 73

టీ. జలరుహపత్రనేత్ర = పద్మదళాక్షియగు సత్యభామ, మునిసత్తమవృద్ధ సువాసినీజనంబులు = మునీశుల వృద్ధసుమంగలులు ; అనఁగా మునీశుల భార్య లనుట. వెనువెంటన్ = తనవెంటను, రాన్ = రాఁగా, చని= ఏగి, ప్రమోదముతోన్ = సంతోషముతో, వ్రతదానమంటప స్థలమునన్ = వ్రతసంబంధితదానము లంజేయ నేర్పఱుపఁబడిన మంటపప్రదేశమున, అర్చితంబగు = పూజితమైన, వదాన్య మహీరుహసార్వభౌమమున్ = వదాన్యవృక్షచక్రవర్తిని; కల్పకము ననుట. వదాన్య మనఁగా విరివిగ దానము చేయునది; ఈవులమ్రాఁకు, వలగొని = ప్రదక్షిణము చేసి, వచ్చి, దేవముని వర్యునకు = సురముని శ్రేష్ఠునకు నారదునకు, యథోచి తార్చనల్ = అర్ఘ్యపూజలు, ఇచ్చెన్ ; యథోచితముగఁ బూజించెననుట.

విశే. ఇందు రెండవపాదమున "ప్రమోదముతో" అనుచో "ప్రభుత్వముతో" అని పాఠమగపడు. ప్రభుత్వముతో ననఁగా ప్రాభవముతో నని యర్థము. ప్రకృత మున సత్య ప్రాభవము మీఱ వచ్చె ననుటకన్న (బ్రమోదముతో వచ్చె ననుటయే యుచిత మగుటం జేసియు, నారదుఁడు వ్రతవిధానముం జెప్పునవసరమునఁ దొంటి తన గర్వాదులను విడువవలెనని యుపదేశించుటం జేసియు గర్వ సూచకమగు ప్రభుత్వ పదముకన్న ప్రమోదపద మచట నుంటయే సరసమని తోఁచెడి.

చ. సతులు పదాఱువేవురును సంగడి రా వదనాంబుజంబునం
గృతకవికాస మచ్చుపడఁ గృష్ణునిపట్టపుదేవి యిందిరా
ప్రతినిధి రుక్మిణీరమణి రాఁ దగ వౌ నని వచ్చెఁ బుణ్యక
వ్రతము గనుంగొనం గమలరాగమణీశిబికాధిరూఢ యై. 74

టీ. సతులు, పదాఱువేవురును; పదారువేలమంది శ్రీకృష్ణుని భార్యలు ననుట. సంగడిన్ = కూడ, రాన్ = రాఁగా; కలసిరాఁగా ననుట. పట్టపురాణియగుట నీమె వెనుక వారు వచ్చిరని భావము. వదనాంబుజంబునన్ = ముఖపద్మము నందు, కృతక వికాసము = కల్పితమగు సంతోషము; అనఁగాఁ దెచ్చి పెట్టుకొన్న సంతసమనుట. అచ్చుపడన్ = తెల్లముగాఁగ; నాథుఁడు సవతికి వశుఁడై యుంటయు, మఱియు నామె మాట మీఱఁజాలక యెంతయేని కష్టమునకోర్చి యసాధ్యమగు కల్పవృక్షము నామెకు సుసాధ్య మొనర్చుటయు, రుక్మిణికి సంతసము నొనర్పఁ జాలవు. కాని ప్రకృతమూమె తనకు గల విచారముం గప్పిపుచ్చి లేని సంతోషమును దెచ్చిపెట్టుకొని విచారము లేని దానివోలెఁ బైకగపడుచు నౌదార్యము మీఱ రుక్మిణి వచ్చుచుండెనని భావము. కృష్ణుని పట్టపుదేవి = కృష్ణుని దేవేరి, ఇందిరాప్రతినిధి = లక్ష్మీదేవికి బదులైనది [illegible] లక్ష్మీదేవి యనుట. "రాఘవత్వే భవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషుచావ తారేషు విష్ణో రేషానపాయినీ"[3] అను నభియుక్తోక్తి ననుసరించియు నీమె లక్ష్మి ప్రతినిధియే యగునని భావము. రుక్మిణీరమణి, కర్త, రాన్ - వచ్చుట, తగవు = న్యాయము [illegible] ఔను. అని; వెళ్లుటయే యుచితమని యెంచి యనుట. సత్య తనయింటి కేతెంచి పిలుచుటయు, వ్రతముత్తమమైన దగుటయు, రుక్మిణీరాకకుఁ గారణములని భావము. పుణ్యకవ్రతము, కనుంగొనన్ = చూచుటకు, కమలరాగమణీశిబికాధిరూఢయై = పద్మరాగమణిని వికారమైన పల్లకి నధిష్ఠించినదై, వచ్చెన్.

విశే. తాను రాకున్న తనయసూయ వెల్లడియగును. మఱియు నందలి విశేషములఁ గన్నార గాంచుట సిద్ధింపదు. కావున రుక్మిణి తన పెద్దతనమును

స్థిరముగఁ జేయనెంచి కృతకవికాసముతో వచ్చెనని గ్రహించునది. మణీశబ్ద మీకారాంతమును గలదు.

వ. అట్టియెడ నమ్మహావ్రతదానోచితంబుగా వేర్వేఱ నేర్పరింపంబడు సాలంకారధేనుసహస్రంబులు విడువడు నిజవత్సంబులం బిలుచునంభారవంబుల వలనం, బ్రత్యేకంబ పర్వతంబులుగాఁ గల్పింపఁబడు కనక రజతతామ్ర కాంస్యాది లోహంబులుం బద్మరాగప్రవాళహరినీలమౌక్తికమరకతాదిరత్నంబులుం దిల గోధూమయవవ్రీహిమాషముద్గాది ధాన్యంబులుం గనకనిర్మితచ్ఛత్రచామరశయ్యా వ్యజన పాదుకాద్యుపకరణంబులుం గజతురగస్యందనాదివాహనంబులు మొదలుగాఁ గలుగు దానద్రవ్యంబులను సమకూర్చునధికారుల సంభ్రమాలాపంబులవలన, నపూర్వ మహోత్సవసంతోషితస్వాంతు లగుదిగంతమహీకాంతుల పరస్పరసల్లాపంబులవలన, వివిధ దేశాగతంబులగు రాజలోకశుద్ధాంత వర్గంబుల కెడ గలుగ జడియు వేత్ర హస్తులతర్జనస్ఫూర్జనంబులవలన, సంయమీశ్వరతిలకంబుల వికస్వరస్వరంబుల నామ్రేడించు వేదమంత్ర పఠనంబులవలన, వైభవాలోకనలంపటులై యాకసంబున గుంపులు గొని నిలింపు లగ్గించుసంస్తవరవంబులవలనం, బటహభేరీ ఝల్లర్యాది వాదిత్రనాదంబులవలనను, నానమయుం బభ్యర్ణపూర్ణచంద్రోదయ ఘూర్ణమా నార్ణవంబునుం గ్రేణిసేయుచుండె నట్టి యెడఁ దత్కల కలంబు వినివారించి నారదుండు సత్యభామ కిట్లనియె. 75

టీ. అట్టియెడన్ = ఆ సమయమున, అమ్మహావ్రతదానోచితంబుగాన్ = అమహావ్రతము యొక్క దానమునకుఁ దగునట్లుగా, వేర్వేఱన్ = వేర్వేఱుగాన్, ఏర్పరింపబడు = ఏర్పఱుపఁబడ్డ, సాలంకారధేనుసహస్రంబులు = అలంకృతము లైన వేలకొలఁది గోవులు, విడువడు = తమ్ముఁవిడిచి తిరుగు, నిజవత్సంబులన్= తమ దూడలను, పిలుచు, అంభారవంబులవలనన్ = అంభా యను ధ్వనుల వలనను, ప్రత్యేకంబ = వేర్వేఱన్ = వేర్వేఱుగాన్, ఏర్పరింపబడు = ఏర్పఱుపబడ్డ,

సాలంకారధేనుసహస్రంములు = అలంకృతములైన వేలకొలఁది గోవులు, విడువడు = తమ్ముంవిడిచి తిరుగు. నిజవత్సంబులన్ = తమదూడలను. పిలుచు. అంభారవంబులవలనన్ = అంభా యను ధ్వనులవలనను, ప్రత్యేకంబ = వేర్వేఱ, పర్వతంబులుగాన్ = కొండలుగా, కల్పింపఁబడు = కల్పింపఁబడినట్టి, కనక ..... లోహంబులున్-కనక = బంగారము, రజత = వెండి, తామ్ర = రాగి, కాంస్య = కంచు, ఆది = మొదలైన, లోహంబులున్, పద్మరాగ.... రత్నంబులున్-పద్మరాగ = పద్మరాగము, ప్రవాళ = పగడము, హరినీల = ఇంద్రనీలము, మౌక్తిక = = మంచిముత్యము, మరకత = పచ్చ, ఆది = మొదలైన, రత్నంబులున్, తిల... ధాన్యంబులున్ - తిల = నూవులు, గోధుమ = గోధుమలు, యవ = యవలు, వ్రీహి = వడ్లు, మాష = మినుములు, ముద్గ = పెసలు, ఆది = మొదలైన, ధాన్యంబులున్, కనక.... కరణంబులున్-కనక = బంగారముచే, నిర్మిత = చేయఁబడిన, ఛత్ర = గొడుగులు, చామర = వింజామరలు, శయ్యా=పఱపులు మంచములు, వ్యజన = విసనకఱ్ఱలు, పాదుకా = పావలు, ఆది = మొదలగు, ఉపకరణంబులున్ = సామగ్రులును, గజ ... వాహనంబులు -గజ = ఏనుఁగులు, తురగ = గుఱ్ఱములు, స్యందన = రథములు, ఆది = మొదలైన, వాహనంబులు. మొదలుగాన్. కలుగు, దానద్రవ్యంబులను = దానోచిత పదార్థములను, సమకూర్చు = సిద్ధము సేయునట్టి, అధికారుల సంభ్రమాలాపంబులవలనన్ = అధికారులయొక్క త్వరతో నొప్పుమాటల వలనను, అపూర్వమహోత్సవసంతోషితస్వాంతులగు = ఇది వఱ కెన్నఁడు నెఱుంగని మహోత్సవముచే నానందింపఁబడిన మదిగలవారగు, దిగంతమహీకాంతుల పరస్పర సరససల్లాపంబులవలన్ = దిగంతాధిపతులయొక్క యన్యోన్యసరస వాక్యములవలనను, వివిధ దేశాగతంబులగు రాజలోకశుద్ధాంతవర్గంబులకున్ = వివిధములై దేశములనుండి వచ్చిన రాజభార్యల సమూహమునకు, ఎడగలుగన్ = అవకాశము గలుగునట్లు; దారి యగునట్లనుట, జడియు = తొలఁగఁజేయు, నేత్రహస్తు

తర్జనస్ఫూర్జనంబులవలనన్ = బెత్తములు చేతఁబట్టినవారియొక్క బెదరింపు టఱపులవలనను, సంయమీశ్వరతిలకంబుల వికస్వరస్వరంబులన్ = ముని శ్రేష్ఠులయొక్క రేఁగినధ్వనులచే. ఆమ్రేడించు = ప్రతిధ్వనించునట్టి. వేదమంత్ర పఠనంబువలనన్ = వేదమంత్రపాఠములవలనను, వైభవాలోకనలంపటులై = వ్రతోత్సవముంజూడ నాసక్తులై, యాకసంబునన్ = ఆకాశమున, గుంపులుకొని = గుమిగాఁజేరి, నిలింపులు = దేవతలు. అగ్గించు = కొనియాడునట్టి, సంస్తవర వంబులవలనన్ = సుతుల శబ్దములవలనను, పటహ... నాదంబులవలనన్ - పటహ = డప్పులు, భేరీ = డోలులు, ఝుల్లరీ = ఖంజరి, ఆది = మొదలగు, వాదిత్ర = వాద్యములయొక్క, నాదంబులవలనన్ = ధ్వనులవలనను, ఆ సమయంబు, అభ్యర్ణ...ర్ణవంబునున్ = అభ్యర్థ = సమీపమునైన, పూర్ణచంద్రోదయ = పూర్ణచంద్రుని యుదయముచే, ఘూర్యమాన = సంక్షోభించు, అర్ణవంబునన్ = సముద్రమును, శ్రేణిసేయుచుండెన్ = పరిహసించుచుండును. అట్టి యెడనన్ = ఆ సమయమున, తత్కలకలంబున్ = ఆ కలకల ధ్వనిని. విని వారించి = వారించి, నారదుండు, సత్యభామకున్, ఇట్లు = ఈరితిగ, అనియెన్.

వికచాబ్జనేత్ర! యీపు
ణ్యకవ్రతవిధానమునకు నాథుని ధారో
దక పూర్వ మీవలయు ని
య్య కొలుపుమా యుపుడు యాదవాన్వయతిలకున్. 76

టి. వికచాబ్జనేత్ర = వికసించిన పద్మములంబోలు కన్నులుగలదాన, ఈ పుణ్యకవ్రతవిధానమునకున = ఈ పుణ్యకవ్రతవిధికై, నాథునిన = భర్తను, ధారోదక పూర్వము = దానజలధారాపురస్సరముగ; ధారాపూర్వకముగ ననుట, ఈవలయున్ = ఒసగవలెను; ధారదత్తము చేయవలెననుట. ఇపుడు, యాదవాన్వయతిలకున్ = యాదవవంశ శ్రేష్ఠుని శ్రీకృష్ణుని, ఇయ్యకొలుపుమా = అంగీకరింపఁజేయుమి; సమ్మతిలఁజేయుమని భావము.

సత్యభామ నారదునకుఁ గృష్ణుని దానమిచ్చుట

చ. అనవుడు సత్యభామ హృదయంబున లజ్జయు సమ్మదంబునుం
బెనఁగొనఁ బ్రాణవల్లభునిఁ బ్రేమరసాలసవీక్షణంబునం
గనుఁగొని మోము వాంచి మధుకైటభమర్దన! చిత్తగించితే
మునిపతిమాట నావుడును మోవిపయిం చిఱునవ్విగుర్పఁగన్. 7

టీ. అనవుడున్ = అనినపిదప, సత్యభామ, హృదయంబునన్ = మది యందు, లజ్జయున్ = సిగ్గును; నేను నిన్ను ధారాదత్తము చేయుదునని పతితోఁ జెప్పుటకుఁ జాలక సిగ్గునందుచున్న దనుట. సమ్మదంబునున్ = సంతోషమును; ఁ సవతులేరికిని లేని స్వామ్యము పతిపైఁ దనకుఁ గల్గెఁగదా యని.సంతస మందెననుట. పెనఁగొనన్ = ఒకటితోనొకటి చుట్టుకొనఁగా, ప్రాణవల్లభునిన్ = ప్రాణనాథుని, ప్రేమరసాలసవీక్షణంబునన్ = ప్రేమరసముచే మందమైన చూపుచే; అనఁగాఁ బ్రేమసూచకమగు మందమగు చూపుచేననుట. కనుఁగొని = చూచి; ప్రేమయొల్కు చూపును బ్రసరింపఁజేయుట పతిని లోఁకువగొనుటకని యెన్ను నది. మోమువాంచి = మొగము వంచి; ఇది సిగ్గునకు సూచకము. మధుకై టభ మర్దన = మధుకైటభశిక్షకా! శ్రీకృష్ణ! మునిపతిమాటన్ = మునీశుని పల్కును, చిత్తగించితే = అవధరించితివా; వింటివా యనుట. నావుడును = అనినపిదప, మోవిపయిన్ = పెదవిమీఁద, చిఱునవ్వు = చిన్నినవ్వు, ఇగుర్పఁగన్ = ఇగురొత్తఁ గా; మొలకెత్తఁగా ననుట. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. 'అనవుడున్, నావుడున్, అనుడును' ఇవి యనుధా త్వానంత ర్యార్థకరూపములు.

మ. నవచంద్రాలిక! నీకు నేల యనుమానం బాగమోక్తంబుగా
న విచారింపక ధారవోయి మనిన స్లజ్జాభరాక్రాంతలై

సవతు ల్వాంచిరి వక్త్రపంకరుహము ల్సబంధిభూపాలక
ప్రవరుల్నవ్విరి నర్మగర్భితవచఃప్రాగల్భ్య మేపారఁగన్. 78

టీ. నవచంద్రాలిక = విదియచందురుంబోలు నొసలుగలదాన, నీకున్, అనుమానంబు = సందేహము, ఏల = ఎందులకు? ఆగమోక్తంబుగానన్ = శాస్త్రోక్తముగావున, విచారింపక = ఆలోచింపక, ధారవోయుము = ధారదత్తము చేయుము; ఈ వ్రతనిధికి శాస్త్రనియమ మట్లున్నదిగాన దీనికై సందేహ మెందులకని నిపుణముగఁ బల్కెననుట. నీవు నన్నూరకె ధారవోయఁ దలంపలేదు. నేను నీకూరకె యట్టి యధికార మీయలేదు. మన మిర్వుర మాగమమునకు వశులమని భావము. అనిన్ = అనఁగా, లజ్జాభరాక్రాంతలై = లజ్జాభారముచే నాక్రమింపఁబడినవారై, సవతుల్, వక్త్రపంకరుహముల్ = ముఖపద్మములను, వాంచిరి = వంచిరి; తమకేరికి నొసంగని స్వామ్యమును సత్యకొక్కతె కిచ్చినందులకు సవతులు సిగ్గుపడిరనుట. మఱియు సత్య సిగ్గుమాలి యడుగుటకును, నాతఁ డందుల కియ్యకొనుటకును సిగ్గునందిరనియు గ్రహింపనగును. సంబంధి భూపాలకప్రవరుల్ = వియ్యంపుదారగు రాజులు ; భీష్మకాదులనుట. నర్మగర్భితవచఃప్రాగల్భ్యము = పరిహాసములో నున్నమాటల ప్రౌఢత్వము. ఏపారఁగాన్ = అతిశయింపఁగా, నవ్విరి. ఆఁడుదానిమాట మీఱజాలక శ్రీకృష్ణుడు తన్నామె ధారవోయుట కంగీకరించినందులకు వారికి హాస ముప్పతిలె ననుట.

చ. మునిపతియానతిం జకితముగ్ధమృగీతరలాక్షి ప్రాణనా
థునిఁ గనకాంబరాంచలముతోఁ గుసుమాయుధవాగురానిబం
ధనమును బోనిక్రొవ్విరులదండఁ దగుల్కొనఁ జుట్టె వేడ్కఁగ
ల్పనగముఁ గూడఁ గంకణఝుణంఝుణమంజులదోర్యుగంబునన్. 79

టీ. చకిత ... తరలాక్షి-చకిత = భయపడిన, ముగ్ధ = సుందరమైన, మృగీ = ఆఁడులేడియొక్క, తరల = చంచలములైన, అక్షి = కన్నులవంటి కన్నులుగలది;

సత్యయనుట. మునిపతియానతిన్ = మునీశుఁడగు నారదునాజ్ఞచే, కనకాంబ రాంచలముతోన్ = స్వర్ణవస్త్రాంచలముతోడఁ గూడ, ప్రాణనాథునిన్ = భర్తను, కుసుమాయుధవాగురానిబంధనమును బోని = మన్మథునివలయొక్క కూర్పును బోలినట్టి, క్రొవ్విరులదండన్ = క్రొత్తపూవుల దండచే, కల్పనగమున్+గూడన్ = కల్పవృక్షముతోఁ గలియునట్లుగా, కంకణ ఝుణంఝుణమంజులదోర్యుగంబునన్ = కంకణముల ఝుణంఝుణ ధ్వనులచే నందమైన హస్తద్వంద్వముచే, తగుల్కొనన్ = అంటునట్లుగా, చుట్టెన్; కల్పవృక్షముతోఁ జేర్చి శ్రీకృష్ణుని పూలదండతోఁ గట్టె ననుట.

విశే. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణుఁడత్తరుణికి వశుఁడై యిట్లు ప్రవర్తించెను గాన నాతని బంధిపనేర్పడిన మాలను మన్మథుని వలగాఁ గవి చెప్పుట సరసము. పోని-వంటి - అట్టి ఇవి సమానార్థకములు.

తే.
పరమమునిమానసాలానబంధనమునఁ
గుదురుపడ కుండయాదవకుంజరంబు
వికచరాజీవనేత్రచే వేల్పుమ్రానఁ
గమ్మఁబూవులదండచేఁ గట్టువడియె 80

టీ. పరమముని... బంధనమునన్ - పరమముని = ఉత్కృష్టులగు ఋషుల యొక్క, మానస = మనస్సనెడు, ఆలాన = ఏనుగుగట్టు కొయ్యయొక్క, బంధనమునన్ = కట్టునందు, కుదురుపడకుండు = ఉండనట్టి; నిలువనట్టి యనుట. యాదవకుంజరంబు = యదువంశోద్భవుడగు శ్రీకృష్ణుడను గజము, వికచరాజీవనేత్రచేన్ = వికసించిన పద్మములంబోలు కన్నులుగల సత్యచేత; ఆమె కన్నులవిలాసమునకు లోఁగెనని యభిప్రాయము, వేల్పుమ్రానన్ = కల్పవృక్షమందు, కమ్మఁబూవుల దండచేన్ = పరిమళించు పుష్పమాలచేత, కట్టువడియెన్ = బంధింపడెను. నిశ్చల మానసులగు ఋషులమదికిఁ గూడ నగోచరుఁడగు భగవాను

ఢొకవనితచేఁ బూలదండ యనుసాధనముచేఁ గల్పవృక్షమునందు బద్ధుడయ్యెనని భావము. అలం. అతిశయోక్తి. రూపకము. విరోధము.

వ్యా - విశే. కమ్మఁబూవులదండ, 'కమ్మని' అను విశేషణ నిగాగమమునకుఁ బిందువు కల్గెను.

చ. బలిదనుజేంద్రుఁ గట్టితని పల్కఁగ విందుము గాని నేఁడు మా
చెలి యిదె పుష్పదామకముచే నినుఁ గట్టగఁ గంటి మింక నె
మ్మెలు పచరింపరాదనుచు మేలము లాడెడుసత్యబోట్ల స
న్నల నెసకొల్పుచుం గెలన నవ్విరి ధర్మజ భీమ ఫల్గునుల్. 81

టీ. బలిదనుజేంద్రున్ = బలియను రాక్షసచక్రవర్తిని, కట్టితి = బంధించితి, అని, పల్కఁగన్ = చెప్పఁగా; పురాణము లనుట. విందుము, కాని, నేఁడు, మాచెలి = మావనిత; సత్యయనుట. ఇదె = ఇదిగో, పుష్పదామకముచేన్ = పూలదండచే, నినున్, కట్టగన్, కంటిమి = చూచితిమి. ఇంకన్, నెమ్మెలు = టక్కులు, పచరింప రాదు = ప్రకటింపఁగూడదు; ఏనాఁడో బలిచక్రవర్తిని నీవు బంధించితివని విందు మది కల్లయో నిజమో తెలియరాదు, గాని నేఁడు మాసత్య నిను గల్పకమునఁ బూలదండచే బంధింపఁ గన్నారం గాంచితిమి. ఇఁక టక్కులు చేయకుమనుట. అనుచున్, మేలములు = హాస్యపుమాటలు, ఆడెడు = పల్కునట్టి, సత్యబోట్లన్ = సత్యభామ చెలికత్తెలను, సన్నలన్ = సంజ్ఞలచే; నేత్రసంజ్ఞలనుట. ఎసకొల్పుచున్ = పురికొల్పుచు; ఇంకను బరిహసింపుఁడని ప్రేరణసేయుడనుట. కెలనన్ = పార్శ్వమున, ధర్మజభీమఫల్గునుల్ = ధర్మరాజు భీముఁడు నర్జునుఁడును, నవ్విరి; బావలుగానఁ బరిహసించుటయుఁ బరిహసింపఁ బోట్లను బురికొల్పుటయు నుచితమే. సన్న ప్ర. సంజ్ఞ.

మ. సమ(యజ్ఞుండయి గర్గసంయమి మహాసంకల్పముం జెప్ప(గ
ల్పమహీజంబు సదక్షిణాకము నిజప్రాణేశు(గూడ సుప
ర్వమునిశ్రేష్ఠునకిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వమవ్వేళ('తు
భ్యమహం సంప్రదదే నమో నమ' యటం చద్దేవి మోదంబునన్. 82

టీ. సమయజ్ఞుండయి = సుముహూర్తకాలము నెఱింగినవా(డై, గర్గసంయమిగర్గు(డను ముని, మహాసంకల్పమున్ = వివాహాదులందు దానసమయమున దేశకాలాదులను దురితాదులను నిర్వచించుచు(బురోహితుడు చెప్పెడు మహాసంకల్పమును, చెప్పెన్ = చెప్ప(గా, సదక్షిణాకము = దక్షిణతో(గూడినట్టి, కల్పమహీజంబున్ = కల్పవృక్షమును, నిజప్రాణేశున్గూడన్ = తనభర్తనుగూడ, లేదా, సదక్షిణాకము, కల్పమహీజమున్, నిజప్రాణేశున్ = తన భర్తను, కూడన్ = కూడినట్లుగా, కర్త మహీజములు అన(గా దనపతితో(గూడిన కల్పవృక్షమును దక్షిణతో(గూడ ననుట. సుపర్వముని శ్రేష్ఠునకున్ = సురర్షియగు నారదునకు, అవ్వేళన్ = ఆ సమయమున, తుభ్యమ్ = నీకొఱకు, అహమ్ = నేను, సంప్రదదే = ఇచ్చుచున్నాను. నమోనమః = నమస్కారము, అటంచున్ = అట్లనుచు, అద్దేవి = అసత్య, మోదంబునన్ = సంతోషముతో, ధారాపూర్వము = జలధార మున్నుగా(గ, దానముగన్, ఇచ్చెన్, ఇందు(బ్రతిగ్రహీతృవాచకమునకు షష్ఠియు నవిరుద్ధంబ.

వ్యా-విశే. నారదు(డు చెప్పిన చొప్పున(బ్రాణనాథు(డు దానముగా నీయ(బడినవా(డు, దానముపట్టిన బ్రాహ్మణు(డేదికోరిన నదియొసంగి మఱల(బ్రాణేశుడు పొంద(దగినవా(డు కాన, నీమఱల(బుచ్చుకొనునట్టి దానమున "తుభ్యమహంసంప్రదదే న మమ" అను సామాన్యమంత్రములోని "న మమ = నాది కాదు" అను స్వత్వపరిహారకవాక్యము త్యాజ్యమైయుండుటం జేసి విడువ(బడినది. "నమోనమయటం" చనుచో విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపముగల్గి యడాగమము సిద్ధించెను.

ఆ. ధారవోసి మఱియుఁ దద్వ్రతాంగంబుగా
దాన మిచ్చె నపుడు తలిరుఁబోఁడి
మణిసువర్ణధాన్యమయపర్వతంబులు
గోసహస్రవాజికుంజరములు. 83

టీ. ధారవోసి = ధారాదత్తముచేసి, మఱియున్, తద్వ్రతాంగంబుగాన్ = ఆ వ్రతమున కంగమగునట్లుగా, తలిరుఁబోఁడి = చిగురువలె నొప్పిదమైన యాసత్య, మణి సువర్ణ ధాన్యమయపర్వతంబులు = మణులయు, సువర్ణంబులయు, ధాన్యములయు రాసుల ననుట. గోసహస్రవాజికుంజరములు =వేలకోఁలది యావులను గుఱ్ఱములను నేనుఁగులను, దానము, ఇచ్చెన్.

వ్యా-విశే. తలిరు+మేను, బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబు మీఁది మేనునకుఁ బోఁడి యని సూరి. చిగురు+పోఁడి. ఉదంతముపై నుగాగమము. ద్రుతకార్యము చిగురుఁబోడి. రూ. అ. తలిరుంబోఁడి. చిగురుఁబోడి. మొ ఇట్టివే. అలరుఁబోడీత్యాదు లుపమానపూర్వపదకర్మధారయంబులని ప్రౌఢ. పోఁడి = పోడిమి - ఈ పక్షమున మేనునకుఁ బోఁడి రాలేదు. కలదని యర్థము.

క. ఇవ్విధమున దానము గొని
చివ్వలయోగిరవుఁ దపసి చెట్టును గూడం
బువ్వులసరులం జుట్టిన
యవ్విభునిచెఱంగు విడిచి యల్లన నగుచున్. 84

టీ. ఇవ్విధమునన్ = ఈ రీతిగ, దానమున్. కొని = పుచ్చుకొని, చివ్వలయోగి రవుఁ దపసి = కలహభోజనుఁడగు ముని; నారదుఁ డనుట. చెట్టును, కూడన్ = అంటునట్లుగా, పువ్వులసరులన్ = పూలదండలచే, చుట్టిన, అవ్విభుని చెఱంగున్ = ఆ శ్రీకృష్ణుని కట్టుబట్టకొంగును, విడిచి = వదలించి; విప్పియనుట. అల్లనన్ = మెల్లగ, నగుచున్ = నవ్వుచు; కలహము మొదటబెట్టినవాఁడును బెంచినవాఁ

డును నేఁడు గన్నారఁ దత్ఫలముం గాంచినవాఁడును
యగుట నిచ్చో నీ పదము సాభిప్రాయమగుచున్నది. తరువాతి
నన్వయము.

క. సత్యముగ నిన్ను నిప్పుడు
సత్యాసతి మాకు నిచ్చె సకలామ్నాయ
స్తుత్య! యిఁక మా యభీప్సిత
కృత్యంబులు సలుపు మనుచుఁ గేళిపరుండై. 85

టీ. సత్యముగన్ = నిజముగ, నిన్నున్, ఇప్పుడు, సత్యసతి = సత్యభామ, మాకున్, ఇచ్చెన్, మా శబ్దమిచట శ్రీకృష్ణునిపైఁ దనకుఁగల యధిక స్వామ్యము సూచించునది. సకలామ్నాయస్తుత్య = సర్వవేదములచే నుతింపఁదగినవాఁడా! మా యభీప్సితకృత్యంబులు = మాకిష్టములగుపనులను, సలుపుము = చేయుము. అనుచున్, కేళిపరుండై = వేడుకయం దానక్తుఁడై; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇదివఱకు నీవు మాకు వశుఁడవుగావు. నేఁడన్ననో నిక్కముగ సత్య మాకు దానము చేయుటకతన మాస్వంతమైతివి. ఇంక మాకాంక్షితముల మోక్షాదుల నొసఁగుమని నారదుఁ డావేదవేద్యుఁ బ్రార్థించెననియు ధ్వనితమగు. మాకున్ + ఇచ్చెన్= ఇచ్చోఁ బ్రతిగ్రహీతృవాచకమునకుఁ దెన్గుఁగున షష్ఠియునగుట నవిరుద్ధము.

❄ నారదుఁడు కృష్ణునిచేఁ బనులుగొనుట ❄

సీ. మేళవించినవి సుమ్మీ దీనిమె ట్లని
మాంసలాంసంబున మహతిఁ జేర్చి
మిన్నేటి జలము సుమ్మీ తొలంకెడు నని
డాచేత మణికమండలు వొసంగి

యిది జపోచితము సుమ్మీ జతనం బని
వలచేతఁ బద్మాక్షవలయ మిచ్చి
యీశానుఁ డిచ్చెఁ జుమ్మీ మాకు నిది యని
శార్దూలచర్మంబుఁ * జంకఁ జొనిపి

తే. పొమ్ము పొమ్మని యొకకొంత పోవఁబోవ
రమ్ము రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి
కపటనటనాపరుం డైనకంసవైరిఁ
బరమముని నవ్వుటాలకుఁ బనులుగొనియె. 86

టీ. దీనిమెట్లు, మేళవించినవిసుమ్మీ = సర్వానుకూలముగఁ గూర్చిన విసుమా! అని,మాంసలాంసంబునన్ = బలిసిన భుజము మీఁద; శ్రీకృష్ణునిభుజముపై ననుట. మహతిన్ = మహతియను వీణెను, చేర్చి, నారదునివీణకు మహతి యని పేరు. "విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబరోస్తుకళావతీ, మహతీనారదస్య" అని యమరము. సర్వానుకూలముగ మెట్ల నమర్చితి. అని స్థానముం దప్పునుజుమా జాగ్రతయని చెప్పెననుట. వీణమూఁపుపై నుంపఁదగినది గాన నందే యుంచెనని గ్రహించునది. మిన్నేటిజలము సుమ్మీ = మందాకినీజలముసుమా!, తొలంకెడున్ = తొణఁకును, అని, డాచేతన్ = ఎడమచేతియందు, మణికమండలువు = మణి వికారమైన కమండలువును, ఒసంగి = ఇచ్చి; ఇందాకాశగంగాజలమున్నది. తొణఁకునుజుమా జాగ్రత్తగాఁ బట్టుకొమ్మని మణికముండలువును శ్రీకృష్ణుని చేతియందుంచెననుట. ఎడమ చేత జలపూరణమగు చెంబును ధరించుటయు, నాచుమన మొనర్చునపుడు కుడిచేత నెడమచేతితో నీరును వంచుకొనుటయు సహజమగుట నందుంచె. మఱియు మిన్నేటిజలమనుట యిది జాఱిన మఱల సులభము గాదని తెల్పుటకని గ్రహించునది. ఇది, జపోచితముసుమ్మీ = జపము నకుఁ దగినది సుమా! జతనంబు = జాగ్రత్త, అని, వలచేతన్ = కుడిచేతి యందు, పద్మాక్ష

* సంధిఁ జొనిపి.

వలయము = తామరపూసలదండను, ఇచ్చి; ఈ మాలజపమున కెంతయు నుపకరించునది జాగ్రత్త సుమాయని కుడిచేత పద్మాక్షవలయము నిడెననుట. జపకాలమునఁ బవిత్రమైన కుడి చేత వక్షవలయముందాల్చుట సహజముగాన [illegible]చేతఁబెట్టెనని యెన్నునది. ఈశానుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, ఇచ్చెఁజుమ్మీ [illegible]లచర్మంబున్ = పులితోలును, చంకన్ = కక్షమునందు, జొనిపి = పెట్టి [illegible] చంకను బులితోలు జొనిపెననుట. దర్భాసనము నా[illegible] నిడికొనుట సహజమగుట నద్దానిం జంకఁజొనిపెనని యెన్ను[illegible] అని, ఒక కొంత = కొంచెము దూరము, పోవన్ పోవన్ = పోఁగా పోఁగా, [illegible] రమ్ము, అని; రారా పోపో యని యనుట. మరలన్, చేరంగన్ = దగ్గఱగా, పిలిచి, కపటనటనాపరుండైన = కృత్రిమంపువర్తనమందాసక్తుఁడైన, కంసవైరిన్ = శ్రీకృష్ణుని, పరమముని = నారదుఁడు, నవ్వుటాలకున = పరిహాసములకై, పనులు కొని[illegible] సేవ సేయించుకొనియెను. రారా పో పో యనువాక్య మెంతయు హాస్యరసాత్మ[illegible]

విశే. అతఁడు చెప్పినచొప్పున రమ్మన వచ్చుటయుఁ, బొమ్మనఁ బోవుటయు, గపటనటనకు సూచకములు. దేవదేవుని యాయా యవయవములకుఁ దన వస్తువులను నారదుఁడు సోకించుటకు నిక్కముగ నాలోచింప నాదేవుని పవిత్రావయవస్పర్శమున నావస్తువును పవిత్రములగుననియు, నాపవిత్రవస్తుస్పర్శమునఁ దానుగూడఁ బవిత్రుఁడ నగుదుననియు నారదుఁడు భావించుటయే కారణమని యెన్నఁదగును.

మ. నిగమాంతప్రతిపాద్యు నాద్యు నభవు న్నిత్యున్గుణాతీతు వి
శ్వగురున్ జిన్మయు నవ్యయుంబరము నిశ్శంకంబనుల్గొంచు మా
నిగరిష్ఠుండు కృతార్థుఁ డయ్యె నన సందేహింపఁగానేల భ
క్తగణాధీనుఁ డనంగ నవ్విభుఁడు లోకఖ్యాతిఁ బెంపొందఁడే. 87

టీ. నిగమాంతప్రతిపాద్యున్ = ఉపనిషత్తులచేఁ జెప్పఁబడువాని. అనఁగా నుపనిషద్వేద్యుఁడని భావము. ఆద్యున్ = అన్నింటికి మొదలైన వానిని, అభవున్ = పుట్టుకలేనివానిని, నిత్యున్ = శాశ్వతుని, గుణాతీతున్ = జగద్గురుని, చిన్మయున్ = జ్ఞానరూపుని, అవ్యయున్ = నాశరహితుని, పరమున్ = సర్వోత్తముని; పరాత్పరు ననుట. నిశ్శంకన్ = సందియములేక, పనుల్గొంచున్ = పనులను బుచ్చుకొనుచు; సేవసేయించికొనుచనుట. మౌనిగరిష్ఠుండు = మౌనులలో మిగుల గొప్పవాఁడు నారదుఁడు. కృతార్థుఁడు = ధన్యుఁడు, అయ్యెన్ ; ఏమౌనులును భగవానునిచేఁ బనులు గొనఁజాలమియుఁ, దా నట్టి భాగ్యమును బడయుటయు నారదుని కృతార్థతకుఁ గతములు. అనన్ = అనఁగా, సందేహింపఁగా, ఏల = ఎందులకు, అవ్విభుఁడు = ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు, భక్తగణాధీనుఁడు = భక్తులసమూహమునకు వశమైనవాఁడు, అనంగన్ = అనునట్లుగా, లోకఖ్యాతిన్ = లోకప్రసిద్ధితో, పెంపొందఁదే = అతిశయింపఁదే; అనఁగా నాతఁడు భక్తవశుఁడను నానుడిగలవాఁడగుట నిపుడు భక్తాగ్రేసరుఁడగు నారదునకు వశుఁడై మెలంగుట చిత్రముగాదని భావము ఇతరముల మాని సర్వదా భగవానుని ధ్యానించువాఁడే భక్తుఁడు.

చ. అపుడు విరించిసూనుఁడు జనార్థనునెయ్యపువాలుఁగంటిఁ జూ
చి పడఁతి! నీమనోహరునిఁ జేకొను [1]మిచ్చెద నంచుఁ బల్కుచో
నపరిమిత ప్రమోదభరితానన యై వెస నిచ్చె వేలుపుం
దవసికి నాత్మభూషణవితానము లన్నియు నిష్ప్రయంబుగన్ 88

టీ. అపుడు, విరించిసూనుఁడు = బ్రహ్మపుత్రుఁడగు నారదుఁడు, జనార్థను నెయ్యపువాలుఁగంటిన్ = శ్రీకృష్ణుని ప్రియపత్నిని; సత్యననుట. (వాలుఁగంటిన్ = విశాలములైన కన్నులు గలదానిని) చూచి, పడఁతి = తరుణీ! నీమనోహరునిన్ = నీ మదిని హరించినవాని; నీ ప్రియమనుట. చేకొనుము = స్వీకరింపుము, ఇచ్చెదను, అంచున్, పల్కుచోన్ = పల్కునపుడు; పల్కఁగా ననుట. అపరిమిత ప్రమోద భరితా

1. మిప్పుడ నీకు నిత్తునా:

ననయై = అధిక సంతోషముచేఁ బూర్ణమైన మొగముగలదై, వేలుపుందపసికిన్ = సురమునికి నారదునకు, ఆత్మభూషణవ్రాతాన అన్నియున్ = తన యలంకారములనెల్లను; నగలననుట. నిష్క్రయంబుగ మూల్యముగా; మార్పుగా ననుట. ఇచ్చెన్, తననగలవినిమయముగ నాన నారదునుండి తనప్రియునిం గ్రహించెనని భావము.

విశే. నీ మనోహరుఁడగుట నీ నాతనిఁ బాసియుండఁజాలననియు, జనార్దను నెయ్యపు వాల్గంటివనుట నాతఁడును నిన్నెడఁబాసియుండలేఁడనియు, దాన మీ యుర్వ్వరం గూర్చుటయే నాయాశయమనియు నారదుఁడు నేర్పు బల్కెనని యెన్నునది.

క. ఇచ్చి కయికొనియెఁ గ్రమ్మఱ
నచ్చిగురుంబోఁడి విభుని నావైభవమున్
మెచ్చి కురియించి రపుడు వి
యచ్చరు లచ్చెరువుగాఁగ నలరులవానల్. 89

టీ. ఇచ్చి, క్రమ్మఱన్ = మఱల, అచ్చిగురుంబోఁడి = అపల్లవాంగి; సత్య, విభునిన్ = నాథుని, కైకొనియెన్ = స్వీకరించెను. వియచ్చరులు = సురలు, ఆ వైభవమున్, మెచ్చి, అచ్చెరువుగాఁగన్ = ఆశ్చర్యముగా, అలరులవానల్ = పుష్ప వర్షములు, కురిపించిరి. దివినుండి పూలవానలు గురిసెనని భావము.

చ. తనుతరమధ్య యాగమవిధానము తప్పక యుండ మౌనిచే
ననుమతిఁ గాంచి మ్రొక్కి వినయంబున నందఱ నామతించి క
ల్పనగముఁగొవ్విరు ల్కనక [2]పాత్రమునం దగనించి యిచ్చె వా
యనములు రుక్మిణీప్రభృతు [3]లౌసవతుల్పదియాఱువేలకున్. 90

2. పాత్రములం. 3. లైననతుల్

టీ. తనుతరమధ్య = మిక్కిలి సన్ననైన నడుముగలది సత్యభామ, అగమ విధానము = శాస్త్రవిధి, తప్పకయుండన్ = తప్పకుండుటకై, మానిచేన్ = నారదునిచే, అనుమతిన్ = అంగీకారమును, కాంచి = పొంది, "శాస్త్రవిధానము తప్పలేదు. నీవు నీ పతి నిట్లుపొందుట శాస్త్రసమ్మతమే. వ్రతము సువ్రతతమైనది" అని యాతనిచే ననిపించు కొనియనుట. మ్రొక్కి, వినయంబునన్ = అడఁకువతో, అందఱన్, అమతించి = పిలిచి, కల్పనగము క్రొవ్విరుల్ = కల్పవృక్షపుఁగ్రొత్త పూవులను; అపుడే కోసినవనుట. కనకపాత్రమునన్ = బంగరుపళ్లెరమున, నించి = నింపి, రుక్మిణీ ప్రభృతులౌసవతు ల్పది యాఱువేలకున్ = రుక్మిణి మొదలగు పదాఱు వేలసవరతులకును, వాయనములు ; బహుమానము లనుట. ఇచ్చెన్.

వ్యా-వివే. "ఒక్కపూవానౌని యీయ రుక్మిణి యపురూపముగఁ దనమౌళిం దాల్చె. ఇదిగో నేనిపుడు మీ కెల్లరకు వలయునిన్న యిచ్చుచున్నదానను' అని సత్య తనవైభవమును గర్వమును సవతులకుఁ బ్రకటించెనని యెనున్నని.... సవతుల్ పది యాఱువేలకున్' ఇచ్చో విశేషణమగు సవతులను దానికిఁ బ్రథమ "విశేషణంబు ద్వితీయాదులకును బ్రథమయగు"నను ప్రౌఢ వ్యా.కారక.22-వ సూత్రముచే సాధువగును. "అహీనబలసారఘనుల్ మధుకైటభాదిదైత్యపతులకు. తల్లిద్రౌపదితోడన్" అని కవీశుల ప్రయోగములు.

క. ఈ చందమున నమానుష
గోచరమహిమాఢ్యుఁ డైనగోవిందుని స
త్యాచంద్రముఖీవరు సుర
వాచంయమివరుఁడు చతురవాచాప్రౌఢిన్. 91

టీ. ఈచందమునన్ = ఈ విధముగ, అమానుషగోచరమహిమాఢ్యుఁడైన మనుష్యులకుఁ దెలిసికొనరాని మహిమతోఁగూడిన, గోవిందునిన్ = శ్రీకృష్ణుని, సత్యచంద్రముఖీవరున్ = సత్యభామయను చంద్రవదనకు భర్తయైనవానిని,

సురవాచంయమివరుఁడు = సురమునిశ్రేష్ఠుఁడు నారదుఁడు, చతురవాచాప్రౌఢిన్ = నిపుణములగు మాటల ప్రౌఢత్వముచే; 100-వ పద్యమందలి "కొనియాడి యరిగె' అనుదానితో నన్వయము.

విశే. పారిజాత ప్రబంధకథ కేవలము సత్యకు శ్రీకృష్ణుఁడు స్వాధీనుఁడై యుండుటనే సూచించునదగుట సత్యాచంద్రముఖీవరపదమునే శ్రీకృష్ణుని విషయమునఁ బ్రకృతమునకుఁ దగినరీతినిఁ గవి వాడుట సరసము.

❄ నారదుఁడు కృష్ణుని స్తుతించుట ❄

అనులోమవిలోమకందము -

క. నాయశరగసారవిరయ
తాయనజయసార సుభగ ధరధీనియమా
మాయనిధీ రథగభసుర
సాయజనయతాయరవిర సాగరశయనా! 92

టీ. నాయ.... జయసార-నాయ = నీతిని, శర = బాణములను, గ = పొందిన, సార = బలమును, వి = పక్షియొక్క; గరుడుని యొక్కయనుట. రయ = వేగమును, తాయన = విస్తరింపఁజేయునట్టి, జయసార = విజయసారముగలవాఁడ! నీతిబాణబల గరుడ వేగజాతమైన సారవిజయము తన్ను సాధించిన నీతిబాణబల గరుడవేగములనెంతయుఁ బెంపొందించె ననుట. అనఁగా విజయసంభవమువలనఁ దత్సాధనసామగ్రి కెంతయుఁ బొంగు సిద్ధించెనని భావము. సుభగ = సుందరుఁడా ! ధర... నియమా-ధర - కొండనుబోలు, ధీ = బుద్ధియొక్క, నియమా = కట్టుఁబాటుగలవాఁడ; అచలమైన బుద్ధినియమన ముగలవాఁడనుట. మా ... నిధీ-మాలక్ష్మికిని, అయ = శుభావహనిధికిని, నిధీ = గనియైనవాఁడా! స్థానభూతుఁడనుట. లక్ష్మీవాసుండును గల్యాణరూపుండునని

భావము. రథ.......సుర - రథ = శరీరమును, గ = పొందిన, భ = చంద్రుడును, సుర = దివిజులును గలవాఁడ; సర్వదేవాత్మకుం డనుట, సాయజ.... రవిర-సాయ = బాణములచే, జ = పుట్టిన, నయ = నీతియొక్క, తాయ = విస్తృతిచే, రవి = జీవులును, ర = ఆకర్షించువాఁడ. దుర్జనుల నమ్ముఁలశిక్షించి ధర్మవు నెలకొల్పి ప్రజలమెప్పగన్న వాఁడనుట. లేదా, సాయజనయ = బాణములవలనైన నీతిగలవాఁడ. దుష్టశిక్షణమున ధర్మమును బాదుకొల్పినవాఁడా యనుట. తాయరవిర = విస్తృతిచే సూర్యునాకర్షించినవాఁడా! వామనావతారమున మిన్నంటురూపముం దాల్చినవాడు గాన నిదియుఁ బొసఁగును. సాగరశయనా = సముద్రము శయ్యగాఁ గలవాఁడ.

విశే. సుభగవీర్యభగినీభగవత్యాదిశబ్దములు వ్యుత్పత్త్యర్థమునరసిన గ్రామ్యములుగఁ దోఁపకపోవు. కాని వీనివ్యుత్పత్త్యర్థమును గవిలోకము విచారింపక సుందరాద్యర్థములఁ బ్రయోగించుటంజేసి వీని కట్టి గ్రామ్యత తొలఁగెను.

అర్థభ్రమకమనఁగా బద్యమును దుదినుండి మొదలువఱకు వ్యత్యాసముగాఁ జదివినను నదేప్రకార మేర్పడునట్లు చెప్పుట. ప్రకృత మీకందమును దుదినుండి త్రిప్పి చదివినను మొదటినుండి చదివినట్లే చదువఁబడును గాన నిది యర్థభ్రమక మనఁబరఁగుచున్నది. మఱియు నిందుఁ దొలియర్థమును ద్రిప్పి చదివినచో నుత్తరార్థమును, నుత్తరారర్థమును ద్రిప్పి చదివినచోఁ బూర్వార్థమును నేర్పడును గాన సంగోరునకే యనఁగా నర్థభాగమునకే భ్రమణము గలదు గాన నిది యర్థభ్రమకమను సార్థకనామము నందినది.

❄ పాదశ్రీనమకము ❄

క. ధీర శయనీయశరధీ, మారవిభానుమతమమత మనుభావిరమా
సారనవననవసరసా, దారదసమతార*తార తామసదరదా! 93

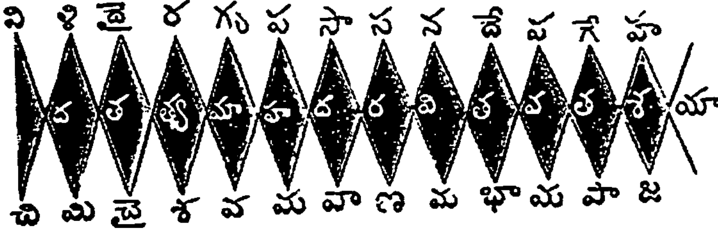
*హార

టీ. ధీర = ధైర్యవంతుఁడా! శయనీయశరధీ = శయనార్హమైన సముద్ర ముగల వాఁడా! జలనిధిశయనుఁడనుట. మార..... మమత - మార = మన్మథుని యొక్క, విభా = కాంతికి, అనుమత = సమ్మతమైన, మమత = దేహాభిమానము గలవాఁడా! మదనసమతేజుఁ డనుట. మనుభావిరమా = మననము చేఁగలుగు సంపదగలవాఁడా! సార......సరసా-సార = శ్రేష్ఠములైన, సవన = యజ్ఞములందు, నవసరసా = నూతనసరసుఁడైన వాడా! యజ్ఞహవిర్భోక్తయనుట. దారదనమ తారాతార = పాదరసమునకు సమానమైన ముక్తాహారములు గలవాఁడా! తామసదరదా = దుర్మార్గులకు భయమునిచ్చు వాఁడా! దుష్టశిక్షకుఁడనుట.

విశే. ఝది పాదభ్రమకము. ఇందుఁగల నాలుగు పాదములలోఁ బ్రతిపాద మును వ్యత్యాసముగా ననఁగా దుదినుండి మొదలునకుఁ జదివినచో నదేపాద మేర్పడునుగాన, దీనిని బాదభ్రమక మందురు. ప్రతిపద్యపాదమును ద్రిప్పిచదివి నను యథాపూర్వముగ ననఁగా మొదటినుండి చదువునపు తేర్పడురీతి నేర్పడుచో నట్టి రచన పాదభ్రమకము నాఁబడును. ఇట్టి శబ్దచిత్రములగు రచనలు నిక్క ముగ రసప్రతిబంధకము లగుటంజేసి, దండ్యాద్యాలంకారికులు 'తత్తు నైకాంత మధురమతః పశ్యాద్విధాస్యతే' అని యమక ప్రస్తావనయందుఁ జెప్పిరి. కాని యిట్టివానిని గవులనేకులు తమకబ్బములందుఁ జూనివియున్నారు. ఆక్రమమునుబట్టి యాలోచింపనేకదేశస్థితములగుటంబట్టి యిట్టిరచనలు కావ్యజీవిత రసప్రతిబంధకములు గాఁజాలవని తలంచిరని తోఁచెడిని. పైని వ్రాసిన ప్రకారము 'తత్తు నైకాంతమధురమ్' అని వీనినిగూర్చి యనిష్టము నగపఱచిన దండ్యాచార్యుఁడే పలురకములగు ననులోమప్రతిలోమాది యమకభేదములను, నేకాక్షరద్వ్యక్షరాదిరచనావిశేషములను నిరూపించుటంబట్టి చూడఁగా నిట్టి రచనలును గొంతవఱకు హృదయంగమములై యుండుననియే యప్పటి కవి పండితలోకపుతలంపని చెప్పవలసియున్నది. అయినను నీ రచనలు సామాన్య ముగఁ గావ్యగడువులేయని చెప్పుటకు సందియము లేదు.

❁ గోమూత్రికాబంధము ❁

క. విదళితదైత్య రమాగృహ, పదసారసవినతదేవ పతగేశహయా
చిదమిత చైత్యశమావహ, మదవారణ విమతభావమతపాశజయా!

టీ. విదళితదైత్య = నఱుకఁబడిన రాక్షసులుగలవాఁడ, రమాగృహ = లక్ష్మికి స్థానమైనవాఁడ, పద..... దేవ=పదసారస = పాదపద్మములందు, వినత = నతులైన, దేవ దేవతలుగలవాఁడ, పతగేశహయా = పక్షీంద్రుఁడగు గరుడుఁడు వాహనముగాఁగల వాఁడ, చిదమిత = జ్ఞానముచే నధికుఁడా ! చైత్యశమావహ = జీవులకు శాంతిని గూర్చువాఁడ, మదవారణ = మత్తును దొలఁగించువాఁడ, విమత .... జయా-విమతభావ = విరుద్ధభావములను; అనఁగాఁ గామక్రోధాదుల ననుట. విమతమత = విరుద్ధమతములను; నాస్తికాదిమతముల ననుట. విమతపాశ = విరుద్ధములగు బంధములను; అనఁగా భయసంశయాదుల ననుట. జయా = జయించినవాఁడ.

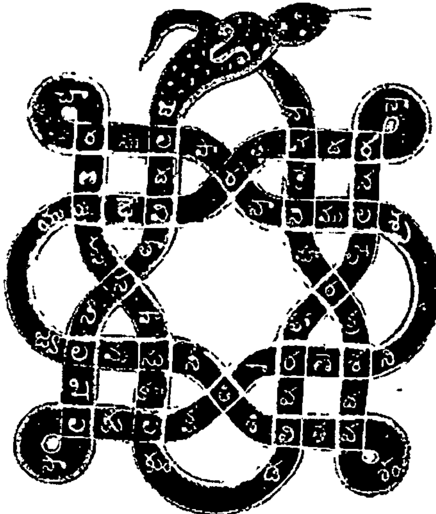
విశే. పైని నిరూపించిన ప్రకారము దీని యుద్ధారమును లిఖించి, పద్య పాదములు నాల్గింటిలోను మొదటి రెండు పాదములయందలి యక్షరములను, మొట్టమొదటి చాలుగా మొదటి యక్షరమును, బిదప నొక యక్షరమును, బిదప నొక యక్షరమును వదలి తరువాతి యక్షరము నిట్లె నొక్కొక్క వర్ణమును నడుమ నడుమ వదలి వ్రాసి, బంధమునడుమ నావదలిన యక్షరములను రెండవచాలుగా

లిఖించి, మూఁడునాలుగుపాదములందలి యక్షరములలోఁ బూర్వమువలెనే మొదటియక్షరము మొదలుకొని యొక్కొక్కటి నడుమ విడుచుచు మూఁడవపంక్తిని క్రిందుగా వ్రాసి మొట్టమొదటి యక్షరమును మీఁదినుండి క్రిందిగాను, రెండవయర్ధమును గ్రిందనుండి మీఁదుగాను జరువవలెను. ఇదియె గోమూత్రికాబంధోద్ధారపఠనక్రమము.

శ్లో. "వర్ణానామేకరూపత్వం యద్యేకాంతరమర్థమో,
గోమూత్రికేతి తం ప్రాహుర్దుష్కరం తద్విదో విదుః."
అని దండి కావ్యాదర్శలక్షణము.

❈ నాగబంధము. ❈

చ. జలదవితాననీల ఖలసాలకులక్షతివారణేశ ని
శ్చముని వారపాల సురచారణయక్షనవానుకూల కుం
డలి వరహారలోల నరనారదతత్పర భూవిధేయ యు
జ్జ్వలమనునీతిశీలితవశంపద శక్రరమానికేతనా! 95

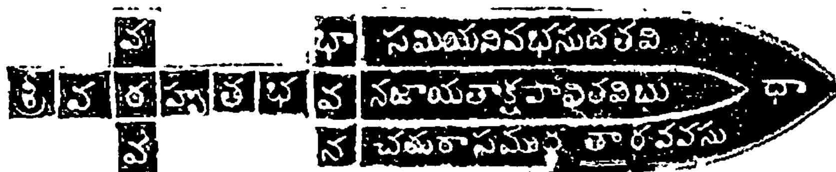
టీ. జలదవితాననీల = మేఘబృందమువలె నల్లనైనవాఁడా! ఖలసా
......వారణేశ-ఖల=దుష్టులనెడు, సాలకుల = వృక్షసమూహముయొక్క, క్షతి నాశవిషయమున, వారణశ = గజేంద్రముం బోలువాఁడా!, "ఖల = దుష్టులగు సాలకుల = మద్దిచెట్ల గుమిని, క్షతి = నశింపఁజేయుటయందు" అనియు జెప్పనొప్పును. నిశ్చయమునివారపాల = నిశ్చలులైన మునిసమూహము రక్షించువాఁడా! సురచారణయక్షనవానుకూల = సురలు, యక్షులు, చారణులు అను వీరికి నూత్నమైనయనుకూలుఁడా; అనఁగా వీరలకు హితుఁడనుట. కుండలి వరహారలోల = సర్పహారుఁడగు శివునియం దాసక్తుఁడా! నరనారదతత్పర = నరుఁడు నారదుఁడను ఋషులం దాసక్తిగలవాఁడా భూవిధేయ = భూదేవికి విధేయుఁడవైనవాఁడా; శ్రీవిష్ణువునకు భూదేవి భార్య యగుట ప్రసిద్ధము. ఉజ్వల..... వశంవద-ఉజ్వల = ప్రకాశించునట్టి, మనునీతి = మనుధర్మశాస్త్రము నందలి ధర్మములందు, శీలిత = స్వభావముగలవారికి, వశంవద = స్వాధీనుఁడా; అనఁగా మనువుచేఁ జెప్పబడిన ధర్మముల ననుసరించి మెలఁగువారియందు ప్రసన్నుఁడై వర్తిలు ననుట. శక్రరమానికేతనా = ఇంద్రలక్ష్మికి స్థానమైనవాఁడా! అనఁగా స్వారాజ్యమున కుపద్రవముగల్గునపుడెల్లను దాని నేదోయొక యుపాయము మున విష్ణువు వారించి తిరుగ సురపతికి దాని నిచ్చువాఁడౌట విష్ణువు శక్రరమానికేతనుఁ డయ్యెనని యెన్నునది.

విశే. అప్పకవి చెప్పిన నాగబంధోద్ధారము.

క. "ఇలతో నెనుబదినాలుగు, నిలయంబులునగు పయోదనిభనీలాంగా
మెలిగొన్న పామువలె వెలు, పలగన్ దలతోఁక నాగబంధంబునకున్."

భురికాబంధము

క. శ్రీవర వరవరహృతభవ, భావన వనజాయతాక్ష పాలితవిబుధా
ధావితదనుభవ నియమిస, భావనచతురా సముద్ధృతార్ణవవసుధా!

టీ. శ్రీవర = లక్ష్మికి పతియైనవాఁడా ! వరవర .... భావన-వర = సారములైన, వర = వరములచేత, హృత = హరింపఁబడిన, భవభావన = సంసారచింతలు గలవాఁడ, వనజాయతాక్ష = పద్మములవలె దీర్ఘములగు కన్నులుగలవాఁడ, పాలితవిబుధా = రక్షింపఁబడిన దేవతలుగలవాఁడ, ధావితదనుభవ = పరుగెత్తింపఁబడిన రాక్షసులు గలవాఁడ, నియమి.... చతురా-నియమి = మునులయొక్క, సభా = సమూహమును, అవన = రక్షించుటయందు, చతురా = నేర్పుగలవాఁడా ! సముద్ధృతారవ వసుధా = ఎత్తఁబడిన సముద్రమునందలి భూమికలవాఁడ. ఇచట వరాహావతారకథ ననుసంధింపవలెను.

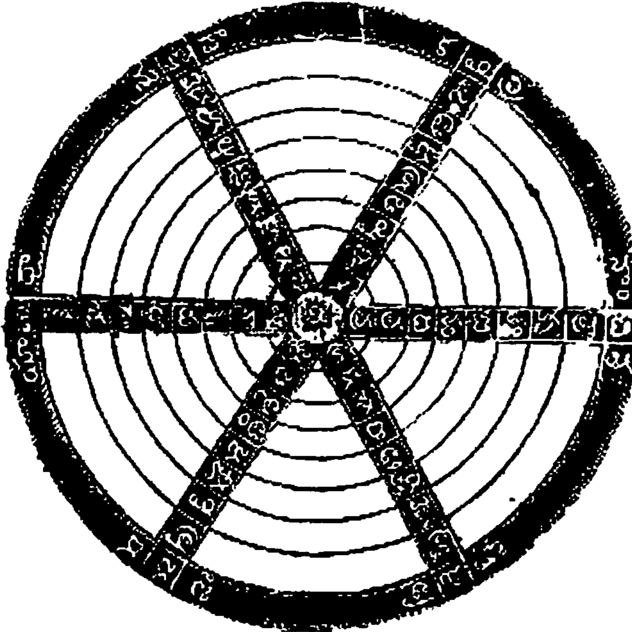
విశే. అప్పకవి చెప్పిన ఛురికాబంధోద్ధారము.

క. "చరణాంత్యవర్ణ మొక్కటి, చరణయుగాద్యమ్ముఁ జేసి సరసులు మమ్మా
రిరుగడలమధ్యమొకటిగఁ, బరుఁజులఁ గదియింప ఖడ్గబంధం బొనరున్,"

❊ చక్రబంధము ❊

శా. చిత్రాకృత్యభినందిత ప్రజమృగాక్షీమధ్యగా యక్షరా
మిత్రోష్ణద్యుతిదిగ్ధచక్ర జనివల్మీకక్ష పా కృష్ణభా

పత్రారాధ్య నుతింతు నిన్ను జగదీశా విక్రమాతిస్థిరా
రాత్రీ *నాంచితభామితాబ్జ సదయా రాధానుభావాకరా! 97

టీ. చిత్రా.... వ్రజమృగాక్షీమధ్యగా = చిత్రాకృతి = చిత్రమైన యాకారము లచేత, అభినందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, వ్రజమృగాక్షీ = గొల్లకొమ్మలయొక్క మధ్యగా = నడుమము బొందినవాఁడా!; అనఁగా నేవనిత యేరూపవముంగోరు నారూపముంభజించి వారి నానందింపఁజేయుచు నా వనితలం గూడియున్నవాఁడా యనుట. లేదా, "చిత్రాకృతి = చిత్రమైన యాకారముగల రాసక్రీడచే, అభినందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, వ్రజమృగాక్షీ = గొల్లచేడెలయొక్క, మధ్యగా = నడుమనున్నవాఁడా" అనియుఁ జెప్పనగును. అక్షరా = నాశశూన్యుఁడా! మిత్రోష్ణ.....

* శాచిరభామితా.

చక్ర-మిత్ర = సూర్యునియొక్క, ఉష్ణద్యుతి = తీక్ష్ణకాంతులచే, దిగ్ధ = పూయబడిన, చక్ర = చక్రాయుధముగలవాఁడ, జని....ర్ష పా-జని = పుట్టుకయనెడు, వల్మీక = పుట్టకు, వృక్షపా = భల్ూకపతియైనవాఁడ; భల్లూకము పుట్టను బురుగులకై త్రవ్వివేయుట నైజము. కృష్ణభా = నల్లనికాంతిగలవాఁడ, సత్రారాధ్య = యాగములందుఁ బూజ్యుఁడా! జగదీశా = లోకనాయకా! విక్రమాతిస్థిరా = పరాక్రమముచే ధీరుఁడా! రాత్రీన.... తాబ్జ-రాత్రి+ఇన = రాత్రీన = రేరాజైన చంద్రునియొక్క, అంచిత = ఒప్పుచున్న, భా = కాంతులతో, మిత = తులితమగు, అబ్జ = శంఖముగలవాఁడ, సదయా = దయతోఁగూడినవాఁడ, రాధా...కరా-రాధా = రాధాదేవియొక్క, అనుభావ = కటాక్షాదులకు, ఆకరా = స్థానమైనవాఁడా!

విశే. చక్రబంధోద్ధారము.

మ. 'పయిఁబైఁగాఁ బదిచుట్లు నాఱుదళముల్ ప్రాగ్రేఖలందీర్చి స్వా
హ్వాయపత్యాహ్వాయముఖ్యచిహ్నములు గన్పట్టంగఁ బాదత్రయా
శ్రయరేఖాంత్యపదాశ్రయాదివృతిగా శార్దూలవిక్రీడితా
హ్వాయవృత్తంబు యథాక్రమంబుగ లిఖింపం జక్రబంధంబగున్. 98

ఇందు మూఁడవచుట్టునఁ "గృష్ణరాయకృతి" యనియు, నాఱవచుట్టున "నందితిమ్మకవి" యనియుఁ గృతిపతిపేరును గవిపేరును బొందుపఱుపఁబడినవి

❁ ద్వ్యక్షరికందము ❁

క. మనమున ననుమానము నూ
నను నీనామ *మనుమనుమననమును నేమ
మ్మున మాన నన్ను మన్నన
మను మను నానామునీనమానామానా! 98

* మును మను; మున మను.

టీ. నానా.... మానా-నానా = వివిధులైన, మునీన = మునిశ్రేష్ఠులయొక్క, మాన = ప్రమాణమునకు, అనూనా = అధికుఁడా! ఋషులనెల్లరను మించిన మహిమగల వాఁడనుట, మనమునన్ = మదియందు, అనుమానమున్ = సందియమును, ఊనను = పొందను ; ఇంక యసందియమందననుట. నీ నామము = నీ పేరు, అను = అనునట్టి, మనుమననమును = మంత్రజపమును, నేమమ్మునన్ = నియమముతో, మానన్ = విడువను, నన్నున్, మన్ననన్ = సమ్మానముతోడ, మనుము = బ్రదుకుము, అను = అనుము, నమగారవమున వర్ధిల్లుమని యాశీర్వదింపుమని భావము.

విశే. ఈ పద్యము నమలతోడనే నడుపంబడినది గాన నిది ద్వ్యక్షరికంద మయ్యెను. అనుమానపదమునకు సంస్కృతమున నూహయే యర్థముగాని సందియమను నర్థము లేదు. కాని యాంధ్రకవీశులు దీనిని బలుచోటుల సందియమను నర్థముననే వాడియున్నారు. "అనుమానములేక తిరిగె నతఁడెల్లడలన్" అని తిక్కన. 'ఊహ యనునది నిశ్చయార్థమగోచరమగునపుడే కల్గునది కాన దీని కీయర్థము నాంధ్రకవులు కల్పించియుందురని తోఁచెడివి

❋ ద్వికందక్రౌంచపదము ❋

క. అంకురితశ్రీ సంగభు, జాంకా హరిహయమణిమదహరతనువర్ణా
సంకటకృద్దైత్యాశయ, శంకాజనననిజచరిత శయధృతశంకా! 99

క. పంకజనాభా భంజిత, పంకా పరమపురుష భవపరిభవనామా
శంకరభావా కిసలయ, సంకాశపదయుగ కలశశరనిధిశయనా! 100

టీ. అంకురిత..... భుజాంకా -అంకురిత = మొలచిన, శ్రీసంగ = లక్ష్మీదేవి సంబంధమువలని, భుజాంకా = భుజచిహ్నముగలవాఁడా ! లక్ష్మి యాశ్లేషించి యున్న కతన భుజమునఁ గిణాదిరూపమగు చిహ్నమేర్పడెననుట. హరి.... వర్ణా

- హరి హయమణి - ఇంద్రనీలమాణిక్యములయొక్క, మద = గర్వమును, హర = పోగొట్టునట్టి. తనువర్ణా = శరీరకాంతిగలవాఁడ; నీలవర్ణుఁ డనుట. సంకట.... చరిత-సంకటకృత్ = కష్టమును గలిగించు, దైత్యాశయ = రాక్షసుల యాలోచ నలకు, శంకా = సందేహమును, జనన = పుట్టించునట్టి, నిజచరిత = స్వీయ చరిత్రముగలవాఁడ; రాక్షసుల కష్టకార్యములకు నాశకుఁడా యనుట. శయ ధృతశంఖా = హస్తమున ధరింపబడిన శంఖముగల వాఁడ, పంకజనాభా = పద్మము బొడ్డునఁ గలవాఁడా! భంజితపంకా = నశింపజేయ, బడిన పాపముగలవాఁడా! పరమపురుష = పురుషోత్తముఁడా! భవపరిభవనామా = సంసారము నవమానించు పేరుగలవాఁడా! తన్నామస్మరణమున సంసారదుఃఖము నశించుననుట, శంకర భావా = శివుఁడు మదియందుఁ గలవాఁడా; శంకరరూపుఁ డనియుఁ జెప్పనగును. కిసలయసంకాశపదయుగ = చిగురులతోఁ దుల్యమైన పాదద్వంద్వముగలవాఁ డ, కలశశరనిధిశయనా = పాలసముద్రమున శయనించువాఁడా!

విశే. ఇది క్రాంచపదవృత్తము. క్రాంచపదమునకుఁ బ్రతిపాదమున భ, మ, స, భ, స, న, న, య గణములుండును పదునొకండవయక్షరము యతిస్థానము. ఇందు రెండు కందపద్యములు గలవు. ప్రథమార్థము నొక కందముగను, (అనఁగా మొదటి రెండుపాదము లనుట) నుత్తరార్థము నొక కందముగను (అనఁగాఁ దృతీయ చతుర్థపాదముల ననుట) జరుపఁదగును. ఒకానొకపద్యమున నిట్లు వేఱొకపద్యమును. గాని పద్యములనుగాని యిముడ్చురచనను గర్భకవిత్వ మందురు. ఆశు, బంధ, గర్భ, చిత్రములని కవిత్వములు నాలుగువిధములు. పూర్వోక్తములైన గోమూత్రికాదులు బంధకవిత్వము నాఁబడు. ఇదియు దీనితరు వాతిదియు గర్భకవిత్వము నాఁజను. 'మనమున ననుమానముమానను' అనునది చిత్రకవిత నాఁబరఁగును. తక్కుంగల ప్రబంధములోని పద్యముల రచన యాశు కవిత యనఁదగును.

❋ భుజంగప్రయాతగర్భస్రగ్విణి ❋

వాసుదేవా ఘనస్వచ్ఛకాంతీ రమా
వాస వంశస్వరవ్యక్తవేదక్రమా
రాసలాస్యప్రకారప్రవీణోద్యమా
వాసవాదిస్తుతవ్యక్తనామా నమః. 101

టీ. వాసుదేవా = వసుదేవపుత్రుడా! ఘనస్వచ్ఛకాంతీ = మేఘమువంటి స్వచ్ఛమైన తేజస్సుగలవాఁడా! రమావాస = లక్ష్మీదేవిని నివాసస్థానమైనవాఁడా! వంశ..... క్రమా-వంశ = పిల్లనగ్రోవియొక్క, స్వర = ధ్వనిచేత, లేక స్వరవిశేష ములచేత, వ్యక్త = తెలియఁజేయఁబడిన, వేదక్రమా = వేదపాఠక్రమము గలవాఁ డా, శ్రీకృష్ణపరమాత్మని పిల్లనగ్రోవినుండి పుట్టిన నాదములు వేదపాఠక్రమమునుం బోలియున్నవనుట. రాస...... ద్యమా-రాసలాస్య = రాసక్రీడయను నాట్యవిశేషము యొక్క, ప్రకార = రీతియందు, ప్రవీణ = కుశలమైన, ఉద్యమా = యత్నముగల వాఁడా; రాసక్రీడయందు మిగుల నైపుణిగలవాఁ డనుట. వాసవాది .....నామా- వాసవాది = దేవేంద్రుడు మొదలగువారిచే, స్తుత = నుతింపఁబడిన, వ్యక్త = విశదమైన, నామా = పేరుగలవాఁడా! నమః = నమస్కారము.

విశే. స్రగ్విణికిఁ బ్రతిపాదమున నాలుగు రగణము లుండును. సప్తమా క్షరము యతిస్థానము. భుజంగప్రయాతమునకుఁ బ్రతిపాదమున నాలుగు యగణములుండును. సప్తమాక్షరము యతిస్థానము. ఇందుఁ దుదిఁగల 'నమః ' అనుపదమును మొదటఁ జేర్చి చదివినచో భుజంగప్రయాత మేర్పడును. ఇందుఁ బ్రబంధాంతమగుచున్నది కానఁ గవియు నీమూలమున భగవానున కంజలి ఘటించెనని గ్రహింపవలెను.

క. అని చిత్రగతుల నవ్విభుఁ
గొనియాడి మునీంద్రుఁ డరిగె గోపవధూటీ
జనతావల్లభుఁడును మి
త్రనికాయముతోడ నిజపురంబున కరిగెన్. 102

టీ. అని, చిత్రగతులన్ = చిత్రములగురీతులతో; చిత్రములగు కవిత్వపు రీతులతోననియు నర్థాంతరము. అవ్విభున్ = ఆ శ్రీకృష్ణుని, కొనియాడి = నుతించి, మునీంద్రుఁడు = మునిశ్రేష్ఠుఁడు నారదుఁడు, అరిగెన్ = వెడలెను. గోపవధూటీ జనతావల్లభుఁడును = గోపికాసమూహమునకుఁ బ్రియుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడును, మిత్రనికాయము తోడన్ = మిత్రులసమూహముతోడ, నిజపురంబునకున్ = తన పట్టణమునకు: ద్వారకకనుట. అరిగెన్.

చ. నిజపురి కేగుదెంచి ధరణీధరుఁ డప్పుడు భోజరాజధ
ర్మజకురునాథ ముఖ్యమహిమండలనాథులఁ దక్కుఁగల్గు బ
న్ధుజనులఁ గల్పకద్రుమజనూతనదివ్యవిభూషణాంబర
వ్రజము లొసంగి వీడ్కొని నిరంతరసౌఖ్యరసైకలోలుఁడై. 103

టీ. నిజపురికిన్ = తనపట్టణమునకు, ఏగుదెంచి = వచ్చి, ధరణీధరుఁడు = శ్రీకృష్ణుడు, అప్పుడు, భోజరాజధర్మజకురునాథముఖ్యమహిమండలనాథులన్ =భోజరాజు, ధర్మరాజు, కౌరవరాజు (దుర్యోధనుఁ డనుట). మొదలగు రాజులను, తక్కుఁగల్గుబంధుజనులన్ = తక్కిన బంధువులను, కల్పకద్రుమజనూతన దివ్యభూషణాంబరవ్రజములు = కల్పవృక్షమునుండి పుట్టిన యపూర్వములైన దివ్యమైన యలంకారములయు బట్టలయు సమూహములను, ఒసంగి = ఇచ్చి, వీడ్కొని = సెలవిచ్చి పంపి, నిరంతర సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై = అత్యధికమగు సుఖము ననుభవించుటయందే ముఖ్యముగ నాసక్తుఁడై; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. తలిరులతుదఁ జినుకులు జల
జల వడియఁగఁ దడిసి మెలఁగుచలికరువలి సు
న్నొలపమున విరియుపరువపుఁ
దొలుమొగడలవలపుదెలుపుతోఁటలలోనన్. 104

టీ. తలిరులతుదన్ = చిగుళ్ళకొసలనుండి, చినుకులు = నీటిబొట్టులు, జలజలన్ = జలజలమనునట్లుగా, పడయఁగన్ = రాలఁగా, తడసి, మెలఁగు = సంచరించునట్టి, చలికరువలి నున్పొలమునన్ = చల్లగాలియొక్క మృదుప్రసారముచే, విరియు = వికసించిన పరువపుఁ దొలుమొగడలవలపు = వికసించిన తొలుఁదొల్త తొడిగిన మొగ్గలయొక్క పరిమళమును, తెలుపు = ప్రకటించు, తోఁటకోనన్ = ఉద్యానవనములలో; 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండెన్' అను క్రియతో నన్వయము.

భా. చెట్టులచిగుళుల తుదినుండి నీటిచుక్కలు రాలుచుండెననియు, వాని తాఁకున తడిసిన గాలి యయ్యుద్యానములందలి తొల్తతొడిగిన పరిపక్వము కుళముల పరిమళమును బ్రకటించుచు వీచుచుండెననియు భావము. చిను కులచేఁ దడిసెనదనుటం జేసి చల్లందనము, నున్పొలపమనుటంజేసి మాంద్య మును, పరిమళము ప్రకటించునదనుటంజేసి సౌరభ్యమును సూచితములు. ముఖ్యముగ నీకవీశు నచ్చతెనుఁగు రచన కిది ముఖ్యోదాహరణము గానోపును. అలంతిజిలిబిలిపల్కులతోడ ముద్దుగ వాయు విందు వర్ణితము. అలం. వృత్త్య నుప్రాసము.

క. దరదళదంబుజముకుళో, దరదళమిళదళికులచ్ఛదప్రహతిసర
త్సరసరజోధూసరపరి, సరసరసీతీరకుంజసదనస్థలులన్. 105

టీ. దరదళ.... స్థలులన్ - దర = ఇంచుక, దళత్ = వికసించిన, అంబుజముకుళ = తామరమొగ్గలయొక్క, ఉదర = నడుమఁగల, దళ = రేకులందు, మిళత్ = కూడియున్న, అళికుల = తుమ్మెదగుంపుయొక్క ఛద = ఱెక్కల సంబంధమైన ప్రహతి = దెబ్బచే, సరత్ = జాఱుచున్న, సరస = మరందముతోఁగూడిన, సరసీతీర = సరస్సుగట్టునందలి, కుంజసదన = పొదరిండ్లయొక్క స్థలులన్ = ప్రదేశములందు 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండెన్' అను క్రియతో నన్వయము.

విశే. ముఖ్యముగ నీకవీశుని మృదుసంస్కృతపదరచన కిది యుదాహరణ మగును. అలం. నృత్యనుప్రాసము యమకము.

క. మరకతగోమేదకపు, ష్యరాగవిద్రుమవిదూరసంభవముక్తా
హరినీలవజ్రకురువిం దరత్నమయకృతకభూమిధరకందరలన్. 106

టీ. మరకత... కందరలన్-మరకతము, గోమేదకము, పుష్యరాగము, పగడము, వైడూర్యము, మంచిముత్యము, ఇంద్రనీలము, వజ్రము, కెంపు అను, రత్నమయ = నవరత్నమయమైన, కృతకభూమిధర = కల్పితములైన కొండల యొక్క, (అనఁగాఁ గ్రీడాపర్వతము లనుట). కందరలన్ = గుహలందు. 107-వ పద్యము నందలి 'ఓలలాడుచుండె'నను క్రియతో నన్వయము.

విశే. ఇందు నవరత్నములుం బేర్కొనఁబడినవి.

సీ. భోజకన్యాసరిద్రాజహంసము సత్య
భామాశుకీకేళిపంజరంబు
జాంబవతీనిశాచంద్రోదయంబు కా
ళిందీసరోజినీందిందిరంబు
భద్రాకలాపినీప్రావృడంబుదము సు
దంతారసాలలతాపికంబు
మిత్రనిందావనీచైత్రాగము లక్ష
ణాహారయష్టికానాయకంబు

తే. షోడశసహస్రకామినీస్తోమధేను
కారిరంసామదోత్కటవారణేంద్ర
మనఁగ సౌఖ్యాంబునిధి నోలలాడుచుండెఁ 107
గృష్ణుఁ డఖిలావనై కవర్తిష్ణుఁ డగుచు.

టీ. భోజకన్యా.... హంసము - భోజకన్యా = రుక్మిణియనెడు, సరిత్ = నదికి, రాజహంసము = రాయంచయైనవాఁడును; నదికధీనమై రాయంచ వర్తిలు గతిని శ్రీకృష్ణుఁడు రుక్మిణీప్రియుఁడైన వర్తిలెనని భావము. ఇందు భార్యలను గని క్రమమును దప్పక మనోహరముగఁ బేర్కొనెను. సత్య .... పంజరంబు - సత్యభామా = సత్యభామయనెడు, శుకీ = ఆఁడుచిలుకకు, కేళిపంజరంబు = విలాసపంజరమైనవాఁడను; చిలుక కట్టుబాటులేని విలాసపంజరమున విహ రించుగతిని సత్య శ్రీకృష్ణునింగూడి విహరించుచుండెననుట. జాంబవతీ నిశాచంద్రోదయంబును - జాంబవతీ = జాంబవతియనెడు, నిశా = రాత్రికి, చంద్రో దయంబును = చంద్రోదయమైనవాఁడును; చంద్రోదయమున రేయి శోభిల్లి యొప్పునట్లు శ్రీ కృష్ణుని కూడికను జాంబవతీ యత్యంత ముప్పొంగు చుండెననుట. కాళిందీ.... దిందిరంబు-కాళిందీ = కాళిందియనెడు, సరోజినీ = పద్మలతకు, ఇందిందరంబు = తుమ్మెదయైనవాఁడును; తుమ్మెద తమ్మిపరి మళమునకుఁ జొక్కి పద్మలతను బాయకుండుగతిని శ్రీకృష్ణుఁడు కాళిందిని బాయకయుండెననుట. భద్రా..... బుదము - భద్రా = భద్రయనెడు, కలాపినీ = ఆఁడునెమిలికి, ప్రావృడంబుదము = వార్షికమేఘమైనవాఁడును; ఆఁడు నెమిలి వర్షాకాలమేఘముంగాంచి యానందపరవశ యైనగతిని భద్ర శ్రీకృష్ణసంధర్శనమున నధికసంతోషము నందెననుట. సుదంతా ...పికంబు-సుదంతా = సుదంత యనెడు, రసాలలతా = మామిడిగున్నకు, పికంబు = కోయిలయైనవాఁడును; పికము రసాలమును వీడనియట్లామెంగూడి శ్రీకృష్ణుఁడుండెననుట. పికము మామిడిచివురు మెసవునదిగాన నాచెట్టు నదియనెడు, ననీ = అరణ్యభూమికి, చైత్ర=వసంతర్తువుయొక్క, ఆగమము = రాకయైన వాఁడును; వసంతర్తువుచేరికను నరణ్యభూము లపూర్వమగునందము వహించుగతిని, శ్రీకృష్ణునికూడికను మిత్ర వింద యధికానందము నందెననుట. లక్షణా .... నాయకంబు = నాయకమణి యైనవాఁడును; నాయకమణిచే హార మధికశోభకలది యగుగతిని శ్రీకృష్ణుని

కూడికను లక్షణ ముదమందెననుట. నాయకమనఁగా హారమధ్యగమణి. పైసీస పాదములందు నాల్గింటను శ్రీకృష్ణ నష్టమహిషులు సక్రమముగ నిరూపితలైరి. మీఁది గీతపాదమునఁ దక్కిన పదాఱువేలగోపికలను శ్రీకృష్ణుఁడు సంతోషపెట్టు సూచింపఁబడెను. షోడశ.... వారణేంద్రము=షోడశసహస్ర = పదాఱువేల మంది యైన, కామినీస్తోమ = వలపుఁగత్తెల సమూహమనెడు, ధేనుకా = ఆఁడేనుఁగులతో, రిరంసా = రమించు కోర్కిగల, మదోత్కట, మదోత్కట = మదముచే నధికమైన, వారణేంద్రము = గజశ్రేష్ఠమైనవాఁడును; వారణేంద్రము కరిణీ బృందముతో రమించుగతిని శ్రీకృష్ణుడు పదాఱువేల కామినులంగూడి విహరించుచుండెననుట. అనగన్ = అనునట్లు, కృష్ణుఁడు, అఖిల....వర్తిష్ణుఁడు-అఖిల = సమస్తమును, అవన = రక్షించుట యందు, ఏక = ముఖ్యముగ, వర్తిష్ణుఁడు = ప్రవర్తించు స్వభావము గలవాఁడు, అగుచున్, సౌఖ్యంబునిధిన్ = సుఖ సముద్రమున, ఓలలాడుచుండెన్ = ఈఁదులాడుచుండెను. సంపూర్ణా నందము నందుచుండె ననుట.

విశే. ఇందు 'హరి శ్రీ కృష్ణ' అను మున్నగుపదములతో శ్రీకృష్ణుని భోధింపక సామాన్యముగ 'కృష్ణుడు' అని యనుటంబట్టి కృతిపతియగు కృష్ణరాయలను గవిధ్వనితుంజేయ యత్నించెనని తోఁచెడిని. దానఁ బూర్వదిగ్విజయ మాచరించి యేతెంచి భార్యలతోడ సుఖించు కృష్ణరాయలవ్యాపారము నిందు ధ్వనిత మొనర్చెననియు నూహ పొడమెడు. ఇందులకు నిఖిలావనైకవర్తిష్ణుఁడనుపదమును సాహాయ్యము ఁగాగలదు. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు పూర్వదిక్పతియైన యింద్రునిం జయించుట కృష్ణరాయలు పూర్వదిక్పతియైన రాజును జయించుటకు సూచక మగుననియు భావము పొడమెడు. శ్రీకృష్ణుడు తనతలపైఁ దన్నినదాని నభిమతార్థ ప్రదానమున గౌరవించుట కృష్ణరాయలు ప్రణయాపరాధము గావించిన తిరుమల దేవిని గౌరవించుటకు సూచకమని తోఁచెడి. ఇట్లీ కథ యెంతయుఁ గృతిపతిచరిత్ర సూచకమై మనోజ్ఞమగుగతిని గవి కూర్చెనేమో సందియము జనించెడిని. రిరంసా

- ఇది సన్నంతము-రంతుమిచ్ఛా రిరంసా, వర్తిష్ణుః = ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయాంత రూపము. ఇట్లే `వర్ధిష్ణు' అను మున్నగునవి.

సీ. కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుఁ డార్వేలపవిత్రకులుఁడు
నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ
దనయుండు సకలవిద్యావివేక
చతురుఁడు మలయమారుతకవీంద్రునకు మే
నల్లుండు కృష్ణరాయక్షితీశ
కరుణాసమాలబ్ధఘనచతురంతయా
నమహాగ్రహారసన్మానయుతుఁడు

తే. తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి య
ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
హరణ మను కావ్య మొనరించె నంధ్రభాష
నాదివాకరతా రాసుధాకరముగ. 108

టీ. కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁడు, అపస్తంబసూత్రుఁడు; కౌశికగోత్రము నాపస్తంబ సూత్రము ననుట. అర్వేలపవిత్రకులుఁడు; అర్వేలనియోగిపవిత్రవంశజుఁడనుట. నందింసింగామాత్యునకును, తిమ్మాంబకున, తనయుండు; తండ్రిసింగన, తల్లి తిమ్మాంబ, ఇంటి పేరు నంది యనుట, సకల..... చతురుఁడు - సకల = సమస్త మైన, విద్యావిద్యలయొక్క, వివేకట = జ్ఞానమునందు, చతురుఁడు = కుశలుఁ డైనవాఁడు, మలయమారుతకవీంద్రునకున్= మలయమారుతబిరుదమందిన ఘంటసింగయకు, మేనల్లుండు = తోఁబుట్టువుకొడుకు, కృష్ణరాయ.... యుతుఁ డు - కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయలనెడ, క్షితీశ = రాజుయొక్క, కరుణా = దయచే, సమాలబ్ధ = పొందఁబడిన, ఘన = గొప్పవియైన, చతురంతయాన = పల్లకీలు,

అగ్రహార = జీవమునకై యిచ్చిన గ్రామములు, (ఈరూపమైన) సన్మాన = బహు మానములతో. యుతుఁడు = కూడిన వాడు: అగ్రహారమనఁగా బ్రాహ్మణులకు జీవనముకై రాజులిచ్చిన గ్రామములు (అగ్ర = బ్రాహ్మణులు, హార = ఆహారము). అగ్రశబ్దము బ్రాహ్మణులు వర్ణములలో మొదటివారుగాన వారిని బోధించును. తిమ్మయార్యుండు = (అయ, అన, అన్న ఇవి యన్నియుఁ బూజ్యార్థకములే గానఁ దిమ్మన తిమ్మన్న యని కూడ ననఁదగును). తిమ్మయయనుపూజ్యుఁడు, శివపరాధీనమతి = శివునియందు వశమైన బుద్ధిగలవాఁడు; అనగాఁ శివభక్తుఁ డనుట. అఘోరశివగురుశిష్యుండు = అఘోరశివుఁడను గురువునకు శిష్యుఁడైనవాఁ డు, ఆదివాకరతారాసుధాకరముగన్ = సూర్యుఁడు నక్షత్రములు చంద్రుఁడు నున్నంతకాల ముండునట్లుగా, ఆంధ్రభాషన్ = తెలుఁగుబాసయందు; పారిజాత హరణము, అను = అనెడు, కావ్యము = ప్రబంధము, ఒనరించెన్ = రచించెను.

విశే. కవులు తమ గ్రంథములలోఁ గాలము నేలాకో ప్రకటించుటనలవాటు లేమని నీతఁ డిన్ని చెప్పియుఁ బ్రబంధకాలమును దేటపఱుపఁ డయ్యెను.

శా. *ఏకచ్ఛత్రితసర్వభూతల! నృసింహేంద్రక్షమాభృత్తపః
పాకద్యోతితరూప! మౌక్తికతులాభారప్రదానోన్నతా!
కోకస్తన్యసమాప్రసన్నిభ! హరిత్కూలంకషోద్యద్యశ
శ్రీకర్ణాటమహీశ! వైరికరిరాట్సింహప్రతాపోదయా! 109

టి. ఏకచ్ఛత్రితసర్వభూతల = ఏకచ్ఛత్రముగలదిగాఁ జేయఁబడిన సమస్త మైన భూమిగలవాఁడ; తనయొక్కనియందనే యుండునట్లు భువినొనర్చె ననుట. నృసింహేంద్ర..... రూప-నృసింహేంద్ర = నృసింహరాజను, క్షమాభృత్ = భూపతి యొక్క, తపఃపాక = తపస్సులపంటచే, ద్యోతిక = ప్రకాశితమైన, రూప = స్వరూ పముగలవాఁడా: అనఁగా నరసరాజునోములపంట యనుట. మౌక్తిక ..... సన్నిభ= మౌక్తిక = ముత్యములచేనైన, తులాభార = తులాభారమనుదానమును, ప్రదాన

*ఏకచ్ఛత్రపదావనీతల!

= ఇచ్చుటయందు, ఉన్నత = గొప్పవాఁడా; త్రామనఁ దానొక ప్రక్కఁ గూర్చుండి వేఱొకప్రక్కఁ దనయెత్తునకు సరిగ రత్నాదులఁబోసి వానిని దానమిచ్చుట తులాభార మనంబడును. కోక స్తని.... సన్నిభ-కోకస్తనీ = చక్రవాకములంబోలు స్తనములు గల స్త్రీలకు, అసమాస్త్ర = మన్మథునితో, సన్నిభ = సదృశమైనవాఁడా! హరిత్ .... మహీశ - హరిత్కూలంకష = దిక్కులయొడ్డుల నొరయునట్టి; అనఁగా దిగంతముల వ్యాపించుటయనుట. ఉద్యంత = అభివృద్ధినందు. యశః = కీర్తిగల, శ్రీకర్ణాటమహీశ = శ్రీకర్ణాటదేశాధిపతీ! వైరి.... దయా-వైరి = శత్రువులనెడు, కరిరాట్ = గజరాజములకు, సింహప్రతాప = సింహపరాక్రమముయొక్క, ఉదయా = ఉద్భవమైన వాఁడా; సింహపరాక్రమొదయముంగాంచి గజరాజములు భయపడునట్లితని ప్రతాపోదయముంగాంచి రాజులెల్లరు భయపడుచుండిరనుట.

విశే. తులాభారపదముచే నీ ప్రబంధమందలి పుణ్యకవ్రతకథయు వైరికరి రాట్పదముచే నింద్రవిజయకథయు సూచితములు.

క. భువనవిజయాఖ్యసంసన్నవ పరత్న విభా ప్రభాతనలినాప్త! రమా
ధవచరణకమలసేవా, ప్రవణమతీ! వీరరుద్రపర్వతవజ్రీ! 110

టీ. భువన.... నలినాప్త-భువనవిజయ = భువనవిజయమనెడు, అఖ్య = పేరు గల, సంసత్ = సభయందలి, నవరత్నవిభా = నవరత్నములకాంతులకు, ప్రభాతనలినాప్త = బాలసూర్యుఁడైనవాఁడా; సూర్యోదయమున సూర్యకిరణ సంబంధమున మణులు దేదీప్యమానములగుట సహజము. కృష్ణరాయలు బాలసూర్యునిపగిది నాకొలువుకూటమున వెలుంగ నమ్మణుల కపూర్వశోభ కల్గెనని భావము. రమా .... మతీ - రమాధవ = శ్రీకృష్ణునియొక్క, చరణకమల = పాదపద్మములయొక్క, సేవా = సేవించుటయందు, ప్రవణ = ఆసక్తమైన, మతీ = బుద్ధిగలవాఁడా; శ్రీవిష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁడనుట. కవితాశైవుఁడైనను కృతిపతి ప్రీతికై వైష్ణవకథాప్రధానమగు నీకబ్బమును రచించెనని తెల్లమయ్యెడి. వీరరుద్ర

పర్వతవజ్రీ = వీరరుద్రగజపతియనెడు పర్వతమునకు నింద్రుఁడవైనవాఁడా! ఇం దింద్రపదమునుబట్టి యింద్రవిజయము సూచితమనఁదగును.

విశే. కృష్ణరాయనికొలువున నష్టదిగ్గజము లుండిరని కింవదంతి. కాని నవరత్న శబ్దసారస్యము ననుసరించి నవరత్నము లుండిరేమోయని యను మానము పొడమెడి. మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

చిత్తజభిదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతజిష్ణుసమవైభవవిశేషా!
విత్తరమణామగవితరణిభూజదవిశ్రుతకరాంబురుహ! గోష్ఠీ
నృత్తమణిరంగతల! నీతిమనురాజనిభ! నిర్భరదయారసపయోధీ!
మత్తగజయూథమదమగ్నసుఖితాళిరవమాన్యగృహమంగళమహాశ్రీ.

టీ. చిత్తజ..... విశేషా-చిత్తజభిత్ = శివునియొక్క, అంఘ్రియుగ = పాద ద్వయముయొక్క, చింతనకళా = ధ్యానవిద్యచేత, అధిగత = పొందఁబడిన, జిష్ణుసమ = ఇంద్రసదృశమైన, వైభవవిశేషా = విభవవిశేషములుగలవాఁడా; శివధ్యానమునఁ గృష్ణరాయలకు దేవేంద్రవైభవము కల్గెనని భావము. కవి శివభక్తుఁ డగుట నిట్లు చెప్పెనుగాని కృష్ణరాయలు వైష్ణవమతాలంబి యగుట నిది పొసఁ గదు. కాని శివమతమున రాయలకు ద్వేషము లేదనుట కిది సూచకముగానగును. విత్తరమణ....కరాంబురుహ-విత్తరమణ = ధనపతి కుబేరునివలెను, అమరగవి = సురలయావగుకామధేనువు వలెను, తరణిభూ = సూర్యునికొడు కగు కర్ణుని వలెను, జలద = మేఘునివలెను, విశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, కరాంబురుహ = హస్త పద్మవగలవాఁడా: అనఁగా వారివలె నడ్డులేక దానము చేయునదని భావము. గోష్ఠీ..... రంగతల-గోష్ఠీ = విద్వాంసులగోష్ఠియనెడు, వృత్త = నాట్యమునకు, మణిరంగతల = మణినిర్మిత నాట్యభూమియైనవాఁడా! పండిత గోష్ఠుల కాశ్రయు మైనవాఁడనుట. నీతిమనురాజనిభ = ధర్మములవిషయమున మనువునకుఁ దుల్యమైనవాఁడా; మనువువలె సర్వధర్మపరిజ్ఞాతయనుట. నిర్భర దయారస

పయోధీ = పూర్ణమైన కృపారసమునకు సముద్రమైనవాఁడా; మిగుల దయగలవా
డనుట. మత్త... మహాశ్రీ-మత్త = మదించిన, యేనుఁగులు గలవనియు, వా
మదజలమున మునింగి తుమ్మెదలు కలరవము లాచరించుచుండుననియు
దాన నాతనిగృహము మంగళముల కాకరమై, మహాలక్ష్మితోడ విలసిల్లుననియు
భావము.

విశే. 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే' అన
భాష్యోక్తి ననుసరించి యిచ్చోఁ గవితల్లజుఁడు తిమ్మయ మంగళమహాశ్రీ యన
పదము ప్రయోగించియు, శ్రీ శబ్దము నంతమున ననుసంధించియు మంగళాం
ముగఁ గావ్యమును బరిసమాప్తినొందించుట యెంతయు సరసము. మఱియు
దదనుకూలముగ మంగళ మహాశ్రీవృత్తముంగూర్చుట యెంతయు మనోజ్ఞము
మఱియు 'మత్తగజ..... మంగళ మహాశ్రీ' అను పదసారస్యము ననుసరించి గజా
తైశ్వర్యసిద్ధిగా నాశీర్వాదించునట్లును స్పష్టమగును. ఇంతియ గాక కృతిపతి
విజయుఁడై శ్రీలకుఁ దావలమై వివిధసుఖము లనుభవించుచు వివిధదానము
జేయుచు సుఖముగ నానందాబ్ధి నోలలాడుచుండుటయు సూచితము. కావ్యాది
శ్రీకారమును నంతమున శ్రీకారమును వెలయుటంజేసి, శ్రీకారకరండమున నీ
యిమిడ్చినట్లు తెల్లమగును.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసార సారస్వతాభి న
నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మఁయనామధే
ప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబను మహాప్రబంధంబునందు సర్వంబును
బంచమాశ్వాసము.

పారిజాతాపహరణము సంపూర్ణము.

* * *

